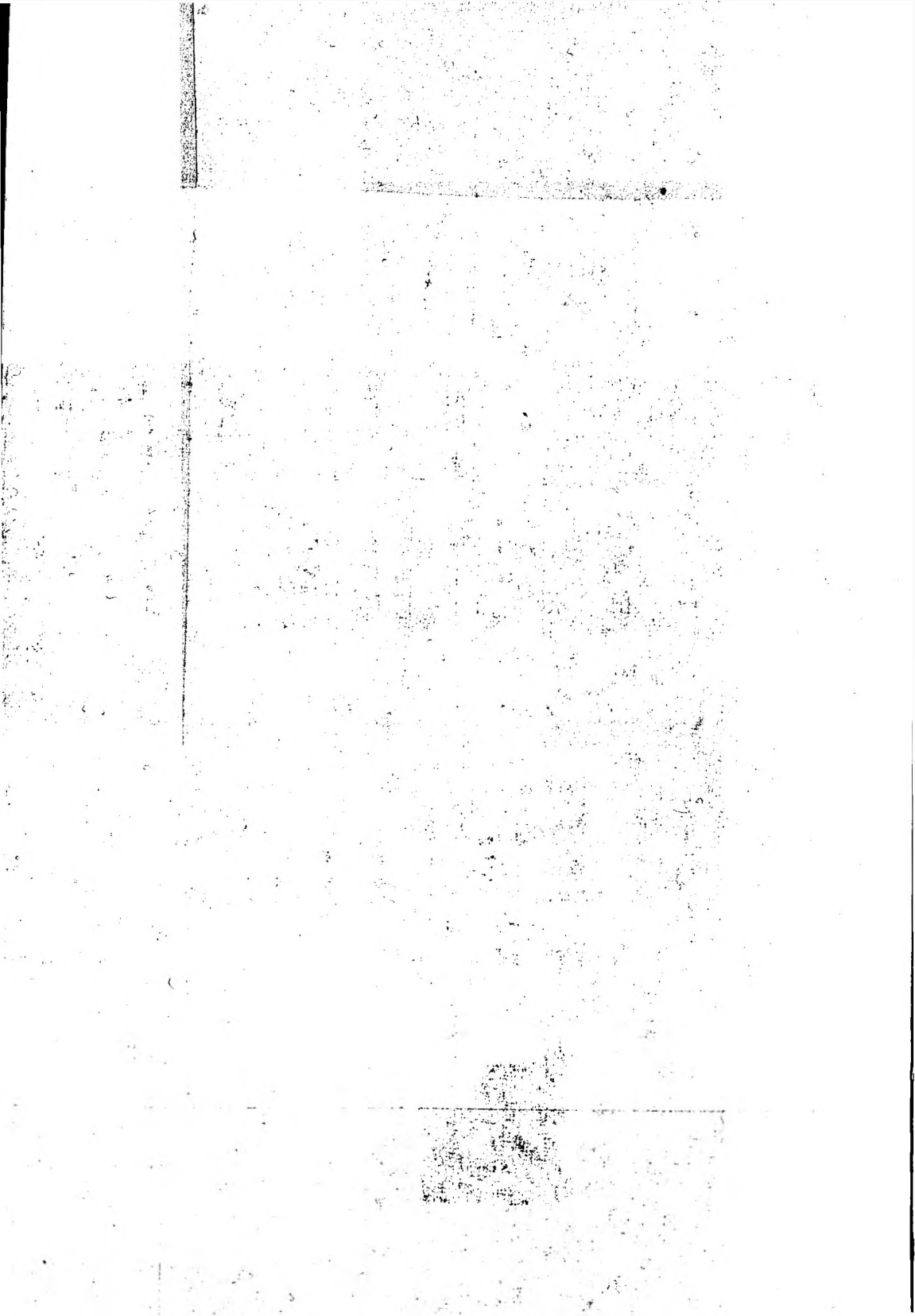

ATATÜRK DÖNEMİNİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL SORUNLARI

1923-1938

İktisadi ve ticari ilimler akademisi mezunları derneği

SECRET

SECRET
 1. The following information is being furnished to you for your information:
 2. This information is classified "Secret" because its disclosure could result in the identification of sources and methods of the Central Intelligence Agency and thus be injurious to the national defense.
 3. This information is being furnished to you under the authority of the Central Intelligence Agency Security Manual, Section 1.4.2.
 4. If you have any questions concerning this information, please contact the Central Intelligence Agency Security Manual, Section 1.4.2.

İlk Baskı : Eylül 1977

**ATATÜRK DÖNEMİNİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL SORUNLARI /
İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını /
Kapak Düzeni: Deniz Akıdıl / Dizgi - Baskı: Murat Matbaacılık Koll.
Şti. / Cilt: Emek Mücellithanesi / Basıma Hazırlayanlar: Atillâ Aksoy -
Mustafa Pirili**

29/07/2016
4230 KAY ATA

ATATÜRK DÖNEMİNİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİHİYLE İLGİLİ SORUNLAR

SEMPOZYUMU

14 - 16 Ocak 1977
İstanbul

Tebliğler - Tartışmalar

DERNEK YÖNETİM KURULU

Dinçer ŞEKERCİ (Başkan)
Ekmel EVREN (II. Başkan)
Alkan FİDAN (G. Sekreter)
Fevzi TURAN (G. Sayman)
Rıza ATILGAN (Veznedar)
Yüksel ÇENGEL (Üye)
Dr. Vural AKARÇAY (Üye)

TERTİP KOMİTESİ

- 1 — Ord. Prof. Dr. Reşat KAYNAR (Başkan)
- 2 — Doç. Dr. Mete TUNÇAY
- 3 — Dinçer ŞEKERCİ
- 4 — Dr. Vural AKARÇAY
- 5 — Yüksel ÇENGEL
- 6 — Alkan FİDAN
- 7 — Fevzi TURAN

İSTANBUL YÜKSEK İKTİSAT VE TİCARET MEKTEBİ

(İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi)

MEZUNLARI DERNEĞİ

İstanbul Şubesi

Çağdaş Tarihimiz : 1

ISTANBUL KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

(Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu)

1984/11274

1984

1984/11274

AÇIŞ

Dinçer ŞEKERCI

(Dernek Başkanı)

Sayın konuklar, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, bugünkü adıyla, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği İstanbul Şubesi tarafından düzenlenen Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi İle İlgili Sorunlar sempozyumuna hoş geldiniz.

Konuşmama başlamadan önce hepinizi aziz Atatürk'ün manevi huzurunda bir dakikalık saygı duruşuna davet ediyorum... Teşekkür ederim.

Sizleri şahsım ve Yönetim Kurulu arkadaşlarım adına en içten duygularla selamlar, davetimize katılma zahmet ve nezaketini gösterdiğiniz için hepinize ayrı ayrı saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Değerli konuklarımız; derneğimiz tarafından 1977 yılı için düzenlenmiş bir seri bilimsel çalışma programı içinde yer alan bu sempozyumun amacı Atatürk döneminin ekonomik ve toplumsal tarihini, o devri inceleyen çok değerli bilim ve fikir

adamları tarafından bir kez daha ve bütün ayrıntı ve gerçekleri ile açıklığa kavuşturmak ve böylelikle o devir için yapılan ve günümüze kadar sürüp gelen bazı çevrelerin kasıtlı ve yanıltıcı spekülasyonlarını sona erdirebilmektir .

Değerli konuklarımız, bildiği gibi ülkemizin kurtarıcısı ve Türkiye'mizin uygar bir biçimde yeniden kurucusu Büyük Atatürk yalnız tüm dünyanın takdir ettiği eşsiz bir kumandan değil, eşsiz bir devlet adamı, eşsiz bir devrimci ve büyük bir eylem adamı değil aynı zamanda bir devre adını koyan, bir devrin felsefesini yaratan bir düşünür, bir fikir adamı kısacası bir deha idi. Ve gene bildiği gibi, bu büyük insanın askeri ve siyasi yönü ve bu alanlardaki üstün düşüncesi ve kararları, bu kararları uygulamada gösterdiği eşsiz cesaret ve başarısı bütün çıplaklığı ile bilinmektedir. Bu, tartışma kabul etmez bir benimsenişle hem Türk hem de dünya tarihlerinin altın sayfelerine geçmiştir. Ama bu büyük insanın ekonomik ve toplumsal görüşleri, bu alandaki örnek yol gösterici fikir ve davranışları aynı tarih sayfelerinde yerini alırken bazı talihsizliklere uğramış, bazı çevrelerin haksız yorumlarına maruz kalarak bazı sapık ideoloji ve doktrinlere mesnet gösterilmek istenmiştir. Oysa Büyük Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal görüşleri en az diğerleri kadar açık, üzerinde spekülasyonlar yapılamayacak kadar berrak ve özellikle gelişigüzel bir biçimde şu veya bu istikamete çekilemeyecek kadar belirgindir. Böyle olmasına rağmen üzüntüyle belirtmek zorunluluğu vardır ki, Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal alanlardaki düşünceleri üzerinde farklı çıkar çevrelerinin uzun yıllar önce başlattıkları farklı yorumlar aradan uzun yıllar geçtiği halde durmamış, aksine ondan görünmek isteyen, ondan menfaat uman çevreler onu kendi yanlarında gösterebilmek için giriştikleri hatalı girişimleri günümüzde artan bir hız kazanmıştır. Oysa Büyük Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal görüşlerinin esasını uygar Batı toplumlarının ilim ve düşüncesi teşkil etmekte ve bu düşünceler Atatürk'te Türkiye gerçeklerine göre biçimlenmektedir. Atatürk'ün tüm ekonomik ve toplumsal görüşleri Türk ulusunu refah ve uygarlık hedefine ulaştırmak, yoktan var ettiği Türkiye'yi Batı ülkelerinin ekonomik ve toplumsal düzeyine çıkartmak amacına yöneliktir. Tek bir cümle ile, Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal düşünceleri batının ilim ve tekniğinin uygulamalarından elde edilen tecrübelerinin Türkiye'ye uygulanmasından başka bir şey değildir. Bunun adı da Kemalizmdir.

Sayın konuklarımız, Atatürk daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren Türk toplumunun ekonomik ve sosyal konularına büyük önem vermiş, Kurtuluş Savaşı'nın hemen bitiminde ise «asıl Kurtuluş Savaşı bundan sonra başlıyor» diyerek yeni Türkiye'nin ve Türk toplumunun ekonomik savaşına ve toplumsal gelişim zaruretine işaret etmiştir. Bu nedenledir ki, Kemalizm Türk ulusunu refah ve uygarlığa götüren bir yol, bir araç ve bir ilkedir.

Değerli konuklarımız, Büyük Atatürk'ün, ayrıntısız her düşüncesinde olduğu gibi, ekonomik ve toplumsal düşüncelerinde de Türk ulusu için daha ileri ve daha uygar bir toplum olmayı arzulayan, bir özleyiş ve bir arayış vardır. Atatürk'ün düşündüğü ekonomi, Türk toplumunu demokrasi ve özgürlük içinde daha yüksek bir refah ve uygarlığa kavuşturan bir ekonomidir. Atatürk'ün düşündüğü toplum da, yine demokrasi ve özgürlük içinde eşitlik ve sosyal adaletten ayrılmayan hür ve barışçı bir toplumdur. Türk toplumunu ileri bir ekonomik düzeye ulaştırmayı, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum haline getirmeyi düşünen ve gerçekleştiren Atatürk'ün yolu Türk ulusu ve Türkiye'nin geleceği için her şeydir. Çünkü onun yolu, onun düşüncelerinin oluşturduğu Kemalizm yolu Türk ulusunun üzerinde mutlu yarınlara yürüyebileceği

tek yoldur. Yeter ki, onu bu yoldan saptırmak isteyen sapık düşünce ve felsefeler başarıya ulaşmasın.

Değerli konuklarımız, kısaca yüksek huzurlarınızda ana çizgilerini çizmeye çalıştığım Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal düşüncelerinin doğduğu, filizlendiği ve meyve verdiği önemi günümüze kusursuz ve bilimsel olarak nakledebilmek için bu raya toplanmış bulunuyoruz.

Biraz sonra Büyük Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal düşüncelerinin ülkemizin en değerli ve en yetkili ağızlarından en doğru ve gerçek bir şekilde dile getirilişini ilgiyle ve zevkle dinleyeceğiz. Bu amaçla bu sempozyuma katılarak bu görevi yüklenen ve davetimizi en nezih duygularla kabul buyurarak kıymetli zamanlarının bir kısmını bizlere ayıran ülkemizin çok değerli bilim ve fikir adamlarına yalnız derneğimiz değil Türk tarihini ve Atatürk tarihini yazanlar daima minnettar kalacaklar ve kendilerini şükranla yâdedeceklerdir.

Sempozyumumuza oturum başkanı, konuşmacı ve tartışmacı olarak katılacak tüm değerleri bu nedenle bir kez daha saygıyla selamlıyor, şahsımın ve başkanı bulunduğum İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunlar Derneğinin en içten şükranlarını sunuyorum. Sempozyumumuz, siz çok değerli bilim ve fikir adamları vasıtasıyla Türk tarihine bir katkıda bulunabilirse görevimizi yerine getirmenin mutluluğunu duyacağız.

Çok değerli konuklarımız, şurasını belirtmek isterim ki, bu mutluluğumuzun sonsuz olabilmesi için böyle bir sempozyumu tertiplerken ocakçı bir görüşle hareket ederek yalnızca mensubu bulunduğumuz irfan ocağımızın değerli öğretim üyeleri ile yetinmek istemediğimizi, bizim için çok önemli olan bu konuda akademimizin dışına çıkarak diğer üniversite ve üniversite dışı fikir çevrelerinin çok değerli ve yetkili kişilerinden zevkle yararlandığımızın da bilinmesini ister, bu tutumumuzun ocakçı görüşle hareket eden bütün kuruluşlara örnek olmasını dileriz. Zira, feyiz aldığımız hocalarımız ve daima mensup olmakla iftihar ettiğimiz İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi bizlere gerçeği aramayı ve bu gerçeği ararken ilmin ışığından ayrılmamayı öğretmişlerdir. Bugün, bu öğrenişi, siz değerli bilim ve fikir adamlarını burada bir araya getirebilmekle gerçekleştirmiş bulunuyoruz. Bunun için de bah-tiyarız. Girişimimizi başarılı ve yararlı kılacağından emin olduğumuz çok değerli oturum başkanı, konuşmacı ve tartışmacı olan sizlerle kıvanç duyuyoruz. Hepinizi saygıyla selamlıyor ve bu sempozyumu gerçekleştirmekte en büyük payı olan, Ter-tip Komitesi Başkanı, hocamız sayın Ord. Prof. Reşat Kaynar'ı huzurlarınıza davet ediyorum.

Açılış Konuşması

Ord. Prof. Reşat KAYNAR

(Tertip Komitesi Başkanı)

İstanbul'un muhterem valisi, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin çok sevilen değerli Başkanı, aziz ve muhterem meslektaşlarım ve değerli konuklarımız; memleketimizin en çok konuşulan ve tartışılan konuları arasında ekonomik ve sosyal konuların başta geldiğini hepimiz bilmekteyiz. Ne var ki bu konuşmaların ve tartışmaların bilimsel ölçülere göre ve bugüne kadar gerektiği önemde, açık oturumlarda ele alınmadığı da bir gerçektir. Cumhuriyet devrimizin 50 yılı aştığı gözönünde tutulursa bu konuda zihnimizde kalacak iki toplantıdan birisinin 1973 yılında yani Cumhuriyet'in 50'nci yıl dönümünde İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi tarafından, gene bu binada Atatürk Döneminde Kadro Hareketi adı altında hazırlanmış olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu vesile ile o toplantıya katılmış olan ülkemizin değerli düşünürlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Şevket S. Aydemir'in hayata gözlerini yumduklarını ve böylece aramızdan ayrıldıklarını derin bir acı

içinde hatırlıyoruz ve onları saygı ile anıyoruz. Bu toplantılardan ikincisini teşkil eden bu sempozyumun da birincisi gibi yararlı sonuçlar vereceğini ümit ediyoruz. Bu sempozyumun konuları biçim yönünden birincisinden farklı görünmekte ise de, temelde her ikisi de ortak amaçlar taşımaktadır. Bu sempozyumdaki değerli konuşmacıların 1923'le başlayan bu dönemimizin sorunlarını aydınlığa kavuşturma hususunda önemli katkılarında bulunacaklarına inançım tamdır. Ben konuşmacıların dışında bir noktayı belirtmek isterim. O nokta şudur: O yıllarda yurdumuzun ekonomik ve sosyal durumu ile onun dünya ulusları arasındaki görünümü neydi? Bu soru belgelerle cevaplandırılmalıdır ve aydınlatılmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde sonraki gelişmeler de gerektiği gibi anlaşılabilir. Çünkü dünü sıhhatli bir şekilde öğrenmedikçe bugünü ve geleceği anlamamıza imkân yoktur. Bir an için Lozan antlaşması sırasında devletimizin ekonomik gücünü gösteren şu durumu birkaç satırla hatırlayalım. Bilindiği üzere Türk ulusal savaşının bir yönü de emperyalist saldırıya karşı yürütülen karşı koyma mücadelesi oluşudur. Atatürk ve arkadaşları Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında uluslararası malî sermayenin ve onun ülkedeki ortaklarının başlıca bir etken olduğunu kavramışlardı. Atatürk bu konu üzerinde İzmir İktisat Kongresinde şunları söyler: «Devlet ve hükümet eenebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye devleti bunu asla kabul edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz». Bunları söyleyen Atatürk ve arkadaşları Lozan'da kapitülasyonların her bakımdan kaldırılmasını istediler ve bunu başardılar. Fakat şunu da belirtmek isterim ki, Osmanlı borçlarının paylaşılmasında yeni Türkiye devletine yaklaşık olarak 85 milyon altın liralık ağır bir borç yükleniyordu. Bu borcu her yıl yaklaşık olarak altı milyon altın lirayla ödeyecektik. Bu miktar ise o yıllarda bütçemiz gelirlerinin yarısına eşitti. Ayrıca 1928 yılına kadar da Osmanlılara zorla kabul ettirilen düşük gümrük vergilerini artırma imkânından da yoksunduk. Bu borçlanma karşılığında İmparatorluktan Cumhuriyet dönemine aktarılmış üretici herhangi bir sanayi kuruluşu veya ticarî bir örgüt de kalmamıştı. Bu borçlar tüketici olmuştu ve verimli olmadan harcamalarla yok edilmişti. Bu durum ise sanayileşme yolunda gerekli sermaye birikimine imkân vermemişti. Ekonomideki bu boşluk sosyal alanda da görülmekteydi. Liberal devlet anlayışı ülkenin ekonomik sorunlarının köklü bir şekilde ele alınıp çözülmesine engel olmaktaydı. Ayrıca, bir başka engel de, devletin teokratik niteliğinden gelmektedir. İşte bu koşullar altında Atatürk sadece bir kurtuluş savaşına önderlik etmekle yetinmemiştir. Âdeta sıfırdan başlar gibi çağdaş bir ekonomi ve çağdaş bir Türk toplumu yaratmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi ile gerekli hareketlere girişmiştir.

Sempozyum konularının hepsinin 1923'de başlamasının anlamını bu kısa açıklama ile belirtmek istedim. Eminim ki sözü edilen konular ve sorunlar konuşmacıların ve tartışmaya katılacak meslektaşlarımızın açıklamaları ile aydınlığa kavuşacaktır.

Sözlerimi bitirmeden önce önemli bulduğum bir nokta üzerine dikkatinizi çekmeme müsaadelerinizi diliyorum, bu sempozyum bilimsel yönüyle akademik kurumlarımızın ön planda ilgilendirmektedir ve bu çeşit kurumların veya devlet kuruluşlarının bu tür bilimsel toplantıları düzenlemesi gerekmektedir. Fakat bu sempozyumdaki konuların genişliğine ve derinliğine her yönden işlenmesinin önemini takdir ettiği için **Akademi Mezunlarımız Derneği**, ancak devletin veya onun himayesindeki örgütlerin yapabileceği bir görevi tek başına omuzlamıştır. Bunun ne ölçüde önemli, yararlı ve örnek bir girişim olduğunu sayın davetlilerimizin takdir buyuracaklarına eminim. Bu itibarla **İstanbul İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi**'nin bu değerli mezunlarını

huzurunuzda saygı ve sevgiyle anarken, bu mezunların yetişmesi için bir ömür harcayan değerli Başkan'ımız Nihat Sayar'a da şükranlarımı arz etmek isterim. Bunu bir vazife sayar, ödenmesi gereken bir borç bilirim. Ayrıca İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi Mezunları ve İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları'nın meydana getirdikleri bu Dernek'e en içten şükranlarımı iletir, yöneticilerini kutlarım. Sözlerime son verirken sizleri saygı ve sevgiyle selamlarım.

Ord. Prof. Dr. Nihad S. SAYAR

İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler
Akademisi Başkanı

Akademi'mizin 94. kuruluş yıldönümü vesilesiyle Mezunlar Derneğinin tertiplemiş olduğu bu bilimsel toplantıyı şereflendiren siz muhterem davetlilerimizi Akademi camiası adına selamlarım.

Bu toplantıda görev alan yönetici, konuşmacı, tartışmacı, dinleyici bilcümle davetlilerimize akademimiz adına teşekkürlerimi sunduktan sonra hayırlı, başarılı, yararlı olması temennisi ile ilk oturumu müsaadenizle açıyorum.

Programda da belirtildiği gibi ilk oturumun konusu, «Atatürk Döneminde Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu»dur. Ve geniş kapsamlı konunun bir yönünü açıklamak için görev alan çok kıymetli ve genç arkadaşımız Sayın Zafer Toprak'ı kürsüye davet ediyorum. Başarılar dilerim.

I

Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu

Zafer TOPRAK

«Bir cemiyetin içinde, muhtelif sınıflar, birbirini istismar yahut imha etmeye çalışır. Meselâ dünyanın her yerinde eşraf sınıfı rencber sınıfını istismarla meşguldür. Buna karşılık olmak üzere, Avrupa'nın başka ülkelerinde nazariye halinde, bugünkü Rusya'da ise ameliye halinde, amele sınıfı eşraf tabakasını mahvetmeye çabılıyor. Demek ki bir cemiyetin içindeki sınıflar, aralarında uzlaşma imkânı bulunmayan düşman zümreleri halindedir. Halbuki bir cemiyetin muhtelif meslek zümreleri birbirine rakip ve düşman olacakları yerde, bilakis

yelediğine son derece muhtaç ve dostturlar.

Bir cemiyette terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, fırıncı kasapsız, kasap fırıncısız, şair filozofsuz, filozof şairsiz, doktor avukatsız, avukat doktorsuz kalmayı hiçbir zaman isteyemez. Bütün içtimâî meslekler birbirinin lâzım ve melzûmudur. O halde sınıflar kalkıp da onların yerinde meslek zümreleri kuvvetli bir surette teşekkül edince içtimâî darvinizm iflas ederek, cemiyet içinde dahilî sulh hüküm sürmeye başlar.»

Ziya Gökalp (1918)

Giriş : İkinci Meşrutiyet Halkçılığı

Toplumsal sınıfların ve sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, toplumsal uzlaşma ve dayanışmadan kaynaklanan solidarist düşünce, Meşrutiyet döneminin son yıllarında Ziya Gökalp ve çevresince benimsenmiş, **halkçılık** adı altında Türk siyasal yaşamına sokulmuştu. Dönemin «meslekçi» yönelimlerini de içeren Gökalp halkçılığı tarihsel evrimde sınıflı toplumları izleyecek «meslek devri»nin toplum felsefesini oluşturuyordu: Toplumsal sınıflar aralarında uzlaşmayan, sürekli sınıf çatışmalarına yol açan bölücü öğelerdi; toplumsal iş bölümü esası üzerine kurulmuş meslek zümreleri ise uzlaşan, bağdaşan kurumlardı. Gökalp'e göre, ayırıcı, parçalayıcı, sürekli çelişen toplumsal sınıfları içeren sınıflı toplumlar giderek yokolacak, yerlerini toplumsal dokusu meslek zümreleri olan meslek toplumlarına bırakacaktı. Böylece insanlık yaşamında **ictimâî darvinizm** son bulmuş olacak, ebedî barış hüküm sürmeye başlayacaktı. Gökalp halkçılık görüşlerini şu satırlarla özetliyordu:

«Bir cemiyetin dahilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dahilî müsâvâtın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstürde icmâl eder: **Sınıf yok, meslek var!**» (1918)

Gökalp'in benimsediği halkçılık, Durkheim'in toplumsal işbölümü ilkesiyle, «şe'niyyet» diye adlandırdığı Osmanlı toplumunun esnaf geleneginin birleşimini içeriyordu. Tüm yaşamı boyunca Doğu mistisizmiyle Batı pozitivizmini bağdaştırma çabası içerisinde olan Gökalp meslekî teşkilâta dayanan halkçılık görüşleriyle Birinci Dünya Savaşıyla uygulamaya sokulan «millî iktisat» politikasının yol açtığı «ih-

tikar-spekülasyon» ortamına da bir çözüm getirmeyi amaçlıyordu. Savaşın doğurduğu ekonomik bunalımlar Türk-İslam eşrafın kısa sürede birikime gitmesini sağlamıştı. Ancak, olağanüstü koşullarda gerçekleştirilen yoğun bir birikim süreci gelir bölüşümünde çarpıklıkları abartmış, «331, 332, 333 zenginleri, spekülasyon erbabı, muhtekir» diye adlandırılan yeni zenginler türetmişti. Gökalp ve çevresi, Tekin Alp'in kapitalistleşme diye adlandırdığı bu gelişmeleri, meslekî ahlâkın yetersizliğine bağlıyor, ahlâk sosyolojisinin ivedi gündeme alınarak, bir dizi ahlâkî yatırım gücüyle, toplumdaki ekonomik kargaşalığın giderilmesini öneriyorlardı. Meslekî teşkilâtın toplumsal dayanışmadaki önemini Gökalp şöyle vurguluyordu:

«Halkçılık, ayırıcı zümreler yerine, cemiyetin fertlerini birbirine sıkı rabitalarla birleştiren meslek zümrelerinin kâim olmasına çalışıyor. Çünkü, cemiyet içtimâî bir uzviyete benzetilirse, bu uzviyetin birer hayatî vazife ifa eden hakikî uzuvları ancak meslek zümreleri olabilir. Bundan dolayıdır ki cemiyetler tekâmül ettikçe işbölümü ve ihtisas müesseseleri gittikçe derinleşiyor ve meslekî teşkilâtlar gittikçe daha sıkı bir tesanüt, daha büyük bir ehemmiyet kazanıyor.» (1918)

İkinci Meşrutiyet halkçıları meslek zümrelerinin korporasyon şeklinde örgütlenişinin meslekî vicdana yol açacağını ileri sürüyor, meslekî ahlâkın yaptırım gücünün ekonomik yaşamda her türlü yolsuzluğu önlemeye yeteceği görüşünü savunuyorlardı. Necmettin Sadak 1917 yılının sonlarına doğru meslekî ahlâkın toplum yaşamındaki önemini şu satırlarla açıklıyordu:

«Taksim-i âmal neticesinde, vazifeleri itibariyle ayrılan fertler, birtakım zümreler teşkil ediyorlar, bunlara meslekî zümreler (groupements professionnels) veyahut korporasyon nâmı veriliyor. Bu suretle yeni bir mânevî hal hâdis oluyor. Vazifelerin tahâlûfıyla umumî vicdanın yanında bir de zümrenin hususî yani meslekî vicdanı, sırf o mesleğe mahsus bir ahlâkî teşekkül ediyor. Bir meslek dahilinde aynı fikrî ve mânevî hayatî yaşayan, aynı duygularla mütehasıs olan, aynı manevî menfaatlar arkasında koşan meslektaşlar arasında yeni bir hayat hâsil oluyor. V bu hayat fikrî, ahlâkî, bedîî duygularıyla ferde tahakküm ediyor.»

Durkheim'in toplum kargaşalığının kaynağını ahlâkî nedenlere bağlayan görüşleri, Gökalp'ın öteden beri savunduğu «hey'î (korporatif) cemiyet»le kolayca uyum sağlıyor, savaşın yitirildiği günlerde, siyasal devlet aygıtının meslekî ilkelere göre düzenlenmesi giderek yandaş topluyordu. A. Mithat 1918'de yayınlanan «Meslekî zümreler ve ahlâkî hayat» adlı yazısında meslekî temsile varan görüşlerini şöyle özetliyordu:

«... iktisadî hayat taazzuv ve inkişaf ettikçe umumî bir ah-lâkî sükut da o derece tevessu ediyor. Menfaatperestliği bir akide haline koyan bu hayalî şerâite karşı vâki bir tedbir it-tihazı hükümet adamları için en ziyade düşünülecek bir me-seledir. Buna yegane çare, ahlâkın esası olan gayrendişlik ve içtimaî tesanüd hislerinin takviye ve telkinidir. Bunun için ya-pılacak şey de bir an evvel meslekî zümreler teşkilâtının teş-vek ve müzaheretidir. ...»

İçtimaî hayat daha ziyade taazzuv ederek meslekler da-ha fazla hususiyet kesbettikçe hükümetlerin onları yakından murakabe ile ihtiyaçlarını layıkıyla anlamaları mümkün ola-mıyor. Bunun neticesi olarak vaz' olunan birçok kanunlar mevcut ahengi bozarak birçok şikayetleri mucib oluyor. Hal-buki sendikalar teşkilâtının daha mükemmel bir hale ifrağı ile takarrur edecek meslekî teamüller ve hukukî esaslar doğ-rudan doğruya maşerî vicdanın mahsulü olacaktırlar. Nite-kim teşriî hayatın tanziminde meslekî temsil (représentation professionnelle) usulü hakkında her tarafta kuvvetli bir cer-yanın vücudu iddiamızı teyid ediyor.»

Meslekî temsil sorunu

Millî Mücadele döneminde Kör Ali İhsan ve çevresi meslek züm-releri ilkesine korporatif boyutlar kazandırarak **meslekî temsil** adı altında meclise getirmişlerdi. Seçimlerde meslekî temsil usulünün uygulanması Büyük Millet Meclisi özel encümeninde kabul edilmiş, çift-çiler ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslekler, sanatkârlar, memurlar, ve askerler olmak üzere toplam do-kuz meslek grubu oluşturulmuştu. Meslekî temsili önerenler bunu bir bakıma sosyalizmle eş anlamda kullanıyorlar, hatta kuzeydeki sovyet modeline benzetiyorlardı. Muhittin Birgen «Anadoluda Yeni Gün»de meslekî temsille ilgili olarak şöyle yazıyordu:

«Meslekî temsil ne yepyeni, ne de mevcut olan dışında başka bir şeydir. Bu sırf bugün mevcut olan, Rusya'da uygulan-an usulün aynıdır. ... Sınıf mücadeleleri yerine say' yani emek esasını, yani sosyalizmi kabul ettiğimizi evvelemlerde tasrih edelim. Meslekî temsil esasen bu sistemin, yani sosya-lizmin müessesesidir.» (1920)

Aslında programda önerilen, Gökalp Halkçılığında olduğu gibi, toplumsal sınıfları yatsıyan, yerine meslek zümrelerini koyan, tesa-nütçü, politik iktidara meslekî temsille yansıtılmış korporatif bir sis-temdi.

Okuyuculara Türk Karl Marx'ı diye tanıtılan Ali İhsan programı-

nı İstanbul'da hazırlamıştı. Başlangıçta biri demokratik seçimlerle oluşan, öteki toplumsal ve ekonomik meslek temsilcilerinden kurulu iki meclisli bir yönetim öngörülüyordu. Daha sonra, Ankara'da, iki meclisin gereksizliğine inanılmış, sırf meslek temsilcilerinden oluşan tek bir meclis önerilmişti. Bu meclis toplumdaki iş bölümünün, tesa-nüdün bir simgesi olacaktı. Ali İhsan'a göre dünyada Türkiye kadar tesa-nütten, dayanışmadan yoksun bir ülke yoktu.

Toplumsal sınıf sorununa gelince, Türkiye'de Batı benzeri sınıflar yoktu. Batı'da emperyalizm, kapitalizm ve istibdat asilzadelere, ruhanilere, büyük endüstriye ve bankerlere dayanıyordu. Ülkeler bu sınıfların çıkarlarına göre yönetiliyordu. Bizde bu tür oluşmuş sınıfların olmayışı sınıf sorununun çözümünü kolaylaştırıyordu.

Öte yandan Batı'da rağbet gören demokratik seçim sistemi oligarşik egemenliği gideremezdi. Halk meslekî teşekküllere sahip olmadıkça bugünkü egemen çevreler iktidarı yine ellerine geçireceklerdi. Tek çözüm halkı mesleklere göre sınıflandıracak bir Cemiyetler Kanunu çıkarmak ve demokratik seçim sistemi yerine meslekî seçimi koymaktı. Böylece ülkeyi yönetecek millî müesseseler ülkedeki meslek zümrelerini belli bir oran dahilinde temsil edecek tarzda teşekkül edeceklerdi. Meslekî dayanışmanın önemini vurgulayan Muhittin Birgen, programı şu nedenle benimsiyordu:

«Memlekette ne teşekkül etmiş bir mücadele-i sunûf, yani sınıf savaşı, ne de taazzuv etmiş bir meslek tesa-nüdü vardır. Madem ki, bunlar yeniden kurulmak gerekiyor, şu halde, bugünkü ihtiyaca yetmiyen, hem de mahiyeti itibariyle tabiata aykırı bulunan sınıf savaşı tedbirini düşüneneğimize, daha yeni olan meslek dayanışmasına gideriz.» (1920)

Mecliste aynı programın safında yer alan Yunus Nadi ise meslek zümrelerinin dayanışmasının ve meslekî temsilin zorunluluğunu savunuyor, Halk hükûmetinin böyle bir meclisin ürünü olacağını ileri sürüyordu:

«Bizim Halk hükûmetimiz Avrupa'daki biçimiyle demokrasi demek değildir. ... Biz nazariyede değil, gerçekte ve pratikte halkı hâkim kılmak istiyoruz. Ve halkın filan veya falan sınıfını değil, bütün halkı. ... Bizim halkın hayatında partiler yok, muhtelif mesleklerde çalışan insanlar vardır ve bu insanlar birbiriyle mücadele etmiyorlar, birbirlerini tamamlıyorlar. Rençber ekıyor, marangoz ambarı, çilingir arabayı yapıyor, hamal taşıyor, fırıncı pişiriyor, terzi diyor ilh. ... Kısacası baştan başa bir ahenktir ki yaratılıştan kurulmuş gidiyor. Hayatın çerçevesi dışında kimse olamayacağına göre, bütün insanları belli ve sayılı mesleklere irca etmek ve seçimleri en âdil nisbetlerde bu esas dahilinde yaparak hayatı Meclise taşımak.» (1920)

Cumhuriyetin ilk yıllarında Meslekçilik

Büyük Millet Meclisi meslekî temsil esasına dayalı bir halkçılığı benimsemedi. Ancak siyasal devlet aygıtına yansıtılmasa da, toplumsal sınıf kavramını gündem dışı bırakacak meslek zümreleri görüşü tüm Tek Parti dönemi toplum felsefesinde ağırlığını koruyacaktı.

1923 yılında A. Mithat Durkheim'ın, ikinci baskıya önsözünde meslekçi görüşlerine ayrıntılı yer veren, «İçtimaî Taksim-i Amel - De la division du travail social» adlı kitabını, Büyük Millet Meclisi yayını olarak Türkçeye kazandırılıyordu. Ziya Gökalp aynı yıl yayınlanan «Türkçülüğün esasları» adlı eserinde Durkheim'dan esinlenen meslekçi görüşlerini işliyor, «vatanî ve medenî ahlâk» yanısıra «millî tesanüdü» güçlendirici bir «meslekî ahlâk»ın zorunluluğunu vurguluyordu:

«Her millet, içtimaî taksim-i âmâl neticesi olarak bir takım meslek ve ihtisas zümrelerine ayrılır. ... Bu zümreler birbirinin lâzım ve melzumudurlar, yekdiğerinin yaptıkları hizmetler bu müteakabil muhtaçlıklarda bir nevî tesanüd değii midir?

Bu nevî tesanüdü kuvvetlenmesi için, evvelâ, taksim-i âmâlin, ancak müşterek vicdana mâlik bir cemiyet dahilinde vukua gelmesi şarttır. ...

Bu nevî tesanüdü kuvvetlenmesi için, ikinci şart da, meslek zümrelerinin bütün memlekete şâmil millî teşkilâtlar halinde taazzisinden sonra, her meslek zümresinde meslekî bir ahlâkın teessüs etmesidir.»

Bu tür korporatif görüşler ileriki yıllarda da zaman zaman gündeme gelecekti. Örneğin 1925'de çıkmaya başlayacak olan Meslek dergisi devletle birey arasında meslek kuruluşlarının geliştirilmesini amaçlayacaktı. 1920'lerin «içtimaiyyat»ına hâkim olan meslekçi görüşler Durkheim geleneğinin bir devamı olarak Ziya Gökalp'in yandaşlarıncı savunuluyordu. Necmettin Sadak, Max Bonafous ile birlikte hazırlayıp 1927'de yayınladığı «İçtimaiyyat» ders kitabını şu sa-tırlarla sona erdiriyordu :

« ... asırlarca müddet insanları kendisine rabtettiği olan dinî zümre, dinî cemaat, artık bu eski rolünü oynayarak, fertlerin ruhunda kuvvetli bir istinatgâh, bir mefkure vazifesi göremez. ... Hiç şüphe yok ki memleketimizde milliyet mefkûresi çok kudretli bir ruhanî mesnet vazifesi görmüştür. Fakat bu milliyet alevi kalpleri tarihin ve zamanın her anında ısıtmaya kafi gelmiyor. ...

Fakat dinden, aileden, milletten artık ümit etmediğimiz bu ruhî istinatgâhi yeni bir zümrede, meslek zümresinde bula-

biliriz. Bu asırda bir adam için hayat ve faaliyet merkezini gitgide meslek teşkil etmektedir. Bütün mevcudiyetimizi tanzim eden, bizim üzerimizde hergün, her an hâkim olan tazyik, mensup olduğumuz mesleğin meşguliyetleridir. Her fert, kendisine lazım olan ahlâkî kuvveti, mefkûre ateşini bu yeni teşekkül eden, ve istikbalde en hakim bir teşekkül olacağı muhakkak olan bu zümreden alabilir.»

Ancak 1930'larda ahlâk görüşleri farklı bir yörüngeye oturacak, devlet otoritesinin giderek güçlendiği bir ortamda «vazife hissi» ve «millî vicdan» ön plana çıkacaktı. Durkheim'ın önerdiği meslekî ahlâk yerini Avrupa'daki otoriter gelişmelerden esinlenen millî ahlâka bırakacaktı. Necmettin Sadak benzer yönelimleri «Sosyoloji»sinde şöyle belgeleyecekti:

«Bu asırda bir insan için hayat merkezi, gitgide devlettir. Bütün varlığımıza düzen veren, hergün üzerimizde hâkim olan tazyik, mensup olduğumuz millet ve devletin işleridir. Her fert, kendine lâzım olan ahlâk kuvvetini, ülküyü, millî vicdandan alacaktır.» (1939)

Meslekçilik ve meslekî ahlâk sorunu ileriki yıllarda Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu'nun yayınladığı «İş» (daha sonra «İş ve Düşünce») dergisinde ve 1952'de çıkmaya başlayacak olan «İçtimaî ve terbiyevî gazete» «Meslek» çevresinde işlenecekti.

Millî Mücadele Halkçılığı

Millî Mücadele döneminde benimsenen halkçılık ulus-devlet kuruculuğunu amaçlamaktaydı. İktidar sorununa çözüm arayan, İstanbul hükûmetine karşı güçlü bir alması olarak ulusal egemenliği benimseyen, toplumsal bir içerikten çok siyasal yönü ağır basan bir halkçılıktı. Ulusal bağımsızlık yanısıra siyasal hak ve özgürlüklerin kristalleştiği siyasal demokrasiyi öneriyordu. Mehmet Emin, «Halk Hükûmeti ve Halkçılık» adlı risalesinde halkçılığı uluslaşma anlamında kullanıyor, «artık padişah yok, millet var; saray yok, vatan var; keyif yok, kanun var; zulüm ve esaret yok, hak ve hürriyet var» diyordu.

Millî mücadele halkçılığı, en genel anlamıyla, «kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi, halkın elinde bulundurulması»nı içeriyordu. Halkçılıkla amaçlanan «hakimiyet-i millîye esasına müstenid halk hükûmeti»ydi. Hükûmetin, Halkçılık Programı diye anılan ve 18 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisinde okunan 13 Eylül tarihli Teşkilât-ı Esasiye kanun lâyihası iki ay süren görüşmeler sonunda 20 Ocakta kabul edilerek kanunlaşmıştı.

Kanunun ikinci maddesinde ulusal bağımsızlık sorunu ele alınıyor, «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, hayat ve istiklâlini kurtarmayı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır» deniliyordu. Egemenlik sorununa ise altıncı maddede değiniliyor, «Hâkimiyet bilâkaydû şart milletindir. Usul-ü idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir» sözleriyle ulusal egemenlik savunuluyordu.

Millî Mücadele halkçılığı, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığı savunan, saltanata karşı ulusal egemenliği vurgulayan, gündemdeki ivedi sorunların çözümüne yönelik geniş bir program niteliğindedi.

Tek Parti: Halk Fırkasının doğuşu

Tek Parti dönemi halkçılığının toplumsal içeriği Millî Mücadele ertesi Halk Fırkası kuruluş çalışmaları sırasında billurlaşmaya başlıyordu. Mustafa Kemal 6 Aralık 1922 günü Hâkimiyet-i Miliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine verdiği bir demecde halkçılık ilkesinden kaynaklanan Halk Fırkası adında bir siyasal parti kurmak niyetinde olduğunu açıklıyordu. 13 Ocak 1923 günü İleri Gazetesinde, Halk Fırkasının kuruluşuyla ilgili demecinde «Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunûfunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun» diyordu.

Mustafa Kemal parti için ortam hazırlamak amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkmış, yaptığı konuşmalarda kuracağı fırkanın halkçılık anlayışını, toplumsal içeriğini ayrıntılı bir biçimde ele almıştı. 30 Ocak 1923 günü İzmir'de gazetecilerle yaptığı bir söyleşide şöyle diyordu:

«Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menâfi takip edecek ve bu itibarla yekdiğerleriyle mücadele hâlinde bulunagelen muhtelif sunûfa mâlik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir.»

7 Şubat 1923 günü Balıkesir'de Paşa Camii minberinden okuduğu söylevde aynı sorunu daha ayrıntılı bir biçimde ele alıyor, Tek Partinin zorunluluğuna dikkati çekiyordu:

«Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, başka memleketlerde fırkalar behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle başka bir fırka teşek-

kül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim:

Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azim ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi mâliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüs'atine nazaran hiç kimse büyük araziye mâlik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

Sonra san'at sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettığımız büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahipleri insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç ... Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.

Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve saire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız; bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icab eder.

Bundan sonra da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddüne yol göstermektir.

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğeriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumî heyetiyle hepsi halktan ibarettir.»

Aynı yıl toplanan İzmir İktisat Kongresi «meslekî dayanışma»yı gündemine alıyordu. «Muhtelif meslek erbabının» birbiriyle bütünleşen çıkar birliğinin savunulduğu oturumlarda toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkileri yatsınıyor, «millî tesanüd»ün temel ilke olduğu vurgulanıyordu. Kongrede benimsenen **Misak-ı İktisadî** ilkelerinin 11. maddesinde «Türkler hangi sınıf ve meslekte oulrlarsa olsunlar, candan sevişirler» deniyordu. Açış konuşmasında Mustafa Kemal «halkımı-

zın ... mevcudiyetleri ve muhassala-i mesâisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibaret» olduğunu belirtiyor, ve toplumdaki «tesanüdü» şöyle ifade ediyordu:

«Bu dakikada sâmiin çiftçilerdir, san'atkârlardır, tüccarlar-
lardır. Ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı ola-
bilir? Çiftçinin san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin
tüccara ve bunların hepsinin yekdiğerine ve ameleğe muhtaç
olduğunu kim inkâr edebilir?»

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de yaptığı konuşmada «dün ol-
duğu gibi bugün de bizde iktisadî manasıyla mütebellir bir sınıf me-
selesi mevcut değildir» diyordu.

1920'lerde Halkçılık

Halk Fırkası kuruluş çalışmaları doğrultusunda Birinci Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar vermiş, 1 Nisan 1923 günü dağıtılmıştı. Yapılan seçimlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adayları oybirliğiyle meclise gönderildiler. Millet-vekilleri 7 Ağustos günü toplanarak Halk Fırkası tüzüğü üzerine gö-
rüşmelere başladılar. 9 Eylül 1923 günü parti tüzüğü kesin olarak kabul edilmiş ve Halk Fırkası resmen kurulmuştu. Fırkanın tüzükten ayrı bir programı yoktu. Nizamnamenin Umumî Esaslar başlığını ta-
şıyan ilk yedi maddesi fırkanın programını içeriyordu. İkinci madde-
de halkçılık ilkesi şöyle ifade ediliyordu:

«Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, her hangi bir sı-
nıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan
ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsâvâtı kabul
eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiç bir
sınıfın, hiç bir cemaâtin, hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul et-
miyen ve kanunları vaz' etmekteki mutlak hürriyet ve istik-
lâli tanıyan fertlerdir.»

1927 de toplanan İkinci Kurultayda tüzük kısmen değiştirildi. Programa ait maddeler yine tüzük içinde yer alıyordu. Dördüncü madde halkçılık ilkesini şöyle açıklıyordu:

«Kanun nazarında mutlak bir müsâvâtı kabul eden hiçbir
ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri, halktan ve halkçı kabul
eder.»

Serbest Fırka deneyi

Çok Partili düzene geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Par-
tisi deneyi geniş kitlelerce benimsenmiş, güdümlü muhalefet niteliği-
ni yitirmişti. CHP iktidarını tehdit eder bir nitelik kazanması CHP yö-

netici kadrolarını ve Atatürk'ü kaygılandırmıştı. Hükümet çevreleri ve güdümlü basın Serbest Fırkayı gericilikten, anarşistlik ve komünistliğe kadar suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişti. Atatürk'ün de onayından yoksun kalışı üzerine fırka kendisini feshetmek zorunda kaldı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyinden sonra Serbest Fırka girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Vekiller Heyeti kararıyla Ahalî Fırkası da kapatılmış, Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisinin kurulmasına da izin verilmemişti.

Artık Tek Parti düzeni uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyecekti. CHP'nin bütünüleyici yönü tekrar vurgulanacak, parti, hükümet ve devletle bütünleşecek, tek parti olarak bütün ulusu kapsayacak, başka bir partiye ya da toplumsal kuruluşa gerek duyulmayacak, bu tür girişimler ulusal birlik adına engellenecekti.

İşe CHP bünyesinde yapılan değişikliklerle başlandı. Saffet Arıkan genel sekreterlikten alındı, yerine partinin «kuvvetli adamı» Recep Peker getirildi. Ahmet Ağaoğlu hariç Serbest Fırka milletvekilleri Halk Fırkasına alındılar. Atatürk'ün direktifi üzerine Türk Ocakları Kongresi de kendi örgütlerini kapatmaya ve Halk Partisine katılmaya karar verdi. Ülkedeki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kuruldu.

Atatürk ve CHP Programında Halkçılık

Serbest Fırka deneyi ertesi gelişmelerin mecliste bazı kesimlerce benimsenmeyişi üzerine erken seçimlere gidilme kararı verildi. Atatürk'ün seçim arifesi ulusa yayınladığı bildiri şu satırları içeriyordu:

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük san'at erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zarurîdir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir.» (1931)

İkinci Kurultayca benimsenen tek dereceli seçim ilkesi, seçim öncesi, «memleketin şartlarının henüz tek dereceli seçime elverişli olmadığı» gerekçesiyle terkedilmiş, iki dereceli seçim sistemine dönmüştü. Dördüncü Büyük Millet Meclisiyle birlikte «Kuvvetli Devlet Otoritesi» ve «Kuvvetli Hükümet» kavramları siyasal yaşama soku-

luyordu. Cumhuriyet, Recep Peker'in deyişiiyle «Tek Parti Devleti»ne dönüşüyor, partiyle devlet bütünleşiyordu.

CHP Üçüncü Kurultayınca kabul edilen programın halkçılık ilkesi Atatürk'ün seçim öncesi yayınladığı bildiriden esinlenmişti: Bir ey, aile, sınıf, cemaat ayırımı gözetmeksizin yasalar önünde mutlak eşitlik ilkesi benimseniyor, halk, «işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia» olarak değerlendiriliyordu. Ziya Gökalp' in meslekçi yönelimlerine yaklaşan bu eğilim, toplumsal sınıfları ve sınıf çatışmasını reddedecek, ulusal bütünlük adına «çalışma zümrelerinin» birlik ve dayanışmasını önerecekti.

Halkçılık İlkesi ve Recep Peker

Devletçilik dönemiyle birlikte sanayileşmeye yönelik toplumsal sınıflar sorununu CHP'nin sürekli gündemde bulundurmasını zorunlu kılıyordu. 1931 yılı Fırka Umumi Heyeti vazife taksiminde C grubuna «Fırka programında yazılı sınıflar üzerinde çalışarak ve programımızın ruhunu teşkil eden sınıf mücadelelerine mahal vermeden hepsi arasında ahenk ve muvazenet tesis için konacak kanunlar ve Fırka esaslarını yürütmek» görevi veriliyordu. 1930'ların ilk yarısının «kuvvetli adamı» Genel Sekreter Recep Peker parti programının halkçılık maddesini şu sözlerle açıklıyordu:

«Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. ...Bir vatan içinde menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. ... Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadî çatışmasını doğurur. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan millî birliğı ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrib ediyor. Bu delküternas millî kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep oluyor. Bu sebeble biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz.»

Recep Peker CHP Dördüncü Kurultayında partinin halkçılık ilkesini bir kez daha vurguluyor, «içinde sınıf, imtiyaz çarpışmaları kopmayan, yani halkçı bir duygu ile birleşmiş olan bir ulus yığını»nın ulusal birliğı oluşturamayacağını savunuyordu. «Sınıf mücadelesi» sorununa grev ve lokavt yasaklanarak çözüm bulunacaktı. «İşçi kütlelerinin topluluğuna, tesanüd kabiliyetine güvenerek devlet varlığında esas olan sanayi mevcudiyetini tahrib etmesine» izin verilmeyecekti.

Bunun yanısıra «sermayedâr fikrinin, kendisi kadar bu memleketin halkçılık zihniyetinden dolayı, bir evlâdı olan işçiyi, haksız yolda taziyik edememesini temin etmek» de gerekecekti. Bu nedenle işçi - işveren ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda, devlet, hakem görevini üstlenecek, her tür çatışmayı önleyecekti.

1935'lere gelindiğinde sanayi kesiminde hatırı sayılır bir işçi kitlesi oluşmuştu. Bu koşullar altında sınıfları yatısmaktansa «sınıf mücadelesini giderici» önlemler öncelik kazanıyordu. İşçi kesiminin ideolojik yönelimlerine değinen Recep Peker, bu konuda görüşlerini şu satırlarla açıklıyordu:

«Memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. Endüstri açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerektir ki, bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena ceryana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden nokta-i nazarı takib eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlatlarından ve yurttaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin ve bu genç tabaka yurd için olduğu kadar kendileri için de felâket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin.»

İşçilerin «ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketleri» nin grev yasaklanarak önleneceğini belirten Recep Peker, sendikal örgütlenme sorununa şu tür bir çözüm getiriyordu:

«Türk işçisini ve esnafını da teşkilâtlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilâtlandırış bildiğimiz klasik işçi teşkilâtlanmasından başka, üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist ceryanların verdiği yurd içinde yurttaşa karşı mücadele yollarıyla değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağliıyacağız. Türk işçileri bir kavga, bir ayrılık unsuru olmayacaklar, onlar ulusal Türk Devletinin bekasına, varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır.»

Kadro Hareketi ve Toplumsal Sınıf Sorunu

1930'ların ilk yarısında oluşun ve Kemalizmin radikal bir yorumuna girişen Kadro hareketi halkçılık sorununda dönemin genel yönelimlerine ters düşmüyordu. Kadrocular sınıflı toplumla liberal devleti özdeşleştirerek eleştiriyor, «sınıfsız bir millî devlet» öneriyorlardı:

«Türk milletinin ileri menfaatleri, sınıfların gittikçe keskinleşen ayrılıklarla birbirlerinden uzaklaşmalarını ve bu uzaklaşma neticesinde millet gövdesini yıpratun sınıf kavgalarının

doğmasını icabettiren bir iktisatçı inkişafın önüne geçmeyi emrediyor. Sınıf kavgalarıyla liyme, liyme olmuş Avrupa milletlerinin bugünkü hali gören gözlerimizin önünde dururken, onu bir ideal olarak alıp benimseyemez.»

İsmail Hüsrev, «Millet içinde sınıf meselesi» adlı yazısında «**millet bütünlüğünü** kendimize hareket ve muvâsalat noktası olarak aldık» diyor, Kadro'nun toplum görüşünü şu satırlarla özetliyordu:

«Bizce Türk milleti, dışarıya doğru olduğu kadar içeriye doğru da bütündür. Millet içinde sınıf ve zümre kavgalarını, sınıf ve zümre hâkimiyetini, ister aşağıdan gelsin ister yukarıdan, millet bütünlüğünü parçalayan ricî hareketler telâkki ediyoruz. Sınıf hakimiyetinin tasfiyesi, millî kurtuluş hareketlerinin ileri prensiplerinden biridir. İlk ve son olarak millet menfaatidir. Binaenaleyh **Kadro** cemiyeti telâkki tarzında **ictimî bütüncüdür**.

Türk Devrimi ne 1789 Fransız Devrimine ne de 1917 Sovyet Devrimine benzetiliyordu: Fransız Devrimi derebeylik egemenliğine karşı başkaldırmış, burjuvazinin egemenliğini kurmuş ve sonuçta yeni bir sınıf devletini doğuran gelişmelere yol açmıştı. Sovyet Devrimi ise Fransız Devrimine bir tepkiydi. Proletarya burjuvaziye alaşağı ederek kendi egemenliğini kurmuştu. Kemalist hareketin gerçekleştirdiği Türk Devrimi sınıf egemenliği esasına dayanan her iki devrim türüne de bir tepki olarak gerçekleşiyordu. Türk Devrimi, Kadroculara göre, «sınıfsız ve tezadsız» bir ulus olmayı amaçlayan, ulusun gerçekleştirdiği bir devrimdi. Böyle bir amaca yönelik iktisad politikası da «nasyonalist devletçilik» olmalıydı. İsmail Hüsrev bu politikayı şöyle açıklıyordu:

«Nasyonalist (milliyetçi) devletçilikte Devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildir. Devleti milletin ileri menfaatlerini temsil eden teşkilâtçı bir rehber kadro, iktisadî faaliyetleri milletin ileri menfaatleri hesabına tanzim ve idare eden bir teknisyenler kadrosu teşkil eder.»

Şevket Süreyya da aynı görüşü paylaşıyor, «Türk nasyonalizminin devletçiliği bir sınıf devletçiliği değildir ve olmayacaktır.» diyordu. Türk Devriminin gündemindeki çelişki «büyük teknikli memleketlerle geri teknikli memleketler arasındaki müstemleke tezadı»ydı. Ulusal kurtuluş hareketleri bu çelişkinin bir ürünüydü. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf çelişkileri de kaynağını «müstemleke istismarı»ndan alıyordu. Bu nedenle ulusal kurtuluş hareketleri gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf kavgalarına da bir çözüm getirerek yeni bir düzene yol açacaktı.

1936 İş Kanunu

1936 İş Kanunu CHP Programında belirtilen «tanzimci ruh» ışığında ele alınmış, «iş verenlerle iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi» amaçlanmıştı. «Bir rejim kanunu» olarak öngörülen bu yasayla iş hayatı yeni düzenin gerekli kıldığı «ahenk ve anlaşma yolu»na girecekti. Mecliste yasaı savunan Recep Peker, Liberal devlet - ulusal devlet ayırımı ışığında şu değerlendirmeyi yapıyordu:

«Liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu hergün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine Ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. ... Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiç bir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü sun'î bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar.

Bu hareket, saadeti ve esaslı ısdırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirlerini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmelerden doğacak tek netice müsbet ulus kuvvetlerinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinde dağılmak tehlikesine maruz kalır.»

Daha sonra bu yasa ile «yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı» ördüklerini belirten Recep Peker, «İş Kanununun sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpüreceğini» söylüyordu.

Sınıfsız Toplum ve Tek Parti

1930'larda Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu, siyasal çevreler yanısıra, birçok düşünür tarafından benimsenmişti. Halkçılığı «halkın kendi iradesinden doğan halkçı şefin nüfuz ve kudretinde», «millî vicdanın bizzat doğurduğu şefin kuvvetinde» gören Necmettin Sadak, «Türkiye'de asilzade sınıfı olmadığı gibi, nüfusun büyük kısmı köylü, yani müstahsil olduğu için sınıf da teşekkül etmemiştir» diyordu. Sadak'a göre halkçılık bir demokrasi devrimiydi:

«Türkiye'de demokrasi devrimi, şu veya bu sınıfın eseri ve işi olmadığı ve bütün vicdanın doğurduğu bir eser olduğu içindir ki klas kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma ve menfaatler arasında, birbirlerine karşı olmayacak surette uyum kurulmuştur.

Bu suretle, halkçılığın ölküsü, Türk milletini, sade iş bölümü, yani gördükleri iş ve ödev bakımından birbirlerinden farklı ferdlerden mürekkep bir kütle sayarak, bu kütleyi hep birden kültür ve medeniyetçe yükseltmektir.»

M. Saffet Engin 1938'de yayınladığı «Kemalizm İnkılabının Prensipleri» adlı kitabında benzer görüşleri savunuyor, Hume'dan kaynaklanarak meslekçi görüşlerle halkçılığı şu şekilde bütünlüyordu:

«Avrupa'nın sınıf kavgaları ... bizim halkçılık mefhumumuzla telif kabul edemez. Biz, sınıf ve zümre farkı kabul etmeyen ve buna imkân bırakmayan bir sosyal teşekkül içindeyiz.... Mücadelesiz cemiyet olmaz sözü yanlış ve iflâs etmiş bir sosyal felsefenin ifadesidir. Cemiyetin esasında mücadele bulunmakla beraber, büyük İngiliz filozofu Hume'un dediği gibi, sempati ve işbirliği hakimdir; muhasım sınıflar değil, el ele tutunmuş meslekler vardır. ... Türk halkı, her ne bahane ile olursa olsun, ayrılık kabul etmez, iş beraberliği içinde bulunan mesleklerden müteşekkil bir ulustur.»

Aynı yazar halkçılığın çok partili bir düzeni yatsıdığını ileri sürüyor, ulusal çıkarlar adına, tek partili düzenin zorunluluğunu vurguluyordu:

«Sınıf ayrılığı gibi, birbirine son derece düşman ve rakip parti ruhu da, bir memleketi ve halkı aynı akibete uğratmak gibi menfi bir kuvveti haizdir. O da, site ve sınıf ayrılıkları kadar halk mefhumunu ucuzlatan, küçülten ve genel millet mefhumundan ayıran, parçalayıcı ve yıkıcı bir kuvvettir. ... Bizde artık, parti ayrılığı bahanesiyle halk ayrılığına, halk mefhumunun millet mefhumundan ayrılmasına imkân verecek kapılar kapatılmış, uçurumlar ve gedikler doldurulmuştur. Engin ve geniş bir Türk halkçılığı, Türk ulusçuluğu ile müterafık olarak ve ondan ayrılamaz şekilde yaşıyor; her şeyin üstünde ulusal menfaatlerin egemenliği temin edilmiş bulunuyor.»

1938 yılında toplanan CHP Olağanüstü Kurultayında söz alan Mahmut Esat Bozkurt, «sınıfsız toplum» görüşlerini şu gerekçelere dayandırıyordu:

«...medenî dünyanın hiç bir partisi milletlerini bizimki kadar bir tümlükle temsil etmedi. CHP kadar samimî ve hakikî ifade etmedi.

Onlar sınıfları ve zümreleri ve bunların isteklerini temsil etmektedirler. Siyasal, sosyal ve ekonomik görünümünden biz ayrı ayrı birer sınıf ve zümre kabul etmiyoruz. Biz tek bir birlik tanıyoruz. Baysız ve kedasız, efendisiz ve kölesiz bir birlik tanıyoruz. Bu birlik Türk ulusudur.

...Belki başka yerlerde bu sınıf ve zümre farkı, daha açık

bir deyimle bir insan farkı bahse mevzu olabilir. Fakat Türk ulusunda asla...»

Daha sonra sınıfsız toplumun tek parti düzenini gerektirdiğini savunan Mahmut Esat Bozkurt, çok partili düzenin toplumsal sınıfları doğurduğunu, demokrasinin ancak tek partili bir düzende gerçekleşebileceğini ileri sürüyordu:

«...Sınıfsız, zümresiz Türk ulusunda ölkü, birlik varsa, bu ölkü, birlik onun ve tarihinin zaruretleri icabı ise ve bu birlik içinde gayeye erişmek isteniyor ve erişiliyorsa zorla partiler ihdas etmek nasıl mümkün olur. Böyle mi olmak lâzımdır. Yoksa sınıf ve zümreler yaratan partiler ihdas etmek mi lâzımdır? Bunların tanınmadığı yerlerde parti çokluğunun sebebini ne ile izah edebilirler. Bunlar sun'î bir hareket olmaz mı? Sonra Türk milletini bu yola kim zorlayabilir. Demokrasi zorluğun ve zorbalığın icabı değil bunların düşmanıdır. Belki biraz tuhaf gelecek, fakat, bizi zaman zaman diktatörlük töhmeti altında görmüş olanlar bilmezler mi ki, demokrasilerde aslanan muhtelif partilerin mevcudiyeti değildir. Modern demokrasilerin babası sayılan Jan Jak Ruso bile partilerin taaddüdünü demokrasi için hayırlı bulmaz. Muhtelif partileri halkın samimî kanaatlarının ve millet iradesinin tezahüründe tamamiyle bir engel telakkî eder.»

Dönemin yazarlarından Ahmet Hamdi Başar, «Değişen Dünya» adlı kitabında halkçılığın zorunlu kıldığı sınıfsız toplumun anlamını açıklarken, insanlar arasındaki farklılığın doğa yasa gereği olduğunu savunuyor, ancak, bu tür yasaları zararsız kılmaya yönelik önlemlerin alınabileceğini ileri sürüyordu:

«Sınıfsız cemiyet, bütün azası müsavî olan, hepsi yapılmış istihalden aynı nisbette hak temin eden insanlardan ibaret hayalî bir cemiyet değildir. Böyle birşey nazariyeden bir gün dahi tatbikat sahasına geçemez. Herhangi bir rejim içinde, azlık teşkil eden bir takım insanların çokluk teşkil eden diğerlerinden daha fazla kazanmaları, daha kolay işler tutmaları ve aralarında bir gaye ve menfaat iştiraki yaparak çokluk sınıf üzerinde az veya çok tahakküme geçmeleri her zaman mümkün olacaktır. Bunun olmaması için değil, mümkün merete zararlı olmaması için çalışmak lâzımdır. İnsanlar arasında farklılığın mevcudiyeti mutlaka bir felâketin, bir fenalığın alâmeti sayılmaz ve insanlar bu noktalarda da tabiat kanunlarının dışına çıkmak imkânını bulamayacaklarından, yapacakları şey bu kanunları zararsız hale koymak için tedbirler almaktan ibarettir.» (1941)

Sonuç : Dönem sonu değerlendirmesi

Solidarist düşünce Meşrutiyet döneminin son yıllarında İttihatçı çevrelerce benimsenmiş, Tek Parti Cumhuriyet döneminde de CHP'nin bağrında etkinliğini sürdürmüştü Solidarizmden esinlenen dönemin halkçılık ilkesi uluslaşma süreciyle uyumunu sağlamış, ulusal devletin kuruluşunda önemli katkıları olmuş; ancak, iki dünya savaşı arası giderek tırmanan otoriter yönelimlerin etkisinde kalarak liberal devlete karşı kesin tavır almış, liberal devletle ulusal devletin bağdaşamayacağını ileri sürmüştü: Liberal devletin ulus birliğini bozucu olduğunu, toplumda sınıflaşmaya yol açtığını, «millî devlet»in ise sınıflaşmayı reddettiğini, «milletçe kütleleşmek» fikrini önerdiğini, bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiştirici, çarpıştırıcı, ulusal birliği bozucu liberal devlet tipini benimsemeyeceğini, ülke gerçekleriyle ancak sınıfsız «millî devlet» görüşünün bağdaşabileceğini savunmuştu. Bu görüşlere koşut olarak Ceza Kanununda değişikliklere gidilecek, Cemiyetler Kanunuyla sınıf esasına dayanan cemiyetler yasaklanacak, İş Kanunu «yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasını önleyici bir rejim kanunu» olarak değerlendirilecekti.

İkinci Dünya Savaşı ertesi dünya siyasal konjonktüründeki gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiş, solidarizm giderek etkinliğini yitirmişti. CHP yetkilileri 1946 sonrası çok partili düzene geçişle birlikte Tek Parti döneminin «doğrulanmasına» yönelik yorumlara girişmekte gecikmiyeceklerdi. «Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü» adlı kitabında İsmail Hüsrev Tökin, Tek Parti dönemi solidarist dünya görüşünü şu gerekçelere dayandırıyor:

Millî Mücadele döneminde tüm ulusun beraberlik ve ortak bir bilinçle savaşa atılması başarının ilk şartı idi. Savaş sonrası ulusal kalkınmanın da aynı birlik duygusu içinde gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Ulusal bağımsızlık ancak organik bir birlik oluşturan tek bir ulusal hayatın geliştirilmesiyle sürdürülebilirdi. Ulusal kurtuluştan İkinci Dünya Savaşına kadar dünya gittikçe karanlık ve huzursuz bir görünüm almıştı. Birçok devletin savaş hazırlıkları, gittikçe artan tecavüz tehlike ve tehditleri de ulusal birliğin gittikçe daha kuvvetle korunmasını zorunlu kılıyordu. Ülkeyi tecavüze karşı koruyacak güç, ulusun askerî kudreti yanında ulusal birliğiydi. Tökin şöyle devam ediyordu:

«İnkılâbın öncüleri, iç ve dış siyasî ve sosyal şartlar içinde yürüttükleri mücadelelerde nihayet sosyal ve millî hayatın, fertler ve müesseseleriyle beraber, birbirini tamamlayan tezatsız bir varlık olması lâzım geldiği fikriyle **tesanütçü** (solidarist) bir dünya ve cemiyet görüşüne vardılar.»

Daha sonra, CHP programında solidarist zihniyetin halkçılık ilke-

sinde yansıtıldığını belirten İsmail Hüsrev, solidarist dünya görüşünün özünü şu satırlarla açıklıyordu:

«Felsefî ve sosyolojik manasında tesanütçü hayat görüşü, dünya ve cemiyete bir birlik olarak bakar. Ferdî, tek olanı, müteazziv bir birliğin bir parçası telâkki eder. Fert, cemiyetin bölünmez bir parçasıdır. Cemiyet veya millet, fertlerin, müesseselerin bir toplamı, mekanik birleşmesi sonunda meydana gelmiş bir yekûn değildir. ... Organik bir hasılası, taazzuv etmiş bir varlığıdır. Asıl olan ferdî varlıklar değil, bilâkis bu fertlerin birliği halinde bulunan millet varlığıdır. Fert, varlığını ancak millet varlığı içinde koruyabilir. Millet varlığı ise, ancak fertlerinin sıkı birliği ile mümkündür.»

Tek Parti dönemi solidarizmi «sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüdü» sağlayacak, «birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlarda ahenk temin edecek» bir toplumsal düzen öneriyordu. Türkiye'nin «sınıfsız bir toplum» olduğu savına gelince, İsmail Hüsrev bunun, dönemde hakim romantik ruhun bir ürünü olduğunu söylüyordu:

«Türkiye hiçbir zaman içtimaî zümrelere, sınıflara ayrılmamış bir memleket olmamıştır. İktisadî hayat iptidaî şekillerinden ileri şekillerine doğru inkişaf ederken mesleklere, sınıflara ayrılır. Bu hayatın zarurî bir kanunudur. Parti programında bahsi geçen cihet bir zihniyet ifade etmektedir. Burada tesanütçü görüşü, hayatı inkâr mahiyetinde değil, içtimaî ayrılıklara ve farklara rağmen millet fertleri arasında manevî bir birlik, bir gönül bağı tesis etmek gayesindedir. Parçalılığın, bozgunculuğun yerine gönüllere bağ olacak, gönüller arasında köprü kuracak bir imandan, şe'niyyetin üstüne yükselecek müteâl, idealist bir hayat anlayışından ilham almaktadır. Bu bakımdan Cumhuriyet Halk Partisi programına kuvvetli bir romantizm ruhu hâkimdir.» (1946)

Pozitivizmin Fransa'da ve diğer ülkelerde, bu arada Türkiye'de, düşüncenin evrimine ve devlet felsefesinin oluşumuna önemli katkıları olmuştur. Örneğin 19. yüzyılda Fransa'da Cumhuriyetçi kesim pozitivizmden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak, 1918-1945 dönemi Avrupasında otoriter düşüncenin, bu arada İtalyan faşizminin ve Alman nasyonal sosyalizminin Auguste Comte'a ters düşmeyecek yönelimleri olmuştur. Türkiye'de de pozitivist felsefe, bu arada solidarist düşünce, ulusçu, cumhuriyetçi, laik bir devlet kuruculuğunda yatsınamayacak katkılarda bulunmuştur. Demokratikleşme sürecinde ise solidarizm gerçekçi bir çözüm getirememiştir.

TARTIŞMA : 1

Oturum Başkanı :

Ord. Prof. Dr. Nihad S. SAYAR

BAŞKAN (ORD. PROF. DR. NİHAT S. SAYAR): Sayın konuşmacı Zafer Toprak'ın «Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu» konulu tebliğini ilgi ile izledik. Şimdi, konuyla ilgili olarak açıklamalar yapmak ya da soru sormak isteyenler lütfetsinler. Buyurun, Sayın Sadi İrmak.

ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK: İlk görevimiz, çok değerli konuşmacıya teşekkür etmek olacaktır. Gerçekten de, Atatürk'ü anlamak için onun yetişmesinde rol oynamış olan fikir akımlarını ele almak zorunluluğu vardır. Konuşmacı bunu gerçekleştirmiştir.

Biliyoruz ki, halkçılık ve genel olarak modern sosyolojik görüşler memleketimizde Ziya Gökalp ile başlamıştır. Ve tabii, Atatürk de, kendi fikir ustalarını hiç bir zaman inkâr etmemiştir. Namık Kemal'in oğluna verdiği o muhteşem cevap bu rolü açıkça ortaya koymuştur. Ancak bütün bu etkilenmelere rağmen, şunu da belirtmek gerekir ki, Atatürk büyük bir fikir adamıydı; dünyadaki fikir akımlarını gayet yakından izlemişti. Yalnızca savaş planları yapmakla yetinmeyen bir kumandandı. Bu açıdan tüm dünyaca tanınan ve tüm dünyayı tanıyan bir adamdır. Kendisinden önceki fikir akımlarından, başta pozitivist düşünce olmak üzere, büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak belirtmek isterim ki, Atatürk'ün anladığı halkçılık ile Ziya Gökalp ve onun etkisindeki kişilerin anladığı halkçılık arasında çok önemli ilke ayrılıkları vardır. Konuşmacının da ortaya koymuş olduğu belgelerden görülüyor ki, Gökalp'in halkçılıktan anladığı şey milli hâkimiyetin halkın elinde olmasıdır. Bu düşünce serbest seçimlerle bir siyasi gücün oluşması ve devletin bir dereceye kadar ekonomiye yön vermesinden kaynaklanmaktadır. Oysa Atatürk'ün düşüncesi, çok daha geniş bir zemine ve başka bir esasa oturmuştu. Atatürk'ün halkçılığı memleketin vitrin zenginliğini kaldırarak, büyük kitleleri maddi ve manevi bakımdan ön plana çıkarmak şeklinde özetlenebilir. Birinci sorun maddi bakımdan servetin büyük kitlelere aktarılmasıdır. İkinci olarak, -bence bundan da daha önemlisi,- fırsat eşitliğinden yararlanamayan kitlelerin duydukları ezikliği ortadan kaldırmaktır, yani manevi halkçılık. «Milletin efendisi köylüdür» sözünü hatırlayalım..

Benim manevi halkçılık dediğim, Ziya Gökalp'in düşüncesinden tamamen ayrı ve yeni bir zemine oturmuş olan halkçılık işte budur. Ve Atatürk'ün bütünüyle orjinal olan devletçilik görüşü de halkçılığın araçlarından birisi olarak düşünülmüştür. Yani Atatürk'ün devletçiliği halkçılığın bir aracıdır.

Arkadaşlar, bir devir var ki, memleketimizin bütçesi 190 milyon liradır. Bunun 85 milyon lirası aşar vergisinden gelmekteydi. Manen ezilen sınıflar yaratan; memleketi manen bölen; haksız bir vergi.. Ezenler ve ezilenler yaratan bir sistem olduğu için ben bunu daima tekrarlarım. Böylece ortalıkta dolaşan «gardrop devrimciliği» iftirasının asılsız olduğu da çıkar ortaya. Bu vergi bir kaleme kaldırılmıştır. Dünyada manevi kalkınma için bütçesinin yüzde ellisini feda eden bir başka ülke örneği yoktur. Bu yüzden 'gardrop devrimciliği' tabirinin sahteliğini belirtmem izin veriniz. «Atatürk devletçiliği» halkçılığın hizmetinde bir araçtır; Avrupalıların «etatism» dediği şeyden bütünüyle farklıdır. Ne uygulama olarak, ne de düşünce olarak bir eşi yoktur. Bir örnek vereyim: İktisadi devlet teşekkülleri kurulmuştur. Bunlar yalnızca hükümetin malı mıdır? Hayır. Bunlar milletin malı olarak düşünülmüştür. Buna dikkat etmek gerek. Bütün milletin ortak olduğu bir anonim şirkettir bunlar. Bu teşekküllerin denetlenmesi bunu açıkça gösterir. Şu halde Türkiye'deki devletçilik bütünüyle Atatürk'e has bir devletçiliktir. Dünyada gördüğümüz öteki devletçilik uygulamalarından bütünüyle farklıdır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Biz de Sayın İrmak'a teşekkür ederiz. Sayın Prof. Enver Ziya Karal, buyurun.

ORD. PROF. DR. ENVER Z. KARAL: Sayın konuşmacıya soru yöneltecek değilim. Yalnızca tarihle uğraşan bir insan olarak, tarihçi demiyorum çünkü böyle bir iddiam yok, bir iki konuya bazı eklemelerde bulunmak istiyorum, örnekler getirmek istiyorum. Birincisi şudur: Türk idaresinde yüksek sınıfla yüksek olmayan sınıf arasında adaletli bir servet dağılımının bulunması gerektiği yolunda kayıtlar vardır. İfade aşağı yukarı şöyledir: Halktan katlanamayacakları kadar çok vergi alıp, bunu üst sınıflara vermek, tevzi etmek bir hanın temelinden toprak, taş, harç alıp o hanın çatısına eklemekten başka bir şey değildir. Hanın temelinden alınan toprakla, temel zayıflar, üstüne koymakla ağırlık artar. Ve o devlet güç durumda kalır. Bu ifadeyi izninle burada bitireyim. İkincisi, yine tarihe kayıt olarak geçen ve Kanun-i Sultan Süleyman'a «Bu memleketin efendisi kimdir?» diye sorulduğunda vermiş olduğu cevaptır. Etrafındaki vezirler «zat-ı hazret-i padişahlarıdır» demişler, oysa Kanun-i buna itiraz ederek «faaliyetleri ile bizi geçindiren reayadır» demiştir. Tabii burada reaya köylü anlamına gelmez. Şimdi buradan Gökalp konusuna geçeceğim. Gökalp'i bilimsel açıdan bir halkçı olarak kabul ediyorum. Türkiye'ye, batı biliminde halkın karşılığı olan kavramları getirmekle bir öncülük yapmıştır. Gökalp, başka kitaplardan, başka fikirlerden derlediği bir halkçılıkla karşımıza gelmiştir. Oysa Atatürk içinden çıktığı toplumun duygularından, eğilimlerinden, ih-

tiyaçlarından aldığı kuvvetle halkçılığı şekillendirmiştir. Ancak bunun yanısıra bir de cumhuriyetçilik ve devletçilik kavramlarını katmak gerekir. Ancak bu üçü bir bütün olarak düşünüldüğünde Halk Cumhuriyeti kavramı aydınlığa kavuşabilir. Bir de çok kullanılan bir kavrama, sınıf kavramına değineceğim. Batı anlamıyla bizde sınıf aramak yanlıştır. Hangimiz Atatürk devriminde bu sınıfları gösterebiliriz? Ekonomik anlamda sınıf Türkiye'de yoktur. Teşkilât bakımından da yoktur. Çünkü sermaye birikimi yoktur, ekonomik teşkilât yoktur. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Prof. Enver Ziya Karal'a teşekkür ederiz. Buyurun, sayın İsmet Bozdağ.

İSMET BOZDAĞ: Meseleyi bir mikroskop altında inceler gibi ele alan konuşmacıya teşekkür ederim. Kendisinden öğrenmek istediğim bir şey var. Ben şimdiye kadar «Halk ideolojisi» diye bir kavrama rastlamadım. Halkla devlet ilişkilerinde önümüzde iki örnek var. Birincisi devleti halkın hizmetinde gören anlayış; batı anlayışı. İkincisi, yine batının bir başka kanadından çıkan anlayış ki, buna göre halk devletin elinde bir malzeme olarak görülüyor. Bu iki anlayışın dışında, «halk ideolojisi» diye adlandırılacak bir şeye rastlamadığım için bu konunun aydınlatılmasını istiyorum.

Belirtmek istediğim bir husus daha var. Sayın Karal bu noktaya dokunmuş oldukları için ben üzerinde fazla durmayacağım. Gerçekten Türkiye'de sınıf yoktur. Sınıf olmadığı için de, sınıf esası üzerinde kurulmuş veya kurulmak istenen tüm müesseseler temelsiz kalmaktadır. Atatürk'ün fikir kaynaklarına gelince, kütüphanesini baştan sona taramış bir kişi olarak söyleyebilirim ki, benim ulaştığım sonuçların çoğu arkadaşımınkinden farklı değil. Ziya Gökalp'te billurlaştıktan sonra Atatürk'e geçince bütünüyle başka bir anlam kazanmıştır halkçılık. Onun halkçılık anlayışı kesinlikle Ziya Gökalp'in halkçılık anlayışı değildir. Bunu belirtmekle yetiniyorum. Saygılarımı sunarım.

BAŞKAN: Sayın İsmet Bozdağ'a teşekkürlerimi sunarım. Söz sırası sayın Faruk Güventürk'te.

FARUK GÜVENTÜRK: Sayın Karal hocamız, «köylü efendimizdir» sözünün Kanun-i tarafından söylendiğini buyurdular. Gerçektir. Söylenmeyen fikir olabilir ama dünyada düşünülmeyen fikir yoktur. Önemli olan bu fikirlerin uygulanmasıdır. Kanun-i bu sözleri söylemiştir ama Türk milletini reyalıktan kurtarmamış, büyük saltanatını sürdürmüş ve şeriatın kurucusu ve savunucusu olarak devam edip gitmiştir. Halk sözünü, millet sözünü, halkın ve köylünün memleketin efendisi olduğu ilkesini ortaya atan ve bu ilkeyi uygulayan, bugüne getiren, özgürlüğün

temelini atan Atatürk olmuştur. Şurası tarihi bir gerçektir ki, tüm toplumsal hareketler daima toplumun refah ve mutluluğu, milletlerin kalkınması amacıyla yapılır. Atatürk de devrimlerini Türk milletini mutluluğun en üst düzeyine kavuşturmak ve onu çağdaş milletler arasında zengin, güçlü, kültürlü ve itibarlı duruma getirmek amacıyla yapmıştır. Bütün zorluklara rağmen büyük dehasıyla tüm engelleri aşabilmiştir.

Gerçekten de Atatürk hayata gözlerini yumduğu zaman bu millet mutlu, bu vatan kalkınmış, milli birlik ve milli şuur bütün haşmetiyle tecelli etmiş ve Türk milleti uygarlık yolunda tüm dünyaya örnek olacak şekilde koşmaya başlamıştı. Asayişsizlik yok olmuş, tembellik yerine çalışkanlık, uyuşukluk yerine ataklık, hüznün yerine neşe, cehalet yerine bilgi, şeriat ve mecelle yerine medeni kanun, yobaz yerine idealist öğretmen, profesör geçmiştir. O, komünizmin yanı başında olmamıza rağmen, taviz vermeden ve aynı zamanda kapitalizmi de reddederek milli benliğimize en uygun jeopolitik durumumuzla en iyi bağdaşabilen ve halka dayanan ideal bir halk hükümeti ve devleti kurabilmiştir. 1. Aralık 1921'de söylemiş olduğu sözleri aynen okuyarak sözlerime son vermek istiyorum. «Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi anılan hükümetlerden hangisidir? buyurdular. Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, ilmî mahiyeti itibariyle, hiç birine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hâkimiyeti, milli iradeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir. Sosyoloji noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse «halk hükümeti» deriz. Anayasamızın birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri hükümetin ne olduğunu, kimin tarafından idare olunduğunu, idare eden heyetin kuvvet ve yetkisini açık açık anlatmıştır. Şekil ve sureti tesbit olunmuştur. Fakat mesleki içtimaî (doktrin) itibariyle dahi düşündüğümüz zaman, biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-ı sâyiz (emekçileriz), zavallı bir halkız. Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız. Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Yetkisi vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı kazanırız. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını çalışmadan geçirmek isteyen insanların bizim topluluğumuz içinde yeri yoktur, hakkı yoktur. O halde ifade ediniz Efendiler. Halkçılık, sosyal düzenini çalışmasına, hukukuna dayandırmak isteyen bir mesleki içtimaîdir. Efendiler biz bu hakkımızı koruyup gözetmek, bağımsızlığımızı emin bulundurabilmek için heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyeye savaşmayı caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin dayandığı esasın, ilmi içtimaiye dayanan bir esas olduğunu açık bir suretle görürüz. Fakat ne

yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş, Efendiler biz benzememekle ve benzetmekle iftihar etmeliyiz. Çünkü biz bize benziyoruz efendiler.»

BAŞKAN: Teşekkür ederim. Buyurun, Sayın Doç. Dr. Sina Akşin.

DOÇ. DR. SİNA AKŞİN: Ben daha çok Zafer Toprak'ın yapmakta olduğu işin önemine işaret etmek istiyorum. Sanırım Türk düşünce tarihi oldukça ihmal edilmiş bir konudur ve bu konuyu işlemek hayli güç bir iştir. İlk olarak Türkiye'deki düşünce akımlarının taranması gerekir. İkincisi, bu akımlar içinde batının payını saptamak ve tabii bunun için de batıdaki düşünce akımlarını bilmek gerekir. Karal hocanın belirttiği gibi Osmanlı geleneğinden gelen yerli unsurlar vardır. Bu yerli unsurları anlayabilmek için de Türk-İslâm tarihinin bilinmesi lâzımdır. Özetle bu oldukça ihmal edilmiş ve incelenmesi güç bir konudur. Bu açılardan, böyle bir alana eğildiği için Zafer Toprak'ı kutlarım.

Dokunmak istediğim bir nokta da şu: bizde genellikle Cumhuriyet tarihi II. Meşrutiyet tarihinden ayrılır. Oysa Tarık Zafer hocamızın ünlü deyimile II. Meşrutiyet Cumhuriyet'in laboratuvarıdır. Cumhuriyet tarihini anlamak için mutlaka II. Meşrutiyet'i bilmek gerekir. Bu açıdan Cumhuriyet tarihiyle II. Meşrutiyet tarihinin birliğinden söz edilebilir. Ne de olsa, Atatürk ve arkadaşları II. Meşrutiyet'i kuran kuşağın bir parçasıdır. Bu ikisini birbirinden ayırmak birçok noktanın gözden kaçırılmasına yol açacaktır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Sina Akşin'e teşekkürlerimi sunarım. Sayın Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, lütfen.

PROF. DR. TARIK ZAFER TUNAYA: Özür dilerim ama benden önce konuşan arkadaşların yüzde doksanının söylediklerine katılmadığımı belirterek söze başlayacağım. Ayrıca konuşmacıların çoğu Zafer Toprak arkadaşımızın yapmak istediği şeyin dışında kaldılar. Birinci mesele de neden Atatürk'ü dünyanın fikir akımlarından ayırdığımızla ilişkin. Ben bu tavrı anlayamıyorum. Kendisi bir nutkunda, Türk devriminin dünyaya hâkim o büyük fikrin Türkiye'de gerçekleşmesi olduğunu söylüyor da, niçin biz onu dünyadaki gelişmelerden ayırıyoruz. Bunu anlamıyorum bir. İkincisi halkçılık akımını niçin Ziya Gökalp'ten ayırıyoruz. Bunu da anlamıyorum. Acaba Ziya Gökalp olmasaydı Atatürk ve arkadaşlarının inandıkları ve savdukları milliyetçilik akımı bu kadar bilirlenabilir miydi? Ve çağdaş anlamını kazanabilir miydi?

Arkadaşlar, bugüne kadarki gelişme süreci içinde birçok fikir akımını Halk Fırkası sonra Cumhuriyet Halk Fırkası sonra da Cumhuriyet Halk Partisi'ni ideolojik gelişmelerinden ayırmaya olanak yoktur. Bir

yerde bütünleşir bunlar. Buradaki genç arkadaşlar hatırlamazlar, eskiden halkevleri konferansları vardı, Halk Partisi'nin düzenlediği konferanslar vardı. Bu konferanslar sonradan yayımlandı. Bakınız, bunlar içinde halkçılıkla ilgili konferans sayısı ya bir tanedir ya da iki. Bir tanesini rahmetli hocamız Prof. Yavuz Abadan yapmıştı. Yalnız halkçılık olarak değil, milliyetçilikle birlikte ele almıştı konuyu. Peki bu konu niçin böyle az işlenmiştir? Bu bir sorudan çok bir ekleme olarak düşünülmemeli.

Bir üçüncü mesele daha var dokunmak istediğim. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık. Bu üç kavram ayrı ayrı kullanılıyor. Acaba neden? Bunun üzerinde durmak gerek. Bir Halkçılık Beyanamesi vardır. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan ayrı olarak yayımlanmıştır. Bunun nedeni yalnız ideolojik değildir. Enver Paşa ve arkadaşlarının girişimlerinin doğurduğu bazı etkenlerin de payı vardır bunda.

Bütün bunların dışında Zafer Toprak'ı kutlamak istiyorum. Yalnızca Atatürk'ün sözlerini yorumlamak yerine onun ve arkadaşlarının kurmayı düşündükleri ve başardıkları bir ülkede yetişen yeni bir kuşağın üyesi olarak bir değerlendirmeye yönelmiştir. Sina Akşin'in belirttiği gibi hem dünya hem de ülke koşulları içinde bu akımı ele almıştır. İyi ve olumlu bir sonuca ulaşılabilmesi için gerekli yaklaşım budur. Bir de sormak istediğim bir soru var. Acaba Rus Narodnik hareketi ile bir paralellik kurulamaz mıydı? Bunu açıklamalarını rica edeceğim. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Tarık Zafer Tunaya'ya teşekkür ederim. Şimdi söz sırası sayın konuşmacı Zafer Toprak'tadır.

ZAFER TOPRAK: Değerli katkılarından ötürü tüm tartışmacılara ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim. Sayın İsmet Bozdağ'ın sorusundan başlamak istiyorum. Neden tebliğimin başlığı 'Halk İdeolojisinin Oluşumu' diye sordular. Sanırım ben yanlış açıkladım. Her şeyden önce tebliğimin adı Halk değil «Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu»dur. Ve halkçılık ideolojisi dememin nedeni de meşrutiyet Türkiye'sindeki halkçılığın salt toplumsal bir öğreti olmayıp, siyasal ve ekonomik hatta kültürel boyutları olan, yani bir bütünsellik arzeden bir devlet felsefesi olarak karşımıza çıkıyor olmasıdır. Cumhuriyet döneminde ise halkçılığın toplumsal yönü vurgulanmakta ve diğerleri değişik adlar almaktadır. Sayın hocam Enver Ziya Karal'ın belirttiği gibi cumhuriyetçilik, halkçılık ve devletçilik Meşrutiyet döneminde tek bir ideolojinin yani halkçılık ideolojisinin çeşitli boyutlarını oluşturuyor. Biri siyasal biri de ekonomik açıdan halkçılık programının içinde yer alıyor. Bu nedenle bir bütünsellik içinde halkçılık ideolojisi terimini kullanabiliriz sanıyorum.

İkinci soru dizisini sayın hocam Tarık Zafer Tunaya yönelttiler.

Bunları da cevaplandırmaya çalışayım. Her şeyden önce belirtmem gerekir ki, gerek Akşin'in gerekse Tunaya hocamın belirttikleri gibi Meşrutiyet Türkiye'siyle Cumhuriyet Türkiye'si ideolojik bir bütünlük arz etmektedirler. Tabii bazı ilkelerin farklı vurgulandığı, yenilerinin getirildiği de bir gerçek. Örneğin laiklik. Ama ilkelerin çoğunun Meşrutiyet döneminde de işlendiğini görüyoruz. Hocamın bir sorusu da halkçılığın neden az işlenmiş olduğu ile ilgili. Açıkça söylemek gerekir ki, 1908-1918 dönemi gerçekten düşünsel açıdan çok zengin bir dönem. O dönemin yayınlarını incelediğimiz zaman hemen hemen dünyadaki tüm akımların Türkiye'de de tartışıldığını görüyoruz. Cumhuriyet Türkiye'sinde ise belirli ölçüde uluslararası konjonktürdeki değişimler sonucu Türkiye'deki düşünce hayatında bazı sınırlamalara gidildiği kanısındayım. Doğrudan halkçılıkla ilgili olmasa bile Takrir-i Sükûn Kanunu buna bir örnek. Cumhuriyet döneminin meclis tutanaklarıyla Meşrutiyet döneminin meclis tutanaklarını karşılaştırdığımızda aynı doğrultuda bazı gözlemlerde bulunabileceğimiz kanısındayım.

Bir soru da Narodnik hareketiyle bir paralellik kurulup kurulamayacağı konusunda. Bu konuda bazı çalışmalar, bazı değerlendirmeler mevcut. Özellikle Niyazi Berkes hocamız bu konuya eğilmiştir. Ermeni Hınçak Hareketi olsun, Balkan Sosyal Demokrat düşüncesi olsun, Hüseyinzâde Ali gibi Rusya'dan gelmiş düşünürler olsun, bunların Türkiye'deki halkçılık hareketi üzerinde etkisi ne olmuştur? Bu konuda ben biraz şüpheciyim. Narodnik Hareketininin Türkiye'ye yansıyan yönü daha çok ulusçuluk şeklindedir. Yani siyasal halkçılığa yakın olarak değerlendirilebilir bu. Şunu belirtmek gerekir ki, 1920'lerde İttihatçı kesim başlangıçta halkçılığa sahip çıkma eğilimindedir. Dışarıdaki ittihatçıların ve bunların içerideki uzantılarının o dönemdeki halkçılıkla ilgili radikal denebilecek görüşlerine karşı bir tepki olarak böyle bir halkçılığın gündeme getirildiği kanısındayım. Teşekkür ederim.

1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi

Doç. Dr. Korkut BORATAV

Bu kısa çalışmada amacımız, 1923-1939 yıllarını iktisat politikası açısından ana dönemlere ayırmak ve saptanan dönemlerin temel özelliklerini, belli bir ölçüde «modelleştirerek» incelemektir. Bu özelliklerin saptanmasında, bir yandan izlenen iktisat politikaları, öte yandan nicel iktisadî veriler kullanılacaktır.

Dönemlerin çözümlenmesi ve değerlendirilmesinde kullanacağımız (ve metin sonunda 6 tablo içerisinde sunulan) nicel iktisadî göstergeleri başlangıç noktasında açıklamakta yarar vardır. Temel büyüme göstergesi, tabii ki reel GSMH'nin yıllık artış hızıdır. Kalkınma çabalarının genel bir göstergesi olarak, **Yatırım/GSMH** oranını; bu politikaların sanayileşme yönündeki sonuçları için, sınıî üretimin (sabit fiyatlarla) yıllık artış hızlarını ve **Sınıî Hasıla/GSMH** oranını kulla-

nyoruz. Ekonominin dışa bağımlılığının göstergesi olarak **İthalat/GSMH** oranı ile, mutlak (ve cari) değerlerle dış ticaret açığını kabul ediyoruz. Böylece saptanan ilk dört gösterge, ekonominin durumu ve yapısı ile ilgili olumlu göstergeler; dış bağımlılıkla ilgili son iki gösterge ise olumsuz göstergeler olarak kabul edilmiştir. Bu yargılar, ele aldığımız dönemleri karşılaştırarak bir değerlendirme yapmamıza imkân verecektir.

Nihayet, izlenen politikaların toplumun bölüşüm ilişkilerine yansımalarını, gelir dağılımı ile ilgili dolaysız verilerin yokluğunda önemli saydığımız bazı (sınaî ürünlere, buğdaya, pamuğa, tütüne ait) fiyat oranlarının seyrinden saptamaya çalışıyoruz. İç ticaret hadleri ile ilgili bu fiyat oranları, bölüşüm sorunlarının yanı sıra, gelişme sürecinin ve politikalarının içeriği üzerinde de aydınlatıcı olabilmektedir. 1923-1939 yılları koşullarında temel ücret malı olan buğday fiyatlarının seyrinin parasal ücretlerle ilgili eğilimleri yansıttığı kabul edilebilir. Böylece **buğday/sanayi** fiyatları oranı, bir anlamda kâr marjlarının ters yönde bir göstergesi; öte yandan geniş çiftçi grupları için, iç ticaret hadlerinin de —eksik de olsa— bir göstergesi sayılabilir. Pamuk, sanayinin temel hammaddelerinden biri olduğu için; tütün ise öncelikle dış piyasalara yönelik bir tarım ürünü olduğu için seçilmiştir.

— II —

1923-1939 yıllarının iktisat politikası açısından dönemlendirilmesi ilk bakışta önemsiz bir sorun gibi görünmektedir ve esasen bu konuda oldukça yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Buna göre, bu yıllar bir «liberal», bir de «devletçi» olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır; bu ana ayırım kabul edildikten sonra tartışma konusu olarak sadece «devletçiliğe geçiş»in tarihi kalmaktadır. Bu sınır içerisindeki bir «dönemler tartışması»nın fazla verimli olmadığı söylenebilir.

Biz bu çalışmada bu «iki dönemli» sınıflamadan ayrılıyor ve yukarıda belirtilen iki dönemin arasında kendi içsel tutarlılığı ve mantığı olan bir üçüncü dönemin düşünülmesi gerektiğini göstermek istiyoruz. 1929 yılı ortalarından başlayarak üç yıl kadar süren ve ekonomik sonuçları bakımından 1930-1932 yıllarını içerdiğini kabul edebileceğimiz bu dönemi, sadece bir «geçiş dönemi» diye nitelendirmek de bugün bize yetersiz geliyor (1).

(1) Bu bakımdan konu üzerindeki daha önceki çözümlerimizden de belli ölçülerde ayrılmış bulunuyoruz. Bk. K. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul 1974, ss. 47-50, 138-140 ve «Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları», **Sanayi Kongresi 1976**, Makine Mühendisleri Odası.

1923-1939 yıllarının bu üç ana dönemini başlangıç ve bitim tarihleriyle ve şimdilik kısaca tanımlayalım:

1. **1923-1929 : Dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi.** İktisat politikası açısından bu dönemin 1929 yılı içerisinde son bulunduğu söylenebilir. Bilindiği gibi 1929 yılı, yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe girdiği; Osmanlı borç taksitlerinin ödenmeye başlaması gereken; fakat ayrıca Türk lirasının dış değerini sarsan «para buhranı»nın doğduğu ve dış ticaret konusundaki ilk ciddi denetim tedbirlerinin hazırlanmaya başladığı tarihtir. Ancak bu dönüşümlerin nicel yansımalarının 1930 yılından itibaren saptanabileceği görüşüyle Cumhuriyet iktisat tarihinin bu ilk dönemini 1929 **sonuna** kadar uzatmak uygun görünmektedir.

2. **1930-1932 : Özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikamesi dönemi.** 1929 yılında Türkiye'nin dış ekonomik dengesini sarsan çalkantılar üzerine alınan ve dış ticareti, kambiyo işlemlerini denetim altına almayı hedefleyen tedbirlerin (2) 1930 yılından başlayarak etkili olduğunu ve dönemin 1932 Temmuzunda kabul edilen bir dizi devletçi kanunla son bulunduğunu kabul ediyoruz. Nicel analiz bakımından ise, dönemi 1932 sonuna kadar uzatmak uygun görünmektedir.

3. **1933-1939 : Devletçilik-himayecilik sentezi.** Devletçiliğin başlangıç tarihini, İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas söylevi ile «mutedil devletçi»liğin resmî olarak ilânına (3) veya yine aynı yıl içinde sürdürülen Serbest Fırka-CHF arasındaki liberalizm-devletçilik polemikine ya da kavramın CHF programına girişine (Mayıs 1931) (4) götürmek kanımızca doğru değildir. 1932 Temmuzuna gelinceye kadar «devletçilik», esas olarak içeriksiz bir söz, bir kalıp olmaktan öteye geçmemiştir. Örneğin, 1931 yılı içerisinde, CHF programına «devletçilik» kavramının girdiği büyük kongrede iktisat vekili Mustafa Şeref şunları söylüyordu: «Birkaç sene sonra elde bulunan fabrikaların hepsi hususi müessese haline geçecektir... Devletçi olmak...biz-zat ticaret,...istihsal hayatına girerek kazanmak gayesini takip etmek gibidir... Devletçilik... hiç bir suretle hususi teşebbüs ile devletin rekabet haline geçmesi[ni]... ifade etmemektedir.» (5) Şüphesiz ki bu anlayış, hangi terimler kullanılırsa kullanılsın, bizim devletçilikten an-

(2) Bu dönemin çok ayrıntılı bir çözümlemesi için Bk. İ. Tekeli, S. İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları** (Baskıda).

(3) **Türkiye'de Devletçilik**, s. 82.

(4) **Ibid.**, s. 85.

(5) **Ibid.**, ss. 87-88.

ladığımız politikayı temsil edemez. Devletçilik dönemi, **devletçi uygulamaların** başlangıç tarihi olan 1932 Temmuzunu ile başlayan ve ilk etkileri itibariyle 1933 yılından itibaren incelenmesi gereken dönemdir.

Böylece tanımladığımız ve başlangıç-bitim tarihlerini önerdiğimiz üç ana dönemin, biraz soyutlanmış, adeta «modelleştirilmiş» niteliklerini açıklamaya ve dönemlerin birbirlerine geçiş süreçlerini çözümlenmeye çalışalım.

— III —

1923-1929 dönemini «liberal» diye nitelendirmek yaygındır. «Liberal» sözcüğü, «özel sermayenin desteklenmesi» anlamında kullanılıyorsa bu yaftaya itiraz etmeyebiliriz; ancak, «liberalizm», genel olarak anlaşıldığı gibi, devletin ekonomiye müdahalesinin mümkün en az düzeyde tutulmasını ifade ediyorsa bu döneme «liberal» demekle bazı ciddi yorum hatalarına yol açmış oluruz. Zira, 1923-1929 yılları devletin özel sermaye birikimi lehine çeşitli dolaysız müdahaleler yaptığı bir dönemdi. Sonraki yıllarda «devlet eliyle fert zengin etmek» diye anılan politikaların ilk ve çok açık örnekleri bu dönemdedir.

Bu politikaların gerçekleşmesinde, sermaye çevrelerinin yeni rejimin yönetici kadrolarına büyük bir hızla ve etkinlikle nüfuz etmeleri rol oynamıştır. 1923-1929 yılları, çeşitli devlet tekellerinin imtiyazlı özel şirketlere devredildiği ve böylece tekel kârlarının burjuvazi arasında paylaşıldığı; ebedî tablosuna Yakup Kadri'nin **Ankara'sında** rastladığımız yabancı sermayenin komisyonculuğuna yönelmiş eski Kuvayı Milliyeci kadroların başkent hayatını biçimlendirdikleri; sermayenin siyasî iktidarla bütünleşmesini simgeleyen «İş Bankası Grubu»nun oluştuğu ve (dönemin özel deyimiyle) «aferizmin» toplum hayatına damgasını vurduğu dönemdir.

Bu politikaların temel araçları, çeşitli alanlarda, ithalat, üretim ve işletme ile ilgili çok sayıda tekel ve imtiyazları özel (bazen yabancı) sermayeye devreden düzenlemeler ve özel sanayi için çok geniş bir destekleme mekanizması getiren Teşviki Sanayi Kanunudur.

Dönemin diğer belirleyici özelliği dışa ve yabancı sermayeye açık olmasıdır. Bilindiği gibi, Lozan Andlaşması, 24.8.1928 tarihine kadar himayeci bir dış ticaret politikası uygulama imkânlarını büyük ölçüde sınırlıyordu. Ancak, «dışa açık» iktisat politikaları bu nesnel sınırlama yüzünden ve siyasî iktidarın isteklerine rağmen, çaresizlikten

uygulanıyor değildi. Siyasî iktidarın ilke olarak da benimsediği politika bu dönemde dışa açılma, dış borçlanmaları ve (yerli sermayeyle kaynaşması şartıyla) yabancı sermayeyi desteklemek idi. Örneğin, Lozan Andlaşmasındaki gümrük sınırlamalarını aşma imkânını veren çeşitli formülleri kullanma yoluna kesinlikle gidilmemiş; ayrıca, 1925 yılından itibaren üzerinde çalışılmaya başlayan yeni gümrük tarifesine, dışa bağlı ticaret sermayesinin (ve bu çıkarları yakından yansıtmış bulunan Âlî İktisat Meclisi'nin) uzlaşma formülü olan «mutedil himayeci» bir anlayışın egemen olması sağlanmıştır. (6)

Dönem boyunca yabancı sermaye, yeni kurulan Türk Anonim Şirketlerine katılarak, yani yerli bir manto giyerek geniş ölçüde (fark daha sonraki pek çok araştırmacının gözünden kaçarak) girmiştir. Yabancı sermayeyle ortaklık halinde kurulan pek çok anonim şirketin kurucu ve hissedarları arasında üst düzeyde siyasilerin yer alması ilgi çekicidir. (7)

1923-1929 dönemi, savaş ve millî mücadele yıllarından sonra gerçekleşen yeniden inşa sürecini yansıtan hızlı bir GSMH artışı içerir. Buna karşılık sanayileşme temposu, sonraki dönemlerin gerisinde seyretmekte ve örneğin sanayinin GSMH içindeki payı, 1929 yılında, 1923 oranının altında kalmaktadır. (Bk. Tablo I, II, III) Tarım kesimi ise, oldukça hızlı bir gelişme göstermektedir. 1924-1925 yıllarında 1 milyon ton civarındaki buğday üretimi 1929'da 2,7 milyon tona çıkmıştı (8). Dünya konjonktürü içinde buğday fiyatlarının sonraki yıllara kıyasla —ve diğer ürünler ve sınaî mallara oranla— çok artmış olduğu bir dönemdir bu. Pamuk üretiminde de düzgün ve belirgin bir artış gözlenmektedir. (9)

1929 yılına gelindiğinde, siyasî iktidarın 1923-1929 döneminin ana çizgilerini sonraki yıllara da uzatmaya esas olarak kararlı olduğunu saptamak mümkündür. Önceki dönemin genel «esprisi» ile uyum halinde olan yeni gümrük tarifeleri, henüz bir politika değişiminin habercisi olarak görülmüyordu. Ancak bu yıl içerisinde umulmadık bazı gelişmeler iktisat politikalarda yeni bir yönelmeye yol açacaktı.

(6) Tekeli ve İlkin, *op. cit.*, O. Kurmuş, «Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı», *Sanayi Kongresi 1976*, Makina Mühendisleri Odası.

(7) G. Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara 1971.

(8) T. Bulutay, Y. S. Tezel, N. Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*, Ankara 1974, Tablo Ek 1.

(9) *Ibid.*, Tablo Ek 12.

Yeni gümrük tarifesinin 1929 yılı içinde yürürlüğe gireceği ve ayrıca Osmanlı borçlarının ilk taksitlerinin de aynı yılda ödenmeye başlanacağı önceden bilinmekte idi. Farklı gerekçelerle de olsa bu iki etken yıl başından itibaren spekülâtif ve aşırı ithalata yol açtı; dış ticaret açığı bir yıl içinde 50 milyon liradan 100 milyon liraya çıktı; Türk lirasının değeri hızla (10) düşmeye başladı ve hükümet çevrelerinin teşhisi ile ciddi bir «para buhranı» doğdu. Yıl sonlarına doğru, kapitalist sistemi temellerinden sarsan büyük bunalımın ilk etkileri Türkiye'ye ulaşmaya başladı.

Bu gelişmelere karşı siyasî iktidarın gösterdiği tepkiler, dış ticarete yönelik sermaye çevreleri ile o güne kadar sürmüş olan samimi ilişkilerin çözülmeye başladığını gösterecekti. Kısacası, bir dizi zincirleme tedbir ile oldukça katı bir himayeci politikaya geçilecekti: 1929 gümrük tarifeleri; Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu (Mayıs 1929); kambiyo işlemleri için hükümetin denetimi altında bir Bankalar Konsorsiyumunun (11), daha sonra Merkez Bankasının kurulması (Haziran 1930); Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (Şubat 1930); ihracatı denetlemeyi amaçlayan 1705 sayılı kanun (Haziran 1930) ve nihayet sonraki yıllarda dış ticaretin temel denetim araçlarından biri olacak olan miktar sınırlamalarını (kontanjantman sistemini) getiren 1873 sayılı kanun, (Temmuz 1931) himaye politikasının başlıca araçları olarak sayılabilir. Böylece, bir iki yıl içerisinde dış ticaret, gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi ile tam anlamıyla devlet kontrolü altına girdi. Şurasını hemen belirtelim ki, aslında 1928-1929 yılları için oldukça ılımlı sayılacak olan yeni gümrük tarifesi, **spesifik** resimlere dayandığı için fiyat düşmeleri yüzünden 1930-sonrasında fiilen çok ağırlaşmıştı.

Böylece 1930-1932 döneminin belirleyici niteliğini **himayecilik** olarak görüyoruz. Öte yandan, dış ticaret alanının dışındaki özel sermayeye karşı resmî tavırlarda bir değişme söz konusu değildir ve Teşviki Sanayi Kanununun yaklaşımı henüz ayaktadır. Her ne kadar, 1930'u izleyen yıllarda büyük bunalımın ağırlaşan koşulları, liderleri

(10) Sterlin, Mayıs-Aralık 1929 arasında 998,75 kuruştan 1042,75 kuruşa yükseldi; bu, TL'nin % 5 civarında düştüğünü gösterir. Bu düşme oranı, bugünkü ölçülerimizle önemsiz görünebilir; ancak 1920'lerin uluslararası para sistemi içerisinde, bunun oldukça ciddi bir bunalım olarak yorumlanması olağandı. (Bk. Tekeli ve İlkin, *op. cit.*)

(11) *Ibid.*

yeni çözüm yolları aramaya yöneltmiş ve en azından bir sözcük olarak «devletçilik» resmî siyasî edebiyata girmeyi başarmışsa da, yukarıda da açıkladığımız gibi fiilen uygulanan bir politika olarak devletçilik 1932 Temmuzundan önce yoktur.

1930-1932 yılları bu özellikleriyle, «özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikamesi» dönemi olarak nitelendirilebilir. Yüksek gümrük duvarları arkasında korunan özel sanayici, ayrıca büyük bir düşme gösteren tarım ürünleri fiyatları nedeniyle de iyice imtiyazlı bir duruma geliyordu: Ucuz buğday, düşük ücret anlamına gelmekteydi; ayrıca tarımsal kökenli hammadde kullanan sanayiciler (tekstil) kendi satış fiyatlarına oranla çok fazla ucuzlamış olan hammaddelerin yarattığı büyük imkânlarla karşılaşılıyorlardı. Kısacası, 1930-1932 koşullarında ithal ikamesine yönelen sanayici, Teşviki Sanayi Kanunu hükümlerinden yararlanarak dış girdilerini gümrüksüz ithal eden; öte yandan iç piyasada himaye rantı sağlayan tekel imkânları içinde gelişen; **sanayi/tarım** fiyat ilişkilerinin de lehine dönmesinden de ayrıca yararlanan fevkalâde imtiyazlı bir varlıktı.

1939=100 kabul edilirse, **buğday/sanayi** fiyat endeksleri oranı, 1929'da 175'ten 1931'de 87'ye; **pamuk/sanayi** fiyat oranları ise aynı süre içinde 102'den 80'e düşmüştür. (Bk. 2. Tablo IV) Bu elverişli şartlar altında ve GSMH'nin durgunluk gösterdiği bu yıllar içerisinde yerli sanayi önemli bir büyüme hızı (sabit fiyatlarla ortalama % 13,6) sağlayabilmiştir. Buna karşılık dış ticaret açığı 1930'dan itibaren yok olmuş; ithalatın GSMH'ya oranında belirgin bir düşme meydana gelmiştir. (Bkz. Tablo III)

Bu dönem niçin son bulmuştur? Modelin yapısında istikrarsızlık içeren bir içsel tutarsızlık olduğu söylenemez; zira, özel teşebbüse dayanan ithal ikamesi, dış ticaret açıkları ve sermaye ithali unsurlarının da eklenmesiyle 2. Dünya Savaşı sonunda pek çok az gelişmiş ülkede ve bu arada Türkiye'de de uygulanmıştır. 1932 yılı içerisinde Türkiye'nin bu modeli terketmesinde dünya ve Türkiye konjonktürünün özel etkenlerini aramak uygun olacaktır.

Dönemin sanayileşme hızının siyasî iktidar tarafından «yetersiz» sayılması için bir neden herhalde yoktur. Büyük bunalımın ağır koşullarında % 13'ü aşan bir sınaî gelişme temposu, hangi ölçütler kullanılırsa kullanılsın, yetersiz sayılamaz. Ancak, sanayileşmenin **niteliği** ve doğurduğu bölüşüm sorunlarının, siyasî iktidarı huzursuzluğa sürüklediği muhakkak görülebilir.

Bu dönem sanayinin kapkaççı, derme-çatma niteliği pek çok gözlemci tarafından vurgulanmıştır. Örneğin Ahmet Hamdi Başar, «ham-

madde diye gümrüksüz [soktuğu] demir telleri keserek çivi yapan; çivi de dış piyasa fiyatının on misline satan», «eski bir medresenin yıkık duvarları» arasında, «salaş altlarında» veya «mahalle arasında eski bir taş evde» kurulmuş, «basit ve şımarık» ve sözde millî sanayiden acı acı şikâyet eder (12). Kâğıt üzerinde ne kadar hızlı bir sanayileşme süreci gözlenirse göz lensin; bu denli köksüz ve cılız bir sanayi burjuvazisine ülkenin kaderini teslim etmek 1930 koşullarında herhalde büyük bir macera olurdu.

Zira, dönem sadece soyut bir sanayileşme zorunluluğu vazetmenin ötesinde fevkalâde ağır toplumsal ve ekonomik sorunlar içermekteydi. Çiftçi nüfus bir bütün olarak çöküş halindeydi. Üç yıl içinde 13,5 kuruştan 2-4 kuruş civarına düşen buğday fiyatları karşısında, eski fiyatlar üzerinden hesaplanan borçları, faizleri, arazi vergisini ödemek maddi olarak imkânsızlaşmıştı. Büyük çiftçi dahi, zorunlu üretim giderlerini, örneğin akaryakıt giderlerini karşılayamaz duruma düşmüştü. Öte yandan, 1920'lerde iş çevreleriyle kaynaşmış Halk Fırkası kadroları ve bürokrasi, kıtlık ve yokluk koşullarında tamamen baskıcı bir çıkar şebekesine dönüşmekteydi. Bu ortam içerisinde, aslında bir muvazaa muhalefeti olmasına rağmen, Serbest Fırka hareketinin neredeyse büyük bir halk patlamasına dönüşmesi, siyasî iktidar için çok ciddi bir uyarı görevini gördü. Artık anlaşılmaktaydı ki mevcut ekonomik ve sosyal ilişkiler süregeldikçe rejimin geleceği dahi teminat altında sayılamazdı. Önceki dönemlerden tamamen farklı bir sanayileşme ve gelişme hamlesinin başlatılması bir ölüm-kalım sorunu olarak ortaya çıkmakta idi.

Böylece 1932 yılı Temmuzunda bir dizi yeni iktisat politikası tedbiriyle devletçilik-himayecilik sentezine ulaşıldı.

— V —

Himayecilik-devletçilik sentezinin önceki politikalardan farklı olarak getirdiği ekonomik imkânlar nelerdi? Bu soruya önce saf bir devletçi model varsayarak cevap vermeye; sonra da bu modelin fiilen uygulanmış ve daha yumuşak bir türünün getirdiği farklılıkların neler olduğunu belirtmeye çalışalım.

Saf bir devletçi modelden, tarım kesimi ile nihai (iç veya dış) piyasalar arasındaki ve keza dış piyasalarla iç tüketiciler arasındaki bütün (ülke-içi) alanın mutlak devlet denetimi altında olmasını anlı-

(12) Atatürk'le Üç Ay, İstanbul 1945, ss. 76, 97.

yoruz. Bu, tarımda ve nihai piyasalarda özel mülkiyet; buna karşılık sanayide, dış ticarete ve yurt-ıçi toptan ticarete devlet mülkiyetini ve en azından tam devlet denetimini öngörür.

Böylesine saf bir devletçi modelin getirebileceği imkânlar şunlardır:

1. Himaye rantının tümü ilke olarak devlete intikal eder. Devlet bu kaynağı ya (a) bir bütün olarak bir sanayileşme fonu biçiminde kullanabilir; veya (b) bir bütün olarak tüketicilere intikal ettirebilir; ya da (c) bu iki imkânı çeşitli almasıklar içinde birleştirebilir.

2. Tarım aleyhine ve sanayi lehine dönmüş bulunan iç ticaret hadlerinden doğan kaynak üzerinde çeşitli kullanım imkânları doğar: (a) Devlet, tarım-sanayi fiyat ilişkilerini olduğu gibi sürdürür ve kaynağın tümünü, bir sanayileşme fonu oluşturmak üzere kamusal sermaye birikimine tahsis eder. (b) Bir bölüşüm politikası izleyerek tarım ürünlerini yüksek fiyatla alabilir ve bunları tarım-dışı tüketicilere ucuza intikal ettirebilir. (c) Çeşitli ürünler için yukarıki almasıkların çeşitli bileşimlerini kullanan karma bir yol izleyebilir. Örneğin, buğday fiyatının (dolayısıyla parasal ücretleri) düşük tutarken, pamuk fiyatlarını (sınai hammaddeleri) destekleyebilir ve sınai fiyatlarla da çeşitli biçimlerde oynayabilir.

Görüldüğü gibi, himayecilik-devletçilik sentezi, hem bölüşüm politikaları, hem de gelişme-sanayileşme politikaları açısından bir önceki dönemin modeline göre çok daha geniş bir hareket alanı getirmektedir.

Ancak Türkiye'de 1933-1939 dönemi devletçiliği, yukarıdaki saf devletçi modelden bazı bakımlardan ayrılır ve bu yüzden sonuçları da kısmen değişik olmuştur:

1. Türkiye'de devlet, sözünü ettiğimiz geniş alana hiç bir zaman tamamiyle egemen olmamış; gerek ticarete, gerek sanayide, etkisini genişletmesine rağmen özel kesimle yan yana yaşamıştır.

2. Bunun sonucu olarak, gerek himaye rantı, gerekse iç ticaret hadlerindeki değişmeler sonucu ortaya çıkan kaynak, bütün kesimlerde devletle özel sermaye arasında paylaşılmış; devlet kesimi için doğan her imkân belli ölçülerde özel kesime de intikal etmiştir.

3. Devletçiliğin —artan kamu yatırımlarının ve genişleyen kamu kesiminin— özel kesimle rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde bulunduğu bir alan da var olmuştur. Bu alan içerisinde devletçilik özel sermaye birikimini en az üç biçimde desteklemiştir. Bunlar;

(a) Devlet sanayiine girdi sağlayarak veya devlet sanayiinde üretilen aramalarını kullanarak gelişme imkânı bulan özel kesim. (b) Devlet yatırımlarının ihaleleri ile oluşan müteahhit (ve diğer aracı) kârları. (c) Önceki kategoriye de içermek üzere, devletçi sanayileşme sürecinin alternatifi en azından kronik bir durgunluk ise, ekonominin devletçilik sayesinde artan iş hacminden doğan (pekçoğu aracı nitelikteki) kazanç türleri olarak nitelendirilebilir. (13)

Kendisini saf bir devletçilikten nitelik bakımından da ayıran bu özellikleri ve sonuçları yüzünden, 1933-1939 dönemi devletçiliğine «kapitalist» bir gelişme yolu demek mümkündür.

Yukarıda başlıca özelliklerini tanımladığımız üç ana dönemi, iktisadî veriler açısından genel düzeyde karşılaştırdığımızda şu sonuçlara ulaşabiliyoruz:

1. 1933-1939 dönemi, GSMH artış hızı dışındaki bütün göstergeler bakımından 1923-1939 döneminden; sınaî üretim artış hızı dışındaki bütün göstergeler bakımından da 1930-1932 döneminden «üstündür».

2. Bu olumlu gelişme, dış ticaret açığının kapatılması ve ithalat/GSMH oranının belirgin bir biçimde düşmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Belli ölçülerde dışa kapanarak; «kendi güçlerine dayanarak» büyük bunalım yıllarında olumlu bir gelişme sürecinin gerçekleşebilmiş olması, kalkınma stratejileri açısından anlamlı ve bugün için de değer taşıyan bir tesbit olsa gerektir. Kanımızca 1923-1939 yılları arasında uygulanmış çeşitli iktisat politikalarının günümüze kadar uzanan en önemli öğretisi, dış bağımlılığın azalarak gelişmenin mümkün olabileceğini gösteren 1933-1939 (hatta 1930-1932) döneminin verilerinde yatmaktadır. Kapitalist dünya sisteminin sürüklendiği büyük bunalımın bütün bağımlı ve az gelişmiş ülkeler için yarattığı «bağımsız gelişme potansiyeli»nin Türkiye'de algılandığı ve belli ölçülerde gerçekleştiği söylenebilir.

3. Bölüşüm ilişkileri bakımından, 1933-1939 döneminin ilgi çekici özelliği; **buğday/sanayi** fiyat oranları ile **pamuk/sanayi** (ve keza **tütün/sanayi**) fiyat oranlarının ters yönde seyretmiş olmasıdır. Sınaî fiyatlara oranla 1930-1931 yılında çok büyük bir düşmeye uğrayan buğdayın durumu 1933-1939 döneminde düzelmemiştir. Bu, parasal ücretlerin sınaî fiyatlara göre çok düşük kaldığını ve dönem boyunca sanayi

(13) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, devletçiliğin özel kesim için yaratacağı bu imkânların hemen hemen tümüne açık seçik işaret etmektedir. (Raporlar, Kısım I, Sınaî Tesisat ve İşletme, Ankara 1933, s. 13).

kesiminde kısmen himaye rantını da içeren büyük kârlar elde edildiğini gösterir. 1930-1932 dönemi için de bu gözlem geçerlidir; ancak devletçi dönemde bu kârların önemli bir kısmı devlet sanayiine intikal etmiştir. Sanayinin temel bir hammadde olan pamuk fiyatları ise, 1933-1939 döneminde sınıfi fiyatlara oranla düzelmiştir. Burada hem belli bir çiftçi grubunun lehine bir bölüşüm politikası; hem de dokuma sanayiine kesintisiz ve bol hammadde sağlama ihtiyacının gerekleri rol oynamış olabilir (14). Devletçiliğin ürün grupları arasında böyle farklı politikalar izleme imkânı verdiği yukarıda değinmiştik. Ancak bu konuda sağlıklı bir yargıya ulaşabilmek için, Türkiye'deki tarım ürünleri fiyatlarının dünya fiyatları ile ilişkisi üzerinde ayrıca durmak; ve iç ticaret hadlerindeki gelişmeler üzerinde uluslararası piyasa koşullarının, bilinçli politika tedbirleri ile kontrol-dışı içsel ekonomik etkenlerin rollerini ayırmaya teşebbüs etmek gereklidir.

Son olarak, dönemler çözümlemesinden çıkarılabilecek ve oldukça genel bir geçerliliği olduğunu söyleyebileceğimiz bir tesbiti vurgulayalım: Devletçilik, himayeciliği izlemiştir. Bu, sadece 1930'lar Türkiye'sinin yukarıda açıklanan özel koşullarının sonucu olarak değil; aynı zamanda, 20. yüzyıl dünya kapitalist sisteminin genel niteliklerinin bir yansıması olarak da kabul edilebilir. Dünya kapitalist sisteminin merkezi ile çevresi arasındaki bağıntıların dinamiği, dış etkenleri (örneğimizde himayecilik politikalarını) içsel gelişmeler (devletçi sanayileşme) üzerinde belirleyici yapmaktadır. Bu yargımızın zıt yönde, olumsuz bir uzantısı olarak da, 1923-1929 döneminin «açık ekonomi» koşulları altında devletçi sanayileşme politikalarına geçmenin imkânsız ve anlamsız olduğunu söyleyebiliriz.

(14) Celâl Bayar'ın bu konudaki bazı ilgi çekici yorumları için Bk. B. Kuruç, **İktisat Politikasının Resmî Belgeleri**, Ankara 1963, ss. 40, 47.

TABLO : I
CARİ FİYATLARLA GSMH VE UNSURLARI (Milyon TL. %)

GSMH	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
(Milyon TL.)	952,6	1203,4	1525,6	1650,5	1471,2	1632,5	2073,1	1580,5	1391,6	1171,2	1141,4	1216,1	1310,0	1695,0	1806,5	1895,7	2063,1
GS																	
YATIRIM	66,4	98,6	130,0	131,6	159,7	174,5	211,0	187,2	116,9	104,8	109,2	143,3	131,6	153,8	172,1	215,1	215,8
(Milyon TL.) (%)	7,0	8,2	8,5	8,0	10,9	10,7	10,2	11,8	8,4	8,9	9,6	11,8	10,0	9,1	9,5	11,3	10,5
SINAI HASILA	126,1	118,8	147,7	166,3	191,6	188,8	204,5	180,2	175,8	165,2	184,8	218,1	236,5	263,2	297,3	317,4	377,2
(Milyon TL.) (%)	13,2	9,9	9,7	10,1	13,0	11,6	9,9	11,4	12,6	14,1	16,2	17,9	18,0	15,5	16,5	16,7	18,3
İTHALAT	144,8	193,6	241,6	234,7	211,4	223,5	256,3	147,6	126,7	86,0	74,7	86,8	88,8	92,5	114,4	149,8	118,2
(Milyon TL. (%))	15,2	16,1	15,8	14,2	14,4	13,7	12,4	9,3	9,1	8,2	6,5	7,1	6,8	6,0	6,3	7,9	5,7
İHRACAT-İTHALAT																	
(Milyon TL.)	-60,1	-34,7	-49,2	-48,3	-53,0	-50,0	-101,1	+3,9	+0,6	+15,3	+21,5	+5,4	+7,0	+25,2	+23,6	-4,9	+9,1

KAYNAK : T. Bulutay, Y.S. Tezel, N. Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri (1923-1948)**, Ankara 1974, Tablo 8.3.A.,9.3.9.5.

Not : Bütün yüzdeler GSMH içindeki payları ifade etmektedir.

TABLO : II
1938 FİYATLARIYLA GSMH, SINAI HASILA, ARTIŞ VE PAYLARI
(Milyon TL., %)

GSMH	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Milyon TL.	633,1	758,4	846,2	981,8	892,3	990,9	1150,1	1198,8	1276,2	1198,4	1359,4	1450,3	1414,8	1658,9	1742,0	1895,7	2054,3
Artış %	—	19,8	11,6	16,0	-9,1	11,1	16,1	4,2	6,5	-6,1	19,8	6,7	-2,4	19,2	3,3	8,8	8,4
SINAI HASILA																	
Milyon TL.	80,0	73,9	88,9	101,8	122,6	121,3	126,6	142,8	163,8	191,6	227,0	257,9	256,7	248,6	273,0	317,4	370,2
Artış %	—	-7,6	20,3	14,5	20,4	-1,1	4,4	12,8	14,7	17,0	18,5	13,6	-0,5	-3,2	9,8	16,3	16,6
SANAYİ/GSMH																	
(%)	12,6	9,7	10,5	10,4	13,7	12,2	11,0	11,9	12,8	16,0	16,7	17,8	18,1	15,0	15,7	16,7	18,0

KAYNAK : Bulutay, Tezel ve Yıldırım, **op. cit.**, Tablo 8.2.c.

TABLO : III
1923 - 1939 YILLARININ ANA DÖNEMLER İTİBARIYLA
EKONOMİK GÖSTERGELERİ (YILLIK ORTALAMALAR)

	1923-1929	1930-1932	1933-1939
GSMH Artış % si	10,9 (a)	1,5	9,1
Sınai Üretim			
Artış %	8,5 (a)	14,8	10,2
Sınai Hasıla/ GSMH (%)	11,4	13,6	16,9
Sınai Hasıla/ GSMH (%)	11,1	12,7	14,7
GS Yatırım/GSMH (%)	9,1	9,7	10,3
İthalat/GSMH (%)	14,5	8,9	6,6
İhracat-İthalat (Milyon TL.)	-56,6	+6,6	+12,4

Kaynak : Tablo I ve Tablo II.

Not
1. 3. sıralar 1938 fiyatları ile;
4. 7. sıralar cari fiyatlarla
(a) 1924-1929

TABLO : IV
FİYAT ENDEKSLERİ (1939 = 100)

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Sınai Maddeler	158	164	168	164	156	156	162	125	105	83	78	81	89	104	107	98	100
Buğday	175	241	327	282	268	307	284	166	91	95	84	82	105	107	107	98	100
Pamuk (Kütlü)	114	163	170	122	168	174	165	131	84	79	82	88	101	108	101	90	100
Tütün	71	148	152	139	157	122	155	155	77	75	66	97	116	115	104	94	100

KAYNAK : T. Bulutay, Y. S. Tezel, N. Yıldırım, Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Ankara 1974, Ek Tablo: 25. (Kaynak tabloda baz yılı olan 1948 yerine 1939 - 100 kabul edilmiştir.)

TABLO : V**FİYAT ORANLARI (1939 = 100)**

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Buğday/Sanayi	111	147	195	172	172	197	175	133	87	114	108	101	118	103	100	109	100
Pamuk/Sanayi	72	99	101	74	108	112	102	105	80	95	105	109	113	104	94	92	100
Tütün/Sanayi	45	90	90	85	101	78	96	124	73	90	85	120	130	111	97	96	100
Buğday/Pamuk	154	148	192	231	160	176	172	127	108	120	102	93	104	99	105	109	100
Buğday/Tütün	246	163	215	203	171	252	183	107	118	127	127	85	91	93	103	104	100

KAYNAK : Tablo 3.

TABLO : VI**FİYAT ORANLARI (1939 = 100)**

	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Buğday/Sanayi	167	111	104
Pamuk/Sanayi	95	93	102
Tütün/Sanayi	84	96	106
Buğday/Sanayi	176	118	102
Buğday/Tütün	205	117	100

Kaynak : Tablo V.

TARTIŞMA : 2

Oturum Başkanı :

Prof. Dr. Tarık Zafer TUNAYA

BAŞKAN (PROF. DR. TARIK ZAFER TUNAYA): Teşekkür ederim sayın Boratav. Sayın Afet İnan, buyurun...

PROF. DR. A. İNAN: Sayın konuşmacıya açıklamalarından ötürü teşekkür ederim. Bu konuda iki mesele üzerinde durmak istiyorum. Birincisi kendileri Serbest Fırka'dan bir anlaşma olarak bahsettiler. Hakikaten ilk görünüşte öyle gibidir ama benim bildiğime göre asıl mesele ekonomik konuların tartışılmasıyla ortaya çıkmıştır. O zamanlar bilhassa Devlet Demiryollarına fazla ehemmiyet verildiği, devletin bu konuda fazla harcama yaptığı öne sürülüyordu. Ve Fethi Okyar Atatürk'e «bir nesle bu kadar masrafın yükletilmesini doğru bulmuyorum» demişti. Yani mesele bir Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Fırka meselesi değil, devletçilik ya da liberalizm meselesiydi, ekonomik görüş ayrılığına dayanmaktaydı. Atatürk bu konuya büyük bir önem veriyordu ve kendisinin bu konudaki çalışmalarını ben yakinen biliyorum. İkinci mesele de şu: Sayın konuşmacı 1923 - 1939 dönemini üç kısma ayırarak gayet iyi izah ettiler. Fakat değinmedikleri bir nokta oldu. O da 1923 - 1936 sınai planlarının devletçe yapılmış olması. İkisi üzerinde de benim bir yayınım var. Bütün bunların dökümanlarını verdim. Burada bir noktaya dikkati çekmek istiyorum. Şimdi ekonomik planlama 1960'dan sonradır deniliyor. Bu, bence yanlış bir tutum. Plan fikri prensip olarak 1933'de doğmuştur. Sayın konuşmacıya eklemek istediğim şudur. O zaman planlarda esas olan şey altyapı kuruluşlarının tamamen devlet tarafından yapılmasıydı. Planlarda ve ekli haritalarda şunu görüyoruz. Devlet tarafından memleketin bütününde ekonomik kaynaklar tespit edilecek, nerelere nelerin yapılması gerektiği tespit edilecek bundan sonra devlet kendi yapabildiklerini yapacak ve özel sektöre de şu esaslar dahilinde hareket edecektir diye yön verecektir. Yani iki plan incelendiğinde bu esasları görmek mümkündür. Bilmiyorum kendileri bu konu üzerinde durdular mı? Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun, sayın Tezel..

DR. YAHYA S. TEZEL: Bugünkü ikinci tebliğde dönemleştirme çabasının, bir bütün dönemi kendi içinde alt dönemlere ayırma çabasının sayın sunucunun konuşmasının başında belirttiği gibi, bir takım

metodolojik, teknik doğrultuları vardır. Bu dönemleştirme çabalarının, gerek sunuşta gerekse sonraki tartışmada biraz müphem kalan bazı sorunları içerdiğini sanıyorum. Bunları açmaya çalışacağım: Dönemleştirme olayı bir geniş zaman aralığında belli ölçülere göre, belli gelişimlere göre, belli değişkenlere göre gözden geçirilir. Bu değişkenlerin aldığı değerler açısından dönemde kaç alt dönemin bulunduğu araştırılır. Eğer dönemleştirme çabası için elimizde birden fazla önemli değişken ya da ölçüt varsa, örneğin dış ticaret politikası veya sanayide yatırımların hangi toplumsal öge aracılığı ile yapılacağı gibi, yani bir tek değişken tek başına dönem içinde ara dönemlere gitmemiz için yeterli olmuyorsa o zaman karşımıza bir senkronizasyon sorunu çıkmaktadır. Bir döneme baktığımızda bir ölçüte göre yapabileceğimiz alt ayırım vazgeçemeyeceğimiz ikinci bir ölçüte göre yapacağımız alt ayırımla çakışmayabilir. Şimdi konuyu somutlaştırırsak, çok önemli bir değişken bence dış ticaret politikasıdır. Bu çok önemli bir ölçüt ve görüntüdür. Bu değişkenden baktığımızda 1930 yılı matematik bir ifade ile Türkiye için bükülme noktasıdır. Ancak dış ticaret ölçütünden hareket edildiğinde dönüm noktası olan 1930'dan 1946'ya kadarki dönem içinde başka bir değişiklik yok sanırız. Yani tek ölçüt dış ticaret politikası ise 1930 - 1932 arasında bir ikinci ayırım yapmak hayli güçtür.

Bir ikinci ölçüt olarak sanayileşme ile ilgili yatırımların programa bağlanması alınacak olursa o zaman da 1929 yılı içinde başlayan bir bükülme noktası ile karşılaşırız. Çünkü dış ticaret açıklarından gelen zorlamalarla ithal ikâmesini hızlandırma şeklinde ortaya çıkan yeni bir politika arayışı ile yatırım programlanması 1929 yılı içinde oluşmaya başlamıştır. Önce Âli İktisat meclisinde böyle bir programlama çalışması başlıyor, daha sonra Şakir Tefeci Bey'in imzasıyla 1930 Mart'ında başkanlığa verilen rapor... Görülüyorki 1933'de yatırım kararı haline dönüşen ve arada Amerikan temsilciliği ve Türk ekiplerince araştırılan Birinci Beş Yıllık Plan metni, eminim ki 1930 yılı Mart veya Nisan ayı içinde İktisat Bakanlığınca Başbakanlığa verilen rapor içinde vardır. 1930 yılında somut bir politika metni ortaya çıkmıştır. O zaman 1933 sonrası ile 1933 öncesi ayırımından çok belki de yine 1929-1930 noktasında bir dönemleştirme yapmamız gerekecektir. Sayın sunucunun ve sayın Afet İnan'ın belirttikleri 1933 sonrasının önemi üçüncü ölçütte ortaya çıkıyor. Bu noktada ben de kendilerine katılma gereğini duyuyorum. Yani sanayi kesiminin büyüme hızının artırılması için devletin birincil bir yatırım aracı olarak kullanılması deneyi uygulamada başlıyor. Bu anlamda 1933 yılı üçüncü ölçüte göre dönemin ara dönemlendirilmesinde anlamlı bir zaman noktası. Yalnız kanımca 1923-1938 aralığındaki devamlılıkları ve ayrılıkları ayrıca dünya iktisadi konjonktürü ve dünya siyasi matriksi içinde değerlendirmek gerekli.

BAŞKAN: Buyurun, sayın İlber Ortaylı.

DR. İLBER ORTAYLI: Sayın Korkut Boratav'a aydınlatıcı tebliği nedeniyle teşekkür ederim. Kendileri söz konusu edilen dönemde ikili bir ayırımı kesin bulmadılar, yani devletçilik, liberalizm ayırımını kesin bulmadılar.. Haklıdırlar. Söz konusu döneme baktığımızda henüz otarşik yapısı tam anlamıyla çözülememiş bir Türkiye köy iktisadiyatı görürüz. Ve böyle bir ortamda talep elastikliği olmayan, mutlak suretle satın alınması gereken malların -kibrit, şeker, tuz gibi- tekelinin devlet tarafından ele alınması ile devlet bir yerde iflas etmemeyi kendine garantileyen bir tüccar, bir sanayici durumunda bulunuyor. Bu yapının yanında Aşar Vergisi kaldırılıyor ve dolayısıyla bu otarşik ekonomi içindeki geniş kitlenin alım gücünün artırılması, pazara açılması söz konusu ediliyor. Türkiye tarihinde bu olay 20. yüzyıl başında ortaya çıktığı için bize çok özgül gibi görünüyor. Aslında çok özgül bir olay değildir. Avrupa ekonomilerine baktığımızda modernleşmeye bağlı olarak 18. hatta 17. yüzyılın sonundan beri bir dizi mali tedbirin alınmakta olduğunu görmek mümkün. Bu konuda sürüyle örnek verilebilir. Şimdi sormak istediğim şu: gerçekten Aşar vergisinin kaldırılması, köylünün alım gücünde çok büyük ölçülere varan bir değişiklik yarattı mı? Öbürünü sormuyorum, zira zaruri ihtiyaç maddelerinin devlet tekelinde olması muhakkak ki geliri artıracaktır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun, sayın Tamer İşgüder.

DR. TAMER İŞGÜDER: Efendim, ben sayın hocamızın konuşmasıyla benden önceki değerli arkadaşımızın konuşması arasında bir ilişki kurarak, bana göre beliren açık bir çelişkiye ve buradan bir yöntem sorununa değineceğim.

Daha önceki konuşmacı halkçılık ideolojisini ortaya koyarken, gelişmesini saptarken sınıflar arası uyum fakrinin Cumhuriyetin kurucuları ve özellikle Atatürk tarafından paylaşıldığı belirtildi.

Toplumsal yapıyı değerlendirirken ona katkılarda bulunan, sorular soran diğer değerli konuşmacıların vardıkları sonuç Cumhuriyetin kuruluşunda sınıfların yokluğu idi. Yani 1923'de sınıf yoktu. Şimdi burada iki önemli sonuca ulaşıyorum: sınıflararası uyumun olması için sınıfların olması gerekir. Değerli hocam 1923-1929 döneminde tam bir liberalist politikanın uygulandığını belirtiyorlar; İktisatçılar da bu dönemi genellikle böyle değerlendirirler. Liberal iktisat politikası uygulanıyorsa hocamın da belirttiği gibi özel girişimci lehine uygulanıyorsa bu bir sınıfın varlığını gerektirir. Yani sınıflar olsa gerek. Bir iktisatçı gözüyle sayın hocam ne düşünür sormak istiyorum. Sınıflararası uyum için liberal politika özel teşebbüs lehine uygulanmıştır deniyor. Acaba aynı

dönemde sınıflararası uyumu sağlamak için işçiler lehine herhangi bir sosyal gelişim olmuş ya da yasal birtakım tedbirler alınmış mıdır?

İkinci olarak bir yöntem sorununa değinmek istiyorum: belirli bir tarih kesimini değerlendirirken, tarihçi kendi sınıfları içinde iktisatçı kendi sınırları içinde, hukukçu kendi sınırları içinde konuya yaklaşırsa, bu yaklaşım bölük pörçük görüşlerden ibaret, belki de aralarında uyum olmayan parça parça analizlerden ortaya çıkan bir şey olur ve bütün hakkında bize bilgi vermez. Bu seminer nedeniyle artık disiplinler birbirlerinin sınırlarını aşarak, birbirlerini bütünleyerek belli sorunlara ortak bir çalışma ile yaklaşmak niyetindedirler umarım.

BAŞKAN: Teşekkür ederim. Sayın İşgüder. Sayın Emre Kongar buyurun efendim.

DOÇ. DR. EMRE KONGAR: Ben sayın Boratav'ın konuşmasıyla ilgili altı noktaya değinmek istiyorum. Birinci nokta sayın Sadi Irmak'ın devletçilik konusunda belirttiği yargılara ilişkin. Yarın ben bu konuda bir bildiri vereceğim; onun için uzun bir yorum yapmak istemiyorum. Yalnız sayın Irmak'ın devletçilikle ilgili söylediği sözlerin tümüne kalmadığımı belirtmek isterim.

İkinci nokta; sayın Boratav tebliğini sunarken devletçiliğin asıl önemli bölümünün 1933-1939 arası başladığını söyledi. Oysa tarihe baktığımızda 1932 yılının sonunda çok önemli bir kişi değişikliği olduğunu görüyoruz. Atatürk'ün sofrasında geçen bir olaydan sonra Mustafa Şeref ayrılır ve İktisat Bakanlığına Celal Bayar gelir. Sofrada başlayan olayların altında yatan çekişme ya da çatışma ise devlet girişimciliği ile İş Bankası ve çevrelerinin yahut o zamanın deyimi ile Aferistlerin çıkar çatışmalarıdır. Ve Celal Bayar bunların temsilcisidir. Sayın Boratav'a burada şunu sormak istiyorum. Bu değişiklik, yani Celal Bayar'ın o ana kadar devlet girişimciliğine karşı çıkan bir çevrenin sözcülüğünü yapmış olması acaba sayın konuşmacının 1933-1939 arası yerleşti dediği devletçiliği hiç etkilemiyor mu? Belirtmek istediğim üçüncü noktayı benden önceki konuşmacı arkadaşım sanırım benden farklı algılamış. Çünkü sayın Boratav «1923-1939 arasına liberal dönem diyemeyiz» dedi. «Bütünüyle liberal dönem diyoruz» demedi. Ben böyle algıladım. Kendisine bütünüyle katılıyorum. O dönemle 1929'dan sonraki dönemler arasında fazla bir fark olduğu kanısında değilim. Dördüncü bir nokta: bilmiyorum sayın Boratav'ın dili mi sürçtü? «Bağımsızlık savaşından sonra özel sermayenin devlete nüfuz etmek istediğini görüyoruz» dedi. Bu konuda benim yargım, böyle bir nüfuz etme olayının bağımsızlık savaşından sonra başlamış olmadığı şeklinde. 1923'de devlete nüfuz ettiği söylenen kişilerle o dönemde devleti temsil edenler bağımsızlık savaşını birlikte yapmışlardır. Sayın Boratav acaba buna ne der?

Belirtmek istediğim beşinci nokta üzerinde sayın Yahya Tezel uzun uzun durdu. Ben kısaca değinmek istiyorum. Sayın Boratav üç dönem belirledi: 1923-1939, 1930-1932 ve 1933-1939. Bu belirlemelerle ilgili olarak şunu söylemek istiyorum. Bunlar iktisadi analiz yapmak için çok kısa dönemler. Ayrıca ben 1923'den 1977'ye kadar iktisat politikamızda değişen bir şey olmadığı kanısındayım. Bu nedenle bir de 1930-1939 arasında ikinci bir kez bölmek bana ters gibi görünüyor.

Sayın Boratav bu noktada yönetsel açıdan ne düşünür acaba? Söylemek istediğim altıncı nokta da şu: sayın Boratav 1930-1939 yahut 1933-1938 deneyinden iki sonuç çıkarıp bunları günümüzdeki sorunlara veya günümüzdeki tartışmalara getirdi. Bir tanesini ben not aldım. Sayın Boratav «1933-1939 döneminin bize öğrettiği en önemli şey iç, öz güçlerimize dayalı bir iktisadi politika ile bir takım iktisadi başarılar elde edilebileceğidir» dedi. Ve bu olayın 1977'deki sorunlarımıza bir ölçüde yol göstereceği gibi bir izlenim verdi. Ben buna katılamayacağım. 1977 Türkiye'sinde mevcut ekonomik ve toplumsal düzen böyle sürdüğü sürece parti koşullarının ve iktisadi yapının hiç bir şekilde dışa kapanmaya izin verdiğini sanmıyorum. Ama mevcut ekonomik ve toplumsal düzeni tümünden değiştirirsiniz. Dışarı da kaparsınız, açarsınız da o başka bir şey. Mevcut toplumsal ve ekonomik düzen bu biçimde sürdüğü sürece 1933-39 deneyinde gördüğümüz iç, öz güçlerimizin kullanılması olayının 1977 Türkiye'si için hiç bir biçimde geçerli olamayacağına inanıyorum. Üstelik bu tartışmanın, yani o dönemdeki olayın bu güne ışık tutması tartışmasının çok önemli bir takım yanlışlara yol açabileceği kanısındayım. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Teşekkür ederiz sayın Kongar.

(): Önce sayın konuşmacıyı kutlamakla söze başlamak istiyorum. Gerçekten bu kadar kısa bir zamanda Türkiye'nin bu gün için en az bilinen ve gerçekten son derece önemli olan bir dönemini çok kısa ama aynı zamanda çok anlamlı çizgilerle ortaya koymaya çalıştılar. Yalnız benden önce konuşan diğer eleştirici ya da yorumcuların belirttikleri gibi gerçekten bu konuşmaya bazı yaklaşımlar veya eleştiriler yöneltmenin gerekli olduğu kanısındayım. Önce şunu belirtmek istiyorum, ele alınan dönemler gerçekten son derece kısa dönemler. Bu kadar kısa olan bir zaman süresini dönem olarak nitelendirdiğimiz zaman o dönemi vurgulayan karakteristikleri, o dönemi vurgulayan belirli ayrılıkları ortaya koymak biraz yapay oluyor kanısındayım. Bu bakımdan yöntem konusunda belki de daha uzun konuşulabilir. 1923-1939 dönemine baktığımızda dönemin tümü 15 ya da 16 yıl.

Bu dönemi 1923-1929, 1930-1932 ve 1933-1939 olarak üç alt döneme ayırarak yorum yapmak yöntem açısından mutlaka üzerinde durulması ge-

reken bir sorun. Bu karşılık şunu da belirtmek isterim ki sayın konuşmacı bu dönemlerin karakteristiklerini olabildiğince ayrı ayrı belirterek vermeye çalıştı. Bu açıdan kendisini ayrıca kutlamak isterim. Sayın konuşmacı, bunlar arasında birinci döneme yani 1923-1929 dönemine «liberal dönem» dedi. İkinci döneme yani 1930-1932 dönemine «özel teşebbüs ve ithal ikâmesi dönemi» adını verdi. Sayın konuşmacıya göre ikinci dönemi belirleyen en önemli karakteristik ithal ikâmesi oluyor. Buradan birinci dönemde ithal ikâmesinin olmadığı ve daha liberal olduğu sonucu çıkıyor. Üçüncü döneme gelince kendileri bu dönemin adını devletçilik ve himayecilik sentezi olarak nitelendirdiler. Benim sayın konuşmacıya iki konuda sorum olacak. Bunlardan biri şudur: Gerçekten konuyu sadece gayrisafi milli hasıladaki artışlar, sanayideki artışlar ya da dış ticaret açığı açısından ele almak yeterli midir? Yoksa bu dönemleri belirlerken, bu dönemleri tanımlamak ve dönem olarak nitelemek isterken girişimci, kapitalist ve yönetici açısından bir yaklaşım mı yapalım? Bu dönemlere baktığımız zaman şu sorunlar ortaya çıkıyor. Birinci olarak girişimci kimdir? Yatırım alanlarını bulan ve bu yatırım alanlarına yatırımcıları yönelten kimdir? Ve yapılacak yatırımlar hakkında bunların yapılması veya yapılmaması konusunda kim karar veriyor? Üçüncü olarak bu yatırımları kim yönetiyor? Bu sorulara konuşmacının bildirisinde kısmi birtakım yanıtlar bulabiliyoruz. Ama sanıyorum ki bu konuda biraz daha temel bir yaklaşıma ihtiyaç var. Bizim bildiğimiz şu: birinci dönem -ki ben bu dönemi 1932 hatta 1933'lerle birleştirmek istiyorum- ayırımını ben biraz yapay buluyorum. O dönemde yatırım kararı verenlerin özel kişiler olması istenmiş ve bu nedenle ne toplu sözleşme ne grev ne sendikalaşma kanunları.. hiç birisi çıkmamış. Oysa biz birinci konuşmacının yaptığı gibi konuyu uluslararası bir perspektif içinde ele alırsak ve Türkiye'yi o açıdan yerine koymaya çalışırsak başka birtakım gelişmelerin var olduğunu görürüz. Bu dönem özel olarak birtakım kişilerin eliyle hem girişimci hem kapitalist yaratılmasına çalışılan, yatırım kararları verenlerin özel kişiler olmasına özel bir itina gösterilen bir dönemdir. Bundan sonraki dönemde ise 1932'lerde, 1933'lerde başlayan dönemde bu durumda yavaş yavaş bir değişme olmaya başladığını görüyoruz. Bir devlet sanayi ortaya çıkmaya başlıyor artık. Daha önce yatırım kararı veren kişilerle yabancı sermaye arasındaki ilişkiler konusundaki açıklamalardan ben kendi payıma fazlaca tatmin olmadım. Yabancı sermayeli işletmelerden söz ediliyor. Acaba o dönemde Türkiye'nin dış ödemeler dengesinde bir sermaye hareketleri var mı? Sermaye girişleri var mı? Yoksa bunlar o dönemlerde hâlâ varlıklarını madencilik, ulaştırma gibi belirli alanlarda koruyan kapitülasyon döneminin uzantıları olan sanayi işletmeleri mi? Sonuç olarak sözü uzatmamak için şunu söylemek istiyorum. Konuya girişimci, kapitalist ve yöneticiler açısından baktığımızda Türkiye İktisat tarihini çok kalın çizgileriyle iki dö-

neme ayırabiliriz. Kamu girişimciliğinin başlaması bunu belirleyen nokta. Sayın konuşmacı bu noktada da fikirlerini belirtirlerse müteşekkür oluruz. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun sayın Boratav.

DOÇ. DR. KORKUT BORATAV: Efendim çok kısa bir şekilde derleyip toplamaya çalışacağım. Sayın Afet İnan'ın değindiği iki noktanın önemine katılıyorum. Kendilerinin sanayi programlarıyla ilgili yayınlarından geniş ölçüde yararlandım. Bunları fazlaca vurgulamamanın iki nedeni var. Birincisi tebliğin sunulduğundaki zamanın sınırlı oluşu; ikincisi sayın Tezel'in de belirttiği gibi dönemleri nitelendiren değişkenler içinde planlama ya da programlama olgusuna ikincil bir önem vermem. Bunu şu anda ayrıntılarıyla tartışmama imkân yok. Yalnız diğer değişkenlerin daha önemli olduğu konusuna sayın Tezel'in sorularını cevaplarırken değineceğim. Fakat şüphesiz sanayi programları devletçi dönemin en önemli belgeleri arasındadır. Serbest Fırka tartışmaları ile ilgili olarak şunu söylemek istiyorum: her ne kadar devletçilik-liberalizm tartışmaları bu sırada ortaya atılmışsa da tartışmanın somut içeriğinin, uyandırdığı izlenim kadar önemli ayrılıklar taşımadığını görüyoruz. Zira Serbest Fırka'nın sözde devletçi denen politikalara ilişkin iki eleştirisinden biri demiryolu siyaseti ile ilgili ki, demiryolu siyasetinin alternatifi liberal demiryolu siyaseti değildi. Serbest Fırkanın görüşü demiryolu siyasetinden vazgeçmek değildi. Onlar bu politikanın aşırı vergileme ile ülkeye büyük bir yük getirdiğini söylüyorlardı. Oysa daha sonraki devletçilik tartışmalarının ana teması bu değildir. İkincisi devlet tekelleri politikası eleştirilmiştir, fakat bu da tekellerin özüne ilişkin bir eleştiri değildir. Eleştiri konusu daha çok bunların işleyiş biçimine ve devlet tekellerinin imtiyazlı özel şirketlere devredilmesi sırasında ortaya çıkan suistimallere ve kötü kullanım olgularına ilişkindir.

Sayın Tezel'in eleştirilerini çok ilginç buluyorum. Dönemleri ayırırken Yahya Tezel üç ölçüt verdi. Dördüncüsünü yani Türkiye'nin dünya sistemi içindeki yeri ve büyük buhran sorununu almıyorum. Üç ölçüt şunlardır: birincisi dış ticaret kontrolleri veya dışa bağımlılık hadisesi. İkincisi sanayi yatırımlarının hangi ajan, yani devlet mi yoksa özel sermaye kanallarıyla mı yapıldığı sorunu. Üçüncüsü ise yatırımların programlanma olgusu. Ben üçüncü ölçütü kullanmadım zira bunu da kullanırsak dönemleştirme işinin iyice karışacağı kanısındayım. Ayrıca yatırımların hangi ajan kanalıyla yapıldığı sorununun yatırımların programlanması olgusundan önde geldiği kanısındayım. Tamamen özel yatırımlardan oluşan bir dönemde, yatırımların programlanmasına ilişkin bir tartışma sadece daha sonraki dönüşümleri hazırlayacak teorik bir tartışma olur sanırım. Bu bakımdan devletçilik olmadan yatırımların programlanmasıyla

ilgili bir değişkenin, dönem ayırımında ölçüt olarak alınmasının suni olacağı kanısındayım. O yüzden ben iki ölçüt kullandım: Birincisi dış ticaret kontrolleri veya dışa bağımlılık olgusu. İkincisi ise yatırımların devlet eliyle mi, özel sermaye eliyle mi yapılacağı olgusu. Bu açıdan baktığımızda iki ayırım zorunluluğu var, zira birinci dönemde dış ticaret kontrolleri zayıf. Hatta yok diyebiliriz ve bir ölçüde devlet yatırımları ve devlet sanayi de yok. Yani iki unsur da olumsuz, negatif. İkinci dönemde ise dış ticaret kontrolleri var. Bu etken pozitif. Buna karşılık devlet yatırımları ve devlet sanayi yok. Üçüncü dönemde ise her iki değişken de pozitif değer almaktadır. Yani hem dış ticaret kontrolleri hem de devlet yatırımları vardır. Bu yüzden programlama sorunu hariç benim kullandığım ölçütlerle dönemin üçe ayrılması gerektiğini öneriyorum. Dönemlerin kısa olması sorununa gelince şüphesiz bu bazı güçlükleri beraberinde getirir. Özellikle bir politika zincirinin etkilerinin saptanması açısından gerçekten kısıdır. Yani 1929'da başlayan bir politikanın 1930'da bütün sonuçlarıyla ekonomide yansıtacağını ifade etmek zordur. Buna katılıyorum. Fakat iç mantığı açısından bizim incelediğimiz 1923-1939 yılları arasında üç ayrı politika modelini saptamakta yarar vardır sanıyorum. Bu dönemin belki de bütün sanayileşme ve gelişme ile ilgili tartışmalarına yararlı ve anlamlı bir çerçeve getirebilir. Her biri birbirinden müstakil, istikrarlı modeller olarak ele alınabilir görüşündeyim.

İlber Ortaylı'nın değindiği sorunu çok önemli buluyorum. Özellikle aşar'ın kaldırılmasının ekonomik etkilerine değinmiş olması bence çok önemli. Fakat sorun sanıyorum ki oldukça geniş. Ayrıca ilerki günlerde tarım politikasına ilişkin yönü ağır basan bir tebliğ var programda. Bilmiyorum tartışmayı o zamana ertelese nasıl olur. Bir de zaman sorunu açısından çok çabuk çözümlenecek bir problem olmadığı için kaçıyorum açıkçası.

Bazı konuşmacıların Türkiye'de sınıf yoktur demesi ile benim konuşmamda bunun aksinin iddia edilmesi bir çelişkidir ama bundan daha tabii bir çelişki olamaz. Sayın Tamer İşğüder'e benim çok kısa tetkikimde Türkiye'de sınıf analizi üzerinden giden bir yaklaşımın hâkim olduğunu tesbit ettiği için teşekkür etmek isterim. Ama bunun bir çelişki olduğunu değil, benim kanaatimin bu olduğunu ve ancak böyle bir analizin anlamlı olacağını söylemek isterim. Disiplinler arası işbirliği şüphesiz böyle bir toplantının başlıca yararlarındandır.

Sayın Kongar'ın ortaya attığı sorunlardan birincisi şu: benim konuşmamda 1932 temmuz ayında oldukça hızlı bir tempoyla başlayan devletçi atılımların iki ay içinde Yalova'daki bir sohbet sonunda hükümet bünyesinde meydana getirilen değişiklikler sonucu tasfiye edilmesi ve o anda Halk Partisi bünyesinde temsil edilen iki akımdan İş Bankası ekibinin iktisat politikasının egemen olmasıyla sonuçlanan olguyu küçümsemek mümkün değil. Öyle sanıyorum ki diğer grubun egemenliği ile

sürdürülen bir devletçi çizgi benim «salt devletçi model» dediğim modele ulaşamayacaktı ama ona yakındır. Yani devletçiliğin alanının genişlemesiyle sonuçlanacak olan bir gidişin başlangıcıydı ve bu yüzden büyük tepkiler doğurdu. Ancak ben bu iç dönüşümü ihmal ederim. Kabul edildiği ve uygunlandığı biçimiyle devletçiliği ele alıyorum. 2 aylık bir denemeden sonra son bulmuş olan ve bir yolun nasıl olacağı, söz yerindeyse devletçiliğin nasıl daha 'sol'a kayabileceği olanağı üzerinde durmuyorum.

Fiilen uygulanmış olan devletçi politikaların iç mantığı açısından değerlendirilmesini yapmaya çalışıyorum ve bunu yaparken daha radikal bir devletçilikle mukayese etmiyorum. Daha önce denenmiş olan, birincisi hem dış ticaret hem hangi ajanın yatırım yapacağı konusunda yine tırnak içerisinde «liberal olan» bir politikayla, üçüncüsü dış ticarete kontrollü özel sermayeye açık bir politikayla mukayese ediyorum. Yani benim mukayese referansım hipotetik ve belki de dönemin koşulları için ütopyik bir radikal devletçilik alternatifi değildir. Daha önce denenmiş iki ayrı modelle yapıyorum mukayeseyi. İşte ben o iki ayrı modele kıyasla devletçilik döneminin, 33-39 döneminin bilançosunun genel olarak pozitif olduğu yargısına kapılıyorum. Bu sorunu tekrar tartışacağımız ümidindeyim. Özel sermayenin siyasi-iktisadi nüfuzu meselesini 23'le başlattım. 23 öncesindeki Milli Mücadele'yle egemen çevreler arasındaki ittifak sorununu derinlemesine ele alacak durumda değilim. Yalnız şu nu söyleyim 1923'ün özelliği Milli Mücadele'den bir anlamda soyutlanmış olan İstanbul sermayesi çevrelerinin, birçok güçlü ve nüfuzlu yerli Türk sermayesi çevrelerin özellikle İzmir İktisat Kongresiyle beraber siyasi iktidara nüfuz etme çabalarının önem taşıdığı bir dönem olduğundadır. Yani İstanbul sermaye çevrelerinin, büyük kent çevrelerinin Anadolu sermayesi kadar Milli Mücadele'ye etkili olduğu kanısında değilim. Ama bunu izah edecek bilgi ve bulgulardan şu anda habersizim.

Dönemlerin kısalığı konusunda söylenenlere bir ölçüde katılıyorum. Sadece şunu söyleyeyim. 33-39 döneminin tecrübesinin bugün için geçerli olmadığını söyleyen Kongar 23-77 arasında zaten tek bir dönem, tek bir yaklaşım olduğunu belirten ifadesiyle çelişkiye düştü. Demekki, bugün için mümkün olmayan fakat denenmiş, otantik, farklı bir yol vardı ve denenmiş idi. Diyor ki, bugün yok. O zaman 23-77'yi nasıl oluyor da tek bir dönem ve nitelik farkı olmayan bir süreklilik taşıyan, tek bir model olarak görebiliyor? Bunu anlamakta zorluk çekiyorum. Fakat şuna da katılıyorum. 33-39 döneminin politik alanını bugüne dönüştürmekte büyük güçlükler vardır. Yani Türkiye 33'e göre dünya kapitalist sistemiyle çok daha yakından entegre olmuş bir yapıyı taşımaktadır. Ve bugün 33'deki politikalara dönmek güçlükler, problemler taşımaktadır. Yalnız bu türden politika ve ekonomik gelişme stratejilerinin önerildiğini ve şu anda meselâ 3. Dünya ulusları arasında büyük ve ciddi çözüm yolları

nın da arandığını, temelli bir tartışma konusu oluşturduğunu, taşıdığı bütün güçlüklerle rağmen böyle bir tarihi tecrübeden geçmiş olmamızın da bize hiç olmazsa bazı ilham kaynakları verdiğini söylemek isterim. Tabiiyle 1977 Türkiye'sinin kalkınma stratejilerini, dışa bağımlık sorunlarının çözümü, bu tebliğin konusu değil, esas olarak. Önemli olmasına rağmen bu yüzden o soruna da değinmekle yetineceğim.

Son arkadaşımızın yorumları ile ilgili olarak dönemlerin kısalığı konusuna katılıyorum. Fakat bunu halletmek için iki döneme indirgemek, biraz önce söylediğim meseleden ötürü, çok doğru bir yaklaşım değil sanıyorum. Çünkü ara dönem yani 30-33 dönemi kullandığım iki değişken açısından, iki temel değişken açısından özelliği olan, iç tutarlılığı olan bir model olarak, denenmiş başka tarih zamanları içinde de denenmiş bir model olarak önemli. Kısalığı bu dönemi inkâra yetmez, belki şöyle diyebiliriz. Bir büyük dönemin alt dönemleri ile uğraşıyoruz diyebiliriz. Dönemlerin tarihi kısalığı yüzünden onlara arzu ederseniz alt dönem diyelim derim. Kullandığı ölçü, yani girişimcilerin yatırım kararları, yatırımları kimin yönettiği sorunuyla da meseleye gitmek mümkün ama arkadaşımızın o ölçüsü bizi iki dönemli ayırma götürmüştür. Yani o tek ölçü kullanmaktır. Klasik ayırım zaten odur. Ben ona dışa açıklık ve dış ticaretin kontrolü unsurlarını ekleyerek dönem sayısını artırdım. Bu tabii bir yorum sorunudur. Tüm yorumculara teşekkür ederim.

1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler

Doç. Dr. Erdoğan TEZİÇ

1923-1938 döneminde, siyasal parti programlarındaki görüşleri ortaya koyabilmek için, her şeyden önce, ayrıntılara inmeksiz, Milli Mücadele yıllarında Türk toplumundaki güçleri, bunun ideolojik plana nasıl yansıdığını ve nihayet siyasal açıdan elde edilen bağımsızlığın, batılı emperyalistler karşısındaki durumunu değerlendirmek gerekiyor.

Birinci T.B.M.M.'nde beliren gruplaşmalar, bunların sonradan siyasal parti biçimine dönüşmeleri, o günkü ortamdan soyutlanamaz. Bu dönemde ele alınacak olan partiler: Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası olacaktır.

I. Dünya Savaşında, Osmanlı İmparatorluğu emperyalist güçler

arasındaki savaşta yer alıp tarih sahnesinden silinirken, Anadolu'da prekapitalist bir ekonomi hâkimdir. Bunun yanı sıra, İstanbul ve İzmir gibi liman kentlerinde dışa bağımlı bir ticaret burjuvazisi görülmektedir. Palazlanmakta olan bu kesim, gelecekte sanayi burjuvazisine, giderek de Anadolu'daki yarı-feodal yapıyı kıracak ve kapitalizmi geliştirecek devrimci bir güce sahip değildir. Bilindiği gibi, batıda, kapitalizmin gelişme süreci içinde, burjuvazi feodaliteyi tasfiye ederken devrimci bir rol oynamıştı. Milli Mücadele yıllarında, İzmir ve batı Anadolu'daki rum azınlıklar, tefeci ve toprak ağası olarak sömürü mekanizmasının içinde yer alıyorlardı. Bu durum, Yunanlıların bir ölçüde batı Anadolu'da ilerlemelerini kolaylaştırıcaktır. Buna karşılık, egemen güçlerin ulusal nitelik taşıdığı güney-doğu Anadolu'da, yabancılarla karşı direnme oldukça sert olacaktır. Bu farklılığına rağmen, işgale karşı, Anadolu'da yaygın bir direnme göze çarpar.

Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşı, her şeyden önce askerî bir hareketti ve başlangıçta Kuvayı Milliye müfrezelerinin yürüttüğü bu bir çeşit gerilla savaşı, daha sonra düzenli ordu ile sürdürülecek ve zafere ulaşılacaktır. Kuvayı Milliye müfrezelerini, subaylar ve Anadolu eşrafı örgütlemişlerdir. Tabii bu arada, Anadolu'da egemen ve sömürücü güç olarak bulunan eşrafın, zaman zaman Kuvayı Milliyecilere karşı tutumu farklı olur. Bir bölümünün, kendi bölgelerindeki halktan zorla vergi toplamaları, baskıları, olumsuz sonuçlar doğurur. Öte yandan, Anadolu'da bir kısım eşrafın yabancılarla açıkça işbirliği yaptığı görülür. İngiliz gizli belgelerine bakılırsa, 27 köyün Konya'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine Kuvayı Milliyecileri ihbar ettikleri anlaşılıyor (1). Bu tablo içinde, Milli Mücadele, yabancı işgaline karşı yürütülen bir savaş olması yanı sıra, yerli işbirlikçilerine karşı verilen bir içsavaş niteliği de taşıyor.

Ulusal Kurtuluş Savaşını yürüten güçler, asker-sivil aydın zümre öncülüğünde, Anadolu tüccarı ve eşraftır. O günün koşullarında kurulan bu ittifak, sonraki gelişmelere de damgasını vuracaktır. Büyük çoğunluğu subaylardan oluşan öncü kadro, hareketi örgütleme yoluna giderken, bölgesel (Erzurum) ve ulusal (Sivas) kongrelerle «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»ni, nihayet Ankara'da Birinci T.B.M.M.nin oluşmasını sağlar.

1920'lerde, uluslararası planda, Türkiye ikili bir görünüm kazanır: Bir tarafta İstanbul'daki işbirlikçi Osmanlı Hükümeti, öte yanda da,

(1) ULUBELEN Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi İstanbul 1967, s. 216.

yabancı işgaline karşı direnen Ankara Hükümeti. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, her iki hükümet de, kendi bölgelerinde, egemen çevrelerin temsilcileridirler. Şu farkla ki, İstanbul Hükümeti, Anadolu-yu sömüren ve yabancılarla işbirliği yapan gayrı-millî bir ticaret burjuvazisinin çıkarlarını temsil ederken, Ankara, Hükümeti millî nitelik taşıyan güçlerin temsilcisidir.

Temel yapıdaki özellikleri kısaca belirttikten sonra, ideolojik piandaki duruma bakacak olursak, Millî Mücadele yıllarında fikir akımları olarak, milliyetçilik, islâmçılık ve sosyalizmin etkili olduğu görülüyor. Millî Mücadelenin ideolojisi esas olarak milliyetçilikti. Ancak, bu tarihlerde Sovyet Rusya ile kurulan dostluk ilişkileri, sosyalist akıma da örgütlenme olanağı verir. Fakat bütün bunlar arasında, Anadolu'da en köklü olanı İslâmçılıktır.

Türkiye'de, yani tekelci kapitalizm aşamasında, yarı-sömürge durumunda olan ülkede, burjuvazi, sanayi devrimine geçiş olanaklarına sahip olmadığından, dışa bağımlılığı nedeniyle devrimci değil fakat tutucu niteliktedir. Bu bakımdan İttihat ve Terakki'den itibaren, milliyetçilik, asker-sivil aydın kadrolarda dayanak bulur. Millî Mücadele yıllarında, burjuvazi işbirlikçi nitelikte olduğundan, milliyetçilik ileri ci bir ideoloji olarak bu kesimlerde gelişir.

Osmanlı İmparatorluğunun resmî ideolojisi olan islâm, Millî Mücadele yıllarında, her iki hükümetin elinde değişik bir amaçla kullanılacaktır. Millî Mücadelenin daha başlarında, Mustafa Kemal, islâmı devrimci bir yönde kullanmış, muhtemel tepkileri önleyebilmek için, savaşın amacının Hilâfet ve Saltanat'ın kurtarılması olduğunu belirtmiştir. Bu nokta 5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 1. maddesinde açıkça yer alır. Buna karşılık emperyalist güçler ve bunlarla işbirliği halindeki İstanbul Hükümeti, Millî Mücadeleyi etkisiz kılabilmek için, İslâmı karşı-devrimci bir araç olarak iç isyanlarda kullanacaktır.

Anadolu'daki harekete, işçiler ve köylüler, egemen zümrelerin öncülüğünde katılmaktadırlar. O günkü koşullarda, Anadolu'da, güçlü bir sanayi proletaryasının bulunmayışı giderek güçlü bir örgütün kurulmasını ve hareketin öncülüğünü ele geçirmesini olanaksız kılıyordu. Bu ortamda, Türk solcuları, orta ve yoksul köylüde taban oluşturmaya giderlerken ideolojik planda komünizmi islâmı bağdaştırma gayretlerine takılıp kalacaklardır. Bir süre sonra, Millî Mücadelenin öncü kadrolarının batı ile uzlaşma eğilimleri, ilk aşamada 1921 Londra konferansı öncesinde, ikinci aşamada da 30 Ağustos zafesinden sonra, Anadolu'daki sol hareketin tasfiyesine yol açar.

Bütün bu fikir akımlarının ötesinde, Millî Mücadeleyi yürüten öncü kadronun asıl eğiliminin batıyla uzlaşmak olduğu anlaşılıyor. Biraz önce işaret edilen sol hareketin tasfiyesi, bir ölçüde, batılılara, Ankara Hükümetinin gelecekte oluşturacağı yeni rejim açısından bir güvence verilmesi amacını taşıdığı söylenebilir. Öte yandan, birinci Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, İzmir İktisat Kongresinin toplanması, görüşlerin batılılara iletilmesi açısından da üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır. Tabii bu kongrenin toplanmasında İstanbul Tüccarlarının da rolünü unutmamak gerekiyor. Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından hemen sonra, İstanbul tüccarları örgütlenerek, «Millî Türk Ticaret Birliği»ni kurarlar. Bu kuruluşun amacı, batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık yapan azınlıkların ekonomik hayattan tasfiyesi ve bunların yerini Türk tüccarlarınının alması idi. Açıkçası, İstanbul tüccarları emperyalizmle Türkiye arasındaki bağların Türkler tarafından devam ettirilmesinden yanadır. Başka söyleyişle, emperyalizmle ekonomik ilişkiler korunacak, sadece aracılık ve komisyonculuk «milli» kisveye bürünenlerce yürütülecekti.

Daha sonra İzmir İktisat Kongresine en hazırlıklı olarak katılan bu grup, amaçlarına ulaşacaktır. Böylece, egemen güçlerle Millî Mücadeleyi yürüten öncü kadrolar arasındaki bütünleşme adımları atılmış oluyordu. Zaten bu kongrede beliren liberal ekonomi çizgisi 1930'lara değin yeni devletin ekonomi politikasına yön verecektir. Gene bu arada yabancı sermaye, Türkiye'ye, Türk şirketleri aracılığı ile, ulusal kılıfla, oldukça rahat bir biçimde girebilme olanaklarına sahip olacaktır (2). Kısaca, 1930'lara değin, Türk hükümetleri ve Türk burjuvazisi emperyalizmle var olan ekonomik bağları koparmadan uzlaşma ve işbirliği yoluna girecektir.

Nihayet, siyasal kadroların ekonomik görüşlerine ve programlarına damgasını vuracak olan bir başka önemli belge, Lozan Andlaşmasının ekonomik hükümleri oluyor. Bir kere, ulusal bağımsızlık açısından kapitülasyonların kaldırılması kuşkusuz önemli bir adımdı. Fakat buna karşılık Osmanlı borçları ve Lozan Andlaşmasına bağlı «Ticaret Sözleşmesi»nin 18. maddesi (3) beş yıllık bir süre için Tür-

(2) Bkz. ÖKÇÜN Gündüz, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketleri Arasında Yabancı Sermaye, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara 1972.

(3) Bkz. Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar - Belgeler), çeviren Seha L. MERAY, Takım 11, Cilt 2, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını Ankara 1973, sf. 78-88.

kiye'nin etkili bir dış ticaret politikası uygulamasını önlemekteydi. Böylece, Lozan Andlaşmasının hükümleri, Türk Hükümetine adeta liberal bir ekonomiyi empoze etmekte ve 1930'lara değin mücadelecı bir iktisat politikasının uygulanma koşullarını ortadan kaldırıyordu.

Emperyalizme karşı silahlı mücadeleyi kazanan Millî Mücadeleciler, ekonomik sistem olarak emperyalizmin çıkarları ile çatışmayan bir yol izlemek zorunda kalacaklardır. Başka bir söyleyişle, Millî Mücadeleyi yürüten öncü kadro, siyasal bağımsızlık konusunda gösterdikleri hassasiyetin yanı sıra, emperyalizmin ekonomik yanını farkedemeyeceklerdir. Ulusal egemenlik haklarına saygı gösterdiği takdirde, yabancı sermayenin yararlı olacağı sanılmıştı. Nitekim, Lozan Konferansından kısa bir süre önce, İzmir İktisat Kongresinde Mustafa Kemal, «Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebî sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebî sermayelerine lâzımgelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sâyimize inzımam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.» (4)

Siyasal Partileşme Olgusu ve İktidar Mücadelesi

Ulusal Kurtuluş Savaşı sona ererken, Millî Mücadeleyi yürütmüş olan asker-sivil aydın, ticaret burjuvazisi ve Anadolu eşrafı arasında kurulmuş olan ittifak içinde, Mustafa Kemal'in liderliğindeki asker-sivil kadronun bir bölümü hareketi daha ileri götürmek eğilimindedir. Aslında, daha savaş yıllarında, iktidar öncülüğü sorunu, ittifak içinde bölünmelere yol açar. Türkiye Büyük Millet Meclisinde «Birinci» ve «İkinci» grup olarak beliren ayrılık, sonradan partileşme biçimine dönüşecektir. 1-2 Kasım 1922'de, Saltanat'ın kaldırılmasından sonra, asker-sivil aydın zümre devrimi daha ileri götürmek ve Cumhuriyet'e geçmek istemektedir. Buna karşılık, egemen güçler, yani büyük ticaret burjuvazisi ve Anadolu eşrafı, devletin yarı-feodal yapısının korunmasından yana olup, Saltanat ve Hilafet'e bağlıdırlar.

Böyle bir ortamda, Mustafa Kemal'in girişimiyle, Birinci Grup'a bağlı Milletvekilleri, Nisan 1923'de seçimlerin yenilenmesine karar verirler. Mustafa Kemal, yeni seçimlere «Dokuz Umde» adını taşıyan

(4) ÖKÇÜN Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler - Belgeler-Yorumlar*, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara 1968, sf. 252-253.

programla girer. Seçimlerde, İkinci Grup'tan başarı sağlayan olmaz. Halk Fırkasının ilk programı niteliğindeki «Dokuz Umde» asker-sivil öncü zümrenin ekonomik ve sosyal görüşlerini yansıtmaları bakımından önemli bir belgedir. «Dokuz Umde»nin Beyanname bölümünde Dokuz Umde'nin «İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak inikat eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazarı dikkate alınarak tesbit edilmiştir» (5) deniyordu. Bundan sonra gelen maddelerde, Hilafet'ten «Makam-ı Muallâ» olarak söz edilir ama, Cumhuriyetten söz edilmez. Dokuz Umde'de dile getirilen ekonomik görüşler, İzmir İktisat Kongresinde tüccar ve çiftçi temsilcilerinin özelemlerini yansıtmaktadır. Fakat buna karşılık, gümrük tarifelerinden ve yabancı sermayeden sözedilmemektedir.

Sosyal planda, eğitim seferberliğinden, ülke savunmasında sakat kalanlara, yoksul duruma düşmemeleri için gerekli tedbirlerin alınacağından ve emeği ile çalışanları koruyucu yasaların yapılacağına değinilmektedir. Bu bakımdan, Dokuz Umde, İzmir İktisat Kongresi kararlarından daha geride kalıyor. Çünkü, Kongre'de çalışma koşulları ve sendikal haklarla ilgili somut öneriler dile getirilebilmiş ve oylanmıştı.

Mustafa Kemal'in öncülüğündeki asker-sivil zümreye karşı, iktidar kavgası Cumhuriyet'in ilânından ve Hilâfet'in kaldırılmasından (3 Mart 1924) sonra ve 1924 Anayasasının hazırlanışı sırasında devam edecektir. 1924 Anayasası hazırlanırken, Yürütme'ye üstünlük sağlayabilecek hükümlere yer verilmemiş, Millî Mücadele yıllarından gelen **Meclis Üstünlüğü** ilkesi korunmuş, **mülkiyet** anlayışı klasik liberal anlayışa bağlı olarak Anayasada yer almıştı. Bu son nokta, egemen güçlerin, öncü kadronun muhtemel toprak reformu girişimlerine getirilen sınırı göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bürokratik öncü kadroya karşı egemen çevrelerde oluşan hoşnutsuzluk nihayet T.B.M.M. içinde Terakkiperver Cumhuriyet muhalefetini doğurur. Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşı ve İzmir İktisat Kongresi başkanlığını yapmış olan Kâzım Karabekir'in başkanlığında, 17 Kasım 1924 günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, aslına, egemen çevrelerin Mustafa Kemal'e ve öncü kadroya bir başkaldırıdır. İlk planda, rejimin diktaya gitmesine karşı çıkan muhalefet, demokratik hak ve özgürlükleri tamamen egemen sınıfların özelemleri açısın-

(5) TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952, sf. 580.

dan savunmaktadır ve İstanbul iş çevreleri ile basını tarafından büyük destek görür. Terakkiper (ilerlemeyi seven) sözüne rağmen, Fırka'nın kuruluşu, değişmelere karşı bir tepkinin ürünüdür. Fırka kurucuları, programda: «Fırka, efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır», yani dinsel fikir ve inançlara saygılı olduklarını belirterek tutucu bir toplum yapısında kök salmak istiyorlardı. Fırka'nın liberalizmi de, dini, laik eğilimi açıkça belli olan C.H. Fırkasının müdahalesinden korunmak olarak belirir. İlerde Fırkanın kapatılmasına bu madde sebep olacaktır. Gerçi Terakkiper Fırkasının programında açıkça islâm ideolojisinden söz edilmemekteydi ama, Fırkanın programı ve sınıfsal tabanı islâmî, ideolojik bir kalkan olarak kullanılmasına olanak sağlayabilirdi.

Ekonomik alanda, Fırka tamamen liberal görüşe bağlıdır. Programının 9. maddesinde: «Vezaif-i Devlet haddi asgariye tenzil edilecektir» deniyordu. Öte yandan, yönetimde «idari ademi merkezîyeti» (md. 14) ve ülkenin kalkınmasında yabancı sermayenin gerekliliği açıkça dile getirilmekteydi (md. 40). Dışa bağımlı ticaret burjuvazisinin ve Anadolu eşrafının sözcülüğünü yapan Fırkanın programında, «Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır» hükmü (md. 4), eninde sonunda egemen tutucu dışa bağımlı burjuvazi ile yarı-feodal unsurların hak ve hürriyetlerini ifade ediyordu.

Sosyal haklar planında, son derece kaypak bir ifade, programın 36. maddesinde yer almıştı: «Amelenin temettüe iştirak ettirilmesine taraftarız. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeğe çalışacağız». deniyordu. Kısaca, İzmir İktisat Kongresine göre büyük bir geriye dönüş görülüyor egemen çevrelerde bu açıdan. Artık ne grev ne de sendikal haklardan tek söz edilmemektedir.

Doğudaki Şeyh Sait isyanının (Şubat 1925) patlak vermesi üzerine çıkarılan «Tahrir-i Sükûn Kanunu» hükümete oldukça geniş yetkiler veriyordu. Bu kanuna dayanarak hükümet, 5 Haziran 1925 tarihinde Terakkiper Cumhuriyet Fırkasını, irticacı desteklediği gerekçesiyle, vekiller heyeti kararı ile kapatır.

Tahrir-i Sükûn Kanunu, bu dönemin iktidar kavgasını noktala-yan işlemdir. Böylece, asker-sivil kadro iktidarın denetimini bir süre rakipsiz ele geçirmektedir. Kanun, toplumdaki kıpırdanmaları önledi ama, Türk düşünce hayatını da uzun süre dar kalıplar içine sokacaktır. Bu tarihten sonra da, tek partili bir yönetimle, «Atatürk Devrimleri» diye anılan yenilikler gerçekleştirilir. Fakat tek partili devlet yönetiminin resmî ideolojisi henüz ortaya konabilmiş değil-

dir. Cumhuriyet Halk Fırkasının temel ilkeleri: Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilikti.

1923 lerden sonra, yarı-feodal ve bürokratik bir toplum yapısında liberal iktisat politikası, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri lehine olmuştur. Liberalizmi ideolojik planda meşrulaştıran «Halkçılık» kavramı olacaktır. Mustafa Kemal, Türkiye’de birbirleriyle çatışan sınıfların bulunmadığını, kalkınmanın bütün sınıfları birarada zenginleştiren bir kalkınma olması gerektiğini belirtir. Başka söyleyişle, Halkçılık, sınıf mücadelesine karşı kullanılan bir araçtır. Öte yandan da, Halkçılık, siyasal planda, iktidarın kaynağının halkta olduğunu kabul eder. Yani islâmiyetin egemenlik anlayışına karşı çıkışı ifade ediyordu.

1930 yılına değin «Atatürk Devrimlerinin» büyük bir bölümü gerçekleşmişti ama, bu devrimler temelde üretim ilişkilerini halk yararına değiştirecek, halkın ekonomik ve sosyal durumunu düzeltecek nitelikte olmamıştı. Üstelik 1929 dünya ekonomik buhranı Türkiye’yi de etkileyecektir. Türkiye’de batı kapitalizmine bağlılık dış ticaret yolu ile olduğundan, Türk dış ticareti de genellikle tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayandığından, tarımsal ürünlerde fiyat düşüşleri dış ticaret hacmini daraltır. Öte yandan da bu tarihlerde Osmanlı borçlarının ödenmesine başlanmıştır.

İşte 1929 dünya ekonomik buhranı ortaya çıktığında, C.H. Fırkası iktidarının elinde iki yol vardı: Ya ülkede rejime karşı oluşan hoşnutsuzluğu giderebilmek için rejimi daha ılımlı kılmak, ya da sert önlemler almak. 1930 yılında ılımlı bir yola gidilecek ve hükümetin izlediği politikanın açıktan açığa eleştirilebilmesi için örgütlü ama «denetimli» bir muhalefetin gerekliliğine karar kılınır. Mustafa Kemal’in eski yakın arkadaşı ve o günlerde Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) beyle aralarında yapılan bir çeşit anlaşma uyarınca, 12 Ağustos 1930’da «Serbest Cumhuriyet Fırkası» kurulur. (6).

Serbest Fırka hareketi, aslında bir danışıklı döğüş olup, gerçek anlamda bir muhalefet sayılamazdı. C.H. Fırkasına ve rejime karşı beliren hoşnutsuzluğun, gene hükümetin denetimi altında bir siyasal örgütte toplanması amacını güdüyordu. Öte yandan da, bu tarihe

(6) Serbest Fırka için Bkz. Ahmet AĞAOLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Baskı, İstanbul 1969.

değin gerçekleştirilen «Devrimlerin» ne denli başarılı olup olmadığının bir çeşit yoklanması olacaktır, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu, C.H. Fırkasının devletçiliğe kaydığı bir dönemde olmuştur. C.H. Fırkasının yoksul kesimlere dayanarak yürüttüğü vergi politikasını ve Barem Kanunu (1929) ile memur maaşlarının yükseltilmesine karşı çıkan Serbest Fırkanın eleştirileri, aslında, halktan kopuk bir bürokrasiye ve devlet kapitalizmine yönelirken, çıkarları birbirleriyle, çelişik olan sınıfları da peşinden sürükleyebilecektir. Serbest Fırka, bürokrasiye karşı olanları harekete geçirdiğinde, ideolojik araç din olmuş, bu da partinin karşı-devrimci olarak nitelenmesine yol açmıştı. Toplumdaki yaygın hoşnutsuzluktan yararlanarak farklı sınıflara dayanması bakımından da, o tarihlerde C.H. Fırkası tarafından hem sağcı, hemde solcu olarak nitelendirilir. Bütün bu belirsizliklerin ötesinde gerçek şu ki, C.H. Fırkası ile Serbest Fırka arasında farklılık, birinin devletçi ötekinin de liberal bir ekonomiden yana oldukları kesinlikle ortaya konabilecek bir husus değildi. Zaten Serbest Fırka kurdurulurken bu partinin liberalizmi ve C. H. Fırkasının devletçiliği yukarıdan, adeta «ısmarlama» olarak belirlenmişti.

Bunun dışında Serbest Fırkanın karşı-devrimci, C.H. Fırkasının devrimci parti olup olmadıkları sorunu da önemli değil. Çünkü, aynı dönemde ne Serbest Fırkanın ne de C.H. Fırkasının programlarında çalışanlar ve yoksul köylüler lehine somut öneriler yoktur. Her iki partinin gerek sınıfsal dayanakları gerekse programları, üretim ilişkilerine yeni bir yön verecek nitelikte değildi. Temel sorun, Millî Mücadele sonrasında olduğu gibi, egemen sınıflarla bürokratik kadro arasında oluşan ittifakta, iktidar öncülüğünden doğmaktaydı.

*
**

1930 yılında, kurdurulmasından doksan yedi gün sonra, (17 Aralık 1930) kapatılan Serbest Fırka denemesinden sonra, tek partiliğin ideolojileşmeye başladığı görülür. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılığın yanı sıra, Devrimilik, Laiklik ve Devletçilik C.H. Fırkasının temel ilkeleri olarak 1931 Kongresinde kabul edilir (daha sonra bu ilkeler 1937 de Anayasaya girer) ve 1935 Kurultayı ile Devlet-Parti fiilî ilişkileri hukuksal temele oturtulur. Parti Genel Sekreteri İçişleri Bakanı, Valiler de partinin il başkanlığı görevini yüklenirler. Bu değişikliğin o tarihlerde Almanya ve İtalya'daki gelişmelerden esin-

lendiğini söylemek mümkün. Bu dönemde sosyal nitelikte bazı yasaların çıkarıldığı görülür: 1934 tarihli İskân Kanunu, 1936 tarihli İş Kanunu gibi. Ama bu kanunların amacı aslında rejimin korunmasına yönelikti. Başka bir söyleyişle, gelecekteki muhtemel taleplere karşı frenleyici birer araç olarak düşünülmüş önlemlerdi.

TARTIŞMA : 3

Oturum Başkanı :

Prof. Dr. Tarık Zafer TUNAYA

BAŞKAN: Biz de değerli konuşmacıya teşekkür ederiz. Sayın Teziç, hepimize yüzlerce soru sorma imkânı bıraktılar. Bununla beraber, zamanımız çok sınırlıdır. Zaten programa göre şimdiden bir saat gecikmemiz var. Bu nedenle, söz alacak arkadaşların bu noktayı göz önünde bulundurmalarını rica ederim. Ve lütfen, söz almak isteyenler bildirsinler: Sayın Enver Ziya Karal, Sayın Sadi İrmak, Sayın İsmet Bozdağ, Evet başka söz alacak var mı? Yok. Müsaadenizle, belki ben de söz alırım, efendim. Buyurun, sayın Enver Ziya Karal.

ORD. PROF. DR. ENVER Z. KARAL: Sayın Başkan, sayın dinleyiciler; evvelâ konuşmacıya teşekkür etmek isterim: yalnız soru sormak veya konuşma fırsatı verdiği için değil, aynı zamanda konuyu en özlü bir şekilde önümüze serdiği için.. Bundan önceki konuşmalarında olduğu gibi düşünce müsamahasına sığınarak sözlerime başlamak istiyorum. Çünkü konuşmacılar için konan zaman sınırlanmasının dışına çıkacağım, şimdiden affımı istirham ederim.

Söze Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayacağım, gayet kısa olarak. Bizim memleketimize partinin gelişi çok yenidir. Birinci meşrutiyetten önce, yani yüz yıllık bir süre önce partiler yoktu; Sayın Mete Tunçay çok iyi bilirler, bir cemiyet, bir toplum partiye ihtiyaç gösterdiği için onun yerini tutan teşekküller vardı. Bunlardan bir tanesi Yenicheri Ordusu'dur. Bir ötekisi ulemâdır. Siyasî hayatta etkin olmuşlardır. Birinci meşrutiyet'te partiler yoktu ama İkinci Meşrutiyet'te vardı artık. Ancak buna geçmeden önce konuşmacının bir sözüne değinmek istiyorum; partiler vardı ama milliyetçilik diye bir problem yoktu. Gö-

kalp bir milliyetçi değil, bir Türkçüdür. Neden Türkçülüğü kullanmış, milliyetçiliği kullanmamıştır? Nedeni gayet açık.. Çünkü bu, Osmanlı toplumundaki herkesi kendi milliyetlerine davet etmek olurdu. Binaenaleyh o, Türkçülüğü milliyetçilikten daha toparlayıcı bir şey olarak düşünmüş ve kullanmıştır. Ama hiç bir vakit milliyetçilik diye bir, parça doktrine yönelen, doktrin olmamakla birlikte ona yönelen bir terimi asla kullanmamıştır. Bu nedenle İttihat ve Terakki bile milliyetçi sayılmaz. Çünkü İttihat ve Terakki Partisi'nde Arnavutlar vardır, Çerkezler vardır, Araplar vardır. Böyle bir parti, hiç bir zaman, «ben milliyetçiyim» demez, diyemez. Onun için Osmanlıdır. İttihat ve Terakki'nin o zamanki, siyasi doktrinini açıklayış tarzı şöyledir: Karpuzun içi, ortası Türktür; etrafını kaplayan beyaz kısmı İslam'dır; dışı, yeşil olan kısmı da Osmanlı'dır. Cumhuriyet devrine gelince, milliyetçiyiz diyenler önce Batılılar olmuştur. Kendimizi milliyetçi olarak ilân etmediğimizi kabul etmemiz gerekir. Milliyetçi parti adıyla da bir parti kurulmuş değildir. Zaten Wilson'un **Ondört Maddesi**'nden birine göre, Türklere çoğunlukta buldukları yerde bir devlet kuracaklardır, ya da kurmalarına izin verilecektir. İmparatorluğun geri kalan kısmı tasfiye edilecektir. Bundan dolayıdır ki, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden her biri bulunduğu bölgenin Türk olduğunu iddia etmiştir. Burada Osmanlı-İslam davası yoktur artık. Birinci T.B.M.M.'nde de parti görmüyoruz. Daha sonra ise partinin insiyatifini Atatürk'ün ele aldığını biliyoruz. En yakın arkadaşları, okulda, yanyana, aynı sırada oturmuş arkadaşları kendisine «sakın parti kurma» demişler. Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve diğerleri «parti kurmayın, partilerin üstünde kalın, siz karışmayın, lekelenmeyin» demişlerdir. Açıkçası partiyi, gayet kötü bir şey olarak kabul etmişlerdir önceleri. Ama Atatürk bu sözleri dinlememiş ve partiyi kurmuştur, çünkü gerçekleştirilmesi gereken bir program vardır. Eski Yunan filozoflarından birinin dediği gibi, yalnız servet eşitsizlikler değil, şeref ve ikbal ihtirasları da parti kuruluşuna engel olmuştur. Aralarında hiç bir çıkar ayrılığı bulunmayan insanlar, aynı yetişme tarzından olan insanlar kimin çıkarlarını temsil ediyorlardı? Kazım Karabekir kimin çıkarlarını temsil ediyordu? Diğerleri de aynı şekilde.. Aralarında işçi de yoktu. Bu bakımdan tarihimizde parti problemini incelemek hayli karışık ve muğlak bir iştir.

Atatürk, doğal olarak, partisini kurduğu zaman adına Cumhuriyet Halk Partisi dememiştir. Cumhuriyet ilân edilmiş değildir henüz. Halk Partisi demiştir, Cumhuriyet adını sonradan almıştır. Türk Devrimi, yalnız bir ilkeyle açıklanacak bir devrim değildir. Yüzlerce meseleyle karşı karşıyaydı. Bu nedenden ötürü programında, tıpkı batı ülkelerinde gördüğümüz gibi, ağırlığı ekonomiye vermenin imkânı yoktu. Yalnız ekonomiyi dikkate alıp, diğer bütün faktörleri yokmuş gibi düşünmek imkânsızdı. Bu bakımdan, öyle zannediyorum ki, yöntem itibariyle biz

kendi parti kuruluşlarımızı ve parti problemlerimizi tetkik ederken sadece ekonomiye ağırlık vermek, ekonominin dışında hiç bir faktör yokmuş gibi hareket etmek yolunu tutarsak pek uygun olmaz.

Kurulan partilerden Terakkiperver Parti de böyledir. Atatürk'ün bütün yakın arkadaşları karşısındadırlar. Ne istiyorlardı? İktidar istiyorlardı. Niçin? Çünkü tutucuydular. İnsan yalnız ekonomik bakımdan tutucu olmaz. Öyle olsaydı izah çok kolay olurdu. Ama tarih bunu başka türlü kabul eder. İstedikleri şey doğrudan doğruya iktidardı. Niçin? Dikkat edersek, bütün hayatlarında yan yana çalışmış olan, birbirini sevmiş insanların arasında ekonomik ayrılıklar görmediğimiz için başka bir izah bulmaya mecburuz. Serbest Cumhuriyet Partisi'ne gelince, sanmıyorum ki bu parti yapay bir parti olsun yani bir nevi danışıklı kurulmuş olsun. Elimizde bu konuda raporlar var. Atatürk'e verilen raporlarda memleketin iyiye gitmediğini görüyoruz. Birçok bakımdan bunalmalar var ve parti daha doğrusu dernek kurulmasını teklif ediyorlar. Kabul ediyor. Hasan Rıza Soyak'ın anılarını okuyanlar hatırlarlar, orada Atatürk sarih olarak şöyle der: «Biz iktidarı kaybedebiliriz, bunda hiç bir mahzur yoktur. Mademki demokratik bir yola girdik, bu, olabilir». O zaman Hasan Rıza sorar: «Ya devrimleri kaldırmak isterlerse». Atatürk'ün cevabı kesindir: «İşte onu yapamazlar, karşılıklarına geçer hareket ederiz».

Atatürk'ün anlaşılmayan bir tarafı vardır. Kendine has yöntemidir bu. Özetleyecek olursak, «ben herkes gibi halkın seviyesine inerek onu irşat etmek cihetine gitmeyi kabul edenlerden değilim. Memleket için bu kadar çalıştıktan, memleketi bu kadar tanıdıktan sonra kendim halkın seviyesine inmem, onu kendi seviyeme çıkarmaya çalışırım» tarzındadır bu. Tamamen devrimci, inkılâpçı bir tarzdır ve tüm hayatı boyunca bunu uygulamıştır. Bu uygulama sayesinde, Atatürk olupbittiler yaratarak yavaş yavaş bir yönde yürümüştür. Hatırlayacak olursak ilk şapka inkılâbında şapkaların güneş siperliği dört santimdi. Çünkü herkes müslümanlığı kaybetmekten korkuyordu. Dört santim ile gavur olunmaz, dendi. Öyle sanıyorum ki, Atatürk'ün devletçiliği de bunun gibidir. İlmli devletçilik son merhale değildi. İlerleyecekti. Tıpkı bir öğretmenın alıştırmaları gibi halkı yetiştirmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Atatürk'ün sofrasında karar verilmiştir. Ama biz bu sofrayı küçümsemiyoruz. Atatürk'ün sofrasındaki karatahtayı düşünün. Bir sınav aleti idi o. Sofra yalnız rakı içilen, şarkı söylenen, eğlenilen bir yer değildi. Çeşitli bilim adamlarıyla tartışılır, fikirler yoklanır, sonra karar verilirdi. Atatürk'ün işinin güç oluşu bir gerçektir. Batı'da ekonomik ve sosyal meseleler ele alındığında bu tür devrimler halledilmiş durumdaydı. Bu bakımdan ekonomik gelişmeler için bu devrimlerin bir yol açması gereklilik olmuştu. Ve bu gereklilik ekonomik meselelerin programlara yansımaları engellemiştir.

BAŞKAN: Sayın Profesör Sadi İrmak, buyurun.

ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK: Değerli konuşmacıya teşekkür borçluyuz. Siyasal oluşumları millet bünyesi ile kaynaştıran ilk çalışmalarından birini vermiştir bizlere. Güzel bir rastlantı ile Başkan Profesör Tarık Zafer Tunaya dostumuz da Türkiye’de siyasal partilerin tarihini inceleyen ilk kişidir. Onun için ikisi burada güzel bir uyum meydana getiriyorlar, çok yararlı bir konuşma oluyor.

Ben daha önce değinilen bir noktanın üstünde durmak istiyorum. Eğer II. Meşrutiyet’le Cumhuriyet’i aynı potaya koyuyorlarsa, eğer II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’in getirdiği bütün fikri zaten getirmiş olduğunu kastediyorlarsa, eğer Dünya Savaşını kaybetmiş olsaydık bugün geldiğimiz yerde bulunacaktık diyorlarsa buna kesinlikle katılmıyorum. Böyle demek tarihe karşı haksızlık etmek olur, sorumsuzluk olur. Elbette Atatürk, kendinden önceki düşüncelerden etkilenmişti. Yerli ve yabancı düşünceleri inceliğine vararak tetkik etmiş ve onlardan etkilenmişti. Ama Türkiye Cumhuriyet’ini II. Meşrutiyet’in bir devamı olarak kabul etmek, bilime ve gözle görülür gerçeklere ters düşer. II. Meşrutiyet’te laiklik yoktur. Hilafet diye bir makam vardır ve son söz onun elindedir, ona itiraz yoktur. Evet, Ziya Gökalp ezanlar Türkçe okunsun demiştir ama bu laiklik değildir. Laiklik dünyevi hayatta yalnız ilmin kararlarına uyulması ve dinin tamamen uhrevi işlere yönelmesidir ki, bu Atatürk’ün orjinal bir tezidir. Bunu getiren Cumhuriyet’tir. II. Meşrutiyet’te bunu düşünen olmamıştır. Yalnızca ufak bir milliyet düşüncesi vardır. Ama II. Meşrutiyet’te ve Ziya Gökalp’teki bu milliyet düşüncesi ırkçı niteliktedir. Sonuna kadar da ırkçı kalmıştır. Atatürk ise kültürel milliyetçiliği getirmiştir. Anadolu’nun kadim bir halkı olduğumuzu, orada yaratılan kültürlerin varisi olduğumuzu ortaya koymuş, bugünkü ilerici, insani, laik kültüre dayanan milliyetçiliği getirmiştir. Devletçiliği de Cumhuriyet getirmiştir. Bu şekliyle devletçilik fikri II. Meşrutiyet’te yoktur. Bunları II. Meşrutiyet’i küçümsemek için söylemiyorum. Elbette kendi şartları içinde ele aldığımızda Ziya Gökalp’in de, Enver Paşa’nın da takdir edilecek yanları vardır. Ama unutmayalım ki, İmparatorluğu batıran bu talihsiz adamları savunmak şerefi de Atatürk’e aittir. Ziya Gökalp’i görmüş ve onunla konuşmuş bir kimse olarak söylüyorum ki, tarihimizde büyük bir rol oynamış kişidir. Kendisine saygı beslerim. Ama Cumhuriyet’in hakkını Cumhuriyet’e vermek gerek.

Değerli arkadaşımın belirttiği gibi partiler toplum yapısından kaynaklanırlar. Benim de eklemek istediğim bir faktör var. Acaba bu partiler arasındaki fikir ayrılıkları yeni doğmuş bir olay mıdır? Yoksa beşeri farklılaşmanın da bunda büyük bir rolü var mıdır? Arkadaşlar, içimizi arayacak olursak ruhumuzun derinliklerinde iki tip insandan

birini buluruz. Kimimiz varolanı geliştirerek devam ettirmekten haz alan, eski elbiseleri tercih eden, muhafazakar tiptedir. Kimi insan da hamlecilik, ilerencilik, daima yeniliğe yönelmek eğilimdedir, reformisttir. Türk milletinde de bu durum söz konusu olmuştur. Bütün tarihimiz boyunca iki ana sınıf, biri varolanı geliştirerek de olsa devam etmek isteyenler, ikincisi bu ana cevherin sürdürülmesi ile yetinmeyenler. İleri, radikal, köklü adımlar atmak gerektiğine inanan bir akım vardır ki, Mustafa Kemal bu ikinci akımı gerçekleştiren adamdır. O günlerde çok partili rejimi isteyen de Mustafa Kemal'dir. Neden? Çünkü gerek kendisinin, gerekse İnönü'nün bir ıstırapları vardır. Büyük Millet Meclisi'ni kurmuşlar ama milli ihtiyaçların denetimi için bunun yeterli olmadığını farkına varmışlardır. 1942'de İsmet Paşa'nın, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma vardır ki, beni hayretler içinde bırakmıştır. O tarihlerde henüz genç bir hocaydım. İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi'ni halka şikayet ettiğinde hayrete düştüm. 1942 nutkunu okuyun. Mecliste ki denetimin ciddi ve olumlu olmadığına dair vurgular göreceksiniz. İsmet Paşa daha önce de, mecliste denetim olsun diye bir küçük parti, bağımsız grup diye bir taslak hazırlamıştır ama kendisi de tatmin olmamıştır bununla. Ve II. Dünya Savaşı biter bitmez geniş demokrasiye geçmek gereğini hissetmiştir. Atatürk de böyle bir ihtiyacı daima taşımış, kendi sofrasında nasıl rahat konuşuluyorsa mecliste de öyle rahat konuşulmasını istemiştir. Yapıcı fikirlerin açıklanmasını istemiş, bunların açıklanmamasının ıstırabını hissetmiştir. Onun için millete, «benden başka türlü düşünen varsa, söylesin» demiştir. Ancak toplumda süratle büyük bir partiyi kurabilmek için muhafazakar kanada da dayanmak lüzumunu hissetmiştir. Serbest Parti de aşağı yukarı böyledir. Mustafa Kemal'e karşı olanlar, devrimlerden tedirgin olanlar da, partiyi kuranların bile arzu etmediği genişlikte ve ölçüde partiye dayanmışlardır. Ve hal öyle hasıl olmuştur ki, devrimler tehlikeye girmiştir. Bunun gören Mustafa Kemal Serbest Fırka'nın yaşamaması gerektiği kanısına varmıştır. Eminim ki, o da II. Dünya Savaşı sonrasında olsaydı İsmet Paşa'nın yaptığı gibi geniş demokrasiye geçişi mutlaka deneyecekti.

Arkadaşlar, bu oluşumlar sırasında İzmir Kongresi'ne değindiler. Bu noktada Mustafa Kemal'in bir sözünü en başa koymak gerek. Özellikle bu konuda araştırma yapacaklara tavsiye ederim. Mustafa Kemal'in bir sözü vardır: Türk Milleti bir bakıma 'bir hırka, bir ekmek' felsefesinden çıkmalıdır. İzmir Kongresi'nin esası budur. Bunun altını çizmek gerek. Belki devletçilik falan henüz kafasında oluşmuş değildi ama şunu idrak etmişti ki, bir millet eski bir gelenekle, bir bakıma 'bir hırka' felsefesiyle yaşayamaz. Lozan'da mağrur düşmanlarımız bize sürekli olarak «canım ne uğraşıp duruyorsun, paran yok pulun yok, bugün aldıklarını yarın geri vereceksin. Memleketini idare edecek pa-

ran olmadığı için aman bana para ver diyeceksin, o zaman da biz kapitülasyonları tıklar tıklar geri alacağız» diyorlardı. Büyük liderlerimizin devletçiliğe sarılmaları bundandır. Lozan'da aldığımız derbelerin manevi etkisi vardır bunda. Keşke bu hız daha büyük olsaydı. Keşke ekonomik alanda büyük liderlerin dinamizmine sahip kişilerden oluşan kurullar getirebilseydik iş başına. Bugün ekonomik bakımdan daha ileride olabilirdik.

Bir de Takrir-i Sükûn Kanunu'na temas edildi. Bilinmesi gerekir ki, bu kanun hürriyetleri boğan bir kanun gibi gözükürse de, aslında hürriyetlere imkân hazırlamak için atılmış bir adımdır. Çünkü bu kanun çıktığı zaman memleketin yarısı alev alev yanıyor, ihtilâl içersinde elimizden gitmek tehlikesini taşıyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu belli bir zümreyi susturup, güllük gülistanlık rahat bir idare kurmak için değil, memleketin içine düştüğü çok büyük bir felâketi önlemek için getirilen kısa süreli bir tedbirdir. Nitekim İstiklâl Mahkemeleri de daima geçici nitelikte olmuşlardır. Atatürk dahil hiç bir sorumlu bu mahkemeleri sürekli kuruluşlar olarak kabul etmemişler ve ilk fırsatta ilga yoluna gitmişlerdir. Umarım yeniden kurulmalarına muhtaç olmayız. Bir de bu vesileyle, bu konuda ilk eser olan Tarık Zafer Tunaya'nın çalışmasından şahsen çok yararlandığımı belirtmek isterim. Bu devrin tarihini bilmek isteyenler için Tarık Zafer Tunaya'nın eserinde sonsuz bilgi vardır. Şimdi de genç arkadaşımız, Erdoğan Teziç, bu esere yeni bir içerik kazandırmak suretiyle milli yapıyla siyasi oluşumlar arasındaki bağlantıyı sunmaktadır bize. Başarısını tebrik ederim.

BAŞKAN: Sayın İsmet Bozdağ, buyurun.

İSMET BOZDAĞ: Efendim, önce söz verdiğiniz için teşekkür ederim. Belirtmek isterim ki, tamamen bilimsel bir sempozyum devam etmektedir. Ve bu bilimsellik, aşağı yukarı belli bir bakış açısını temsil ediyor. Bir şeyin iyi anlaşılması için bir açıdan bakılmasında büyük yarar vardır. Ve bu açının ne olduğunu anlarsak, yargıları da ona göre değerlendiririz. O zaman gerçekler daha iyi ortaya çıkar. Meselenin özüne girmeden önce konuşmacı arkadaşımızın bir cümlesine değinmek istiyorum: «Burjuvazi, Batı'da devrimci bir rol oynadı» dediler. Fakat yine belirttiler ki, Anadolu'nun Milli Mücadele günlerindeki yapısı, aşağı yukarı feodaliteden sonraki batıdaki yapıya benzediği halde bizde burjuvazi bu devrimci rolünü oynayamamıştır. Sanıyorum kelimeler değişik olsa da içeriği böyleydi. Bir kere şuna işaret etmek isterim ki, eğer kavramlarda anlaşamıyorsak kesinlikle fikirde de anlaşma olmaz. Önce kavramlar ortak biçimde anlaşılmalı. Feodalite dediğimiz zaman ne demek istediğimizi, burjuva dediğimiz zaman neyi kastettiğimizi, sınıf dediğimiz zaman ne demek istediğimizi karşılıklı olarak aynı

şekilde anlamıyorsak konuşmamız boşuna olur. Onun için özellikle bu benzetim, feodaliteden burjuva çağına geçiş benzetimi üzerinde duruyorum. Ve diyorum ki, yalnız Türkiye’de değil, bütün Doğu’da ve hatta Avrupa’nın doğusunda derebeylik dediğimiz, derebeylik tabiriyle karşıladığımız ama asla feodaliteyi yansıtmayan feodalite asla yaşamamıştır, varolmamıştır. Feodalite, Marx’ın kitaplarından öğrendiğimiz feodalite Batı Avrupa feodalitesidir. O bile feodaliteyi Batı feodalitesi diye ayırıyor. Ötekine hiç dokunmuyor. Eğer biz yüz sene sonra yüz yıl önceki tefekkürün içinde kalır ve derebeylik dönemini feodalite ile karıştırırsak sonunda hiç bir anlaşmaya varamayız.

Bir noktaya daha dokunayım: yine dediler ki, İzmir İktisat Kongresi İstanbul’daki ticaret çevrelerinin hazırladığı bir kongre idi. Buna belge olarak İstanbul Ticaret Birliği’nden söz ettiler. Bu Birlik’in kimin tarafından kurulmuş olduğunu araştırmışlar mıdır, bilmem ama pek fazla bilgi sahibi olmamakla birlikte Kara Kemal tarafından kurulduğunu biliyorum. Yani şu İttihatçıların küçük efendisi Kara Kemal tarafından. Arkadaşıma hak veriyorum bir çıkar meselesi vardır ama bu iktisadi değil siyasetidir. Bu yüzdendir ki, Kara Kemal bir kümeste hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Sözlerimi bağlamak isterken şunu da belirtiyim ki, dünyada her şeyi belli bir açıdan yani iktisadi açıdan ele aldığımız zaman varacağımız sonuçlarda yüzde seksene yakın gerçeği buluruz ama bunun dışındaki yüzde yirmiyi yokmuş varsayarsak hiç bir şeyi görmüş olmayız. Bu nedenle daha geniş bir açıdan bakmakta yarar var kanısındayım. Çok teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Afet İnan, buyurun.

PROF. DR. AFET İNAN: Efendim, müsaadenizle iki nokta üzerinde durmak istiyorum. Serbest Fırka’dan çok bahsediliyor ve biraz evvel sayın arkadaşımız Enver Ziya Karal da Atatürk’ün sofrasında birçok tartışmaların olduğundan söz ettiler. Ben de bir şahit olarak tarihi bakımdan önemli bir noktayı açıklığa kavuşturmak istiyorum. Daha önce de değinmiştim, Fethi Okyar Atatürk’ün yakın arkadaşıydı ve o günlerde sefirlik görevi yapıyordu. Geldikleri zaman Atatürk’ün misafiri olurlardı. Bir keresinde Atatürk Yalova’daydı, Fethi Okyar da kaplıcalarda onun misafiri. Üçümüz dış balkonda yemek yiyorduk. Gayet serbest konuşuyorlardı. Demiryolları meselesinden söz ediliyordu. Atatürk konunun umumi sofrada konuşulmasını teklif etti. Fethi Bey’in söylediği şu oldu: «Siz tarafsız kalacak mısınız?». «Hayır» dedi Atatürk, «ben bir tarafım». Bu arada şunu da belirtiyim ki, o sıralarda Atatürk tarih çalışmalarını da idare ediyordu. Tarihçiler gelip gidiyorlardı Yalova’ya. Bana da bazı çeviriler yaptırıyordu. Devletçilik meselesini uzun uzadıya nazari kitaplardan okuyup, okuttuğunu yakinen bilirim. Fethi Bey’e söylediği

suydu: «Sen» dedi, «liberal sistemi laissez faire laissez passe'i» (hiç unutmam tabir aynen buydu) «kabul ediyorsun». «Ama bize murakabeli bir sistem lâzımdır». Atatürk'ün söylediği aynen buydu. Sonra bu mesele açığa vurulunca, mebuslar gelip gitmeye başladılar. Atatürk onlara, partiye girmelerini söylüyordu. 'Başüstüne' diyorlardı genellikle. Bazıları da 'olmaz' diyordu. Bir gün sordum Atatürk'e neden birine söylüyorsun da ötekine söylemiyorsun, dedim. «Ben kimin geçip, kimin geçmeyeceğini bilirim» cevabını verdi. Onun için girecek olanlar hiç itiraz etmiyorlardı. Ayrıca daha sonraları umumi olarak konuşulduğunda not ettiğim bir husus daha var; o da, şimdi aynen nakledemesem de özünde şöyleydi: «Çok partili sistem lâzımdır. Demokratik düzende partiler lâzımdır çünkü murakabe edeceklerdir. Tenkit lâzımdır, tenkitsiz işler kolaydır ama ancak tenkit olduğu zaman işler iyi olabilir».

Bir diğer mesele de Atatürk'ün gittiği her yerde neler konuşulduğunu, neler olup bittiğini tetkik etmek üzere elemanlarını görevlendirmesiydi. Onların bu konuda sundukları raporları inceler ve üzerinde tartışma açardı. Hatta vapur yolculuklarında bile bunların uzun uzun konuşulduğunu biliyorum. Bütün bunlarla şunu anlatmak istiyorum ki, Atatürk memleketi tanımak için türlü yollar denemiştir, umumi fikirleri dinlemiş ve bu fikirleri memleketin gerçekleriyle karşılaştırdıktan sonra esaslar koymuştur. Teşekkür ederim.

PROF. TARIK ZAFER TUNAYA (Başkan): Şimdi, doğal olarak konuşmacı arkadaşım kendisine yöneltilen sorulara cevap verecek ancak önce benim değinmek istediğim birkaç nokta var. Sanıyorum ki bizlerin tarih incelemelerinde bir yanlış var. Yakın tarihimizle ilişkiyi tamamen keserek sanki gökten zembille inmişcesine ve bizden önce kimse yokmuş da herşeyi biz kurmuşçasına bir meraka kapıldık zannediyorum. Bu eğilim bir süre devam etti ama daha fazla devam edemezdi. Onun içindir ki, başta Tarih Kurumu olmak üzere yakın tarihimizle ilgili yayınlar başladı. Böylelikle ister kollektif nitelikte olsun ister bireysel olsun bir takım incelemeler ortaya çıktı. Biraz önce Sayın hocam'ın belirttikleri gibi partilerin tarihini incelemek için bu partilerin tarihsel gelişimini araştırmak gereklidir. Aksi gü-lünç olur. Bu bakımdan, her sosyal kurumun ve olgunun bir tarihsel gelişimi vardır. Bunu nasıl adlandırırırsanız adlandırın, ister ekonomi deyin ister alt yapı üst yapı deyin ne dersiniz deyin bu tarihsel gelişim, onu bu aşamaya getiren bir gelişim vardır. Bu aşamaları inkar edip, olguyu belli bir safhada ele almak bizi doğru yolun dışına çıkarabilir.

II. Meşrutiyet olmasaydı, Cumhuriyet de olmazdı. Çünkü II. Meşrutiyet tarihin bir zinciri idi. Onun içinde bulunduğu koşullardır ki

Cumhuriyet'i yaratmıştır. Bütün bunlar pek tabii bir kenara atılacak şeyler değil. Ne yaptı II. Meşrutiyet? II. Meşrutiyet'in ne yapıp, ne yapmadığını saptamak lazım. Örneğin, emperyalizme karşı cepheden mücadele edemedi. Bir milli devlet kuruluşuna gidemedi. Zaten Ziya Gökalp'in formülünü ele alacak olursanız ondan imparatorluktan başka birşey kurulamayacağını görürsünüz. Hatta bırakın Osmanlı imparatorluğunu, bütün Asyayı, Türkistanı kapsayan ilhanlıklar kurarsınız. Bu bakımdan II. Meşrutiyet'in yapamadığı şeyler vardı. Teokratik kalmıştı, saltanatçı ve hilafetçi kalmıştı. Bütün bunların karşısına dikilen tek rejim Cumhuriyet rejimi olmuştur. II. Meşrutiyet'le Cumhuriyet'in karıştırılmasına karşıyım ama Meşrutiyet döneminde yetişen insanların Cumhuriyet'i kurduğunu ve bir anlama onun devamı olduğunu belirtmek isterim. Laikliğin temelleri de orada atılmıştır. Latin alfabesi orada ele alınmıştır. Hatta cevaz müessesesi konarak tek kadınla evlilik getirilmek istenmiştir. Evlenme ve boşanma kararnamesi çıkartılmıştır. Ayrıca bir milli demokrasi reformu istenmiştir. Tabii bu milli demokrasi denilen şey, biraz önce Enver Ziya Karal hocamın dediği gibi bugünkü çağdaş anlamıyla millî demokrasi olmazdı. Çünkü Osmanlı milleti yok iken Osmanlı milletinden söz ediliyordu. Bu nedenden ki, bu akım Türkçülük adını almıştır. Meşrutiyet'i yok farzedemeyiz. Onu, Cumhuriyet'ten önceki bir gelişme istasyonu olarak görmemiz gerekir. Bu konuda söyleyeceklerim bu kadar.

Bir de Cumhuriyet döneminde siyasi partilerin iktisadi programlarına ilişkin bir noktaya değinmek istiyorum. Bu programları ele alırken, partilerin iktidarda mı, yoksa muhalefette mi olduklarına dikkat etmemiz gereklidir. Bir de şunu belirtmek gerekir ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası doğal bir muhalefeti temsil ederken, Serbest Fırka Atatürk ve arkadaşlarının iznine tâbi olmadan, onların vizesi alınmaksızın ortaya çıkmış bir partidir. Oysa ötekisi danışıklı bir biçimde kurulmuştur. Ancak ülkede öylesine bir muhalefet akımı doğmuştur ki, bizzat kurucuları onu kapatmak zorunda kalmışlardır. Bu partilerin ekonomik görüşlerine gelince; hatırlanacağı gibi İsmet Paşa 1930 da Sivas İstasyonu'nu hizmete açarken yaptığı konuşmada Fethi Bey'e cevap vermişti. Fethi Bey onlara daha liberal görünürdü, oysa Halk Partisi'ni daha devletçi, müdahaleci olarak nitelendirirlerdi. Hatta Sayın Ord. Prof. Reşat Kaynar'ın tanık oldukları bir toplantıda Atatürk «devlet sosyalizmi gereklidir» demiş. Oysa ötekiler Halk Partisi'ni böyle kabul etmiyorlardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın lideri partinin kuruluşu vesilesiyle yöneltilen bir soruya karşılık «biz daha radikaliz, köklü reformlar yapmak istiyoruz» biçiminde konuşmuş. Oysa İzmir'de İstiklal Mahkemesinde sorguya çekildiği zaman sormuşlar: «neydi aranızdaki fark» diye. «De-

miryollarını devlet yapmamalı» diye cevap vermiş. Buradan da anlaşılacağı üzere ideolojik ayrılıklardan yola çıkmak, siyasi partileri birbirinden ayırdetmekte insana zorluk çektirir. Onun için sürekli olarak programlardan gerçeğe, somuta doğru gitmek gerekir.

Cumhuriyet dönemindeki muhalefetler birkaç türüdür. Bir tanesi İttihatçılar'ın süregelen muhalefettir ki, bu İstiklal Mahkemeleri (1926) yani İzmir suikastine kadar gelmiştir. İttihatçılar, tanrının bu memleketin kaderini kendilerine emanet ettiğine inanan kişilerdi. Bu onları bir bakıma muhalefeti kabul edememe durumuna götürüyordu. Bu nedenle muhalefetleri ancak kısa bir süre devam edebilmiştir. Ortaya çıkmış, kanunen kurulmuş ve sonradan kapanmış ya da kapatılmış partilerin yanısıra bir de hayata gözleri acmadan ölen partiler vardır. Örneğin, Abdülkadir Kemâli Bey'in partisi; örneğin 1934'te kurulmuş bir Sosyalist Parti. Onlarında programlarına bakacak olursak gerçek değişmiyor. Yani Türkiye'de siyasi partiler programları açısından birbirine benzerler. Ancak somut gerçek içinde programlarını aşarak, değiştirerek bir takım politikalar uyguluyorlar. Farklılaşma burada ortaya çıkıyor.

Tabii, bu noktalar arkadaşımın konusunun kapsamı dışında. Ancak ben önem verdiğim için belirtmek gereğini duydum. Benim üzerinde durduğum ve önem verdiğim bir nokta da, daha önce belirttiğim gibi, şu: bütün bu akımlar, hareketler birdenbire doğmadılar. Bir geçmişleri, gelişme süreçleri vardı. Bu açıdan İttihat ve Terakki'nin Halk Fırkası üzerinde etkisi olmuştur. Meselelere böyle bakmak gerekir. Benim neslim değilse bile bizden sonrakiler bu bağlantıyı, uzantıyı gözden kaçırmamak, meselelere böyle bir süreklilik içinde bakmak zorundalar. Bunu yapıyorlar da. Çok teşekkür ederim. Buyrun Sayın Ord. Prof. Reşat Kaynar.

ORD. PROF. REŞAT KAYNAR: Sayın Başkan, benimle ilgili bir anıyı belirttiler. Yaşam icabı bir daha böyle bir toplantıda beraber olmayabiliriz. Bu itibarla anıyı huzurunuzda nakletmeyi doğru buluyorum. İki olaydan söz edeceğim, birincisi: 1932'de Atatürk ile Hasan Ali, Hamdi Başar ve Vedat Nedim'in birlikte yaptıkları bir seyahat sırasında cereyan ediyor. Hamdi Başar kitabında bunu şöyle anlatıyor. «Ankara İstasyonundan çıktık. Yukarı doğru gidiyorduk. Sağında Şükrü Kaya, solunda umumi katip Tefik Bey oturuyorlardı.» O sıralarda İsmet Paşa da Fethi Bey'in liberal görüşlerine karşı ılımlı devletçilik görüşüne ağırlık veren Sivas nutkunu vermiş bulunuyordu. Hamdi Başar'ın belirttiğine göre Tefik Bey: «İlmlı devletçilik de ne demek» diye Şükrü Bey'e soruyor. Şükrü Kaya da o sıralarda iktisat tarihi, konusunda bir çeviri yapmış bulunuyor. Şöyle cevap veriyor: «Efendim, bu **etatism modere'dir**». Tefik Bey bununla tatmin olmuyor ve «Canım

o ne demek» diye yeniden soruyor. Şükrü Kaya: «Efendim, devlet bazı müdahalelerde bulunacaktır. Yani esas itibariyle bu devlet sosyalizmidir» diyor. «Devlet sosyalizmi» der demez, Tefvik Bey «Eyvah, biz şimdi sosyalist mi olduk» diye hayrete düşüyor. Şükrü Kaya birdenbire renk değiştirerek «Efendim, ben böyle birşey söylemedim» diyor. Birinci olay buydu. İkincisi kişisel bir anı. Birinci Tarih Kongresi'ne gidiyorduk. Afet Hanım'ın da Orta Asya'daki akımlara ilişkin tezini ortaya koyduğu dönemdi. Rahmetli Köprülü de vardı. Yoğun tartışmalar oluyor. Bendeniz de beş sekreterden birisiyim. Kongre'nin beşinci günü Atatürk bize bir çay daveti verdi. Marmara Köşkü'ne çağırıldık. Atatürk'ün o günkü imajını hiç unutamam. Son derece canlı ve zindeydi. Çevresine toplanmıştık. Kendisine diktatör denildiğini, bu konuda neler düşündüğünü sormuştuk. Ayrıca bize Zafer'i nasıl hazırladığını anlattı. Bir de, kendi görüşüne göre Allah'ın sosyolojik bir açıklamasını yaptı. Nihayet iktisadi meselelere gelindiğinde dedi ki: «Beyler, bizim ekonomide talep ettiğimiz şey devlet sosyalizmidir. Bu devlet teşebbüsü özel teşebbüs karşısında müdahale edebilecek, himaye edilecek ve esas itibariyle hakim olacak demektir». Bunları söyledi ve uygulamasına girişti. Bunu yaşadığım bir anı olduğu için aktarmak istedim. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Başka söz alan olmadığına göre, söz sırası Doç. Erdoğan Teziç'te. Buyurun.

DOÇ. DR. ERDOĞAN TEZİÇ: Doğrudan bana yöneltmiş bir soru yok gibi. Konuşmacılar kendi yaptıkları müdahalelerin cevaplarını da kendileri getirdiler, katılmadıkları noktaları ortaya koydular. İsterseniz hepsini biraraya toplayarak kendi görüşlerimi sunmaya çalışayım. Sayın Irmak'ın II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasındaki devamlılık olgusuna ilişkin itirazlarını Sayın Hocam Prof. Tunaya cevaplandırdılar. Buna eklemek istediğim birşey var. Her olayın nasıl bir geleceği varsa bir geçmişi de vardır. Bir olayı tarihsel gelişiminden soyutlamak, onu bir süreç içinde değil de belli bir noktada ele almak çok şeyi karanlıkta bırakmamıza yol açar. Cumhuriyet döneminde yapılanlar Meşrutiyet'ten farklıdır ama arada bir bağlantı, bir süreklilik vardır. Bu sürekliliği belirtmediğimiz zaman, sayın hocamın söylediği gibi Cumhuriyet de gökten zembille inmiş olur. Onun da içinde yoğurulduğu, oluştuğu bir tarihsel süreç vardır.

Sayın Irmak bir de Takrir-i Sükun Kanunu'na değindiler ve gerekli idi, zorunluydu dediler. Gerekli miydi, zorunlu muydu, bu ayrı mesele ama benim saptadığım şu ki, düşünce özgürlüğünün boyutlarına getirilen kısıtlamalar sonraki gelişmeleri de etkilerler. Bütün toplumların tarihinde böyledir bu. Nerede düşünceyi kısıtlarsanız, orada dü-

şünce hayatının, bilimin kısırlaşmasına yol açarsınız. Takrir-i Sükun gerçekten de tartışmaları önledi ama ülkeyi bir suskunluğun içine de soktu. Belki sokmamış olsaydı Serbest Fırka denemesi başka boyutlarda gelişirdi. Bu noktada Sayın Afet İnan'a çok teşekkür ederim. Verdiği açıklamalar beni teyid ediyor. Yani partinin ortaya çıkışının bir nevi danışıklı dövüş olduğu ortaya çıkıyor. Zaten yasal açıdan bir parti kurulmasına olanak yok. Öte yandan şu veya bu şahısları seçerek partiye sen gir, sen girme denmesi muhalefetin denetim altında tutulmak istendiğini gösteriyor. Ayrıca partilerin gerekli görüldüğü belirtildi. Hemen şunu söyleyeyim ki, partiler gerekli oldukları için kurulmazlar. Siyasal partilerin de tarihsel evrimi vardır. Partiler uzun süre ne anayasalarda, ne de yasalarda tanınmamış olmalarına karşın, hatta liberal devlet anlayışında uzun süre partilere karşı bir tavır alınmış olmasına karşın partiler kendi doğal gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Yasal tanıma uzun süre sonra ortaya çıkmıştır. Partisiz toplum olmaz. Bu gerçeklikten hareketle bizim anayasamızda bunun daha açık bir ifadesi var. Siyasal partilerin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olduğu belirtiliyor. Evet, toplum hayatının partisiz olması düşünülemez. Tek partili toplumlarda muhalefetin bir başka biçimde, hizipleşme biçiminde belirdiğini görüyoruz. Bu nedenle siyasal partiler gereklidir kuralım, gerekli değildir kurmayalım biçiminde bir yaklaşım siyaset ilmi açısından pek anlamlı olamaz. Doğal gelişmelere bakmak zorundayız.

Bir de Sayın İsmet Bozdağ terminoloji konusunda anlaşmanın gerektiğini söylediler ve bana atfen burjuva devrimci bir rol oynamadı dediğimi belirttiler. Belki iyi ifade edemedim. Şunu söylemiştim: dışa bağlı burjuvazinin mütareke yıllarında, İstanbul ya da Anadolu'nun Batı kesimlerinde böyle bir misyonu olamazdı. Çünkü dışa bağımlılığı ister istemez emperyalist blokla ilişkilerinin sürmesinden yana zorlayacaktır onu. Burjuvazinin devrimci bir rol oynamadığını belirtmekle bir suçlama yönelmiş olduğum kanısı uyandı herhalde kendilerinde. Bunu bir suçlama olarak getirmedi. Olgu olduğu için belirttim. Eğer ulusal bir burjuvazi olsaydı o zaman oynayıp oynamayacağı ayrı bir konu ama kuşkusuz bu durumda imparatorluk döneminde sorunların çözümü farklı olurdu.

Ayrıca feodalite terimi üzerinde durdular. Bu konuda haklılar. Feodalite terimi Türkiye için kullanılamazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak sisteminin bozulmasıyla derebeylik ortaya çıkar ki, bu feodaliteden farklıdır. Çünkü feodalite düzeninin kendine özgü kalıpları vardır. Kemikleşmiş bir düzendir. İşaret ettikleri noktaya aynen katılıyorum. Toprak sisteminin bozulmasıyla direnmeler ve derebeylik rejimi ortaya çıkmıştır. Ancak derebeylik bir düzensizliğin ifadesidir, bir düzenin değil. Bununla birlikte bu derebeyliğin giderek feodal niteliğe dönüşmesi

19. yüzyılın ortalarında belirmeye başlar ki, Arazi Kanunnamesi buna bir belge teşkil etmektedir. Çünkü feodal düzenin tipik belirtisi merkezi güç kullanma tekelinin zayıflamaya, ortadan kalkmaya başlamasıdır ki, Batı Avrupa'da görülen budur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda merkezi bir devlet mekanizması vardır, feodal düzen söz konusu değildir. Ne zaman ki, toprak düzeni özel ellerde merkezi otoriteye karşı baş kaldırma aracı olarak kullanılmaya başlar feodal düzenin belirtileri o zaman ortaya çıkar. Anadolu'da bu özellikler Kurtuluş Savaşı sırasında bulunmaktaydı. Bir de bakış açıları meselesine değinmek istiyorum. Şu bakış açısı doğrudur, bu bakış açısı yanlıştır tartışmaları bizi pek uzağa götürmez sanırım. Mesele bu bakış açılarının ötesinde, olguları, sorunları tartışmaktır. Ancak böylelikle çıkış noktalarını yakalayabiliriz. Söyleyeceklerim bu kadar. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Biz de Sayın konuşmacıya teşekkür ederiz.

Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi'ne Göre Atatürk Türkiye'sinde Yabancılar

Doç. Dr. Mete TUNÇAY

Mehmet Zeki bey diye bir zat (*) 1928, 1929 ve 1932 yıllarında, **Türkiye Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi** başlığını taşıyan üç «cilt» bi-

(*) Ben, önce, bu zatın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (3 cilt: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1946) yazarı Mehmet Zeki Pakalın olduğunu sanmıştım. Oysa, bu başka bir Mehmet Zeki beydir. Kitabında verdiği kendi biyografisi şöyle :

“Muharrir, TTAA müellifi, İstanbul. 17 Kânunusani 1868 senesinde doğmuştur. Evvelce Müdafaa-i Milliye askerî risalesi, Memba ve yevmi, siyasi Musavver Küçük Gazete'nin sahip ve sermuharriri bulunmuş, şimdiki eserinden maada birçok asâr telif eylemiştir. Balkan Harbi esnasında, Zeki bey, Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa Hz. tarafından tayyare mubayaasına memur edilmiş ve Harbi Umumide asker ailelerine muavenet için «Hanımlar Heyetini» tesis eylemiştir.” (III/s. 502).

yöğrafi sözlüğü yayımlamıştır. Ancak, bunlar «cilt» değil, genişletilmiş «basım»lardır (**édition**). Hepsinin sayfaları, biri Türkçe, biri Fransızca çift sütun halinde düzenlenmiş (Fransızca çevirilere, Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden M. L. Journé'nin yardım ettiği anlaşılıyor).

Türkçe yazıları eski harflerle dizilmiş bulunan 1928 tarihli ilk basım, Mahmut Paçacı diye Iraklı bir zat ile birlikte hazırlanmıştır ve «Türkiye'de millî ve ecnebî faaliyetlerin bilûmum şubelerinden bâ-his» olmak üzere **Teracim-i Ahvâl Kâmusu** adını taşımaktadır. (201 + 14 = 215 s.) 1929 tarihli ikinci basım, bunun 3-4 kat genişletilmişidir (cxxxv + 608 = 743 s.) ve binden fazla biyografiyi kapsamaktadır. 1930-1932 tarihli üçüncü basım daha da genişletilmiş olup (942 s.); yazarının bu kitapları her yıl yayımlamak istemesine karşın, Serbest Fırka olayı nedeniyle, yeni seçimlerin sonucunu beklemek için geciktirilmiştir. Bu üç basımdan sonra, **Teracimi Ahvâl Ansiklopedisi** bir daha çıkmamıştır. Benim bildiğim kadarıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, Türkiye Cumhuriyeti için hazırlanmış tek biyografik sözlük (**Who's Who**), bu yapıttır.

Bir biyografi sözlüğü, hiç kuşkusuz, bir ülkede yaşayan herkesi kapsayamaz. Herhangi bir örnekleme yoluna gidilmesi de söz konusu değildir. Böyle bir yapıttan, ancak, çeşitli alanlarda ileri gelen kişilere yer vermesi beklenebilir. İki kez gözden geçirilip geliştirildiği halde, **Türkiye Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi**'nin bu işlevi eksiksiz sayılabilecek bir ölçüde yerine getirdiği söylenemez. Belki, daha varlıklı iş adamları dururken, daha az varlıklıları alınmış, daha büyük kamu görevlilerine yer verilmemişken, daha küçüklerine yer verilmiştir vb. Bir takım siyasal tabular da, ad listesini etkilemiş görünmekle birlikte, bu tür aksaklıkların başlıca nedeni, bir tek kişinin bilgi toplamada yetersiz kalışı olmalı. (*) Biyografilerin üçte birinden çoğunun yabancı uyruklulara ait olduğuna bakarak, onlara ayrılan payın abartmalı olduğunu da söyleyebiliriz.

Fakat, bütün bu sakınca ve çekincelere karşın, ben kendi payıma, Mehmet Zeki beyin sunduğu biyografik verilerin sınıflandırılıp çözümlenmesiyle, Atatürk Türkiyesinin ekonomik, toplumsal ve kül-

(*) İstatistikçi bir dostum, bu biyografi sözlüğündeki ad listesinin ne türlü olası sapmalar taşıdığını belirleyebilmek için, onu hazırlayanın özelliklerini bilmekte yarar olabileceğini söyledi. Oysa, Mehmet Zeki bey hakkında tek bildiğimiz, yukarıdaki dipnotunda aktarıldığı üzere, bu kitapları düzenlediği sırada 60 yaşını aşmış bir gazeteci olduğu. Ancak, yapıttımın ikinci ve üçüncü basımlarına yazdığı "Türkiye İş Başında — Memleketin Vaziyet-i İktisadiyesine Dair[i] Ahsaî İcmal"lerden, görüşlerini bir miktar tanıyabiliriz: bu görüşler o zamanki tek partinin "resmî" görüşlerine uygun niteliktedir.

türel yaşamı hakkında, yüzeysel de olsa, anlamlı ve yararlı bir takım fikirler edinilebileceği kanısındayım. Böyle bir yaklaşım, yani bir biyografi sözlüğündeki kişilerin uğraş alanlarına dağılımını incelemek, bize kuşbakışı bir görünüm sağlamasının yanısıra, başka türlü araştırmalarda gözden kaçırılmış bir takım noktalara ışık tutarak bilgilerimize bir denetim ve düzeltim olanağı da açabilir. Bu umudumun ne ölçüde geçerli olduğu, yalnız yabancı uyruklulara ilişkin verilerle sınırladığım şu bildiride ortaya çıkacaktır.

Burada, şöyle bir yöntem izlemek istiyorum: ikinci ve üçüncü basımlarda yer alan yabancıların uluslarına ve uğraşlarına göre dağılımı üstünde duracağım. Fakat, bildiriye sözlü olarak sunarken, bütün adları tek tek sıralamamın ve başka biyografik ayrıntıları aktarmamın bir yararı olmayacağını düşünüyorum. Bu bilgiler, yazılı olarak verdiğim metinde bulunmaktadır; ilgilenenler, seminer kitap halinde yayımlanınca bunları oradan okuyabilirler. Sözlü sunuşumda, olabildiğince az isim söyleyeceğim. Yabancıların çalıştıkları alanlardan söz ederken de, bu biyografi sözlüğünde bulunan verileri, başka kaynaklardan topladığım bilgilerle genişleteceğim, yani bir çeşit notlayacağım.

Mehmet Zeki beyin sözlüğünün ikinci basımında biyografiler, dördü bir ayırım altında verilmiştir:

- I. Devlet Büyükleri
- II. Diplomatlar
- III. «T.C.'nin siyasi uzuvları» (yani «meb'usan-ı kiram ve yüksek memurlar»)
- IV. «Çalışan Müdrük Türkiye».

Bu ayrımların ikincisinde, birçok yabancı diplomat vardır; ama bunları hiç ele almayacağım. Üçüncü ayırımdaki yüksek memurlar arasında bir takım yabancılar bulunmaktadır («devlet hizmetinde bulunan ecnebi zevat»); asıl, dördüncü ayırımda, yabancılar Türk uyruklulardan daha çok.

Biyografi sözlüğünün üçüncü basımında, yukarıdaki ilk üç ayırım aynen yapıldıktan sonra, «Çalışan Müdrük Türkiye» yerine, üç yeni ayırım açılıyor:

IV — Yabancı uyrukluların bulunmadığı «Çalışan ve mütefekkir Türkiye»,

V — Çoğu yabancıardan oluşan «Kilise'nin Türkiye'deki yüksek mümessilleri»,

VI — Ve asıl, «Türkiye'de ecnebi mütefekkirlerin faaliyeti».

Ben her iki basımda, buldukları bütün ayrımlardaki yabancıları tek tek fişledim. Böylelikle, diplomatlar dışında, 1930 yılı dolaylarında Türkiye'de çalışan 467 yabancı adı elde etmiş oldum.

Bunları uyrukluk ve uğraşlarına göre, ayrıntılı bir tabloda gösterdikten başka, bu sınıflama uyarınca düzenlediğim listelerini de bildirimim sonuna ekliyorum.

467 yabancidan 360'ı, yani beşte dördüne yakın bir oranı beş ulustan: 87 Fransız, 81 ABD li, 76 Alman, 66 İtalyan ve 50 İngiliz. Geriye kalan beşte bir (107 kişi) ise, yirmi ulustan kişiler.

Şimdi, çalışma alanlarına geçmeden önce, yabancılar konusunda, bana oldukça önemli görünen «levanten» kavramından söz etmek istiyorum. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre, Levanten «Yakın Doğu'da uzunca kalıp yerleşmiş veya evlenerek soyu karışmış Avrupalı» demektir. İngilizce büyük Webster sözlüğü ise, Levanten'i «Doğu Akdenizli, özellikle Fransız ya da İtalyan soyundan gelme, Avrupalılarla yerli halk arasında aracılık yapan, kozmopolit kişiler» diye tanımlıyor. Meydan-Larousse'ta da Levantenlik hakkında şu açıklamayı görüyoruz: «Yakın Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan topraklarda Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin başlamasından sonra, Avrupa asıllı nüfus çoğalmaya başladı. Özellikle kapitülasyonların kabulünden sonra ticaret ve fazla kâr gibi sebepler Avrupa ırklarından çeşitli kimselerin Osmanlı devleti topraklarına yerleşmelerine yol açtı. ...»

Gerçekte, **levanten** düpedüz «doğulu» anlamına gelir; İtalyanların Türk denizcilerine verdikleri, bizim de benimsediğimiz «levent» adı bununla aynı şeydir. Daha önceleri Venedik gemilerindeki doğulu mersenerlere «levantino» derlerdi. Bizde bir de, bazan levanten'le eşanlamlı olarak kullanılan «tatlı su frengi» deyimini vardır. Ama galiba, bu deyimde Avrupalılığa özenme ve öykünme anlamı daha ağır basıyor. Benim burada irdelemek istediğim Levanten kavramı ise, belli bir statüden kişilerle ilgili. Aslında, bizdeki Levantenlik Bizans'tan beri süregelen bir kurumdur. Bizans da, başlıca ardılı olan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir kara devletiydi. Uluslararası ticaret ise, Ortaçağda daha çok deniz yolundan yapılıyordu. Bir takım denizci İtalyan şehir-devletlerinin, yurttaşları özellikle de Venedikliler ve Cenevizler, Bizans dış ticaretini yüzyıllarca ellerinde tutmuşlar, Bizans'tan birçok kapitüler ayrıcalıklar kopartmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda da aynı kalıp devam etmiştir. Bu gibi adamlar, gerek Bizans gerekse Osmanlı dönemlerinde ülkenin çeşitli kesimlerine, örneğin İstanbul'da Galata'ya ve Ege adalarına yerleşmişler; yerli Rum ve Ermenilerle evlenerek karışmışlardır. Önceleri bizde bunların birçoğu Osmanlı uyrukluğuna girmişken, devlet güçsüzleşince yabancı uyruğunda olmanın ayrıcalıkları daha çekici hale geldiği için, bunlardan gayri Müslim azınlıklara karışıp büsbütün erimemiş olanlar (hatta onlarla birlikte bazı azınlıklar da) yabancı uyruğuna geçmiş, zamanla yeni gelenler de olmuştur. Klâsik Devletler Özel Hukuku diliy-

le söylemek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Levantenler «devlet-i aliyyede mütemekkin teb'a-i ecnebiyye»dir. Buradaki «temekkün etme», Türkiye'de doğmuş olmak ve/veya 20-30-40 yıl gibi uzun bir süredir Türkiye'de yaşamakta bulunmak diye tanımlanabilir. Cumhuriyet döneminde çıkarılan Tâbiyet Kanunu'nda böyle bir geleneğin sürüp gitmesinin önünü alabilmek için, yabancı uyruklu ana-babadan Türkiye'de doğan çocuğun Türk sayılacağı, ancak ergin olduğunda hâlâ Türkiye'de oturmuyorsa, o zaman T.C. uyrukluğunun dışına çıkabileceği hükme bağlanmıştır.

İşte, bana öyle geliyor ki, Osmanlı İmparatorluğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin şimdi ilgilendiğimiz dönemde de, dış ticarete egemen olan büyük aracı zümre, bu Levantenlik özelliğini taşıyan yabancılardır. Genellikle, dış ticarete aracılık işlevini yerine getirdiği sanılan gayri Müslim azınlıklarsa, bunlara bağlı olarak iş çeviren, daha altdüzeyde araçlardır.

Yabancıların biyografilerini uğraşlarına göre sınıflandırırken, verilen bilgilerden Türkiye'de doğdukları veya uzun yıllardır Türkiye'de yaşadıkları anlaşılan kimseleri ayrıca işaretledim. Bunların yoğunluğu, Levantenlerin belirttiğim önemlerini kanıtlayacak niteliktedir.

* * *

Din ve Eğitim alanında çalışan yabancılar 113 kişi: bu sayı, bütün yabancıların yüzde 24'ünden çok, yani toplamın dörtte biri kadar. Bu kesimdekilerin yarısı (55 kişi) Amerikalı, beşte biri (23 kişi) Fransız, onda biri (13 kişi) de Alman.

Almanların çoğu, 1928'de Türkiye'ye gelen bir tarım uzmanları kurulunun üyeleri; ayrıca biri, üniversitede inşaat profesörü, biri de Maarif Vekâleti meslek mektepleri mütehassısı. Bugünkü Alman Lisesi —**Deutsche Oberrealschule**— o zaman da açık olduğu halde anılmamış.

Fransızların yarısı, Katolik rahip ve misyonerler; doğrudan doğruya St. Benoit gibi erkek, Dame de Sion gibi kız okullarında çalışanlar da yine rahip ve rahibe. Yalnız Galatasaray'da öğretmenlik yapan 4 ve üniversitede çalışan 3 kişi, din adamı değil. Fransız misyoner okullarının, elimizdeki sözlükte anılmış olup da bugün kapanmış bulunmalarını merak ederseniz, şunlar var: İstanbul'da St. Elisabeth, Pangaltı'dakinden ayrı olarak Kadıköy Dame de Sion'u, Zonguldak'ta St. Barbe. Bu arada, 1928 tarihli ilk basım tek tek ad saymadan, 1846'da açılan St. Pulchérie'deki St. Vincent de Paul rahibelerine değiniyor. O zaman açık olduğu, bugün de hâlâ öğretimlerini sürdürdükleri halde, St. Joseph'in ve St. Michel'in adları hiç geçmiyor. (1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra özellikle İzmir'de birçok Fransız okulu kapatılmıştır; ama yine de bir biyografi-

de verilen bilgiden, 1930'ların başlarında, Frerler Hıristiyan Mektepleri Müfettişliğine bağlı olarak, İstanbul ve İzmir'de 2.325 öğrencinin okuduğu 9 okul bulunduğunu öğreniyoruz.)

Din ve Eğitim alanında çalışan en kalabalık grubun Amerikalılar olduğunu söylemişim. Bunların dörtte birinden çoğu Robert College'de öğretmen. Sonra, Arnavutköy'deki Constantinople Women's College'de çalışanlar geliyor. Bir de, eskiden Adapazarı'nda iken Üsküdar'a taşınan American Academy for Girls hocaları var. Bunlar, bildiğiniz gibi, hâlâ işleyen okullar, Sözlükte 8 öğretmenin adı sayılan İzmir'deki International College ise, 1934'te Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne katıldı. İzmir'de o vakit ayrıca bir Amerikan Kız Koleji ile, Göztepe semtinde bir American Collegiate Institute görünüyor. Öteki Amerikan okullarının başında, Adana'daki Kız Koleji var. Sonra, Tarsus, Talas, Kayseri ve Mardin Kolejleri. Aslında, Osmanlı döneminde Amerikan okulları daha da çoktu (27 taneydi). Bunlardan Sivas, Antep, Merzifon, Harput (Euphates = Fırat Koleji)' Talas ve Maraş'takiler gibi bazıları Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları sırasında kapatılmıştı. Merzifon ve Talas'taki okullar, sonradan tekrar açılanlar arasındadır. Bursa'daki Kız Koleji ise, 1927 yılında meydana gelen tanassur (Hıristiyanlığa dönme) olayı üzerine, kamuoyunun baskısı sonucu kapatılmıştır. Türk Millî Eğitiminde Amerikan okullarına karşı bilinçli bir tutum gösteren tek sorumlu, öyle sanıyorum ki, Maarif Vekili Necati Bey olmuştu. Fakat bu okullardan birçoğunun bugüne kadar gelemeyişi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı yüzünden malî desteklerinin zayıflaması sonucudur. (Bak. Roger R. Trask, **The U.S. Response to Turkish Nationalism 1914-1939** - Minneapolis, 1971, *passim*.)

Türkiye'deki Amerikan okullarının çoğu, bugün gibi o zaman da Şark-ı Karip Misyonerleri (American Board) örgütüne bağlıydı. Elimizdeki Sözlükte bu örgütün 4 yöneticisinden başka, YMCA (Genç Hıristiyan Erkekler Derneği) ve YWCA (Genç Hıristiyan Kadınlar Derneği) örgütlerinin de 5 yöneticisi gösteriliyor. Bu iki kuruluş, 1938'de Cemiyetler Kanunu'nun, Türkiye'de faaliyet gösterecek bütün derneklerin merkezlerinin de bu ülkede olmasını şart koşması yüzünden ertesi yıl kapatılmış; fakat Amerikalılar, çok geçmeden YMCA ve YWCA'nın yönettiği yurt ile lisan ve ticaret dershanelerinin yeniden açılmasını sağlamışlardır.

Din ve Eğitim alanında çalışanların Amerikalı, Fransız ve Almanlar çıkınca geri kalan beşte birini, çeşitli uluslardan kişiler oluşturuyor. Bunların bir yarısı Katolik papazları, öbür yarısı ise Çapa Jimnastik Enstitüsü gibi yerli (burada üç İsveçli hocanın adı anılmakta) ile Avusturya Sankt Georg Realgymnasium'u ve English High

School gibi yabancı okullarda öğretmenlik edenler. Şimdiki İtalyan okulu, herhalde 1930'larda da açıldı, ama onun da adı geçmiyor.

* * *

Serbest Meslekler'de çalışan yabancılar, genel toplamın yüzde 8,5'i kadar tutuyor. Bunları üç gruba ayırdım: Tıp, Hukuk ve Başkaları. Tıpçılar, çeşitli uluslardan hekim (çoğu Alman, İtalyan, Amerikan ve Rum hastahanelerinde çalışan 11 kişi), dişiçi (3 kişi) ve eczacılar (3 kişi). Hukukçuların bir yarısı (5 kişi) avukat; öbür yarısı (6 kişi) ise, henüz devam eden muhtelit/karma Hakem Mahkemelerinde ve Türk-Yunan Mübadele Komisyonunda görevli kişiler. Bu son gruptakilerin çoğu Danimarkalı; bir de Hükûmetin hukuk müşaviri olan İsviçreli var. «Başkaları» adı altında ise, şu uğraş sahiplerini topladım: Gazeteci (2 kişi), Arkeolog (2 kişi), Ressam ve Fotoğraf sanatçısı (3 kişi) ve o zaman «hayır sahibi» diye Türkçeleştirilen Sosyal Çalışma uzmanları (**social worker** ya da **social work advisor**: 4 Amerikalı).

* * *

Devlet Hizmetleri'nde bulunan yabancılar, aslında ayrı bir grup olarak ele alınamayacak kadar az sayıda (5 kişi). Bunların arasında, Emniyet-i Umumiye'de Polis müşaviri olan bir Avusturyalı, İktisat Vekâleti başjeologluğunu yapan bir Lüksemburglu, Tayyare Piyangosunun teknik müdürü, Fransız uyruğunda Selanikli bir levanten var. Ama, yukarıda değindiğim, Hükûmet hukuk müşaviri ya da eğitimcileri anlatırken söylemediğim, Madrif Vekâletinin Avusturyalı başmimarı (Prof. Ernst Egli) ve aşağıda Bayındırlık, Ulaştırma bölümlerinde sıralayacağım daha başkaları bunların arasına sokulabilir.

* * *

Bayındırlık işlerinde çalışan yabancılar, genel toplamın yüzde 7'sinden biraz fazla (33 kişi). Bu grupta, elektrik, havagazı, su, şehir içi ulaşım (tramvay) gibi bir takım belediye hizmetlerini üstlenen ve yürüten imtiyazlı şirketlerin yanısıra, İstanbul'da ve özellikle Ankara'da inşaat işleriyle uğraşan yabancı şirketleri de topladım. (*) İmti-

(*) Cumhuriyetin ilk yıllarında inşaat müteahhitliği, yabancılar gibi yerliler için de çok tatlı kâr bırakan bir işti. Nitekim, Amerikalı yazar Eleanor Bisbee, Türkiye'deki meşru servetlerin çoğunun 25 yıldan kısa bir süre içinde çeyrek milyon yeni nüfus çeken Ankara'nın hızlı gelişme döneminde müteahhitlikle kazanılmış olduğunu belirtmektedir. **The New Turks: Pioneers of the Republic 1920-1950** (Philadelphia, 1951), s. 107. Bu yargıyı doğrulayan bir tanıklık da, Hilmi Uran'ın **Hatıralarım**'ında bulunabilir. Uran, Ali Çetinkaya tarafından yüksek bir maaşla umum müdürlüğüne getirildiği İthalât İhracat Şirketinin, gerçekte dış ticaretle falan ilgilenmeyip Ankara'da müteahhitlik yaptığını yazıyor. (Ankara, 1959), s. 205.

yazlı şirketlerin bir kısmı Osmanlı idaresinden müdevver; ama önemli bir kısmı da T.C. döneminde kurulmuş. Burada, Bayındırlık işlerinde çalışan yabancıların yarısına yakınının Alman olduğunu söylemekle yetineceğim.

* * *

Ulaştırma kesimindeki yabancılar genel toplamın beşte birine yakın (92 kişi). Bunların yarısından çoğu (55 kişi) demiryollarıyla ilgili. Demiryolcu yabancıları da, işletme ve inşaat işlerinde çalışanlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bu yıllarda demiryolu işleten dört yabancı şirketten birine (Trakya'daki hatlarda çalışan Şark Demiryolları adlı İsviçre Şirketine) ait herhangi bir ad, Mehmet Zeki Beyin ciltlerinde görünmüyor. Buna karşılık, Aydın Demiryolunu işleten İngiliz Şirketinde (ama genel müdürü bir Fransız levantenidir), İzmir-Kasaba ve Temdidi hatlarını işleten Fransız Şirketinde, Mudanya-Bursa demiryolunu işleten Belçika Şirketinde çalışanlar anılmakta. Bunlardan, —adı geçmeyen- Şark Demiryolları 1973 Nisanında, Aydın Demiryolları 1931 Mayısında, Mudanya-Bursa hattı ise 1935 Martında devletçe satın alınacaktır. 1928 Ocak ayında devletleştirilen Anadolu Demiryollarında ise, 1930'ların başlarında hâlâ çalışan yabancılar var. Yataklı Vagonlar Şirketi'ni (Wagons Lits), İstanbul'da, bu yıllarda Türkçe konuşurmama olayıyla ilgili olarak başı belâya girecek olan İsviçreli İn der Bitzin temsil ediyor.

Yabancı demiryolcuların ikinci yarısı, yapım işlerinde çalışmaktadır. Bizim ulusal demiryolları politikasını başlattık diye övündüğümüz bu dönemde, inşaatlar anlaşılan, yine yabancılar ihale ediliyor. Bu politika, bir süre yeni bir sömürü yönteminin geliştirilmesine yol açmış olmalı. Eskiden yabancılar, ne denli ağır koşullarla da olsa, demiryollarına kendi sermayelerini yatırıp işletirlerken, bu kere kendileri hiç para koymadan yalnız teknik bilgilerini kullanarak, devletten çektikleri avanslarla iş görmekteydiler. Ancak ikinci kuşaktaki müteahhitler, herhalde bu dönemde yabancıların yanında taşaronluk ederek zenginleşen Türk girişimcileri olacaktır. Kitapta, üç yabancı firmada toplanmış demiryolu yapımcılarının biyografilerini görüyoruz. Bu firmaların ilki, 450 kilometrelik Kayseri-Turhal hattı inşaatını ihaleyle alan, fakat bu işi gerçekleştiremeyen bir Amerikan şirkettir: **Fox Brothers International Corporation**. Öteki firmalardan biri Alman: **Julius Berger Consortium**'u; biri de İsveç-Danimarka: **Kampmann-Saxild** grubu. 1927'de yapılan bir sözleşmeyle Alman Konsorsiyumu İzmir-Manisa-Bandırma-Balıkesir hattının ve Boğazköprüsü-Ulukışla kesiminin yapımını üstlenmiştir. İsveç-Danimarka grubu ise, aynı yıl yapılan bir başka sözleşmeyle 1080 kilometre hat inşasını üstlenmiş, ayrıca 100 lokomotifle 1500 yük vagonu sağlamayı taahhüt etmiştir. Fakat sonradan bir sözleşme tadiliyle bu miktarlar azaltıl-

miş. Grup, Ankara-Ereğli (Irmak-Filyos) arasında bir kuzey hattı; Adana-Halep arasındaki Fevzipaşa'dan Diyarbakir'e uzanan bir de güney hattı yapmaktadır. (*)

Ulaştırma alanında çalışan yabancılardan, demiryolcuların dışında kalan 37 kişi Kara, Hava ve Deniz ulaşımı işleriyle ilgili. Bunların da büyük çoğunluğu denizcilikte. Kara ulaşımı işleriyle ilgili sayabildiğim kişiler, Fiat ve Berliet otomobil acentaları, İstanbul'daki Ford (montaj) atleyesi ve Amerikan Garajı ile Atlas Transport Şirketi yöneticileri. Havada ise, iki uluslararası hattın birer temsilcisi var. Bunlardan biri, bir Fransız şirketi: CIDNA (**Compagnie International de Navigation Aérienne**), İstanbul'u Bükreş üstünden Paris'e bağlıyor. Öteki, bir İtalyan şirketi: **Aero Espresso**; bu, İstanbul'daki Büyükdere koyuyla Brindizi ve Atina arasında bir deniz uçağı bağlantısı sağlıyor.

O dönemde, bir de Yeşilköy'den Avrupa'ya sefer yapan Deutsche Luft Hansa uçakları vardı; ama Mehmet Zeki beyin sözlüğünde, bu işletmeden hiç kimsenin adı verilmemiş.

Denizde bahriye acentaları 20 kişi. Büyük çoğunluk İtalyanların. **Lloyd Triestino, Societa Italiana di Servizi Marittimi, Sicmat** gibi şirketler bulunuyor. Bu tarihte, ulusal Seyr-i Sefain idareimizde de herhalde yabancı uzmanlar vardır; ama adları anılmamış. Denizle il-

(*) Alman Grubunun inşa ettiği 262 km. uzunluğundaki Kütahya - Bahkesir hattı 21 Şubat 1931'de, 127 km. uzunluğundaki Kardeşgediği - Büyükköprü hattı 2 Mayıs 1933'te işletmeye açılmış ve sözleşme uyarınca bu şirkete 65 milyon Rayhmarkı ödenmiştir. İsveç/Danimarka grubunun inşa ettiği 406 km. uzunluğundaki Irmak - Filyos hattı 12 Kasım 1925'te, 503 km. uzunluğundaki Fevzipaşa - Malatya - Diyarbakır hattı ise 20 Kasım 1936'da işletmeye açılmış; bu şirkete de sözleşme gereğince 55 milyon dolar ödenmiştir.

Bak. Kur. Bnb. Ahmet Onur, **Türkiye Demiryolu Tarihi (1860 - 1953)**. (İstanbul: K.K.K. Yay., 1953), s. 58 ve 64.

Demiryolu yapım işleri için, toplam olarak, 12 yıl boyunca devlet bütçesinden 2 milyar liraya yakın para harcanmıştır :

1924	8,7 M. TL.
1925	29,0 "
1926	43,9 "
1927	72,3 "
1928	121,5 "
1929	161,4 "
1930	203,3 "
1931	225,6 "
1932	232,6 "
1933	245,6 "
1934	260,8 "
1935	282,3 "

gili başka işler tutan yabancılar arasında, Şirket-i Hayriye umur-u fenniye müdürü olan bir Alman, Türkiye Fenerler İdaresi müdürü olan bir Fransız, İstinye'deki Yukarı Boğaziçi Dok ve Atelyeleri'nin Fransız ve Belçikalı yöneticileri ve Hollandalı levanten van der Zee dikkati çekiyor.

* * *

Biyografilerde her zaman yeterli bilgi verilmediği için, **Sanayicileri** Tüccarlardan ayırmak oldukça güç bir iş. Üstelik, yabancı sanayicilerin birçoğu, aynı zamanda mümessillik yapıyorlar. Ben, biraz da karineyle, 25 sanayici ayırabildim. Bunların üçte biri Fransız. Fransız sanayiciler arasında tipik bir levanten aile göze çarpıyor: İzmir'deki Şark Halı Fabrikasının sahibi Giraud'lar (**The Oriental Carpets Ltd.**) (*) Bundan başka, yabancıların yönettiği Bursa'da ipek, Tarsus'ta pamuk fabrikaları var. Zeytinburnu, Ankara ve Kireçli çimento fabrikalarında da yabancı uzmanlar çalışıyor. İstanbul'da İngilizler **Gramophone Turque** diye bir plâk fabrikası açmışlar.

* * *

Yabancı **Madenciler** çok küçük bir grup (9 kişi). Bunların yarısı, Balya-Karaaydın Maden Şirketinde çalışıyor. 1930'ların sonlarında işletilmesinden vazgeçilen bu yöredeki ocaklardan (gümüslü ve çinkolu) kurşun ile manganer ve linyit çıkartılırdı. Başka yörelerde linyit üretimiyle uğraşan bir iki yabancı daha var.

* * *

Bundan sonra ayırdığım **Petrol** kesimi de çok küçük (yine 9 kişi). Gerçekte o tarihlerde Türkiye'de petrol çıkartılmadığı için, bu bir istihraç-istihsal değil, ticaret dalı. Ama, bu alana daha yakından bakabilmek için ayrıca ele almayı uygun gördüm. Şunu da unutmayalım ki, bu sıralar bizde motorlu taşıt araçları gelişmemişti ve petrol, daha çok gaz yağı halinde aydınlatma amacıyla kullanılan bir üründü. Yabancı petrolcülerden altısı Amerikalı, **Standard Oil**'ün adamları; ikisi Sovyet, **Neft Sindikat**'ta çalışıyorlar; biri de Belçikalı, **Petrofina** Şirketinden.

* * *

(*) Süreyya [İlmen] Paşa, 1926 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları arasında çıkan ve **Hatıralarım: 2 — Teşebbüslerim ve Reisliklerim** (İstanbul: Hilmi K., 1949) kitabında özetle aktardığı, "Yün ve Yün İpliği ve Mensucat Sanayii ve İstikbalı" adlı risalesinde, çeşitli fabrikaların 1925 yılında işledikleri 5.500 ton yünden 1.520 tonunun İzmir'deki [Giraud'lara ait] Şark Halı Fabrikasınca 510 tonunun Kula'daki Çolakzade Fabrikasınca, 230 tonunun da Kula'daki Yılancızade Fabrikasınca işlendiğini belirtmektedir (s. 124).

Elimizdeki sayılara göre, 1930'ların başlarında Türkiye'de çalışan yabancıların beşte birinden çoğu (98 kişi) **Ticaretle** iştigal etmekte. Bunların büyük çoğunluğu ilk beş sıradaki uluslardan: yani İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikalı. Bu alandaki yabancıların hemen hepsi ithalât ve ihracatla uğraşmaktadır. Zaten bu ulusların İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde dış ticaret çıkarlarını koruyan ayrı ayrı kendi ticaret odaları vardır. Sanayiciler kesiminden söz ederken, İzmirli bir levanten ailesini, Giraud'ları anmıştım. Ticaret yapanlar arasında da, adları hâlâ unutulmamış bir takım levanten ailelerle karşılaşılıyor. Örneğin, İstanbul'da İngiliz levanteni Baker'lar, İtalyan levanteni Carlmann'lar; İzmir'de Fransız levanteni Ballardour'lar, İtalyan levanteni Fratelli Mainetti ve İngiliz levanteni Whittall'ler.

* * *

Son kesim, genel toplamın onda birine yakın bir oranının (44 kişi) çalıştığı **Bankacılık ve Sigortacılık**. Bunlar arasında 17 kişiyle İtalyanlar birinci, 12 kişiyle Fransızlar ikinci geliyor. Bunların, şu on yabancı bankada çalıştıklarını saptayabiliyoruz:

Bugün hâlâ çalışmaya devam eden Osmanlı Bankası (**Banque Ottoman**, 1856'da İngiliz finans kapitali tarafından kurulmuş, 1863'te Fransız kapitalistlerinin de katılmasıyla yeniden örgütlenmiştir) ile iki İtalyan bankası: **Banco di Roma** ve **Banca Commerciale Italiana** (birincisi 1911'de, ikincisi 1919'da Türkiye'de şube açmıştır). Bir de 1888'de kurulan Selânik Bankası (**Banque de Salonique**) var ki, 1969 yılında «Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası» olmuştur. Bugün kapanmış olanların başında, (Türkiye'de 1875'te şube açan) **Credit Lyonnais** geliyor; (1906'da kurulan) **Deutsche Orient Bank**, (1909'da şube açan) **Deutsche Bank**, (1920'lerde on yıldan kısa bir süre ayakta kalan) Fransız **Banque de Marmorosch**, (1922'de Türkiye'de şube açan) **American Express Bank** ve (yine 1922'de kurulan) Fransız Mermelik-i Şarkıye Bankası (**Banque Française des Pays d'Orient**).

Oysa, bu sıralar Türkiye'de şubeleri olduğu halde, çalıştırdıkları yabancıların adı geçmediği için anılmayan en az yedi banka daha vardır (birincisinden başka, bunların hepsi günümüzde kapanmış durumda): galiba sonradan **Hollantse Bank Uni**'ye katılan Bâhr-i Sefit Felemenk Bankası (**Hollantsche Bank voor de Meddellandsche Zee**), İngiliz Şark-i Karib Ticaret Bankası (**Commercial Bank of the Middle East**), İtalyan Şark Bankası (**Banco Italiano Orientale**), Sovyet Ticaret-i Hariciye Bankası, Romen **Banque Chrissoveloni**, İngiliz **Ionian Bank** ve **Banque Belge pour l'Etranger**. Bu son saydığım bankaların

hepsi, Kurtuluş Savaşı sırasında veya ertesinde kurulmuştur. (*)

Bu dönemde, yabancı bankaların yerli bankalardan çok daha önemli olduğu kuşkusuzdur. İncelediğimiz tarihte, Emniyet Sandığı, Ziraat ve İş Bankalarından başka, bugünkü Türk Ticaret Bankası'na dönüşecek olan Adapazarı İslâm Ticaret Bankası, Sanayi ve Maadin, Emlâk ve Eytam ve Merkez Bankaları da kurulmuş olmakla birlikte, ulusal bankacılığımız ancak 1933'te Sümerbank'la 1935'te Etibank'ın örgütlenmesinden sonra gelişecektir.

Sigortacılık alanı ise, bu yıllarda adeta yabancıların tekeli altında görünüyor. Adlarını saptayabildiğimiz 11 yabancı sigortacı, **Nordstern**, **Riunione Adriatica** ve **Millî Reasürans** gibi kuruluşlarda çalışıyor. Aslında, 1930'ların başlarında İstanbul, Anadolu, Şark ve İttihad-ı Millî gibi yerli sigorta şirketleri de vardı; fakat galiba sonuncusu bir yana, bunların yalnızca adları Türktü.

Böylelikle, bir tür envanter olan bildirimim sonuna gelmiş bulunuyorum. En azından, düzenlediğim listelerin, ileride Mehmet Zeki beyin biyografi sözlüklerini kullanacak araştırmacılar için, yabancıların tasnifli bir indeksi olarak işe yarayacağı umundayım. Fakat, bütün bu cınlattıklarımın bir sonuç da çıkartmak gerekirse, diyebilirim ki, 1930 yıllarının başlarında, çeşitli uluslardan yabancıların ülkemizde oynadıkları rolün genişliği, Atatürk Türkiye'sinin «emperyalizm»e karşı iyi korunduğu yolundaki ezbere yargılarımızı sarsacak niteliktedir. Türkiye'de, yabancıların o yıllardaki rolünün, büyük ölçüde Osmanlı Tanzimat ve Meşrutiyet düzeninden kalma olduğu bellidir. Lausanne Barış Antlaşmasının bize yüklediği, gümrük hadlerini değiştirmeme yükümü de daha yeni sona ermişti. Bu bakımlardan, o sıralar, burada yabancılar için elverişli bir ortam vardı. Birkaç yıl sonra, yabancıların sayısı azalmaya başlayacaktır. Fakat bu azalmanın nedeni de, Cumhuriyet hükümetinin bilinçli tutumundan çok, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve on yıl sonraki İkinci Dünya Savaşı olmuş gibi görünüyor. Nitekim, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yabancı sermaye için çekici çağrılar bulunmaktadır. Elimizdeki sözlüğün de ikinci basımının Giriş bölümünde belirtildiğine göre, o sıralar çeşitli doğal kaynaklarımızın ya-

(*) O yıllardaki yabancı bankaların ayrıntılı bir listesi, Dr. Oya Silier'in 1973 yılında Hacettepe'de düzenlenen **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**'ne verdiği, "1920'lerde Türkiye'de Millî Bankacılığın Genel Görünümü" başlıklı bildirimim sonuna eklenmiştir: (Ed.) Osman Okyar, s. 526-29. Ulusal bankacılığımızın gelişmesini bununla karşılaştırmak için, Dr. Silier'inkinden başka, aynı seminere Prof. Dr. Gündüz Ökçün'ün sunduğu Anonim Şirket statüsündeki bankaları inceleyen bildiriye de bakılabilir. Türkiye'de bankacılığın daha eski tarihi için, Meskukat İdaresi Müdürü ve Bank-ı Osmanî Nâzırı Ferit Beyin **İktisadiyat Mecmuası**'nın Nüsha-i Fevkalâdesindeki (sayı 44-48, 8 Mart 1333, s. 17 vd. — Fransızca özet, s. 1-10) "Bankalar" başlıklı makalesi, önemli bir kaynaktır.

bancılarca işletilmesi için 400 kadar imtiyaz verilmiştir; ancak bunların yalnız 10 tanesi gerçekleşmiş, ötekileri çeşitli borsa spekülasyonlarına konu edilerek elden ele geçirilmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, yabancıların ekonomimize daha çok girmesini istemiştir. Bu bağlamda, başvekil (İsmet Paşa), «Bize müracaat edenlere sorduğumuz ilk şey, ne kadar müddette işletmeye başlayacaksınız, sorusundan ibarettir» demiştir (1929 bas., s. CXI). Zaten, birçok yabancı işletmenin Türkiye'ye son yıllarda geldiği de, kuruluş tarihlerinden anlaşılıyor. Ben bu durumun, uluslararası antlaşmalarla yükümlendiğimiz -örneğin, yabancı eğitim kurumları karşısında hareket olanaklarımızı kısıtlayıcı- yasal vecibelerin yanısıra bir takım yapısal zorunluluklardan da ileri geldiğini, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancıların teknik bilgi ve becerilerine muhtaç bulunduğumuzu yadsımıyorum. Ama, yaptığımız gözlem doğruysa, böyle açıklayıcı nedenlerin varlığı, durumu değiştirmez. Cumhuriyet'in ilk on yılında, yabancıların ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamımızdaki yeri, Osmanli düzenine oranla pek değişmemiştir. Daha sonra da, bu durum ancak bizim dışımızdaki etkilerle değişmiştir.

Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi'nin 1932'den sonra bir daha yayımlanmamış olması nedeniyle, böyle biyografik bir yöntem izleyerek, daha ileriki yıllarda durumun nasıl araştırılabileceğini düşündüm. Bu amaçla, İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerin telefon rehberlerinden yararlanılması düşünülebilir. Fakat, bunlarda isimden başka ipuçları bulmak olanağı pek yoktur. Kütüphanelerde, 1930'lardaki üyeleri hakkında bilgi veren Ticaret ve Sanayi Odaları yayınlarına da rastlayamadım. Ama, bunları araştırırken, bir başka kitap dikkatimi çekti: 1934 Nisanında Ekonomi Bakanlığınca dış ticaret işlerine bakması için kurulan Türkofis adlı örgütün 1937 yılında yayımladığı Fransızca bir fihrist: **Répertoire commercial des importateurs et exportateurs turcs**. Hacmi büyük boy beş yüz sayfaya yaklaşan bu kaynaktaki «Ticarî ve sınaî müesseseler alfabetik listesi» tam 210 sayfa (s. 91 - 301) tutuyor. Burada sıralanan kuruluşlar, Din ve Eğitim dışında, yukarıdaki incelemenin kapsadığı hemen bütün alanları kapsamaktadır. Karşı söz konusu listede, firmaların (çoğu kez kişi adlarından oluşan) ünvanı, adresi, iş gördüğü alan vb. belirtiliyor. Belki, ileride bir araştırmacı çıkıp bu listeyi tarayarak 1930'ların ikinci yarısında yabancıların ülkemizde oynadıkları rolü ayrıntılı bir biçimde bize gösterecektir.

**TERACİM-İ AHVÂL ANSİKLOPEDİSİNDEKİ (diplomattar dışında)
YABANCILARIN UYUKLUK VE UĞRAŞLARINA GÖRE DAĞILIMI :**

	1a.	1b.	1c.	1t.	2a.	2b.	2c.	2t.	3a.	3b.	3c.	3t.	4a.	4b.	4c.	4t.	5a.	5b.	5c.	5t.	
1) Fransız	10	5	8	23	2	1	2	5	0	0	1	1	0	1	2	3	6	6	6	18	
2) A.B.D.'li	16	11	28	55	0	5	1	6	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	3	
3) Alman	4	4	5	13	0	1	3	3	0	0	1	1	7	3	4	14	8	4	4	16	
4) İtalyan	1	4	1	6	2	2	3	7	0	0	0	0	0	1	0	1	7	4	3	14	
5) İngiliz	0	1	2	3	2	0	4	6	0	0	0	0	0	0	1	1	3	4	9	16	
6) İsviçreli	0	0	1	1	1	0	1	2	0	0	0	0	1	0	1	2	3	0	0	3	
7) İsveçli	0	2	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	1	4	
8) Belçikalı	0	1	0	1	0	0	1	1	1	0	0	1	1	0	1	2	0	2	2	4	
9) Avusturyalı	0	0	3	3	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	1	
10) Macar				0			1	1					0	3	1	1	5			0	
11) Danimarkalı				0	2	1	3					0				0	3		2	5	
12) Yunanlı		1		1			1	1				0				0				0	
13) Norveçli				0			1	1				0				0	4			4	
14) S.S.C.B.'li				0			0	0				0				0	1			1	
— Rus (*)				0	1		1					0				0				0	
— Gürcü (*)		2		2			0	0				0				0				0	
15) Bulgar				0			0	0				0	2		2					0	
16) Romen				0			0	0			0	1			1	1		1	1	2	
17) Çekoslovak				0	1		1				0				0					0	
18) İspanyol		1		1			0	0			0				0					0	
19) Hollandalı				0			0	0			0				0				1	1	
20) Polonyalı				0			0	0			0				0					0	
21) Portekizli				0			0	0			0		1		1					0	
22) Lüksemburglu				0			0	1		1					0					0	
23) İranlı				0			0	0		0					0					0	
24) Suriyeli		1		1			0	0		0					0					0	
	31.	33.	49.		9.	11.	19.		1.	2.	2.		13.	7.	11.		40.	22.	30.		
	DİN VE EĞİTİM				SERBEST MESLEK				DEVLET HİZMETİ				BAYINDIRLIK				ULAŞTIRMA				
					113				39				5				33				92

(*) Rus ve Gürcü, soy olmalı. Bunların uyruklığı gösterilmemiştir.

Din ve Eğitim (113)

AMERİKÂN (57)

Robert College (15)

A J. Adams	Haznedar
C H. H. Barnum (87'Van)	Öğr.
C D. H. Conn	Öğr.
C C. E. Estes	Öğr.
C E. J. Fisher	Müdür
C C. F. Gates (81'den beri)	Başkan (eskiden Mardin High Sch. ve Harput Euphrates Col. Müdürü idi)
C W. B. Hazleton	Öğr.
C F. Hewitt	Öğr.
C C. Huntington	Başkan Yardımcısı
C L. S. Moore (04'ten beri)	Öğr.
A A. F. Newell	Öğr.
C Dr. B. Post (71'Beyrut)	RC Doktoru
A L. A. Scipio	Öğr.
C H. L. Scott	İhzarî (Prep) Müdürü
C B. Tubini (86'İst.)	Elektrik Bl. Müdürü İNGİLİZ UYRUKLU dedesi Crédit Général Ottoman Md. idi.

Constantinople Women's College / Arnavutköy (7)

hepsi Miss

C C. N. Adams	Müdür
C E. I. Burns	Dekan
C E. Clarahan	İhzarî (Prep) Müdürü
A H. Hall	Öğr.
A E. Stone	Öğr.
A N. B. Summers	Öğr.
A L. B. Wallace	Öğr.

American Academy for Girls? / Üsküdar (1)

A Miss M. E. Kinney	Müdür
---------------------	-------

International College / İzmir (8)

B S. Caldwell (40 yıldır T'de)	Öğr.
B Mrs. L. A. P. Flint	Öğr.
B W. Fowler	Öğr.
B C. W. Lawrence	Öğr.
B A. H. Macfarlane	Öğr.
B H. A. Maynard (08'den beri)	Öğr. (7)
C C. A. Reed	Müdür (1912'den beri)
B R. F. White	Öğr.

Amerikan Kız Koleji / İzmir (2)

C Miss O. Greene	Öğr.
C Miss E. F. Parsons	Müdür

American Collegiate Institute? / İzmir - Göztepe (1)

A J. MacNaughton	Müdür
------------------	-------

Amerikan Kız Koleji / Adana (5)

hepsi Miss

C L. Borel	Öğr. İSVİÇRE UYRUKLU
C H. Hallett	Öğr.
C J. E. Martin	Öğr.
C S. W. Orwis	Öğr.
C G. Townley	Müdür
Amerikan Koleji / Tarsus (2)	
C W. S. Woolworth VE EŞİ	Müdür
Amerikan Koleji / Talas (2)	
C P. E. Nilson VE EŞİ	Müdür
Amerikan Koleji / Kayseri (1)	
B Miss E. C. Pohl (94'ten beri)	Öğr. (8)
Amerikan Kız Koleji / Mardin (1)	
B Miss D. L. Dewey LEV	Müdür
American Board - Şarkı Karip Misyonerleri (4)	
C J. K. Birge	Neşriyat Müdürü
C L. R. Fowle	Veznedar + Am. Chamber of Commerce for the Levant İdare Mec. Âzâsı
A F. F. Goodsell	Kâtip
A C. T. Riggs	Kâtip
YMCA (3)	
A H. Baker	Kâtibi Umumi
C A. C. Stevens	İst. Şb. Müdürü
B Mrs. M. B. White	Kâtibi Umumi
YWCA (2)	
B Miss G. Lowry	Eski Kâtibi Umumi
A Miss R. F. Woodsmall	İcra Sekreteri
Playgrounds / Adana (2)	
A R. W. Jones	Müdür
A Miss L. C. Brauer	
Mersin'de Misyoner (1)	
A Miss F. E. French	
FRANSIZ	
C Frère J. Marc	Frerler Hıristiyan Mektepleri Müfettişi
Kız Okulları (4)	
A Mme Aublé	İst. St. Elisabeth Müdürü
A Mme C. Beau	Kadıköy Dame de Sion Müdürü
A Mme Clement	Pangaltı Dames de Sion Müdürü
A Mme M. Rolland	Kumkapı St. Jean d'Arc Müdürü
Erkek Okulları (2)	
A Père Lobry	St. Benoit Müdürü — Lazarist
B Père S. Morcel	St. Barbe Mektebi Müdürü, Zonguldak (40 yıldır T'de)
Başka Fr. Papazlar (9)	
A Père Aube	Assomptioniste'ler Misyon Âmiri
A Père d'Autume	Jesuit
B Père Bernardin	Bursa Katolik Kilisesi Rahibi
B Père Bruno	İst. Fransız Sefareti Rahibi
C Père Girard-Reydet	Konya Katolik Misyonerler Âmiri

A Père Hmayak Pangaltı Mekhiarist Rahip Koleji Müdürü
C Père Hervé Capucin - Beyoğlu St. Louis Semineri Başpapazı
B Père L. Marseille Ank. Fransız Sefareti Rahibi (1896'dan beri T'de)
B Père J. Rigal Adana'da Jesuit Misyoneri

GALATASARAY (4) Fr.

C M. L. Journé Öğretmen
C G. C. Montangerand Öğretmen
A L. Rolland Öğretmen
C M. Bayen Öğretmen

DARÜLFÜNUN (4) 3 Fr. + 1 Alm.

C J. E. Chaput Jeolog
C Ch. Crozat Hukukçu
A M. Bonnafous (Aynı zamanda GS'da öğretmen)
B H. Jansen İnşaat Prof. ALM.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI (Maa. Vek.) (2)

C Dr. Ernst Egli MEB Başmimarı, Sanayii Nefise Mektebi Prof.
AVUSTURYALI

B A. Jung MEB Meslek Mektepleri Mütahassısı ALMAN

ÇAPA JİMNASTİK ENSTİTÜSÜ (3) İSVEÇLİ

C S. Alexanderson Öğr.
B S. R. Johnson LEV Öğr. (T'de yerleşmiş bir fabrikatörün oğlu)
B I. Nerman Öğr.

İNGİLİZ (1)

C C. H. R. Peach English High School for Boys Müdürü

AVUSTURYA (2)

C L. Dworschak Sankt Georg Müdürü (1898'den beri T'de)
C Dr. Hillinger S. G. Âmiri

GERİ KALAN (KATOLİK) PAPAZLAR (11)

B Mgr P. Abou - Hadid SUR. Yunan Melkit Katolik Patrik Metropoliti İst.
B Père S. Ceccherelli İT. Ank. İtalyan Sefareti Rahibi
B Salv. Fras, y Escriva İSP. İst. İspanyol Sefareti Rahibi
B Père Leonard İT. Buca Frerler Kilisesi Başpapazı
B Mgr Ch. Margotti İT. 1930 - 31 Apostolik Murahhas
B Mgr Tonna (91'İzm.) İNG. İzmir Arşöveği, vicaire apostolique de l'Asie M.
B I. T. Tosco İT. Galata St. Pietro Manastırı Başrahibi
A Mgr J.-B. F. Vallega İT. İzmir, Katolik Başpapazı
B B. Vardize GÜRCÜ Gürcü Rahipler Manastırı
B Mgr D. L. Varuhas YUN. Yunan Katolik Başpiskoposu
B P. Vatalaşvili GÜRCÜ Latin Katolik Notre Dame de Lourdes Manastırı

ALMAN ZİRAAT MÜTEHASSISLARI HEYETİ (11)

C G. Oldenburg Müdür
A W. Boehlke Ank. Yüksek Ziraat ve Hayvan Yetiştirme Mektebi Müderrisi
C Christiansen - Weniger Ank. Umuru Ziraiye Ens. Müdürü
C A. Knop Ank. Ziraat Mektebi Sebze Bahçesi Müdürü
A A. Marcus Adana'da Ziraat Mühendisi

B Dr. K. O. Muller
C F. Nath
B G. Petzhold
A F. Rummel
C E. Wendt
A Dr. W. Zwölfer

BAŞKA (2)

B F. Charles BELÇ.
C A. Hazan (74'İzm.) İT.

Serbest Meslekler (39)

TIP (17)

Hekimler (11)

B R. Abimelek LEV (88'İst.) İt.
C von Eichborn Alm.
A F. Feliziani İt.
C M. Manara İt.
C Kh. Manthos (Rum) Fr.
B J. P. Naab Alm.
A J. D. Nikolaides (Rum) Çek.
C W. L. Nute ABD.
B H. Remignard Fr.
C G. Senni İt.
C T. Sgurdeos (Rum) Yun.

Dişçiler (3)

C L. Lévesque Fr.
C L. Pick Alm.
C Mme Sollberger LEV İsviçre
Eczacı - Kimyagerler (3)
1928 S. Gianetti LEV İT.
A J. C. Reboul LEV Fr.
C E. Scheller (70'Trab.) Alm.

HUKUK (11)

Avukatlar (5)

A A. Biliotti (81'İzm.) Fr.
C G. Chabert (68'İst.) İt.
C G. Couteau (87'İst.) Bel.
A A. Mango (84'İst.) İng.
C H. E. Pears İng.
(82'den beri T'de)

Başka Hukukçular (6)

B H. Andersen Dan.
B N. W. Boeg Dan.
C K. F. Hammerich Dan.
C W. H. Hill İng.
C H. Holstad Norv.

Fitopatoloji Enstitüsü Müdürü
Heyet Azasından Mühendis
Ank. Ziraî İktisat Müderrisi
Eskişehir Nümune Çiftliği Agronomu
Hyet Âzasından
Adana'da Ziraat Vekâleti Haşerat Mütahassısı

Zonguldak Maden Mektebi Âlisi Muallimi
İzmir Yahudi Cemaatinde Sabık Muallim

Cilt ve Zührevi Hastalıklar Müt., İst.
Alman Hastanesi, İst.
İtalyan Hastanesi, İst.
İt. Hast. Doğum Kısmı Müdürü
Cilt ve Zührevi Hastalıklar Müt., İst.
Alm. Hast. Müdürü, İst.
İst.
Amerikan Hast., Adana
Ereğli Şrk. Tabibi, Zonguldak
İt. Hast. Müdürü, İst.
Balıklı Hast. Başcerrahı, İst.

Pasteur Hast., İst.
İst.
İst.

Amcası Kanzuk'un işini devralmış
İst.
Sıhhiye Vek. Kimya Laboratuvarı Müdürü

Hepsi İst.
Andrew M.'nun babası olmalı.

Türk-Yunan Muhtelit Mübadele Kom. bitaraf aza
Türk-Yunan Muhtelit Hakem Mahkemesi Reisi
Türk-İng. ve Türk-İt. Muhtelit Hakem Mahkemeleri Reisi
Türk-İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemeleri aza-
sından
Türk-Yunan Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi

- A G. Sauser - Hall İsviçreli Türk Hükümeti Hukuk Müşaviri
- BAŞKA SERBEST MESLEKLER (11)**
- O zaman "hayır sahibi" diye Türkçeleştirilen. (social work advisors) Amerikalı Sosyal Çalışma uzmanları (social workers) (4)
- B B. Burhans Ank.
- B Bay ve Bn. W. Gannaway "American Friends of Turkey" /1932'de Ank.' dan ayrıldılar
- B Asa Jennings Himaye-i Etfal Cem. Azası
- Gazeteciler (2)
- A J. H. Walton İng.
- B Miss Pricilla Allison Ring ABD Ass. Press İst.
- Arkeologlar (2)**
- C S. Casson İng. Sultanahmet Civ. Hafriyat
- C D. T. Rice İng. Âsar-ı Kadime Âlimi
- Ressam ve Fotoğrafçılar (3)**
- 1928 J. Kanzler LEV. Rus Fotoğraf Sanatçısı
- B Luigi Leone İt. İst.'da ünlü ressam
- C J. Weinberg LEV Mac. Fotoğraf Sanatçısı
- Devlet Hizmetlerinde Bulunan Yabancılar (5)**
- B E. Haidengeld Avust. Emniyet-i Umumiye Polis Müşaviri
- B M. Lucius Lüksemburg İktisat Vekâleti Başjeologu
- C E. Misrachi (Sel.) Fr. Tayyare Piyangosu Teknik Müdürü
- 1928 E. Philippart Belç. Kıbrıt İnhisar Şrk. Fen Müdür-i Umumisi
- C W. von Stempel Pş. Alm. Emekli General
- Bayındırlık (33)**
- C W. Baumann Alm. Wayys u. Freytag AG İnş. Şrk. İst. Murahhası
- B G. Beller Alm. Ankara El. ve H. Gazı TAŞ Murahhas Müdürle- rinden
- A E. Cantraine Belç. İst. Su Kanalizasyon Müteahhidi
- A P. Casserini İsviçre AEG Türk El. Şrk. Müdürü, İst.
- C F. J. Castelnaud Fr. Terkos Su Şrk. Müdürü, İst.
- B M. P. Celepov Bulg. Ankara'da mimar
- C A. Duquenne Belç. İzmir Su Şrk. Müdürü
- A. H. Duske Alm. Ankara El. ve H. Gazı TAŞ Müdürü
- B A. Erle Alm. Trabzon'da Bergman El. Şrk. Mümessili
- C E. Faller Alm. Thiergartner Şrk. Kalorifer Tesisatı Müteahhidi
- (25 yıldır T'de)
- C C. Gandon (90'İzm.) İng. İzmir H. Gazı Şrk. Müdürü, Mühendis
- C A. Georges Fr. İst.'da Nafia Mühendisi
- (1911'den beri T'de)
- A A. Göbel Alm. AEG İst. Mümessili
- B S. Gormezano (91'Sel.) Port. İzmir El. ve Tramvay TAŞ. Müdürü
- B K. Horstmann Alm. Urfa'da Bergman El. Şrk. Mümessilf
- A D. Horvath Mac. Konya'da Agrolux Şrk. El. Tesisat Müdürü
- C F. E. Imhoff İsviçre Ph. Holzman (Frankfurt - Münih) İnş. Şrk. Mü- dürü, İst.
- A D. Katona Mac. Hofherr Schratz - Clayton Shuttleworth Şark Md.

B L. Leander	Mac.	AEG El. Santralı Sabık Fen Md.
A C. Lehmann	Alm.	AG Baugesellschaft Lenz Mümessili, Mühendis, İst.
B J. Levov	Bulg.	Ankara'da mimar
A M. Liebold	Alm.	Habermann u. Guckesliebold (Berl.) İnş. Şrk. Müdürü
B G. Lombard	Fr.	Üsküdar - Kadıköy Su Şrk. Müdürü, Mühendis
B E. de Nari	İt.	İnşaat Şrk. Müdürü, Mühendis - Mimar
A A. de Rady	Mac.	Hofherr Schratz-Clayton Shuttleworth Murahhası
A J. F. Regenaermel	Alm.	AG Baugesellschaft Lenz, Mersin Yol ve Kanal İnş.
C A. Roth	Alm.	Ankara El. ve H. Gazı TAŞ. Müdürü, Mühendis
C E. Schiller	Av.	Wayys u. Freytag AG İnş. Şrk. Başmühendisi, İst.
C A. L. Schroeder	Alm.	Thiergartner Şrk. İst. Şb. Müdürü
A H. Schuritz	Alm.	Ph. Holzman (Frankfurt - Münih) İnş. Şrk. Mimarı, Ank.
A L. Silbermann	Romen	Heilmann u. Littmann İnş. Şrk. Müteahhidi
A G. Ulrich	Alm.	AG Baugesellschaft Lenz Konya Müdürü
C Vondra bey (1911'den beri T'de)	Mac.	İnşaat Mühendisi
Ulaştırma (92)		
DEMİRYOLLARI (55)		
İşletme :		
Aydın DY (13)		
C J. E. Caporal (66'İzm.)	Fr.	Muhasebe ve Kontrol Şefi
C Dr. H. Chasseaud (68'İzm.)	İng.	Sertabib
C R. L. Guest	İng.	Hareket Reis Muavini
C E. G. W. King	İng.	Elektrik Mühendisi
C H. K. Lamb	İng.	Heyeti Fenniye Reisi, Mühendis
C F. B. Lowry	İng.	Hareket Reisi
C R. Mazade (77'İzm.)	Fr.	Umum Md. (Babası Münakalât Md. idi)
C E. W. H. Mullins	İng.	Muhasip Muavini
C B. S. Perrin (85'İzm.)	İng.	Malzemei Müteharrike Müdürü, Mühendis
C W. H. Ritchie (1910'dan beri)	İng.	Başmusahip
C T. A. Shaw	İng.	Mühendis
A R. F. T. Money Shewan	İng.	Eski Umum Müdür
B H. Webb	İng.	Muhasebe Şefi
Mudanya - Bursa DY (1)		
B G. Bardio	Bel.	İşletme Müdürü
İzmir - Kasaba ve Temdidi DY (6)		
B M. Bousset	Fr.	Başmusahip
B M. Koukas (Rum)	Fr.	Münakalât Müdürü
B A. Sarrou	Fr.	Mebani Tamirat Şefi, Mühendis
B G. Sioul	Fr.	Müdür Muavini, Mühendis
B N. This (Rum)	Fr.	İşletme Müdürü
B P. Tubeuf	Fr.	Mühendis

Anadolu Demiryolları (7)

A P. Kern	Alm.	Fen Şube Müdürü
A H. Lorenz	Alm.	Makina ve Elektrik Mühendisi
C H. Meissner Paşa (1888'den beri T'de)	Alm.	Fen Müşaviri
A P. Meissner	Alm.	Eski Umum Müdür, Anadolu - Mersin - Adana
C G. Peeterbroeck	Bel.	Kayseri - Sivas Hattı Mühendisi
B Otto Shittenhelm	Avus.	Ankara'da İnşaat Müfettişi, Mühendis
B R. Weibel (1910'dan beri)	Alm.	İstanbul'da DY Mühendisi

Yataklı Vagonlar Şrk. (Wagons Lits) (1)

A F. In der Bitzin İsviçreli İst. Şubesi Müdürü

Yapım :

Julius Berger Consortium'u (11) ALMAN

C A. Alter	Alm.	Başmühendis
A J. Berger	Alm.	Hoch u. Tiefbau AG Reisi, Commerzienrat
C. J. Calmis	Romen	Üye
B Fiedler	Alm.	Balıkesir'de Mümessil
A E. Greiner	İsviçreli	Mühendis
A H. S. Hanssen	Norv.	Başmühendis
A K. Kern	Alm.	Başmuhasip
A E. Roeder	Alm.	Ulukışla'da Mühendis
A A. Roll	Alm.	Müdür
B M. Schneider (İst. doğumlu)	Alm.	Ulukışla - Boğazköprüsü İnş. Müdürü
C F. Wohlgemuth	Alm.	Mühendis

Kampmann - Saxild Grubu (14) İSVEÇ/DANİMARKA

C G. W. Anderson	İsveç	Nydquist - Hom Şrk. Um. Md., Stockholm
A B. Bassöe	Norveç	Yollar ve İstasyonlar Müdürü
A O. J. F. Bjerke	Norveç	Mühendis
A P. M. Bulow	Dan.	Mühendis
A A. Falck - Ytter	Norveç	Fen Kalemi Müdürü
B A. Jansen	İsveç	İrmak - Filyos Şb. Müdürü
C P. Kampmann	Dan.	Ank. - Ereğli, Keller - D.bekir Um. Müdür
A E. Kayser	Dan.	Başmühendis
B G. Lender	Alm.	Allgemeine Baugesellschaft Lenz Fevzi Paşa Hattı Mühendisi
B H. O. Nater	İsveç	Köprüler Mühendisi
A S. Malmborg	İsveç	Umuru Ticariye Müdürü
A C. Philipsen	Dan.	Başmusahip
C J. Saxild	Dan.	Umum Müdür
A F. Sigrist	İsviçreli	Diyarbakir'de Mühendis

Fox Bros. International Corporation (2) AMERİKAN

A W. S. Jackson	ABD	Türkiye Acentası
A M. Bongiovanni	Fr.	Kayseri'de Mühendis

KARA (6)

A A. Bachoud	Fr.	Berliet Otomobil Şrk. İst. Şb. Müdürü
A F. Camagni	İt.	Fiat Şark Müfettişi Umurisi

A M. G. Collins	ABD	İst. Ford Atelyeleri Müdürü
A U. Dabbene	İt.	Fiat Ankara Acentası
C L. Heck	ABD	Amerikan Garajı (İst.) Müdürü
C K. Kraus	Alm.	Atlas Transpork Şrk. Müdürü
HAVA (2)		
C M. Pontier	Fr.	Beynelmülül Nakliyatı Havaiye Şrk. İst. Müdürü
A C. Simen	İt.	İtalyan Aero Ekspreso Büyükdere Uçuş Meydanı Müdürü

DENİZ (29)

Bahriye acentaları (20)

A R. Barissich	İt.	Lloyd Triestino, İzmir
B Mr. E. E. Blair (LEV)	İng.	Blair, Campbell and Co., İst.
C A. Bonetta	İt.	Lloyd Triestino, İst.
C D. Brazzofolli	İt.	L. T. Şarkı Karip Um. Müfettişi (ölmüş)
B M. Campanger	İt.	Servizi Marittimi
C G. Couteaux (96'İst.)	Belç.	İst.
C E. Cros (LEV)	Fr.	İzm.
C Q. F. Cruciani	İt.	L. T. / Societa Italiana di Servizi Marittimi, İzm.
A A. Gutmann	İt.	L. T., İst.
A W. Jona	İt.	Societa An. Gestione Agenzie Sicmat
B G. Maichner (LEV)	İt.	Servizi Marittimi, İst.

1902'de T'ye gelerek Haliç'te demirli bulunan Türk sifaini bahriyesinin tamirini yapan Ansaldo İnşaatı Bahriye Şrk.'nin mümessili olmuştur.

B C. Maltas (60'İzm.)	İng.	Olivier dz. acentası, İzm.
A M. McLaren	İng.	Lloyd's Register Müfettiş, Mühendis
A J. Messageot	Fr.	Tarsus'ta SAGAS
B S. B. Paterson (LEV)	İng.	İzm.
A P. Persich	İt.	İzm.
B E. Premuda	İt.	İst.
C L. Reboul (LEV)	Fr.	İst.
B A. Rossi (92'İst.)	İt.	Lloyd Triestino Samsun Acentası
A I. Sergunin	SSCB	Sovtorflot

Denizle ilgili çeşitli işlerde çalışanlar (9) (İstinye)

A R. G. Barthelemy	Fr.	Yukarı Boğaziçi Dok ve Atelyeleri Umum Md.
A J. Bon (85'İzm.)	Fr.	İst. Van der Zee Müdürü
A A. Brand	Romen	İst. Dz. Nakliyat - Sigorta - Komisyon
B Ch. Chavdoir	Bel.	İstinye Dok Şrk. Um. Md.
A A. W. Churchill	İng.	Rıhtım Şrk. İcar Müdürü, İst.
A H. Dilg	Alm.	Şirketi Hayriye Umuru Fenniye Müdürü
A E. Guiffraz	Fr.	İzmir Rıhtım ve Liman Şrk. Heyeti İdare Reisi
C L. A. Julien	Fr.	T. Fenerler İdaresi Md., İst.
C W. H. van der Zec	Hol.	W. F. Van der Zee Şrk. sahibi, armatör

Sanayi (25)

A H. Boudot - Lamotte	Fr.	İzmir'de Sanayici
B C. Ciocco	İsviçre	Bursa İpek ve Dokuma Fab. Müdürü
A M. Debbas (67'Tarsus)	Yun.	Tarsus'ta Pamuk Fab.
C C. J. Giraud LEV	Fr.	İzmir Oriental Carpets Ltd. San. ve Tic. TAŞ.

(69'İzm.)			
C E. H. Giraud LEV	Fr.	İzmir Oriental Carpets Ltd. San. ve Tic. TAŞ.	
(80'İzm.)			
C F. H. Giraud LEV	Fr.	İzmir Oriental Carpets Ltd. San. ve Tic. TAŞ.	
(74'İzm.)			
B W. Giron (Sel. doğumlu)	Av.	Zeytinburnu Çimento Fab. Müdürü	
A J. Herok	Av.	İst.'da Mensucat Fab.	
B C. Hesz	Mac.	Sucuk ve Jambon Fab. + Sachsenberg'e ait Şarap Fab.sını Grunberg'le birlikte işletiyor.	
A A. Hilsman	Alm.	İst.'da Siemens - Reiniger u. Keifer Fab. Mümes.	
B A. İ. Hoban	İng.	Gramophone Turque Ltd. Şrk. Müdürü	
B J. F. Hunt	İng.	Valone Extract Co., İzmir (tanen istihsali)	
B S. Jonker	Hol.	Kromhout Fab.na bağlı İst. Motor Tamir Atelyesi Müh.	
C M. Levie	Bel.	Ankara ve Kireçli Çimento TAŞ.leri idare muhabhası	
B J. Messageot (80'İzm.)	Fr.	Tarsus'ta Mavromanti Pamuk Fab. Müdürü	
B P. Plumridge	İng.	Gramophone Turque Ltd. Şrk. Muhasebe Şefi	
C P. de Portu	İt.	İzmir Oriental Carpets Sanayi ve Tic. TAŞ. İd. Mec. Azası	
B M. Romagnalle (1910'dan beri T'de)	Fr.	Bursa'da İpek Fab.	
B F. Sabatier	Fr.	Bursa'da Mühendis	
C H. Sachsenberg	Alm.	Tayyare ve Motor İnş. TAŞ + Junkers İst. Müm.	
B M. Schiltz	Fr.	Türkiye Kireç ve Çimento Şrk. Müdürü	
C A. Schwartz	Alm.	Elin, Wertheim u. Mardiegggen AG Sanayi Grubu Müdürü	
A F. Stoessel	Alm.	Eskişehir Siemens Fab. Müdürü	
B P. D. Şurkov	Bulg.	Eskişehir Kiremit Fab.	
C C. Waeckerlin	İsviçre	(1912'den beri) Aydın Birahanesi Md., İzmir	
Maden (9)			
B V. Balli	İt.	Kozlu'da Bender - Ereğli Müttehit Türk Kömür Şrk. Umum Müdürü	
B E. Benois	İsviçreli	Balya-Karaaydın Maden Şrk. El. Şefi, Mühendis	
B C. Bordez	Fr.	Balya-Karaaydın Maden Şrk. Mühendislerinden	
B Orhan Brandt (1894'İzm.)	İsveçli	Bastaş Türk Maadin Ltd. Şrk. Um. Müdürü	
B H. Heine (98'Beyrut)	Alm.	Maden Mühendisi, Meissner Pş. ile Taharri Lab.	
B A. Keller (1907'den beri T'de)	Alm.	Balya Madenleri El. Makinalar Şefi, Mühendis	
B L. A. Leclercq	Fr.	Balya-Karaaydın Maden Mühendisi	
B F. Mergenthaler	Alm.	İst.'da Maden Taharriyat Laboratuvarı Kimyag.	
A O. G. L. Paluka	Alm.	Maden Kömürü TAŞ. Murahhası, İst.	
Petrol (9)			
C C. D. Campbell	ABD	Standard Oil Co. Türkiye - Yunanistan - Bulgaristan - Suriye - Yugoslavya Acentaları Müdürü	
A A. H. Correa	ABD	Standard Oil Co. Sabık Umum Müdür Muavini	
C A. V. Drake	ABD	Standard Oil Co. İzmir Müdürü	

C E. van der Haegen	Belç.	Petrofina (Belç. Pet. Şrk.) Sabık Müdürü, İst.
C W. B. Miller	ABD	Standard Oil Co. İst. Müfettişi
A S. Salko	SSCB	Neft - Sindikat Türkiye - Suriye - Yunanistan - Filistin Md.
C W. D. Tomkins	ABD	Standard Oil Co. Başmühendisi, İst.
B T. Ukladnikov	SSCB	Neft - Sindikat Samsun Şb. Müdürü
A J. R. Way	ABD	Standard Oil Co. Başmuhasibi, İst.
Ticaret (98)		
A K. Anders	Çek.	Ankara'da Skoda Mümessili
C G. I. Arkas (İst. doğ.)	Yun.	İst.'da Saatçi (Tissot - Champsour et Arcas Cie.)
C A. W. Baker (93'İst.)	İng.	G. A. Baker Ltd. (Anatolian Exploration Co.)
A A. C. B. Baker (61'İst.)	İng.	C. A. Baker Ltd.
C C. P. Ballardour LEV	Fr.	İzmir'de Otomobil ve Alât-ı Ziraiye İthalâtı
C E. C. Ballardour (57'İzm.)	Fr.	Kuru Yemiş ve Ncbati Mahsulât Ticareti
C N. Ballardour (90'İzm.)	Fr.	Balladour Şrk. Md. (1907-19 ABD'de mümessil)
B C. Baynum	ABD.	Alston Tobacco Co. Samsun Şb. Müdürü
A M. L. Bechert	İsviçre	Ankara Palas Müdürü
B W. Bielitz	Alm.	Siemens Ticari Müdürü
A T. Bower	ABD.	Adana Anatolian Cotton Corp. Um. Müdürü
A M. Brazzafolli (68'Pire)	İt.	Adana-Mersin Max et N. Brazzafolli Tic.hanesi
C N. G. Brazzafolli (74'Sakız)	İt.	Adana-Mersin Max et N. Brazzafolli Tic.hanesi
B A. Brotte	Fr.	Bursa'da İpek Tüccarı (Lyon'daki Guérin et Fils. Mümessili)
B F. Caporal (97'İzm.)	Fr.	Omnium Phono Müessesesi Sahibi
C F. Carlmann (80'İst.)	İt.	Karlman Müessesesi Sahibinin Oğulları
C L. Carlmann (83'İst.)	İt.	Karlman Müessesesi Sahibinin Oğulları
B G. A. Chisnel (81'İst.)	İng.	1920'de Whittall'lerle birlikte The Levant Iron and Machinery Co. Ltd. Mesul Müdürü
C G. P. Corsini (83'İzm.)	İt.	Mensucat Tüccarı
B R. Currin	ABD.	Gary Tobacco Co. Samsun Şb. Müdürü
B P. P. Danielsen	Alm.	Trabzon'da Fındık ve Çay (Lipton) Tüccarı
A A. T. Darby	İng.	G. A. Baker Ltd. Müdür Muavini
A R. Darr (96'İst.)	İt.	İst.'da Darros (Paris) Mümessili
B A. C. Dimitropulo (93'İst.)	Yun.	Teşebbüsât-ı İkt. ve Sinaie İhracat TAŞ. / D. Bros.
B L. E. Denes	Mac.	(Fr.) Tütün Tic. AŞ. Md. Mua. / Tabacus AŞ. Tasfiye Memuru
A G. Dussi (75'İst.)	İt.	İst.'da Castelli ve Dussi Ticarethanesi
C W. G. M. Edwards (73'İst.)	İng.	Edwards and Sons'tan Baker'a geçmiş İst. İng. Ticaret Odası Rcisi
B Laszlo Fischer	Mac.	Makine İthalâtı
A L. Fettu	Fr.	İst.'da Şarap Tüccarı
C P. Filinesi	İt.	Palamut ve Zeytinyağı İhracat Tüccarı
B P. W. Flanagan	ABD.	American Tobacco Co. Samsun Şb. Müdürü
A E. L. la Fontaine (90'İzm.)	İng.	İzmir Eastern Carpets Co. Ltd. Müdürü
C H. Frank	Alm.	Deutz - Humboldt İst. - İzm. Mümessili

B A. Gallia (97'İzm.)	İng.	Hurda Demir İhracatı
A A. Gazzan (78'İst.)	İt.	Deniz ve Tarım Makineleri İthalatı, İst.
B A. Germak	Fr.	Tüccar Terzi
A G. Gilson	İng.	Mersin'de Hüsnu Mahdumları ve Şinasi Şrk. Md.
B H. Griffin	ABD.	Gary Tobacco Co. Muhasebe Şefi
A B. L. Hansen	Nor.	İst.'da Borregaard Kâğıt Şrk. Murahhası
B G. Harris	ABD.	Gary Tobacco Co. Samsun Şb. Md.
A G. Hellenius	İsveç	İst.'da Hugo Stinnes Müdürü
C J. J. Hochstrasser	İsviçre	İst.'da Komisyoncu
A A. Holstein (75'İst.)	Alm.	İst.'da Müteahhit ve Tüccar
A W. Holstein (86'İst.)	Alm.	İst.'da Müteahhit ve Tüccar
C J. Icard (72'İzm.)	Fr.	İzmir'de Tüccar (1814'te dedesinin kurduğu fir.)
B R. Idjon	SSCB.	Trabzon'da Sovyet Ticaret Mümessili
C Y. Johnson	İsveç	İst.'da Sotko Ticarethanesi Sahibi
C A. Kappes	Pol.	İzm.'de T. ile Ticaret Polonya Şrk. Müdürü
A M. Kusenber	Alm.	İst.'da A. Werner Makine İthalat Şrk. Ortağı
C A. Lafont	Fr.	İzmir'de Mümessil
(1897'de İzm.'e yerleşmiş)		
C M. F. Lazar (73'İst.)	Av.	İst.'da kendi ticarethanesi
A J. Lehmann (70'İst.)	Fr.	İst.'da Empezaryo
A E. Levante (98'İzm.)	İt.	Mersin'de Emilio Levante Mümessili
B A. C. Lindley	ABD	American Tobacco Co. Samsun Şb. Md. Mua.
C D. Lorimer (92'Nazilli)	İng.	Russell and Co. Yeminli Muhasipler, Türkiye - Mısır - Filistin - Yunanistan Müdürü
B P. Löske	Alm.	İst.'da Siemens Sabık Müdürü (şimdi Bükreş'te)
C H. Madge	İng.	İst.'da Muhasebe Eksperti (1908'den beri T'de)
A F. Mainetti (92'İzm.)	İt.	İzm.'de Fratelli Mainetti Firması
A H. Mainetti (1900'İzm.)	İt.	İzm.'de Fratelli Mainetti Firması
A R. Mainetti (94'İzm.)	İt.	İzm.'de Fratelli Mainetti Firması
A A. V. Malamo (84'İzm.)	İt.	İzm.'de Huston and Hornsby (ABD) Acentası
A H. R. Mandil (74'İst.)	ABD.	İst.'da Sadullah, Levi ve Şrk. (Hal) Ortağı
B R. Manzini	İt.	Steirische Gustahlwerke AG: Otomatik Makineler - Odun İthalat İhracat Şrk. Mümessili
(Eski Tophane Silâh Fab. Md. oğlu)		
A E. Meyer LEV	Alm.	İst.'da Saatçı
B B. Montçev	Bulg.	Krum Çapraşıkov Tütün Şrk. Müdürü
C R. Montgomery	İng.	MacAndrews and Forbes Co. (NY) İzmir Müdürü
A H. Narick (86'İzm.)	Fr.	İzm.'de Fratelli Mainetti Fen Müdürü, Mühendis
B H. Ninides	Yun.	İst.'da amcası Sava N. ile kereste ihracatı
(1909'dan beri T'de.)		
A H. Nylen	İsveç	İst.'da Asea Nohab Şrk. Müdürü, Mühendis
A F. Olpe	Alm.	İst.'da Deutz u. Humbold Şrk. Mümessili, Müh.
C P. Pagy (68'İzm.)	Fr.	1821'de kurulan P. Pagy et Fils Müdürü, İzmir
B A. Pennetti	İt.	Penetti et Pariente (makine ithalat) Firması
B P. Péré (İzm. doğumlu)	Fr.	İzmir Fransız Tic. Odası Azasından
R C. H. Petter	İng.	T. Bowen Rees and Co. (London) İzmir Mümes.
B U. J. Reforzo	İt.	İst.'da Fotoğraf Malzemesi İthalatçısı
(89'İnebolu)		

A A. Reinhardt (74'İst.)	İt.	İst.'da Mümessil ve Komisyoncu
C W. F. Robinson	İng.	Societe Fr. pour le Commerce des Tabacs Um. Mümes.
A Hacı A. E. Sadegiyani	İran	İst.'da Halı Tüccarı
C D. Saporta (75'Sel)	İsp.	İzm.'de İthalât İhracat Tüccarı
B C. Savoy	Fr.	İst.'da İthalât İhracat Tüccarı
A P. Schaurte	Alm.	İst.'da K. von Heydebreck Halefi Ticarethanesi
B A. Schmidt	Alm.	Samsun'da Tütün Tüccarı
A F. Seidi	Çek.	İst.'da "T. için Mübayaat Şrk." (Bremen) Müm.
C M. Serville	Fr.	İst.'da Kitapçı (Libr. Mondiale/Messageria Orie.)
C F. Solari (İzm. doğumlu)	İt.	İzm.'de Tüccar
A R. Stoeckel	Alm.	İst.'da kendi firması (Berlin)
C M. Unz	Alm.	İst.'da Farbenindustrie, Saechsische Maschinenfabrik Mümessili
A A. Vöhtz	Dan.	İst.'da Sotko Mümessili, Mühendis
B G. Wehrli	İsviçre	J. J. Hochstrasser u. Co. Giresun Şb. Müdürü
C A. Werner	Alm.	İst.'da kendi ticarethanesi
(1910'dan beri T'de)		
C R. A. Wheeler	İng.	İzmir'de Tüccar
C A. J. Whittall (79'İzm.)	İng.	İzm.'de önceleri P. G. Barff Ltd.'de çalışırken, 1922'den beri kendi hesabına iş yapıyor.
B E. F. Whittall LEV	İng.	İzm.'de 1811'de kurulan J. W. and Co. Müdürü
B H. J. Whittall (84'İzm.)	İng.	İzm.'de Tüccar
B R. Wilkin (63'İzm.)	İng.	İzm.'de S. Whit. and Co. Müdürü
B M. Wohl	Alm.	Thomas Houston (Paris) İst. Mümessili - ölmüş
A D. Yosis LEV	Yun.	İst.'da Deri Tüccarı (Mehmet Eşref ve Şrk.)
A K. Yosis LEV	Yun.	İst.'da Deri Tüccarı (Mehmet Eşref ve Şrk.)
Banka ve Sigortacılık (44)		
Bankacılar (33)		
C Dr. E. Alexander	Alm.	DOB, Um. Md., Berlin
C R. E. Bergeron	ABD.	Am. Exp., Şarkı Karib Um. Md., İst./şimdi Lond.
C Ch. Berthinier (82'İst.)	Fr.	Ott., Kont. Şefi, İst.
B Fr. Bianchi (88'Sel)	İt.	Ott., Şb. Md., Samsun
A F. Bonapace	İt.	Pays d'Or., Şb. Md., Adana
A A. Bonnet	Fr.	Cr. Lyon., Şb. Md., İst.
B E. Braggiotti (78'İzm.)	İt.	Ott., Şb. Md., Zonguldak
C E. Campan	Fr.	Ott., Huk. D., İst.
C R. Caporal (88'İzm.)	Fr.	Sal., Şb. Md., İzmir
B A. E. Daleggio (? Ed)	İsp.	Ott., Şb. Md., Adana
A A. Delenda (88'Port Sait)	Fr.	Ott., Mal. D., İst.
A E. Fernandez (20 yıldır)	İt.	Marm., Md., İst.
A K. Gertig	Alm.	DB, Md., İst.
A E. Goldenberg	Alm.	DB, Md., İst.
A M. le Grain	Fr.	Sal., Murahhas. İst.
A F. Guionic	Fr.	Ott., Merk. Md., İst.
B F. B. Harding	ABD.	Am. Exp., Şarkı Karib Md., İst.
C E. Hodler	İsviçre	Ott., Şb. Md., İst.
C K. Lebrecht	Alm.	DOB, Um. Md., Berlin/eskiden İst.

A I. Modiano	İt.	DOB, Şb. Md., İst.
B J. Nahum (99'İst.)	İt.	Sal., Şb. Md., Mersin
A N. Parodi (88'İst.)	İt.	B. di R., Md., İst.
C F. Pomi	İt.	BC İt., Md., İst.
C J. Posth	Alm.	DOB, Md., İst.
A H. Rëichlen	Fr.	Ott., Şb. Md., İst.
A O. Rawndal	ABD.	Am. Exp., Md. Mua., İst.
C A. H. Reid	İng.	Ott., Um. Md. Mua., İst.
A I. Rossi (74'Sel)	İt.	İtibarı Milli, Um. Md., İst.
C C. Rousso (74'İzm.)	İt.	Pays d'Or., Md., İzmir
A A. Sarıdaki (79'Sel)	Fr.	Ott., Şb. Md., Konya
A L. Sicot	Fr.	Ott., Kât. Um., İst.
B J. Boggetti (68'Ed)	İt.	Ott., Şb. Md., Ank./şimdi emekli
C S. de Pognadoressc	Fr.	Ott., Um. Md., İst./ölmüş
Sigortacılar (11)		
C E. F. Bon (52'İzm.)	Fr.	+ Fr. Tic. Od. Um. Kât. İzmir
A A. B. Caraco (61'İst.)	İng.	Sigorta Eksperi - Müf. İst.
B R. Casaretto (67'İst.)	İt.	Riunione Adriatica di Sicurta Um. Acentası, İst.
C R. Chabert (99'İst.)	İt.	+ Temsilci İst.
C M. Fernandez (84'Sel)	İt.	Türk. Milli Sig. Şrk. Md., İst.
A W. F. Gingell (65'İzm.)	İng.	+ Eshabı Emlâkten, İst.
A F. Guidici (72'İzm.)	İt.	Kendi firması, İzm.
A H. Guidici (86'İzm.)	İt.	Riunione Adriatica Md., İzm.
A G. Jagdfeld	Rus	Nordstern Şark Md., İst.
A E. de Mestral	İsviçre	Millî Mükerrer Sig. Md., İst.
B F. Nigri (90'İst.)	İt.	Riunione Adriatica Um. Ac. Casaretto'nun şeriki ve yeğeni (İth. - İhr.), İst.

TARTIŞMA : 4

Oturum Başkanı :

Prof. Afet İNAN

BAŞKAN (PROF. DR. AFET İNAN): Sayın Mete Tuncay'a teşekkür ederiz. Şimdi söz almak isteyen arkadaşlar lütfen isimlerini yazdırsınlar... Evet, sayın İsmet Bozdağ, sayın Yahya Sezai Tezel, sayın İlber Ortaylı, sayın Sina Akşin, sayın Ferhan Şenatalar... Buyurun İsmet Bey.

İSMET BOZDAĞ: Önce sayın konuşmacıya gerçekten teşekkür ederim. Çünkü bir meseleye insan tek yandan yanaşırsa bu mesele nasıl çarpılır, değişir, bambaşka bir şekil alır ve başkalarını nasıl dehşete düşürür, işte bunu bugün, burada, sayın konuşmacının dilinden bu hikayeyi dinlerken farkettim ve o zaman anladım ki bazı insanlara meseleler böyle anlatılıyor. Böyle anlatılınca da benim gibi altmışlık bir adamı bu hale koyduktan sonra onsekizindeki delikanlıyı deliye döndürür, zincir tutmaz hale getirir. Efendim, meselelere bir yandan yaklaşmak şüphesiz çok kıymetlidir. Çünkü kullanılan metod bellidir ve çıkacak sonuç bu metodun neticesi olarak değerlendirilir. Görüyorum ki, burada hep aynı metod kullanılıyor. Maaşallah hep diyalektik çalışılıyor. Bilimsel diyalektik kainatın kanunu; elbette fikirlerimizin de kanunu olacak. Ama bunun karşısında başka bir metodla meseleyi araştırmak mümkün değil mi? İsterseniz deneyelim. Biraz önce, diyalektik açıdan yabancıların Türkiye'deki durumlarının nasıl vahim bir manzara çizdiğini gördük. Şimdi tahlili açıdan, yani pozitif açıdan meseleye yanaşalım ve tahlili metodu kullanalım. Ve bakalım «manzara-i umumiye» nasıldır? Önce, birşey anlatılırken o şeyin hangi çevrede geçtiği çok önemlidir. Türkiye bir İstiklâl Savaşı'ndan çıkmıştır ve bu savaşı yapabilmek için öyle kanunlar çıkarmıştır ki, adamın elinden ekmeğinin yarısını almış, yırtık pabuçlarla savaşa girmiş ve girmek için de gerektiği zaman insanların servetinin yarısını, hatta daha fazlasını alabilmiştir. Sonuçta, Allaha şükür kazanmışız. Ve bugün tek müstakil Türk devleti olarak ayaktayız. Bunu da o savaşa borçluyuz. Şimdi gelelim, savaşın bittiği günlerdeki 'manzara-i umumiye'ye. Ben de bilimsel davranayım, atıflar yapayım. Halide Edip Adıvar diyor ki: Batı Anadolu'da bir kasabaya gittiğin zaman insanlar Türklerin etrafına toplanıyorlar. Birçok dilekleri var. Yanmışlar, yakılmışlar. Beş para yok, yiyecek içecek yok.. Ama en önemli dilekleri ustalarının geri gönderilme-

si. Nedir diyorsunuz, ustayı ne yapacaksınız? Tekerlek yapamıyoruz diyorlar, arabamızı götürecek tekerlek yapamıyoruz.

Şimdi iyice düşünelim. Eğer Batı Anadolu'da, yani bugün aydın kesim saydığımız ve kapitalizmin ve burjuvazinin en çok geliştiği kesim olarak bildiğimiz Batı Anadolu'da bir kasabanın tekerlek yapacak ustası yoksa ve bunu o zamana kadar bizim memleketten kovmak zorunda kaldığımız insanlar yapıyorlarsa, bu düşünülecek bir meseledir. Bir başka olayı daha aktaracağım sizlere. Celâl Bayar'ın İktisat Vekili olduğu zaman Moskova'ya yaptığı seyahat sırasındaki intibaları.. Bir vesileyle anlatmıştı. Demişti ki: «Bizi bir fabrikaya götürdüler. İri yarı bir müdür bizi karşıladı. Hangar gibi bir yere soktu. Binlerce makina harıl harıl çalışıyor. Kaç kişi çalıştığını sorduk. Beşbin dediler. Kaç mühendisiniz var? dedik. Beşyüz dediler. İki gözümden iki damla yaş aktı. Ben kendi memleketimde bir tek mühendis bulmak için göbeğim çatlıyor. Adam bir tek fabrikasına beşyüz mühendis koymuş. Ve döner dönmez, aman teknik eğitim, aman gerekirse gençlerimizi Avrupa'ya gönderelim, aman yerli okullar açalım diye debelendim durdum.» İşte sizlere 1930'ların manzarası. Kesinlikle bellidir ki, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti kurulduğu zaman hiç bir şey yoktu. Tam olarak hatırlamıyorum ama bütçesi altmış milyon civarındadır. Ve bunun yarısı da borçlara ödenecektir. Bir istihlak vergisi vardı. İnsanlar elma alsalar üzerine vergi pulu yapıştırılırdı. Direkt vergiler yetmediği için endirekt vergiler hissedilir hale getirilmişti. Ve böyle bir durumdan kalkıldı, bugünkü kırk milyonluk Türkiye'ye erişildi. Arkadaşlar, gayet iyimser olalım, kötümser olmaya gerek yoktur. Memlekete de kötümser havayı yaymak için de sebep yoktur. Olaylara gerçekçi açıdan baktığımız zaman manzara şudur. Türkiye sıfırdan başlamış bir ülkedir. Nitekim sayın konuşmacı da bu yabancı kişilerin birer birer çekildiğini ve bu çekilmenin 1929 Buhranı ile II. Dünya Savaşı'na bağlanması gerektiğini söyledi. Belki onların da etkisi de olmuştur. Ama böyle olsa bugün çağırdığımızda geri gelirlerdi. Oysa gelmiyorlar. Çağırıyoruz, rica ediyoruz, yabancı sermaye teşrif etsin diye çeşitli konferanslar veriyoruz ama gelmiyorlar. Tabii, eğer sömürecek birşey yoksa gelmezler, sömürecek birşey oldumu çağırmadan gelirler. Mesele devletin bakışındadır. Bugün devlet diyor ki, gelsin, gelsin ama dışa dönük ihracat yapacak biçimde fabrika kursun bana. İhracatımızı güçlendirecek ise 'teşrik-i mesai'ye hazırım. İşine gelmiyor bu onların. Sonuç olarak yabancı sermaye ile Türk devleti arasındaki köprüleri kurarken şunu akıldan hiç çıkarmamak gerekir ki, o zamanın idaresini ele almış insanlar kusurları olsa da, bilgileri tam olmasa da en az bizler kadar vatanseverdirler ve bilgilerini, güçlerini son kertesine kadar kullanarak Türkiye'yi bugünkü durumuna getirmişlerdir. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Teşekkür ederiz sayın İsmet Bozdağ. Söz sırası Yahya Tezel'de. Buyurun, lütfen.

DR. YAHYA SEZAI TEZEL: Aslında sayın Tuncay'ın konuşmasına çok kısa bir ekleme ile yetinmek niyetindeydim. Ancak şu anda, benden önce konuşan sayın İsmet Bozdağ'ın bazı sözlerini de cevaplamak gerektiğini hissediyorum. Sabahki ilk tebliğden bu yana tartışmalarda bir kopukluk, bir merak kopukluğu var gibi geliyor. Ve bu kopukluk ve gerginlik iki olgunun aynı anda ele alınıyormuş sanılmasından doğuyor. Tarih içinde yaşamış, bütün dünya uluslarının, halklarının dikkatini çekmiş ve bu anlamda saygısızlık konusu olamayacak bir Türkün düşünceleri ve eylemleri ile bu dönemin tarihi birbirine karıştırılıyor. Ben Atatürk'ten sonra doğmuşlarımdanım yani o dönemin olaylarını kendisiyle birlikte yaşamak, birinci elden gözlem yapmak şansına sahip olmadım. Ama izin verin bir şikayetimi dile getireyim. 1977 yılındayız ve hala bu dönemin doğru dürüst bir tarihine sahip değiliz. Bir dönemin hiçbir zaman tek bir tarihi yoktur. Bir dönemin tarihleri vardır. Eğer 1923-1938 döneminin tarihinin yazılması süreci övgü ya da yergi düzeyinden evrensel tarihçilik disiplinleriyle eklenilen uygar ve bilimsel tarih araştırmaları düzeyine çıkarılmamışsa izin verin bundan bizim kuşağımızdan çok Atatürk'le beraber yaşayanlar ve dönemin olaylarını birinci elden gözlemleyen kişiler sorumlu olsun. Kanımca tarihçinin görevi ne yergi ne de övgüdür. Tarihçi olaylara duygusallığın ötesinde yaklaşmalıdır. Tarih araştırmalarını daha da kısırlaştırmak istemiyorsak zorunludur bu. Araştırmaları duygusallığın ötesinde olgular düzeyine indirmek zorundayız. Bizim için burada önemli olan 1923-1938 aralığının çeşitli yönleridir. Sanmıyorum ki bugünkü tebliğlerde ve sayın Tuncay'ın konuşmasında bu dönemin tarihi katı bir metodolojik zorlama ile ele alınmış olsun. Bu suçlamayı haksız ve yersiz buluyorum. Belki metodolojisinin «tek olguculuğu» açısından Mete Tuncay'a eleştiriler getirmemiz söz konusu olabilir ama aslında suçlanan bu değil bir tarih ve toplum bilimi anlayışıdır. Bunun ismi konmadı, artık koymak gerek. Marksist tarih anlayışı bu. Ve yargı şu: efendim 1923-38 döneminin tarihi Marksist tarih anlayışı içinde ele alınarak yozleştirilmektedir. Son derece yanlış bir yargı bu. Kısır döngülere sürükleyebilecek bir yargı bu. Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, kimsenin 1923-1938 dönemi tarihini Marksist açıdan yeniden yazmak diye bir görevi, hatta hakkı yoktur. Tarihçinin görevi dönemin olaylarını sistematik bir biçimde araştırmaktır. Eğer karşınızda 1929 Bunalımı diye birşey varsa ve eğer 1930 yılında Türkiye'de iç ticaret hadleri yüzde kırk tarımın aleyhine dönmüşse ve ben de Serbest Fırka denemesi iktisadi olaylarla yakından ilgilidir dersem. Sizin kalkıp mekanik Marksist bir değerlendirme yapıyor, siyasi olaylar iktisadi olaylarla açıklanıyor, tarihimiz saptırılıyor

demeye hakkımız yoktur. Bu büyük bir yanlgı olur. Ve ayrıca 1930 yılında Türkiye'de iç ticaret hadlerinin yüzde kırk tarımın aleyhine döndüğünü bilmeden tarihçilik yapmak, affınıza sığmayım, vakanüvistçiliktir. Ve artık vakanüvistçilikten kurtulmanın zamanı gelmiştir. Teşekkür ederim.

ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK: Arkadaşımız çok muhtaç olduğumuz bir kuyumcu çalışması yapmıştır. Objektif tarihi yazmak için bu tür çok emek isteyen ve belki küçücük bir verim verecek ince çalışmalar yapmak zorunludur. Böyle çalışmalar devrine artık girmemiz gerekir. Kendilerine yardımcı olmak üzere bir noktayı belirteyim. Adı geçen Mehmet Zeki, Mahmut Kemal'in arkadaşı M. Zeki Pakalın mıdır? Bence başka bir Mehmet Zeki olsa gerek. Ancak önemli olan bu araştırmanın genç kuşaklar için son derece ibret verici bir tabloyu sergiliyor olmasıdır. Nereden nereye geldik?.. Değerli araştırmacının zamanı elverişli olup da daha gerilere gitselerdi hepimizin yüzünü kızartan bir tablo ile karşılaşacaktı. Yakın tarihlerde çevrilen «Atatürk Devriminin Sosyolojisi» diye bir kitap bu açıdan çok enteresan. Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerini ele alıyor ve ortaya koyuyor ki bu dönemde Türklerin ekonomideki, iş hayatı içindeki yerleri yüzde on kadardır. Yani ekonominin yüzde doksanı yabancıların elindedir. Bununla beraber yabancı ilminden, tekniğinden habersiz olan ilk kalkınma hamlesi içindeki bir ülke için düşünülemez. Aynı şekilde yabancı sermayesinden de yoksun kalmak düşünülemez. Almanya'yı Almanya yapan Amerika II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu ülkeye 5 milyar dolar vermiştir. Ne varki bu yardımlar, borçlar kapitüler taşımamalıdır, iyi kullanılmalıdır. Bu noktada konuşmacıdan farklı düşündüğüm kanısında değilim. Değirmek istediğim bir nokta daha var. Kendisi levantenlerden söz ettiler. Şunu eklemek istiyorum, levantenler Türk tarihinde bir belâ olmuşlardır. Biraz geriye gidecek olursak ahlaklı, namuslu paşalarımızı para gücü ile nice zamanlar iğfal ederek devletten çıkarlar toplamışlardır. Tarihimizde kara bir lekedir bu. Tasfiyeleri de kolay olmamıştır. Şimdi Lübnan'dalar. Orası yıkıldıktan sonra nereye gidecekleri belli değil. Belli olan birşey varsa o da beşeriyetin başına bela bir kitle olduklarıdır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Teşekkür ederiz sayın İrmak. Buyurun İlber Ortaylı.

DR. İLBER ORTAYLI: Sayın Tuncay'ın bildirisinde saydığı isimlerden bir tanesi, İttihad-ı Milli özellikle dikkatimi çekti. Yarın dinleyeceğimiz Tekeli ve İkin'in araştırmaları için ben birkaç belge okudum. Aralarında I. Dünya Savaşı içinde yazılmış olan Alman raporları vardı. Türkiye'de o sıralar var olan yeni bir milli kapitalizm yarat-

ma eğilimi karşısındaki düşüncelerini sergiler. Cavit Bey'in başı çektiği bu eğilimi Almanlar savaşın romantizmi içinde, sanki çokuluslu şirketler hiç doğmayacakmışçasına, teşvik etmektedirler. Tabii Alman denetiminde kurulacağını ve planlanacağını düşünerek.. İttihad-ı Milli bunlar arasındadır, onun dışında çeşitli banka ve şirketler daha vardır. Bu şirketin milli nitelikte olduğunu sanmıyorum, Bank Ottoman ile bütünleşmiş bir şekildedir. Bu konuda daha fazla bilgi verilebilirse memnun olacağım. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sina Akşin lütfen.

DOÇ. DR. SİNA AKŞİN: Bir noktaya değinmek istiyorum. Bu cins biyografik sözlükler ticari amaçlarla yapıldığı zaman şöyle hazırlanır bildiğim kadarıyla. Böyle bir sözlüğü hazırlayacak olan adam birtakım formüller hazırlayarak bu sözlüğü satın alabilecek kişilere gönderir. Öyle pek tanınmış ve yüksek mevkideki kişilere de göndermez. Örneğin Atatürk'e göndermez, çünkü bilir ki Atatürk bu formüllerleri doldurmaya-caktır. Kazanç amaçlı olduğu için ismi çıktığında bak benim de ismim var diyerek gururlanacak kişilere gönderir. Daha küçük düzeydeki kişilere de gitmez bu formüllerler. Ben bu açıdan meselenin değerlendirilip değerlendirilmediğini öğrenmek istiyorum. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Efendim, şimdi müsaade ederseniz sayın Tuncay konuşmacılara cevap verecekler. Buyurun Mete Bey.

DOÇ. DR. METE TUNCAY: Bütün konuşmacılara teşekkür ederim. Yalnızca birkaç noktaya değinmek istiyorum. Ancak benim kafamda da aydınlığa çıkmış değil bu noktalar. Bir tanesi, Enver Ziya hocamın belirttiği gibi Behiç Erk'in Atatürk'e gidip de yabancılar olmazsa tren işlemez deyişi. Tabii burada yabancılarla kastedilen azınlıklardır. Bu kafamda bir soru. Türkler ki Hicaz Demiryolunu kurmuş ve işletmişlerdir. Sanıyorum asıl sorun Kurtuluş Savaşı sırasında teknik kadroları kimlerin oluşturduğu ile ilgilidir. Ancak bu sorunu burada ayrıntılarıyla irdelemenin olanağı da yoktur. İlber arkadaşım İttihad-ı Milli'nin pek öyle milli olmadığını belirtti. Benim de kafamda buna yakın sorular var. O İttihatçıların küçük efendisi Kara Kemal ve çevresinin milli politikalarının bir Alman planının uzantısı olması olası. En azından bundan kuşku duymak için elde yeterli neden var. Ancak yeterli araştırma yapılmış değil henüz. İttihad-ı Milli ise öncekilerle kıyasla en milli görünene. Hiç olmazsa bana öyle gözüküyor.

Biyografi Sina Akşin arakadışımın düşündüğü gibi Amerikan metodlarıyla hazırlanmamış. Fazlasıyla alaturka. Atatürk'e ve İnönü'ye bir sunuşla başlıyor. Ayrıca sanıyorum ticaret odalarının önemli desteği

sağlanmış. Burada esaslı bir eleştiriyi Yahya Tezel'den yemek üzereydim. Fakat o da özellikle başkalarının bana çok farklı açılardan çattıklarını görünce haksızlık olacağını düşündü sanırım. Değerli katkılarından ötürü tüm konuşmacılara teşekkür ederim.

5

Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler

Doç. Dr. Sina AKŞİN

Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinin I. Cihan Savaşına katılması üzerine, İtilaf Devletleri gizli pazarlıklar sonunda yine gizli olan bazı antlaşmalarla, savaşı kazandıkları takdirde Osmanlı ülkesini nasıl paylaşacaklarını kararlaştırmışlardı. Sonuç olarak İtilaf Devletleri muzaffer oldular, ama savaştaki bazı gelişmeler bu antlaşmaların aynen uygulanmasını zorlaştırıyordu. Örneğin, Rusya'da bir komünist ihtilâlinin çıkmış olması, kendiliğinden bu ülkeyi paylaşma dışı bırakıyordu. Bunun gibi, İtalya'nın savaşta bir varlık gösterememiş, hatta Avusturya ile savaşırken İtilâf Devletlerine yük olmuş olması, İngiltere ve Fransa'nın gözünde İtalya'nın payını kısmak için bir mazeret teşkil ediyordu. İngiltere de, Osmanlı Devletine karşı savaşı büyük ölçüde kendi çabasıyla yürütmüş olduğu düşüncesiyle Fransa'nın

buradaki payını azaltmak gerektiği görüşündeydi. Böylece Osmanlı Devletini bir İmparatorluk olmaktan çıkarmanın ötesinde, Türklerin anayurdunu parçalamak, Türkiyeyi iyice güçsüz bir hale koymak konusunda anlaşmış bulunan İtilaf devletleri, rekabetleri dolayısıyla, kendi aralarında çıkabilecek şiddetli uyuşmazlıkların tohumlarını atmış oluyorlardı. Bu sayede Türkiye'nin, kendisi için hazırlanmış olan korkunç kaderden kurtulması imkânî doğmuş oluyordu. Tebliğimin amacı bu imkânın nasıl geliştiğini, millî hükümetin bunu nasıl kullandığını anlatmaktır. Önce, söz konusu devletlerin bu dönemdeki tavır ve hedeflerini saptayalım.

İngiltere'nin Durumu: İngiltere, sömürge olmaya aday ve Kırım Savaşından başlayarak Avrupa'nın bir çeşit 'ortak' sömürgesi olan bir ülkenin kendisiyle savaşa tutuşmuş olmasını, hele Çanakkale ve Kutüamare'de yenilgiye uğratmış olmasını hazmedememektedir. İngiliz İmparatorluğu içindeki nüfuz ve itibarını eski haline getirebilmek için Osmanlı Devletinin örnek bir biçimde cezalandırılmasını istemektedir. Bunun için Arap ülkeleri elinden alınacağı ve gizli antlaşmalara göre Fransa ve İtalya Anadolu'dan paylarını (Akdeniz ve Güney Ege bölgesi) alacakları gibi, Doğu Trakya Yunanistan'a verilecek ya da bu devlet ile Bulgaristan arasında paylaşılacak, İstanbul ve Boğazlar uluslararası ya da ABD yönetimi altına sokulacak, İzmir belki Yunanistan'a verilecek, Doğu Anadolu Ermenistan ve Kürdistan olacaktı (1). Malî ve iktisadî alanda eskisinden daha ağır ve kısıtlayıcı bir düzen gelecekti. Bu programdan amaç, yukarıda belirtildiği gibi, Türkleri örnek bir biçimde cezalandırmak ve savaş sırasında olduğu gibi, Karadeniz'i, denizler hâkimi İngiliz donanmasının erişmeyeceği bir yer olmaktan çıkarmaktı.

Bilindiği gibi, Sevres Antlaşmasında İngiltere, İstanbul ve Boğazlar konusundaki tasavvurunu gerçekleştiremedi. Bir kez ABD Senatosu Versailles Antlaşmasını onaylamayı reddederek (19 Mart 1920) kendi kabuğuna çekildi. Daha önemlisi, Hint Müslümanları, hilâfetin merkezidir diye, İstanbul'un Osmanlı egemenliğinden çıkmasına karşı kesin bir tavır aldılar. Ağa Han gibi İngilizlerin mutemet Müslüman önderleri de bu talepleri desteklemek durumunda kalınca, İngiltere buna boyun eğmek zorunluğunu duydu. İstanbul'un Osmanlı başkenti kalmasının İngiltere açısından bir yararı da yok değildi. Padişah ve hükümetinin İngiliz donanmasının toplarının menzili içinde bulunması bunlara istediğini yaptırmak imkânını veriyordu.

(1) İngiltere arşivi: FO 371/4156, 519. Bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (İstanbul, 1976), s. 103.

Gelelim İngiliz-Yunan ilişkisine, 1919 başında İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İzmir'in Yunanlılara ancak Doğu Trakya'da tatmin olmadıkları takdirde verilmesini öngörüyordu. Halbuki Doğu Trakya tümüyle Yunanistan'a verilecekti. Sonuç olarak Dışişleri Bakanlığı İzmir'in Yunanistan'a verilmesi konusunda çok karşı olmamakla birlikte, bunun tehlikelerini de görüyordu. İngiliz askerî çevreleri ise kesinlikle buna karşıydılar, zira bunun Türkleri tehlikeli derecede tahrik edeceğine inanıyorlardı (2). İzmir'deki İngiliz tüccarları ve İngiliz Aydın demiryolu şirketi de Yunan yönetimine, ortalığı karıştıracağı, ayrıcalıklı durumlarını sarsacağı, İzmir bölgesini hinterlandından kopararak iş imkânlarını azaltacağı için karşıydılar. Fakat bu işte tayin edici etken nüfuzlu İngiliz Başbakanı Lloyd George'un tercihleri oldu. O, yetişme tarzı, partisinin siyaset geleneği icabı Türk düşmanıydı. Sonra da Venizelos ve Vickers silah firmasının Yunan asıllı sahibi Sir Basil Zaharof ile yakın dostluk ve ilişkileri vardı. Tabii Yunanlıların İzmir'e çıkartılmalarının ve Ege bölgesini işgal edebilmelerinin aklı gibi görünen bazı açıklamaları da yok değildir. Deniyor ki, Yunanistan İzmir'e çıkmasa İtalya gelip işgal edecekti. Bir kez İzmir'i İtalya'ya veren 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması, Rusya'nın onamı eklenmediği için geçerlik kazanmamıştı. Kaldı ki, Büyük Devlet statüsü için her zaman başarılı olamayan çabalar gösteren İtalya'nın İngiltere, ABD ve Fransa'ya ve bu devletlerin oradaki donanmalarına rağmen İzmir gibi uluslararası bir liman kentini işgal edebilmesi hiç de kolay değildi. Yine deniyor ki, denize bağımlılığı ile (adalar ve Atina'nın denize yakınlığı hatırlansın) Yunanistan denizler hâkimi İngiltere'nin ideal bir uydusudur, üstelik Boğazlara giden yola egemendir. Bu doğru ama bunun için İzmir'i, hele bütün bir bölgeyi Yunanistan'a vermek gerekir miydi? Toynbee'nin bir açıklamasına göre de, İngiltere'nin, Kıbrıs'ı elde tutmağa devam edebilmesi için başkasının (Türkiye'nin) kesesinden Yunanistan'a ikramda bulunması gerekiyor (3). Şunu da eklemek gerekir ki, bir kez Yunanistan İzmir'e çıkıp kanlı istilâsını yayması sonucunda millî mücadele başladıktan sonra, bu hareketi bastırmak ve Sèvres'i zorla kabul ettirmek için İngiltere'nin, hatta Sèvres'i istedikleri ölçüde diğer müttefiklerin, Yunan ordusundan başka bir dayanakları yoktu.

Gelelim İngiltere'nin Fransa karşısındaki tavrına. Toynbee'ye göre Yakın Doğu'da ötedenberi 3 rekabet vardı: 1) Fransız-İngiliz, 2)

(2) FO 371/4156, 33951-2.

(3) Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey* (London, 1923), s. 75.

Rus-İngiliz, 3) İngiliz, Fransız, Rus-Alman rekabetleri. En eskisi, köklüsü ve savaşın sonunda egemen olan rekabet birincisiydi (4). Gerçekten, İngiltere, savaşın sonunda kara ordusunu hemen tamamıyla terhis etmiş ve barış zamanında da mutadı olduğu gibi, donanması ve geleneksel, hatta içgüdüsel denebilecek denge siyaseti ile kalmıştı. Oysa gördüğü, bir dengesizlikti. Savaş tazminatı uğrunda ve geleceği güven altına almak için, Fransa ordusunu ayakta tutuyor, Ren bölgesine göz dikiyordu. İngiltere'nin gözünde Fransa'nın güvenliğinin hangi noktada sağlandığı, Avrupa hegemonyasının nerede başladığı pek belli değildi. Dünyanın en güçlü kara ordusuna sahip olan Fransa, Alsace-Lorraine, Saar ve Ruhr kaynaklarını ele geçirerek bir numaralı bir sanayi devleti haline gelmek istidadındaydı. Rusya'daki müdahaleleriyle ve Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya'yı kanadı altına alarak bir Avrupa hegemonyasına doğru gidiyor gibiydi. Denge siyaseti gereği, bunu önlemek için bir ölçüde Almanya ve Sovyetlerin Fransa'ya karşı desteklenmeleri gerekiyordu. Orta Doğuya gelince, burada gizli paylaşma antlaşmalarına göre Sivas, Kayseri, Harput, Diyarbakır, Kilikya, Akkâ'nın kuzeyini, Lübnan'ı alacak, Suriye ve Musul Fransız nüfuz bölgesi olacaktı. Savaş telaşı içinde bol keseden yapılan bu dağıtım Londra hükümetini rahatsız etmeğe başlamıştı. Zira Filistin, Suriye ve Irak cephelerinin bütün yükünü biraz da isteyerek İngilizler çekmişti. Onun için de, Fransızları Mondros bırakışmasına taraf yapmamağa itina göstermişlerdi. Ayrıca ne yapıp yapıp Fransa'yı petrol bölgesi olan Musul'dan vazgeçirdiler. En büyük kozları, Fransa'nın Almanya'dan istediği tazminatı alabilmek ve bu memlekete karşı güvenliğini sağlamak için desteklerine muhtaç oluşuydu. Bir ölçüde yine bu koz sayesinde ki, İzmir'in Yunanlılarca işgali için Clemenceau'nun rızası alınabilmişti. (Başka nedenler: Venizelos, 1919 başlarında Güney Rusya'da kızillara karşı savaşmak için iki tümen göndermişti. Ayrıca, Zaharof Clemenceau'nun da dostuydu)

Fransa'nın Durumu: Fransa'nın en önemli sorunu, Almanya karşısında güvenliğiydi. Almanya, nüfusu ve nüfus artışı daha fazla olan, sanayide çok ileri bir ülkeydi. Gerçi Alsace-Lorraine savaş sonunda geri alınıyor, Saar kömür madenleri 1935'e değin Fransa'nın oluyor ve Almanya, özellikle doğuda Polonya'ya geniş çapta arazi veriyordu. Kaybettiği toplam arazi 1/8, nüfus 1/10, demir 2/3, kömür 1/2 oranındaydı. Bütün dış yatırımlarını da kaybediyordu. Buna rağmen

(4) A.e., s. 44.

Fransa kendisini daha da sağlama almak istiyordu. Sonra tazminat sorunu vardı. Savaş büyük ölçüde Fransız topraklarında cereyan etmişti. 300.000 ev, 6.000 resmî bina yıkılmış, 20.000 atölye ve fabrika yıkılmış ya da ağır tahribata uğramıştı. 1914'de 20-32 yaşlarında olan erkeklerin yarısı ölmüştü (1.385.000 kişi). Fransa yıkımın onarım masraflarını Almanya'ya ödettirmek istiyordu.

Orta Doğu'ya gelince. Fransa burada Arap ülkelerinden ve Anadolu'dan payını, ayrıca kendisiyle savaştığı için Osmanlı Devletinin cezalandırılmasını, malî bağımsızlığının esaslı bir biçimde kısıtlanmasını istiyordu. Fakat Fransa'nın, Osmanlı Devleti arazisinin iyice küçültülmesi ile bağdaşmayacak bir durumu vardı. Bir kez Osmanlı borçlarından 1881'de % 40'i Fransızlara aitken, 1913'de bu oran % 49,5'e yükselmışti. Almanya'nın aynı dönemde % 4,7'den % 20,1'e yükseldiğini, İngiltere'nin % 29'dan % 6,9'a indiğini görüyoruz. 1909/10 - 1911/12 yılındaki yabancı sermaye yatırımlarında 3.681.000 krş. ile Fransa, 2.869.000 krş. ile Almanya, 1.409.000 krş. ile İngiltere sıralanmakta, Fransa toplam yatırımların 3/7'sine sahiptir (5). Bu kadar önemli çıkarlar olunca, Fransa'nın Türkiye'nin fazla ufanmasına karşı çıkması gerekirdi, meğer ki Sevres'de olduğu gibi kendisine, sömürüsüne tahsis edilmiş bir koca bölge tahsis edilsin. Burada, İngiliz kaynaklarında arada bir gözüken bir sözü de anmak gerekir. Örneğin, Harold Nicolson'un 25 Eylül 1922 günlü bir Dışişleri raporunda Fransa'nın Türkiye'de, Almanya'nın 1915'de Boğazlar bakımından sahip olduğu duruma göz diktiğinden söz ediliyor. Başka bir deyişle, Fransa'nın Boğazları yabancı ve özellikle İngiliz savaş gemilerine kapalı tutarak İstanbul, Karadeniz ve Doğu Avrupa'ya egemen olmak isteğini anlatıyor (6).

Görüldüğü üzere, Fransız emperyalizminin Osmanlı Devletinde hayati çıkarları vardı. Fakat Almanya karşısında bir varlık sorunu olduğu için, İngiltere, Fransa'nın güvenliğini sağlayacak tedbirleri desteklemenin ücretini Orta Doğuda ödetiyordu. Ama Fransa, ödediği ağır bedellere rağmen, Avrupa'da umduğu güveni ya da tazminatı, Orta Doğuda beklediği çıkarları bulamayınca İngiltere'ye karşı hınçla dcluyordu. Yukarda da değinildiği gibi, Fransa önce Ren nehrini sınır olarak istemiş, fakat Wilson ile George buna yanaşmayınca, onun yerine onların Garanti Antlaşması önerisini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu Antlaşma Versailles ile birlikte 28 Haziran 1919'da imzalanmıştı, fakat antlaşma hükümleri gereği, ABD Versailles'la birlikte bu-

(5) Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik** (1970), s. 266, 191.

(6) FO 371/7897, E 10320/27/44. Ayrıca, Toynee, a.g.e., s. 88.

nu da reddedince, İngiltere de yükümlülüğünden kurtuldu. Yani Fransa açığa kaldı. (Ekim 1920'de İngiliz hükümeti, Fransa'ya danışmadan, Almanya harp tazminatını ödeyemediği durumlarda, Versailles ile kendisine tanınmış olan, Alman uyrukluların mülkiyetine elkoyma hakkını kullanmayacağını ilân ediyordu.)

Öte yandan, Fransa, Musul ve Filistin üzerindeki haklarından vazgeçerek Suriye ve Kilikya'da İngiliz işgalinin yerine kendi askerî işgalini koymak hakkını 15 Eylül 1919 günlü bir sözleşmeyle elde etti. Fakat kısa zamanda inatçı bir Türk direnişiyle karşılaştığı gibi, İngilizlerin Suriye'ye bıraktıkları bir tuzak gibi olan Feysal'la uğraşmak zorunda kaldı.

Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler İstanbul'u birlikte işgal ettikleri ve Franchet d'Esperey kendisine başkumandanlık süsü verdiği halde, birtakım manevra, sıkıştırma ve pazarlıklar sonunda İstanbul'da İngilizlerin egemen olduklarını gördüler. Aynı biçimde, Vahdettin'in ve hükümetlerini elde etmek için gösterdikleri bütün çabaların boşa gittiğini, Vahdettin'in ve hükümetlerinin İngilizler tarafından elde edilmediğine tanık oldular.

Türkiye'nin Durumu: Belki Türklerin durumundan söz etmek daha doğru olur. Bu, önceleri bir hayal âleminde yaşamak biçiminde tarif edilebilir. Kendilerine gerek İtilâf devletlerince, gerekse muhalefet tarafından pek iyi muamele edilemeyeceğini sezebilen ve Alman gemisiyle kaçan bir avuç İT önderi dışında, İTliler ve onlara yakın olanlar, Almanya'nın ağır gölgesinden kurtulmuş olmaktan âdeta sevinçli, Almanya'nın savaşla, Rusya'nın ihtilâle 'tasfiye' olmasıyla İtilâf devletleriyle Kırım Savaşı geleneğinde pembe ilişkiler kurulabileceğini tasavvur ediyorlardı. Nitekim bu yüzdendir ki, Rauf Orbay Mondros görüşmelerini 'gardını düşürerek' samimi bir toplantı havasında, laubali sayılabilecek bir biçimde yürütmüştü. Bu takım, ufak tefek 'cezalarla' badirenin atlatılabileceğini sanıyorlardı. Muhalefete gelince, İT nin günahlarını, özellikle Ermeni ve Rumlara yapılanları, hatta abartarak ortaya atıp onu siyaset sahnesinden tasfiye edeceğini ve iktidar olup İtilaf devletleriyle yakın ilişkiler kuracağını umuyordu. Oysa İtilaf devletleri ve özellikle İngiltere 'cezalandırmak', hem de ağır bir biçimde cezalandırmak kararındaydılar. İşgalcilerin tutumu ve davranışlarını yakından görenler ya da bilenler bunu anlamakta gecikmediler, fakat ihtimal pek azı Sevres derecesinde bir tokat bekliyordu. Gerek bunlar, gerekse Türk kamuoyu, İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesiyle işin vahametini kavramağa başladılar. Ermenilerin geri döndükleri ya da dönecekleri Doğu ve Güney Anadolu'daki halk, bu dö-

nüşün kendileri için neler sakladığını yerel ölçüde anlamış bulunuyorlardı.

İtilâfçıların kahretme kararı belli olunca onlara nelerin feda edilebileceği sorusu uyanıyordu. Ulusçu-meşrutiyetçilere göre feda edilmesi gereken şey Arapların oturduğu yerlerdi. İlginç bir raslantıyla, mütareke yürürlüğe girdiği sıradaki cephe, az çok Arap ülkesinin sınırlarına uyuyordu. Üstelik birçok kimseler Sovyetlerin yayımlamış oldukları gizli paylaşma antlaşmalarından haberiyleydiler. Yine, ilgili olan herkesin Wilson ilkelerinden haberi vardı. O halde milliyet ilkesine de uygun olarak Arap topraklarından vazgeçilmeliydi. Erzurum Kongresi bu yolda karar almıştı. Buna karşılık mütareke sınırları içinde tam bağımsızlık istendiği belirtilmektedir. Bununla birlikte zaman zaman bazı ulusçu - meşrutiyetçi cephe mensuplarının da hayallere kapıldığı ve bir bedel karşılığında Arap ülkeleri üzerinde bazı hakların muhafaza edilebileceğini düşündüklerini görüyoruz. Bunlar ABD mandası taraftarlarıdır ve görüldüğü gibi, geçici olacağı ümidiyle ödemeğe hazırlandıkları bedel, bağımsızlık olmaktadır. Sivas Kongresinde bu, önemli bir sorun olarak çıktığı gibi (7), Misak-ı Millî beyanamesini hazırlayanların da bazı hayaller beslediklerine dair işaretler vardır (8).

Buna karşılık feodal cephe, yani Vahdettin ve onun taraftarları, Osmanlı gerileme döneminde mutat olduğu üzere, geniş arazi muhafaza edebilmek uğruna iktisadî hakları feda etmeğe hazırlanıyorlardı. Fakat zamanla, İtilaf devletlerinin amansızlığı belli oldukça ve taşrada Mustafa Kemal'in önderliğini yaptığı hareket Sarayın istibdatçı karşı-devrimine karşı geliştikçe, Sarayın tasavvur ettiği barış formülü zayıfladı, soldu ve bir yandan da uhrevileşti. Vahdettin az arazi, tam iktisadî bağımlılık ve İngiliz İmparatorluğu Müslümanlarının halifesi tanınmaya razıydı. Sarayın 12 Eylül 1919 İngilizlerle yaptığı gizli anlaşma, bir bölümü ilerde saptanacak böyle esasları içeriyordu (9).

İzmir'in işgaline değin Türkiye açısından İngiltere ya da Fransa arasında 'ehven-i şer' tarzında bir tercihte bulunma imkânı pek yoktu. İstanbul'a işgal kuvvetleri girdikten sonra aylarca iki ülke Türklerle karşı sertlik ve hakaret yarışına girdiler. Bu dönemde Amerikalılarla İtalyanların tercih edilecekleri tabii idi. Atatürk dahil, bütün ilgi-

(7) Bkz. Akşin, a.g.e.

(8) Mete Tunçay, «Misak'ı Millînin 1. Mücadelesi Üstüne», **Birikim**, Ağustos-Eylül 1976.

(9) Akşin, a.g.e., s. 571.

liler müttefik cephesinde çatlaklar bulabilmek için çok uğraşmışlardır. Ancak İzmir'in işgalinden sonradır ki Fransızlar, Türklere şirin gözükmek için bazı girişimlerde bulundular, fakat bunlar da Lloyd George'un Fransızları hizaya çağırmasıyla son buldu. Öyle ki, Amasya'da durum muhakemesi yapan Atatürk ve arkadaşları, caresiz kalınca ABD mandasını kabul etmek, ya da Bolşevik olmak ihtimallerini de ciddi olarak düşünmüşlerdi. Hüsrev Gerede, yazdığı bir mektupta, İslâmiyet ve Türklükle bağdaşmak, maddî yardımda bulunmak şartıyla «tadil» edilmiş bir Bolşeviklik üzerinde duruyordu(10). Bu düşüncelerle daha sonra resmî ve gayri resmî komünist partileri de kurulacaktı. Hatta meşhur fıkradır, çok sonraları Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın, huzuruna getirilen bazı solculara hiddetlenerek, «Komünistlik lâzımsa onu da biz getiririz» dediği rivayet olunur. Millî Mücadele kadrolarının ne denli iyi komünist olacakları şüphesiz spekülasyona açık bir konudur, ama bildiğimiz bir şey varsa, o da onların olayların sıkıştırması dolayısıyla zaman zaman bunu yapmaya hazır olduklarıdır. Hemen eklemeli ki, bu kadrolar görgü ve bilgileri icabı burjuva bir düzene daha yatkındırlar. Unutmamalı ki, bu sırada sosyalist bir düzenin nasıl işleyeceği, hatta işleyip işlemeyeceği Sovyetlerde dahi meçhullerle dolu bir tecrübe safhasındaydı.

İlk Önemli Dönüm Noktası: Bu, 20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara İtilafnamesidir. Bunu Fransa adına imzalayan muharririn adıyla, Franklin-Bouillon Antlaşması da denir. Böylece çok önemli bir dönüm noktasına gelinmiş oluyordu. Fransa resmen Sèvres'deki cepheyi kırmış, kısmî de olsa ayrı bir barış yapmıştı. Fransa'ya bu noktaya getiren, Maraş, Antep, Urfa, Adana bölgesinde Fransız işgal kuvvetlerine ve onların müttefiki olan Ermeni birliklerine karşı yapılan kahramanca direnişti. Fransızlar bu direnişi bir türlü kıramıyorlardı. Üstelik Fransa'da herhangi bir savaş konusunda büyük bir tepki vardı. Martta Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Beyin Fransızlarla ve İtalyanlarla yaptığı anlaşmalar özellikle iktisadî alanda fazla taviz verildiği ve Sèvres'de İngiltere-Fransa-İtalya arasında Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölme tasarısını dolaylı olarak canlandırıldığı için onaylanmamıştı(11). Ankara İtilafnamesi, Sovyetlerle 16 Mart 1921'de yapılan dostluk ve kardeşlik antlaşmasından ve Sakarya muharebesinin 16 Eylül 1921'de başarıyla sona erdirilmesinden sonra ve bu gelişmelerin millî hükümete sağladığı nüfuzun gölgesinde yapılmıştır. Hatay dışında, bugün de yürürlükte bulunan Suriye sınırının

(10) Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz** (İstanbul, 1960), s. 59-62.

(11) K. Atatürk, **Nutuk** (İstanbul, 1960), c. II, s. 588-93.

saptandığını ve bu arada Bağdat demiryolunun da bizde kaldığı göze çarpıyor. Bununla birlikte, Fransa'ya Hatay'da ayrı bir yönetim düzeni, Türkçenin orada resmî dil olması, Hatay'ın halkı çoğunlukla Türk olan bölgelerinde genellikle Türk memurların bulunması, Türk kültürünü geliştirecek okulların kurulması, halkın Türk bayrağını içeren özel bir bayrak seçebilmesi kabul ettirilmiştir. Buna karşılık Türkler 1) Harşit vadisinde demir, krom, gümüş madenlerinin imtiyazının 99 yıl süreyle % 50'ye kadar Türk sermayeli ve Türk kanunlarına göre kurulmuş ve 5 yıl içinde işletmeye geçmesi şartıyla bir Fransız gurubunun şirketine vermeye hükümetin taraftar olduğunu, 2) Ergani imtiyazını almış bir Türk gurubuna Fransızların da katılabilmelerini ve Kilikya'da pamuk arazisi imtiyazını almış olan bir Fransız şirketine çıkarılan zorlukların kaldırılmasını gecikmeksizin incelemeyi, 3) Fransa'nın imtiyaz taleplerini olumlu bir açıdan incelemeyi, 4) Fransız eğitim, sağlık ve hayır kurumlarının Türk yasa ve çıkarlarına aykırı davranışlarda bulunmamak üzere devamını, 5) Türk teknik ve sanat okullarında ve özellikle jandarma okullarında Fransız öğretmenleri kullanmayı kabul etmişlerdir. İmtiyaz konusunda burada kesin hiç bir yükümlülüğe girilmediği dikkati çekiyor. Oysa Bekir Sami Beyin Londra'da Fransızlarla 9 Mart 1921'de imzaladığı sözleşmeye göre Ergani maden imtiyazı verildiği gibi Elazığ, Diyarbakır, Sivas vilayetlerinde Fransızların iktisadî girişimlerde öncelik hakkının olacağı kabul edilmişti.

Bu antlaşma (adı anlaşmaydı ama gerçekte antlaşmaydı) İngilizleri son derece tedirgin etmiştir. Zira Fransızların silah vermeyi de kabul ettikleri rivayeti vardı. Gerçekten de öyleydi. Fransızlar tahammül edemeyecekleri bir savaştan kurtulmak ve bazı çıkarlar elde etmekle yetinmiyorlar, âdeta Ankara hükümetiyle Yunanlılara karşı bir ittifak kuruyorlardı. Zira Ankara İtilafnamesiyle Anadolu'dan pay almaktan vazgeçen Fransa, artık başkasının, hele İngiliz uydusu bir başkasının pay almasını kiskanacağı ortadaydı. (Aynı tavır İtalya için de varitti.) İkinci bir neden şuydu: Fransa Anadolu'dan pay alamayınca, Osmanlı borçlarının en büyük alacaklısı ve Türkiye'deki en büyük yatırımcı olarak, onun Türkiye'yi ayakta ve canlı tutmak menfaati de artık devreye giriyordu. Fransa'nın gösterdiği bu yakınlığın üçüncü bir nedeni vardı: Türkiye'nin Sovyetlere fazla yakınlaşmasını önlemek, hatta mümkünse Türkiye'yi Sovyetlere karşı kullanabilmek. Zira 1920 güzünde son Beyaz Ordular Güney Rusya'da yenilmiş bulunuyor ve Sovyetleri Polonya, Romanya gibi komşularla «tutmak» düşüncesi geliyordu. (12) Böyle bir niyet sezindikleri içindir ki, Sovyetler de

(12) Toynbée, a.g.e., s. 89.

İtilafnameden rahatsız olmuşlardı. Dördüncü bir neden de şuydu ki, Padişah ve hükümeti açık seçik İngilizlerin adamı olunca, onun rakibi olan Ankara hükümetini tutmak hem doğaldı, hem de çok daha geniş bir tabanı olan, canlılığı olan bu hükümeti tutmak daha çıkarlıydı.

Başarılı bir dış siyasetle bir yandan Sovyetlerle, bir yandan Fransızlarla yakın ilişkiler kuran Ankara hükümeti, bununla yetinmiyor, el altından İngilizlerle bazı temaslarda bulunuyordu. Bu cümleden olmak üzere, Bnb. Henry adında biri İnebolu'da Refet Beyle uzun görüşmeler yapmıştır (13). Fakat İngiliz hükümeti tuttuğu yolda kararlı olduğu için bunlar zemin yoklamalarının ötesine geçememiş ve Büyük Taarruz arefesinde Londra'ya gelen Fethi Beyle ne Lloyd George, ne Curzon görüşmek ihtiyacını duymamışlardı.

Mudanya Mütarekesi: Yunan ordusunun Ağustos'ta çözülüp denize dökülmesi bile kendiliğinden Mudanya mütarekesindeki sonucu, yani Doğu Trakya'nın bize iadesini sağlayamıyordu. Toynbee'ye göre Türk-Yunan savaşı, savaş yorgunu İngiltere ve savaş yorgunu Fransa'nın piyonları aracılığıyla birbirlerine karşı yürüttükleri bir savaştı. (14) Bu görüş abartma da olsa, bunda bir gerçek payı yok değildir. Nitekim, piyonunu kaybeden Lloyd George hükümeti, Boğazların serbestisini ve İstanbul'u yıkımdan korumak gerekçesiyle savaşa sıvandı. Fakat bilindiği gibi, dominyonlardan ve tabii Fransa ve İtalya'dan yüz bulamadı ve bu, onun siyasal hayatını noktaladı. Bundan 8,5 ay önce Fransa'da Türkiye lehine sayılabilecek önemli bir gelişme olmuştu. Fransızlar, Briand hükümetinin İngilizlere karşı fazla yumuşak buldukları siyasetinden bıkararak onu devirdiler ve yerine Poincaré hükümeti geldi (15 Ocak 1922). Bu hükümet Almanlardan alınacak tazminatı ve ona karşı sağlanacak güvenliği de bizzat ve gerekirse zorla almak yoluna gitmeğe kararlıydı. Bu kararlılık, Fransızların Orta Doğuda da daha serbest ve açık davranmalarını sağlıyordu. Fransa'daki bu gelişmenin Mudanya'da İsmet Paşa'nın işini biraz daha kolaylaştırdığı tahmin edilebilir.

Lozan: Mudanya'da Doğu Trakya'yı kaptıran İngiltere, Lozan'da Musul için mücadele ediyordu. Lozan'da zaten üç çetin sorun vardı: Musul, kapitülasyonlar, malî-iktisadî hükümler. Musul yalnız İngiltere'yi ilgilendiriyordu, diğer sorunlarda ise Avrupalıların ortak menfaati vardı. Fransa gibi Osmanlı borçları ve dış yatırımlarında yüksek payı olan bir ülkenin kapitülasyonlar ve malî-iktisadi hükümler konusunda esaslı bir biçimde direnmesi beklenirdi. Fakat buna rağ-

(13) Atatürk, a.g.e., s. 642 ve s.

(14) A.e., s. 61.

men Fransızlar Türklere karşı yumuşak davranıyorlardı. Hem de Ankara İtilafnamesiyle iktisadî bakımdan elle tutulur bir şey elde ettiklerini de söylemek güçtü. Lozan'da Barrere adındaki Fransız delegesi İngilizlerle sıkı bir cephe birliği yaptığı halde, daha sonra gelen Bompard ve konferansın ikinci evresinde gelen Pellé, Türklere karşı nisbeten yumuşak yüzlü davranıyorlardı. (15) Bunu, daha önce açıklandığı gibi, borçlusunu canlı tutmak menfaatiyle ve Türkiye'yi Sovyetlere karşı kalelerden bir yapmak kaygısıyla izah edebiliriz. Fakat şöyle bir unsur da akla gelmektedir ki, Fransızlar, Almanlara karşı tazminat ve diğer konularda istedikleri gibi davranabilmek ve buna İngiltere'nin muhalefetini önlemek için onu Lozan'da Türk isteklerine boyun eğmekle tehdit ediyorlardı. O zaman İngiltere'nin tek başına Musul davasını yürütmesi kolay olmayacaktı. Nitekim 31 Ocak 1923 günü Poincaré, İngiltere'yi Türkiye ile ayrı barış yapmakla tehdit edip iki gün sonra bu tutumdan vazgeçince, ABD delegesi Child, Curzon'g bunun üç hafta kadar önce Fransızlarca işgal edilen Ruhr sorunu ile bir ilişkisi olup olmadığını sormak ihtiyacını duymuştu. (16)

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı, İngilizlerin ültimatoma karşı İsmet Paşa'nın olumlu cevap vermemesi üzerine 4 Şubat 1923 günü kesildi. İsmet Paşa'nın iktisadî taleplerinin kabulüne karşılık adlî hükümlerden taviz vermesi belki Konferansın kesilmesini önleyecekti, fakat bu arada Curzon'un bindiği **Orient Express** hareket ettiği için bu mümkün olamadı. Konferansa ara verilince Ankara hükümeti üç şey yaptı. 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi toplandı ve dünyaya Türkiye'nin iktisadî-malî taleplerini duyurdu. 9 Nisan 1923'de bir ABD gurubuna verilmiş olan Chester imtiyazı, TBMM'nin çıkardığı bir kanunla onaylandı. (17) 15 Haziran 1923'de ise 54 milletvekili, 37 tüccarın, yüksek memur ve subayların İzmir'in kurtuluşun-

(15) Joseph C. Grew, *Turbulent Era* (Boston, 1952), v. I, s. 539-40.

(16) *A.g.e.*, s. 543-4, 546-7.

(17) Yahya S. Tezel, «Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? - Chester Ayrıcalığı», *SBF Dergisi*, Aralık 1970, c. 25, 4. Tezel, Chester Gurubunun ana hedefinin Musul petroleri olduğunu, Musul Irak'a, yani İngiltere'ye kalınca, Chester gurubu için imtiyazın önemini kalmadığını, öte yandan ABD hükümetinin Chester grubunu değil, *Standard Oil* ortak olduğu için, İngilizlerin başında bulunduğu *The Turkish Petroleum Company*'yi desteklediğini anlatıyor. Öyle ise, o zaman Ankara hükümeti, ABD'yi Lozan'da yanında görmek için Chester imtiyazını onayladyısa (Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, (Ankara, 1971, s. 61), yanlış demektir. Ankara hükümetinin hem ABD'nin desteğini sağlamak, hem de menfaatli bulunduğu için imtiyazı onayladığı ihtimali de varittir. Daha ayrıntılı araştırmalar, Chester grubunun imtiyazdan neden yararlanmadığı, ABD hükümetinin hangi ABD şirketini desteklediği, Türk hükümetinin güdülerini konularına yeni ışık tutabilir.

dan 10 gün sonra (19.9.1922) kurdukları Türkiye Millî İthalat ve İhracat A.Ş., **Corporation for the Economic Development of Turkey** adlı İngiliz şirketi ile imtiyaz kokan bir anlaşma yaptı (18). O derecede ki, ABD imtiyazdır diye buna itiraz etti. Fakat Fransızlar da Chester imtiyazından, Samsun-Sivas hattını da verdiği için rahatsız olmuşlardı. Fransız imtiyaz sahipleri bu konuya bir açıklık getirmek ve gerekirse Lozan'da tartışmak için Ankara'ya koştular. Sonuç olarak **Regie Generale des Chemins de Fer**, Lozan'da, daha önce kesinleşmemiş olan Samsun - Sivas imtiyazı için ancak tazminat alabildi (19).

Dikkati çeken şu ki, Lozan'a ara verilmesi üzerine ABD ve İngiltere'yi kazanmak için ağızlarına birer parmak imtiyaz balı çalındığı halde, Fransa'ya -ki Ankara İtilafnamesinde somut bir iktisadî çıkar elde ettiği söylenemez- hiç bir taviz düşünülmemiştir. Bunun izahı ancak, Fransızların zaten elde edilmiş olarak görüldükleri olabilir. Küçük de olsa ilginç ve hayli önemli bir nokta, İngiltere'nin resmen taraf olmayan ABD'lileri, Lozan'ın ilk evresinde Türk taraftarlığı yapıyor diye 2. evrede istememesine karşılık, gerek Fransa, gerekse İtalya'nın ABD'nin 2. evrede hazır olmasını istemiş olmalarıdır ki, bunu da bir ölçüde bu iki devletin Türk taraftarlığı diye yorumlamak mümkündür.

Biraz önce, Türkiye'nin, Fransa'yı elde etmek için onlara imtiyaz vermeğe gerek görmediğini, çünkü muhtemelen Fransızları yanında saydığından söz etmişim. Fakat Fransa'yı yanında tutabilmek için Türkiye'nin vefasızlık kokusunu da taşıyan bir davranışını anmak gerekir. Müttefiki Sovyetlerin para ve silah yardımını alan Türkiye, Lozan'da, diğer devletlerle birlikte Sovyet görüşlerine hiç iltifat etmemiştir. Oysa Lozan'dan önce ve uzun zaman sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin yakınlığına bakınca, (20) bu tutumu Lozan'daki siyasal zaruretlerin bir sonucu olarak görmek akla yakın gelmektedir.

Sonuç: Sonuç olarak, ilkin Ankara hükümetinin İtilaf ve Sèvres cephesini kırmakla başarı gösterdiği, sonra da bunu sağlamak için iktisadî imtiyaz tanımak hususunda bol keseden tavizlere gitmediği ve hayli sıkı davrandığı söylenebilir. Fransız desteğinin soyut düzeyde kalan vaadlerle sağlanabileceği anlaşılınca bunlarla yetinilmiştir. Buna karşılık, İngiltere ve ABD'yi yumuşatmak için daha somut tavizlerin verilmesi gerektiği kanısı ağır bastığı için o yolda davranıldığı tahmin edilebilir.

(18) Timur, a.g.e., s. 61-2.

(19) Grew, a.g.e., s. 566, 582.

(20) Sovyetlerden uzaklığın, Lozan'a özgü geçici değil, temel bir rota değişikliği olduğu görüşü: Timur, a.g.e., s. 61.

BAŞKAN (ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK): Buyurun sayın Karal.

ORD. PROF. DR. ENVER ZİYA KARAL: Sayın başkan, Dr Akşin'i daha önce bir kongrede dilemiştim. Ve hakikaten yakın tarihimizin politik sorunlarını çok ince detaylarıyla bilen, anlatan ve değerlendiren bir konuşmacı olduğunu bir defa daha gördüm. Uzun uzun konuşacak değilim ama bu çok karışık konu üzerinde bir iki noktayı aydınlatmak isterim. Birçok arkadaşımın her konuyu tarihe bağlamak konusunda eğilimlerine uyararak derim ki; Batı ile Türkler arasındaki temaslarda Batının Türkleri yok etme düşüncesi 1095 de Flarmon Konsilinde bir Papa tarafından ilk defa olarak Türklerin adı zikredilmek suretiyle Batıya yayılmıştır. Ondan sonra akıllı ve çok dikkatli bir tarihçi Türkleri taksim etmek için yapılan antlaşmaları 100 antlaşma halinde toplamıştır. Birinci Cihan Savaşı'na gelinceye kadar Batı siyaset edebiyatında böyle yüz tane taksim projesi vardır. Arkadaşımız anlattılar Birinci Cihan Savaşı'nın sonuna geldiğimiz vakit Türkiye taksim edilmek durumundaydı, çünkü savaşçı devletler aralarında antlaşmaları yapmış buluyorlardı. Yalnız mutlaka üzerinde durulması gerekli bir faktör var: Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı'nın durumu. Wilson, gizli antlaşmaları İngiliz Hariciye vekilinin Amerika seyyahatinde açıklamak zorunda kalmasıyla 1917 yılında öğrenmiştir. O vakte kadar haberi yoktur. Wilson'un bundan sonraki müdahalesi iki şeye bağlanır. Denir ki Wilson büyük bir idealizmle ve insanîyetçi olarak Batıya geldiği vakit 14 maddelik programı cebindeydi, daha evvel açıkladığı programda 12 madde Türkiyeyi ilgilendiriyordu. Wilson, Arap memleketlerinin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacağını ama Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde bağımsız bir Türk devletinin kalmasına müsaade edileceğini söylemişti. Bu bakımdan sayın konuşmacının sonradan Amiral Bristol'un Arap memleketlerinin de İmparatorluktan ayrılmamasını savunduğu (söylediği) düşüncesine katılamıyorum. Amiral Bristol böyle birşey yapmayacaktır çünkü cumhurbaşkanlarının dünyaya karşı anjaje olmuş bir beyanatı vardır. Yalnız Wilson Avrupa'ya geldiği vakit Avuranın kurt diplomatları Wilson'u aldatmışlardır. Batının büyük devletleri mesela daha savaş bitmeden İngiltere demiştir ki «Biz Türkleri İzmir gibi, İstanbul gibi Türklerin sakin olduğu yerlerden mahrum Fransa'da Clemanceau aynı istikamette bir beyanatta bulunmuştur. Böylece Fransa da Wilson'un dünyaya yayınladığı gelecekteki barış şart-

larına razı oluyordu. Fakat Wilson Avrupaya geldiği vakit Batının büyük devletleri fikirlerini değiştirmişlerdir. Hem Wilson prensiplerine sadık kalmak hem de taksim modelini yürütmek için bir yol bulunmalıydı. İşte bu konuda ortaya bir formül çıkmıştır: bu «manda formülü»dür. «Manda formülü» daha önce yaşamış bir terim değildir. Güney Amerika temsilcisi, o vakit bunu teklif etmiş ve çok uygun görülmüştür. İngilizlerin Türkiye'nin taksimiyle ilgili verdikleri gizli talimatta 20 maddede Türkiye'nin taksimi üzerinde sarıh ifadeler vardır. Ve genel olarak denilmiştir ki; biz Cumhurbaşkanını Wilson'un teklifini kabul ettik, ettik ama kabul ettiğimiz vakit biz nihayet Batıdaki savaşçı devletleri düşünüyorduk. Yoksa Orta Doğu için biz bu durumu kesin olarak kabul etmiyoruz. Amerikayla bir antlaşmamız yoktur. Bu Wilson'un kişisel beyanatıdır. Manda meselesi ortaya çıktıktan sonra bunun şampiyonluğunu bir hanım yapmıştır. Bunun şampiyonu Halide Edip Hanımdır. Halide Edip Hanım, o vakit ortadaki Türkiye'yi kurtarmak isteyenlere bakıyor. Başta Atatürk olmak üzere hemen hepsi Harp Okulu mezunları, bu durumdan biraz müteessirdir çünkü kendisi düzenli bir tahsil görmüş, üstün rütbeye sahip olduğuna da kâni. Bunları çekip çevirerek Jan Dark rolü oynamak istiyor. Atatürk'ün arkadaşlarından Kazım Karabekir, Rafet Paşa ve Rauf Bey tamamen Halide Edip Hanım'ın etkisi altındadır. Bir Atatürk bu cendereye giremiyor, girmiyor daha doğrusu. Aralarındaki ihtilafın başlıca sebebi de bu. Fransız-İngiliz anlaşmazlığının başlıca sebebi, daha doğrusu başlıca sebebinin biraz sonraya bırakayım, ilk görünen işareti Mondros Mütarekesidir. İngilizler Mondros Mütarekesinin imzalanması için Fransızlardan bir temsilci istemiyorlar ve tek başlarına savaşa iştirak etmiş gibi bir zırlıda Türk murahaslarıyla meseleyi çözmek istiyorlar. Aslında Rauf Bey orada birşey yapamazdı. Çok değerli arkadaşım Reşat Kaynar bu mevzuda benim için bir yazı bile yazmıştır. Rauf Bey'i hiç bir vakit küçümsemedim. Atatürk'ten bir gün sonra istifa ettiği vakit, istifasında Hilafet ve Saltanat kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal'le beraber çalışacağına dair ifadesi vardır. Atatürk ise istifasında «vatan ve millet kurtuluncaya kadar» der. Bunu burada söylememin belki lüzumu yoktu ama ben bir daha sizleri nerede bulup söyleyebilirim ki... Şimdi gelelim Mondros Mütarekesi'ne.. Mondros Mütarekesi'nde Rauf Bey elinden geleni yapmıştır. Yalnız Amiral bu muahedenin metnini tam tesbit etmiş değildi. Muahede metni diyorum çünkü mütareke metni çok daha önceden tesbit edilmiş, yollanmış ve tıpkı Fransızlarla Almanlar arasındaki mütareke metni gibi hiçbir değişiklik yapılmadan kabul edilmiştir. Rauf Bey'in orada bir tek başarısı vardır: Mondros Mütarekesi'nin metninde Doğuda Ermeni vilayetlerinde ihtilaf çıkarsa müttefikler burasını işgal edecekler denilmekteydi. Rauf Bey aman Ermeni vilayetleri demeyin, doğu vilayetleri deyin demiştir. Türkçe metinde doğu vilayetleri tabiri geçer. İn-

İmparatorluğu Arap topraklarından ayrılmıştır. Bu esnada İngilizlerle Fransızlar arasında bildiğimiz sürtüşme başlamıştır. Ama anlaşmazlığın gizlice metinde ise Ermeni vilayetleri. Mondros mütarekesiyle Osmanlı asıl sebebi Fransızların bir tek temsilci bulunduramamaları değildir, tarihsel sebebi kapitülasyonlarla başlar. Kapitülasyonlar yalnız iktisadî vesikalar değildir. Sosyal, kültürel, adli yönleri de vardır. Fransızlar uzun zaman Katolikliğin temsilcisi olarak Türkiye’de dinsel bakımdan da bir üstünlük taşımışlardır. Ruslar ortodoksların, Fransızlar katoliklerin koruyucusudurlar. İngilizler ise varlıklarına dinsel bir sebep bulmak için Amerikalılar ile işbirliği yaparak 1820’den bu yana mektepler hatta bir kilise kurma yoluna gitmişlerdir. Çünkü protestan yoktur. O halde protestan yaratılmalı ki, İngiltere de Fransa gibi mevcudiyetini dinsel bir sebebe dayandırabilmelidir. İşte bu bakımdan İngilizler Amerikalılarla işbirliği yapmışlardır. Amerikan idealizminin gerçek anlamı şudur: taksim muahedeleri yapılmıştır. Amerikanın bunda hissesi yoktur. Oysa Amerika savaşa girmiştir, elbette bunda bir kârı olacaktır. Amerika kârını şu şekilde tesbit etmiştir: Osmanlı imparatorluğu küçük milli devletlere bölünecek, sermaye gücü Amerika’da olduğu için bunlardan her biri Amerika’ya baş vuracak ve Amerika böylece sermaye aracılığıyla savaşa girmenin kârını sonradan sağlayacaktır. Bu, Amerikan idealizminin yanı sıra Amerikan realizmidir. Benim kanaatime göre Wilson bunu böyle düşünmüştür. Şimdi görülüyor ki Amerika Fransa ile İngiltere arasına giriyor. İngiltere ile Amerika arasında bir kültür anlaşması vardır. Bu iki ülkenin dili, fikri kaynakları aynıdır. Yani büyük tehlikeler karşısında anlaşabilirler. İngiltere ile Amerika’nın Türkiye’nin doğudaki toprakları üzerinde beraber hareket etmeleri endişesi Fransayı İngilterenin yanından yavaş yavaş Türkiye ile anlaşmaya sevkeden sebeplerden biri olarak görülmektedir. Çünkü İngiltere Amerika’ya manda teklif ediyor. Bu ilk önce Ermeni mandasıdır. Amerika mandayı bu şekilde kabul ettiği takdirde hem Fransa ile Rusya arasına girecek, hem de Fransa ile güneyden gelmesi muhtemel başka tehlikeler arasına girecektir. Bana öyle geliyor ki bu umumi fikirleri bir tarafa bırakmak son derece güçtür. Bir, iki noktayı daha tenvir etmek istiyorum. Sivasta Amerika’ya bir heyetin gönderilmesi işi görüşülmüştür ve böyle bir heyetin gelmesi istenmiştir, ama bu manda ile ilgili değildir. O devirde Türkiye’de manda isteyenler vardır ama Atatürk hiç bir zaman manda istemeyi düşünmemiştir. Bunu nereden biliyoruz? Atatürk’ün Sivas kongresi sırasında Amerikan Kongresine gönderilmek üzere General Harburt’a verdiği bir mektup vardır. Bu mektup elimizedir. Belki tüm olarak yayınlanmadı ama mektubun metninde sarih olarak bir manda isteği yoktur. Yardım isteği vardır. İstenen komisyon da gelin görün biz manda istiyoruz gibi bir düşüncede değildir. Bir de Ermeni katliamı meselesi vardır. Bu Ermeni katliamı meselesini İn-

gilizler uydurmuştur. Dünya kamu efkarını, örneğin Amerika'yı etkilemiştir. Ve devam da etmektedir. Bu bakımdan Sivas Kongresi yalnız Ermenilerin değil aynı zamanda Türkiye'deki diğer ekalliyetlerin de durumunu incelemek üzere bu komisyonu davet etmiştir. Davet metni elimizdedir ve komisyon gelmiştir. Bu General Harbut'un komisyonudur. Gelmiş dolaşmış, raporunu tanzim etmiştir. Ne yazık ki bu rapor Türkçe'ye henüz tam olarak çevrilmiş değildir. General Harbut raporunda sonucu olumsuz olarak bağlar. Bir tesadüf olarak bu heyette çalışmış bir Amerikan hukuk müşavirini gördüm. Anlattığı bir anektodu anlatmak istiyorum. Çok önemli bizim için. Bu heyet Sivas'a güneyden gitmiştir. Dağlılar tarafından Mardin'den kuzeye çıkarken tevkif edilmiş ve hapsedilmiştir. Ve bunu da ilan etmemişlerdir. Bu güne kadar da meçhul kalmıştır. Çünkü hukuk müşavirinin dediğine göre böyle bir heyetin yani dünyayı temsil eden ittifakın en büyük heyetinin tevkif edilmiş olması bizi çok müşkül mevkiye düşürürdü. Bir vasıtayla Mustafa Kemal Paşa haberdar edilmiş ve bırakılmıştır heyet. Sivas'a gelmişler ve Atatürk tarafından kabul edilmişlerdir. Öyle sanıyorum ki, Fransızlarla İngilizler arasındaki ihtilafın bütün çıkış noktası Amerikan politikasının o devirdeki tutumundan ileri geliyordu. Bunun bir örneğini daha vermek istiyorum: Lozan Muahedesi imzalanmadan bir gün evvel Lozan'da İsmet Paşa, Amerikan heyetiyle bir mütareke imzalıyordu. Bunun anlamı şudur: biz Amerika ile harp halinde değildik. Yani münasebetler kesilmişti fakat harp olmadı. Amerika'nın temsilcisi vardı. Bu elçi kendi hatıratında da anlatır, İsmet Paşa'yı devamlı olarak korumuştur demiyeceğim, ama devamlı olarak onunla temasta bulunmuştur. Burada bitirmiş olmak isterdim ama İsmet Paşa'nın hatıratından bir konuyu anlatmak istiyorum. İsmet Paşa Lozan'a geldiği vakit bütün diplomatlar gülmüştür. Çünkü Amerika'da diplomat olabilmek için bir defa kısa boylu olmamak lâzım. İsmet Paşa kısa. İkincisi kulakları ağır işitiyor. Bu hiç olmaz. Oysa İsmet Paşa'nın bu iki eksikliği, orada, ters işlemiştir. Konferans Başkanı konferansı açtığı vakit Amerikalılara gelmiş şikayet etmiştir. Ben şimdi ne yapacağım, benim en büyük silahım elimden alındı diye. Çünkü Lord konuşurken herkes ürperiyor yalnız bir kişi elinde kâğıt kalem, yanındaki adamın söylediklerini yazıyor. O da İsmet Paşa.. Bütün o hitabet duvarlara çarpıp gidiyor. İsmet Paşa'nın bir özelliği de orada kariyerden yetişen yabancı diplomatlarla temasında garip bir tesir yapmasıdır. İsmet Paşa daima usul olarak şunu kabul etmiştir. Evet bütün söylediklerinizde haklısınız ama ne yapalım ki biz muhatap değiliz. Muhatap Osmanlı İmparatorluğudur. Biz yeni bir devlet olarak buraya iştirak ediyoruz. Bunlarla bizim ilgimiz yok. Biraz önce bahsetmiştim Amerika'nın temsilcisi elçi daha çok açıklamıyor ama demek istiyor ki biz İsmet Paşa'ya yardım ettik. Şimdi bunun Amerikan emperyalizmi ile ilgisi yok mu? Hiçbir devlet bir

savaşa hatır gönül için girmez, birtakım çıkarları için girer elbette. Ama çıkarlar aynı değildir. Amerikan İngiltere ile beraber çalışmak itiyadını kazanmış olduğundan ve Fransızlar iki devletin Türkiye'deki emellerinde ve Arap ülkelerindeki siyasetlerinde kendilerine karşı çıkacaklarını bildiklerinden bizimle de anlaşmışlardır ve biz de bunu istismar edebilmişizdir. Zannederseniz bu kısım fazla aydınlığa çıkarılmamış olduğu için bunca vaktinizi aldım. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Enver Ziya Karal'a fevkalade katkısı için teşekkür ederim. Buyurun sayın Yarman.

VECDİ YARMAN: Çok değerli başkanı ve sayın heyetimizi saygıyla selâmlıyorum. Değerli bildiri sahibinin bütün teferruatı ile ortaya koyduğu gerçeklerde bizim kafamıza takılan önemli nokta şu oldu: Acaba Atatürk Erzurum ve Sivas Kongrelerini yaptığı sıralarda bu gerçekleri yani devletler arasındaki ilişkiyi mesela İngiltere ile Fransa'nın, İngiltere ile İtalya'nın İngiltere ile Yunanistan'ın gerek psikolojik gerek çıkar ilişkilerini ve klâsik Şark meselesindeki tutumlarını biliyormuydu? Bu noktanın uzantıları bakımından çok önemi var. Bir de Millî Misakı konuşmak istiyorum. Sayın konuşmacıya bu soruyu yöneltmek istiyorum. Atatürk'ün en çok eleştirilen, muhaliflerince en çok yerilen tutumlarından birisi de Lozan'ın sonucudur. Niçin Musul alınmadı? Niçin kendi doğduğu memleket olduğu halde Selanik'i almadı. Şimdi, yine değerli konuşmacı bir zaman süreci içerisinde uluslar ve devletler arasındaki ilişkiyi ortaya koydular. Acaba bu ilişkiler, bu tablo Atatürk Samsun'a çıktığı zaman Atatürk ve arkadaşları tarafından bilinmekte miydi? Sayın konuşmacının gayet güzel belirttiği gibi ortada üç ayrı anlayış oluşmuş. Biri Meşrutiyetçilerin yani Atatürk ve arkadaşlarının anlayışı, biri Sarayın anlayışı üçüncüsü de Atatürk ve arkadaşları arasında ayrı bir gurup teşkil eden Mandacıların anlayışı. Eğer Atatürk Samsun'a çıkmadan önce İstanbul'daki ön hazırlıkları sırasında İstanbulda entellektüeller, yöneticiler bu tabloyu teferruatıyla bilselerdi, bu duruma karşı aldıkları tavırları daha değişik yorumlamak mümkün olurdu. Yani onlar çözümü şu istikamette, bunlar da çareyi bu yönde aradılar diyebilirdik. Bir gerçek daha var.. Atatürk ve arkadaşlarının bu tabloyu teferruatı ile bildiklerine dair ne Sivas Kongresinde ne Erzurum Kongresinde ne de Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da oluşan ilk günlerinde bir tartışmaya rastlamıyoruz. Gerçi Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk dernekleri kurulmuş ve işe başlamışlardır ama bu derneklerde de böyle bir şey katıyen bahis konusu değildir. Manda tartışmaları yapılırken yine bu detaya inilmiyor Atatürk hiçbir tartışmaya girmeden fiili duruma karşı aldığı cepheyi iki kelimeyle belirtip, geçer. Yani uluslararası dengelerden, ilişkilerden şu ya da bu şekilde istifade eder-

sek şu sonuca varırız demez. Şimdi ortaya bir gerçek daha çıktı: Memleketin her tarafı işgal edilmiş. Şurası Kürdistan burası Ermenistan, şurası Fransızların denilmiş. Peki bunların sonra Misakı Milli ile ilişkileri yani sınır hangi dozda tayin edilecek? Madem ki uluslar çoğunluğuna dayanılıyor, Kerkük'e niçin inemiyoruz, Selanik'e niçin inemiyoruz yahut Kürdistan'ı nasıl reddedebiliyoruz? Bu Misakı Milli sınırları ve fiili durum hakkındaki teşhis ile olayımızın ilgisini sayın konuşmacımızın belirtmesini diliyorum.

BAŞKAN: Sayın Tunaya buyurun, lütfen.

Sayın Sina Akşin dün yapılan orjinal etüdlere bir yenisini ekledi. Bunun üzerinde çok konuşmak lâzım. Gayet içten söyleyeyim şöyle düşünmüştüm: Açacak Lozan tutanaklarını ve oradan bazı şeyler çıkarcak. Halbuki kendisini tanıdığım halde bu düşüncemin ne kadar yanlış olduğunu bugün anladım. Demek oluyor ki daha heyeti Temsilîye döneminde hatta Erzurum Kongresinden itibaren Lozan Antlaşmasına kadar üç, dört hatta belki de daha fazla bir zaman içinde hazırlanma var. Fevkalâde ustaca ve diplomatik bir tutumla, bir politikayla Sevr imzalattırıcılarının araları açılacak ve bu açılmadan da Türkler yararlanacaklar. Bu doğru ve Sina Akşin bunu gösterdi. Yalnız sayın arkadaşım burada birşey söylemek istiyorum. Kaynaklarınızı genellikle biliyorum. Fakat bir kaynak var ki henüz işlenmemiş bir maden halindedir. O da bizim Avrupa'daki elçilerimizin arşivleridir. Bundan sonra Avrupa'ya gidecek arkadaşların bu arşivlere mutlaka başvurmalarını dilerim. Göreceksiniz ki, şimdiye kadar bulamadığımız veya sizi teyid eden güçlendiren bazı belgeler elinize geçecektir. Ben bunu yalnız Paris Büyükelçiliğimiz için yaptım. Buna bir ömür yetişmez ama biraz da Londra büyükelçiliği arşivinde çalıştım. Ve orada bulduğum bir belgenin nedense pek şansı olmadı. Londra'da bir Mustafa Reşit Paşa vardır. Bu Reşit paşa sayın Kaynar'ın Reşit Paşası değildir. Küçük Reşit Paşa'dır, mütarekede hariciye nazırlığı yapmış bilahere Londra'da Osmanlı devletinin temsilciliğine getirilmiştir. Londra sefaret arşivimizde onun yazdığı mektuplar var. Mektuplarında birgün kendisini hariciye umumi kâtabinin telefonla aradığını «seninle görüşmeye gelecek büyük adamlar var» dediğini yazar. Ve Lord Long' —ki aynı zamanda büyük bir tüccardır— yanında oğlu ve iki arkadaşı ile birlikte Mustafa Reşit Paşa'yı ziyarete gelir. Ve der ki, siz böyle bir savaş içindesiniz, size silah, teçhizat, elbise, ayakkabı satalım, ordularınızın buna ihtiyacı var. Düşününüz ki Yunanlıları destekliyorlar. Mustafa Reşit Paşa «aramızda savaş var bunlar bize nasıl ulaşır» der. Bunun üzerine Lord Long «zararı yok, eğer bunlar bir zarar uğrarsa sigortasını alırız» diye cevap verir. Aynı adamlar ikinci kez gelirler ve bu sefer İzmir'in bazı kayıt ve şartlara tabi olmasını ileri sürerek harbin bitirilmesini isterler. Ve o

zamanki Yunan Başbakanının 15 Milyon Sterlin isteme teklifinin reddediğini ve gerekirse İngiliz hariciyesine yakın olan büyük bir zatın Malta'da buluşma teklifini de kabul edebileceğini söylerler. Mustafa Reşit Paşa İzmir'in bazı kayıt ve şartlar altında bir nevi İngiliz-Yunan hakimiyeti altında bulunması şartına karşı şöyle der: «Hiçbir Türk evinin kapısını bir yabancıya teslim etmek istemez». Bu şunu gösteriyor daha Lozan Konferansına gelmeden bir hayli zaman önce İngilizler artık bu Ortadoğu diyelim, Küçük Asya diyelim buradaki savaştan bıkmışlardı. Bu bence önemli birşeydir. İkinci mesele birinci Dünya Savaşının bütün sorumluluğunu İttihatçılara yüklemek mümkün müydü, değil miydi? Damat Ferit Paşa'nın tezi buydu ve gitti Clemenceau'nun Lloy George'un karşısında «bu savaşı çıkaran biz değiliz, bunu çıkaran İttihatçılardır» dedi. Onlar da dediler ki; evet İttihatçılar bu savaşı çıkarmaya amil olmuşlardır, bunu söyleyebilirsiniz fakat niçin Türk milleti buna mani olmadı? Çok ilginç şeyler bunlar ama ben fazla durmak istemiyorum üzerinde. Tavırlara gelince ben burada sayın dostumdan ayrılıyorum. Bir kere Sivas Kongresi'nde meşrutiyetçi, Milliyetçi diye bir grubu ele alabilirsiniz ama bunun içine Atatürk ve arkadaşlarını koymazsınız. Meşrutiyetçi sözü bizde şimdi moda oldu. Bu Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemine Üçüncü Meşrutiyet diyenler var. Yanlış bu. Daha 1919'da Carlton gelmiş İzmir önlerinde yazdığı bir bildiriye, bu gidiş Cumhuriyet'e doğru bir gidiştir diyor. Bilâl Şimşir'in **İngiliz Belgelerinde Atatürk** kitabında bunu görürsünüz. Onun için buna tamamiyle muhalifim. Evet manda isteyenler vardı, uzun uzun konuşular burada iki büyük ve çok ilginç fikir çarpıştı. Bir tanesi Osmanlı İmparatorluğunun devamlılığını savunan fikirdi ve bu adamlar dediler ki «bakınız getirdiğiniz projeye, 1856'dan beri böyle birşey görüyor musunuz». Onların kafaları Osmanlıların klasik politikasından öteye gitmiyordu. Bunların karşısında tam olarak belirtilmemiş olmakla beraber doğrudan doğruya milli bağımsız bir devlete gidiş tezi oluştu. Gerek Erzurum gerek Sivas Kongrelerinde bunu az çok görmek mümkün. Amerikanın tutumuna gelince onu da anlamak lâzımdır. Amerika'nın tutumu Osman Ulagay'ın kitabında gayet iyi görülüyor. Amerika henüz Ortadoğunun Türkiye denilen parçasında menfaatlerinin ne olacağını kestiremiyor. Bununla beraber Amerikan basınında fevkalade önemli makaleler çıkıyor. Bir tanesi diyor ki: Türkleri Türklerden kurtarmak lâzımdır. Biz onun için misyoner mektepleri açtık. Türklerin ahlâklarını, zihniyetlerini değiştireceğiz. Bu gibi fikirlerin ortaya çıktığı yerde Amerika'nın Orta Doğu'ya ve Türkiye'ye kayıtsız kaldığını söylemek çok zordur. Ama henüz çıkarlar dediğimiz demet ortaya tam manasıyla çıkmamıştır. Onun içindir ki Amerika damgasını henüz Orta Doğuya hatta Küçük Asyaya basmış değildir. Bir de birinci dünya savaşı fevkalade uzun sürmüş bir savaştır. Bu bakımdan tahminlere göre kısa süreceği sanılan

bir savaşın uzaması bu devletleri birtakım tavizlere ve anlaşmalara götürmüştür. Musul meselesi ve Fransızlarla anlaşma meselesi bunlar son derece ilginç sorular. Fakat düşünüyorum, bu tebliği veren arkadaşımızdan fazla konuşsam bu haksızlık olur. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun sayın Kazgan.

PROF. DR. HAYDAR KAZGAN: Benim bundan sonra konuşacak arkadaşlara bir sorum olacak. Bir araştırma dolayısıyla bazı belgeler elimize geçti. Bunlardan bir tanesi de mandayla ilgili. 1921 yılında Türkiye'nin maden ve diğer zenginlikleri hakkında bir kitap neşreden ve o zaman Robert Kolej'de hoca olan bir Ermeni bu kitabı neşrinden hemen sonra Amerika'ya davet ediliyor. Tabii bu çok önemli birşey. Adı geçen kişinin Amerika'da altı ay kadar kalıp Kongreyi Anadolu'nun zenginlikleri konusunda tenvir ettiği anlaşılıyor. İkincisi Amerika'da iken merak sardım boş zamanlarımda İstiklâl Savaşı sırasında Amerikan gazeteleri ne yazıyor konusuna. Anadolu'nun zenginlikleri Kongre'de tartışılmış, yani Türkiye'nin envanteri yapılmış, ve Kongre kararının olumsuz olmasının sebebi de Türkiye'nin Amerikanın mandası olması halinde Türkiye'nin iktisadî kaynakları üzerinde kuracağı ipoteğin nasıl yürütüleceği meselesinin henüz açıklığa kavuşmamış olması. Yani o zamanki Kongre zabıtlarını iyice okumak lazım ve olumsuz karara etken olan ekonomi dışı faktörlerin de hesaba katılması gerekiyor. İkinci bir mesele bu araştırma dolayısıyla elimize geçen belgelerde Cumhuriyet fikri ile ilgili olarak şöyle birşey var: İstanbulda Rumların yaygınlaşan mülkiyet edinme çabalarına karşı İstanbul'daki esnaf dernekleri, ticaret Odaları Dernekleri'nde milli bir iktisat için bazı çalışmalar var. Ve bunlar içinde birtakım neşriyat var ki, çok enteresan ve bunların bugüne kadar tarihçiler tarafından ele alınmamış olması çok garip. Mesela 1919 da bir hanım mecmuasında çıkan ilanda Beyoğlunun üçüncü Türk mağazasını açtık deniliyor. Elime yine bir risale geçti; 1921 tarihli Sağlık veren diye bir rehber, İstanbul'daki Türk tüccarlarını, Türk sanayicilerini isimleri ve adresleriyle tanıtıyor. Ve arada bazı makaleler sıkıştırılmış. Bu makalelerde bir Türk iktisadiyatının kurulması için rejimin ne olması lazım geldiği, meşrutiyetin buna müsait olup olmadığı, Cumhuriyet fikirleri tartışılıyor. Bir de bir lokanta sahibinin çok ilginç bir makalesi var. Bu makalede turizm, Türkiyede lokantacı, ahçı, garson yetiştirme için yapılan mücadeleyi anlatıyor. Şunu söylemek istiyorum, tabii biz konunun çok dışındayız, fakat bir araştırma nedeniyle bu işin içine biraz girdik, girince de Türkiyede henüz bazı kaynakların bilhassa İktisadi kaynakların ele alınmadığını gördük. Mesela Türkiye'de Ziya Gökalp'çi geçinenler Ziya Gökalp'in «İktisadi Vatanperverlik» diye çok önemli bir makalesini atlıyorlar. Türkiyedeki iktisadi rejimin ne olması lazım geldiği hakkındaki bu makalesinde Gökalp Manchester ekolünün

mekteplerimizde okutulmasını yanlış buluyor, ve bu İngiltere için vatan-perverliktir ama Türkiye için değildir diyor. Türkiyede nasıl bir Türk sanayi ve Türk ticaret hayatının kurulması gerektiğini Yeni Mecmua'da 1917 yılında iki üç sayı uzun uzun tefrika ediliyor. Onun için şimdi ben yeni bir tarih anlayışı getirmenin lüzumuna inanıyorum. İktisatçıların dürtüsüyle herhalde Türkiye'de bilhassa son devrin tarihini yeni baştan yazmak gereği ortaya çıkacak. Tabi şimdiye kadar yazılanları takdir etmiyor değiliz fakat Türkiye'de artık birtakım başka gerçeklerin ortaya atılması gerekli. Mesela Türkiye'de Milli Mücadele ile başlayan bir burjuvazinin oluşması hareketi var, ki, bu hakikatten bilinçli bir şey. Bunu gizlemeye de imkan yok. Bazı arkadaşlarımız birtakım şeyler yazdılar fakat bunlar o kadar derine giden araştırmalar olmadı. Tarihi gerçekler vesikalara dayanan araştırmalar olmadan kavranamıyor. Bundan sonraki çalışmalarımızda bu yönde bir gelişme gösterirsek daha başarılı ve gerçekçi olacağımızı zannediyorum. Çok teşekkür ederim.

BAŞKAN: Efendim son söz sayın konuşmacı Sina Akşin'indir.

DOÇ. DR. SİNA AKŞİN: Oldukça kısa konuşmaya çalışacağım. Enver Ziya Bey çok ilginç konuşmasında bazı noktalara temas etti. Bunlar arasında Rauf Bey'in Mondros'daki tutumu konusu var. Rauf Bey bildiğimiz kadarıyla iyi bir müzakereci olamamıştır. İngilizlere verilen talimat Boğazların açılmasını sağlamaktı. Gerekirse diğer maddelerden vazgeçilecekti. Çünkü İngilizlerin bütün amacı Boğazlardan girip gerekirse, Romanya ve Bulgaristan üzerinden bir cephe açmaktı. Onun için de biran önce boğazların açılmasının peşindeydiler. Tabi bunları Rauf Bey bilemezdi, ama öyle sıkı bir müzakereci olmadığı da şuradan anlaşılıyor: Mondros mütarekesinin doğru dürüst tutanakları yok. Ayrıca görüşmelerde maddeleri teker teker sunmuş. Şimdi birinci maddeyi görüşüyoruz demiş; birinci maddeyi söylemiş; birinci maddenin görüşülmesi bitmiş; şimdi ikinci maddeyi görüşelim demiş. Yani Rauf Bey delegasyonu maddeleri birer, birer öğreniyor ve her maddeyi tartıştıktan sonra sıra ondan sonraki maddeye geliyor. İşte bunun gibi birtakım zaaf lar gösterilmiş. Mesela Yunanlılar işgal kuvvetleri arasında yer almayacaktır diyor. Hiçbir teminatı olmayan tamamen havai bir takım şeylere bel bağlamış. Enver Ziya Bey Amiral Bristol'un ilkeleriyle düştüğü açmaz bakımından önemli bir çelişkiye işaret etti. Bunu, şu şekilde belki izah edebiliriz: Osmanlı aydınlarının Arap ülkelerinin elden gitmesi konusunda içi kan ağlıyor. Bristol de bu durumda müsait bir tavır takınıyor. **Wilson Prensipleri Cemiyeti** mütareke olur olmaz kurulmuş ama Amerika'lılardan yüz bulamadığı için kaybolup gitmiştir. Sivas Kongresinden önce böyle bir yakınlık gösterince derhal buna sarılıyorlar. Bristol'un bu konuda yani Arap ülkeleri ile ilgili imada bulunmuş olabileceğini şuradan anlıyoruz. Bristol'un istihbarat subayı var: teğ-

men Dan. İngilizlere siz ancak Mezopotamya ile Filistin'de hak iddia edebilirsiniz, biz bir manda kabul edebilecekseniz büyük bir manda alırsınız diyor. Mezopotamya ile Filistin denildiğine göre Filistin dışında Lübnan, Suriye kalıyor, ve Suriye'nin kuzey kısımları kalıyor. Mezopotamya dışında ise Musul kalıyor. Yani yine de bugünkü sınırların çok ötesinde yerler bu durum Wilson ilkeleriyle nasıl bağdaşırdı tabii bu da ayrı bir mesele. Amerikan mandası konusunda Atatürk'ün mandacı olmadığını kesinlikle biliyoruz. Ama bu sırada Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bir Amerikan desteğine ihtiyaçları vardır. Çünkü karşılarında İngilizlerle çok iyi anlaşmış bir Damat Ferit Paşa var. Amerikan mandacıları ise tam kuvvet gelmişler Sivas'a. Bu durumda kalkıp hayır, olmaz diyecek bir durum yok. Onun için amiyane tabirle durum «idare ediliyor». Yani mandacılara karşı çıkılmıyor. Senato'ya bir heyet gelsin diye mektup yazılıyor Mustafa Kemal'in imzasıyla. Ama bu tamamen taktik icabı. Söyleyeceklerim bu kadar, teşekkürler.

6

Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları

Doç. Dr. Emre KONGAR

Türk Bağımsızlık eylemi hiç kuşkusuz, yirminci yüzyılın başlarına damgasını vuran en önemli dünya olaylarından biridir. Bu eylem yalnız Batı sömürsüne karşı bir ayaklanması değil, aynı zamanda, yeni bir ulus, yeni bir toplum yaratma çabasını da simgeler. Yeni bir ulus ve yeni bir devlet yaratma çabası içinde Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları çeşitli yeni yollar denemişlerdir. Bu yollar, bir yandan, Türk ulusçuluğunu güçlendirmeye, bir yandan yeni Cumhuriyeti sağlam temellere oturtmaya, bir yandan da olanaklı olduğu ölçüde hızlı bir ekonomik kalkınma sağlamaya yönelikti. Bütün bu amaçlar ise, temelde, bağımsızlık ilkesine dayanıyordu. O dönem için bağımsızlık, Batı sömürsünden kurtulma anlamına geliyordu. Oysa, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kafalarındaki yeni toplum modeli, Batı bi-

rikiminin ortaya koyduğu uygulamayı yansıtıyordu. Böylece Türk bağımsızlık eyleminin ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin temelinde yatan iki ilke, emperyalizm karşıtlığı ile batıcılık, birbiriyle çelişkili iki amaç niteliği taşıyorlardı.

Kanımcı, Atatürk ve arkadaşlarının kafasındaki yeni toplum uygulamasının Batı modeline göre biçimlenmiş olması, Bağımsızlık Savaşının emperyalizm karşıtlığı ile sürekli bir uyumsuzluk kaynağı olmuştur. Bağımsızlık Savaşının nesnel olarak emperyalizme karşı verilmiş olması, buna karşılık, yeni Türkiye'nin Batı modeline uygun olarak biçimlendirilmesi, gerek kuramsal olarak yapılan değerlendirmeleri, gerekse, o dönemdeki uygulamaları, sistematik bütünlük açısından önemli sıkıntılara sokmuştur. Bu konudaki en belirgin çelişki örneklerinden biri İzmir İktisat Kongresinden verilebilir: Kongre bir yandan Batılı emperyalistlere karşı savaş kazanmış bir ülkenin ekonomisini ve duygularını temsilen, yabancı sermayenin sömürsüne kesinlikle karşı çıkarken, öte yandan, zamanın ekonomi bakanının ağzından, yine aynı yabancı sermayeye, kendisine başka yerlerde gösterilenden daha fazla kolaylık sağlanacağını belirterek çağrıda bulunuyordu (Ökçün, 1971:263).

Aynı tür çelişki, Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen hemen bütün ekonomi metinlerinde ve uygulamasında görülür. Genel sözlere ve söylevlere göre yargılar verildiği zaman, Cumhuriyet içindeki çeşitli kişi ve grupların zaman zaman planlı ekonomiden, zaman zaman da piyasa ekonomisinden yana oldukları görülür. Bu tartışmaların temelinde inilmediği zaman, Cumhuriyet'in ekonomi tarihi, sanki, devletçilerle, liberaller arasında bir çatışmayı yansıtıyormuş gibi algılanabilir. Oysa, uygulamalara dayalı olan gerçek çok daha başkadır.

İşte bu kısa çalışmada, «devletçilik» adı altında girilen uygulamaların gerçeğe olanaklı olduğu ölçüde uygun bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağım.

DEĞERLENDİRMEDE YÖNTEM SORUNU:

Bir toplumsal olayın tarih içindeki değerlendirilmesinin yapılması hiç de sanıldığı denli kolay bir iş değildir. Önce nesnel olarak, olayla ilgili bütün belge ve bilgilerin toplanması gerekir. Böyle bir envanter yapıldığı zaman genellikle göze çarpan nokta, bütün belge ve bilgilerin her zaman aynı doğrultuda yoruma uygun olmadığı, yani aralarında belli tutarsızlıkların bulunduğuudur.

Belge ve bilgiler toplandıktan sonra, olayın, içinde bulunduğu zaman ve toplum açısından değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bir başka deyişle, hakkında nesnel olarak bilgi toplanan olay, kendi zamanının ve toplumunun koşulları içinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme sırasında, o zamanın ve o toplumun koşullarını çok iyi bilmek gerekir. Böylece, yalnızca ilgili olay hakkında değil, aynı zamanda, olayın ortamı ile de ilgili olarak nesnel bilgi ve belgelerin toplanması gerekmektedir.

Üçüncü olarak, olayın tarih içindeki uzantılarına, yani sonuçlarına bakmak gerekir. Böylece, gerek toplumbilimsel, gerekse tarihsel değerlendirme, etkiler açısından, yani olayın tarih ve toplum içindeki gerçek yeri açısından tamamlanır.

Devletçilik olayı, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, pek çok kişi tarafından, hiç de gerçeğe uygun olmayan biçimlerde yorumlanmıştır. Bu yorumlamaların temelinde genellikle, ya o günkü toplumsal koşulların yanlış değerlendirilmesi, ya da söylenen birtakım sözlerin genel çerçeveleri dışında algılanmaları yatar.

Gerçeğe en uygun değerlendirilme ve yorumların, ancak Atatürk İhtilaline ve Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru teşhisler koymakla yapılabileceği kanısındayım. Bu nedenle, ilk olarak bu konu üzerinde durulacaktır. Daha sonra 1930 ların dünya ve Türkiye koşulları değerlendirilmek zorundadır. Ancak bu değerlendirmeler yapıldıktan sonra devletçilik konusundaki bilgi ve belgeler doğru bir biçimde yorumlanabilir.

1976 Türkiye'sinin çözümlenmesi ise, 1930 lar için verdiğimiz yargıların ve devletçilik olayını değerlendirmemizin gerçeğe uygunluğunu irdeleme yoludur.

Aslında her toplumsal olay, tarih içindeki gerçek yerine, sonuçları açısından oturur. Fransız ihtilali ile, Bastille'in ele geçirilmesi arasındaki ilişki bunun en güzel örneğidir. O günlerde hemen hemen hiçbir ciddi yankı uyandırmayan bu olay, bugün, Fransız ihtilali'nin başlangıcı sayılmaktadır. Değerli madenler peşinde koşan Kristof Kolumb'un yol açtığı değişimler ise en azından ne kendisinin ve hatta ne de onu destekleyen İspanyolların öngörebildikleri olaylardı. İşte bu açıdan, günümüz Türkiye'sinin değerlendirilmesi, yalnızca 1930 lar için verdiğimiz yargıların irdelenmesini değil, aynı zamanda, devletçilik olayının tarih içinde yerine oturtulmasını da sağlayacaktır.

Bu konuda son bir yöntem sorunu, geleceğe ilişkin yargıların verilmesi noktasında ortaya çıkar. Geçmiş, bugünden bakarak de-

ğerlendirmek hiç kuşkusuz bilimsel bakımdan bize çok geniş olanaklar sağlayan bir yöntemdir. Fakat, bugünden geleceğe ilişkin tahminlerde bulunmak hiç de kolay değildir. Oysa belki de, gelecekteki olaylar, geçmişi yeniden ele alıp değerlendirmemizi gerektirecek ölçüde önemli yenilikler getireceklerdir. Bu açıdan, ben, gelecek için iki ayrı seçeneğe işaret etmekle yetineceğim.

ATATÜRK İHTİLALİNİN TEMEL NİTELİKLERİ

Devletçilik olayının doğru değerlendirilmesi en başta, Bağımsızlık Savaşını ve Atatürk Devrimleri dediğimiz yenilik eylemlerini içeren bir biçimde ele aldığımız «Atatürk İhtilali»nin gerçeğe en uygun bir biçimde çözümlenmesinin yapılmasını gerektirmektedir.

Atatürk ihtilaline yakından ve toplumbilim açısından bakıldığı zaman şu nitelikler göze çarpmaktadır (Kongar, 1976:16-129):

1) Atatürk ihtilali başlangıçta ekonomik ve sınıfsal değil, ideolojik ve siyasal bir eylemdir. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal, toplumdaki değişmeler sonucu ortaya çıkan ve güçlenen yeni bir sınıfın temsilcisi değildi. Toplumda zaten egemen olan merkezi bürokrasinin bir üyesiydi. Bu nedenle de toplumun iç dinamiği açısından yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması savaşı egemen bürokratların kendi aralarındaki bir çatışmayı belirler. Bu çatışma sırasında gerek İstanbul Hükümeti, gerekse Ankara Hükümeti, toplumdaki öteki güçlerle, yani ayan, eşraf ve ulema ile kendi olanakları çerçevesinde bağlamlar (ittifaklar) aramışlardır. Anadolu'ya düşmanın çıkmasından ve İstanbul Hükümeti'nin eylemsiz davranışından yararlanan Ankara Hükümeti, bu bağlamları daha başarıyla kullanmış, ayan ve eşrafı, Bağımsızlık Savaşında yanına alabilmiştir.

Tarihsel olarak, Ankara Hükümeti'nin ayan ve eşrafla gerçekleştirdiği bu bağlamlar, Osmanlı-Türk toplumunun iç dinamiği açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü o zamana dek, ayan ve eşraf, sürekli olarak merkezi bürokrasi ile çatışma durumundaydı. Merkezi bürokrasinin baskısı sonunda, bir türlü batıdaki benzerlerinin yaptığı gibi, sermaye birikimini gerçekleştirememiş olan ayan ve eşraf henüz burjuvalaşmamıştı. Bu nedenle de toplumda istediği güce kavuşamamıştı. Toplumdaki etkisi zayıf kalan bu sınıflar, değişmenin itici gücü olma niteliğini edinemedişlerdi. Böylece ayan ve eşraf, batıda örneğini göremediğimiz bir «ara sınıf» oluşturmuşlardı. Ayan ve eşraf, hem halkın ürettiği artık ürünü bürokrasiye aktarmak bakımından «ara», hem de tarihsel olarak geçiş durumunda olduklarından «ara» nitelik taşıyorlardı. Tarihsel geçiş açısından, toprak ağalığı ile burjuvazi

arasındaki köprüyü belirlemektedirler. İşte, toplumda istedikleri güce bir türlü kavuşamamış olan bu sınıflarla Ankara Hükümetinin bağlamı tarihsel bir dönüm noktasını simgeliyordu. Artık egemen merkezi bürokratlarla, eşraf ve ayan ortaklaşa, yeni bir toplumun toplumsal, siyasal ve ekonomik temelini oluşturacaklardı.

İşte dış dinamik bakımından, emperyalist güçlere karşı savaştan Ankara, Hükümeti, iç dinamik bakımından da, merkezi bürokrasinin İstanbul kanadı ile dövüşüyordu. Bu savaşta İstanbul Hükümeti'nin beceriksiz tutumu, düşmandan zarar gören ayan ve eşrafın da Ankara Hükümetinin yanında yer almasına yol açınca, Bağımsızlık Savaşı'nın bağlamları tümüyle belli oldu.

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının İstanbul Hükümeti'ne karşı yürüttükleri savaş, Atatürk İhtilali'nin siyasal yönünü belirler.

İhtilâl'in ideolojik yönü hem Bağımsızlık Savaşı sırasında, hem de daha sonradan gerçekleştirilen ve adına Atatürk Devrimleri denilen yeniliklerde ortaya çıkar. Bağımsızlık Savaşı sırasında, Mustafa Kemal, Padişah'ın dinsel-geleneksel yetkisine (otoritesine) karşı ulus egemenliği kavramını kullanmıştır. Dinsel-geleneksel yetkiye karşılık, ulusal egemenlik kavramı, Mustafa Kemal'in aslında kendi ellerinde topladığı gücün hukuksal kaynağı ve gerekçesi olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik ve devrimcilik, (başka amaçları olmakla birlikte) aslında, hep siyasal olarak, Padişah'ın elinden alınan siyasal gücün yeni bir kaynağa ve tabana oturtulma çabasının ardında yatan ilkeleri belirlerler.

Atatürk İhtilâli'nin ideolojik niteliği, yeni toplumun, tarihten gelen nesnel koşullarla birlikte, Mustafa Kemal'in kafasındaki «Batı Modeli»ne göre biçimlendirilmesinde ortaya çıkar. Aslında, Bağımsızlık Savaşında ve ondan sonra, Atatürk Devrimleri aşamasında görülen siyasal nitelikler, çok büyük ölçüde, ideolojik modelin özelliklerinden etkilenmişlerdir. Bir başka deyişle, ulusal egemenlik, cumhuriyet, laiklik, hep, Batı modelinin getirdiği ilkelerdir. Mustafa Kemal, bu ilkeleri hem yeni bir toplumu biçimlendirirken, hem de Padişah'a karşı siyasal eylemini yürütürken, işlevsel ilkeler olarak kullanmıştır. Böylece, siyasal eylem (Bağımsızlık Savaşı) başladığı andan itibaren, ideolojik modelin gerçekleştirilmesi işlemi de uygulamaya konulmuştur. İşte bu noktada, Atatürk İhtilâli'nin belirgin olan öteki nitelikleri ortaya çıkmaktadır. Bu nitelikler daha çok ideolojik özellik gösterirler.

2) Atatürk İhtilâli, hem emperyalizm karşıtıdır, hem de Batıcıdır. Daha önce de kısaca değindiğim gibi, bu iki özellik, uzun dönemde çelişen nitelik taşırlar. Fakat, kısa dönemde, özellikle 1920 lerin ko-

şulları çerçevesinde, emperyalizm karşıtlığı, batıcılığı bütünleyen bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Mustafa Kemal olayları evrensel değil, ulusal bir çerçeve içinde görmektedir. Onun batıcılığı, Batıya öykünme biçiminde değil, «batı gibi olmak» anlamında bir batıcılıktır. Ülkeyi batı gibi yapmak için ilk atılacak adım ise, batı sömürsünden kurtulmaktır. Çünkü batının birinci niteliği, sermaye sınıfına dayalı bir ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. Aynı tür bir ekonomik gelişmenin önkoşulu ise, siyasal ve ekonomik bağımsızlık, yani batı sömürsünden kurtulmaktır.

Atatürk ihtilâli'nin emperyalizm karşıtlığı, Bağımsızlık Savaşı'nın nesnel koşullarından doğmaktadır. Savaş, nesnel olarak, Batılı emperyalistlere karşı verilmiştir. Yunanlıların Anadolu'ya çıkmaları, yüzyıllardan beri, Batılı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşme planlarının uygulaması olarak tezgâhlanmıştır. Bu nedenle, Bağımsızlık Savaşı, açıkça, emperyalizme karşı girişilmiş olan bir savaştır. Üstelik, Atatürk'ün batıcılık ideolojisi de, batı emperyalizminden kurtulmayı gerektiriyordu. Bu nedenle, Atatürk ihtilâli'nin gerek nesnel, gerekse öznel koşullar açısından, emperyalizm karşıtı olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, emperyalizm karşıtlığının evrensel bir biçimde değil, ulusal açıdan ele alındığıdır.

Atatürk'ün batıcılığı, «batı gibi bir toplum yaratmak» ilkesine dayalıydı. Bağımsızlık savaşını Osmanlılardan devir aldığı toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde vermek zorunda bulunan Mustafa Kemal, bu nedenle, batı tipi toplum yaratma çabalarını önce üstyapıda yoğunlaştırdı. Atatürk Devrimleri denilen yeniliklerin pek çoğu, Türk toplumuna bir batı toplumu görünümü kazandırmayı amaçlayan yeniliklerdi. Bu arada, Bağımsızlık Savaşının kazanılmış olması, Türkiye üzerinde Batı'nın gerçekleştirmiş olduğu siyasal ve ekonomik denetimin de önemli ölçüde azalması sonucunu doğurmuştu. Böylece batı gibi olmanın ekonomik önkoşulu gerçekleştirilirken, bir yandan da, batı görünümü kazanma çabaları sürdürülüyordu.

«Batı gibi olmak» ekonomik olarak, hem Batı'nın sahip olduğu ekonomik yapıya sahip olmayı, hem de Batı'nın geçirmiş olduğu ekonomik aşamaları hızla gerçekleştirmeyi kapsıyordu. Oysa, Osmanlılardan devir alınan ekonomik yapı, 15 inci yüzyılda egemen olan Asya Tipi Üretim Biçiminin kalıntıların, ondan önce ve sonra sürekli bir biçimde imparatorlukta varlığını sürdürmüş olan feodal kalıntıları ve dışa bağımlı bir biçimde filizlenmekte olan kapitalizmin çekirdeklerini birarada bağrında barındıran bir niteliğe sahipti. Bir başka

deyişle, hiç de kapitalist gelişmeye uygun değildi. Toplumda ulusal bir burjuvazinin çekirdeği bile yoktu. Ya dışa bağımlı birtakım sermayedarlar vardı, ya da henüz toprağa bağımlılıktan kurtulamamış olan ayan ve eşraf. (Bu durumun sorumlusu, dış dinamiğe bağlı olan sömürü düzeni ile, içte değişme ve gelişmeyi engelleyen Osmanlı siyasal yapısıydı). Zaten Osmanlılar kapitalist gelişme çizgisinde evrimleşebilselerdi, Batı emperyalizminin denetimi altına girip, ortadan yok olmazlardı. İşte Atatürk'ün «Batı gibi bir toplum yaratma» serüveni böyle bir toplumsal-ekonomik yapı üzerinde gerçekleşecekti.

Bu noktada Batı toplumlarının geçmişine çok kısa da olsa, bir göz atmak gerekmektedir. Böylece, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel belirleyicileri daha açık seçik bir biçimde ortaya çıkacaktır. Batı toplumu, sanayi devrimi ile simgelenir. Ulusal devlet, ulusal burjuvazi, laik devlet ve gittikçe yaygınlaşan genel oy hakkı ile, işçi örgütlenmeleri ve Marksizm hep bu sanayi devriminin sonuçlarıdır. Bir başka deyişle, batı toplumları gelişmelerini büyük ölçüde, ulusal bir burjuva sınıfının itici gücüne borçluydular. Ulusal burjuvazinin gelişmesi ile, devlet laikleşmiş ve gittikçe daha demokratikleşmişti. Mustafa Kemal siyasal gücü eline geçirir geçirmez, hemen Batı devletlerinde görülen bu nitelikleri Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri yapmaya başladı. Fakat ortada bir ulusal burjuvazi yoktu. Bir başka deyişle, Batı'da bütün bu değişmelerin ardında yatan sınıfsal yapı, Türkiye'de yoktu. Böyle bir sınıfsal yapıyı yaratacak ekonomik yapı da ortada değildi. Türkiye sanayi öncesi bir toplumun temel nitelikleriyle birlikte, dış sömürüye bağımlı olarak gelişen kendine özgü bir ticaret ve toprak yapısına sahipti.

Altıyüz yıllık İmparatorluğun mirasını bileğinin gücü ile devir alan Mustafa Kemal Atatürk, bu soruna çözüm bulmak zorundaydı: Batı toplumlarının yapısına benzemeyen bir yapıdan, batı toplumlarının benzeri bir toplum yaratacaktı. Üstelik, bunun için önünde yüz yıllar değil, ancak onyıllar vardı. Dolayısıyla, Batı gibi olmanın bir başka önkoşulu niteliğini taşıyan, ulusal burjuvaziyi yaratmak için bir kısa yol bulunmalıydı. Nitekim böyle bir kısa yol bulundu ve başarıyla uygulandı. Bu kısa yolun adı DEVLETÇİLİK'ti.

DEVLETÇİLİK UYGULAMASININ ARDINDA YATAN NEDENLER

Devletçilik uygulamasının ardında yatan nedenleri, ideolojik, ekonomik, toplumsal ve konjonktürel olarak dört grupta toplamak olanak-

lıdır sanıyorum. Bu çözümleme yapıldığı zaman devletçilik uygulamasının içinde gerçekleştirildiği ortam, yani 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'si de bir ölçüde, konumuz açısından, ana çizgilerle belirlenmiş olmaktadır.

İdeolojik Nedenler

Devletçilik uygulamasının ideolojik nedenleri üçe ayrılabilir. Birinci ve temel neden, Batı tipi kalkınma için özel kesimin yaratılmasına ilişkin olan inançtır. Bu nedeni, daha önce oldukça ayrıntılı bir biçimde Atatürk'ün «Baticılık» ilkesi çevresinde açıklamıştım.

İkinci neden, bürokratların Osmanlı-Türk toplumsal yapısında ve değişme çizgisinde sahip oldukları roldür. Merkezi bürokrasiyi temsil eden yönetici seçkinler (aydınlar ya da «münevverler») sivil ve asker kesim olarak, her konuda olduğu gibi, ülke ekonomisinin düzenlenmesi konusunda da kendilerini hem yetkili hem de sorumlu görüyorlardı (Kongar, 1976: 278). Bir başka deyişle, bürokratların «İmparatorluğu kurtarma görevleri» kendilerince hâlâ sürdürülüyordu. Genç Cumhuriyet yönünden bu gelenek yeni bir devlet kurma görevi ile özdeşleştirilmişti. Böylece yeni devletin ekonomik yaşamının girişkenliği de bürokratların devletçi - seçkin geleneği içinde (Kongar, 1975) ele alındı ve burjuvazinin geliştirilmesi bile «devletçilik» etiketi ile belirlendi.

Üçüncü ideolojik neden hem Atatürkçülüğün bir doktrin benzeri düşünce sistemi olarak biçimlendirilme zorunluluğundan hem de Türkiye'de yeni bir atılım havasına duyulan gereksinmeden doğuyordu. Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet, artık sistematik bir düşünce bütününe kavuşmak ve kuramsal olarak sağlam temellere oturtulmak zorundaydı. Sonradan Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ok'u olarak belirlenen «Atatürkçülük» 1930'larda tamamlanmıştı. Bu tamamlanma hem kuramsal alandaki ideolojik gereksinmelerden hem de o dönemde, Serbest Fırka olayının ortaya çıkardığı memnuniyetsizlik belirtilerinin ortradan kaldırılmasına yönelik önlemlerden doğmuştu.

Görüldüğü gibi, «devletçilik» uygulamasının ardında yatan ideolojik öğeler, aslında birbirlerinden farklı niteliktedir. Temel nedeni oluşturan baticılık, Osmanlılardan beri toplumu etkileyen bir anlayıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün kafasındaki yeni toplum modelini belirler. Devletçilik uygulaması, bu baticılık yaklaşımının gerektirdiği kaçınılmaz ekonomik çıkış noktasıdır. Ayrıca, yönetici seçkinlerin ideolojisi de, bu baticılık temeline oturtulan uygulamanın mekanizmasını belirlemiş ve onu, bu sınıfın kendi imge ve rolüne uygun bir biçimde ele almıştır. Öte yandan Kemalist ideolojinin bir bütünlüşme

süreci içinde olması ve Türk toplumunun o dönemde yeni bir atılım ruhu gerektirecek bir durgunluğa ve kötümserliğe ulaşmış olması «devletçilik» etiketini batıcılığa ve yönetici seçkinlerin toplumsal rolüne uygun olmakla birlikte toplumsal ve örgütsel (CHP) gereksinimlere de koşut bir biçimde yerli yerine oturttu.

Ekonomik Nedenler

Devletçilik uygulamasının ekonomik nedenleri aslında tek bir niteliğe bağlıdır: Türk ekonomisinin güçsüzlüğü. İster kapitalist, ister sosyalist bir kalkınma yöntemi uygulansın, o dönemde, devletin ekonomiye karışması gerekliydi. Çünkü, güçsüz ekonomi aynı zamanda gerekli sermaye birikiminden de yoksundu. Ayrıca, toplumda yatırımlar için gerekli teknoloji de yoktu. Devletin desteği olmadan, özel kişilerin güçlü bir sermaye sınıfı oluşturması olanaksızdı. Oysa ideolojik nedenler altında belirttiğimiz gibi, yeni toplumun modeli, batıya uygun biçimde kuruluyordu. Bu temel karar verilmiş olduğu için, artık, ekonomik güçsüzlüğün tek bir sonucu kalıyordu: Devletin özel girişimi çeşitli yollarla desteklemesi.

Ekonominin ulaşım, enerji, ağır sanayi gibi, büyük yatırım ve önemli teknoloji gerektiren alanlarındaki gerilik de genel ekonomik güçsüzlüğe ek olarak, devletin işe karışmasını zorunlu kılıyordu.

Toplumsal Nedenler

Toplumsal olarak 1920'ler ve 1930'lardaki sınıfsal yapı, merkezi bürokrasinin toplumdaki büyük gücünü, egemen bir biçimde sürdürmesine izin veriyordu. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğunda görülen, bürokratlarla eşraf ve ayan çatışması, yerini, işlevsel bir bağlama (fonksiyonel bir ittifaka) bırakmıştı. Bağlamanın işlevselliği hem tarihten hem de güncel amaçlardan geliyordu: Tarihsel olarak bu bağlam, Bağımsızlık Savaşı sırasında başarıya ulaşmıştı. Yani, eşraf ve ayanla bağlam kuran bürokratlar, düşmanı yurttan kovmuşlardı. Bununla da yetinmeyen egemen bürokratlar, Saltanatı ve Hilafeti de aynı bağlamdan aldıkları güçle, ortadan kaldırmışlardı. Ankara bürokratları, böyle bir bağlama dayanmasalardı, İstanbul bürokratlarına karşı bu denli rahat ve kolay bir başarı sağlayamazlardı. Ankara Hükümeti ile, büyük çoğunluğunu toprak ağalarının, küçük bir kısmını da tüccarın oluşturduğu eşraf ve ayan arasındaki bağlam, güncel olarak da işlevseldi: Bürokratlar tek başlarına, kendi içlerinden bir burjuvazi yaratamazlardı. Sermaye sınıfının yaratılması için, kendilerinin dışında, toplumda belli gücü olan birtakım başka gruplara dayanmak,

onlarla işbirliği yapmak zorundaydılar. İşte Kurtuluş Savaşındaki bağlaşıkları, bu güncel amaç için de gönüllü ve uygun bir grup niteliğine sahiptiler.

İlginç olan nokta, o dönemde, eşraf ve ayanın, yada başka bir grubun, bürokratların destek ve denetimi dışında, kendi başlarına, belli bir sınıfsal gelişmenin öncüsü olamayacak denli güçsüz bulunmalıdır. Örneğin, gerek Terakkiperver Fırka, gerekse Serbest Fırka denemeleri, toplumda, bu fırkaları, merkezi bürokratlara karşın destekleyebilecek sınıf ve grupların var olmayışı nedeni ile çok kısa sürelerde sona ermişlerdi. Bir başka deyişle, 1920'ler ve 1930'lardaki toplumsal yapı, merkezi bürokratların tam bir denetimi altındaydı. Onlara karşın herhangi bir toplumsal yada ekonomik eylem olanaksızdı. Bu açıdan bakıldığında Serbest Fırka olayı, bürokratların kendi içindeki çatışmaları vurguluyordu. Nitekim, kapatılışı da, yine bürokratların kendi içlerinde aldıkları kararlar oldu. Kurulduğunda, geniş halk yığınlarından büyük destek gördüğü gözlenen Serbest Fırka, kapatıldığı zaman, toplumdan ne bir ses çıktı ne de bir nefes. Çünkü, sınıfsal yapı, merkezi bürokratlara karşı bir Fırkayı destekleyecek denli farklılaşmış bir sınıfsal yapıya sahip değildi. (Böyle bir yapı ancak 1940'ların ortalarında oluşturulmuş, Demokrat Parti böylece yaşamını sürdürebilmiştir).

Toplumsal olarak, bürokratların, toplumun birtakım kesimleriyle bütünleşme gereksinmesi de, devletçilik uygulamasının ardında yatan bağlamların temel taşlarından biridir. Çünkü, yeni devleti kuran bürokratların uzun süre, toplumdan kopuk bir biçimde, egemenliklerini sürdürme olanakları yoktu.

Konjonktürel Nedenler

Bu dönemde, konjonktürel neden tektir: 1929 dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'deki yöneticileri de birtakım önlemler almaya ya da o güne değin aldıkları önlemleri sistematize etmeye yöneltmiştir. Yukarıda açıklanan öteki nedenlerle birleşince, dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'deki devletçilik uygulamasına yol açtı. Yada daha sonra ayrıntılı olarak belirleyeceğimiz gibi, «devletçilik» etiketini ortaya çıkardı.

DEVLETÇİLİK UYGULAMASININ TARİHSEL ÖYKÜSÜ VE NİTELİKLERİ

Devletçilik siyasetinin resmen ilk açıklanması, İsmet Paşa'nın Sivas Demiryolu'nun açılması sırasında 30 Ağustos 1930, Cumartesi

günü söylediği nutukta görülür. Kanımca, İsmet Paşa'nın ve hükümetin devletçiliği nasıl anladığını ortaya koyabilmek için, bu nutka dikkatle bakmak gerekir. Önce, nutkun, çok büyük bir kısmının demiryolu siyaseti üzerinde odaklaştığını ve bu siyasetin hesabını verdiğini belirtmeliyiz. İkinci olarak, bu nutukta, İsmet Paşa'nın sık sık «muhterem muarızı Fethi Bey»den söz ettiği görülmektedir. Üçüncü bir nokta, İsmet Paşa'nın bu nutukta, genel ekonomi siyasetinin hesabını vermeye çalışmış olmasıdır. Devlet gelirlerinin kaynak dağılımından, yabancı sermayenin rolüne ve tekellerin durumuna kadar hemen her konuya değinmiş ve âdeta bir seçim psikolojisi içinde genel bir değerlendirme yapmıştır. Dördüncü ve en önemli olan nokta, otuzbeş sayfa tutan nutukta, devletçilik görüşüne oniki satırla değinilmiş olmasıdır. Devletçiliğin nasıl ele alındığını yansıtmaması bakımından bu satırları aşağıya geçiriyorum:

Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitrî temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı şey midir? (M. Rıza, 1933: 314-315).

Yukardaki satırlardan açıkça anlaşılacağı gibi «mutedil devletçilik» adı altında İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu görüş, devletin genel toplumsal sorumluluklarını belirleyen yaklaşımdan başka bir şey değildir. Bu arada önemle üzerinde durulması gereken nokta, aynı ay, yaklaşık olarak yirmi gün önce (12 Ağustosta) Serbest Fırka'nın resmen kurulmuş olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Serbest Fırka kurulunca, İsmet Paşa, Sivas Demiryolunun açılışından yararlanarak, bu Fırka'ya ve onun lideri olan Fethi Bey'e karşı hem cephe almış hem de kendi hükümetinin uygulamalarının değerlendirilmesini yapmıştır. Bu arada, Fethi Bey'in «liberal» görüşlerine karşı, kendisi «mutedil devletçilik» görüşünü ortaya atmıştır. Yukardaki alıntıda da anlaşılacağı gibi, bu görüş yeni bir yaklaşım değil, o güne değin uygulanan siyasetin genel bir özelliği idi. Oysa, o güne değin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uygulamaları (ki İsmet Paşa bunlara «mutedil devletçi» diyordu) Serbest Fırka kurucularından Ağaoğlu'na göre «liberalden daha da liberaldi» (Ağaoğlu, tarihsiz: 30).

Öyle anlaşılıyor ki, «mutedil devletçilik» görüşü bir yenilik değil, eski uygulamalara yeni bir isim getiriyordu. Bu yargı, yine 1930 yılında Afet İnan tarafından yayımlanan ve Atatürk tarafından yazdırılan **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** kitabındaki tanımla da desteklenmektedir:

Bizim takibini muvaffık gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi; bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit Kollektivizm, Komünizm gibi bir sistem değildir. (Afet İnan, 1930:80).

Bu tanımdan da açıkça görüldüğü gibi «mutedil devletçilik» fikri, olmayana ergi yöntemi kullanılarak, kollektivizm, sosyalizm ve komünizm gibi kavramlara gönderme yapılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle, «mutedil devletçiliğin» ne olduğu değil, ne olmadığı daha önemli bir nokta olarak ortaya konulmaktadır.

Afet İnan'ın 1931'de basılan **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** kitabının ikincisinde 59. sayfada, «mutedil» sözcüğü kaldırılarak «devletçilik» şöyle tanımlanmış: (Bu tanımı bizzat Atatürk'ün dikte ettirdiğini Afet İnan söylüyor, Afet İnan, 1973:VII).

Bizim takip ettiğimiz Devletçilik ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar etmektir.

Bu tanım, daha sonra, cümlelerin sonu «alakadar etmek mühim esaslarımızdandır» biçiminde değiştirilerek 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına aynen konulmuştur. (CHF Programı madde 1 fırka Ç) (Afet İnan, 1972:23). Görüldüğü gibi, 1931'de artık, «devletçiliğin» ne olmadığı kadar, ne olduğu da belirlenmeye başlanmıştır. Devletçiliğin ne olduğu ise hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde «ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmak» olarak tanımlanmıştır.

İşin ilginç yönü, gerek Afetinan'ın kitabında, gerekse İsmet Paşa'nın Sivas Demiryolunu açış nutkunda söz edilen devletçilik ilkesi ne 2 Ekim 1930 da okunan Dördüncü İsmet Paşa Hükümetinin programında ne de 1 Kasım 1930 da Atatürk'ün Meclisi açış nutkunda geçmektedir. Yalnız Atatürk, bu nutkunda dünya ekonomik bunalımına değinmiştir. (Afet İnan, 1972: 112-113). Ancak Atatürk, Ocak 1931 de, «firkamızın takip ettiği program iktisadî nokta-i nazardan devlet-

çidir» diyor (Kuruç, 1963:14). Buna karşılık 9 Mayıs 1931 de okunan Beşinci İsmet Paşa Hükümetinin programında da devletçilikten söz edilmemektedir. (Arar, 1968: 59-63). Üstelik bu programda, «dış ticareti tekelimiz altına alacağımız konusunda yayılmış olan haberler hiç bir gerçeğe dayanmamaktadır» denilerek, gerçekten devletçi bir ekonomi siyasetinin bir ögesi bütünüyle yadsınmaktadır. 7 Mart 1935 de okunan Altıncı İnönü Hükümetinin programında da, yalnızca «demiryollarının, rıhtımların ve limanların devlet elinde bulmasının faydalarından» söz edilmekte, bunun dışında «devletçiliğe» ilişkin başka ifadeler bulunmamaktadır. (Arar, 1968: 64-66). Buna ek olarak, Atatürk'ün de, 1938 de Celal Bayar tarafından okunan Meclisi açış nutkuna değin, 1930-1938 arasındaki Meclisi açış nutuklarında «devletçilik» üzerinde durduğunu görmüyoruz. (Afet İnan, 1972: 112-165). Buna karşılık, 1937 yılındaki Meclisi açış nutkunda «Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz» diyor (Afet İnan, 1972: 128). Gerek Atatürk'ün gerekse İnönü'nün Meclisteki genel sunuşlarında devletçilik üzerinde özellikle durmamalarına karşın, Atatürk'ün Parti içinde devletçilik hakkında birtakım sözler söylediğini görüyoruz. Örneğin, CHP'nin Dördüncü büyük kurultayında 9 Mayıs 1935 de ilk kez devlet işletmelerinden (genellikle DDY'dan) ve «yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni»nden söz etmektedir. (Afet İnan, 1972: 121). İsmet Paşa da, Meclis dışında, devletçilik üzerinde durmaktadır. 1933 yılında **Kadro** dergisine yazdığı makale bunun örneklerinden biridir. Son derece ilginç olan bu makalede İsmet Paşa yine eski «devletçilik» anlayışına uygun olarak gümrük korumalarını, tekeli ve şimendiferleri, bu uygulamanın haklılığı ve yararlılığı konusundaki kanıtlar olarak göstermektedir. Makalenin sonuna doğru da «devlet ancak fertlerin yapamayacağı şeyleri yapmalıdır» ilkesi üzerinde durarak bu ilkeyi olanaklı olduğu ölçüde dar bir biçimde yorumlamaktadır (M. Rıza, 1933. 499-502).

Makalenin en ilginç tarafı, İsmet Paşa'nın başlangıçta, devletçiliğin niteliğinin yedi sekiz yıldanberi tartışma konusu yapıldığını söylemesidir. Böylece, bu bildiriye, benim temel savım olan «devletçiliğin hiçbir yenilik getirmediği» görüşü desteklenmiş olmaktadır. Çünkü, İsmet Paşa'nın yazısından da anlaşılacağı gibi, yeni Türkiye Cumhuriyeti zaten baştan beri devlete ekonomide belli sorumluluklar ve görevler vermişti. 1930'larda devletçilik sözünün ortaya çıkışı bu görev ve sorumluluklarda önemli bir değişikliği belirlemez. Yalnızca, başta belirttiğimiz dört ana grup nedenden dolayı, yeni bir isim, yeni bir etiket yaratır. Bu etiketin 1930 da açık seçik bir biçimde İsmet Paşa'nın ağzından ve Atatürk'ün kaleminden (Afet İnan aracılığı ile) ortaya atılmasının nedeni, Serbest Fırka olayıdır. Serbest Fırka ile

Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki farklılıklar (Ahmet Ağaoğlu'nu bile şaşkırtacak bir biçimde) liberalizm ile devletçilik arasındaki farklar biçiminde ortaya konulmaya çalışılmıştı.

Şimdi bu savımı irdelemek için, Devletçilik olayının çeşitli açılarından çözümlemesini yapalım.

Devletçilik Uygulamasının Sorumluları ve Genel Tutumları.

Devletçilik olayının baş aktörü, hiç kuşkusuz, kendi yaşam döneminde ortaya çıkan her olayda olduğu gibi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk'ün devletçilik konusundaki görüş ve düşüncelerini yukarıda verdim. Bunlar, konuya hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ışık tutmaktadır. Atatürk, inanmış bir özel girişimcidir. Devletin rolünü de özel girişime destek olarak görmektedir. Bu konudaki yargımı destekleyen en önemli kanıt, onun en yakın çalışma arkadaşı olan İsmet İnönü tarafından belirtilmiştir. İnönü'ye göre de Atatürk «başından itibaren özel teşebbüsü esas tutmuş ve ölünceye kadar bu prensibi tatbik etmiştir» (İpekçi, 1968:36). İnönü'nün bu sözleri yalnızca Atatürk'ün genel tutumunu, dolayısıyla, onun denetim ve yönetimi altında uygulanan devletçiliğin temel niteliğini değil, aynı zamanda, «başından itibaren» «ölünceye kadar» bu tutumda bir değişiklik olmadığını belirtmesi bakımından da önemlidir. Bu sözler, 1923-1938 döneminde iktisat siyasetinde isim ve etiket değişikliğinden başka önemli dalgalanmaların olmamasının nedenini ortaya koymaktadır.

Devletçilik olayının bir başka önemli aktörü İsmet Paşa'dır. Görünüşte, İsmet Paşa devletçiliğin ilk yaratıcısı ve en ısrarlı izleyicisi gibidir. Aslında, kendi kafasındaki rolün bu olduğunda hiç kuşku da yoktur. O dönemde, Türkiye'nin yazgısında söz sahibi olanlar arasında kendisine göre, devletçiliğin en içten destekleyicisidir. Fakat, devletçilik ile İsmet Paşa arasındaki ilişkilerde çok önemli iki nokta vardır ki, bunlar gereğince değerlendirilemezse, İsmet Paşa'nın devletçilik içindeki rolü yeterince anlaşılamaz. Birinci nokta, İsmet Paşa'nın devletçilik anlayışıdır. Daha önce sunduğum örneklerden de anlaşılacağı gibi, İsmet Paşa'nın devletçilikten anladığı devletin bir piyasa ekonomisi içindeki rolünü aşmaz. Ulusal ekonominin korunması açısından devletin doğal ve yaygın olan görevlerini de İsmet Paşa «devletçilik» içine sokmaktadır. İkinci nokta ise, birinciden daha önemlidir. İsmet Paşa, başbakan olarak hükümetin siyasetinden sorumludur ama, ekonomik konularda çoğu zaman Atatürk'ün müdahaleleri belirleyici rol oynar. İsmet Paşa, İktisat Vekilleri ile Atatürk arasında ikinci ve hatta kimi zaman etkisiz bir plana düşer. Nitekim, devletçilik uygulamalarının başlangıç aşamalarında, selüloz-kağıt fabrikasının

kuruluşu sırasında, Celal Bayar'ın lideri olduğu İş Bankası grubunun müdahalesi sonunda, Atatürk, İsmet Paşa'nın iktisat Vekili Mustafa Şeref'i sofrasında azarlar ve istifaya zorlar. Mustafa Şeref'in yerine İktisat Vekili olan kişi Celal Bayar'dır (Aydemir, 1966: 454-460). Bu olay, devletçilik uygulamasında iki kişinin daha, Mustafa Şeref ile Celal Bayar'ın da tutumlarının önemli olduğunu bize gösterir. Önce Mustafa Şeref'in üzerinde duralım.

Devletçilik uygulaması söz konusu olduğu sıralarda İktisat Vekili olan Mustafa Şeref aslında inanmış bir liberaldir. Ekonomik nitelikteki kamu hizmetlerinin bile özel ayrıcalıklı şirketler tarafından yürütülmesini savunan Mustafa Şeref, devletin elindeki işletmelerin birkaç yıl içinde özel kesime geçeceğini muştulayan vekildir (Boratav, 1974: 87-88). İşte sözde devletçi dönemin başlangıcındaki sorumlu iktisat vekili böylesine bir tutum ve anlayış içindedir.

Mustafa Şeref'in yerine iktisat vekili olan Celal Bayar'ın tutum ve davranışları üzerinde uzun boylu durmaya gerek yoktur. Çünkü bu grup içinde tutum ve davranışları, uzun yıllar Türk siyasal yaşamında gözlenebilmiş bir liderdir. Özel girişimin erdemlerine olan inancı çeşitli uygulamalarla ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ilginç olan nokta, Celal Bayar'ın iktisat vekili olma biçimidir. Celal Bayar, Atatürk'ün müdahalesiyle, hükümete karşı, İş Bankası grubunun yaklaşımlarını savunan kişi olarak hükümete girer. İktisat vekili olduktan sonra da hemen şu bildiriye yayınlar:

Kanaatimce memleketin iktisat ve faaliyet sahasında fertlerin ve devletin müşterek mesaisiyle yaratılacak, yapılacak sayısız işler vardır. Bu mühim iş millî iktisadiyatımızın inkişafı için seferber edilecek olan bütün bu millî kuvvetlerin faaliyeti arasında hesaplı ve samimi bir ahenk temin etmektir... Nerde iş hayatı, sanayi hayatı, kazançlı ticaret hayatı, ziraî faaliyet varsa, o muhitte mutlaka nisbî refah ve huzur fazlalığı vardır (Kuruç, 1963: 19).

Celal Bayar'ın iktisat vekilliğine gelmesi, Boratav'a göre, devletçilik adı altında alınmış olan müdahaleci kararlardan, tutum ve uygulamalardan «temkinli fakat belirli bir geri dönmeyi temsil eder» (1974: 172). Aslında az ilerde göreceğimiz gibi bu konuda o tarihe dek alınmış çok ciddi ve önemli kararlar da yoktur zaten. Örneğin 1931 yılı için, Boratav, «bir temel ilke ve bir politika olarak devletçiliğin hemen hemen hiçbir şey ifade etmediği... anlaşılmaktadır» demektedir (1974: 86).

Sonuç olarak sözde devletçilik uygulamasının bütün sorumlularının özel girişimin erdemlerine inanan kişilerden oluştuğu ve devletçiliği özel girişimi destekleyici olarak kullandıkları ortaya çıkmaktadır.

Devletçilik Uygulaması ve Kadro Hareketi.

Devletçilik ilkesinin, amaçları dışında, piyasa ekonomisinden farklı bir düzen gerçekleştirmeye yönelik olduğu konusundaki yanlış yargıların önemli bir kısmı, o dönemde ortaya çıkan **Kadro** hareketine dayanılarak verilmiştir. Oysa, Kadro hareketi ne ciddi anlamda bir sosyalist harekettir, ne de o dönemdeki devletçilik uygulamaları üzerinde etkin olabilmıştır. Aslında, Atatürk İhtilali'nin ülke içinde sosyalist bir devrim getirmediği o dönemin sosyalistleri tarafından da gözlenmiştir. Bu sosyalistlerin bir kesimi, Atatürk'e karşı cephe alırken, bir başka kesimi de, kendilerine göre yorumladıkları bir sosyalist eylem içinde, **Kadro** dergisi çerçevesinde Atatürk İhtilali ile bütünleşmeye çalışıyorlardı. **Kadro**'cular 1930'lardaki temel çelişkinin, sınıf çelişkisiyle birlikte, «metropoller ve koloniler arasında» görülen uluslararası bir nitelik taşıdığı savını öne sürüyorlardı (Aydemir, 1968: 39-57). Bu uluslararası çelişkinin çözülmesi için de, gelişmiş metropollere karşı, ekonomiyi güçlendirmek için geniş kapsamlı bir devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunuyorlardı. Timur'un sözcükleriyle Kadro'cular «devlet müdahaleciliğini ve devlet kapitalizmini ekonomiye egemen kılmak ümidiyle Atatürk'e hizmetlerini sunan, orta sınıf kökenli küçük bir "Kadro"durlar» (Timur, 1971: 219). Daha yukarıda değindiğim makalesi ile, İsmet Paşa da **Kadro**'da gözükür. Bu makale aslında devlet müdahaleciliği açısından son derece masum düşünceleri savunmaktadır. Fakat, bu yazı oldukça sert tepkilere yol açar. Toplumun yapısının ve güç dengesinin bu denli «masumca» fikirlerle bile tahammülü yoktur. Çıkan tartışmalar, o günkü uygulamalarla birlikte değerlendirildiğinde yine Boratav, «İş Bankasının iktidarda, Başvekilin ise muhalefette olduğu» izleniminin edinildiğini söyler (1974: 150).

Sonuç olarak, sözde devletçilik uygulamasının, Kadro hareketinin savunduğu «devlet kapitalizmi» fikrinin bile gerisinde kaldığını söyleyebilirim.

Devletçilik ve Sanayi Planları

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Sovyet uzmanlarının yardımı ve Sovyet Hükümetinin mali destek sözü ile hazırlanmıştır. 1934'de ka-

bul edilen bu plana göre yatırımların 41.553.000 lirası Sümerbank tarafından gerçekleştirilecek, 2.400.000 liralık kısmı İş Bankasına yapılacaktır. Sümerbank yatırımlarının 10.515.000 liralık kısmı Rusya'dan getirilecektir. Böylece Planın malî portresi 43.953.000 Türk Lirası olmaktadır. Sovyet Rusya'dan 16.000.000 Türk Liralık kredi sağlandığına göre, bu kredinin 10.5 milyonu Sümerbank'a verilince, Devletin Sümerbank'a kredinin taksit ödemeleriyle birlikte beş yıl için, yılda 6 milyon vermesi karara bağlanmıştır (Afet İnan, 1972: 141-143). Sovyet kredisinin kalan 6 milyonluk kısmının ileride demir ve elektrikasyon işlerinde kullanılması düşünülmektedir.

Görüldüğü gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı esas olarak Sümerbank'ın sorumluluğunda gerçekleştirilmek üzere hazırlanmıştır. Bu nedenle Sümerbank olayına daha yakından ve dikkatle (o dönemin koşulları içinde) bakmak gerekmektedir.

Sümerbank olayı, birtakım izlenimci düşünür ya da yazarların sandığı gibi devletçilik konusunda ileriye doğru atılmış bir adım değildir. Tam tersine, Sümerbank'ın kuruluşu, devletçilik uygulamalarında bir geriye dönüştür. Olayın tarihsel gelişimi çok kısaca şöyledir: Önce 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Bu bankanın görevi devletin elindeki kuruluşları özel kesime devredilene dek yönetmek, yeni kuruluşlara ortak olmak, özel kesime kredi açmak biçiminde sayılmıştı. Böylece devletin özel kesimi doğrudan desteklemesi amacına yönelik bir kuruluş oluşturulmuştu. Bir süre sonra, Temmuz 1932 tarihinde yerini, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak iki ayrı kuruluşa bırakarak ortadan kalktı. Banka, özel kesimin kredi gereksinmesini karşılamak üzere kurulmuş olmakla birlikte, şirketlere ortaklığı önlenmişti. Ayrıca kaldırılan gümrük bağımsızlıkları da Bankanın kredileriyle karşılanacaktı. Fakat gümrük bağımsızlıklarının kaldırılması özel kesim taraftarlarını çok tedirgin etti. Devlet Sanayi Ofisi ise, devlet işletmeleri kurmak ve kurulmuş olan devlet işletmelerini yönetmekle görevlendirilmişti. Ayrıca özel kesimin işletme kurması da belli koşullarla bakanlar kurulunun iznine bağlanıyordu. Görüldüğü gibi, Sanayi ve Maadin Bankasına oranla, gerek Sanayi Kredi Bankası gerekse Devlet Sanayi Ofisi daha «devletçi» nitelik taşırlar. Bu anlamda, «devletçilik» bakımından ileri bir adımı belirlemektedirler. Fakat her iki kuruluş da yaklaşık olarak bir yıl sonra (aslında onbir ay sonra) kaldırılarak yerlerine Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, bütün devlet işletmelerini devir almakta, yeni işletmeler kurmakla, kurulacak işletmelere ortak olmakla ve kredi sağlamakla görevlendirilmişti. Banka devraldığı mevcut işletmeleri, özel kesime devredebilecekti. Gö-

rüldüğü gibi, Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisine göre, devletçilik açısından bir geriye dönüşü vurgulamaktadır. Zaten Devlet Sanayi Ofisi'nin ömrü bir yıldan bile az olmuştur.

İşte Birinci Beş Yıllık Plan, böyle bir tarihsel geçmişe sahip olan Sümerbank'ın omuzlarında ve Sovyet desteği ile gerçekleştirilecekti. Planın sunuş bölümünde, uzun uzun dünya ekonomisi çözümlenmekte ve ekonomik bunalım üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Birinci Sanayi Planının, dünya ekonomik bunalımından etkilendiği açıkça ortadadır. Sunuş yazısı, gelişmiş ülkeler karşısında Türk ekonomisinin dünya bunalımından da yararlanarak güçlendirilmesini önermektedir. Böyle geniş kapsamlı bir uygulamayı ise, zorunlu olarak devletin gerçekleştirilmesi istenmektedir. Buna karşılık, hemen, «bu anasanayi, hususî teşebbüs ve sermaye erbabına da daha çok geniş ve faydeli 'Industrie' imkânları bahşedecektir» denilerek, önerilen planın özel girişimcilere yararlı olacağı vurgulanmaktadır. (Afet İnan, 1972: Raporlar, 13).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu verilerin ışığı altında değerlendirildiği zaman, Planın ardında yatan temel ögenin «devletçilik» değil, dünya ekonomik bunalımı olduğu ortaya çıkmaktadır. Devletçilik, olsa olsa, bu bunalımdan en yüksek yararı sağlamak için atılacak adımların saptanmasında ortaya çıkan bir yol olarak belirmektedir. Bir başka deyişle, «devletçilik» anlayışı Birinci Sanayi Planını değil, Plan, «devletçilik» anlayışını doğurmuştur denilebilir. Planın tartışılması ve kabulü 1933 ve 1934 yıllarını kapsamaktadır. Dikkat edilirse bu yıllar, «devletçilik» kavramı üzerindeki tartışmaların hâlâ bütün hızı ile sürdüğü ve uygulamadan uygulamaya atıldığı yıllardır. Kanımca, örneğin Boratav'a devletçiliğin 1934-1937 yılları arasında rayına oturduğunu söylettiren nesnel koşullar Birinci Planın yarattığı ortamda biçimlenmiştir (1972:150). Oysa, 1933 yılı, devletçilik anlayışından geri dönüşleri vurgulamıştır bile.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na gelince, bu Plan 1936 yılında yayınlanmıştır. Kitabın başına, Atatürk'ün devletçiliğin ne olduğunu ve ne olmadığını belirleyen sözleri konulmuştur. Bunun dışında, Plan metninde devletçiliğe ilişkin başka bir yorum yoktur. Konular, genellikle «millî ekonomi» açısından ele alınmıştır. Yalnızca sunuş yazısının sonunda, «Devletçiliğimizin, hariç ve dahilde duyulan bazı yanlış telakkilere rağmen, hususî teşebbüslere daima zahîr olduğunu ispat eder» denilmektedir. İşin ilginç yönü cümle şöyle devam etmektedir: «Bu hakikati veciz ve sarîh olarak ifade eden, ulu Atatürk'ün Devletçiliğimiz hakkındaki sözleri, bu plana şiar olarak en

başta konmuştur» (Afet İnan, 1973:8). Görüldüğü gibi Atatürk'ün devletçiliği özel girişime destek olmak biçiminde anladığı savı, yalnızca günümüzde ileri sürülen bir görüş değildir. Bu, o gün de kabul edilen bir gerçektir.

Devletçilik ve Türkiye'nin Genel Ekonomik Siyaseti.

Devletçiliğin gerçekçi bir değerlendirilmesinin yapılması için, sözde devletçi dönemden öncesini ve sonrasını da kapsayacak biçimde, Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ekonomik siyasetine bakmak gerekir. Daha sonra da devletçi dönemi belirlediği öne sürülen 1930-1939 dönemi ile, bu dönemin öncesini ve sonrasını karşılaştırmak gerekir.

Önce Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ekonomik siyasetine bakalım: Bu siyaset 1923'den günümüze dek, iki temel niteliğin el ele gelişmesiyle, fazla bir değişiklik göstermeden uzanagelmıştır. Bu temel nitelikler, Batı Avrupa'nın gelişme modeline uygun olarak özel girişimin desteklenmesi ve bu amaçla da devletin ekonomiye müdahalesidir. Şimdi bu açıdan aşağıdaki şu satırlara bakalım:

Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiç birinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadî manâ ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiç birine mensup değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapınlar) mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni iktisadî manâsına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) diyorum... İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsî tarafından deruhte edilmelidir. Meselâ büyük kredi müessesatını, sanayi teşebbüsünü ilâh. Devlet idare edecektir... Hülâsa bazı hususatta iktisadiyatımız devletleştirme usûlünü takip edecek, bazı hususatta iktisadî teşebbüslerini şahsî teşebbüslere terk edecektir. (Ökçün, 1971. 262-263).

Bir de şu satırları okuyalım:

Gelişen bir ekonomide Devlete düşen görevleri geleneksel bir görüşle sınırlandırmaya imkan yoktur. İktisadî kalkınma yurdun sosyal ve ekonomik düzeninde değişmeleri gerektiren sosyal bir olaydır. Bunun gerçekleşmesi ve huzur ve istik-

rarın sağlanması adil bir gelir dağılımı ve dengeli bir üretim bünyesi gibi, ancak Devlet otoritesinin müdahalesiyle gerçekleşecek bazı şartlara bağlıdır. Özel sektörün iktisadî kalkınmasının bütyün şartlarını yalnız başına yerine getirmesi mümkün değildir. (DPT, 1964:59).

İlk bölüm alıntı, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in 1923'de İzmir İktisat Kongresinde söylediği sözlerdir. İkinci Bölüm ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'ından alınmıştır. Görüldüğü gibi aralarında kırk yıllık bir fark olan bu sözler, aslında, temel olarak aynı düşüncelerin belirtilmesini vurguluyorlar. **Bu durum, hiç kuşkusuz, benim, 1923'den bu yana Türkiye'nin ekonomik siyasetinde önemli bir değişiklik olmamıştır savımı destekliyor.** Aslında «devletçilik» uygulamasının temel fikirleri, Kemalizm'in pek çok ögesi gibi Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Bir görüşe göre, Atatürk dönemindeki «devletçiliğin kökleri 1840'lara dek uzanır (Clark, 1974). Ekonomik siyaset bakımından, aslında dış ülkelerin sömürsünün önlenmesi dışında, Osman-Türk toplumsal değişme çizgisinde pek büyük bir fark yoktur. Özellikle Cumhuriyet döneminin ekonomik siyaseti, zaman zaman farklı etiketler kullanılmış olmakla birlikte ana öğeler bakımından 1923'den günümüze dek bir örnek bir nitelik taşır (Kongar, 1976:222-283). Bu genel siyasetin temel çizgileri, devletin çeşitli korumaları, özendirmeleri ve ana sanayi yatırımları biçiminde gelişmiştir. Sabit sermaye yatırımları içinde kamu ve özel kesim payları da bu konuda, önemli siyaset değişiklikleri olmadığını bize göstermektedir. (Kongar, 1976:248).

Bu genel eğilimi (1923'den beri önemli ekonomik siyaset değişiklikleri olmadığı eğilimini) saptadıktan sonra, 1930-1939 dönemini, belli ölçütler bakımından kendinden önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırabiliriz. 1930'dan önceki döneme baktığımızda, Sanayi ve Maden Bankasının devlete ait olan ve sayıları 1915'de 22 olan fabrikaları devraldığını görüyoruz. Bu arada, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası vardı (Sağlam, 1967:13-16). Görüldüğü gibi, 1930'dan çok daha önce, devlet işletmeciliği, Osmanlılarda vardı.

1970'lere gelindiğinde, Türkiye'de 108 tane Kamu İktisadî Kuruluşu vardır. Bunların 19 tanesi 1930-1939 arası (1939 dahil) kurulmuştur. 4 tanesinin kuruluşu 1930'dan öncedir. Geri kalan 85 tane kamu kuruluşu 1940'dan sonra kurulmuştur. (Devlet İstatistik Ensti-

tüsü: Yayın no. 628). Bu rakamlardan da açıkça anlaşılacağı gibi, devletin ekonomiye karışması işletmeler açısından «devletçi» diye adlandırılan dönemden sonra çok daha önem kazanmıştır. **Böylece devletçilik uygulamalarını, «devletçi» denen dönemi bütünüyle aştığı ortaya çıkmaktadır.**

DEVLETÇİLİĞİN GÜNÜMÜZDEKİ SONUÇLARI

Sınıfsal açıdan devletçilik denilen olaya bakıldığında, bürokratların, devlet desteği ile bir burjuva sınıfı yarattıkları konusunda, hemen hemen bütün gözlemciler ve düşünürler birleşmiş görünmektedirler (Afet İnan, 1972:185; Glasneck, 1976:266-267; Steinhaus, 1973:208; Yerasimos, 1976:1300; Eliçin, 1970; Boratav, 1974:11; Kongar, 1976: 122-123, 237-239).

Devletçi denilen dönemi yaşamış ve bu döneme katkılarda bulunmuş bir gözlemci, araştırmacı ve düşünür, o dönemle günümüz arasında bir karşılaştırma yaparak şu yargıyı vermektedir:

«Bugünkü Türkiye, Atatürk'ün benimsediği 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir millet' ülküsü ve çabası yerine, oligarşik bir kapitalizm nizamı içinde kalkınmak yoluna yönelmiştir» (Aydemir, 1968:19-20).

Yukardaki satırlarda, başarısızlıkla sonuçlanmış bir **Kadro** eyleminin düş kırıklığının yansımaları görmemek olanağı yoktur. Fakat 'devletçilik' döneminin günümüzdeki yansımaları da oldukça gerçekçi bir biçimde yansıtmaktadır bu sözler.

Aslında, geçmişin, bugünkü sonuçları açısından değerlendirilmesi için, ilk yapılacak iş, bugünkü toplumsal ve ekonomik yapıya doğru teşhisler koymaktır. Bu görev bizi, Türkiye'de «karma ekonomi» denilen düzen üzerinde bir an durmaya yöneltecektir. Bilindiği gibi, ekonomiler iki temel mantıkla çalışır. Birinci temel mantık, serbest piyasa düzenine dayalı fiyat mekanizmasıdır. İkinci temel mantık ise, denetim altında bir ekonomiyi belirleyen merkezi planlamadır. Hangi mal ve hizmetlerin, ne kadar ve kimin için üretileceği, birinci düzende, ilke olarak fiyat mekanizması ile, ikinci düzende ise planlama kararları ile belirlenir. Aslında gerek fiyat'a dayalı ekonomi modeli, gerekse merkezi ve kapsamlı plana dayalı ekonomi modeli, soyut, ve ideal modellerdir. Gerçekte, uygulamalar açısından, her iki model de saf, katışksız, ideal biçimleriyle görülmez. Fiyat mekanizmasına çeşitli müdahaleler yapılır ve ekonomi üzerinde çeşitli denetimler görülür. Öte yandan plan kavramının geçerli olduğu dü-

zenlerde de, çeşitli uyarlamalar amacıyla fiyattan yararlanılmaktadır. Bu anlamda, dünya üzerindeki bütün ekonomiler «karma» nitelik taşırlar. Oysa, her «karma» modelin bir temel mantığı vardır. Bu temel mantık plan kavramına, ya da fiyat kavramına dayanır. Bu anlamda, «karma» ekonomi modeli, bir üçüncü yol belirlemez. Çünkü, her «karma» modeli ya planlı ekonomiye yani sosyalizme, ya da serbest piyasaya, yani, kapitalizme dönüktür. İşte bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki «karma» model, kapitalizme dönük bir karma ekonomiyi belirler.

Bu ilkeler çerçevesinde, geçmişte «devletçilik» diye adlandırılan ve aslında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri, günümüze dek süregelen ekonomi siyasetinin, Türkiye'nin ekonomik olarak kapitalizmi geliştirdiği, sınıfsal olarak da burjuvaziyi yaratarak güçlendiği, açıkça ortadadır.

Şimdi çok kısaca bu olayın mekanizmasına bakalım. Devlet kuruluşları, birinci olarak, temel sanayi dallarını kurarak, bu dallara dayalı, yan sanayilerin özel girişimciler tarafından geliştirilmelerine yol açmıştır. İkinci olarak, devlet, birtakım alanlarda yüksek kâr oranları saptayarak, öncü görevini yaptığı bu alanlara özel girişimcilerin yatırımlar yapmalarını sağlamıştır. Üçüncü olarak, devlet işletmelerinde üretilen malların, doğrudan tüketiciye aktarılması yerine, araya özel kişilerden ya da firmalardan oluşan aracılar sokularak, ticaret sermayesinin gelişmesine yardımcı olunmuştur. Dördüncü olarak, devlet personel eğitiminde ve sağlanmasında özel girişime yardımcı olmuştur. Yurt dışı burslarla eğitilen uzmanlar, yurda dönüşlerinde bir süre kamu iktisadî teşebbüslerinde çalıştıktan sonra, yeterli deneyi kazanınca özel girişime atlamışlardır (Özmen, 1967:351-352; Koç 1973:136). (Şimdilerde bu işlevi Devlet Planlama Teşkilatı yüklenmiş görünmektedir). Beşinci ve son bir destek, devlet işletmelerinin ihaleler yoluyla, özel girişimcileri desteklemesidir.

Yukarda sayılan bu beş öge, devletin, ekonomik olarak özel girişime sağladığı tüm destekleri değil, yalnız ve yalnız, devlet işletmelerini yoluyla, özel kesime sağlanan yararları kapsamaktadır. Yoksa, hepimizin bildiği gibi, devletin özel kesime olan desteği çok daha kapsamlı ve ayrıntılıdır.

Devletçiliğin günümüzdeki sonuçları belirlenirken, dikkat edilmesi gereken bir nokta, bu çözümlerinin, bugünkü toplumsal-ekonomik düzen çerçevesinde yapıldığıdır. Günümüzün düzeni, kapitalizme dönük karma ekonomi olduğu için, sözde devletçilik denilen dönemin

de bunu güçlendirdiğini söylüyoruz. Oysa, yarın toplumsal ve ekonomik olarak köklü bir dönüşüm olsa ve örneğin, Türkiye'nin düzenli planlı ekonomiye uyarılansa, belki de bu uyarılamanın çabuklaştırılması bakımından, devlet işletmelerinin önemli bir rolü olabilir. O zaman, bütün bu çözümler tersine dönerek, sözde devletçi denen dönemin, ya da uygulamaların, Türkiye'de bir sosyalist ekonominin kuruluşuna yol açtığı söylenebilir. Bu örneği, toplumbilimdeki değerlendirme yönteminin, geçmişi, bugüne göre ne biçimde ele alması gerektiğinin bir belirtisi olarak, bu bildirimim metodolojik bir açıklaması olarak verdim.

ÖZET VE SONUÇLAR.

1. Devletçilik adı verilen uygulama, 1930-1939 dönemine özgü değildir. Cumhuriyet'in kuruluşundan, günümüze dek uygulanan ekonomik siyaseti simgeler.

2. Devletçilik adı altında yapılan uygulama, esas olarak, Türkiye'de kapitalist gelişmeye yol açmış ve burjuvaziyi yaratarak güçlendirmiştir.

3. Devletçilik adı altında yapılan uygulama, Türkiye'ye özgü bir uygulama değildir. Batı Almanya'dan Gana'ya, İsrail ve İsveç'ten, Macaristan ve Polonya'ya dek birçok ülkede, devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri kurmuş, ve ekonomiye yaptığı çeşitli müdahaleleri, bu yolla da pekiştirmiştir. (Özmen, 1967:60). İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya gibi, kapitalizmin ileri aşamasını belirleyen ülkelerde bile, örneğin ulaşım ve enerji kuruluşlarının çoğunun yüzde yüzü devlete ait işletmeler olduğunu görüyoruz (Özmen, 1967:66).

4. Devletçilik adı verilen uygulamanın baş aktörü sanıldığı gibi İsmet Paşa değil, Atatürk ve Celâl Bayar'dır.

5. Devletin ekonomiye müdahalesinin ve bizzat işletmeler kurmasının «devletçilik» etiketi altında 1930'da İsmet Paşa tarafından belirtilmesinin nedeni, o dönemdeki yeni etiketler arayışı ile birlikte, Serbest Fırka'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'na «liberal» bir çizgide muhalefet yapmak üzere kurulmuş olmasıdır.

6. Devletin işletmecî kuruluşları, kapitalist bir ekonomide, fiyat mekanizmasının dışındaki ilkelere göre işletildiğinden, (toplumsal yarar ve siyasal çıkar gibi), zarar etmeye mahkum gözükmektedirler. (Bkz. EK I)

7. Özel girişimle tam bütünleşme gösteren kamu iktisadî kuruluşları ekonominin genel eğilimlerine koşut olarak, montaj sanayi ve yabancı sermaye ile de destekleyici işbirliğine girmişlerdir. (Bkz. EK II)

EK : I**KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ (İŞLETMECİ KURULUŞLAR)
KÂR ve ZARARLARI**

Yıllar	Kârlar Toplamı	Zararlar Toplamı	Fark (Milyon TL).
1970	+ 1.332,1	— 1.924,4	— 592,3
1971	+ 1.919,4	— 1.090,4	+ 829,0
1972	+ 2.623,2	— 1.172,6	+ 1.450,6
1973	+ 2.250,7	— 1.897,0	+ 353,7
1974	+ 4.345,3	— 3.515,7	+ 829,6
1975	+ 3.587,0	— 5.837,0	— 2.250,0
1976 (*)	+ 4.131,5	— 9.224,7	— 5.093,2

(*) Tahmin.

Kaynak : DPT verileri.

EK : II**KAMU İKTİSADİ TEŞEKKÜLLERİNİN
BAŞKA ŞİRKETLERDEKİ KATILMA PAYLARI (*)
(1975)****M.K.E.K. İŞTİRAKLERİ**

İştirakin Ticarî Ünvanı	Sermayesi	İştirak Nisbeti	İştirak Taahhüdü T.L.
RCD Ball Bearings Limited	14.322.476.—	% 10	1.432.247.—
Tofaş Oto Ticaret A.Ş.	60.000.000.—	% 39	23.400.000.—
T.O.E. Türk Otomotiv Endüstrileri A.Ş.	85.000.000.—	% 2,97	2.527.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 2,50	22.500.000.—
Tüstaş Türkiye Sınai Tesisleri A.Ş.	5.000.000.—	% 26	1.300.000.—
Tofaş Türk Otomobil Fab. A.Ş.	225.000.000.—	% 22,5	50.740.000.—
Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.	70.000.000.—	% 30,01	21.008.500.—
FER - AL Ferro Alaşımları A.Ş.	5.000.000.—	% 10	500.000.—

SÜMERBANK İŞTİRAKLERİ

Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.	50.000.000.—	% 98,75	49.377.500.—
T. Çimento Sanayii T.A.Ş.	750.000.000.—	% 6	45.000.000.—
Ankara Çimento Sanayii T.A.Ş.	75.000.000.—	% 5,6	4.166.000.—
Kütahya Porselen ve Gıda			

Sanayii A.Ş.	15.000.000.—	% 16	2.400.000.—
T Şeker Fabrikaları A.Ş.	500.000.000.—	% 6,64	33.332.000.—
Yurt Ürünleri Sanayii ve Ticaret A.Ş. (Yurtaş)	9.000.000.—	% 3,3	300.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 2,50	22.500.000.—
Mensucat Boyaları San. A.Ş.	80.000.000.—	% 91,56	73.250.000.—
T.P.A.O.	2.000.000.000.—	% 0,25	5.000.000.—
Sentetik İplik Fab. A.Ş.	104.000.000.—	% 8,8	9.100.000.—
BASF Sümerbank Türk Kimya Sanayii A.Ş.	60.000.000.—	% 40	23.990.000.—
Soda Sanayii A.Ş.	250.000.000.—	% 20	50.000.000.—
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	600.000.000.—	% 25,5	153.000.000.—
Mannesman - Sümerbank Boru Endüstrisi A.Ş.	49.550.000.—	% 37,72	17.700.000.—

TÜRKİYE ÇİMENTO SANAYİİ İŞTİRAKLERİ

Afyon Çimento Sanayii T.A.Ş.	15.000.000.—	% 94,03	14.105.000.—
Balıkesir Çimento San. T.A.Ş.	15.000.000.—	% 87,38	13.107.000.—
Bartın Çimento San. T.A.Ş.	40.000.000.—	% 97,31	38.925.000.—
Çorum Çimento San. T.A.Ş.	20.000.000.—	% 96,13	19.227.200.—
Çukurova Çimento San. T.A.Ş.	62.000.000.—	% 46,92	29.092.500.—
Elazığ - Altınova Çimento Sanayii T.A.Ş.	22.000.000.—	% 97,10	21.361.000.—
Gaziantep Çimento San. T.A.Ş.	17.000.000.—	% 91,88	15.620.500.—
Niğde Çimento San. T.A.Ş.	75.000.000.—	% 98,84	74.136.500.—
Söke Çimento San. T.A.Ş.	25.000.000.—	% 95,65	23.913.500.—
Trakya Çimento San. T.A.Ş.	16.000.000.—	% 95,20	15.231.500.—
Ankara Çimento San. T.A.Ş.	75.000.000.—	% 40	30.000.000.—
Konya Çimento San. T.A.Ş.	44.000.000.—	% 35,79	15.750.000.—
Bolu Çim. San. ve Tic. A.Ş.	125.000.000.—	% 35,33	44.165.000.—
Ünye Çim. San. ve Tic. A.Ş.	125.000.000.—	% 45,93	57.000.000.—
Mardin Çim. San. ve Tic. A.Ş.	175.000.000.—	% 46,23	80.910.000.—
Çimhol Çimento ve Yan Mamulleri San. Holding A.Ş.	20.000.000.—	% 49	9.800.000.—
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 6	300.000.—

T. DEMİR - ÇELİK İŞLETMELERİ A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Tüstaş-Türkiye Sınai Tes. A.Ş.	5.000.000.—	% 22	1.100.000.—
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	600.000.000.—	% 25,5	153.000.000.—

Mannesman - Sümerbank			
Boru Endüstrisi A.Ş.	49.550.000.—	% 3,57	1.768.935.—
FER - AL Ferro Alaşımaları A.Ş.	5.000.000.—	% 39	1.950.000.—

SEKA İŞTİRAKLERİ

Sanayi Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 10	500.000.—
Mannesman - Sümerbank			
Boru Endüstrisi A.Ş.	49.550.000.—	% 3,57	1.770.000.—
Security - Papers Ltd. Pakistan	2.625.000.—	% 10	262.500.—
Dostel Alüm. Sülfat San. A.Ş.	10.000.000.—	% 39	3.900.000.—

ETİBANK'IN İŞTİRAKLERİ

T.P.A.O.	2.000.000.000.—	% 0,83	16.665.000.—
Sanayi Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 5	250.000.—
Denizcilik Bankası	2.000.000.000.—	% 0,01	300.000.—
D.B. Deniz Nakliyat A.Ş.	750.000.000.—	% 0,03	250.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 3,50	31.500.000.—
T. Civa İşletmeleri A.Ş.	15.000.000.—	% 40	6.000.000.—
Asbest Maden. ve San. A.Ş.	500.000.—	% 35	175.000.—
Karadeniz Bakır İşl. A.Ş.	600.000.000.—	% 49	294.000.000.—
Tasfiye Halinde Türkiye			
Kredi Bankası A.Ş.	20.000.000.—	% 0,1	20.000.—
T Bağcılar Bankası T.A.Ş.	5.000.000.—	% 0,4	20.000.—
T. Halk Bankası A.Ş.	1.000.000.000.—	% 0,025	250.000.—
Kümaş Kütahya Manyezit			
İşletmeleri A.Ş.	30.000.000.—	% 30	9.000.000.—
Tasfiye Halinde Elektro-			
metallürji Sanayii A.Ş.	30.000.000.—	% 55	16.500.000.—
Çinko-Kurşun Metal San. A.Ş.	400.000.000.—	% 49	196.000.000.—
Samaş Sanayi Madenleri A.Ş.	7.000.000.—	% 35,21	2.465.000.—
Ankara Anonim Türk Sigorta Şti.	3.000.000.—	% 29,75	892.500.—
Anadolu Mermer ve Granit			
Sanayii A.Ş.	500.000.—	% 34	170.000.—
(Tasfiye Halinde) Krom İşi A.Ş.	1.000.000.—	% 5	50.000.—

TÜRKİYE ELEKTRİK KURUMU'NUN İŞTİRAKLERİ

AEG Eti Elektrik Endüst. A.Ş.	54.800.000.—	% 47,0	26.099.000.—
Çanakkale Seramik Fab. A.Ş.	9.000.000.—	% 33,33	3.000.000.—
Çukurova Elektrik A.Ş.	325.000.000.—	% 25,46	82.750.000.—
Elektrik Teçhizatı İmalâtı			

Tesisatı A.Ş.	10.686.000.—	% 46,70	4.984.000.—
Çelik Halat ve Tel San. A.Ş.	27.000.000.—	% 29,27	7.902.255.—
Kepez ve Antalya Havalisi			
Elektrik Santralları T.A.Ş.	30.000.000.—	% 43,68	13.103.210.—
Türk Kablo A.O.	56.000.000.—	% 38,0	21.280.000.—
Madeni İnşaat İşleri T.A.Ş.	50.000.000.—	% 49,96	24.980.000.—
Tasfiye Halinde Ege			
Elektrik T.A.Ş.	26.000.000.—	% 4,03	1.050.000.—

PETKİM PETROKİMYA A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Petkim Kauçuk A.Ş.	200.000.000.—	% 99,99	199.900.000.—
--------------------	---------------	---------	---------------

PETROL OFİSİ İŞTİRAKLERİ

Isilit Petrol ve Tic. Ltd. Şti.	1.000.000.—	% 45	450.000.—
Adaş-Akaryakıt Dağıtım A.Ş.	100.000.000.—	% 35	35.000.000.—
Bel-Pet Akaryakıt ve			
Müştakları Ltd. Şti.	1.000.000.—	% 50	500.000.—
Kıbrıs Türk Petrolleri T.A.Ş.	50.000.000.—	% 17	8.500.000.—
D.B. Deniz Nakliyatı	750.000.000.—	% 0,003	250.000.—

T.P.A.O. İŞTİRAKLERİ

Tümaş-Türk Mühendislik Müş. ve Müteahhitlik A.Ş.	6.000.000.—	% 19	1.140.000.—
ISILİT - Petrol ve Ticaret Ltd. Şti. (Tasfiye Halinde)	1.000.000.—	% 55	550.000.—
Petkim Petrokimya A.Ş.	1.500.000.000.—	% 54,99	824.870.000.—
İpragaz A.Ş.	6.000.000.—	% 49	2.940.000.—
DİTAŞ - Deniz İşletmeciliği			
Tankercilik A.Ş.	50.000.000.—	% 45	22.500.000.—
İst. Petrol Raf. A.Ş. (İPRAŞ)	500.000.000.—	% 99,5	499.990.000.—
İGSAŞ - İstanbul Gübre San.	340.000.000.—	% 59,97	404.000.000.—
BOTAŞ - Boru Hatlarıyla			
Petrol Taşıma A.Ş.	200.000.000.—	% 99,99	199.880.000.—
Kıbrıs Türk Petrolleri Ltd. Şti.	50.000.000.—	% 34	17.000.000.—
ISİLİTAŞ Petrol Ürünleri			
Pazarlama ve Taşıma A.Ş.	10.000.000.—	% 60	6.000.000.—
ADAŞ Akaryakıt Dağ. A.Ş.	100.000.000.—	% 45	45.000.000.—

T.K.İ. İŞTİRAKLERİ

Kömür İşletmeleri A.Ş.	10.000.000.—	% 27	2.700.000.—
Sanayi Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 2,40	120.000.—

AZOT SANAYİİ T.A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Akdeniz Gübre Sanayii A.Ş.	162.000.000.—	% 40	64.800.000.—
Tümaş-Türk Mühendislik Müş. ve Müteahhitlik A.Ş.	6.000.000.—	% 15	900.000.—
Gübre Fabrikaları T.A.Ş.	200.000.000.—	% 2,85	5.705.000.—

ET - BALIK KURUMU İŞTİRAKLERİ

Yurt Ürün. San. ve Tic. A.Ş.	9.000.000.—	% 11,3	993.500.—
Antalya Mezbaha ve Soğuk Depoculuk Lmt. Şti.	20.000.—	% 40	8.000.—
Başak Sigorta A.Ş.	3.000.000.—	% 6,6	198.000.—
T Yapağı ve Tiftik A.Ş.	60.000.000.—	% 3,33	2.000.000.—
Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 6,20	7.450.000.—
GİMA - Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 6,25	3.000.000.—
Migros Türk T.A.Ş.	9.000.000.—	% 11,667	1.050.030.—
Bursa Soğuk Dep. Lmt. Şti.	4.250.000.—	% 52	2.210.000.—
Balıkesir Soğuk Dep. Lmt. Şti.	100.000.—	% 49	490.000.—
Kıbrıs Türk San. İşlet. Holding Lmt. Şti.	100.000.000.—	% 5	5.000.000.—

TOPRAK MAHSULLERİ İŞTİRAKLERİ

Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 17,16	20.600.000.—
Azmi Millî T.A.Ş.	6.000.000.—	% 52,733	3.164.000.—
GİMA - Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 5,15	2.475.000.—
Migros Türk T.A.Ş.	9.000.000.—	% 13,889	1.250.010.—
Güneş Sigorta A.Ş.	2.500.000.—	% 39,800	995.000.—
Bumaş Karaman Bulgur Sanayi ve Ticaret A.Ş.	10.000.000.—	% 30	3.000.000.—

T. SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU İŞTİRAKLERİ

Turhal Süt Sanayii A.Ş.	15.000.000.—	% 16	2.500.000.—
Bolu Süt San. ve Tic. A.Ş.	11.000.000.—	% 25	2.750.000.—
Polsan Süt ve Gıda San. A.Ş.	8.000.000.—	% 25	2.000.000.—
Bingöl Süt. Yem ve Besi. A.Ş.	17.000.000.—	% 17,65	3.000.000.—
Konya ve Civarı Süt San. A.Ş.	12.000.000.—	% 18,2	2.200.000.—

T. ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Mars Ticaret ve San. A.Ş.	3.000.000.—	% 3,34	100.000.—
Tohum İshal Üretme A.Ş.	2.000.000.—	% 29	580.000.—
Pancar Ekicileri Birliği A.Ş.	1.000.000.—	% 10	100.000.—

Konya Şeker Fabrikaları A.Ş.	30.000.000.—	% 14	4.200.000.—
Pancar Motor San. ve Tic. A.Ş.	60.000.000.—	% 16	9.600.000.—
Kütahya Şek. Fab. A.Ş.	26.000.000.—	% 25	6.500.000.—
Meray Yağ San. ve Tic. A.Ş.	14.000.000.—	% 30	4.200.000.—
Şeker Sigorta A.Ş.	2.500.000.—	% 8,40	210.000.—
Amasya Şeker Fab. A.Ş.	30.000.000.—	% 10	3.000.000.—
Adapazarı Şek. Fab. A.Ş.	30.000.000.—	% 29,25	8.775.000.—
TAT Konserve Sanayii A.Ş.	30.000.000.—	% 22,5	6.750.000.—
TÜMAŞ Türk Mühen. Müşa. ve Müteahhitlik A.Ş.	6.000.000.—	% 15	900.000.—
Türsat, Tokat Tarım Ürünleri Sanayii ve Ticaret A.Ş.	30.000.000.—	% 28,75	8.570.800
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 10	500.000.—
Yeni Çeltek Kömür ve Madencilik A.Ş.	5.000.000.—	% 16	800.000.—
Etüdaş - Erzincan Tarım Ürün. Üretim ve Değerlen. A.Ş.	8.000.000.—	% 18,75	1.500.000.—
Kayseri Şeker Fab. A.Ş.	36.000.000.—	% 10	3.600.000.—
Şekerbank T.A.Ş.	100.000.000.—	% 1,5	1.500.000.—
Dosan Konserve San. ve Tic. A.Ş.	35.000.000.—	% 14,03	4.910.000.—
Satüdaş Sakarya Tarım Ürün. ve Değerlendirme A.Ş.	35.000.000.—	% 20	7.000.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 0,67	6.000.000.—
GİMA - Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 0,10	50.000.—
Kömür İşletmeleri A.Ş.	10.000.000.—	% 10	1.000.000.—
Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri İstihlak Koop.	490.585.100.—	% 0,12	570.000.—

T. YAPAĞI ve TİFTİK A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 0,59	708.000.—
Yapağı ve Tiftik İstihsal ve Satış Kooperatifleri			13.000.—

YEM SANAYİİ T.A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Bandırma Yem Fab. Lmt. Şti.	1.625.000.—	% 24,6	400.000.—
Eskişehir Yem Fab. A.Ş.	2.000.000.—	% 45	900.000.—
Aksaray Yem Fab. A.Ş.	5.000.000.—	% 40	2.000.000.—
Çorum Yem Fab. A.Ş.	6.000.000.—	% 10	600.000.—
Biga Yem Fab. Lmt. Şti.	2.250.000.—	% 45	1.012.500.—

Bingöl Süt. Yem ve Besi. A.Ş.	17.000.000.—	% 17,65	3.000.500.—
Çokuyem - Mersin Yem Fab. Lmt. Şti.	2.500.000.—	% 20	500.000.—
Isparta Yem Fab. A.Ş.	6.000.000.—	% 15	900.000.—
Kayseri Yem Fab. A.Ş.	7.500.000.—	% 13,38	1.000.000.—
Kars Yem Fab. A.Ş.	3.500.000.—	% 30	1.050.000.—
Yemta Tarış Yem San. Lmt. Şti.	5.000.000.—	% 20	1.000.000.—
Sivas Yem Fab. A.Ş.	4.000.000.—	% 25	1.000.000.—
Manisa Yem Fab. A.Ş.	4.000.000.—	% 25	1.000.000.—
Uşak Yem Fab. A.Ş.	3.600.000.—	% 25	900.000.—

T.Z.D.K. İŞTİRAKLERİ

Gübre Fabrikaları T.A.Ş.	200.000.000.—	% 1,31	2.615.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 0,67	6.000.000.—
Şeker Sigorta A.Ş.	2.500.000.—	% 4	100.000.—
Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 2,37	2.840.000.—
T. Traktör ve Tic. Mak. A.Ş.	70.000.000.—	% 10,03	7.021.000.—
T. Yapağı Tiftik A.Ş.	60.000.000.—	% 1,67	1.000.000.—
Güneydoğu San. ve Tic. A.Ş.	9.000.000.—	% 11,11	1.000.000.—

D.B. DENİZ NAKLİYAT T.A.Ş.'NİN İŞTİRAKLERİ

Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 8,72	174.400.—
------------------	-------------	--------	-----------

DENİZCİLİK BANKASI T.A.O. İŞTİRAKLERİ

D.B. Deniz Nak. T.A.Ş.	750.000.000.—	% 16,48	123.600.000.—
GİMA - Gıda ve İhtiyac Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 0,52	250.600.—
Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 8,72	175.000.—
T.C. Turizm Bankası A.Ş.	600.000.000.—	% 0,17	1.000.000.—

P.T.T. İŞTİRAKLERİ

T.H.Y.	400.000.000.—	% 0,25	1.000.000.—
İntelsat	600.000.000.—	% 0,05	4.136.609.11
Netaş	58.500.000.—	% 8,17	163.400.—

T.C.D.D. İŞLETMESİ İŞTİRAKLERİ

(T.H.) Raybank	22.800.000.—	% 32,89	7.500.000.—
(T.H.) Turist Seyahat A.Ş.	1.250.000.—	% 12,00	150.000.—
Ray Nimens Limited Şirketi	2.000.000.—	% 41,66	480.000.—
Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 15,00	300.000.—
T Hava Yolları A.Ş.	400.000.000.—		100.000.—
EUROFİMA	Fr. S. 300.000.000.—	% 0,06	691.500.—

T.H.Y. İŞTİRAKLERİ

Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 8,97	179.500.—
Uçak Servisi A.Ş.	2.500.000.—	% 94,00	2.355.000.—
Kıbrıs Türk Hava Yolları	40.000.000.—	% 50,00	20.000.000.—
Turist Seyahat A.Ş.	1.250.000.—	% 12,00	150.000.000.—

TURİZM BANKASI A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Abant ve Bolu Çev. Tur. A.Ş.	2.000.000.—	% 55	1.100.000.—
İstanbul Porselen San. A.Ş.	15.000.000.—	% 1,10	170.000.—
İst. Talih Oyunları Lmt. Şti.	2.835.000.—	% 4,76	135.000.—
Turist Seyahat A.Ş.	1.250.000.—	% 58,4	730.000.—
Kıbrıs Türk Turizm İşt.	20.000.000.—	% 20	4.000.000.—
Türk Arabella Turizm ve Otelcilik Adi. Ort.	600.000.—	% 40	240.000.—
Hür - Kol - San. Adi. Ort.	500.000.—	% 25	125.000.—

D.M.O. İŞTİRAKLERİ

Arçelik A.Ş.	100.000.000.—	% 15	15.000.000.—
--------------	---------------	------	--------------

İLLER BANKASI İŞTİRAKLERİ

(NİGBAŞ) Niğde Beton San. ve Ticaret A.Ş.	9.000.000.—	% 30	2.700.000.—
Güven Türk Anonim Sig. Şti.	1.000.000.—	% 20	200.000.—
T.C. Turizm Bankası A.Ş.	600.000.000.—	% 0,04	250.000.—
Su, İnşaat, Makine, Elektrik Ltd. Şti. (SİMEL)	6.500.000.—	% 99,331	6.456.515.—

EMEKLİ SANDIĞI İŞTİRAKLERİ

D.B. Deniz Nakliyat T.A.Ş.	750.000.000.—	% 15,30	114.700.000.—
T.P.A.O.	2.000.000.000.—	% 27,36	547.336.000.—
Petkim - Petrokimya A.Ş.	1.500.000.000.—	% 11,70	175.000.000.—
T Emlak Kredi Ban. A.O.	1.000.000.000.—	% 4,55	45.500.000.—
Tasfiye Halindeki Tutum Bankası T.A.Ş.	10.000.000.—	% 20	2.000.000.—
Emek İnşaat ve İşletme A.Ş.	500.000.—	% 49	245.000.—
Eskişehir Çimento Fab. T.A.Ş.	50.000.000.—	% 20	10.000.000.—
Taksim Otelcilik A.Ş.	260.000.000.—	% 31,43	81.715.000.—
T.C. Merkez Bankası A.Ş.	25.000.000.—	% 1	250.000.—
Kıbrıs Türk Turizm İşl. Ltd. Şti.	20.000.000.—	% 15	3.000.000.—
Emek Turistik Tesisler İşl. Ltd. Şti.	500.000.—	% 40	200.000.—
Anadolu Demiryolları (TH) Fv.S.	15.939.050.—		394.658.23

T. EMLAK KREDİ BANKASI İŞTİRAKLERİ

İstanbul İmar Limited Şti.	10.000.000.—	% 50,00	5.000.000.—
Timlo Türkiye İnşaat ve Malzeme Limited Şti.	30.000.000.—	% 99,60	29.880.000.—
Ankara İmar Limited Şti.	20.000.000.—	% 99,05	19.810.000.—
T. Çimento Sanayii T.A.Ş.	750.000.000.—	% 5,99	44.925.000.—
Ankara Çimento San. T.A.Ş.	75.000.000.—	% 49,44	37.080.000.—
Balıkesir Çimento San. T.A.Ş.	15.000.000.—	% 0,03	5.000.—
Trakya Çimento San. T.A.Ş.	16.000.000.—	% 0,32	51.000.—
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	100.000.000.—	% 2,19	2.197.000.—
Güven Türk Anonim Sig. Şti.	1.000.000.—	% 39,8	398.000.—
Milli Reasürans T.A.Ş.	1.000.000.—	% 2,5	25.000.—
Umumi Mağazalar T.A.Ş.	10.000.000.—	% 5,00	500.000.—
D.B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.	750.000.000.—	% 0,03	250.000.—
Manisa Pamuklu Men. A.Ş.	65.000.000.—	% 0,21	500.000.—
Karaman İplik ve Pam. Men. T.A.Ş.	70.000.000.—	% 0,21	150.000.—
Tutum Bankası T.A.Ş. (TH)	10.000.000.—	% 50,15	5.015.000.—
T.C. Merkez Bankası	25.000.000.—	% 5,25	1.314.000.—
Türk Ticaret Bankası	125.000.000.—	% 0,24	304.750.—
T. İş Bankası	40.000.000.—	—	400.—
Denizcilik Bankası A.O.	1.750.000.000.—	% 0,01	200.000.—
T. Kredi Bankası A.Ş. (TH)	20.000.000.—	% 0,1	20.000.—
Afyon Çimento Sanayii T.A.Ş.	15.000.000.—	—	5.000.—
Bartın Çimento Sanayii T.A.Ş.	40.000.000.—	—	5.000.—
Çorum Çimento San. T.A.Ş.	20.000.000.—	—	5.000.—
Çukurova Çim. San. T.A.Ş.	62.000.000.—	—	8.000.—
Elazığ - Altınova Çimento Sanayii T.A.Ş.	22.000.000.—	—	5.000.—
Gaziantep Çim. San. T.A.Ş.	17.000.000.—	—	5.000.—
Niğde Çimento San. T.A.Ş.	30.000.000.—	—	5.000.—
Söke Çimento Sanayii T.A.Ş.	25.000.000.—	—	5.000.—

HALK BANKASI A.O. İŞTİRAKLERİ

Mensucat Boyaları San. A.Ş.	80.000.000.—	% 62,50	500.000.—
GİMA - Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 0,16	75.000.—
S. Sorumlu Birlik Sig. Koop.	771.200.—	% 0,65	5.000.—
T. Halk Bankası Memur ve Müstah. Tüketim Koop.	101.650.—	% 4,92	5.000.—

T.C. ZİRAAT BANKASI İŞTİRAKLERİ

Gübre Fabrikası T.A.Ş.	200.000.000.—	% 30	60.000.000.—
Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.	6.000.000.—	% 30,4	1.826.400.—
T. Şeker Fabrikaları A.Ş.	500.000.000.—	% 33	166.660.000.—
Yurttaş Yurt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.	9.000.000.—	% 36,2	3.258.000.—
Başak Sigorta A.Ş.	3.000.000.—	% 36,6	1.100.000.—
İst. Demir - Çelik San. A.Ş.	2.000.000.—	% 40	800.000.—
Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 52	62.160.000.—
Ülfet Gıda ve Sabun San. A.Ş.	35.000.000.—	% 67,2	23.506.000.—
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	100.000.000.—	% 1	1.000.000.—
T Ticaret Bankası A.Ş.	125.000.000.—	% 0,6	750.000.—
Kütahya Şeker Fab. T.A.Ş.	26.000.000.—	% 25	6.435.000.—
Çukurova Elektrik A.Ş.	325.000.000.—	% 0,046	15.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 3,5	31.500.000.—
Bergama Pamuklu İpliği ve Dokuma Sanayii T.A.Ş.	35.000.000.—	% 4	1.400.000.—
Migros Türk Ticaret A.Ş.	9.000.000.—	% 17	1.500.000.—
Gıda ve İhtiyaç Maddeleri (GİMA) T.A.Ş.	48.000.000.—	% 22,8	10.950.000.—
T.C. Turizm Bankası A.Ş.	600.000.000.—	% 13	75.798.000.—
T.C. Merkez Bankası A.Ş.	25.000.000.—	% 13	3.180.800.—
T. Tütüncüler Bankası A.Ş.	10.000.000.—	% 0,2	21.000.—
T. İşçi Kredi Bankası A.Ş.	3.000.000.—	% 3	100.000.—
Adapazarı Şeker Fab. T.A.Ş.	30.000.000.—	% 16,2	4.851.000.—
T. Halk Bankası A.Ş.	1.000.000.000.—	% 1,1	11.150.000.—
T. Yapağı ve Tiftik A.Ş.	60.000.000.—	% 5	3.000.000.—
Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.	70.000.000.—	% 4,9	3.456.000.—
Balıkesir Pam. Dok. San. T.A.Ş.	35.000.000.—	% 28,6	10.143.000.—
Antalya Pam. Dok. San. A.Ş.	80.000.000.—	% 1,2	1.000.000.—
Manisa Pam. Men. A.Ş.	65.000.000.—	% 2,5	1.600.000.—
Aydın Tekstil İplik ve Dokuma ve Nebati Yağlar San. A.Ş.	30.000.000.—	% 1,7	500.000.—
Karaman İplik ve Pamuk Mensucat A.Ş.	70.000.000.—	% 0,7	510.000.—
Ceyhan San. ve Tic. İşlet. A.Ş.	20.000.000.—	% 9,66	1.933.000.—
T. Bağcılar Bankası T.A.Ş.	5.000.000.—	% 1,2	60.000.—
Ege Elektrik T.A.Ş.	26.000.000.—	% 9,37	2.436.200.—

Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı, 1975, Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yılı, Ankara.

Kullanılan Kaynaklar

Bilindiği gibi gerek «devletçilik, gerekse yakın tarihimiz üzerindeki kaynaklar oldukça zengindir. Bu nedenle ben burada, yalnızca bu bildiride doğrudan gönderme yaptığım kaynakları belirlemekle yetindim. Bu, bildirinin hazırlanmasında sadece bu kaynaklardan yararlanmış demek değildir.

Afet İnan, 1930, **Yurt Bilgisi Notlarımdan, Vatandaş İçin Medenî giler**, İstanbul, Milliyet Matbaası.

Afet İnan, 1972, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, 1933, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Afet İnan, 1973, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı**, 1936, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Ağaoğlu, Ahmet, tarihsiz, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, Nedioğlu Yayınevi.

Arar, İsmail, 1968, **Hükümet Programları, 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi.

Aydemir, Şevket Süreyya, 1966, **İkinci Adam I**. İstanbul, Remzi Kitabevi.

Aydemir, Şevket 1968, **İnkılâp ve Kadro**, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Boratav, Korkut, 1974, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek yayınevi.

Clark, Edward C., 1974, «The Ottoman Industrial Revolution», **Middle East Studies** 5.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Kamu İktisadî Kuruluşları Ekonomik Hesapları**, Yayın No. 628, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.

Devlet Planlama Teşkilatı, 1964, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT.

Eliçin, Emin Türk, 1970, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul, Ant Yayınları.

Glasneck, Johannes, 1976, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye** (cev. Arif Gelen). Ankara, Onur Yayınları.

İpekçi, Abdi, 1968, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, İstanbul, Cem Yayınevi.

Koc, Vehbi, 1973, **Hayat Hikayem**, İstanbul, Apa Ofset Basımevi.

Kongar, Emre, 1975, «Türk Siyasal Yaşamında Cepheler ve Sosyal Devlet Kavramı», **Barolar Birliği Ekonomi Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler**, Ankara, Barolar Birliği Yayınları, No. 20.

Kongar, Emre, 1976, **İmparatorluktan Günümüze. Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Cem Yayınevi.

Kuruç, Bilsay, 1963, **İktisat Politikasının Resmî Belgeleri**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Ökçün, Gündüz, 1971, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Özmen Selahattin, 1967, **Türkiye'de ve Dünya'da İktisadî Devlet Teşekkülleri** Ankara, Sevinç Matbaası.

Rıza, M. 1933, **İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimai Nutukları, 1920-1933**, Ankara, Başvekalet Matbaası.

Sağlam, Dünder, 1967, **Türkiye'de Kamu İktisadî Teşebbüsleri**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme İktisadî ve Muhasebe Enstitüsü.

Steinhaus, Kurt, 1973, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi** (çev. M. Akkaş), İstanbul, Sander Yayınları.

Timur, Taner, 1971, **Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946**, Ankara, Doğan Yayınevi.

Yerasimos, Stefanos, 1976, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 3** (çev. Babür Kuzucu), İstanbul, Gözlem Yayınları.

Ord. Prof. Dr. Enver Ziya KARAL

BAŞKAN (ORD. PROF. DR. ENVER ZİYA KARAL): Sayın Yahya Tezel buyurun.

DR. YAHYA TEZEL: Sayın Kongar'ın genel değerlendirmelerindeki yargılarının çoğuna katılmamak elde değil. Örneğin devletçiliğin Türkiye'de kapitalist bir gelişme stratejisinin kapitalist gelişme dinamiğinin ayrılmaz bütünleyici bir parçası olduğu yargısına katılmamak olanaksız. Bunun aksi de zaten kolay kolay söylenmiyor. Benim söylemek istediğim şu: birincisi sayın Kongar'ın, ele aldığı dönemin tarihi hakkında genellemelere gitmesi için elindeki malzemeler yetersizdir —tabii elindeki malzemeler sunduğu kadarıysa, eğer yayına vereceği tebliğde eleştirimi haksız çıkaracak başka malzeme varsa şimdiden özür dileirim— ikincisi kullandığı analiz modeli elverişsizdir. Sayın Kongar'ın kullandığı malzeme lâfzi politika malzemesi yani insanlar ne demiş? Programlarda varmış, yokmuş gibi, Atatürk'ün değerlendirmesi neymiş gibi ya **ex-post** geçmişle ilgili ya da olayların başında **ex-ante** yapılan birtakım değerlendirmeler. Bunlardan bir toplumsal ve ekonomik tarih çıkarmak, sanıyorum ki, olanaksızdır. Ben birkaç somut gösterge kullanarak sayın Kongar'a sorular yöneltmek istiyorum. Türkiye ekonomisinde kamu kesiminin gerçekleştirdiği sabit sermaye teşekkülünün gayri safi milli hasılaya oranı 1926 da % 2 den 1939 da % 6 ya çıkmıştır. Kamu kesimi nedeniyle gerçekleştirilen sabit sermayenin sektörlerle göre dağılımında 1933 öncesiyile 1933-1939 dönemleri arasında radikal bir değişiklik vardır. 1933'e kadar demiryolları başta olmak üzere ulaştırma sektörü kamu kesiminin gerçekleştirdiği sabit sermaye teşekkülünün yaklaşık olarak % 80 ini oluşturur, halbuki 1939 da sanayi, imalat sanayi ve madencilik sektörleri % 50 ye yakın bir pay elde etmiştir. Bunları örnek olarak kullandım. Bu gibi, dönemin iktisadi analizi için «olmazsa olmaz» göstergeler kullanmadan sayın Bayar, İnönü ve Atatürk'ün zamanında olayların başında ya da sonunda yaptığı değerlendirmelerden giderek 1923-1938 aralığı ve ondan sonraki dönemlerle ilgili değerlendirmeler yapılmasının karşısındayım. Sayın Kongar'ın aslında metodolojik bir açmazı var. Şimdi tarihi bir olaylar, sözler, istatistikler yığını halinde anlamıyacaksak, tarihi anlaşılabilir hale getirmek için birtakım kavram araçları ve kurumsal araçlardan yararlanmak gerekir. Kanımca tarihçi bunları yapmadığı takdirde tarihçi olmaz.

Öncelikle kullandığımız kavram, kuram araçlarının çalışma alanımızda uyumluluğunu sınavarak işe başlamak, ya da çalışmanın ortasında uyumluluk sınavı yapmak zorundayız. Aksi takdirde dün de bir ara değinmeye çalıştığım gibi tarihçinin kendi subjektif konumu ile öznesinin görelî olarak nesnel ele alınması durumu arasında bir karışıklık doğar. Sayın Kongar'ın, beni asıl rahatsız eden tarafı 1923-1977 dönemini düzleştirmesi. Birçok önemli farklılıkları olan bir tarihin üzerinden bir silindir geçirdi. Önümüzde böylelikle düz bir satıh kalıyor ki, bu düz satıhla dönemin tarihini anlamak, farklılıkları ve benzerliklerini, devamlılıklarını ve kesinliklerini araştırmak, aralamak son derece zordur. Tarihçinin görevi sadece devamlılıkları bulmak değildir. Ayrılıkları da göstermektir. Yani bir denge, bir sağlıklılık sorunu... 1923-1938 döneminde düzlüğü varsaymak, önemli bir değişimi görmemek olanaksızdır. Hangi göstergeye bakarsanız bakın, ister iktisat politikası ister kanunlar kararnamele taraması yapın, gerek *ex-ante* politik kararlara, isterse uygulamadan sonra ortaya çıkan durumlarla ilgili istatistik bulgulara bakın Türkiye ekonomisinin, Türk toplumunun yönetiminde, İktisat politikasında ve işleyişinde 1923-1938 aralığında farklı alt dönemler vardır. Devletçilik ya da devletçilik politikası dediğimiz olay genel bir doğru içinde yani kapitalist gelişme stratejisiyle bütünleşmiş bir olaydır: bunu tamamlayan, bu olayın doğrusal bir parçasıdır, yargısı ne kadar doğruysa, bu yargıdan giderek bütün farklılıkları gözden kaçırmak da o kadar yanlıştır.

Kanımcı şöyle bir metodolojik sorun var: belli bir tarih aralığında belli bir sosyo-ekonomik oluşum için önerilmiş analiz araçları, sınıf, burjuvazi, bürokrasi, bürokrasi-siyasi iktidar ilişkileri gibi kavram araçları kuram araçları evrensel, ezeli ve ebedî geçerliliğe sahip değildir. Ancak bunun yanı sıra Türkiye olgusu da koca bir dünya içinde yarı sömürge ya da sömürge haline dönüşmüş ülkelerin siyasi bağımsızlıklarını kazanarak kapitalist dünya ekonomisi içindeki rollerini değiştirme çabalarından biridir. Yani genelin içinde özeldir. Sadece Türkiye dersiniz, Latin Amerika'yı Hindistan'ı unutursanız, o zaman da biz olaylara kendi içimizden bakmak gibi bir başka yaygın sapmanın içine girebiliriz. Ama bu yargının bizi bürokrasi, aydın, bürokrat kadroların bir sosyo-ekonomik oluşum içinde politika belirlemeleri için kullanacağımız, kavramsal, kuramsal seti yeniden yapma gereğine götürmesi lâzımdır. Konuyu şöyle bağlamak istiyorum: saf modellerle tarih değerlendirmesi yapmak son derece tehlikelidir. Açmazdır. Buna hakkımız yoktur. Yani 1923-1938 aralığını kafamızda yaptığımız bir soyut kapitalist gelişme modeline, soyut devletçi gelişme modeline, soyut sosyalist gelişme modeline göre değerlendiremeyiz. Çünkü soyut modeller aslında ortalamalardır. Yani yaşanmış tarih içinde yapılan tarih gözlemlerinden çıkan ortalamalardır. Bu salondaki insanların boy ortalaması

1.67'dir dediğim vakit 1.67 boyunca hiç kimse olmayabilir. Bu anlamda istatistiki ortalamalardan giderek elde edilen soyut modellere göre bir zaman aralığını değerlendirmek tarihçilik açısından son derece önemli metodolojik ve epistemolojik açmazları olan bir yaklaşımdır. Sayın Kongar'a şunu öneririm: 1923-1938 aralığını, öncesine ve sonrasına göre, diğer ülkelere göre yani zaman ve mekan analizleri içinde değerlendirelim. Kendi içinde de zaman ve mekan analizlerine göre değerlendirelim. Çünkü bu soyut modellere göre yapacağımız değerlendirmeler korkarım ki, bizi kısır tartışmalar dairesine hapsedebilir. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun sayın İrmak.

ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK: Sayın konuşmacının, özellikle metodolojik ve girizgah kısmındaki fikirlerine içtenlikle katılıyorum. Gerek Atatürk'çülük gerek Marksizm üzerinde objektif olalım dedi. Elbette olalım. İkincisi tabu yapmayalım, bağnaz olmayalım dedi. Bunlar hakikatten çok önemli ve gerekli şeylerdir. En basit gibi görünen kaidelelere riayet etmemek yüzünden memlekette olmayan bir takım problemleri icad etmek durumuna geldik. Ve bir kısım anlaşmazlıklarımızın ihtilaflarımızın sebebi de sanırım ki buradadır. Devletçilik konusu Atatürk devrimleri içinde üzerinde en çok konuşulabilecek son derece geniş kapsamlı bir konudur. Teferruata girmiyorum. Yalnız bu tatbikatta siyaset adamı olarak, devlet adamı olarak bir süre vazife almış hala da vazifeli bir adam sıfatıyla şunu söylemek isterim: Türk devletçiliğinin iki karakteri vardır. Yani Atatürk devletçiliğinin iki karakteri vardır. Birincisi pragmatiktir, doğmatik değildir. Esasen geri kalmış, fakir bir memlekette de başka türlü olmasına imkân yoktur. En iyi plânları çizeriz, bir 1930 ekonomik felâketi gelir, bizi bambaşka tedbirler almaya mecbur edebilir. Böyle hallerle müteaddit defalar karşılaşmışızdır. Onun için doktrin aranmamalıdır Türk devletçiliğinde. Pragmatiktir ameli neticeler almaya yöneliktir. İkincisi bizim tatbikatta korktuğumuz—eskilerin de yenilerin de— bir tek şey var devletçilik hiç bir suretle totaliter devletçiliğe gitmesin. Çünkü totaliter devletçiliğin bedeli, bahası, cevheri hürriyettir. Bundan feragat etmeye hiçbir suretle imkan olmadığı için bunu böyle kabul eden memleketlerde de totaliter bir devletçilik zaten olamaz. Tatbikat birtakım zikzaklar geçirmiştir. Arkadaşımız bunları vesikalara dayanarak çok güzel anlattı. Ve bir özel teşebbüs sınıfının yaratılmasında da hakikatten devletçilik mefhumu, devletçilik girişimleri önemli bir rol oynamıştır. Geri kalmış bir memlekette özellikle devletçiliğin şifalı, vazgeçilmez, kutsal bir anlamı vardır. Daima bir şeyde acı duymuşumdur. Devletçiliğin bir de devlet işletmeciliği tatbikatı olmuştur ve bunda da namütenahi acemilikler yapmışızdır.

Arkadaşımız bu kusurları canlı bir tablo halinde bu teşebbüslerin verdiği açıklarla güzel izah etti. Sizi temin ederim ki bu açıkların büyük bir kısmı devletçilikten filan gelmiyor. Becerisizlikten, sorumluluk verilecek adamları bulamayışımızdan, velhasıl uygulamadan, siyasî organların belki lüzumundan fazla müdahale direktiflerinden ileri gelmiştir. Acemilik mahsulüdür. Devletçiliğin kendisinden gelme değildir. Onun için bu iki şeyi birbirinden ayırmak gerekli. Devlet işletmeciliğinde çok acemilik yaptık. Fakat devletçilikte pragmatik tutumumuz iyi bir tutumdur. Tuttuğumuz yol —dün de temas ettim bugün de tekrar altını çizmek istiyorum— kendimize özgüdür. Zaten şartlarımız kendimize özgü olunca bu neticenin, bizim tuttuğumuz devletçilik prensibinin de kendimize mahsus olması tabii bir neticedir. Dün de kısaca temas ettim. Rus devletçiliği değildir bizimki. Avrupalıların kullandığı devletçilik de değildir. Diğer memleketlerde devlet işletmelerini hükümetler kontrol eder. Bizde bütün millet bir anonim şirketin azasıdır. İki esas vardır: Bunlar Türk hükümetinin değil Türk milletininindir. Ve bütün Türk vatandaşları ortakdır. Böyle olunca 40 milyon ortaklı bir kurum nasıl murakabe edilecektir? Milletın temsilcileri tarafından, bu yeni bir şeydir. Başka memleketlerde görmediğimiz yeni bir tutum tarzıdır. Bir taraftan hükümet bir murakabe organı yaratmıştır. Diğer taraftan Türk milleti adına Büyük Millet Meclisinin murakabesine tâbidir. Bizim devletçiliğimiz bu bakımdan katı bir devletçilik değildir. Totaliter değildir. Pragmatiktir. İhtiyaçlara uygun şekiller alması düşünülmüştür. Ama zaman zaman da işletmecilik alanında hatalar yapılmıştır. Belki bir kısmımızı bu mefhumdan caydıran fikirler arasında bu işletmecilikteki acemiliklerimizin rolü çok büyük olmuştur. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun sayın Yarman.

VECDİ YARMAN: Sayın başkan, sayın konuşmacı ve sayın dinleyiciler. Bildiri güçlü, etkili ve yetkili bir yaklaşımla olayı eleştiriyor. Ben kendilerine birkaç soru yöneltmek istiyorum. Birincisi Atatürk Batı emperyalizmi ile savaşmış, aynı zamanda Batı'yı bize örnek olarak almış. Bunda bir çelişki görülüyor mu? Görülmediğini anlattılar. Atatürk'ün bu yaklaşımı şu gerçeğe dayanıyor: bağımsızlığını kazanan bir ulus, bağımsızlığını koruyabilmek için özgürlüklere ulaşmak zorundadır. Atatürk'ün Batı'yı örnek edinmesi özgürlükleri kotarmak içindi. Zira Batı Rönesans'ını yapmıştı, Doğu Skolastisizme dayanıyordu. Atatürk, batısına tanık olduğu bir İmparatorluktan sonra bir zaferle iş başına gelmişti. Yeni devleti Osmanlı İmparatorluğu gibi sürekli bir batıştan kurtarmak için birçok eklemeler yapmak, ona takviyeler vermek onu düzeltmek, yenileştirmek gerekiyordu. Atatürk bu yenileştirme esnasında devletçiliği baş prensip aldı. Şimdi Atatük bu güdüsünde libe-

ralist görünüyor. Onun devletçiliği kapitalizmi koruyucu bir ortağı olarak görünüyor. Atatürk gerçekten liberalist miydi? Yoksa devletçiliği karma ekonomi ile ayrı bir içerik olarak mı ele almak istiyordu? Bunu saptamak zorundayız. Atatürk liberalist değildi. Atatürk batan bir Osmanlı İmparatorluğundan geldiğini ve bu imparatorluğu kurtarmak isteyen reformistlerin karşılaştığı durumları biliyordu. Şu halde Atatürk devletçiliği Rusya'yı da Batı'yı da inceledikten sonra mı uyguladı? Yoksa kendisi Batı'nın liberalizmine yatkın bir eğilimle, bir anlayışla mı devletçiliğe geçmiş oldu. Bunun kesinlikle saptanmış olmasını diliyoruz.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederiz sayın Yarman. Buyrun sayın Kazgan.

PROF. DR. HAYDAR KAZGAN: Sayın Emre Kongar'a çok teşekkür ederiz. Gerçekten çok ilginç bir tebliğ sundular. Bu sosyolog-Tarihçi tartışmasında Prof. Kessler bize şöyle derdi: «Bir insan sabırlıysa tarihçi, sabırsızsa sosyolog olur». Ama bizim bazı meseleleri öğrenmek için tarihçilerin sabırlarına tahammülümüz yok. Onun için de sosyologların bu şekildeki araştırmaları çok faydalı oluyor. Benim söylemek istediğim şu: 1924 senesinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Fethi Bey için bir rapor düzenliyor. İncelediğimiz zaman görüyoruz ki bu raporda çok ilginç bir yön var. Bir korku var devletçilikle ilgili... 1924'de ve Osmanlı İmparatorluğunda devletçiliğin olduğunu kabul ediyorlar. Nasıl kabul ediyorlar? Bunu şöyle anlıyoruz: 1912 Teşvik-i Sanayi Kanunu çıktığı zaman kanuna baktığımızda bu müsadat ve muafiyetlerden istifade edecekler arasında sadece kişiler değil, devlet de yani devlet kurumları da var. Onun için 1924'de bu rapor neşredilirken ve bu raporda ısrarla, defalarca devletçilikten vazgeçilmesinin tekrar edilmesinin bir sebebi var. Mesela bir tanesini söyleyeyim: Eğitim sistemimiz ele alınıyor ve eğitim sistemimizin Türkiye'de devletin ekonomik işler yapmaya zorlanması yönünde bir tazyik yaptığı ve bu bakımdan değiştirilmesi gerektiği söyleniyor. Bu bakımdan birşey daha söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu devletçi miydi? Değil miydi? Bu da çok enteresan bir konu... Meselâ sayın hocam bilirler 1900 senelerinde, Abdülhamit devrinde devlet Türkiye'deki hastahanelere yardım ediyor. Bir rapor geçti elime, bu raporda hastahanelerde yapılan ilaçlar anlatılıyor. Bu ilaçlar devlet parasıyla yapılıyor. Son olarak birşey söylemek istiyorum. Türkiye'deki devletçiliğin eğitim sistemimize bağlı bir başka yönü de var. Türkiye'de Tanzimattan beri öyle bir eğitim sistemi uygulanıyor ki o eğitim sisteminin yarattığı insanlara iş bulmak, istihdam imkânları yaratmak önemli ölçüde devletin görevi. Zamanla birtakım teknik alanlarda insanlar yetişmeye başlayınca, Türk özel sektörü de henüz teşek-

kül etmediğinden, devlet bunların zorlamasıyla birtakım işler yapmaya başlamış. Askeri Sanayi Mektepleri gibi. Bunların gelişmesi ele alındığında görülüyor ki Askeri Sanayi Mektepleri daha Türkiye'de bir askeri Sanayi meselesi olmadan başlamış ve bunlar kendilerini kabul ettirmek için bu sanayiye kurdurmuşlar adeta. Bu bakımdan devletçiliği birtakım doktriner meselelerden çok Türkiye'nin tarihi gelişim içinde ele almanın zaruretine inanıyorum. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Memduh Abur...

MEMDUH ABUR: Efendim ben konuya, vaktimiz az olduğu için, sevk ve idareciler açısından girmek istiyorum. Devletçiliğin bugünkü durumu şu: hangi kuvvet örgütlenirse devlet o oluyor. İşçi sendikaları örgütleniyor, memurların hakları daima muallakta kalıyor. İşçiler kuvvetleniyor. Kamu sektörlerine hakim oluyor. Bu açıdan Türkiye'de de bir korku başladı. İşverenler sendikası lokavt fonu adı altında bir fon kurmak zorunda kaldı. Bu suretle de tekrar liberalizme doğru bir dönüş başlamıştır. Sözlerim bundan ibarettir. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Teşekkür ederim. Buyurun sayın İsmet Bozdağ.

İSMET BOZDAĞ: Sayın konuşmacıya teşekkürle başlıyorum sözlerime. Gerçekten meseleye dosdoğru, namusluca sokuldu ve baştan sona kadar namusluca gitti. Söylediklerinin hepsi doğrudur. Eksiği vardır fakat fazlası yoktur. Doğru konuştu. Atatürk buydu, Atatürk devletçilik derken bugün bizim birçoklarımızın anladığı devletçilikten bahsetmiyordu. Bunların hepsini inceledim, Atatürk Batı'ya dönük bir insandı. Batılıydı, tefekkürü Batı'lıydı. Sayın Sadi Irmak'ın çok güzel ifade ettiği gibi askerlikten gelen bir pragmatizmi vardı. Bu anlayış içinde Atatürk memlekette birşeyler yapmak istiyordu. Batıya benzemek, batının ileri gittiği yere gitmek istiyordu. Bu noktaya da müsbet ilim yoluyla gidilebileceğine inanıyordu. Talihsizliği çevresinin kuraklığıdır. En iyi arkadaşı İsmet Paşa bir beyanatında «ben başvekil olduğum zaman döviz nedir bilmiyordum» diyor. Bütün iktisadi hayatımız İsmet Paşanın Sovyet Rusya seyahatinde edindiği intibalarla, Celâl Bayar'ın Deutche Bank'da edindiği intibaların muhasalasından ibarettir. Atatürk bunların arasında bunalmıştır. İş Bankasını kurdurmuş, bakmış ki iyi işliyor 500.000 lira koymuşlar. 5 senede 5 milyon lira olmuş. Öbür taraftan İsmet Paşa'nın cephesi hiçbirşey yapmıyor. Elbette o tarafın ağırlığı başlamış. Sözümlü metodoloji konusunda bir arkadaşımın söylediklerine kısaca değinerek bitirmek istiyorum: Metod bir gerçeği aramaktır, gerçeğe ulaşmaktır. Eğer bir arkadaşımız gerçeğe ulaşmışsa, kullandığı metodun yanlış olduğunu söylemek bence abestir. Ayrıca şunu da söy-

leyeyim: metot da sağlam birşey değildir. Tümdengeliş metodunu kullanırım, tümevarış metodunu kullanırım, bunun ne ehemmiyeti var. Anlattığı çıkardığı şey doğru mu? Onun üzerine konuşalım. Bütün mesele bu. Bu itibarla tekrar teşekkür etmek istiyorum.

BAŞKAN: Sayın Afet İnan, buyurun efendim.

PROF. DR. AFET İNAN: Efendim sayın konuşmacı kitabımdan bahsettiği için birkaç açıklamada bulunmak istiyorum. Bu meseleler Atatürk'ün çevresinde oluşturulduğu zaman, ben yeni öğretmenliğe başlamıştım. Fransızca öğretmenliği ve bu arada bazı konularda tercümele yapıyordum. Fransızca olarak okuttuğum kitap **Medeni Bilgiler** diye çevrildi. Şunu eklemek istiyorum, bu meseleler Atatürk'ün etrafında bulunanlar tarafından nazari olarak tartışılmıştır. Bir örnek vereceğim: devletçilik meselesi başta mutedil devletçilik diye ortaya konuldu. O zamanlar Hukuk Mektebinde ders vermeye gittiğim zaman okul müdürü olan Cemil Birsal dersime girmek istedi, ben bilebildiğim kadarıyla bu mesele üzerinde ders verdikten sonra dersten çıktığımızda «peki bu nereye gidecektir, sordunuz mu?» dedi. «Ben teferruatını bilmiyorum, nihayet bu kadarını öğrendim, bu kadarını veriyorum» dedim. Bunun üzerine hakikatten Atatürk'ün etrafında çok büyük tartışmalar yapıldı. Söylediğini şöyle hülasa edeceğim: «bir nazari kısım var, bir de bunların uygulanması var uygulama için memleketin realitelerini bilmemiz lâzım. Ekonomik mesele her şeyde, her yerde olduğu gibi birdenbire yapılamaz. Onun için ideal olan bir şey koyacağız ve onun tatbikatını isteyeceğiz».

Bir de şunu eklemek istiyorum: sonradan Halk Partisinin prensipleri arasına giren bu devletçilik meselesinin yanısıra en çok tartışılan bir başka konu da inkılapçılık meselesiydi. Birçokları inkılapçılık ilkesinin Halk Partisinin prensipleri arasına konulmasına muarızdı. Madem ki birtakım esaslarımız var, o halde tekrar niçin inkılapçı olacağız diyorlardı. Atatürk diyordu ki, «cemiyet durmaz, ekonomik meseleler yalnız bugünün meselesi değildir. Bunun gelişmesi ve zamana göre ilerlemesi lazımdır. Biz bu gün bu vaziyetteyiz ama bu vaziyette kalamayız. Onun için her meselede inkılapçı olacağız» Teşekkür ederim....

BAŞKAN: Sayın Zafer Toprak...

ZAFER TOPRAK: Dün tebliğim sırasında devletçiliğin soyut bir düzeyde değerlendirmesini yapmıştım. Bugün bu kısa süre içinde somut bazı veriler sunmaya çalışacağım. Devletçilik bizde, bir döneme kadar, 1930'larda başlatılırdı. Şimdi başlangıç 1923'lere indirildi. Fakat sayın hocam Haydar Kazgan'ın da belirttikleri gibi aslında daha da gerilere

gitmek gerekiyor. Özellikle 1914'leri uygulama dönemi olarak kabul edebiliriz. Düşünce olaraksa devletçilik sorunu 1908'lerde Türkiye'ye gelmiştir. Özellikle Selânik'te İttihat ve Terakki Fırka Okulu ve radikal bir çevrede devlet sosyalizmi adı altında bu sorunlar tartışılmıştır. Bu konuyla ilgili o dönemde Selânik'te çıkan İttihat ve Terakkinin yayın organı İttihat ve Terakki gazetesinde yoğun bir şekilde bulunmakta. Fizyokrasi ile devlet komünizmi arasında bir sistem önerilmekte ve bunun adına da devlet sosyalizmi denmektedir. Daha ilerki dönemlerde de aynı sorun değişik aşamalarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Nüşet Sabit «iktisatta devletçilik» adını vermektedir bu olguya. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin uygulamaya geçtiği devlet iktisadiyatı politikası —ki bunun ideoloğunu Tekin Alp üstlenmiştir— büyük ölçüde bizim devletçiliğimizin başlangıcı sayılabilir. O dönemde bu düşüncenin yayın organı **İktisadiyat Mecmuası** olmuştur. **İktisadiyat Mecmuası**'nda bu konuda çok ayrıntılı bilgi bulabiliriz. Ayrıca İttihat'çı kesimin teknokrat unsurlarının çıkardığı **Sanayi Mecmuası**'nda da aynı unsuru görürüz. **Sanayi Mecmuası** 1914-1920 döneminde çıkmış **İktisadiyat Mecmuası** ise 69 sayı çıkmıştır. Devletçilik 1914-1918 döneminde değişik adlar almıştır. İktisadi devletçilik denilmiştir, aynı soruna Selâhattin Nevzat «devlet iktisatçılığı» demiştir. Daha ileriki dönemlerde —1920 lerde— Muhittin Birgen sorunu «devlet sermayedarlığı» şeklinde gündeme getirmiştir. Bu nedenle devletçiliği Cumhuriyet'le beraber başlatmak daha doğrusu müdahaleci devlet görüşünü 1923'le başlatmak yanlış olabilir. Daha önceleri milli devletçilik sorunu gündeme gelmiştir ve bu tür bir devletçiliğin 1908-1946 dönemi içerisinde vurgulanması gerekir. Çünkü daha sonraki, Emre Kongar'ın devletçiliğin devamı olarak addettiği dönem, bugün karma ekonomi diye adlandırılan müdahalecilik daha değişik boyutlar arz etmektedir. Çünkü devletçilik denildiği vakit bir sanayi kuruculuğu sözkonusudur. Ziya Gökalp buna devlet kapitalizmi demiştir. Karma ekonomide ise bir düzenleyicilik söz konusudur. Yani devlet ekonomiye müdahale ettiği vakit düzenleyici bir işlev görmektedir. Bugün radikal literatürde bu ayırım devlet kapitalizmi ve tekelci devlet kapitalizmi şeklinde yapılmaktadır. İleri kapitalistleşmiş ülkelerde tekelci devlet kapitalizmi şeklinde beliren olguyla, geri kalmış ülkelerdeki devlet kapitalizmini ayırmak gerekir. Birinde kuruculuk söz konusudur diğersinde ise düzenleyicilik. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Atillâ Aksoy, buyurun.

ATILLA AKSOY: Kısaca, bir kaç eleştirisel noktayı gündeme getirmek istiyorum. Ancak bu eleştiriler salt Emre Kongar'a yönelik değil. Belki ondan da önce, bu konuda bir otorite kabul ettiğimiz sayın Boratav hocama yönelik. 23'de yada 32'lerde ya da sayın Toprak'ın ve sayın Kazgan hocanın belirttikleri gibi daha önceleri başlayan bir olgu-

dan söz ediyoruz: devletçilik. Bunu en genelde «devletin ekonomiye müdahalesi» olarak ele alıyoruz. Üç ayrı kavram var burada: devlet, ekonomi ve müdahale. İlk bakışta son derece açık ve herkesçe içeriği bilinen kavramlar gibi gözüküyor bunlar. Ben bu kanıda değilim. Her şeyden önce biz iktisatçılar «devlet» olgusunu ne genelde ne özelde pek iyi bilmiyoruz. Son zamanlarda yapılan yoğun çalışmalar bizi ancak konunun alfabetini çözmeye getirdi. Bir diğeri «müdahale» kavramı. Bunu da «ekonomi» kavramı ile birlikte düşünürsek sadece varsayımlarla hareket ettiğimiz ortaya çıkıyor. Bu kavramları açmak, söz yerindeyse bir tipolojisini yapmak gerek. Ekonomiye müdahale ile sermaye birikim süreci mi, yoksa artığın bölüşüm süreci mi kastediliyor? ... sermaye birikimine yapılan müdahale ile fiyatlandırma, vergilendirme yoluyla bölüşüm sürecine yapılan müdahaleler son derece farklı. Biriyile bir sınıf yaratabilirsiniz, ötekisiyle ancak güçlendirebilir ya da zayıflatabilirsiniz. Yani bir toplumsal ilişkiyi yerleştirmek söz konusu birincisinde. Burada bir başka ayırma daha gitmek gerek. Üretken ya da üretken olmayan sermaye birikim süreçlerine müdahalelerde birbirinden farklı olgular. Biri ötekinden daha belirleyici. Böyle bir tipolojiden hareket etmezsek analiz açısından karışıklıklara düşeriz. Daha da vahimi diğer disiplinlere, öncelikle sosyoloji ve tarih olmak üzere, pek yol göstermiş olmayız. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Boratav...

KORKUT BORATAV: Atilla Aksoy'un bana yönelik sorusuna burada cevap vermeye kendimde hak hissetmiyorum. Yalnız ben devletçiliği dün devlet müdahalesinin dışında tanımlamaya çalıştım. Emre Kongar'ın 1923-1977 dönemiyle ilgili yargısını ki artık buna dönem de denemez kanısındayım, ben şöyle özetliyorum: devlet Türkiye'de özel sermaye birikimine daima katkıda bulunmuştur; teşvik etmiş, veya etkilemiştir. Bu genel yargı düzeyinde sanıyorum ki kimsenin sayın Kongar'la bir kavgası olamaz. Önemli olan bu genel yargının incelediğimiz uzun dönem içindeki modalitelerini, varyasyonlarını ve özel biçimlerini incelemektir. Yani asıl önemli olan tarihi anlamak, geçmişi kavrayabilmektir. Onun için de bu genel doğruyu söylerken devletçilik kavramına da ihtiyaç yoktur bence. Yani bu devletçilik kavramı dışında genel bir süreçtir. Devlet bir zaman özel kişilere tekel hakkını vererek özel sermaye birikimine katkı yapmış, bir başka zaman gümrük koymuş, özel sektörü vergilemekten veya fiyat kontrolünden kaçınmış sermaye birikimine böyle katkıda bulunmuş. Diğer bir zaman devlet kendi sanayiini kurmuş, yanısıra yaşayan özel sanayiye kendisine sağlanan imkanlar intikal etmiş veya devlet ihaleleri yoluyla müteahhit kârları oluşmuş, başka bir zaman dış yardım mekanizmasıyla özel sektöre fon aktarmasın-

da aracı olmuştur. Bunun beş altı varyasyonu, özel biçimini daha söyleyebilirim. Sayın Yahya Tezel'in söylediği gibi bütün bu girinti ve çıkıntıların üstünü silindirle dümdüz süpürüp geçmek sanıyorum bu tür tartışmalara renk getirir, biraz sansasyonel bir tavırla hepimizi tahrik eder ama ilk etkisi geçtikten sonra pek faydalı ve yardımcı bir yaklaşım olmadığını görürüz. Çünkü bu durum o özel biçimleri, her özel biçimin özel ilişkiler sistemini ve her özel ilişkiler sisteminin ideoloji ve fikir düzeyine yansıyan oluşumlarını izlememizi imkansız kılar. İkinci söylemek istediğim: «devlet özel teşebbüsün yapamayacağı şeyleri yapar» kavramı devletçilikte çoğu kez egemen olan terimdir. İsmet Paşa Kadro'daki makalesinde şunu söylüyor: «Efradın yapabileceği bir şeyi devletin, bu hususu bizim devletimizin yapmaması şayanı arzudan da fazla bir şey, lâzım bir şeydir. Çünkü yapacağımız şeyler o kadar çoktur ki, bunlardan efradın yapabileceği kısmına mesaimizi dağıtmamak elbette en makul şeydir. Bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği mesai ile ölçülemez. Meselenin bütün memleketle alakası veya hususi menfaatlere terkedilebilme ihtimalidir ki, bu husus da karar vermeye esas olacaktır.» Bu sözlerin bugünkü dilde anlamı şudur: devlet kamu yararına olan yerlere bilfiil müteşebbis olarak katılabilir. Bu, «ferdin yapamayacağı şeyleri devlet yapar» ölçüsünden daha geniş bir ölçüdür. Ve tepki doğurmasının nedeni de budur. Bunu şunun için söylüyorum, bu söylediğimiz çalkantılar içinde resmi ağızların, resmi ideolojik yaklaşımların da bu çalkantıları yansıttığını tesbit etmek görevi bize düşer. Sayın Kongar'ın ilgi çekici yorumunun bizi bu görevden uzaklaştıran, kolaycı bir sonuca gitme tehlikesi taşıdığı için müdahale gereğini duydum. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Ülkü Azrak...

DOÇ. DR. ÜLKÜ AZRAK: Efendim ben galiba dışarıdan konuşuyor durumundayım, çünkü bütün burada yapılan sosyolojik ve ekonomik çözümlerinin dışından Hukuk cephesinden konuyu ele almak istiyorum. Bu bakımdan Sayın Kongar'ın birkaç noktadaki açıklamalarına değinmek istiyorum. Herşeyden önce Sayın Boratav'ın ve diğer arkadaşlarımın karşı çıktıkları bu genel tesviye, bütün Cumhuriyet dönemini tek bir dönemmiş gibi ele alma ameliyesine ben de karşı çıkmak isterdim. Bilimde bu tür tek'e indirgeme girişimlerinin çok yanlış sonuçlar verdiği kanısındayım. Hukuk açısından bakıldığı zaman devletçiliğin niteliğinin Cumhuriyet döneminde birkaç yön değiştirdiğini, farklılıklar, varyasyonlar gösterdiğini saptamak mümkün. Ama bütün bu süreç içinde egemen bir tek çizgi var bence ben bunu biraz daha bilimsel saydığım bir terimle nitelemek istiyorum, «güdümlü ekonomi». Ama karma ekonomi değil çünkü hiç bir şey anlatmıyor karma ekonomi kavramı. Karma ekonomi dediğimiz şey belki planla birlikte güdümlü ekonominin bir aracı.

Bu itibarla şu anda yürürlükte olan Anayasa'mızı da gözönünde tutarsak bunun daha belirgin kanıtlarını da görüyoruz. Yalnız yanılmayalım devletçilik umdesi kalktı Anyasadan çıkarıldı ama başka bir isimle yine karşımıza geldi o da sosyal devlet ve sosyal devlet eskiye oranla daha geniş görevleri içeriyor, bir de müdahalesi daha direkt daha dolaysız sonuçlar yaratacak müdahaleler. Eski Anayasa'larımızın hiçbirinde ne 1921 Anayasa'sında ne de 1924 Anayasa'sında devletleştirme diye bir şey yoktu ama buna rağmen devletleştirme yapıldı. Bu belki biraz garip görünecek ama aslında çok tabii bir şey çünkü devletin ekonomik alana bu tarz müdahalesi hükümler hakkı gereğidir. Bu böyle olmakla beraber 1961 Anayasasına ayrıca devletleştirme maddesinin niçin konulduğu benim kafamda kıvrılan bir soru. Kurucu mecliste bu madde tartışılırken «efendim sosyalist mi oluyoruz? komünist mi oluyoruz?» gibi bilimsel olmaktan uzak bir sürü laf söylenmiş. 1961 Anayasasına baktığımızda devlet kalkınma görevini yüklenmiştir; bunu yerine getirebilmek için en ileri müdahaleyi bile yapacaktır. 1961 Anayasası buna yetki vermiştir. Kamu hizmeti niteliğinde olan teşebbüsler kamu yararı amacıyla devletleştirilebilir denildiğine ve kamu hizmetini takdir edecek olan kanun koyucu olduğuna göre, bu içi boş olan kavramı kanun koyucu dolduracaktır. Bu halde bundan sonra çok geniş ölçüde devletleştirme yapılabilir. Bir de şunu eklemek istiyorum: kalkınma görevi devletin en önde gelen görevidir. Ve özel teşebbüse böyle bir görev verilmiş değildir. Böyle bir görev verilmediği için de özel teşebbüsün 1961 Anayasasına göre hiçbir sorumluluğu yoktur. Sorumluluğu sadece kendisine kredi ya da o ünlü teşvik tedbirleri denilen şeylerden yararlanma imkanı verildiği zaman onun sınırları içinde kalmaktan ibarettir. Yoksa hiçbir sorumluluğu yok. Ama devletin bu sorumluluğu var. Bu bir görev olarak Anayasa'da tesbit edilmiş. Sayın Sadi Irmak hocamızın söylediği bir noktaya değinmek istiyorum. Devletçiliğin eski uygulamasında bir takım romantik lâflar edilmiş, «Türk milleti bir anonim şirket» gibi. Mistik bir söz bu. O da şuradan geliyor. Eskiden murakabe kanununun yürürlükte olduğu dönemde genel kurulda milletin temsilcileri vardı, bakanlar vardı. Ve bu genel kurulda milletin temsilcileri olduğu için millet de onun içindeymiş gibi farzolunurdu. Ama aslında bu böyle mistik bir şey değil; örnekleri var Fransadan İngiltereden alınmış. Tek üyeli amme şirketi. Çok paradoksal bir şey hem şirket, hem tek üyeli, hem de amme var içinde. Garip ama örnekleri var. Öyleyse bizim devletçiliğimiz de gökten zembille inmiş değil. Daha önceki örneklere bakılarak Türkiye'nin bünyesine uydurulmuş bir devletçiliktir. Dikkatinizi 1961 Anayasasının kabul ettiği esaslara çekmek istiyorum. Biz hukukçuların kötü bir huyu vardır. Sadece olanı saptamakla yetinmezler, olması gerekeni de göstermeye çalışırlar. Bir zamanlar 933 sayılı bir Teşvik Tedbirleri Kanunu yayınlanmıştır. Anayasa Mah-

kemesi bunu iptal etti çünkü o kanun özel teşebbüse Türkiye'yi kalkındırma görevi diye bir görev vermişti. Hükümet böyle kararname çıkararak özel teşebbüsü kalkındırarak. Hatta yurt dışında da yatırımlar yaparken devlet kredi verecek yani yabancıları da kalkındırmak için devlet kredi verecek. Tabii iptal edildi. Ama başka bir kılık içinde, özendirme tedbirleri olarak geldi karşımıza. Anayasaya uygun mu, değil mi? tartışması hâlâ sürüyor. Demek ki bir antagonizm, çekişme var bu konuda. Teşekkür ederim efendim.

BAŞKAN: Sayın Melih Tümer, buyurun.

DOÇ. DR. MELİH TÜMER: Efendim, ben bu konuşma arzusunu sayın Tezel'in yaptığı uyarılardan sonra duydum. Ve önce onun sözlerini ele alarak konuşmama başlamak istiyorum. Bana öyle geldi ki sayın Tezel konuşmayı eleştirirken biraz acımasız davrandı. Yanılmıyorsam «1923-1938 gibi bu kadar uzun bir dönemi böyle dümdüz bir şekilde ele almak ne derece doğrudur» dedi. Bu bir anlamda doğrudur ama konuşmacının o düzlüğü ortaya koyuş biçimi çok ilgi çekiciydi. Konuşmacı bu benim bir çalışmamdır diye başladı söze ve hem yöntem hem de içeriği bakımından tartışmalara açık tutarım dedi. Yalnız ortaya bir çizgi koydu. Konuşmacının ortaya koyduğu çizgi şu «gerçekte Atatürk devrimlerinin esasında bir çelişki yatıyor ve bu çelişkinin birincisi anti-emperyalist olmasıdır ve hernekadar anti-emperyalist ise de Atatürk devrimi sınıfsal bir oluşumun sonucu ortaya çıkmış bir devrim değildir» dedi. Yani Fransız devrimiyle bir karşılaştırma yaptılar. İkinci olarak Batılılaşma konusunu ele alarak buradaki çelişkiyi ortaya koymaya çalıştı. Ve bu noktadan devamla 1977 ye kadar olan süre içinde şu çizgiyi ortaya koymaya çalıştı: Gerçekte Atatürk devrimlerinin ve bu arada tabii devletçilik uygulamasının esasında daima eski deyimiyle «teşebbüs-ü şahsiye» yani özel girişimcilik temel filozofisi yatmıştır ve yatmaktadır. Eğer yanlış anlamadımsa bu çizgi ele alınan dönemin başlangıcı olan 1923'den bu güne kadar değişmemiştir. Bu bakımdan sayın Tezel'in yargısını çok sert bulduğumu kendisinin izniyle ifade etmek istiyorum.

İkinci olarak söylemek istediğim sanıyorum ki sayın Sadi İrmak hocamız bu döneme genel karakterini vuran ve vurmakta devam eden bir olguyu çok veciz bir biçimde ifade ettiler. Sayın İrmak dediler ki «Atatürk devrimlerinde doktrin aranmamalıdır, Atatürk devrimleri pragmatiktir fakat dogmatik değildir». Doktrin aranmadığına göre dogmatikliği bir taraf bırakalım. O zaman yanılmıyorsam bu bizim 1923'den beri izlediğimiz temel felsefe oluyor. Ve eleştirilmesi gereken de bence bu kavramdır. Sayın konuşmacı «benim yöntemimi eleştirmek isterlerse sevinirim» dediler. Ben kendi açımdan yöntemle ilgili iki soru yöneltmek istiyorum. Birincisi şu: Türkiye Atatürk devriminden bu yana üç büyük

dış olguyla karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan birincisi Sovyet Devrimi'dir. İkincisi 1929-1930 Büyük Dünya Krizi'dir. Üçüncüsü de İkinci Dünya Savaşıdır. Bunların etkileri konusunda sayın konuşmacıyı dikkatle dinledim. Konuşmasında yeterli, ayrıntılı veya ana konulara değinen bir yorum görmedim. Bu konudaki görüşlerini rica edeceğim kendisinden. İkinci olarak ise, doğrudan doğruya içeriği bakımından devletçilik dediğimiz zaman devletçiliği sanayileşmeden ayırma olanağı yok. Devletçiliği sanayileşmeden ayıramayacağımıza göre bu noktada iki soru ortaya çıkıyor. Bizim gibi gelişmemiş ülkelerde birinci sorun aydın, bürokrat ve asker etkeninin ekonomik kalkınmada özellikle devletçilik üzerindeki rolünün ne olduğu.. Sayın konuşmacı buna kadro sorunu dolayısıyla biraz değindi. Fakat ben orada daha başka çizgiler veya etkilerin araştırılmasını bekledim. Sanıyorum ki biraz daha açıklanması gereken bir konudur. İkincisi ise üretim ilişkilerinde, özellikle tarımdaki üretim ilişkilerinde sanayileşmenin ne gibi bir etki tepkisi olmuştur, nasıl bir değişim göstermiştir. Bu konuda da kendisinden biraz açıklama rica ediyorum. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Efendim şimdi izin verirseniz, sayın konuşmacımıza rica edelim bu soruları cevaplandırın.

DOÇ. DR. EMRE KONGAR: Efendim sayın yorumcu ve konuşmacılara çok teşekkür ederim. İnanmadığım şeyleri pek söylemem. Kendi yaptığım çalışmanın da gerçekten eleştiriye açık ve küçük bir deneme olduğunu söylerken, gerçekten inanarak söylüyordum. Çok kişinin söz almasını kendi değerimde, yeteneğimde değil de önce yaptığım hatalarda sonra da konunun öneminde arıyorum. Üstelik bir başka olguyla daha karşı karşıyayız. Bilindiği gibi bilim ve sanat yapıtlarında ürünler ortaya çıktıktan sonra sahiplerini aşılıyorlar. Siyasette de bu böyle, benim tebliğimin ana metotlarından biri buydu. Yani Atatürk şunu yaptı, bunu yaptı diye baktığımızda 1977 Türkiye'sine bakalım diyordum. Burada çelişkili bir durum ortaya çıkıyor. Tebliğimi verdim Sayın İsmet Bozdağ'dan, alkış sayın Yahya Tezel ve sayın Boratav'dan eleştiri geldi. İlginç bir deney oldu benim için. Sayın Tezel'e çok kısa cevaplar vermeye çalışacağım. Sayın Tezel'in getirdiği bir eleştiri var ki birçok arkadaşlar tarafından özellikle Korkut Boratav tarafından da vurgulandı. Tesviyecilik, düzleştirme, silindirle geçme gibi. İngilizlerin bir atasözü var, biliyorsunuz «ağaçlardan dolayı ormanı görmemek» derler. Eğer sayın Boratav'ın yaptığı gibi biz 1930-1932 dönemi gibi iki yıl bile bir alt dönem diye alıp tarihimize bakmaya kalkarsak hiçbir yere varamayız. Demiyorum ki Boratav bunu yapıyor. Tersine Boratav'ın yaptığı iş son derece olumludur, çünkü yalnız bunu yapmıyor. Yalnız 1930-1932 arasına bakıp bunu bir alt dönem olarak vurgulamıyor. Kitabı devletçiliğin

tüm değerlendirmesini, belki benim söylediğimi bazı konularda aşan güzellik ve doğrulukta yapmıştır. Ama yaptığı şeylerden bir tanesi yani 1930-1932 yi alt dönem diye nitelemek bence tevsiyecilikten daha büyük bir hatadır. Eğer bilim adamlarının ortaya koyduğu veriler bir toplumu etkiliyorsa ve bu tür veriler ortaya koyan bilim adamının verilerine dayanarak iş yapılırsa daha büyük hatalar yapma ihtimali ortaya çıkar. İkinci olarak söylemek istediğim bu tevsiyecilik veya düzleştirme meselesi makro analizlerde kaçınılmazdır. Üçüncü olarak: biliyorsunuz istatistiki olarak ileriye dönük iki tür projeksiyon yapılır veya geriye dönük eğilimlere bakılır. Bunlardan birisi genel eğilim, trend denen olaydır. Öbürü de dalgalanmalardır. Şimdi benim yaptığım o genel trendi tesbit etmektir. Fakat Sayın Tezel, Boratav ve diğer arkadaşların yaptığı uyarıların son derece geçerli ve doğru olduğuna inanıyorum. Gerçekten çok fazla düzleştirmenin getirdiği önemli sakıncalar var. Bir takım iradi faktörleri yok edebiliriz bu ise insanı atalete, kadeciliğe, tembelliğe götürür. Birincisi böyle bir sakıncası var. İkinci olarak da alınacak günlük tedbirleri engeller. Arkadaşlara bu bakımdan teşekkür ederim. Benim tebliğimin çok eksik ama bilinçli olarak eksik bırakılmış bir yanını tamamladılar. Ve dinleyicileri uyardılar.

Sayın Tezel'in 1923-1938, 1939 arasındaki dönem için hassasiyetini anlıyorum. Ve katılıyorum. Yahya Tezel bu konuda yapılmış çok iyi bir çalışmasını Cambridge Üniversitesine doktora tezi olarak verdi. Sanıyorum gelecek sene bu vakitler Türkçede yayımlanacak ve bu konuda tek kaynak olacak.. Tabi şimdi 1923-1938 arasını bütün göstergelere göre incelemiş bir insanın karşısına geçerek 1923 den 1977 ye kadar herşey aynıdır dersiniz, bu insanın sekiz yılını inkar etmiş oluyorsunuz. Onun için bu noktada kendisine hak veriyorum. Yalnız küçük bir noktada kendisine katılamıyacağım. O da şu. 1923-1938, 1938-1977 arasındaki olaylara bakarken mesela devletin sabit sermaye yatırımlarının gayri safi milli hasılaya oranının yükselmesinden bahsettiler. 1926 da % 2 den 1936 da % 6 ya çıkıyor. Burada mühim olan bu rakkamların ardında yatan temel değişkenleri görmektir. İşte o zaman benim söylediğim eleştiri ortaya çıkıyor. Devletin elinde 1923 de hangi kaynak var ki sermaye yatırımı yapsın. İkincisi bence daha da önemli olan bir nokta eldeki mevcut olanakların belli ilkelere göre dağıtılmasıdır. Benim tevsiyecilik ameliyemde yaptığım şey devletin kaynakları tahsis ederken kullandığı ilkelerdir. Ve iddiam odur ki, devletin elindeki kaynakları tahsis ederken kullandığı ilkeler hep aynı kalmıştır. Gelişme hızı veya sabit sermaye yatırımındaki değişmeler bu ilkelere genel değişmeleri yansıtmaz.

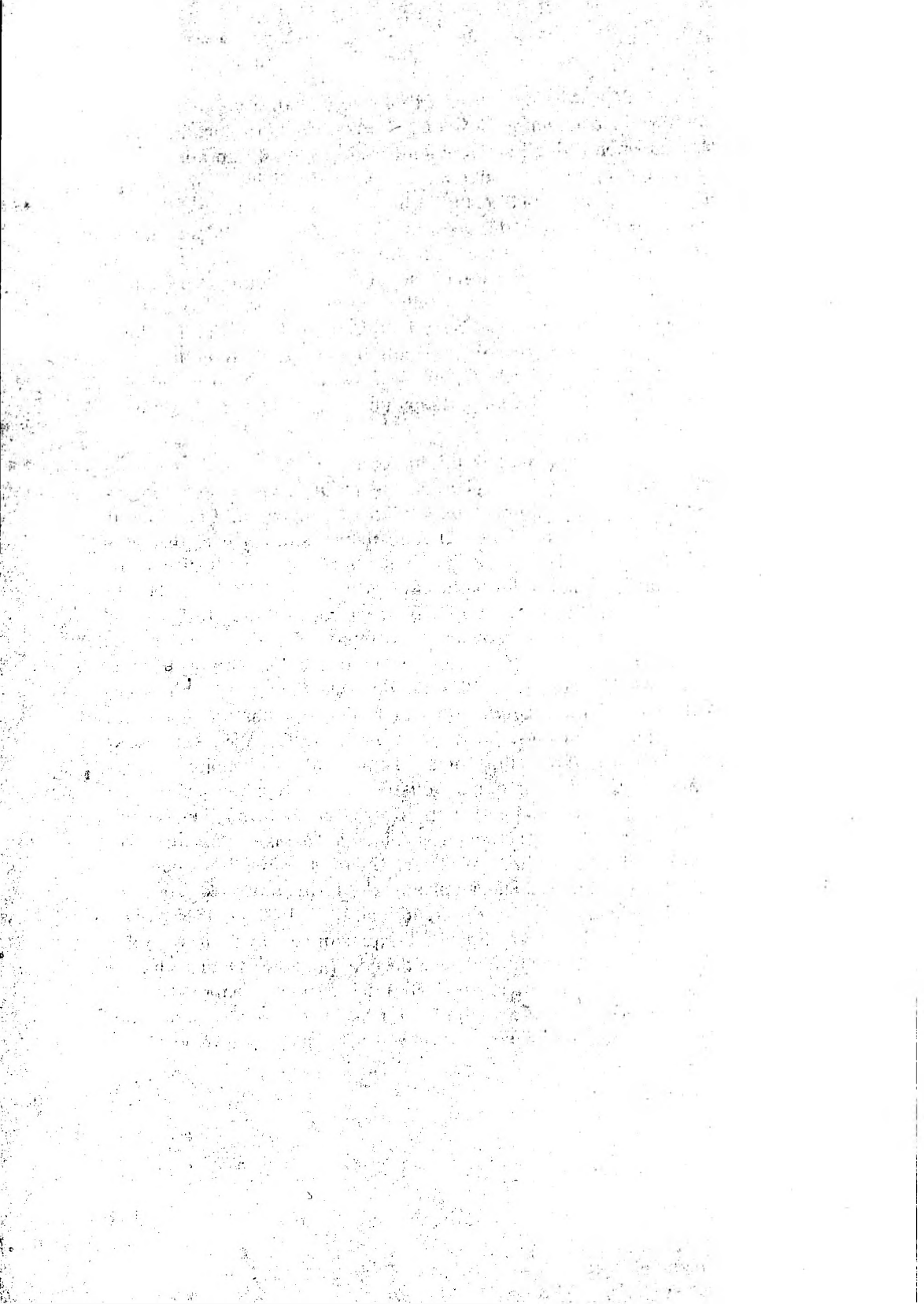
Ancak devletin elindeki araç ve olanakların belli biçimlerde tahsis edilmesi olayını yansıtır. Sanıyorum ki Tezel'in söylediklerini bir ölçüde de olsa yanıtlamaya çalıştım. .

Diğer bir konu ise Sayın Irmak'ın söylediği Atatürk devriminin iki karakteri: Pragmatikliği ve totaliter olmayışı.. Kelimelerde çok kuşku var: «Atatürk devrimi pragmatiktir». Neden pragmatiktir? Çünkü sosyalist değildir yani belli bir teorik modele uygun değildir. Böyle yorumlanıyorsa evet. Veya belli konularda getirmek zorunda bulunduğu çözümler günün koşullarına göre değişir. Bu konuda pek itiraz olmayabilir, ama totaliter olmayışında benim bazı kuşkularım var. Biraz sonra başka bir konuşmacıya cevap verirken değineceğim. Acaba Atatürk döneminin siyasal rejimi neydi? Sayın Irmak'la önemli ölçüde anlaşamadığım bir nokta var. Sayın Irmak çok iyi niyetle devlet işletmeciliğinde önemli kusurlar yapılmıştır dediler. Beceriksiz kelimesini kullandılar. Yani devlet beceriksiz bir işletmecidir. Onun için milyarlarca lira zarar ediyorlar. Ben buna katılmıyorum. Bu zararların devlet kuruluşlarında kuruluşlarından bugüne kadar uygulanan bilinçli tercihlere dayalı politikanın sonuçlarına dayalı olduğu kanısındayım. Yani bilinçli tercihler yapılmaktadır. Örneğin şeker fiyatı belli bir düzeyde tutuluyor, Sümerbank basmasına zam yapmıyor. Bunlar sosyal amaçlı olgulardır. Ve beceriksizlikle ilgili değildir. Sonra bir de özel teşebbüsü destekleme meselesi var. Zamanımız sınırlı olduğu için üzerinde durmadım.

Sayın Yarman'ın Atatürk Batı'yı özgürlük için benimsemiştir sözüne değinmek istiyorum. Atatürk dönemi hakkındaki bir yargısına katılmayacağım. Atatürk döneminin özgürlüklü bir dönem olduğu, ya da Atatürk'ün özgürlükleri, özgürlükçü bir düzeni amaçladığı hakkında benim bazı kuşkularım var. Amaçlayamazdı. Yani işi o değildi Atatürk'ün işi altıyüz yıldır imparatorluğu idare eden siyasal kuvvetle ve ülkeyi işgal eden düşmanla dövüşmek, bunları yendikten sonra kendi ellerine aldığı devleti yeniden ve güçlü bir biçimde inşa etmektir. Saltanatın kaldırılması sırasında kendi sözü de var. Bunlar, Osmanlılar diyor Saltanatta akademik tartışmalarla el koymamışlardır. Biz de akademik tartışmalarla bunu geri almayacağız diyor. Saltanat kalkıyor. Atatürk yine Başkumandanlık yetkileri uzatılmadığı zaman çıkıyor kürsüye bırakmayacağım diyor. Sonra da meclise saygısızlık ettiğimi sanmayın, aslında meclisi kuran bir adam olarak en son saygısızlığı ben yaparım» diyor. Ama oradaki mesajı şu: Ey milletvekilleri siz burada otuyorsanız sizi buraya ben getirttim, onun için oturuyorsunuz. Yani haddinizi bilin diyor ve bırakmıyor başkomutanlığı ve kurtarıyor. Yani bırakması lâzım mı? değil mi? Onlar birtakım ayrı meseleler. Ama özgürlük gibi lâflarla yanılırlara gidebiliriz. Bugünkü değerlerimizle o günü yargılayamayız. 1977 Türkiye'sinde nesnel koşullar bunu değerli yapmıştır. Atatürk döneminde hangi özgürlük, hangi demokrasiden söz edeceksiniz. Anzavur isyan etmiş, öbür tarafta «katli vaciptir» diye şeyhülislâm fetvası var. Yani aldanmamak lâzım. Sayın Kazgan'ın söylediklerine teşekkür ederim. Yine Sayın Afet İnan'a çok teşekkür ederim bizi aydın-

lattığı için. Zafer Toprak'ın devletçiğin 1908'lere uzandığı ve karma ekonominin temellerinin o dönemlerde olduğu yargısına katılıyorum. Sayın Bozdağ'ın «metot önemli değil sonuç önemli» sözüne bir bilim adamı olarak pek katılamıyacağım. Herhangi bir metodun kendisinden daha sağlıklı sonuçlar verdiğine inanmıyorum. Cinsi farklı metotlarla aynı sonuçlara ulaşılabilceği kanısında değilim. Atilla Aksoy'un söylediklerine katılıyorum. Bir şey ilave etmek isterim, kendisinin vakti sınırlı olduğu için söyleyemedi: Mutlaka devlet soyut bir şey değil. O dönemde kurulan şirketlerin idare meclislerine bakın büyük bürokrat idare meclisinde oturmaktadır. Devlet dediğimiz, birtakım kişilerin kişiliklerinde somutlaşmış olan olay özel teşebbüsle yani burjuvazinin temelini, sermaye sınıfının temelini teşkil eden ayan-eşraf kalıntılarıyla organik olarak da bütünleşiyor. Bu bakımdan Aksoy'un söylediklerine bütünüyle katılıyorum.

Özellikle devletin somut olarak bütünleşerek sermaye sınıfını yarattığı olgusuna Sayın Boratav'ın söylediklerine fazla ilave edecek bir şeyim yok. Söylediklerinin doğru olduğunu kabul ediyorum. Çok önemli bir konu son arkadaşımızdan önce konuşan arkadaşımızın özel teşebbüsün sorumluluğu yok sözü... Bence özel teşebbüsün baştan beri sorumluluğu var, baştan beri onu anlatmaya çalışıyorum. Bu ülke ister 1908'de başlatın ister 1919 da başlatın Cumhuriyetin kuruluşundan 1977'ye kadar kendi cebinden bir özel teşebbüs yaratmıştır. Kendi cebinden yaratmıştır çünkü. Bir de Anayasa meselesine değinmek istiyorum. Sayın konuşmacı kendisi söyledi: «1924 de devletleştirme diye bir konu yoktu ama devletleştirme yapıldı» diye. 1961'de Anayasa'da devletleştirme ile ilgili madde var oysa devletleştirme yapıldığı yok. Demek ki bu olgular hukuk kuralları ile ilgili değil. Toplumsal ve ekonomik yapıyla ilgili olgular. İstedığınız kadar mecliste oturup kurallar kanunlar koyun eğer toplumsal ve ekonomik yapınız izin vermiyorsa bunları uygulayamazsınız. Sayın Melih Tümer'in sorularına da kısaca cevap vereyim. Dış faktörlerin etkisi yüzde yüz var. Başta da söyledim kendi kitabımda geliştirdiğim bazı fikirleri burada çok kısa anlatmak zorunda kaldım. Dış faktörlerin etkisi vardır kendileri 1917, 1930 ve 1945 yılları dediler, 1945 çok önemli bir yıl. Sovyet taleplerinin ortaya çıktığı yıl... Bu bakımdan dış faktörlerin etkisi son derece fazladır. Devletçilik ve sanayileşmede aydın, bürokrat kesimin rolü ne olmuştur denildi. Devletçilik ve sanayileşme yüzde yüz aydın ve bürokrat kesim tarafından denetlenmiştir. Çok teşekkür ederim vaktinizi fazla işgal ettiğim için...

1923 - 1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadî İlişkileri

Dr. Yahya Sezai TEZEL

1. Giriş

1923-1938 döneminde toplumumuzun siyasal, iktisadî kuruluş ve yapılarında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. **Devletçilik** diye adlandırılan iktisat politikası gibi. Öte yanda, tarih olgusu ile sağlıklı bir bağlantı kurup kurmadığımıza pek bakmadan, ideolojik gereksinmelerimizi karşılamak için yakın tarihimiz hakkında yarattığımız hayali (fictive) zihin yapılarımızın en önemlileri de, gene Atatürk dönemi ile ilgilidir. Bu dönemde anti-emperyalist bir dış politika güdülmüş olması ve 'bağımsız' sanayileşmenin denenmesi gibi.

Bu sunuşum, dönemin iktisadî tarihinin tartışıldığı zemini biraz daha genişletebilmek için gösterişsiz bir ekleme yapmayı amaçlıyor. 1923-1938 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinin belli başlı özelliklerini, dış borçlar ve yabancı özel sermaye ile ilişkilerin genel görüntü-

sünü gözden geçirmek istiyorum. Bu sınırlı amaca etkili bir şekilde ulaşabilmek için, aslında, bu dönemde ortaya çıkan ve değişen iktisadî politikaları, bu politikaların Türkiye'nin dış iktisadî ve siyasal ilişkilerinden ve iç ideoloji, toplum ve ekonomi yapılarından nasıl etkilendiğini, karşılığında bunları nasıl etkilediğini bütünsel bir yaklaşım içinde ele almamız gerekiyor. Ancak bu sempozyumun sağladığı ortam daha özlü sunuşlar gerektirdiği için söyleyeceklerimin böyle bir bütünsellikten yoksun olmasını anlayışla karşılayacağınızı umuyorum.

2. Türkiye'nin dış ticaretiyle ilgili bazı gözlemler

2.1. İhracat ve ithalat hacmindeki değişmeler

Tablo 1'de, 1924-1938 döneminde Türkiye'nin ihracat ve ithalatının cari fiyatlar ve 1948 fiyatlarıyla hesaplanan değerleri ve bu değerlerin Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasılasına olan oranındaki değişmeler gösterilmiştir.

2.1.1. 1924-1929 — İthalat 'boom'u dönemi

Cari fiyatlarla ihracat değerinin cari fiyatlarla gayri safi yurt içi hasılasına (GSYH) oranı 1924'de 0.14'den 1929'da 0.08'e düşmüştür. İhracat ve yurt içi üretimin gerçek hacimlerinin ilişkisini göstermesi bakımından daha elverişli olan sabit (1948) fiyatlarla hesaplanmış değerlere gelince, ihracatın GSYH'na oranı 1924'de 0.11, 1929'da ise 0.09'dur. GSYH'ndaki gerçek artışlara göre ihracat hacmindeki artışların daha yavaş olduğu görülmektedir. Ancak, 1920'ler, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı boyunca tahrip edilmiş olan yurt içi üretim düzeninin tamiri, ve Anadolu nüfusunun etnik yapısında önemli değişikliğe yol açan Türk-Yunan nüfus değişimi yılları olduğu için, 1924-1929 arası ile ilgili yorumlarda ihtiyatlı olmamız gerekir.

1924-1929 aralığının asıl ilgi çeken yönü ithalatla ilgilidir. Türkiye bu dönemde, ne daha önce ne de daha sonra rastlanılmayan görece bir ithalat furusu yaşamıştır. İthalatın GSYH'na oranı, cari fiyatlara göre 1924'de 0.17 ve 1929'da 0.13; 1948 fiyatlarına göre ise 1924'de 0.25 ve 1929'da 0.20'dir.

Türkiye'nin 1924-1929 arasında mal ticaretinde karşılaştığı açık birkaç bakımdan önemlidir. Bu dönemde toplam kaynak kullanımında yabancı kaynaklara önemli ölçüde başvurulmuştur. Türk lirasının dış kurunda ticaret açığı ile ilişkili olarak meydana gelen değer kaybı

TABLO - 1 1924 - 1938 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN İRRACAT VE İTHALATININ DEĞERİ VE GAYRİ SAFİ YURTIÇİ BASILASINA ORANI

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]	[10]	[11]	[12]	[13]	[14]	[15]	[16]	[17]	[18]	[19]	[20]	[21]	[22]	
Cari Fiyatlarla					Oranlar						1948 Fiyatlarıyla					Oranlar						
Mal İhracatı		Mal İthalatı		Gayri Safi Yurtiçi Basılası	[1] [5]	[2] [5]	[3] [5]	[4] [5]	[1]+[3] [5]	[2]+[4] [5]	Mal İhracatı		Mal İthalatı		Gayri Safi Yurtiçi Basılası	[12] [16]	[13] [16]	[14] [16]	[15] [16]	[12] [†] [16]	[13] [†] [16]	
Düzeltilmemiş	Düzeltilmiş (1)	Düzeltilmemiş	Düzeltilmiş (1)	(2)							Düzeltilmemiş	Düzeltilmiş (3)	Düzeltilmemiş	Düzeltilmiş (3)	(2)							
Milyon TL	Milyon TL	Milyon TL	Milyon TL	Milyon TL							Milyon TL	Milyon TL	Milyon TL	Milyon TL	Milyon TL							
1924	159	—	194	—	1 170	0.14	—	0.17	—	0.30	—	375	—	807	—	3 281	0.11	—	0.25	—	0.36	—
1925	192	—	242	—	1 456	0.13	—	0.17	—	0.30	—	414	—	944	—	3 651	0.11	—	0.26	—	0.37	—
1926	186	209	235	260	1 591	0.12	0.13	0.15	0.16	0.29	469	527	965	1 090	4 333	0.11	0.12	0.23	0.25	0.34	0.37	
1927	158	199	211	239	1 410	0.11	0.14	0.15	0.17	0.26	31	449	566	878	995	3 756	0.12	0.15	0.23	0.26	0.35	0.42
1928	174	221	224	249	1 562	0.11	0.14	0.14	0.16	0.25	30	475	603	946	1 052	4 154	0.11	0.15	0.23	0.25	0.34	0.40
1929	155	191	256	284	2 003	0.08	0.10	0.13	0.14	0.21	0.24	476	587	1 029	1 042	5 103	0.09	0.12	0.20	0.20	0.29	0.32
1930	152	187	148	172	1 521	0.10	0.12	0.10	0.11	0.21	511	629	637	740	5 209	0.10	0.12	0.12	0.14	0.22	0.26	
1931	127	157	127	153	1 340	0.09	0.12	0.09	0.11	0.19	0.23	510	630	633	763	5 672	0.09	0.11	0.11	0.13	0.20	0.25
1932	101	114	86	101	1 124	0.09	0.10	0.08	0.09	0.17	0.19	498	562	519	610	5 011	0.11	0.10	0.10	0.12	0.20	0.23
1933	96	101	75	80	1 094	0.09	0.09	0.07	0.08	0.16	0.17	565	594	513	609	5 822	0.10	0.10	0.09	0.10	0.19	0.21
1934	92	—	87	—	1 165	0.08	—	0.07	—	0.15	—	581	—	653	—	6 184	0.09	—	0.11	—	0.20	—
1935	96	—	89	—	1 253	0.08	—	0.07	—	0.15	—	545	—	668	—	5 989	0.09	—	0.11	—	0.20	—
1936	118	—	90	—	1 627	0.07	—	0.06	—	0.13	—	512	—	605	—	7 425	0.07	—	0.08	—	0.15	—
1937	138	—	114	—	1 729	0.08	—	0.07	—	0.15	—	569	—	682	—	7 516	0.03	—	0.09	—	0.17	—
1938	145	—	150	—	1 823	0.08	—	0.08	—	0.16	—	724	—	850	—	8 247	0.09	—	0.10	—	0.19	—

(1) Ali İktisat Meclisi'nin ödemeler dengesi hesaplarından alınmıştır. Düzeltmeler yanlış değerlendirmeleri, hükümet ithalatını ve kaçaklığı karşılar. Bak., Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bülteni, 1935 (16) 86 - 9.

(2) Bak., Bulutay, Tezel, Yıldırım (1974), tablo 8.3.A, satır 11 ve tablo 8.3.B, satır 11.

(3) Her yıl için (cari düzeltilmiş + cari düzeltilmemiş) oranına göre 1948 fiyatlarıyla olan değer büyütüldü.

Kaynaklar : DİE, Dış Ticaret Yıllıkları; Tezel (1975); Bulutay, Tezel, Yıldırım (1974); Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bülteni, 1935 (16).

ise, daha Dünya Buhranı'nın etkileri Türkiye'de tam hissedilmeden, ithalat ikamesini hızlandıracak bir iktisat politikası değişikliğinin ortaya çıkmasını uyaran sonuçlar yaratmıştır.

1920'lerdeki ithalat hacminin Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinin bir hayli canlı olduğu son yıllarındaki durumla kıyaslanması da ilgi çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1910 yılındaki toplam ithalatının değeri 42 milyon altın Osmanlı Lirası (OL), ihracatının değeri 31 milyon OL olduğu; 26 milyon kişiden oluşan toplam nüfusun % 58'inin sonraki 1923 sınırları içinde yaşadığı hesaplanmıştır (1). Nüfusun coğrafi dağılımını dış ticaretin dağılımı için bir yaklaşırtıcı olarak alırsak, 1910 yılında, Türkiye'nin 1923 sınırları içinde yaşayan 15 milyonluk nüfusa 24 milyon OL değerinde ithalat ve 18 milyon OL değerinde ihracat düştüğü varsayılabilir. 1926-1929 aralığında ise, ortalama 14 milyonluk nüfusa, TL'nin yıllık altın OL kurlarına göre yapılan bir hesaplamayla, yılda ortalama 30 milyon altın OL değerinde ithalat ve 25 milyon OL değerinde ihracat düşmüştür. İthal ve ihraç mallarının altın birimiyle fiyatlarının değişmiş olabileceğini dikkate almak için bir ihtiyat payı bıraksak bile, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış ticaretinin hızlı bir gelişme gösterdiği açıktır. Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan siyasal yapı, 1920'lerde, Türkiye'nin kapitalist dünya piyasasıyla bütünleşmesi açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha çok dışarıya açık bir dönem yaşamıştır.

2.1.2. 1930-1938 — Buhran yılları ve sonrası

İhracatın GSYH'na oranı, cari fiyatlarla 1930'da 0.10'dan 1936'da 0.07'ye düşmüş, 1937 ve 1938'de 0.08 olmuştur. 1948 fiyatları ile bu oran 1930'da 0.10 iken 1936'da 0.07'ye düşmüş, 1938'de 0.09 olmuştur. İthalatın GSYH'na oranı, cari fiyatlarla, 1930'da 0.10'dan 1936'da 0.06'ya düşmüş, 1938'de 0.08 olmuştur. 1948 fiyatlarına göre ithalatın GSYH'na oranı ise 1930'da 0.12'den 1936'da 0.08'e düşmüş, 1938'de 0.10 olmuştur.

Sabit fiyatlarla ithalat değerinin GSYH'na oranında 1920'lerin sonu ile 1930'ların ortası arasında görülen yarı yarıya azalma, Türk hükümetinin iktisat politikasındaki otonom değişmelerden çok, Dünya Buhranı'nın etkileriyle ilgilidir. Göreli fiyat değişikliklerinin etkisini büyük ölçüde gideren bir kıyaslama için sabit fiyatlarla hesaplanmış oranlara bakıldığında, ihracatın GSYH'na göre öneminde, ba-

(1) Eldem (1970), *passim*.

zırlarının sanılarının aksine, 1924'den 1938'e kadar önemli bir değişme görülmemektedir. Hayali **devletçilik** modelleriyle çalışan yazarlarımız, 1930'lar Türkiye'sinde dünya piyasasına kapanan bir **üçüncü dünyacılık** görmek isteseler de, tarih olguları böyle bir kapanma olayını yadsımaktadır. Dünya Buhranı'nın Türkiye'deki ekonomik olayları ve hükümetin iktisat politikasını önemli ölçüde etkilediği 1930'ların ilk yıllarında bile, ihracatın gerçek hacmi artmaya devam etmiş, 1938 yılında ise, 1950'lere kadar bir daha ulaşamayacak bir düzeye çıkmıştır.

Öte yanda, 1920'lerdeki ithalat furyası, 1930'larda bütün dünyada görülen piyasa sınırlamaları ve Türkiye'ye göre dışsal olan bu sınırlamaların Ankara hükümetini belli politika değişikliklerine itmesiyle sona ermiştir. 1948 fiyatları ile hesaplanan değerlere göre ithalat hacmi, 1928-1933 arasında % 50 oranında daralmıştır. Ancak 1933'den 1938'e kadar önemli bir yeniden genişleme görülmektedir. Bu yeni genişlemenin dikkat çekici yönü, 1933-1938 arasındaki ithalat hacmi artışının 1920'lere göre çok değişik bir ithalat yapısıyla ilgili olmasıdır ki, bu konuyu daha sonraki bir bölümde inceleyeceğim.

2.2. Dış ticarete görelî fiyat hareketleri

1929 ve sonrasındaki Büyük Buhran sırasında, dünya hammadde ve tarım ürünleri fiyatları mamul madde fiyatlarından daha çok düştüğü için, çevre ülkelerinin dış ticaret hadleri büyük ölçüde aleyhlerine dönmüştür. Türkiye de dış ticaret hadleri en çok bozulan ülkelerden biridir.

Tablo 2'de, 1926-1938 aralığında Türkiye'nin ihracat fiyatları endeksinin ithalat fiyatları endeksinde oranı ile izlediğimiz görelî dış ticaret fiyatları gösterilmiştir. Bu endekslerin hesaplanmasında değişen ağırlık Paasche yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, kıyaslama yapılabilmesi için, aynı dönemde İngiltere'nin dış ticaret hadlerini gösteren Kindleberger'in serisi eklenmiştir.

Dış ticaret hadlerindeki bozulma nedeniyle Türkiye'nin 1927-1928 ortalamasına göre 1933'deki satın alma gücü kaybı % 41'i bul-

TABLO : 2

1926 - 1938 DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE İNGİLTERE'NİN
DIŞ TİCARET HADLERİ

	Türkiye'nin Ticaret Hadleri (1) 1927-1928 Ortalaması = 100	İngiltere'nin Ticaret Hadleri (2) 1927-1928 Ortalaması = 100
1926	99	102
1927	97	101
1928	103	99
1929	84	100
1930	80	108
1931	78	120
1932	69	119
1933	61	125
1934	65	119
1935	72	117
1936	81	115
1937	78	110
1938	61	120

(1) İhracat fiyatları endeksi (Paasche) / İthalât fiyatları endeksi (Paasche).

(2) Kindleberger'in serisi.

Kaynaklar : Tezel (1975), Kindleberger (1956).

muştur (2). 1927-1928'de 1 miktar birimlik ihracatla satın alınan ithal malı miktarının 1933'de satın alınabilmesi için Türkiye'nin 1.40 miktar birimlik ihracat yapması gerekmiş, ya da, bir başka deyişle,

(2) Serin (1975) 58, tablo 9, aynı yöntemle hesaplandığı söylenen bir seri ile Türkiye'nin dış ticaret hadlerini vermektedir. 1927-1928 ortalaması 100 sayıldığında Serin'in ticaret hadleri aşağıdaki gibidir.

1926	96	1930	113	1934	95
1927	96	1931	95	1935	113
1928	103	1932	93	1936	119
1929	88	1933	85	1937	124
				1938	114

Serin'in benimkilerden bir hayli farklı olan sonuçları, Türkiye'de 1930'lardaki fiyat hareketlerini yansıtamamaktadır.

1933'de yapılan ihracat miktarının % 40'ı, 1927-1928'e göre görelî fiyatlardaki değişmelerin getirdiği zararını karşılamıştır.

Türkiye'nin dış ticaret hadleri, 1930'ların ikinci yarısında 1930'ların yarısına göre bir ölçüde düzelmiştir. Bu, dünya hammadde ve tarım ürünleri görelî fiyatlarında aynı yıllarda genel bir düzenleme olduğunu gösteren İngiltere'nin ticaret hadlerindeki değişmelerle uyumludur. 1938 yılında Türkiye'nin ticaret hadlerinde ani bir bozulma olmuşsa da 1939 yılında bu düzelmiştir (3). 1938'deki değişmeyi İngiltere'nin ticaret hadlerinde izlemek gene olanaklıdır. Ayrıca, Almanya'nın 1933 sonrasında güttüğü ticaret politikası da Türkiye'nin dış ticaret hadlerini etkilemiştir. Nazi Almanya'sının ticaret aracılığıyla kendine bağımlı kılmak için Türkiye'ye dünya piyasalarından daha avantajlı görelî fiyatlar teklif ettiğini ortaya koyan bulgular vardır (4). Almanya ile yapılan ticaret toplam ticarete büyük bir yer tuttuğu için, Türkiye'nin bu yıllardaki ticaret hadlerinin, bir ölçüde bu politikanın sonuçlarını yansıtmış olması beklenebilir.

1930'larda dış ticaret hadlerinde görülen değişmeler, Türkiye'nin iç ticaret hadlerinin de büyük ölçüde tarımın aleyhine dönmesine yol açmıştır. Bu konjonktürel hareket, tarımdan tarım dışı kesimlere reel gelir aktarması oluşturmuştur. Görelî fiyat değişmelerinin yol açtığı bu reel gelir aktarmasından yararlı çıkan kesimler arasında, Türkiye'ye tarım ürünleri ve hammaddeler karşılığında mamul maddeler satan metropol ekonomileri, ticaret marjlarını arttırdıkları ölçüde Türkiye'deki tüccarlar, ve 1930'larda geliştirilen ve pamuklu kumaş gibi önemli ölçüde kırsal tüketim konusu olan malların üretiminin ağırlık taşıdığı devlet sanayi ile benzer mallar üreten özel sanayi bulunmaktadır (5).

2.3. İhracat ve ithalatın mal gruplarına göre yapısında değişmeler.

Tablo 3'de, 1924-1938 döneminde ihracatın cari değerinin başlıca mal gruplarına göre dağılımı, tablo 4'de ise, ithalatın cari değerinin önemli mal gruplarına göre yapısı verilmiştir.

(3) Tezel (1975), 317.

(4) Bak. dip notu 9.

(5) 1930 lardaki görelî fiyat hareketlerinin etkileri üstünde daha ayrıntılı bir değerlendirme için bak. Tezel (1975), 317-22.

TABLÖ : 3

İHRACATIN CARİ DEĞERİNİN BAŞLICA MAL GRUPLARINA GÖRE YAPISI

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]	
	Ka- buklu ve Hubu- bat, Bakliyat	Kuru Mey- veler	Yaprak Tütün	Pamuk	Diğer Toprak Ürün- leri ve Zeytin Yağı	Canlı Hay- van ve Hay- van- cılık Ürün- leri	1-6	Ma- den- cilik Ürün- leri	Ör- nekle- meye Giren Mal- ların Top- lam Payı
	%	%	%	%	%	%	%	%	
1924	2	23	29	7	6	13	80	4	84
1925	2	18	31	8	9	11	79	3	82
1926	2	17	36	6	7	12	80	4	84
1927	4	15	28	6	10	16	79	4	83
1928	3	19	31	6	5	17	81	3	84
1929	1	14	26	7	14	18	80	4	84
1930	2	17	28	11	6	16	80	3	83
1931	5	21	23	6	8	19	82	3	85
1932	7	22	27	3	5	19	83	5	88
1933	6	21	22	2	9	18	78	7	85
1934	13	20	14	6	5	21	79	8	87
1935	8	28	20	7	5	14	82	7	89
1936	5	25	21	8	3	21	83	6	89
1937	13	15	32	4	4	15	83	6	89
1938	11	15	28	7	2	11	74	6	80

Kaynak : Tezel (1975).

2.3.1. 1924-1929 dönemi,

Tarım ürünlerinin büyük ağırlık taşıdığı ihracatın yapısında ne 1920'ler ne de 1930'larda belirgin bir değişme olmamıştır. 1924-1929 aralığında, toprak ve hayvancılık ürünleri cari ihracat değerinin yaklaşık olarak % 80'ini oluşturmuştur. Madencilik ürünlerinin payı ise % 4 kadardır. Hububat-bakliyat, kabuklu ve kuru meyveler, yaprak

TABLO : 4 İTHALATIN CARİ DEĞERİNİN BAŞLICA MAL GRUPLARINA GÖRE YAPISI

[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]	[10]	[11]	[12]	[13]	[14]
Tüketici Malları				Ara Malları					Yatırım Malları				Örnekle- meye giren malların toplam payı 4, 9, 13 %
Gıda malları	Kumaşlar	Örnekteki diğer tüketici malları	1 - 3 %	İplikler	Demir - Çelik, bitmemiş ürünler	Boyalar, tıp ve kimya maddeleri	Örnekteki diğer ara malları	5 - 8 %	Tarım maki- naları	Diğer maki- nalar	Motorlu taşıt araçları	10 - 12 %	
25	35	6	06	4	5	2	9	20	1	2	1	4	90
1924													
21	35	7	63	4	5	2	10	21	1	2	2	5	89
1925													
15	35	8	57	4	5	2	12	23	1	3	3	7	87
1926													
15	29	9	53	3	5	3	14	25	1	4	3	8	86
1927													
18	27	7	52	3	6	3	14	26	1	4	4	9	87
1928													
18	26	6	51	4	8	3	11	26	1	5	3	9	86
1929													
13	25	4	42	4	11	4	14	33	1	7	2	10	85
1930													
9	28	5	42	6	10	4	12	32	1	8	3	12	86
1931													
9	23	5	37	8	9	6	13	36	1	9	4	14	87
1932													
7	25	3	35	9	9	7	13	38	1	9	3	13	86
1933													
4	19	4	27	9	11	6	13	39	1	14	5	20	86
1934													
3	18	3	25	7	16	7	10	40	1	10	6	17	82
1935													
6	17	3	26	8	12	7	13	40	1	12	5	18	84
1936													
4	17	4	25	10	13	6	14	43	2	12	4	18	86
1937													
5	14	3	22	7	16	5	12	40	1	14	8	23	85
1938													

Kaynak : Tezel (1975).

tütün, pamuk, diğer toprak ürünleri-zeytinyağı, canlı hayvan-hayvan-
cılık ürünleri, ve madencilik ürünleri gruplarının her biri için yıllık
paylar tablo 3'de gösterilmiştir.

İthalatın yapısında, devletçi politika uygulamasından önce de bel-
li bir değişimin görülmesi ilgi çekicidir. Tablo 4'de kapsanmış olan

örneklememize göre gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının cari ihracat değeri içindeki payı 1924'de % 66'dan 1929'da % 51'e düşmüştür. Buna karşılık aynı yıllar arasında örneklemede kapsanan ara mallarının payı % 20'den % 26'ya, makinalar ve motorlu taşıt araçlarının payı ise % 4'den % 9'a yükselmiştir. Bu değişimin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki durumla kıyaslanması önemlidir. Sadece gıda malları, kumaşlar ve giyim eşyaları toplamı Osmanlı ithalat değerinde 1905 yılında % 68,1913 yılında % 66'lık bir paya sahipti. Ara ve yatırım mallarının toplam payı ise bu yıllarda % 10 ile % 15 arasında bir yer tutuyordu (6). Bu gözlem, ithalatın toplam hacminde 1920'lerde büyük bir sıçrama olmasına karşın, Türkiye'de belli bir tempoda tüketim malları ithal ikamesinin gerçekleşmekte olduğu izlenimini vermektedir.

2.3.2. 1930-1938 dönemi

Toprak ve hayvancılık ürünleri ihracatın cari değeri içindeki başat yerini 1930-1938 aralığında da korumuş, bunların payı % 74 ile % 83 arasında oynamıştır. Ortalama pay % 80'dir. Madencilik ürünleri payının % 6 olması, 1924-1929 aralığına göre % 2'lik bir artış göstermektedir. İhracatın yapısında hissedilir değişiklik budur.

İthalatın yapısına gelince, 1920'lerde başlamış olan değişme daha da belirginleşerek devam etmiştir. Gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının cari ithalat değeri içindeki payı 1930'da % 42'den 1938'de % 22'ye düşmüş; ara mallarının payı, aynı dönemde, % 33'den % 40'a, makinalar ve motorlu taşıt araçlarının payı ise % 10'dan % 23'e yükselmiştir. İthalatın yapısında gözlenen bu hızlı değişme ithalatın gerçek hacmindeki değişimle birlikte değerlendirilmelidir. İthalat hacminin daraldığı 1930-1933 aralığında en çok tüketici malları ithalatı kısılmış, 1933-1938 aralığında ortaya çıkan yeniden genişlemede en çok ara malları, makina ve motorlu taşıt ithalatı artmıştır. Bu gelişme, 1930'larda hızlanan sanayileşmenin dış ticaretteki görüntüsüdür.

2.4. Dış ticaretin başlıca ülkelere göre yönelişi

Türkiye'nin ihracat ve ithalatının cari değerlerinde başlıca ülkelerin payı tablo 5'de gösterilmiştir.

(6) Eldem (1970), 181, 186.

TABLO : 5 TÜRKİYE'NİN İHRACAT VE İTHALÂTININ CARİ DEĞERLERİNDE BAŞI CA ÜLKELERİN PAYI

	Almanya + Avusturya (1)		İtalya		İngiltere		Fransa		ABD		SSCB		Almanya (+Avus.) + İtalya + İngiltere + Fransa + ABD	
	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %	İhracat-taki payı %	İthalât-taki payı %
1924	13	11	22	21	15	18	12	9	10	6	1	3	72	65
1925	14	13	26	18	9	16	12	11	13	8	3	3	74	69
1926	13	16	28	16	11	14	12	14	13	3	3	4	77	67
1927	10	17	23	12	11	14	11	14	16	4	4	3	71	61
1928	14	17	18	12	10	12	11	13	16	5	4	5	69	59
1929	14	17	22	13	10	12	13	10	10	7	3	6	69	59
1930	14	21	21	14	9	11	12	10	12	4	5	7	68	60
1931	12	24	24	15	9	11	10	10	10	3	4	6	65	63
1932	15	25	16	13	10	12	8	8	12	3	5	7	61	61
1933	20	27	13	11	9	13	6	7	10	3	5	5	58	61
1934	40	36	11	9	6	10	3	7	10	4	4	5	70	66
1935	43	43	10	6	5	10	3	5	10	7	4	5	71	71
1936	52	48	4	2	5	7	3	3	11	10	3	5	75	70
1937	39	44	5	5	7	6	4	1	14	15	5	6	69	71
1938	44	48	10	5	3	11	3	1	12	10	4	4	72	75

(1) 1938'de Avusturya Almanya'yla birleştiği için, 1938 yılında Almanya ile ticaretimizin istatistikleri Avusturya'yı da kapsar. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla da bir kıyaslamaya olanak vermek için 1924 - 1937 yıllarında Almanya ve Avusturya'yla olan ticaretimiz bir arada değerlendirildi. Ancak Avusturya'yla olan ticaretimizin 1924 - 1937 arasındaki önemi azdır. Bu yıllarda Avusturya ile olan ticaretimiz, ihracatımızın % 0.92'sini, ithalâtımızın ise % 2.19'unu oluşturmuştur.

Kaynak : DİE, Dış Ticaret Yıllıkları.

2.4.1. 1924-1929 dönemi

1924-1929 aralığı ile Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin dış ticaretinin ülkelere göre yapısı kıyaslandığında, belirgin değişiklikler görülmektedir. Ancak, dış ticaretin birkaç önemli ülkede yoğunlaşması — konsantrasyon derecesi açısından fazla bir değişiklik yoktur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1911-1913 aralığındaki cari ihracat değerinde en önemli yere sahip dört ülkenin (sırasıyla İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, ve Amerika Birleşik Devletleri) toplam payı % 60; ithalatın değerinde en büyük yere sahip dört ülkenin (sırasıyla İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya, ve Fransa) toplam payı ise % 55 kadardır (7). 1924-1929 arasında Türkiye'nin en önemli dört müşterisinin (sırasıyla İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, ve Fransa) cari ihracat değeri içindeki paylarının toplamı % 60; ithalatın dört önemli kaynak ülkesinin (sırasıyla İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa) cari ithalat değeri içindeki toplam payı % 54 kadardır. En önemli ticaret ortağının paylarını bir ülkeye bağlılığın göstergesi olarak ele alırsak, 1924-1929 döneminde, 1911-1913 dönemine göre bir azalma görülür. 1911-1913 aralığında İngiltere'nin Osmanlı ihracatındaki payı % 23, ithalatındaki payı % 21'dir. 1924-1929 aralığında ise İtalya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı % 23, ithalatındaki payı % 15'dir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı dış ticaretinde en büyük yeri işgal eden İngiltere, 1924-1929 aralığında Türkiye'nin ticaretindeki önemini görece olarak yitirmiştir. Avusturya da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Türkiye'nin ticaretinde fazla önemi olmayan bir ülke haline gelmiştir.

1924-1929 arasında Türkiye'nin ticaretinde İtalya ön plana çıkmıştır. Bunun bir nedeni Türkiye'den ayrılan Rum tüccarların Trieste'ye yerleşmeleri ve eskiden Türkiye'den başka ülkelere yaptıkları ticareti, Trieste'yi bir transit merkezi olarak kullanarak sürdürmeleridir. Ayrıca, İtalya'nın bu yıllarda Çukurova'daki pamuk üretiminin ticarî denetimini ele geçirmek ve Türkiye'nin pamuklu kumaş ithalatını kendine bağlamak için sürdürdüğü gayretler de İtalya-Türkiye ticaretinin gelişmesinde önemli bir nedendir (8).

(7) C. Aybar (1939), *passim*.

(8) Bak. ilerdeki bölüm 5. 1.

2.4.2. 1930-1938 — Nazi Almanyası'na ticaret bağımlılığının ortaya çıkış dönemi

1930'lar Türkiye'sinde, dış ticaretin tek bir ülkeye yönelişi bakımından önceki ve sonraki zaman aralıklarına göre son derece önemli boyutlara varan bir yoğunlaşma ortaya çıkmıştır. Balkanlar ve Orta Doğu'da iktisadî genişleme politikası güden Nazi Almanyası, Türkiye'nin ticaretinin yarısını kendine kanalize edebilmiştir.

1930-1938 arasında Türkiye'nin en önemli dört müşterisinin (sırasıyla Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, ve İngiltere) ihracatın cari değeri içindeki pay toplamı % 63; dört önemli kaynak ülkenin (sırasıyla Almanya, İngiltere, İtalya, ve Amerika Birleşik Devletleri) ithalatın cari değeri içindeki pay toplamı ise % 61'dir. Önemli olan, Almanya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı (% 31) ile ithalatındaki payının (% 35) tek bir ülkeye bağlılık bakımından görülmemiş bir konsantrasyon oluşturmasıdır. Nazilerin iktidara geçmesinden sonraki yıllar bu yönden daha da ilgi çekicidir. 1934-1938 aralığında Almanya Türkiye cari ihracat değerinin % 43 ünü, ithalat değerinin ise % 44'ünü kendine bağlamıştır. **Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde Türkiye'nin dış ticareti bir ülkeye bu denli bağlı olmamıştır.**

Türkiye'de bürokrasinin yoğun müdahalesine dayanan güdümlü dış ticaret politikası uygulanırken Alman Nazi hükümetinin ticaret örgütleri Türkiye'nin ihracat stoklarını dünya piyasa fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla almağa başlamıştır (9). Almanya-Türkiye kliring hesabının Türkiye lehine alacak bakiyesi biriktirmesi, Türk hükümetini Almanya'dan daha çok ithalat yapmaya zorlamıştır (10). Türkiye silâh satın almasında, ve böylece askerî örgütlenmesinde de Almanya'ya daha çok bağlı olmuştur. Alman ticaretinin Türkiye'deki ihracat mallarının fiyatlarını dünya piyasasından uzaklaştırması, Türkiye'nin piyasa mekanizması içinde diğer ülkelerle yaptığı ticareti giderek

(9) Yalman (1937 a), (1937 b). *The Economist*, August 5, 1939, 253-4 deki bir hesaplamaya göre, 1938 yılında Almanya Türkiye'den yaptığı ithalata dünya piyasa fiyatlarına göre olması gerekenden 26 milyon TL daha fazla ödemiş, Türkiye'ye ihracatını da dünya piyasasından 18 milyon TL fazlasına hesaplatmıştır. Böylece Almanya'nın siyasal amaçla Türkiye'ye 1938'de yaptığı subsidi 8 milyon TL dir.

(10) Merkez Bankası hesaplarına göre Türkiye'nin Alman kliringinden alacak bakiyesi 1933 sonunda 3 milyon TL dan 1937 sonunda 18 milyon TL na çıkmıştır. TCMBB, 1937 (25) 20, 1939 (33) 13.

zorlaştırmıştır. 1937 yılında Almanya'nın elde ettiği ticarî denetimin Türk hükümetini paniğe düşüren boyutlara eriştiği anlaşılmaktadır.

İşte bun edenledir ki 1930'ların **Kemalist ve de devletçi Türkiye'** sinde aydın-bürokrat kadrolarca gerçekleştirilmiş bir bağımsız kalkınmacılık arayan üçüncü dünyacıların modellerini gözden geçirmeleri gerekmektedir. Türkiye tarihinde görülmemiş derecede bir emperyalist güce bağımlı olma olgusu, devletçiliklerinin **altın çağının** içinde yatmaktadır. Dünya piyasalarındaki çok taraflı işlemler yerine, Türkiye'deki bürokratik iktidarın yürüttüğü ikili ve siyasî ticaret anlaşmalarını ikame etmek, 1930'larda Türkiye'nin iktisadî bağımsızlığını nasıl etkilemiştir diye sorduğumuzda, Nazi Almanyası ile olan ticaret ilişkilerini gözden kaçırmak başışlanamayacak bir ihmaldir.

1930'ların ilgi çekici bir yönü Sovyetler Birliği'yle yapılan ticarettir. Devletçi sanayi projelerinin dış finansmanında önemli bir ölçüde Sovyetler'den sağlanan krediye dayanılması, borcun geri ödenmesinin Türk ihracat mallarıyla yapılması nedeniyle, Sovyetler Birliği 1930-1938 arasında Türkiye'nin ihracatının yaklaşık olarak % 4'ünü satın almış ve ithalatının % 6'sını satmıştır.

3. Türkiye ekonomisinde toplam kaynak kullanımı ve dış kaynaklar

Kemalist dönemde bir kendine yetme (otarşi) politikası uygulandığı, dış kaynaklara yaslanılmadığı, bunun ise bağımsız kapitalist gelişme stratejisinin en açık göstergesini oluşturduğu sık sık öne sürülen bir savdır. Bu nedenle, 1923-1938 arasında dış kaynakların Türkiye'deki toplam kaynak kullanımında önemli bir yer tutup tutmadığı, ve bu yerin görece önemindeki değişmelerin ne derecede Türk hükümetinin özerk iktisat politikasıyla açıklanabileceği, ne derecede dünya konjonktürünün bir sonucu olduğu, dönemin genel değerlendirilmesi açısından can alıcı bir önem taşımaktadır.

Ödemeler dengesindeki cari açık bir ekonomide toplam kaynak kullanımının ne kadarının dış kaynaklarla karşılandığını ortaya koyan bir göstergedir. Ancak 1923-1938 aralığının tamamı için Türkiye'nin ödemeler dengesi tahminleri bulunmamaktadır. **Ali İktisat Meclisi'**nce hazırlanmış hesaplar sadece 1926-1933 arasını kapsamaktadır ki 1933-1938 dönemindeki boşluk özellikle önemlidir. Gene de, 1933-1938 arasıyla ilgili genel gözlemlerimizden çıkan bazı ipuçları ile bu boşluğu bir ölçüde kapatabileceğimizi sanıyorum.

Aşağıdaki tabloda 1926-1933 dönemi için toplam kaynak kulla-

TABLO : 6
TOPLAM KAYNAK KULLANIMI VE DIŞ AÇIK
(1907 - 1950)

	1907	1913	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1949	1950
Cari değer milyon TL.	(1)	(1)										
1. Gayri safi yurtiçi hasıla	131	165	1662	1482	1640	2082	1591	1395	1175	1142	9072	9715
2. Dış dünyadan faktör geliri	—2	—2	—13	— 9	— 6	—11	—12	— 5	— 6	— 1	—30	—32
3. Gayri safi milli hasıla	129	163	1649	1473	1634	2071	1579	1390	1170	1141	9042	9683
4. Dış açık	8	11	54	42	25	119	— 3	1	— 3	— 17	366	227
4.1. Ticaret (2)	4	6	41	22	11	79	— 28	— 11	— 19	— 26	279	148
4.2. Satır 2	2	2	13	9	6	11	12	5	6	1	30	32
4.3. Dış borç itfası	2	2	0	11	8	29	13	7	10	8	57	47
5. Toplam kaynaklar	137	173	1703	1515	1659	2190	1576	1391	1167	1124	9408	9910
6. Dış açık / toplam kaynaklar %	5.9	6.2	3.2	2.8	1.5	5.4	—0.2	0.1	—0.3	—1.5	3.9	3.6

(1) 1907 ve 1913 yılları için altın Osmanlı Lirası. Bu değerler sadece İstanbul ve Anadolu'yu kapsamaktadır. Toplam ticaret açığı ve dış dünyadan faktör gelirleri için Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamına ait verilerden İstanbul ve Anadolu'ya ait payı hesaplamakta, her iki yılda İstanbul ve Anadolu'ya ait gayri safi yurtiçi hasılası değerinin İmparatorluğun tamamına ait gayri safi yurtiçi değerine olan oranı, katsayı olarak kullanıldı. 1913 yılındaki dış açık toplamı ile alt guruplarına ait değerler arasındaki fark yuvarlaklaştırmadan doğmaktadır.

(2) Eksi işaretleri ticaret fazlası olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar : Tezel (1975), 146; Eldem (1970), *passim*.

nımı ve dış açıkla ilgili bilgiler gösterilmiş, kıyaslamayı olanaklı kılmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve 1940'ların sonuyla ilgili veriler de eklenmiştir.

Türk ekonomisinde 1926-1929 arasında küçümsenemeyecek ölçüde dış kaynak kullanıldığı görülmektedir. Bu yıllardaki toplam kaynak kullanımında gayri safi ulusal hasılayla karşılanamayan kısım, ya da dış açığın kullanılan kaynak toplamına oranı ortalama olarak % 3 kadardır. Dış açık daha çok mal ticaretinden doğmuştur. Dış borçların geri ödenmesi, özellikle 1929 yılında, dış açığı büyütüştür. 1920'lerdeki dış açıklar yabancı tüccar, sanayici ve bankaların Türkiye'deki ticaret kesimine sağladığı kısa ve orta vadeli krediler, Türk hükümetinin yabancı bankalar ve müteahhit firmalardan aldığı kısa ve orta vadeli krediler, yabancı yatırımcı sermaye hareketleri, ve alım hareketleriyle karşılanmıştır. (11)

1930 yılıyla birlikte Türkiye'nin dış hesabında ani bir değişme görülmektedir. TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybının 1929 yılında daha da artması nedeniyle yaşanan **para buhranı**'nın etkileri, **Dünya Buhranı**'nın yaygın etkileriyle birleşince, Ankara hükümeti ticaret açığını kapamak için ithalatı sınırlayıcı önlemler almış ve Türkiye ikili anlaşmalarla sürdürülen güdümlü bir ticaret rejimine girmiştir. Öte yanda, Türkiye'nin 1920'lerdeki ticaret açığının finansmanında önemli bir rol oynayan yabancı banka ve tüccar kredileri, Dünya Buhranı nedeniyle kesilmiştir. Yatırımcı yabancı sermaye girişi de aynı nedenle büyük ölçüde azalmıştır. Türkiye'nin 1930-1933 dönemindeki cari dış hesabında, ithalat hacmindeki ani daralma nedeniyle 60 milyon TL. kadar bir fazla görülmektedir. Bunun 48 milyon TL.'si dış borç amortismanında kullanılmıştır.

Ödemeler dengesi hesapları bulunmayan 1934-1938 aralığında, hükümetin askerî ithalâtını dışta bırakan gümrük istatistikleri 56 milyon TL. tutarında bir ticaret fazlası göstermektedir. 1930'ların sonlarına doğru giderek artan askerî ithalât hakkında Almanya ile sürdürülen kliring hesaplarındaki ipucunu değerlendirebiliriz. Almanya'dan yapılan ve içinde hükümetin satın aldığı silâhların da bulunduğu ithalât karşılığında Alman kliring hesabına Türkiye'nin 1937-1939 döneminde yaptığı ödeme, Türk gümrük istatistiklerinde Almanya'dan yapılan ve silâhları dışta bırakan ithalâtın değerinden 24 milyon TL. daha fazladır. TC Merkez Bankası'nın döviz borçlarının 1934-1938

(11) Tezel (1975), 120-1.

arasında 10 milyon TL. artmış olması da (12), askerî ithalât karşılığında yapılan ödemelerin gümrük istatistiklerinde görülen ticaret fazlası değerini aştığı, Türkiye'nin toplam dış ticaretinin 1934-1938 döneminde açık verdiğini göstermektedir. Cari dış hesabın diğer kalemleri ve dış borç amortismanı için yapılan ödemelerle birlikte 1930'ların ikinci yarısındaki açığın daha da büyümüş olması gerekmektedir. Türkiye'nin bu yıllarda yeniden büyük ölçekli dış borçlanmalara başlaması, toplam kaynak kullanımının finansmanında dış kaynaklarının önem kazandığını göstermektedir. Ancak 1930'ların sonlarında dış kaynakların önemi 1920'lere göre gene de sınırlı kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile 1923-1938 dönemi, dış kaynakların görece önemi açısından kıyaslandığında, Cumhuriyet'in ilk onbeş yılında daha az dış kaynak kullanıldığı görülmektedir. Öte yanda, 1926-1929 arasındaki dış açık, dış kaynaklara bağlı bir gelişme politikasının başlangıcı olarak bilinen 1947 sonrasındaki duruma göre küçümsenemeyecek görece boyutlardadır. Bu nedenle, Cumhuriyet tarihinde yabancı kaynak kullanımından 'artılmış' bir Kemalist dönem var saymak, ve bu dış finansmansız 'bağımsız' kalkınma döneminin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ya da hemen önce bittiğini söylemek yanlıştır.

1923-1938 dönemi boyunca Türkiye ekonomisinde dış kaynak kullanımı yolunda güçlü bir eğilim vardır. Atatürk dönemindeki kapitalist gelişme stratejisi dış kaynaklara önemli ölçüde baş vurma eğilimine sahip olmuş, bunu sürdürmüştür. Bu eğilim, iktisadî politikadan sorumlu olanların ülkede gerçekleştirmek istedikleri birikimin, gerçekleştirebildikleri iç tasarruflardan daha büyük olmasından doğmuştur. Bir başka deyişle, Kemalist yönetici kadro, iktisadî gelişme hedefleriyle bağdaşan bir üretim ve bölüşüm politikası uygulamamış ya da uygulayamamıştır. 1930'ların başlarında, Türk ekonomisindeki özerk gelişmelerden ya da hükümet politikasının kendiliğinden farklılaşmasından değil, fakat dünya konjonktüründeki farklılaşmadan doğan bir değişikliği, yani net dış kaynak kullanımının bir kaç yıl için görülmemesi olayı, dönemin genel özelliği olarak değerlendirilmemelidir. Böyle bir değerlendirme Türkiye'nin dünü ve bugünüyle ilgili yanlış bilinçlendirmelere yol açar. Açmıştır da. Dış kaynakların görece öneminde 1923-1938 döneminde görülen değişimler, Türkiye'de uygulanan iktisat politikasındaki kendiliğinden de-

(12) Gümrük istatistiklerinde kapsanan altın ithalatı Merkez Bankası altın stokundaki artışta görülmektedir.

ğişmelerden çok, kapitalist dünya ekonomisinin bütünlüğü içinde ortaya çıkan ve Türkiye için **dışsal** sayılabilecek değişmelerin sonucudur.

4. Türk hükümetinin dış borçlanmaları

1923-1938 dönemindeki dış borçlanma politikası ve uygulaması, zaman zaman birbiri ile karşıtlık içinde gibi görünen etken ve eğilimlerle ortaya çıkmıştır. Dış borçlanmalarla ilgili belgeler de bazı konuların dikkatten kaçmasını kolaylaştıracak bir durumdadır.

Dönemin dış borçları tablo 7'de, dış borç servisi tablo 8'de gösterilmiş, hükümetin yabancı kaynaklardan aldığı borçlar ve dış borçlarla ilgili ödemeler aşağıdaki bölümlerde gözden geçirilmeye çalışılmıştır.

4.1. Bazı genel gözlemler,

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türk hükümetinin kapitalist metropol hükümetleri ve sermaye piyasalarından borç almasını güçleştiren, sınırlayan koşullar vardı.

Cumhuriyet'in kurucu lider kadrosu, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir yarı-sömürge haline getiren süreçte dış borçlanmanın oynadığı rolü bilinçlendirmişti (13). Yabancıların Türkiye'deki siyasal - iktisadi ayrıcalıklarına, ve en başta **Düÿün-u Umumiye İdaresi** aracılığıyla sürdürdükleri denetime son vermek isteyen Kemalistler, Lozan görüşmelerinde, emperyalist güçlerin kapitülasyonlar üstünde ısrarıyla karşılaşmış, yeni dış borçlanmaların ilerde de Türkiye'nin siyasal bağımsızlığı üstünde baskı aracı olarak kullanılabileceğine dair işaretler almışlardı (14). Korkuyla hatırlanan Osmanlı Borçları tarihinin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni dış borçlanmaları sınırlayan bir etkisi olmuştur.

Lozan gereğince Osmanlı dış borçlarından Türkiye'ye düşen bölümün ödenmesindeki belirsizlik ve güçlükler de, Türkiye'nin yeni dış borç bulmasını olumsuz yönde etkilemiştir.

1925 yılında Osmanlı dış borçlarının % 67'sini Türkiye'nin öde-

(13) Bak. Atatürk'ün İktisat Kongresini açış konuşması, şubat 1923, Atatürk (1959) 109.

(14) İnönü, İngiliz baş delegesi Lord Curzon'un, 'ülkeniz fakirdir... ilerde borç istemeye geldiğinizde şimdi reddettiklerinizi birer birer önünüze çıkaracağız' dediğini sık sık anlatırdı. Bak. Aydemir (1965) 115.

TABLO : 7 TÜRK HÜKÜMETİNİN DIŞ BORÇLARI (MİLYON TL.)

	Konsolide Borçlar								Dalgalı Borçlar				Dış borçlar toplamı		
	Osmanlı borçlarından Türkiye'nin payı (1)	1930 Kibrit borcu (2)	Sovyet kredisi	Karabük kredisi (3)	1938 İngiliz ticaret kredisi (4)	1938 İngiliz silah kredisi (4)	ABD hükümetine borç (5)	Millileştir-melerden doğan borçlar (1)	Konsolide borçlar toplamı	Yabancı bankalar	Yabancı müteah hitler	Millileştir-melerden doğan borçlar ve diğerleri		Dalgalı borçlar toplamı	
1924	?	—	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1925	?	—	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1926	?	—	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1927	?	—	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1928	898.4	—	—	—	—	—	—	154.9	1053.3	?	?	?	?		
1929	?	—	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1930	?	21.2	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1931	?	?	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1932	?	?	—	—	—	—	—	?	?	?	?	?	?		
1933	79.8	17.1	—	—	—	—	—	81.6	178.5	10.8	48.9	2.0	61.7	240.2	
1934	79.6	11.8 (3)	—	—	—	—	—	93.9	185.3	15.0	41.0	1.4	57.4	242.7	
1935	79.3	11.5	—	—	—	—	—	1.6	105.8	198.2	13.9	24.7	1.1	39.7	237.9
1936	79.0	11.3	10.9	—	—	—	—	1.6	104.9	207.7	15.7	24.1	0.7	40.5	248.2
1937	53.6	11.1	11.3	—	—	—	—	1.6	86.0	163.6	14.0	27.6	0.2	41.8	205.4
1938	32.6	10.6	13.7	16.5	—	—	—	0.9	85.4	159.7	16.0	28.3	—	44.3	204.0

(1) TL., Fransız fransı aracılığıyla altına bağlı tutulduğundan, Ff 1936'da altına karşı devalüe edilince, borcun TL. tutarı düşmüştür.

(2) Dolar 1933'de altına karşı devalüe edilmiştir.

(3) 1938 Mayıs'ından sonra doğduğu için 1939 hesaplarında görülmektedir.

(4) 1938'de sözleşmeye bağlanmış, daha sonraki yıllarda kullanılmıştır.

(5) Birinci Dünya Savaşı'nda ABD hükümetinin Türkiye'deki zararıyla ilgilidir. Bak., kanun no. 2670, kanun no. 3022.

Kaynak : Düstur, 3 üncü tertip, c. 10; TCMBB, 1933 (8) - 1940 (34).

TABLO : 8

**TÜRK HÜKÜMETİNİN KONSOLİDE DIŞ BORÇLARIYLA İLGİLİ
TAKSİT (FAİZ + ANAPARA) ÖDEMELERİ
(MİLYON TL.)**

	Osmanlı borcu	1930 Kibrit borcu	Sovyet kredisi	ABD hükümetine borç	Millileş- tirmeler için DDY bütçe- sinden ödenen	Millileş- tirmeler için genel bütçeden ödenen	Toplam konsolide borç ödemeleri
1924	—	—	—	—	—	—	—
1925	—	—	—	—	—	—	—
1926	—	—	—	—	—	1.0	—
1927	—	—	—	—	—	0.4	—
1928	—	—	—	—	—	0.1	—
1929	14.7	—	—	—	3.0	0.1	18.2
1930	5.1	0.9	—	—	3.2	4.0	13.2
1931	4.3	1.7	—	—	3.2	4.2	13.4
1932	0.6	1.7	—	—	3.5	2.0	7.8
1933	5.5	1.4	—	—	3.8	2.0	12.7
1934	5.7	1.0	—	—	5.5	0.1	12.3
1935	6.7	1.0	0.0	—	6.0	0.2	13.9
1936	5.5	1.0	0.8	0.1	5.0	0.2	12.6
1937	4.6	1.0	0.7	0.1	4.9	0.8	12.1
1938	4.0	1.0	0.7	0.1	4.5	0.6	10.9

Kaynak : Hazine Kesin Hesapları, DDY Kesin Hesapları, **Düster** 3 üncü Tertip, c. 16 - 23.

mesi kararlaştırılmıştı. Türkiye'nin payına düşen 108 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borcun ödenmesi için Duyun-u Umumiye İdaresi'yle yapılan sözleşme 1928 yılında TBMM'nde onaylanmıştı. Buna göre Türk hükümeti 1929'da başlayan ilk 7 yılda her yıl 2 milyon altın lira ödeyecek, 1936 yılından sonra taksitler giderek artacak, 1952 yılında 3.4 milyon altın lirayı bulacaktı (15). Türkiye'nin 1929 yılındaki ihracat gelirlerinin % 10'una, genel bütçe gelirlerinin % 8'ine denk bir borç yükü getiren ilk taksit ödendi. Ancak Dünya Buhranı'nın Türkiye'deki ihracat gelirleri ve hükümet bütçesi üstündeki etkileri bu taksitlerin ödenmesini çok güçleştirdi. 1930 taksitinin sadece yarısı

(15) Kanun no: 1367, 1 Aralık 1928, **Düster** c. 10, 78-175 (sözleşme içinde).

ödenebildi. Ankara hükümeti Duyun-u Umumiye İdaresi'ni yeni bir sözleşmeye zorladı. 1933'de yeniden saptanan koşullara göre Türkiye'nin Osmanlı mirasından doğan borcu 8.6 milyon altın liraya, yıllık faiz ve anapara taksitleri de 0.7 milyon altın liraya indirildi (16). Yeni taksitler 1933, 1934 ve 1935 yıllarında ödendi. 1936'da ise Türk hükümeti, Osmanlı borç senetlerinin çoğunu elinde bulunduran Fransız hükümetiyle anlaşarak, taksitlerin yarısını belli ihraç mallarıyla ödemeye başladı. 1938'de taksitlerin tamamının bu yolla ödenmesi kararlaştırıldı (17).

Türkiye'nin Osmanlı borçlarından doğan yükümlülüğünden başarırlı bir şekilde kaçmakta olduğu izleniminin Avrupa ve Amerika para-kredi piyasalarına yerleşmesi, Türk hükümetinin bu çevrelerce boykot edilmesi anlamına gelebilecek bazı sonuçlar getirdi. 1920'lerde İngiliz hükümeti Türkiye'nin İngiltere'de tahvil satmasını yasakladı. ABD'nde ise, Türkiye'nin 1930 yılında borç istemesi üzerine, Osmanlı borç tahvilleri sahipleri Türk isteğinin geri çevrilmesi için Washington'a baskı yaptılar (18).

Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlayan dönemde Türk hükümetinin dış borçlanmaya gitmesini sınırlandıran bir başka durum da, Avrupa para-kredi piyasalarında bazı genel gelişmelerle ilgilidir. 1920'lerde, bazı Avrupa ülkelerinin hükümetleri, bu arada özellikle İngiliz hükümeti, dışarıya yapılacak borç vermeler üzerinde denetleyici, kısıtlayıcı ve zaman zaman yasaklayıcı önlemlere baş vurmuştur (19). 1920'lerdeki genel konjonktürün, siyasal bağımsızlığa sahip çevre alanlarının metropol ekonomilerinden büyük ölçekli borç almasına elverişli olduğu pek söylenemez.

Bütün bunlara karşın, geniş dış finansman kaynaklarına başvurarak büyük yatırım projelerine girişme eğilimi, Cumhuriyet'in ilk yılından itibaren Ankara hükümetinde var olmuştur. Özellikle ulaştırma alanında demiryol ve liman yapımı için o günün, hatta bu günün koşullarına göre dev sayılabilecek işler tasarlanmış, uygulama için Amerika'da, Belçika'da, İtalya'da kaynak aranmıştır. Burada vurgulamak istediğim nokta şudur. Dış borç alınmasını sınırlayan eğilim

(16) Kanun no: 2234, 28 Mayıs 1933, *Düstur* c. 14, 1058-1125 (sözleşme içinde).

(17) *Yeniay* (1964) 192-214. Türk hükümeti 1940 larda ödemeye giderek Osmanlı borcu hesabını kapamıştır. 1939-1950 yılları arasında bu borç için genel bütçeden 45.6 milyon TL ödenmiştir. Daha önceki yıllarda ödenen taksitler ise tablo 8 de gösterilmiştir.

(18) *Trask* (1971) 129.

(19) *Moggridge* (1971) *passim*.

ve durumların karşısında, kamu yatırımlarının finansmanı için dış borçlanmaya gitmeyi gerekli gören bir eğilim de her an için var olmuştur.

4.2. 1923-1929 dönemi

Türk hükümetinin 1920'lerde konsolide dış borçlanma yoluyla yeni kaynaklar bulamadığı, sadece bazı dalgalı dış borçlardan yararlandığı görülmektedir.

1925 yılında Osmanlı Bankası'ndan, Banka'nın ayrıcalıklı statüsünün 10 yıl daha uzatılması karşılığında 7 milyon TL. tutarında kısa vadeli borç alınmıştır. Banka'nın Türkiye hükümetinin emrine açık tuttuğu bu cari kredi hesabının tavanı sonraki yıllarda daha da yükseltilmiştir (20).

1928 yılında Alman ve İsveç firmaları büyük ölçekli demiryol yapım ihalelerini almıştır. Bu şirketlerin yaptıkları işler karşılığında orta vadeli hazine bonoları kabul etmeleri ile bir başka önemli dalgalı dış borç kaynağı yaratılmıştır (21) ki bu kaynak önemini 1930'larda da sürdürmüştür.

1920'lerin sonlarında, özellikle Merkez Bankası'nın kurulmasıyla ilgili tartışmalarda, bu bankaya dış finansman kaynakları bulunması için sürdürülen ilişkilerde, Türk hükümetinin yeniden düzenli dış borçlanmaya gitmesi konusunun tekrar gündeme geldiği de dikkat çekmektedir.

4.3. 1930-1938 dönemi

Dünya Buhra'nının Türkiye üstündeki etkileri, cari bütçe açığı, ve döviz sıkıntısıyla birlikte, Cumhuriyet döneminin ilk konsolide dış borçlanması 1930 yılında yapılmıştır. Kıbrıt tekeli 25 yıl için bir Amerikan firmasına bırakılmış, karşılığında 10 milyon dolar ya da 1930'daki kura göre 21 milyon TL. borç alınmıştır. Borcun faizi % 6.5, vadesi 25 yıldır (22).

Buhran'ın olumsuz etkilerinin sürdüğü bir sırada hükümetin yeni bir sanayileşme programı üstünde çalışması, bu programın devlet

(20) Kanun no: 645, 22 Nisan 1925, *Düstur* c. 6, 634-8. Ayrıca bak. kanun no: 2292, 10 Haziran 1933, *Düstur* c. 14, 1501-10.

(21) Bak. *The Economist*, September 8, 1928, 433-4; Woods (1927) 10, (1928) 17, 20, (1930) 44, (1934) 30-1; Krüger (1932) 51; Kral (1938) 148.

(22) Kanun no: 1722, 15 Haziran 1930, *Düstur* c. 11, 1911-35 (sözleşme içinde).

yatırımlarıyla gerçekleştirilebileceğinin anlaşılması, gündeme somut bir teknoloji transferi ve dış finansman sorunu getirmiştir. 1931 yılında Maliye Bakanı Saracoğlu Amerika'da yatırımcı sermaye ve kredi aramış, 1932 başlarında Fransa'da benzer girişimler yapılmıştır. Her iki ülke de Türk isteklerini cevapsız bırakınca (23), Sovyetler Birliği ve Mussolini'nin İtalya'sına dönmüştür. Başbakan İnönü 1932 yılında Moskova'ya ve Roma'ya gitmiş, kredi ve teknik yardım anlaşmaları imzalamıştır. İtalyan kredisi gerçekleşmemiş, Türkiye yeni sanayi programına Sovyet kredi ve teknik yardımıyla başlamıştır. 20 yıl içinde Sovyetler Birliği'ne mal ihracatı ile geri ödenecek olan bu faizsiz krediyi daha çok Sümerbank kullanmış, alınan borç 1938 yılında 14 milyon TL.'ni bulmuştur (24).

Sanayi programının dış finansmanı için ikinci kredi 1936 yılında İngiltere'den alınmıştır. İngiliz hükümeti, Karabük demir-çelik fabrikasının yapım ihalesini bir İngiliz firmasının almasını, **Export Credit Guarantee Department** aracılığıyla verilen 14 milyon dolar ya da 18 milyon TL. tutarındaki bir krediyle desteklemiştir. Sovyet kredisi gibi Türk ihraç mallarıyla geri ödenecek olan kredinin vadesi 10 yıl, faizi % 5.5'dur (25).

Silâhlanma yarışının 1930'ların sonlarına doğru hızlanması ve silyasal gerginliğin artması, Türk hükümetini de geniş savunma harcamalarına sürüklemiştir. Silâh ithalâtıyla birlikte Türkiye'nin ticaret dengesi yeniden açık vermeye başlamış, sanayi programının uygulanması güçleşmiştir. Türkiye yeni borçlanma için İngiltere'ye yanaşmıştır (26). 1938'de yapılan anlaşmayla İngiliz hükümeti, Türkiye'nin İngiltere'den satın alacağı sanayi makina ve gereçleri için 10 milyon, silâh ve askeri gereçler için 6 milyon sterlin, ya da 1938 kuruna göre toplam olarak 100 milyon TL. tutarında bir kredi açmıştır. Sanayi kredisi 13 yıl vadeli ve % 5.5 faizlidir. Silâh kredisinin faizi % 3, geri ödeme dönemi 1951-1962 aralığıdır (27).

1938 kredisini 1939 ve 1940 yıllarında İngiltere'den çok daha büyük ölçekli borç alınması izlemiştir. Tartıştığımız dönemin dışında oldukları için bunlardan söz etmeyeceğim. Ancak burada vurgulan-

(23) Trask (1971) 132-4; *The Economist*, May 28, 1932, 1186.

(24) Kanun no: 2434, 21 Mayıs 1934, *Düstur* c. 15, 475-82; Kanun no: 2812, Haziran 1935, *Düstur* c. 16, 1551.

(25) 1 Aralık 1936 tarihli kredi sözleşmesinin metni için bak. Kutay (1940) ed. c. 3, 913-20.

(26) *The Statist*, March 26, 1938, 467.

(27) Kanun no: 3525, 28 Haziran 1938, *Düstur* c. 19, 1618-42 (sözleşme içinde).

TABLO : 9 1923 - 1938 DÖNEMİNDE MİLLİLEŞTİRMELERDEN DOĞAN DIŞ BORÇLAR (MİLYON TL.)

	Konsolide												Dalgalı			Toplam	
	Şark DY. Bankası	Anadolu Hattı	Mersin - Adana Hattı	Haydar - paşa Limanı	Müessesli Senetleri	İzmir - Kasaba Hattı	İzmir Rihüm Şirketi	Aydın Demir - yolu	İstanbul Rihüm Şirketi	Şark Demir - yolları	Ereğli Şirketi	İstanbul Telefon Şirketi	İzmir Telefon Şirketi	İzmir Rihüm Şirketi	İstanbul Rihüm Şirketi		Barut Tekeli
31.V.1928	17.4	128.7	1.7	6.1	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	154.9
31.V.1933	—	52.2	0.9	3.6	24.9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	81.6
31.V.1934	—	51.8	0.7	3.5	24.0	13.5	0.4	—	—	—	—	—	—	0.1	—	1.3	95.3
31.V.1935	—	51.2	0.6	3.5	22.8	13.4	0.4	11.3	2.6	—	—	—	—	0.0	0.1	1.0	106.9
31.V.1936	—	51.1	0.5	3.5	21.9	13.4	0.4	11.5	2.6	—	—	—	—	—	0.0	0.7	105.6
31.V.1937(1)	—	36.2	0.3	2.5	14.9	9.1	0.4	11.3	1.8	6.0	3.5	—	—	—	—	0.2	86.2
31.V.1938	—	35.6	0.1	2.4	14.0	5.6	0.4	11.2	1.1	5.8	3.4	5.0	0.8	—	—	—	85.4

(1) İsviçre ve Fransız Frankı, 1936 yılında devalüe edildiği için bazı borçların TL karşılığı düşüyor.

Kaynaklar : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bütçeleri; Düstur, 3 üncü tertip, Tezel (1975).

ması gereken nokta, 1938 borcunun Türkiye'nin yeniden düzenli bir şekilde dış borçlanmaya gitmesinin başlangıcı sayılabilecek önemde olmasıdır.

1930'lardan söz edilirken değinilmesi gereken bir başka dış borç grubu ise millileştirme işlemleriyle ilgilidir. Hükümet ülkedeki yabancı demiryol, liman ve benzeri şirketlerin mal varlıklarını satın amış, karşılığında genellikle düzenli (konsolide) dış borç senetleri vererek ödemeleri taksitlendirmiştir. Millileştirme borçları, Türkiye'ye giren yeni sermaye hareketinden değil, Türkiye'de birikmiş sermaye stoku içinde bir mülkiyet transferinden doğduğu için diğer dış borçlanmalarla karıştırılmamalıdır. 1923-1938 arasında millileştirmelerden doğan dış borçlar tablo 9'da gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi toplamın büyük bir kısmı aslında 1928 yılında satın alınan Anadolu hattı (Haydarpaşa-Konya hattı ve Ankara, Kütahya, Adapazarı daiları), Mersin-Adana hattı, Haydarpaşa limanı, ve **Şark Demiryolları Bankası'nın** elinde bulunan bu hatlar ve limana ait tahvillerle ilgilidir. 1928 satın alma sözleşmeleri o günkü para kuru na göre 138 milyon TL tutarında bir borç yükü getirmişti. Ne var ki, 1929 sonrasındaki iktisadî gelişmeler nedeniyle hükümet bu borcu ödeyememiş, alacaklılarla yenidenp azarlığa girişerek borcun önemli ölçüde azaltılmasını sağlamıştır. 1933 yılında 1928 satın almalarıyla ilgili borç 82 milyon TL'na inmiş bulunmaktadır. 1930'lardaki satın almalarından doğan borçların çoğu gene demiryollar, İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın hatlarıyla ilgilidir. Millileştirmelerden doğan dış borçlara 1938'den sonra başkaları da eklenmiş, bunların geri ödenmesi 1950'lere kadar sürmüştür.

Ankara hükümetinin 1930'larda dış kaynaklardan yararlanmasının önemli bir biçimi de dalgalı dış borçlar arasında görülen banka ve müteahhit kredileridir, Demiryol ve diğer alt yapı yatırımlarında çalışan yabancı müteahhit firmaları, ve hükümetin aldığı silâhları sağlayan yabancı sermaye çevrelerinin açtığı orta vadeli krediler 1930'ların başında çok genişlemiş, 1933 yılında 49 milyon TL'nı bulmuştur.

1933 öncesine ait sayısal bilgi bulamadığım için tablo 10'da yabancı banka ve müteahhit kredilerinin 1933-1938 dönemindeki gelişimi gösterilmiştir. Yabancı şirketlerin büyük demiryol ihalelerini 1927 sonunda aldığı düşünülürse, önemli müteahhit kredilerinin 1928 öncesine pek sarkmadığı söylenebilir.

TABLO : 10

1933 - 1938 DÖNEMİNDE YABANCI BANKALAR VE
MÜTEAHHİTLERLE İLGİLİ DALGALI DIŞ BORÇLAR
(Milyon TL.)

	Bankalar	Müteah- hitler	Toplam
31.V.1933	10.8	48.9	59.7
31.V.1934	15.0	41.0	56.0
31.V.1935	13.9	24.7	38.6
31.V.1936	15.7	24.1	39.8
31.V.1937	14.0	27.6	41.6
31.V.1938	16.0	28.3	44.3

Kaynak : TCMBB, 1950 (74 - 75).

5. Yabancı özel sermaye

Dönemle ilgili yayınlarda karışıklıklara yol açan konulardan biri de 1923-1938 arasında yabancı özel sermayenin Türkiye'deki etkinliği (faaliyeti) ve bu konudaki hükümet politikasıdır. Bu dönemde yabancı özel sermayeye karşı bir politika izlendiği ve bu nedenle yabancı özel sermayenin Türkiye'ye geldiğini söyleyen pek çok yazar vardır (28). Yabancı özel sermaye konusundaki aşağıdaki kısa özetlemenin bu yanılgılara karşı daha sağlıklı bir bilgi çerçevesi oluşturacağını sanıyorum.

5.1. 1923-1929 dönemi

1920'lere ait bazı kilit olaylar yabancı özel sermaye konusunun değerlendirilmesinde bize içgörü kazandırabilecek niteliktedir.

1920 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından hemen sonra, Meclis İkinci Başkanı Celâlettin Arif Bey'in Ereğli'de sahip olduğu kömür işletme ayrıcalığını İtalyanlara sattığı ortaya çıkmıştır. Ankara hükümetinin İtalya ile savaş halinde olduğu bir sırada

(28) Bak. Tuncer (1969) 69; Ducruex (1964) 128, Hershlag (1968) 46; B. Lewis (1961) 277; Bulutoğlu (1970) 152; Karpas (1959) 84-5; Giritli (1969) 42; Selik (1961) 1; Timur (1971) 122; Yale (1958) 297.

İtalyanlar Ereğli'ye gelmiş, havzayı işletmek istemiştir. Olay Meclis' te uzun tartışmalara yol açmış, sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği bir oturumda, satış işlemi olağan bir ticaret işi sayılmış, Celâlettin Arif Bey açıklanmıştır (29).

Mudanya ateşkesinden sonra, bazı Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin ön ayak olduğu girişimle **Millî Türk İthalat Şirketi** kurulmuştur. Şirket 1923 yılında bir İngiliz girişimci grubuyla ortaklık anlaşması yapmıştır. İngiliz şirketinin işlememesi nedeniyle başarılı olamayan ortaklığın amacı, Türk girişimcilerin sahip olduğu siyasal korumaya dayanarak Türkiye'nin dış ticaretinde tekelleri bir denetim kurmaktır. (30)

İzmir İktisat Kongresi de yabancı sermaye konusunda ilginç bir görünümündedir. Bir Türk dış ticaret ve sanayi girişimci sınıfının yaratılması hedef alınmaktadır. Ancak Müslüman-Türk tüccarlarımızın **milliciliği**, metropol burjuvazilerinin Türkiye'deki uzantısı olma rolünü yerli gayri müslimlerin elinden alma isteğiyle sınırlıdır. Yabancı sermaye konusunda alınan özel kongre kararında, yabancı sermaye yapılamayacağı, yeni Türk devletinin siyasal erkinin zedelenmesi koşuluyla, yabancı özel yatırımları uyarayan bir politikanın izlenmesi gerektiği belirtilmiştir (31).

1920'lerin başlarında yabancı sermayenin himmetiyle Türkiye'yi bir küçük Amerika yapma heveslerini açığa çıkaran olay şüphesiz ki **Chester Ayrıcalığıdır**. Hükümetin Amiral Chester'in başını çektiği bir Amerikan sermaye grubuyla yaptığı iki ayrıcalık anlaşmasını Meclis 1923 yılında onaylamıştır. Birinci anlaşma, Türkiye'nin doğusuna ve Musul-Kerkük'e uzanan, bir ucu bir Karadeniz öteki ucu bir Akdeniz limanına bağlanacak olan 4.400 kilometrelik demiryol ve iki liman yapımı karşılığında, hatlar, limanlar ve demiryol güzergahının iki tarafında kalan 40 kilometrelik bir şerit içinde, petrol dahil her türlü yer altı kaynağının işletmesini 99 yıl için Amerikan grubuna bırakıyordu. İkinci anlaşma ise, Türkiye'ye tarım makineleri ve gereçleri ithalatının Amerikan grubunun tekeline verilmesiyle ilgiliydi. Zamanın değeriyle 300 milyon dolarlık yabancı sermaye getireceği umulan bu anlaşmalar, Musul-Kerkük bölgesinin Cumhuriyet Türkiye'sinin sınırları dışında kalacağını anlaşılmaması ve **Standard Oil'in Irak**

(29) Tezel (1970 a).

(30) İlkın (1971).

(31) Ed. Ökçün (1968).

petrollerinin denetimini ele geçirmesi nedeniyle gerçekleşmemiştir (32).

Chester işinin yarattığı hayal kırıklığına karşın, demiryol yapımı için gene yabancı sermaye olanakları aranmıştır. 1927'de yapılan ihalelerle İsveçli **Nidquist Holm** ve Alman **Julius Berger** şirketleri 1.300 kilometrelik demiryol yapımını üstlenmiştir. 1927 tahminine göre 148 milyon TL.'na mal olacağı sanılan bu yapım işleri, yabancı şirketlerin hükümete açtığı orta vadeli kredilerle yürütülmüştür. Demiryollarla ilgili istasyon binaları ve diğer yan işlerin yapımı bir Amerikan müteahhit firmasına bırakılmıştır (33). Demiryollardan başka konularda da yabancı firmaların 1920'lerde önemli ihaleler elde ettiği görülmektedir. Müteahhit firmaların işleyişi, bu dönemde, Türkiye'deki yabancı özel sermaye girişimleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

1920'lerde yabancı sermayenin Türkiye'deki işleyişi karşısında olumlu hükümler getiren başka yasama örnekleri de vardır. 1924 tarihli bir kararname ile yabancıların Türkiye'de belediye sınırları içinde taşınmaz mal edinmelerini sınırlayan hukuk engelleri kaldırılmıştır (34). 1925 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan devlet sanayi işletmelerinin özel anonim şirketlere satılması için çıkartılan kanunda, yabancıların şirket sermayelerinin % 49'una kadar pay sahibi olmasına izin verilmiştir (35). Öte yanda 1927 yılının Teşvik-i Sanayi Kanunu, getirdiği olanaklardan yabancı sermayenin de yararlanmasına açıktır (36). Nitekim, yabancı sermaye katılımlı şirketlerin hemen hepsi bu olanaklardan yararlanmışlardır.

Bir takım iyi araştırılmamış sanılarla yazılıp söylenenlerin aksine, 1920'ler Türkiye'si Türkiye için önemli sayılabilecek bir yabancı sermaye akımına tanık olmuştur. Bu yatırımların büyük çoğunluğu yabancı çevrelerin Türk ortaklarla kurduğu karma şirketlerle gerçekleştirilmiştir. Ali İktisat Meclisi hesaplarına göre, yeni yabancı yatırımlar 1926 yılında 6.5 milyon TL, 1927'de 5.3 milyon TL, 1928'de 8.0 milyon TL. olmuş, 1929 yılında 12.0 milyon TL.'na çıkmıştır (37).

(32) Tezel (1970 b).

(33) Bu işlerle ilgili olarak bak. *The Economist*, September 8, 1928, 433-4; Woods (1927) 10, (1928) 17, 20, (1930) 44, (1934) 30-1; Krüger (1932) 51; Kral (1938) 148.

(34) Kararname no: 106, 7 Ocak 1924, *Düstur* c. 5, 523.

(35) Kanun no: 633, 19 Nisan 1925, *Düstur* c. 6, 560-2.

(36) Kanun no: 1055, Mayıs 1927, *Düstur* c. 8, 655-62.

(37) **TCMBB** 1935 (16) 86-9.

Bir başka araştırmaya göre, 1923-1930 arasında kurulan anonim şirketlerin toplam sermayesinin % 43'ü yabancı sermaye katılımlı şirketlere aittir. Bu karma şirketlerde ise sermayenin % 75'i yabancıların elindedir (38). Karıma şirketlerin işleyişinde konumuz bakımından önemli bir özellik de şudur. Şirketler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bazı önemli üyeleri ve Atatürk'ün bazı önemli arkadaşlarını kurucu pay sahibi ya da yönetim kurulu üyesi yapmış, Cumhuriyet'in siyasal karar çevreleriyle organik bağlar kurmuştur (39).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ayrıcalıklı şirketlerin büyük çoğunluğu varlıklarını 1920'lerde korumuştur. Üstelik Cumhuriyet hükümeti, ticaret, ormancılık, madencilik, imalat ve taşımacılık alanlarında yabancı sermayeye yeni ayrıcalıklı statüler tanımıştır, 1924'de İstanbul-Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi (Belçika sermayeli); 1925'de İzmir Telefon Şirketi (İsveç); 1926'da İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi (Belçika); 1927'de Zingal Ormancılık Şirketi (Belçika), Güney Anadolu Manganez Madencilik Şirketi (Alman), Kireçlik Krom Madencilik Şirketi (Fransız); 1928'de Adana Elektrik Şirketi (Alman), Ankara Elektrik ve Gaz Şirketi (İngiliz), Fethiye Simli-Kurşun Madencilik Şirketi (Fransız); 1929'da ise Ford Şirketi (Amerikan) ile Kömür Madencilik Şirketi (Fransız) Ankara hükümetinden ayrıcalıklı statüler elde etmiştir (40). Bazı yabancı şirketlerde Türkiye'de ayrıcalıksız yapım şubeleri açmıştır. Çimento kesiminde biri Belçika biri de Fransız sermayeli iki fabrika kurulmuştur, 1925 yılında bir Manchester (İngiltere) firması Adana'da büyük bir çirçir fabrikası açmıştır. Bu arada İstanbul'da kurulan Nestle'nin çikolata, HMW ve Columbia'nın plak, bazı yabancı kimya şirketlerinin ilaç fabrikaları, Bursa'da bir Japon grubunun kurduğu ipekli dokuma fabrikası sayılabilir (41).

Yabancı özel sermayenin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi açısından bankacılık ve dış ticaret kesimlerinin önemi 1920'lerde de sürmüştür. Aslında dönemin başlarında Türkiye'deki para ve kredi piyasası büyük ölçüde yabancı banka ve ithalat ihracat şirketlerinin

(38) Ökçün (1971).

(39) **İbid.**

(40) Muntz (1948) 133-4; Woods (1930) 29-30; **Hakimiyet-i Milliye** 22 Aralık 1929, 4. Ford'un İstanbul'da serbest bölge ilkeleri ile çalıştıracağı montaj fabrikasına ayrıcalık tanınması için bak. Kanun no: 1391, 2 Şubat 1929 **Düstur** c. 10, 344-9 (sözleşme içinde).

(41) Apak (1952) 146; Toynbee ve Kirkwood (1927) 217; **Hakimiyet-i Milliye** 4 Mayıs 1929, 1, 13 Ağustos 1929, 4, 7 Mayıs 1929, 4; **The Economist** June 7, 1930, 1280.

elindedir, 1920'lerde hükümetin para ve kredi politikası uygulamak için gerekli kurumları, örneğin bir merkez bankası bulunmadığı, piyasadaki kağıt para hacmi de hemen hemen sabit kaldığı için, banka sistemi ekonominin işleyişinde stratejik bir önem taşımıştır, Parameta ilişkilerinin yaygınlaştığı, üretim hacminin genişlediği bir sırada, kağıt para hacmi sabit kalırken banka parası (mevduat hacmi) giderek büyümüştür. Genişleyen mevduat hacmine paralel olarak banka sisteminin dağıttığı kredilerin hacmi de hızla genişlemiştir (42).

Türkiye'deki dış ticaret piyasasının örgütlenme yapısına bakıldığında, yabancı şirketlerin piyasada koşul dikte eden yerlerini 1920'lerde de koruduğu görülmektedir. Türkiye'de ihracat ve ithalâtle uğraşan firmaların bir kısmı doğrudan doğruya metropol şirketlerinin şubeleri, acentaları durumundadır. Türkiye'nin ihracatı üstünde yabancı firmaların denetimi bir çok durumda üretim etkinliğine kadar uzanmaktadır. Örneğin Amerikan tütün alıcıları Ege ve Samsun yörelerinde à **livrer** sözleşmeleriyle neredeyse ürüne dalında, tarlada sahip olmaktadır. Bu konudaki ilginç örnek İtalyan **Sicmat** şirketinin işleridir. Trieste kökenli bu pamuklu kumaş üretim ve ticaret firması 1924 yılında Adana'da bir şube açmıştır. Türkiye ile ilgili genişleme hevesleri olan faşist İtalyan hükümeti şirketin Çukurova'daki eylemini desteklemiş, **Sicmat** bir kaç yıl içinde Adana ve Mersin yöresindeki pamuk ticaretinde tekeli bir yer elde ederek üretim üstünde doğrudan denetim kurmaya başlamıştır. Çukurova büyük ölçüde Trieste fabrikalarını besleyen bir pamuk bölgesi olmuştur (43).

5.2. 1930-1938 dönemi

1929 Dünya Buhran'ı yabancı özel sermayenin Türkiye'deki girişimlerini etkilemiştir. Yeni yabancı özel yatırımlar Ali İktisat Meclisi hesaplarına göre 1929 yılında 12 milyon TL.'ndan, 1930'da 1.2 milyon, 1931'de 0.8 milyon TL.'na düşmüştür (44). 1930'ların başlarında Türkiye'de bazı yabancı şirketlerin de işlerini tasfiye ettiği anlaşılmaktadır. Ülke'de kayıtlı yabancı firmaların sayısı 1927'de 117'den 1933'de 71'e inmiştir (45). Bu arada Türkiye'de bir ya da iki şube-

(42) Tezel (1975) 90-1.

(43) Sicmat'la ilgili bilgiyi Çağlar Keyder'in hazırlanmakta olan doktora tezinden aldım.

(44) **TCMBB** 1935 (16) 86-9.

(45) **DİE İstatistik Yıllığı** 1929, 173, Cumhuriyet Halk Partisi (1938) 289.

si olan bir çok yabancı banka ülkeden ayrılmış, **Osmanlı Bankası** da şube sayısını azaltmıştır.

Gene de, 1930'ların başlarına ait bu gözlemlerle aceleci genellemelere gitmekten kaçınmamız gerekiyor. Bir kere, Dünya Buhranı koşulları metropol kapitalistlerinin bütün az gelişmiş bölgelerdeki yatırımlarını azalttığı bu yıllarda Türkiye'deki yeni yabancı özel yatırımlar **azalmış fakat kesilmemiştir**. Ali İktisat Meclisi hesaplarına göre yeni yabancı yatırımlar 1932 yılında 4.2 milyon TL, 1933 yılında 1.1 milyon TL'dir. 1933-1938 arasında önceki yıllarinkine benzer bilgi elimizde yoktur. Ama yeni yabancı özel yatırımların devam ettiğini söylememizin yanlış olmayacağına inanmaktayım. Çünkü elimizde bu kanıtı destekleyen önemli ip uçları bulunmaktadır. 1934-1938 arasında 32 yabancı firmanın Türkiye'de çalışma yaşamına girdiği (46), yabancı müteahhit firmaların demiryol yapımı dışında, Karabük Demir-Çelik Fabrikası gibi devlet sanayi kuruluşlarının yapımında da önemli işler edindiği bilinmektedir.

Türkiye'nin dış ticaretinin piyasa yapısında yabancı sermayenin görece üstünlüğü 1930'larda yeni biçimlere girerek sürmüş, büyük bir olasılıkla daha da güçlenmiştir. 1930'ların sonlarında hâlâ bütün piyasa için Amerikalı alıcıların gelmesi beklenilmekte, bunların gelmesi gecikirse hükümet piyasayı açmaktan kaçınmaktadır (47). Nazi Almanyası'nın 1934'den sonra Türkiye'nin dış ticaret hacminin yarısını ele geçirmesi ise yepyeni bir durum yaratmıştır. Almanya ile yapılan ticaret doğrudan doğruya Nazi hükümetinin denetimi altındadır. İkili anlaşmalar ve kliring sistemiyle sürdürülen dış ticarete hem Türk hükümeti hem de yerli tüccarlar işlerini çok kere Alman hükümetinin ajanları ile yürütmek durumundadır. Almanlar Türkiye'den sattıklarından daha çok mal ithal ederek önemli borç bakiyeleri biriktirmiş, Türkiye'yi dünya piyasalarında eli kolu bağlı bir duruma düşürmüşlerdir (48). 1930'lar Türkiye'sinde dış ticaret piyasasının yapısı henüz araştırılmamış bir konudur. Ama bana öyle geliyor ki yerli tüccarlar kendilerini Alman çıkarlarına bir hayli uydurmuş, Nazi metropolü değişim (mübadel) ilişkileri aracılığıyla Türkiye ekonomisi üzerinde, bir kapitalist metropole bağımlılık açısından başka hiç bir dönemde görülmemiş bir etki gücü elde etmiş-

(46) Cumhuriyet Halk Partisi (1938) 289.

(47) İktisat Vekili N. Topçuoğlu'nun Kasım 1939'da yaptığı radyo konuşması. Bak. **Aym Tarihi** 1939 (72) 26.

(48) Tezel (1975) 133. Ayrıca bak. Glasneck ve Kircheisen (1968) passim.

tir. Yeni araştırmaların bu savı kanıtlaması olasılığı fazladır sanıyorum.

1930'larda bankacılık alanındaki gelişmeler ise dış ticarettenden farklı bir görünüm ortaya koymaktadır. Yabancı sermayenin bankacılık sistemindeki yeri 1930'lardan büyük ölçüde daralmış. Türkiye ekonomisinin işleyişinde stratejik bir öneme sahip olan bu kesimde dış iktisadî güçlerin etkisi azalmıştır. Yabancı bankaların Türkiye'deki toplam şube sayısı 1929'da 69'dan 1938'de 45'e düşmüştür (49). Ülkedeki bankalar sisteminin sağladığı toplam kredi hacmi içinde yabancı bankaların payı ise 1929 yılında % 42 almasına karşın 1938'de % 20'dir (50). Yabancı sigorta şirketlerinin sayısı da 1930'da 37'den 1938'de 29'a inmiştir (51).

Bazı yabancı şirketlerine hükümetce satın alınması 1930'larda yabancı özel sermaye ile ilişkiler açısından dikkate alınması gereken bir başka olgudur. Bu millileştirme olaylarının, 'devletcilik' yani sanayi kesiminde devlet kapitalizmi aracılığıyla iktisadî büyümenin hızlandırılması politikasının ortaya çıktığı yıllarda daha sık görölmesi, iki olgu arasında bir bütünlük ilişkisi aranmasına, bir 'millî kapitalizm' stratejisine geçişten söz edilmesine yol açmıştır. Aslında 1938'e kadarki 20 satın alma işleminin sadece 2'si, Ereğli havzasındaki kömür ve Ergani'deki bakır yataklarıyla ilgili yabancı şirketlerin **Etibank**'ın kuruluşu sırasında satın alınması, devletçi yatırım politikasıyla ilişkilendirilebilir. Bütün millileştirme işlemlerinin toplam satın alma bedeli açısından en önemli olanı, devletçi politikanın ortaya çıkmasından önce 1928'de demiryol ve liman satın almasıyla ilgilidir. 1930'lardaki diğer satın almalar da demiryol ve kent hizmetleri kesimlerindedir. Satın alınan bu şirketlerin 1930'ların özel ekonomik koşullarında zarara geçtiği, kilometre garantisi nedeniyle hükümetin zarar eden demiryol şirketlerine tazminat ödemeğe başladığı, yabancı şirket sahiplerinin bu satılarda adeta gönüllü davrandıkları dikkatten kaçırılmamalıdır. Hükümetin, satın alma açısından elverişli olan bir konjonktürde, demiryollarda ve büyük kentlerde, toplumsal niteliği ağır basan bir yaklaşımla yönetilmesini istediği hizmetleri üreten yabancı şirketleri satın almasından giderek, bu dönemde Türkiye'de yabancı özel sermayenin tasfiye edildiği, ya da yabancı özel sermayeye karşı bir politika uygulandığı söylenemez.

(49) **TCMBB** 1933 (7) - 1940 (34).

(50) Tezel (1975) 91 A.

(51) Cumhuriyet Halk Partisi (1938) 289; **DiE**, İstatistik Yıllığı 1930-1931, 283.

Unutulmamalıdır ki, 1930'larda, aralarında Osmanlı Bankası gibi ayrıcalıklı olanlarının da bulunduğu bir çok yabancı şirket varlıklarını sürdürmüş, birçok yeni yabancı şirket de Türkiye'de çalışmaya başlamıştır. (52)

6. 1923-1938 döneminde dış iktisadi ilişkiler politikasıyla ilgili genel bir değerlendirme,

Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisi içindeki yerine karşı bir tepkiyi de içerdiğini öne süren görüş, tarihimizin somut olgularına hem uyumlu hem de uyumsuz düşebilecek yorumlara gebe olan bir görüştür.

Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasında Türkiye'nin siyaset yapılarında görece bir ağırlığa sahip olan bürokrat-aydın kadrolar arasında önemi küçümsenemeyecek bir iktisadi hedef etkili olmuştur. Bu iktisadi ve iktisadi olduğu ölçüde siyasal boyutları da içeren hedef, Türkiye ekonomisinin dünya pazarı içindeki işlevinde bazı değişiklikler sağlamaya yönelikti. Şöyle ki, kökü belki de Osmanlı öncesi dönemlere uzanan bir tarih içinde, Türkiye ekonomisi, gelişen kapitalist dünya pazarına daha çok sanayi ürünleri ithal eden ve tarım ve madencilik ürünleri ihraç eden bir çevre alanı olarak katılmıştı. İthalat ve ihracat, ya da ülke içi üretim ve tüketimin yapısına ilgili tarihi gelişmeler, aynı zamanda, gelişme merkezlerindeki toplumsal ve siyasal güçlerle Türkiye'deki toplumsal ögeler ve siyasal güçlerin karşılıklı ilişkilerinde ortaya çıkan egemenlik-bağımlılık yapısıyla da iç içeydi.

İttihat Terakki'den başlayarak, Türkiye'de sanayileşmenin hızlandırılması, ivedilikle un, şeker, pamuklu kumaş gibi temel tüketim maddelerinde çok büyük ölçüde ithalâta bağımlı olmanın giderilmesi, sanayileşme, iktisadi gelişmeyi olanaklı kılacak ulaşım, banka sistemi, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sosyo-ekonomik alt yapının geliştirilmesi, Cumhuriyet'in iktisat politikasının çekirdeğini oluşturmuştur. Hem İttihatçılar hem de Cumhuriyetçiler bu hedeflere erişmenin olanaklılığı ile Türkiye'nin içinde bulunduğu dış iktisadi-siyasî ilişkiler arasında önemli bir bağlantı bulunduğunu anlamışlardır. Emperyalist güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda elde ettiği ayrıcalıkların, Türkiye'de sanayileşmenin hızlandırılması, bir iç pazar yara-

(52) Millileştirmelerle ilgili daha ayrıntılı bir değerlendirme için bak. Tezel (1975) 157-8.

tilması ve bunun ülke içindeki sermaye birikimine tahsis edilmesini engellediğini, en azından zorlaştırdığını, bu ayrıcalıklar kaldırılmadan iktisadi gelişmeyi hızlandırmanın adeta olanaksız olduğunu, İttihat Terakki kadrosu ve bu kadroyla organik bağları olan Kemalist kadro bilinçlendirmişti. Ne var ki, bilinçlendirme olgusunun Türkiye ile kapitalist merkezler arasındaki devletler arası siyasal ilişkilerde Türkiye açısından bağımsızlık ve egemenlik sağlama isteğinin daha da ötesine varan hedefler içerdiği söylenemez. Kurtuluş Savaşı'nda ve sonrasında, yönetici kadronun devletin siyasal egemenliğini dışardan sınırlayan siyasal bağlantıların koşulsuz kaldırılmasında kararlı ve başarılı olduğu ne kadar doğru ise, bu kadronun Türkiye ile dünya pazarı arasındaki ilişkilerin Türkiye'nin iktisadi bağımlılığına yol açan niteliklerini değiştirmeye yönelik olduğunu söylemek de o kadar yanlıştır. 'Bağımsız kapitalist gelişme stratejisi' diye sonradan Kemalist döneme atfedilmek istenilen ideolojik yapının bu dönemin tarihiyle somut ilişkisini kurma olanağı yoktur.

Atatürk dönemi Türkiye'si, azgelişmiş ülkelerde sömürgecilik sonrasındaki gelişmelerin değerlendirilmesi açısından önemli bir genellemeyle de ilgilidir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren oldukça iyi ilişkiler, Sovyet yöneticilerinin Türkiye'deki gelişmelere verdiği önemi daha da arttırmış, resmî Sovyet Marxismi içinde bir 'Türkiye' tezi geliştirilmiştir. Resmî Sovyet ideolojisinin bütün sömürge ve yarı-sömürge alanlarını kapsayan genel model ve stratejileri ile bağlantılı olarak, Sovyet 'Türkiye' tezi Kemalist deneyimin anti-emperyalist bir hareket olduğunu iddia etmektedir.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın sonraki tarihi, sömürgecilik sonrası (post-colonial) dönemlerde azgelişmiş-çevre alanlarında ortaya çıkacak olan 'ulusal' burjuvazilerin, metropol burjuvazileri ile antagonistik ilişkilere girmesini zorunlu gören teleolojik modeli çürüten, önemli ve erken bir örnek oluşturmaktadır. İster Sovyetler'in resmî Türkiye tezi içinde ister bundan bağımsız olarak geliştirilmiş olsun, Atatürk döneminde anti-emperyalist bir gelişme paterni aramak, hayali bir çabadır.

Atatürk döneminde bir 'iktisadi milliyetçilik' uygulamasından söz etmek ancak belirli ve sınırlı bir anlamda doğrudur. Türkiye ekonomisinin dünya piyasası ile ilişkilerinde yerli gayri müslimlerin, metropol burjuvazilerine karşı bağımlı fakat Türkiye'de Müslüman-Türk varlıklı çevrelere karşı güçlü olan yerlerine Müslüman-Türklerin ge-

çirilmesini amaçlayan bir 'iktisadi milliyetçilik' politikası gerçekten izlenmiştir. Ama bundan giderek, Türkiye'de metropol burjuvazileri karşısında eşit güç koşullarında piyasa ilişkileri sürdürebilecek bir yerli burjuvazi yaratılmak istenildiği, ima edilmesi bile yanıltıcı, karıştırmacı bir genellemedir.

Öte yanda, Türkiye'deki çevre ekonomisinin kapitalist dünya sistemi ile eklemleşmesi, bu ekonominin iç gelişmesinin temposu ve yapısı bakımından, Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet arasında önemli bir farklılık yoktur anlamına gelebilecek yanlış değerlendirmelerden de kaçınılmalıdır. Bir az gelişmiş çevre ekonomisinin **siyasal** bağımsızlığını kazanması, çevre ekonomisi kapitalist dünya sistemi içinde kalsa bile son derece önemli değişikliklere yol açabilir. Türk deneyimi, bir iç piyasa oluşturulması, ve kapitalist merkezler arasında ve kapitalist merkezlerle Sovyetler Birliği arasındaki karşıtlıkları kullanarak az gelişmiş ülkeye yararlar sağlanması açısından, siyasal bağımsızlığın olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. Hiçbir çözümleme modeli, anlamsız slogancılığa koymayı göze almadan, 1923-1938 Türkiye'deki iktidarın dış iktisadi ilişkilerin de görelî bir siyasal bağımsızlığa sahip olduğunu, bu bağımsızlığın Türkiye'de sanayileşmenin hızlandırılmasına olanak sağladığını yadsıyamaz. Bir sömürge ya da yarı-sömürge yönetiminden farklı olarak Cumhuriyet hükümeti siyasal bağımsızlığa sahip olduğu içindir 'ki, 1929 Buhranı' nı izleyen yıllarda buhran koşulları yeni bir sanayileşme atılımı için bir fırsat gibi değerlendirilebilmiş, ya da İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği birbirlerine karşı kullanılarak elverişi koşullarda kredi ve teknik yardım alınabilmiştir.

Atatürk döneminde Türk hükümetinin uluslararası ilişkilerinde siyasî bağımsızlığa sahip olması, dönemi, dış iktisadi ilişkiler ile iktisat politikası kararları arasındaki dinamik açıdan önceki dönemlerden farklı kılan başlıca özelliktir. Dönemi bu açıdan sonraki dönemlerden farklı kılan ise, hükümetin dış iktisadi-siyasî güç çevrelerinin iktisat politikası kararlarına doğrudan karşısına razı olmasıdır.

ADI GEÇEN KAYNAKLAR

- K. Apak et. al. (1952) *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmecileri* (İzmit: Selülöz Basımevi).
- M. K. Atatürk (1959) *Söylev ve Demeçler c. 2* (Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını).
- C. Aybar (1939) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi* (Ankara: DİE yayını).
- Ş. S. Aydemir (1965) *Tek Adam c. 3* (İstanbul: Remzi Kitabevi).
- T. Bulutay, Y.S. Tezel, N. Yıldırım (1974) *Türkiye Milli Geliri 1923-1948* (Ankara: Ankara Üniversitesi yayını).
- K. Bulutoğlu (1970) *Türkiye'de Yabancı Sermaye* (İstanbul: Gerçek yayınevi).
- Cumhuriyet Halk Partisi (1938) *Onbeşinci Yıl Kitabı* (Ankara).
- J. Ducruex (1964) *Les Capitaux Européens au Porche-Orient* (Paris: Presses Universitaires de France).
- V. Eldem (1970) *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: İş Bankası yayını).
- İ. Giritli (1969) *Fifty Years of Turkish Political Development 1919-1969* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayını).
- J. Glasnock, I. Kircheisen (1969) *Türkei und Afghanistan: Brennpunkte der Orientpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften).
- Z. Y. Hershlag (1968) *Turkey, The Challenge of Growth* (Leiden: E. J. Brill).
- S. İlkin (1971) «Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi» *ODTÜ Gelişme Dergisi* 1 (2).
- S. R. Jordan (1939) *Report on Economic and Commercial Conditions in Turkey April 1939* (London: His Majesty's Stationary Office).
- K. Karpas (1959) *Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System* (Princeton: Princeton University Press).
- C. P. Kindleberger (1956) *The Terms of Trade* (New York: John Wiley and sons).
- A. R. von Kral (1938) *Kemal Atatürk's Land: The Evolution of Modern Turkey* (London: P.S. King and Sons).
- K. Krüger (1932) *Kemalist Turkey and the Middle East* (London: George Allen and Unwin).
- C. Kutay (1940) ed. *Celal Bayar c. 3* (İstanbul: Kenan Basımevi).
- B. Lewis (1961) *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press).

- D. E. Moggridge (1971) «British Controls on Long-Term Capital Movements, 1924-1931». Bak. McCloskey (1971) ed. *Essays on a Mature Economy: Britain After 1840* (London: Methuen).
- T.C.A. Muntz (1948) *Turkey, September 1947* (London: His Majesty's Stationary Office).
- G. Ökçün (1968) ed. *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 — İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi yayını).
- G. Ökçün (1971) *(1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye Sorunu)* (Ankara: Ankara Üniversitesi yayını).
- M. Selik (1961) *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, teksir).
- N. Serin (1975) *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973* (Ankara: Ankara Üniversitesi yayını).
- Y. S. Tezel (1970 a) «Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 25(1).
- Y. S. Tezel (1970 b) «Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi?: Chester Ayrıcalığı» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 25(4).
- Y. S. Tezel (1975) *Turkish Economic Development 1923-1950: Policy and Achievements* (Cambridge Üniversitesi İktisat ve Siyaset Fakültesinde doktora derecesi için verilen tez).
- T. Timur (1971) *Türk Devrimi ve Sonrası* (Ankara: Ankara Üniversitesi yayını).
- A. J. Toynbee, K.T Kirkwood (1927) *Turkey* (New York: Charles Scribner's Sons).
- R. R. Trask (1971) *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform Movement 1914-1939* (Minneapolis: The University of Minnesota Press).
- B. Tuncer (1968) *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi yayını).
- H. Woods (1928) *Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey, May 1928* (London: His Majesty's Stationary Of.).
- H. Woods (1928) *Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey, May 1928* (London: His Majesty's Stationary Of.).
- H. Woods (1930) *Economic Conditions in Turkey* (London: His Majesty's Stationary Office).
- H. Woods (1934) *Economic Conditions in Turkey* (London: His Majesty's Stationary Office).
- W. Yale (1958) *The Near East A Modern History* (Ann Arbor: The University of Michigan Press).
- A. E. Yalman (1937 a) «Almanya ile İktisadi Münasebetlerimiz» *Tan* 20 Ocak 1937.
- A. E. Yalman (1937 b) «Alman Kliringi» *Tan* 24 Ocak 1937.
- İ. H. Yeniay (1964) *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayını).

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5800 S. DICKINSON DRIVE
CHICAGO, ILLINOIS 60637

TO: THE DIRECTOR, NATIONAL BUREAU OF STANDARDS
4300 RESISTANCE AVENUE
GAITHERSBURG, MARYLAND 20899

FROM: DR. J. H. GOLDSTEIN
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
UNIVERSITY OF CHICAGO

RE: ¹³C NMR SPECTROSCOPY OF
POLYMERIZATION PRODUCTS

Enclosed for your information are two copies of a report
on the ¹³C NMR spectra of polymerization products of
styrene and acrylonitrile. The report is dated
October 1973.

The report is available in the following form:
1. A hard copy of the report on microfiche.
2. A microfiche card containing the report.

Very truly yours,
J. H. Goldstein

Enclosure

Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

GİRİŞ:

Türk ekonomisi, 1927-35 döneminde, uzun süreli bir deflasyon-depresyon yaşamıştır: 1927, konjunktürün **üst dönüş** noktasıdır; gerçekte, bazı göstergelere göre, üst dönüş daha önce, 1926'da başlamış, diğerlerine göre ise, 1927-29 aralığı zirveyi oluşturmuştur. 1929-33 yılları, konjunktürün sür'atle alçaldığı ve yoğunlaşan depresyonla noktalandığı dönemdir. Ekonomi, deflasyon-depresyon sürecinden, ancak 1935-36'dan itibaren kurtulabilmiştir. Şurası ilginçtir ki, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğundan devralınan para-kambiyo mirası tasfiye edilmiş, vergi reformu yapılmış, üretim yapısında değişiklik için fevkalade olanaklar yaratılmıştır. Ancak, anladığımıza göre, Türkiye'nin yaşadığı deflasyon-depresyon dış dünyadaki bunalımdan ve bunun kurumsal yapıya göre daraltıcı niteliğinden etkilendiği gibi,

kısmen de, Osmanlı mirasının tasfiyesi girişimleriyle yaratılmıştır; fakat, aynı zamanda, dışardaki bunalım, bu mirasın tasfiyesi zorunluluğunu da kaçınılmazlaştırmıştır. Türk tarımının bu dönemde (hava şartları gibi) dışsal-egzozflu etkenlere bağlı olarak yaşadığı büyük üretim düşüşlerinin etkisi de, bunlara eklenmiştir. Diğer bir deyişle, bu ögeler arasında karşılıklı etkileşme vardır; birbirinden soyutlanması olanaksızdır.

Deflasyon-depresyon sürecinin en büyük yükünü, o dönemde nüfusun yaklaşık % 80'ini oluşturan köy kesimi taşımıştı. Nedeni, gerek vergi maliye gerek alt-yapı-sanayileşme, gerek dış ticaret-kambiyo politikalarının, gerekse fiyat sisteminin kendiliğinden işleyişinin köyden gelir transferiyle kapital birikiminin kaynaklarının yaratılmasında etkenliğidir. Dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüş ise, Türkiye'den dış dünyaya reel gelir transferi işlevini yerine getirmiştir. Ekonominin dış dünyaya açık üretim kesimleri (yabancı bankalar, ticaret, madencilik ve tarım) ve piyasa koşullarına en bağlı üretim bölgeleri (Batı Anadolu başta olmak üzere) bu süreci yoğun biçimde yaşamıştır.

Kapital birikimi sürecini hızlandırmak, dış borçları ödemek, yabancı yatırımları millileştirmek, alt-yapı yatırımları yapmak (özellikle ekonominin öz kaynaklarıyla bunu başarmak) her dönemde, her toplumda güçlükler taşır. Bu dönemin büyük başarısı, bu deflasyon-depresyon süreciyle birlikte Osmanlı mirası ekonomik kurumların bir kısmını tasfiye ederken, kapital birikimini sür'atlendirmesinde ve sanayileşmeyi başlatabilmesindedir. Nevar ki, bir yüksek dünya konjunktur döneminde daha kolay taşınabilecek olan bu yük, dış bunalımın etkisiyle çok ağırlaşmıştır. Sık sık yaşanan (1927, 1928, 1932, 1935) kötü ürün yılları da, bu yükü daha ağırlaştırmıştır.

I — Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğundan Devraldığı Ekonomik Miras: 1923-26

A) Para-kambiyo sisteminin yarattığı hassas denge:

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan 161 milyon TL. kâğıt (karşılıksız) para devralmıştır (1). 1925'deki değiştirme işlemiyle 8 milyon TL'nin imha edilmesi üzerine, bunun miktarı 153 milyon TL'ye düşmüştür. Gelişen yerli bankalar ve varlığını sürdüren ya-

(1) Bu kâğıt paranın karşılığı Avusturya ve Alman bankalarındaki altınlar ve Alman Hazine Bonoları idi; 1. Dünya Harbi içinde, kâğıt para bunlar karşılığında çıkarılmıştı. Yenilgi üzerine harp tazminatı olarak bunlara el konunca, para karşılıksız kalmıştı. T. S. Alanay, *Türkiye'de Döviz Kontrolü ve Millî Parayı Koruma*, İstanbul 1937, s. 13.

TABLO : I - a

CARİ FİYATLARLA (Düzeltilmiş) GSMH ve YATIRIMIN, DEVLET VARİDATININ, İTHAL EDİLEN MAKİNE ARTI DEMİR ÇELİĞİN GSMH'A ORANI (1924 - 1938)

Yıllar	GSMH (Milyon TL.) Cari fiyatlarla ve düzeltilmiş	Gayrisafi yatırımın GSMH'a oranı (%)	Devlet varidatının GSMH'a oranı (%)	İthal edilen makine + demir çeliğin GSMH'a oranı (%)
1924	1280.9	8.2	8.7	1.6
1925	1611.7	8.5	8.6	1.8
1926	1560.3	8.0	11.5	2.0
1927	1671.1	10.9	11.1	1.9
1928	1755.3	10.7	11.7	2.0
1929	1927.9	10.2	11.6	2.3
1930	1527.5	11.8	14.2	2.0
1931	1282.7	8.4	14.5	2.1
1932	1274.8	9.0	16.8	1.4
1933	1159.8	9.6	17.0	1.3
1934	1238.2	11.8	19.5	2.0
1935	1387.0	10.1	18.8	1.8
1936	1506.0	9.1	18.7	1.7
1937	1660.4	9.5	18.9	2.0
1938	1730.8	11.4	18.6	2.9

Kaynak : GSMH verileri ve yatırım oranı için, T. Bulutay, "Türkiye'nin 1923 - 72 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler" Maliye Enstitüsü Konferansları, Yıl 1974, Seri 23, İstanbul 1975. Ek Tablolar, Tablo 15 ve 13. Devlet varidatı rakamlarına "nazım varidat" dahildir; tahsil edilen gelirleri kapsar. Devlet varidatı ile ithal edilen makine + demir çelik rakamları için kaynak İstatistik Yıllıklarıdır.

bancı bankalar tarafından yaratılan kredilerle birlikte (Tablo III a) ekonomi, carî fiyatlarla millî gelirin nazaran çok düşük oranda (% 14-15) para stokuyla harcamaları finanse etmek durumundadır. Ekonominin yapısı, bu dönemde, paranın dolanım sürecinin yüksek olmasına olanak bırakmayacak niteliktedir (2). Buna rağmen, 1923-27

- (2) Pazar ekonomisi dışında kalan geniş köy kesimi, para talebini azaltan bir etkendi. Buna karşılık, banka ağının darlığı, mevduat yatırma olanakları ve alışkanlığının sınırlılığı, yılda eline bir kere gelir geçen köylünün, ertesi ürün dönemine kadar bu paraları yaklaşık yarıyariya gömülmesi olgusunu yaratıyordu.

aralığında, dolanım hızı yüksek olmakla kalmayıp, daha da yükselmek eğilimi göstermiştir (Tablo III a). Para talebinde yükselme yaratan artan üretim, nüfus ve döviz fiyatları ile köyün pazara açılması, bu yoldan karşılanmıştır.

1920'lerde, Türk ekonomisinde bir emisyon bankası yoktur: 1915' de, Harp içinde bu yetkisi kaldırılan Osmanlı Bankasının, emisyon bankası olma niteliği kalmamıştır. Yürürlükteki kambiyo sistemi de, eldeki kâğıt paraya karşılık yaratma olanağını pek bırakmamıştır.

Sözkonusu hassas dengeyi bozmakta önemli bir etken olan kambiyo sisteminin işleyişine kısaca değinmekte yarar vardır. Karşılıksız olan kâğıt para TL, sterline bağlıdır ve serbest dalgalanan kambiyo sistemi geçerlidir. Döviz kontrolü yoktur, kambiyo işlemleri serbesttir. Ancak, kur dalgalanmasını belirli sınırlar içinde tutacak kambiyo mekanizması da yoktur (3). İhracatın % 80'den fazlasının, tarımsal ürünlerden oluşması, kambiyo kurunda, büyük mevsimlik dalgalanmalar yaratmaktadır: ihracat mevsiminin yoğunlaştığı Ağustos-Ocak sonu döneminde artan döviz arzı, TL'nin sterlin kurunu yükseltir; TL. değerlenir; kur değişmelerinin rizikosunu azaltmak için hemen TL'ye çevrilen dövizlerin etkisiyle, köylü eline geçen TL. azalır. Oysa, ithalat bütün yıl devam ettiği için, ihracat mevsiminin kapanmasını izleyen aylarda, TL'nin sterlin kuru düşer; TL. değer kaybeder; köylü ve halk, ithal mallarını daha pahalı kullanır. 1923-29 döneminde mevsimlik dalgalanma oranı ortalama % 16'ya varan bu kur, büyük spekülasyon kazançlarının da kaynağıdır (4); iç mübadele hadlerini köy-tarım aleyhine işleten bir mekanizmadır.

1920'ler boyunca, dış ticaret sürekli açık vermiş, TL. değeri sterlin (ve diğer dövizler) karşısında sürekli düşmüştür (Tablo II b). TL. değerinin düşüşü, dış ticaret finansmanı için para talebini artıran bir etkendir. Buna rağmen, kısa vadeli sermaye girişiyle ve yabancı sermaye yatırımlarıyla karşılanan dış açıklar, 1923-26 aralığında ekonominin parasal dengesini bozmamıştır; kısa vadeli sermaye girişi bir taraftan banka kredilerini genişletmiş, bir taraftan, yerli banka faizlerine oranla dışarda daha düşük olan ticarî banka faizlerinden ithalat-ihracat kesiminin yararlanmasını, böylece, daha düşük faiz had-

(3) Altın ve döviz rezervine sahip kambiyo istikrar fonu, döviz arzı bollaşınca bunu satın alıp, karşılığında yerli para arz ederek, kutlaştığında tersini yaparak, kuru belirli sınırlar içinde tutabilir. Altın para sisteminde ise, piyasa, döviz kurunun altın girişi ve çıkışı noktaları arasında kalmasını sağlayacak biçimde işler.

(4) Ş. S. Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Damga matbaası 1931, s. 130.

TABLO : I - b

DEVLET VARİDATI : "TAHAKKUK ve TAHSİLÂT"
(1926 - 1937)

Yıllar	Varidat (Milyon TL.)		%	Arazi	Hayvanlar	Kazanç
	Tahakkuk	Tahsilât		vergisinde	vergisinde	vergisinde
				tahakkuka	tahakkuka	tahakkuka
				tahsilât	tahsilât	tahsilât
				oranı	oranı	oranı
				%	%	%
1926	240.4	180.4	75.0	55.5	92.2	87.4
1927	266.6	202.2	75.8	48.5	90.9	81.9
1928	296.5	222.0	74.8	41.6	88.7	78.4
1929	308.8	224.1	72.5	36.0	85.4	70.4
1930	319.4	216.5	67.8	28.0	80.7	60.9
1931	296.9	185.9	62.6	22.4	75.9	55.3
1932	341.0	214.3	62.8	19.0	68.9	46.5
1933	340.6	198.3	58.2	17.4	65.9	44.4
1934	380.8	241.0	63.2	18.6	63.9	42.6
1935	411.3	261.0	63.5	17.5	65.0	39.3
1936	384.9	281.9	73.2		67.7	44.6
1937	429.5	327.9	76.4		71.4	46.5

Kaynak : İstatistik Yıllığı 1937 - 38, Cilt 10.

Oranlar, tahsil edilen vergilerin tahakkuk edene oranıdır. Varidat rakamlarına "nazım varidat" dahildir.

lerinde dış ticaret finansmanının yapılmasını sağlamıştır (5). Ancak, kısa vadeli yabancı ticarî banka finansmanından, ekonominin parasal dengesini bozabilecek bir ticarî borç birikimi de olmuştur. (Bugün DÇM hesaplarında olduğu gibi kur garantisi bulunmadığı için) TL'nin yabancı paralar karşısında değeri düştüğünde, TL ile büyüyen ticarî borçlar, hassas dengeyi bozabilecek bir etkidir. Nitekim, daha 1924'de, iş adamları kesimi, bu kambiyo düzeninin yaratabileceği sorunların bilincindedir (6). TL, dış değerindeki düşüş, yurt dışına sermaye kaçışı yanında spekülâtif kazançların da kaynağıdır. 1920'lerin başından itibaren, Türkiye'ye uzun vadeli özel yatırım sermayesi gir-

(5) 1920'lerde, ticarî banka faizleri de değişmiştir; bankalar arasında önemli faiz farkları vardır. Bkz: Oysa Silier, «1920'lerde Türkiye'de Millî Bankacılığın Genel Görünümü» Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975.

(6) «İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında müteşekkil, İstanbul İktisat Komisyonu tarafından Tanzim Olunan Rapor,» İstanbul 1341 (1924), S. 148.

meğ e devam etmiştir (7). Döviz olarak gelen bu sermaye, kredi hacmiyle yatırım hacimini genişletmede ve döviz arzını bollaştırmada etkindir. Uzun dönemli yatırım kredisi alınamayan bu dönemde, söz konusu hassas dengeyi sürdürmeyi sağlayan bir olanaktır.

Devletin ekonomideki etkenliği bu dönemde çok zayıftır: devlet bütçe varidatı, carî fiyatlarla millî gelirin % 8-9'u kadardır. Aşar kaldırıldıktan sonra, yeni vergiler hasılat sağlayıncaya kadar, harcamaları yoluyla ekonomiye yön vermeye yetmeyecek kadar (Bkz: Tablo I a) sınırlıdır. Açıktır ki, bir emisyon bankası dahi bulunmayan, serbest kambiyo-faiz mekanizmasının, spekülâtif girişimlerle değişmesine kendi de tabi olan, varidatı sınırlı bir devlet, *laissez-faire* ideolojisinin aradığı idealdir (8). Bununla beraber, bu dönemde dahi, idarî-yasal girişimlerle, Osmanlı mirasının tasfiyesine çalışılmıştır; fakat, yine de, ekonomiyi çeviren ekonomik kurumlar, Osmanlı mirasıdır.

B) Ekonominin zayıf ve dışa bağılı üretim yapısı:

Türkiye Cumhuriyetinin devraldığı ekonominin üretim yapısı da zayıf, istikrarsız ve dışa bağılıdır. Tarım millî gelirin % 50'sini, sanayi % 10-11'ini, hizmetler de gerisini oluşturur. Tarım, nüfusun % 80'ni barındıran en geri yöntemlerle yapılmaktadır. 1923-26 aralığında, Aşarın kaldırılması ve nisbeten olumlu sayılabilecek ürün fiyatlarının etkisiyle tarımsal üretim artmışsa da, göstergeler, 1910'daki düzeye ulaşamadığı biçimindedir (9). Gerek ithalat gerek ihracat yönünden, bu kesim dış dünyaya çok bağılıdır: patates, limon, çay, şeker, un gibi gıda maddeleri ve tarım makineleri ithal edilmektedir; doğal şartlar, bitki ve hayvan hastalıkları hububat üretiminde büyük istikrarsızlık yarattığı için, sık sık hububat ithali gerekmektedir; hububat üretimi ise, yıldan yıla, % 40-50 oranında değişme gösterebilmektedir. (10) ihracatta ise, aşırı yoğunlaşma vardır: toplam ihracatın

(7) 1923-26 aralığında, anonim şirketlere, 17 milyon TL tutarında yatırım yapan 35 şirket Türkiye'ye gelmiştir. Bkz: G. Ökçün, «1920-30 yılları arasında Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye,» Ankara 1971, Tablo 7

(8) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının yukarıda değinilen raporu, ayrıca, tüm tavsiyelerini bu yönde yoğunlaştırmıştır. O kadar ki, devletin hiç emisyon yapmayıp tüm kredi genişlemesinden kendilerinin yararlanması, yabancı sermaye ile bol işbirliği başlıca tavsiyeler arasındadır.

(9) Ülkenin yüzölçümü değiştiği için, bu konuda kesin rakamlar elde edilmesi, geniş istatistiki çalışma gerektirir. Ancak, bölgesel rakamlar, yukarıdaki görüşü desteklemektedir: Meselâ, Ege'de 1908-10 yıllarında, ortalama yıllık üzüm üretimi 51 bin, incir üretimi 27 bin ton, Adana'da pamuk üretimi, 62 bin tondur. 1925-27'de, bunlar sırasıyla, 39 bin, 27 bin ve 57 bin tondur. İstatistik Yılı, 1937-38, S. 180.

(10) 1920'lerde, hava şartları dışında, süne böceğinin üretime büyük zarar verdiği anlaşılıyor. İktisat Vekâleti Mecmuası, No 11, Ankara 1929

TABLO : I - c

DEVLET BÜTÇE VARİDATININ VERGİ TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI (%)
(1927 - 1935)

Vergi Türü	Y I L L A R					
	1927-28	1930-31	1931-32	1932-33	1933-34	1934-35
A) Malî Varidat						
1) Servet - irat üzerindeki vergiler (1931 - 32'den sonra Buhran ve Muvazene vergisi dahil)	45.5	18.2	22.6	28.3	28.2	25.8
2) Gümrük vergileri (1934 - 35'de Millî Müdafaa pulu dahil)	16.5	24.3	24.4	19.2	18.6	14.0
3) İstihlâk vergileri	0.6	8.2	6.8	8.1	10.0	14.0
4) Damga ve diğer resimler	5.0	4.5	5.2	4.4	4.4	4.4
5) İnhisarlar (1934 - 35'de Millî Müdafaa pulu dahil)	10.0	15.7	19.0	16.5	16.4	14.3
6) Hususî resimler	6.2	0.3	0.3	0.6	0.7	1.3
7) Mülga vergiler	—	0.4	0.2	0.3	—	0.1
8) Nakdî cezalar ve misil zamları	0.1	0.7	0.5	0.5	0.6	0.4
9) Vergilerden diğer dairelere hisse	—	8.0	10.4	9.2	8.7	7.7
10) Pul vergisinden devlet hissesi	2.1	1.5	0.7	0.6	0.4	0.3
B) Gayrimalî Varidat						
1) Devlet emlakı hasılatı	2.7	3.0	2.3	1.8	1.8	1.3
2) Diğer hasılat ve nazım varidat	11.5	15.0	7.6	10.5	10.5	16.5
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Maliye Mecmuası, Maliye Vekâleti, Cilt 1, Sayı 1, 1937.

% 35-6'sını tek başına tütün, % 32'sini de kuru meyveler sağlamaktadır.

Ekonominin sanayi temeli yoktur: 1927 Sanayi Sayımına göre, toplam 65.3 bin sanayi kuruluşunda 266.9 bin kişi çalışmaktadır. Bunların % 79'u, sadece 3 ve 3 kişiye kadar işçi çalıştıran kuruluşlardır; % 18'i 4-10 kişi çalıştırır; 10'dan daha fazla işçi çalıştıranlar, sadece % 3'dür. Varolan sanayi kuruluşlarının yaklaşık % 60'ı dokuma ve

gıda sanayiindedir. (11) Buna rağmen, çok düşük bir tüketim düzeyini sürdürmek için dahi, Türkiye, şekerden pamuklu dokumaya, pamuk ipliğinden yünlü dokumaya kadar ithalat yapmak durumundadır.

İhracatın aşırı yoğunlaşmış görünümüne karşı çok çeşitli mal ithal edilmektedir. Yukarıda değinilen çeşitli gıda ve giyim maddeleri yanında, demir-çelikten petrol ve makinelere kadar ara ve yatırım malı da dışardan gelir; ancak, bunlar, ithalatın sadece % 30'unu oluşturur, geri kalan % 70'i çok çeşitli tüketim mallarıdır. (12) (İhracatın ilksel maddelerde aşırı yoğunlaşmış ve ihtisaslaşmış yapısı, izleyen yıllarda dış dünyadaki bunalımın Türkiye'ye intikalini kolaylaştırmış; ithalatta tüketim mallarının % 70'i oluşturması ise ithalatı kısarak ithal-ikamesi yapılmasını sağlamış; düşük tüketim düzeyini daha da kısarak kapital birikimi yapılabilmıştır.)

Ekonominin dışa açıklık ve bağıllık derecesini yükselten bir diğer etken, yabancı şirketlerin ekonomideki önemidir: 1924'de, yabancı sermayenin denetlediği 94 şirkette (7 demiryolu, 6 maden, 23 banka, 11 belediyeye ait imtiyazlı şirket, 12 sınaî ve 35 ticarî işletmede) yatırılmış sermaye tutarı 63.4 milyon sterlin, yani, o dönemdeki kur üzerinden, yaklaşık 500 milyon TL'dir. Bu rakamlar çok büyük bir ekonomik gücü (carî fiyatlarla millî gelirin yaklaşık üçte biri veya ithalatın iki katı) ifade eder. (13) 1929'a kadar, şirketlerin sayısı 114'e çıkmış, ek olarak 30 milyon TL. gelmiştir (14). Bu şirketlerin ekonominin gücüne oranla taşıdığı önem, 1926'dan itibaren, «millî ekonomi» yaratmak amacıyla bunlara karşı girişimlerin ve daha sonra da millileştirmelerin maliyetini göstermek açısından anlamlıdır.

Zayıf bir para-kambyo sisteminin tamamladığı bu güçsüz ve yabancı etkenlere çok açık ekonomik yapı, Lozan Andlaşmasıyla de ka-

- (11) Rakamlarla Türkiye, Cilt II, İ. H. Tökin, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1949, Bahis II, Tablo II ve III.
- (12) 1926'da 235 milyon TL olan ithalatın 93 milyon TL'si dokuma ve iplikler, 20 milyon TL si şeker, çay, kahve, kakao gibi tüketim maddeleridir; buna karşılık sadece 35 milyon TL si demir-çelik ve makinelerdir.
- (13) Şirketlere yatırılmış sermaye (stok kavramı) ile ithalat veya millî geliri (akım kavramı) karşılaştırmak akademik açıdan yerinde olmasa da, bize bir karşılaştırma kıstası verir. Meselâ 1975'de 5 milyar dolar ithalat yapıldığına göre, aynı oranda yabancı sermaye bulunuyor olması, 10 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımının bulunması demektir. (Ancak bu rakamın hatalı olması veya sterlinle doların karşılaştırılmış olma ihtimali de akla geliyor. Rakam pek çok kaynakta sterlin olarak zikredilmiş, ifade ettiği büyük gücü kimse ölçmemiştir.)
- (14) Bazı yabancı şirketler giderken bazıları geldiği için, 1924'deki rakama gelenlerin sayısını ekleyip, toplama varmak olanaksızdır. Söz konusu rakam için kaynak, O. Brandt, *Le développement de la Turquie et ses richesses minières*, İstanbul 1933, s. 141.

TABLO : II - a
TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ, DIŞ TİCARET MÜBADELE HADLERİ,
İTHAL KAPASİTESİ, DIŞ TİCARETTEN KAYIP ve KAZANÇLARI
(1924 - 1938)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret mübadele haddi ihrac fiyatları / İthal fiyatları (1924 = 100)	İthal kapasitesi (1924 = 100)	Sabit fiyatlarla ihracat (1924 = 100)	Dış ticarettен Kayıp (-) Kazanç (+)
1924	193.611	158.868	- 34.743	100	100	100	0
1925	241.619	192.428	- 49.191	97.6	102.2	104.8	- 2.6
1926	234.700	186.423	- 48.277	72.5	87.1	120.2	- 33.1
1927	211.398	158.421	- 52.977	77.3	84.4	109.8	- 25.4
1928	223.532	173.537	- 49.995	78.3	93.0	119.0	- 26.0
1929	256.296	155.214	- 101.082	74.8	78.5	105.0	- 26.5
1930	147.551	151.454	+ 3.903	62.4	86.4	138.1	- 51.7
1931	126.660	127.275	+ 615	62.3	81.7	131.6	- 49.9
1932	85.984	101.301	+ 15.317	49.8	67.7	136.9	- 69.2
1933	74.675	96.161	+ 21.486	43.8	65.4	149.0	- 83.6
1934	86.790	92.149	+ 5.359	45.5	62.7	137.8	- 75.1
1935	88.823	95.861	+ 7.038	51.8	67.3	129.7	- 62.4
1936	92.531	117.733	+ 25.202	60.5	79.7	132.1	- 52.4
1937	114.379	137.983	+ 23.604	58.0	86.5	149.1	- 62.5
1938	149.837	144.946	- 4.891	59.0	99.3	169.0	- 69.7

Kaynak : Dış ticaret rakamları için, İstatistik Yıllığı 1937 - 38, Cilt 10.

Dış ticaret mübadele hadleri, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasıncı hazırlanan ihrac malları fiyatları endeksinin ithal malları fiyatlarına bölünmesiyle bulunmuştur.

İthal kapasitesi, yıllık ihracat değerinin ithal malları fiyatlarına bölünmesiyle bulunmuştur. Bundan ötürü, fiili değil, ihracat ve ithal malları fiyatının belirlediği kapasitedir; 1920'lerde dış açık, 1930'larda dış ticaret fazlası olduğu için, fiili kapasite 1920'lerde daha büyük, 1930'larda daha azdır.

Dış ticarettен kayıp ve kazanç (ithal kapasitesi - ihracat miktarı) olarak U. N. tanımına göre hesaplanmıştır. Bu hesaplama (1924 = 0) olduğu, yani bu yılda, ne kayıp, ne kazanç olduğu varsayımına dayanır.

yıtlanmıştır: Bir kere, Türkiye, 1929'a kadar gümrük vergilerini artırmıyacaktı. (15) İkincisi, Osmanlı borçlarının Türkiye'ye düşen kısmı, anlaşma yapıldıktan sonra ödenecektir. Bu borçlar için anlaşma olmadıkça da, Türkiye'nin uzun vadeli yatırım kredisi alma olanağı yoktur.

Varolan koşullar altında, özel kesimde sanayileşme için pek fazla bir dürtü de yoktur: ticaret, bankacılık, döviz spekülasyonu, mura-bahacılık, ithalat-ihracat kârlı işlerdir; tasarruf-birikim olanakları sınırlı olduğu gibi (millî gelirin % 8-8.5 (Tablo I a) kadarı) TL. değeri düşüşü ve yurt dışına sermaye kaçıışı yaratmaktadır. Ayrıca, toplumun içinde yaşadığı çalkantılar (Doğu Anadolu isyanları, yurt dışına azınlıkların gitmesi ve göçmenlerin gelmesi, Mustafa Kemale suikast girişimi gibi iç siyasal çekişmeler) uzun vadeli yatırım hevesini esasen azaltan nedenlerdir.

Kısacası, Türkiye, 1923-26 döneminde, Osmanlıdan devralınan ekonomik kurumlarda pek değişiklik yapamadan, az gelişmiş, dışa açık bir yarı-sömürge kapitalizmini sürdürmek durumunda kalmıştır. Açıktır ki, bu ekonomik yapıda büyük değişiklikler yapmak çok kolay olmayacaktır.

II — 1927'de Deflasyonun Başlaması ve Bunu Şiddetlendiren Kambiyo, Dış Ticaret ve Para Etkenleri:

A) Hassas dengeyi bozan etkenler (1927-29):

Düşük bir kapital birikimi düzeyinde üretimi artırabilen Türk ekonomisinin, 1926 sonundan itibaren etkisini gösteren olaylar dizisi içinde, deflasyon-depresyon sürecine girişini hazırlayan nedenler ortaya çıkmıştır. Bu olaylar dizisi nelerdir?

i) Yabancı şirketlere karşı girişimler: Yönetici kadro, 1924 yılından itibaren yabancı şirketlere karşı bazı idari girişimleri sürdürmekle beraber, «millî ekonomi-millî burjuvazi» yaratma girişimleri 1926 yılı içinde belirginleşti (16). 1927, yabancı sermaye girişinin minimuma indiği (17) ve bazı şirketlerin tasfiye olup, sermayelerini yurt dı-

(15) Bununla beraber, İttihad ve Terakki hükümetinin 1. Dünya Harbinde aldığı lüks maddelerin ithalini yasaklama kararı yürürlükte kalmıştı.

(16) Temmuz 1926 tarihinde Türk limanları arasında denizyolu taşımacılığının Türk gemileriyle yapılması kanunlaştı (Kabotaj kanunu). Kazanç Vergisi kanunu eski Temettü Vergisine oranla daha yüksek bir vergi yükü getirdi; vergi imtiyazları kaldırdı. Ayrıca, yazışmaların Türkçe olması, Türk personel kulanma zorunluğu, şirket defterlerinin sıkı denetime tabi tutulması yabancı demiryolu şirketlerinin millileştirilmeğe başlanması vb. (Tablo V d) yabancı şirketlerin rahatını kaçırmıştı.

(17) G. Ökçün, a.g.e., s. 132. Bu yılda yürürlüğe giren (biraz sonra inceleyeceğimiz) bu dizi yeni vergi de bu şirketleri «bekle-gör» politikasına itmeye benzetmektedir.

TABLO : II - b

ORTALAMA DÖVİZ FİYATLARI ve DÖVİZLE DIŞ TİCARET DENGESİ
(1924 - 1938)

Yıllar	Bir birim yabancı döviz karşılığı kuruş			Dış ticaret dengesi (Bin Sterlin)
	Sterlin	Dolar	100 Liret	
1924	813	188	—	— 4273.4
1925	891	183	—	— 5520.9
1926	930	191	737	— 5191.1
1927	945	195	996	— 5606.0
1928	956	197	1034	— 5229.6
1929	1009	210	1088	— 10018.0
1930	1032	212	1112	+ 378.2
1931	965	212	1103	+ 63.7
1932	738	211	1082	+ 2075.5
1933	702	166	1103	+ 3060.7
1934	637	126	1082	+ 841.3
1935	617	126	1037	+ 1140.7
1936	625	126	884	+ 4032.3
1937	624	126	664	+ 3782.7
1938	616	126	663	— 794.0

Kaynak : İstatistik Yıllığı 1937 - 38, Cilt 10.

şına çıkarmağa başladığı yıldır. 1928'de 3.9 milyon TL, 1929'da 15.5 milyon TL. tutarında sermaye yurt dışına çıkmıştır (18). Bu, kambiyo ve kredi piyasasında bir baskı yaratmıştır.

ii) Kısa vadeli ticarî kredilerin daralması: ithalat-ihracat finansmanında kullanılan yabancı kısa vadeli krediler, 1926 sonundan itibaren kısılmağa başladı, TL/sterlin paritesi biraz daha düştü (Tablo II b). Bu arada İtalyan liretinin TL. karşısında (1926'ya oranla % 48) değer kazanması, 1928'de ortaya çıktı: İtalya'dan ithalatın % 18'i yapıldığı (1925) için, bu, ticaret kesiminde iflasları başlattı: TL. ile büyüyen borçların ödenmesi güçleşti. (19)

iii) Tarım ürünlerinin dünya fiyatlarının düşmesi: Türkiye'nin ihracat mallarının % 80'den fazlasını oluşturan tarım ürünleri (ve diğer hammaddelerin) fiyatları 1925'de bir maksimuma ulaştıktan sonra, yavaş yavaş düşmeğe başladı; dış ticaret mübadele hadleri aleyhe

(18) Âli İktisat Meclisi raporlarına dayanarak, R. Ş. Suvla, **Türkiye'nin Harici Teediye Meseleleri**, CHP yayını, Konferanslar Seri I, Kitap 10, 1933.

(19) Oya Silier, a.g.e.

döndü; ihracat geliri azalmağa başladı. (Tablo II a). Fiyat düşüşü, iç piyasaya da intikal etti. (İhracat gelirinin TL. ile azalması sterlinle daha sür'atle azalması demektir; çünkü TL'nin dış değeri düşüyordu).

iv) Tarımsal üretimde azalış: Dış ticaretin finansman darboğazı ve aleyhe dönen dış mübadele hadlerine, kötü hava şartları da eklenince, tarımsal üretim, (hububat başta) 1927 ve 1928'de azaldı (20); öyle ki, 1929'da Türkiye büyük çapta hububat ithal etmek zorunda kaldı.

v) Devlet Vergi Varidatında artış: 1926'da pek çok yeni vergi yürürlüğe girdi, varolanın oranı ve/veya kapsamı arttı (bu konu üzerinde biraz ilerde uygun boylu durulacaktır). Bunun sonucunda, devlet varidatının ve yatırımın GSMH'ya oranı yükseldi (Tablo I a) Kamu yatırım, özellikle demiryolu, harcamalarında büyük sıçrama oldu (Tablo I d). Demiryolu yapımı için, devlet yabancı gruplarla anlaşmıştı; dolayısıyla, devletin piyasadaki topladığı fonlar, kısmen yurt dışına aktarılıyordu. (20) Uzun vadeli kredi alınamadığı için hemen ödeme gerekiyordu. Diğer bayındırlık işleri de buna eklendi. Bu etkenler, iç ve dış konjonktürün aynı yönde işlemesiyle, 1927'de üretim azalışını ve deflasyonu (genel fiyat seviyesi düşüşü) ve para darlığını (paranın dolanım hızının yükselmesine rağmen) (Tablo III a) başlattı; 1928'de ürün yine düşük kaldı, ancak, kredi hacminin genişlemesi para darlığını azalttı. 1929'da ürün bol oldu; ithalatın spekülasyon artışı ile birlikte ticarî hayata ve ulaştırmaya canlılık verdi. Ancak, aşağıda görüleceği gibi, bu da uzun soluklu olmadı.

Kısacası, 1927-29 aralığında, Türkiye'nin az gelişmiş kapitalizmi, iç ve dış koşulların etkileşmesiyle bir üst-dönüş noktasında sallandı. Ne 1927 yılına kadar yürürlükte kalan eski Teşviki Sanayi Kanunu, ne 1928'de yürürlüğe giren yeni kanun, özel sanayide pek büyük bir canlanma yaratabildi (21).

B) 1929 kambiyo krizi:

Bu sürecin içinde dört etken, 1929 Dünya Bunalımıyla doğrudan değil, ancak dolaylı biçimde ilişkili olan bir kambiyo krizini oluştur-

(20) 1927 Tarım Sayımı yılı olduğu için, ekilen topraklarda gözlenen şiddetli düşüş (1925=100 ise, 1927'de 76 puan) kısmen üreticilerin gerçek ekilişleri gizlemesiyle ilgili olabilir. Ancak, Ziraat Vekili Mehmet Sabri bey şöyle demektedir: «Ülkenin önemli bir bölgesinde hava şartları ve kuraklık dolayısıyla beklenen ürün alınmamış ve yapılan giderler karşılanamamıştır. Çiftçi çok acıklı duruma düşmüştür.» İktisat Vekaleti Mecmuası No 11, 1929. Rakamlar, 1926 ürününün de kötü olduğunu gösteriyor.

(21) 1/12/1916 tarihinde çıkarılan Sanayii Teşvik kanunu, 1924'de yapılan bazı değişikliklerle, 1927'ye kadar yürürlükte kalmıştır.

TABLO : III - a
PARA ARZI, PARANIN DOLANIM HIZI, GENEL FİYAT SEVİYESİ VE
ALTIN STOKU ORANI (1924 - 38)

Yıl	(Milyon TL.)				Paranın dolanım hızı	Genel fiyat seviyesi zincirleme endeks (1924 = 100)	Altın stokunun emisyonuna oranı %
	Emisyon (kâğıt para) 1	Krediler 2	Para arzı 1 + 2	Para arzı (1924 = 100)			
1924	161	58.1	219.1	100	5.85	100	
1925	165	92	253	115.5	6.37	100.1	
1926	153	88.1	241.1	110.0	6.48	98.7	
1927	153	98.5	251.5	114.8	6.65	94.3	
1928	153	126.6	279.6	127.7	6.28	97.3	
1929	159	137.5	296.5	135.4	6.50	95.4	
1930	159	158.6	317.6	145.0	4.81	71.3	
1931	159	146.3	305.3	139.3	4.20	81.8	12.0
1932	163.5	135.5	299.0	136.5	4.26	80.8	12.5
1933	160.7	137.4	298.1	136.0	3.89	83.0	15.6
1934	164.6	140.0	304.6	138.8	4.06	98.1	16.7
1935	169.8	140.6	310.4	141.6	4.47	103.2	17.4
1936	179.2	161.1	340.3	155.3	4.43	104.9	17.9
1937	168.6	199.0	367.6	167.6	4.52	98.0	21.2
1938	194.0	225.4	419.4	191.3	4.13	89.0	19.0

Kaynak : Para arzı için İstatistik Yıllıkları, paranın dolanım hızı, cari fiyatlarla (düzeltilmiş) GSMH verilerinin para arzına bölünmesiyle bulunan kat sayıdır. Genel fiyat seviyesi, İstanbul Ticaret Odası'na hazırlanan zincirleme endekstir; tarafımızdan 1924 = 100'e çevrilmiştir. 1932 - 7 yıllarına ait altın stokunun banknota oranı, "Cumhuriyet devri maliyesi" Maliye Mecmuası, cilt 2, sayı 6. 1931 ve 1939 yılı için Merkez Bankası kaynaklarına dayanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

du. 1929 sonundaki bu kriz, «Türk devletinin yabancılara olan borçlarını ödeme olanağını ortadan kaldırmış, moratoryum ilân edilmiş ve devletin dış itibarı bozulmuştur.» (22). Bu etkenler nelerdir?

i) Buğday ithalatındaki artış: 1927 ve 1928'de buğday üretiminin, 1926'dakinin ortalama yarısı kadar olmasını izleyerek, 1929'da 18 milyon TL. tutarında hububat ithali gereği doğdu; buna karşılık; hububat ihracatı ancak 5 milyon TL. düzeyinde kaldı.

ii) Spekülatif ithalat artışı: Lozan Andlaşmasına göre, Türkiye, 1929 Ekim ayından itibaren gümrük vergilerini yükseltebilecekti.

(22) R. Houille, «La politique monétaire de la Turquie depuis 1929», Paris 1937, S. 67

Spesifik niteliğiyle % 25 oranında olan bu vergi, lüks sayılan ithal mallarıyla yerli üretime rakip mallarda % 100'e kadar çıkıyordu. Vergi konmazdan önce ithalatı tamamlayarak stok yapmak endişesi, tüccarların ithal eğilimini, ve tabii, kredi talebini artırdı.

iii) Demiryolu politikasının yarattığı döviz ve fon talebi: yeni demiryolu yapımı ve imtiyazların satın alınması (Haydarpaşa limanı, **Mersin-Adana hattı**, Anadolu demiryolları, Zürih Bankası portföyü) için de devletin kambiyo piyasasına girmesi sözkonusuydu.

iv) Osmanlı borçlarının ödenmesi: 1928'deki andlaşmaya göre, Osmanlı borçlarının ilk taksidinin 1929'da ödenmesi gerekiyordu.

Bunların tümü, yaklaşık 90 milyon TL. veya 9 milyon sterlin tutarında ek döviz talebi yarattı; (23) TL'nin sterlin kuru 1009 kuruşa düştü. İthalat baskısı altında, dış ticaret açığı 1001 milyon TL'ye yükselmişti. (Tablo II) bu, daha önceki yılların açığının (TL ile) iki katı demektir. Krizi atlatmak için, devlet, 1930'da Banca Commerciale Italiana'dan 1 milyon sterlin, Rusya'dan 2 milyon sterlin, uluslararası bankalardan 0.5 milyon sterlin borç aldı. Osmanlı Bankasından alınan borçlar bunu tamamladı. Para, 1930'da 1930 kuruş = 1 sterlinde istikrar buldu. Kambiyo krizinin bir sonucu, (27 Mayıs 1929 tarihli ve 1447 sayılı) «Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu» ile (25 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı «Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu» ve bunları tamamlayan çok sayıda kararname oldu. Döviz piyasası sıkı biçimde devlet kontrolüne alındı (24). Bir diğer sonucu, Merkez Bankası niteliğinde bir emisyon bankasının kurularak, döviz piyasası yanında devletin (ticarî bankalarla birlikte) para piyasasında etkinliğinin sağlanması girişimi oldu (25). 1930 yılında Türkiye «Cumhuriyet Merkez Bankası» kuruldu. (Bu denetim girişiminin devlete verdiği güç ile, 1930 sonrası yıllarda tüketimi kırsarak kapital birikimine kaynak yaratmak olanağı da ortaya çıkmıştır.)

Ancak, devletin döviz piyasasına müdahalesi bu noktada da kalmamıştır; olayların gelişimi, dış ticarete müdahaleyi daha da sı-

-
- (23) Bunun 2 milyonu hububat ithali, 5 milyonu gümrük vergisi bekleyişinin yo-laçtığı spekülasyon ithalat, 1.25 milyonu demiryolları ve diğer bayındırlık iş-lerinden doğan taahhüt, 0.9 milyonu da Osmanlı borçları ile ilgili olmak üzere, toplam 9 milyon sterlini aşılıyordu. R. Houille, a.g.e., s. 61.
- (24) Maliye Bakanlığı yetkisinde, ithalatın «ihtiyaç listeleri»ne göre yapılmasın-dan, her türlü döviz, altın ve taşınır kıymetler üzerindeki ithal ve ihraç işle-minin kontrol altına alınmasına kadar sıkı bir denetim getirildi.
- (25) Bir devlet emisyon bankası kurma gereği ünlü iktisatçı Charles Rist tarafın-dan, Türkiye'ye davet edildiğinde belirtilmiştir.

TABLO : III - b
MİLLÎ BANKALARLA İLGİLİ GÖSTERGELER
(1925 - 38)

Yıllar	(Milyon TL.)		%	(Milyon TL.)			%
	Kasa mevcudu (1)	Mevduat (2)	1/2	Ödenmiş sermaye + İhtiyatlar (1)	Kârlar (2)	Zarar (3)	2 - 3/1 Net Kârlılık
1925	12.9	47.9	27	26.8	2.9	0.0004	10.8
1926	21.0	41.8	50	34.0	4.3	0.0007	12.6
1927	32.2	52.7	60.1	36.5	3.1	0.0005	8.5
1928	40.5	77.9	51.7	45.8	4.6	0.0034	10.0
1929	58.3	117.0	50.0	51.4	5.6	0.0024	10.9
1930	47.5	116.0	40.9	57.8	3.3	0.0019	5.7
1931	40.1	115.6	34.5	61.4	2.8	0.0742	4.6
1932	40.3	111.9	36.6	62.3	3.3	0.0540	5.2
1933	45.2	121.1	37.6	67.7	3.2	0.3532	4.1
1934	43.3	124.0	34.8	72.8	3.7	0.2600	4.7
1935	49.7	138.6	35.7	79.7	2.9	0.1573	3.4
1936	63.0	172.1	30.8	92.2	3.75	0.1351	3.9
1937	57.4	197.3	28.6	108.8	3.9	0.0054	3.6
1938	69.2	226.5	35.0	138.5	7.3	0.0072	5.3

Kaynak : İstatistik Yıllığı 1937 - 38, Cilt 10.

kılaştırmak sonucunu vermiş, (26) deflasyon ve depresyon, 1929'u izleyen yıllarda şiddetlenmiştir.

C) 1929 Dünya Bunalımının Türkiye'ye İntikali, ve Dış Ticaret Rejiminin Değişmesi:

Türkiye'nin kendi içsel koşullarından ve kurumlarından doğan sıkıntılar 1929 Dünya Bunalımıyla aynı zamana düşünce, 1929-33 aralığında ekonomi şiddetli bir gerilemeye girdi; ancak 1935-36 yılında, tekrar yükselişe geçebildi. Dünya Bunalımının Türkiye'ye intikali çok çeşitli yollardan oldu.

i) Türkiye'nin ihracatçısı olduğu tarımsal ürünlerin ve diğer hammaddelerin fiyatı 1925'deki düzeyinin 1932-33'de üçte birine kadar düştü; mübadele hadleri yarıdan fazla aleyhe döndü; ihracat geliri yarıyarıya düştü (Tablo II a). 1929, 1930 ve 1931 yıllarında hububat ürünü bol olduğu ve ihracat yapıldığı halde, gelirden sızrama olmadı. Dış ticaret mübadele hadlerindeki aleyhe dönüşten ötürü, Türkiye

(26) Bu dönemdeki Türk parasının korunmasıyla ilgili yasalar için bkz: T.S. Alanay, a.g.e.

reel gelir kaybına uğradı; dış ticaretten kayıplar 1932 ve 1933'de maksimuma ulaştı (Tablo II a). Buna, 1932'nin çok kötü bir ürün yılı olması da eklendi.

ii) İthalatçıların 1929'da yaptığı spekülatif ithalat, dünya fiyatlarının düşmesini izleyerek (dış ticaret korumasına rağmen) iflaslara yolaçtı (27). Ürün fiyatlarının düşmesiyle köyde azalan satınalma gücü de (Tablo IV) stokların tasfiyesine olanak vermedi. Dış ticarete açık kesimler (tarım, madencilik, ticaret, yabancı bankalar (28)) bu bunalımdan özellikle etkilendi; kârlılığın faiz haddi altına düşmesi veya zararlar bu kesimleri niteledi (Tablo VI d).

iii) İthalatçıların kısa vadeli sermaye girişi ile finanse ettikleri borçların TL ile değeri (TL/sterlin kuruşu 1930'da stabilize oluncaya kadar) büyüdüğü için, iflâs nedeni oldu. Diğer taraftan, 1930 tarihli «Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu» dövizle açılan kredilerden doğan borçların TL ile ödenmesini kabul edince, ithalat-ihracat finansmanında kullanılan kısa vadeli dış krediler tamamen kesildi. Dünyada talep azalır ve fiyatlar düşerken, dış ticareti daraltıran bir diğer etken yarattı.

iv) Sterlin 1931'de altın standardından ayrıldı ve devalüe oldu; TL, sterline bağlanmaktan çıkarıldı, Fransız frangına bağlandı. Fakat, frank da devalüe oldu, dolar bunu izledi. 1931'de (22/7/1931 tarihli ve 1873 sayılı aKnunla) Türkiye'de ithal kontenjanları uygulanmağa başlamıştı. (Biraz ilerde görüleceği gibi) tüketim kısılmasının yarattığı ithalat azalışına, döviz kontrolü ve miktar kısıtlamaları da eklenince, Türkiye 1930'dan itibaren dış ticaret fazlası vermeğe başladı. Devalüe olan yabancı paralar karşısında TL değer kazanmağa başladı. (Tablo II a) Görüleceği gibi, bu değerlendirme, dış ticaret kanallarını ve ihracatın mal bileşimini değiştirerek, bir diğer bunalım kaynağı oldu.

v) 1932'de Fransa ile başlayan klering andlaşmalı ticaret, kısa sürede diğer ülkelere de yaygınlaştırıldı. Takas da yapıyordu. Kleringle ticarete, Almanya ön plana çıktı: ihracattaki payı 1925'de % 14.4 iken, 1933'de % 19'a, 1938'de % 43'e çıktı. Buna karşılık, İtal-

(27) İthal malları satan ticarî kurumların yıkılmasına bir neden de, ithalatın azalması veya o malda ortadan kalkması oldu. Yani, dış ticaret kısıtlaması buna yolaçtı. R. Saka, Sermaye ve Kredi Hareketleri, İstanbul 1933, s. 32-3.

(28) Yabancı bankaların zararları, kısmen, Türk hükümetinin aldığı kararlardan doğdu : kambiyo kontrolüyle birlikte devlet, imtiyazlı şirketler ve devlet iştiraki olan şirketlerin fonlarını ancak, sermayesi Türk olan bankalarda tutabileceği kuralı getirilince, bunların mevduat kaynakları azalmıştır; döviz kredilerinden doğan borçların TL ile ödenmesi ilkesi de, kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı zararlar yaratmıştır.

TABLO : IV

**TARIMDA GELİŞME, KREDİLER, TARIM MAKİNELERİ İTHALÂTININ
GSMH'a ORANI, KÖYLÜ İÇ MÜBADELE HADLERİ
(1924 - 38)**

Yıllar	Tarla Ürünleri Ekilişleri (1925=100)	Ziraat Bankasıncı Köylüye ikrazat ve kâr (Milyon TL.)	Banka kârı (Milyon TL.)	Toplam G. S. yatırımların oranı olarak		Köylü iç mübadele hadleri endeksi (Buğdayın satınalma gücü itibariyle (1927=100)
				Tarım makinaleri ithalâtı (Milyon TL.)	Tarım makinaleri ithalâtı %	
1924	—	16.4	0.7	2.16	2.2	
1925	100	15.5	1.7	2.72	2.1	
1926	116.1	16.3	1.8	2.13	1.6	
1927	75.7	17.1	1.5	1.95	1.2	100
1928	109.2	29.1	1.5	2.30	1.3	113.9
1929	104.2	25.9	1.45	1.84	0.9	103.7
1930	107.8	40.3	—	1.39	0.74	67.9
1931	110.0	25.5	—	0.78	0.67	40.6
1932	96.8	21.5	—	0.65	0.62	45.5
1933	105.7	20.7	—	0.22	0.20	49.3
1934	118.7	21.3	0.8	0.56	0.39	48.0
1935	125.4	24.5	0.7	0.40	0.30	54.7
1936	132.8	31.1	0.9	0.83	0.54	58.0
1937	127.7	33.3	0.8	1.79	1.04	62.7
1938	143.0	44.0	1.8	1.54	0.72	63.7

Kaynak : Ekilişler için T. Bulutay, a.g.e. Ekilişler, bağ ve bahçe hariç diğer ürünlere aittir. Ziraat Bankası kredileri ve tarım makineleri ithalâtı için, İstatistik Yılığ 1937 38.

Köylü iç mübadele hadleri endeksi, buğdayın, şeker, tuz, gazyağı, pazen ve kaput bezi gibi köylünün satın aldığı sınaî mamuller itibariyle satınalma gücüdür. Yani, bu mamullerden buğdayın iç piyasa fiyatında satınalabileceği miktardır. Fiyatlar İstatistik Yıllıkları ve Ş. R. Hatipoğlu, a.g.e. de verilen fiyatlardan derlenmiştir. 1935 - 38 yılı için pazen ve kaput bezi fiyatları bulunamadığından endekse dahil edilememiştir.

ya'nın payı, sırasıyla % 26.5'dan % 13.5 ve % 10'a, Fransa'nınki, % 12.5'dan, % 6.4 ve % 3.3'e indi. Ülkeler itibariyle ihracatın dağılımındaki bu değişme, mallar itibariyle ihracatın dağılımına da yansdı: tütünün payı 1926'da % 36'dan 1932'de % 27'e, 1936'da % 21'e; kuru üzüm ve incirin payı da, sırasıyla, % 19'dan % 14'e ve % 12'e

indi. (29) Bu değişme, sözkonusu ürünlerin geleneksel üretim bölgesi olan Ege'de üretim miktarlarında yansımaları buldu: 1926-31 döneminde yılda ortalama 23 bin ton olan tütün üretimi, 1932-36 aralığında 12.5 bin tona indi; üzüm, incir, pamuk üretiminde artış olmadı. İhracatın yapısındaki değişme —Dünya bunalımının etkisine ek olarak— özellikle Ege bölgesini olumsuz yönde etkiledi. 1930'dan sonra ihracatta (miktar olarak) gözlenen artışın (Tablo II a) nedeni hububat, krom gibi birim değerine oranla ağırlığı yüksek olan ürünlerin öneminin artması oldu. Ayrıca, pamuk da ihracatta ön plana çıkmıştı: dokuma ham maddeleri (pamuk, yün), 1923-29 aralığında ihracatın % 14'ü, 1932'de % 8'i, 1936'da % 24'nü oluşturuyordu.

D) Türk lirasının değerlenmesi: dış ve iç piyasada değerlenme, altın karşılığı artışı ve artan faiz hadleri:

1930-34 aralığında, TL her anlamda değerlendi, pahalılaştı.

Bu da, çeşitli yollardan, deflasyon-depresyon sürecini olumsuz yönde etkiledi.

i) TL'nin dış değeri yabancı paralar karşısında yükseldi: 1930'da 1030 kuruşda istikrar bulan sterlin karşısında TL değeri, 1936'da 625 kuruşa çıktı. Aynı aralıkta, ABD doları karşısında 212 kuruştan 126 kuruşa, İtalyan liri karşısında da 1112 kuruştan 884 kuruşa yükseldi (Tablo II b). Bu değerlenme Türkiye'yi geleneksel ihracat pazarları (dolayısıyla malları)ndan koparan önemli bir etken oldu. Çünkü, Almanya ve Avusturya ile kleringli ticarete TL, resmî değerinden % 30 daha düşük işlem görüyordu (30). TL dış değerinin yükselmesi, iç tüketimin ve ithalatın kısılması, sermaye hareketlerinin kontrol altına alınması ve yaratılan dış ticaret fazlalarının doğal sonucuydu. Ancak, dış dünyadaki bunalım esasen Türkiye'den olan mal talebini kısırkken TL'nin bu sür'atli değerlenişi, ihracat açısından darboğaz yaratmaktan geri kalmadı. Önceki paragrafta belirttiğimiz gibi, Ege Bölgesi bu değişmeden özellikle olumsuz yönde etkilenmiştir. (Bununla beraber, dövizle ödenecek borçların ve millileştirmelerin TL karşılığını düşürmüş, bütçe yükünü azaltmış, vergi yükünü hafifletmeyi sağlamıştır.)

ii) Genel fiyat seviyesinin düşüşü: 1929-34 aralığında, genel fiyat seviyesi düşmüş ve paranın dolanım hızı yavaşlamıştır. Her iki-

(29) Bu oranlar için kaynak, O. Okyar, «Dış Ticaret ve Ecnebi Sermaye Meseleleri» Yeni Türkiye İstanbul 1959, S. 260-5.

(30) Ş. R. Hatipoğlu, Türkiye'de Ziraî Buhran, Ankara 1936. Ancak, TL'nin resmî değeri ile piyasa değeri arasındaki fark 1937-8'de çok büyüdü: İhracata % 40 Prim verilirken, ithal malları % 48 pahalılaştırılıyordu, resmî değeri 1 \$=1.26 TL olan dolar, serbest piyasada 180-90 kuruştan işlem görüyordu. Z.Y. Herschlag, Turkey: An Economy in Transition, The Hague 1958. s. 111.

si de, iş hayatının durgunlaşmasına göstergedir (Tablo III a). Genel fiyat seviyesinin düşmesi, para biriminin satınalma gücünü yükseltmiştir; fakat, özel iş hayatını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Yükselen konjonktür döneminde, gerek tarım gerek tarım dışı iş kesimi bankalara borçlanmakta fazla riziko görmemişti; oysa, 1926'dan sonra yavaş 1929'dan sonra sür'atli fiyat düşüşü, değerlendirilen para ile (özellikle stok ve spekülâtif stok finansmanında kullanılan) banka kredilerinin geri ödenmesini güçleştirdi. Ticarî hayat durgunlaşırken birim değeri artan para ile ödeme yapma zorunluğu, borcun yükünü ağırlaştırdı: çünkü, mal fiyatları düşmekte idi. Aynı olgu, daha ciddi biçimde tarımda geçerli oldu: tarım ürünleri fiyatları şiddetle düşünce, çiftçi borçları geri ödenemiyordu. Kötü ürün yılları (1932 ve 1935) durumu daha da kötüleştiriyordu.

iii) TL'nin altın karşılığının artışı: (11/6/1930 tarihli ve 1715 Sayılı Kanunla kurulan) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının kanunu, devlete döviz ve altın karşılığı emisyon yapma yetkisi verdiği halde, 1932-37 döneminde Bankanın elindeki altın stoku artmış, fakat, bunun karşılığı emisyon yapılmayıp, banknotların altın karşılığı artırılmıştır. Tedavüldeki banknotların altın karşılık oranı, 1932'de % 12.5'dan, 1934'de % 16.7'e, 1936'da % 17.9'a ve 1937'de % 21.2'ye yükselmiştir (31). (Tablo III a) Bu uygulamanın deflasyonist etkisi olduğu açıktır; fakat, bu etki, özellikle devletin fon kullanımının artması ve bunu karşılamak için vergileri artırma durumunda kalmış olması dolayısıyla önem taşımaktadır.

iv) Faiz hadlerindeki artış: Nominal faiz haddi aynı iken, genel fiyat seviyesindeki düşüşün reel faiz haddini ağırlaştıracağı açıktır. Fakat, 1932'ye kadar, sadece bu nedenle reel faiz ağırlaşmakla kalmamıştır; faiz haddinin 1933'e kadar serbest değişken kalmaya devam ettiği sürede nominal faiz haddi de yükselmiştir; ticarî banka sisteminin yarısı 1927'de % 12'nin üzerinde faiz uygularken 1932'de bu oran dörtte üçe yükselmiştir. (32). (8/6/1933 tarihli ve 2279 Sayılı «Ödünç Para Verme İşleri Kanunu» azami faiz haddini (komisyon dahil) % 12 olarak sınırladı. Bununla beraber, Kanun, bunun % 25'ne kadar yükselen faizin varlığını «zımnen» kabul ediyordu (33).

(31) «Cumhuriyet Devri Maliyesi», Maliye Mecmuası, Maliye Vekâleti, Ankara 2. Teşrin-1. Kânun, 1937

(32) 1927'de 23 bankanın 7 si % 8-9.5, 6 sı % 10-12 oranında, geri kalan 12 si de % 12'den fazla kredi faizi uyguluyordu. 1932'de, 38 bankanın 9 u % 8-9.5, 3'ü % 10-12 26 sı ise % 12 üzerinde kredi faizi uygulamaktaydı. O Silier, a.g.e.

(33) Çünkü, Kanun, faiz haddi % 12'yi aştığı taktirde bunun belirli oranının İl Özel İdarelerince tahsil edileceğini ve farkların % 25'nin borçlulara iade edileceğini kabul ediyordu.

Fiyatların düştüğü, işlerin yavaşladığı, durgunluğun yoğunlaştığı 1929 sonrası yıllarda, Kanunun saptadığı faiz sınırı dahi çok yüksekti ve bunun; özellikle, yaygın murabahacılığın geçerli olduğu tarımda ne ölçüde uygulandığı şüpheliydi. Nevar ki, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulduğunda % 5.5 olarak saptanan reeskont haddi 1938'e kadar değiştirilmemişti; depresyonda kredi vermenin ticarî bankalar açısından geri ödenmeme rizikosu arttığı için, faizi düşürmek, kendileri açısından kârlı değildi; devletin ve gelişmeye başlayan sanayiın fon talebi azalmamıştı; kısa ve uzun vadeli sermaye girişi durduğu için fon arzını genişleten bir etken ortadan kalkmıştı. Bu nedenlerden ötürü, faiz haddindeki artış ve reel faiz yükünün ağırlaşması olağandı.

Ancak, depresyonda ağırlaşan faiz yükü ve pahalılaştan para depresyonu yoğunlaştıran bir etken oldu. Bunalımın artık aşıldığı 1938 yılına kadar da faiz haddinde değişme olmadı. (Ancak, tarım kredilerinde, faiz haddi 1935'de % 9'a indirildi.) Ödünç Para Verme İşleri Konununu tadil eden (25/5/1938 tarihli ve 3399 sayılı) Kanunla faiz haddi % 8.5'a 1/7/1938'de reeskont haddi = 4'e (34) indirildiğinde, artık bunalım aşılmıştı.

E) Para-Kambiyo ve Dış Ticaret Rejiminde Osmanlı Mirasının tasfiyesi ve Yeni Kurumların Doğması: 1929-33

Yukarda görüldüğü gibi, Türk ekonomisinde, Osmanlı mirası para-kambiyo ve dış ticaret kurumları, dış dünyadaki bunalımın ve içsel koşulların karışımıyla ortaya çıkan deflasyon-depresyon içinde tasfiye edilmiş, yeni kurumlar doğmuştur. Açık veren dış ticaret, düşen para değeri, denetimsiz kambiyo ve kredi piyasası ve dış ticaret, yabancı ticarî bankaların egemenliği son bulmuştur.

i) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuş, Türkiye kendi emisyon bankasını yaratmıştır.

ii) 1924'deki 23 yabancı bankadan 1933'de 10 tanesi kalmıştır. Buna karşılık 1923-9 arasında 34, 1930-5'de 5 millî (özel ve kamu) banka kurulmuştur.

iii) Faiz haddi denetime alınmıştır.

iv) Kambiyo denetime alınmıştır.

v) Dış ticaret denetime alınmıştır.

Yukarda açıklandığı gibi, bu değişmeler, olayların yarattığı baskıların sonucudur; ancak, uygulamada, deflasyon-depresyon sürecini şiddetlendiren etkileri de olmuştur. Bu uygulamaya bir tanım yapmak gerekirse, «para-kambiyo sistemini yerli-Türk veya millî hale getirmek» diye özetlenebilir.

III — Deflasyonu Şiddetlendiren Üretim Yapısının Değişmesi ve Millileştirilmesi Girişimleri: 1927-35

A) Devlete fon aktarma yolları: Vergiler ile tekel fiyatlandırması;

Türk devleti 1924'de Aşar'ın kaldırılması üzerine büyük kısmı 1926 ve 1927 yıllarına düşen bir dizi yeni vergi kanunu ile bir çeşit «vergi reformu» gerçekleştirdi. (35) 1929'da yürürlüğe giren gümrük resimleriyle birlikte, bu vergilerin bir kısmı 1929'da tekrar artırıldı. İzleyen yıllarda (1931-2) ise, depresyonun devlet varidatını azaltıcı etkilerini bertaraf etmek için Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi gibi yeni uygulamalar getirildi. Devlet varidatı, ayrıca, alkol, tütün, sigara kâğıdı, tuz, kibrit, şeker, petrol gibi geniş kitlenin tükettiği malların (barut, oyun kâğıdı gibi zaruri sayılmayacak mallar yanında) «devlet inhisarı»na alınarak, çoğu malda dolaylı vergilere de eklenen inhisar fiyatları yoluyla de artırılmak yoluna gidildi. Gaz ve elektrik yanında, demiryolu ve denizyolu ulaştırması da vergiye tabi idi.

Bu dönemde, devlet, artan fon talebini karşılamak için emisyon hacmindeki genişlemeden pek az yararlanmıştı: 1929-35 aralığında emisyondaki tüm artış 10.8 milyon TL'den ibarettir. (Tablo III a) Aşağıda görüleceği gibi, uzun vadeli dış kredi de çok sınırlı kalınca, vergiler ve küçük çapta da tahvil ihracı yoluyla iç istikrazlar dayanılan başlıca kaynak olmuştur. 1929'da Lozan Andlaşması kayıtlarının kalkmasıyla gümrük gelirlerinin artacağı bekleyişi ise gerçekleşmemiştir: ithal malları girişindeki azalış dolayısıyla gümrük geliri artışı olmadığı gibi, ithalatı gümrük tarifeleri dışındaki yollardan kısıtlamaların konması da buna olanak bırakmamıştır.

Oysa, Türk devleti Osmanlı mirası üretim yapısını değiştirmek için büyük fonların kullanımını gerektiriyordu: Osmanlı borçlarının ödenmesi, yabancıların elinde bulunan bir kısım alt-yapı tesislerinin millileştirilmesi, (Türk ekonomisinin olanaklarına göre çok pahalıya malolan) demiryolu yapımı ve Ankara kentinin yapımı ve diğer bayındırlık yatırımları, bu arada öncelikle belirtilmelidir (36). 1930'larda,

(35) 14 Haziran 1926 tarihli Bina Vergisi; 13 Haziran 1926 tarihli Arazi Vergisi (Bu vergi Osmanlı döneminden devralınmıştı); 27 Şubat 1926 tarihli (eski Temettü Vergisi yerine) Kazanç Vergisi; 8 Şubat 1926 tarihli Maktu Vergi; 3 Nisan 1926 tarihli Veraset ve İntikal Vergisi; 25 Haziran 1926 tarihli Elektrik ve Gaz Vergisi; 13 Şubat 1926 tarihli Eğlence Vergisi; Haziran 1927 tarihli Muamele Vergisi; ulaştırma üzerindeki vergiler ise 10 Nisan 1924 tarihli kanuna dayanıyordu. Bu dönemdeki vergi reformu için bkz. Tahsin Mouhidin, *La réforme financière en Turquie*, Paris 1930.

(36) 1923-38 arasında, kamu harcamaları içinde en büyük yekünü demiryolu yapımı ve millileştirilmesi, bunu izleyerek Ankara kentinin yapımı almıştır. Demiryolu yapımına 314.6 milyon TL. harcanmıştır; yapılan yol uzunluğu 297 km dir. Yabancı şirketlerden devralınan ise 3743 km dir (Tablo V)

bunlara, sanayileşmenin gerektirdiği kaynaklar da eklenmelidir. Devletin kaynak kullanım gereklerini artıran bu kalemlerin ilk ikisi, ayrıca, fonların yurt dışına aktarılmasını (yani cari işlemler bilançosu farzlarını) gerektiriyordu. Sanayi yatırımları dışındaki bayındırlık yatırımları ise, doğrudan üretkenliği olmayan, kapital/hasıla oranı çok yüksek yatırımlardı. Bunlara (1930'larda) bütçenin % 23/31'i arasında değişen bir oranını kapsayan askerî giderler de eklenmelidir.

1926'daki Vergi Reformu'nu izleyerek, devlet, millî harcamaların artan bir oranını «bütçe varidatı» olarak kendisine aktarmaya başlamıştır. 1924'de (carî fiyatlarla) bütçe varidatının gayrisafî millî hasıladaki payı % 9'dan, 1927-8'de % 13'e, 1934'de % 20'e yükselmiştir. (Tablo I a) Kişi başına vergi yükünde aynı oranlarda ağırlaşma olmuştur (37). Depresyon içinde, bu vergi yükünün hafifletilmesi bir tarafa, 1931'de Buhran Vergisi (serbest meslek, ticarî sınaî kazanç ve bina sahiplerinden alınıyordu) ve Muvazene Vergisi (ücretlilerden alınıyordu) konmuştur. Ayrıca, vergilerin çoğunun düşen fiyatlar ve gelirlerden bağımsız olma niteliği, vergi yükünü ağırlaştıran etkiler yaratmıştır; buna pek çok örnek vardır: Arazi Vergisi, «tahrir değeri 1924'den sonra yapılan topraklarda % 1, 1915'de yapılan topraklarda % 6.5» (38) oranında alınıyordu. Tarım ürünleri fiyatındaki düşüşü izleyerek, toprak değerleri de depresyon öncesi değerlerin bazı yerde 1/4, bazı yerde 1/5'ine kadar düşmüştü. Oysa, matrah tahrir değeri olduğu için, ürün geliri itibariyle vergi yükü 1927'e oranla 2-2.5 katına yükseliyordu (39). 1927, 1928 ve 1932'deki gibi çok kötü ürün yıllarında ise, ödeme olanakları daha da kötüleşiyordu. Amacı demiryolu yapımının finansmanı olan Yol Vergisi de bir «baş» vergisi idi: her ailedeki yetişkinlerden alınan (8-15 TL arasındaki) bu vergi, gelirdeki azalıştan bağımsız bir yük getiriyordu. Ürün fiyatları 1/3'e kadar düşünce, bir de buna kötü ürün yılları eklenince tutarı aynı kalan verginin (gelir üzerinden) yükü, bununla ters orantılı biçimde ağırlaşmış oluyordu. Nitekim, 1930'larda (1932-34) 1932'deki kötü ürün yılının da eklenmesiyle, bu vergiyi ödeyemeyip bedeni yükümlülüğü yerine getirerek yol yapımında çalışanların sayısı 700 bin kişiyi buldu. Aynı durum Hayvan Sayım Vergisinde geçerliydi: hayvan başına kuruş olarak tah-

(37) Nüfus başına gayrisafî gelir 1927=100 sayılırsa (carî fiyatlarla), 1930'da 92.6, 1934'de 60.5 dur; vergi ise, 1930'da 94.4, 1934'de 92.6 puandır. Yani, endeks olarak vergi yükü, 1927=100 ise, 1930'da 101.9, 1934'de 153'dür. «Kemalist Rejimindeki Mali İslahat» Maliye Mecmuası, Maliye Vekaleti, Cilt 1, Sayı 1, 1937.

(38) Tahsin Mouhiddin, a.g.e. S. 88

(39) Bu vergi 1931'de 1833 sayılı kanunla değiştirildi. Ürün itibariyle Arazi vergisindeki ağırlaşma için bkz: Ş. R. Hatipoğlu, a.g.e., s. 76.

sil edilen bu vergi, hayvanların fiyatları veya hayvansal ürünlerin fiyatlarından bağımsızdı; vergi, 1929'da da tekrar artırılmıştı. Bu ürünlerin fiyatları yarıya düşerken verginin aynı kalması, gelir üzerinden ödenen verginin ağırlaşması demekti. Aynı şekilde, Kazanç Vergisi kısmen beyan edilen gelir üzerinden alındığı için nakdi gelirdeki düşüşü izleyebilse de, kısmen maddi karinelere göre alındığı için izlemiyordu. Böylece alınan vergilerin niteliğinden ötürü, vergi yükündeki büyük ağırlaşma bütün ekonomiyi ve başta köy kesimini etkiledi; dış ve iç ticaret mübadele hadlerinin aleyhe dönüşü, köylünün reel gelirini azaltırken, (Tablo IV) vergilerin niteliği, harcanabilir geliri daha da azalttı. Aradaki kötü ürün yılları da (1932, hattâ 1935) buna eklenince, köyde sefalet yoğunlaşıyordu.

Kg/kş esasına göre tahsil edilen ve yaygın kullanımı olan tüketim mallarından (şeker, petrol, kahve, çay, pirinç, baharat, margarin, kibrit, sabun gibi) alınan dolaylı vergiler için de aynı olgu geçerliydi: gelir düşerken, gelir üzerinden vergi yükü ağırlaşyordu. Demirdenizyolu nakliyatı ve elektrik ve havagazı üzerinden alınan vergilerin de etkisi farklı olmadı. Genel çizgilerinde spesifik olan (100 kg net ağırlığa 25 kş) gümrük vergisi de, ithal malları fiyatları düşerken gümrük vergi yükünü ağırlaştırıran bir etki yaratıyordu.

Kısacası, kısmen depresyon içinde konulan vergiler, fakat, büyük ölçüde vergi sisteminin niteliği dolayısıyla, 1927'den itibaren fiyatlar düşerken vergi yükü gittikçe ağırlaştı. Devletin, özellikle tüketim vergileri, gümrük vergisi ve inhisarlar yoluyla sağladığı varidatın payı yükseldi: 1927-8'de, bütçe varidatının % 35'ini oluşturan bu kalemlerin payı, 1931-32'de % 52'yi, 1934-5'de % 47'i oluşturdu. Diğer bir deyişle, vergi yükü ağırlaşırken, özellikle tüketimi kısmaya yönelik vergiler ağırlaştı. (Tablo I c) Nitekim, köylünün dolaysız vergi yükünü ağırlaştırıran etkenlerle birlikte bu gelişme, aşağıda görüleceği gibi, vergili malların tüketimi ve ekonominin hareketliliğinde 1927-35 aralığında şiddetli bir düşüş yarattı. Vergi yükünün optimali aştığı anlaşılıyordu: Vergi tahsilatı itibariyle vergi yükü ağırlaşmakla beraber, tahakkuk eden vergilerden tahsilatı yapılabilenin oranı 1928-36 aralığında sürekli azaldı: bu oran, Arazi vergisinde (1933) % 18'e, Kazanç Vergisinde (1935) % 39'a kadar düştü (Tablo I b). Başta tarım, üretken kesimler bu ağır vergileri ödeyemiyordu; Kötü ürün yıllarında ise, köylünün durumu daha da kötüleşiyordu.

Vergilerin harcanabilir geliri ve tüketimi kısıcı etkisi yanında, harcamaların dağılımında ortaya çıkardığı büyük değişme de durgunluğu artırıcı bir etki yarattı: çünkü, kamunun ve kamu harcadıkça bu fonları ele geçirenlerin harcama alanlarıyla vergiyi ödeyenlerinki aynı değildi. Başta demiryolları olmak üzere kamu yatırımlarının

finansmanı, en zaruri tüketim mallarının tüketimi kısılarak gerçekleştirildi. Kısacası, vergi sistemi de, dış ticaret-kambiyo ve para-kredi sistemi ile aynı yönde, durgunluğu şiddetlendiren etki yarattı. Çünkü, fiyatlar düşerken, harcanabilir geliri daha da azaltan ve vergi yükünü ağırlaştırıcı vergiler, sistemin belkemiğini oluşturuyordu; ve depresyon içinde yeni vergiler geliyordu.

Bunların yanında, (eskidenberi varolan tuz ve tütün inhisarına ek olarak, çoğunluğu 1926 yılında yoğunlaşmak üzere) Türk devleti 13 yeni maddeyi «inhisar» altına aldı. İnhisar, ithalat ve/veya üretim ve/veya satış üzerinde olabiliyordu. İnhisar imtiyazı, bazen devlet tarafından bazen de imtiyazın devredildiği bir özel tekel tarafından kullanılıyordu. Bu tekellerin etkisi de, spesifik nitelikteki dolaylı vergilerden farklı değildi: birim başına kş olarak alınan inhisar kârının, bir taraftan fiyatlar düşerken yükü ağırlaştırıyor, bir taraftan iç fiyatı yükseltip tüketimi kısıcı etki yaratıyordu. Petrol ve benzin ithalat tekeli (25 Ocak 1926 tarihli kanunla) devlete verildi: gümrük vergisi ve istihlâk vergisine ek olarak kg. başına 8 kş. inhisar kârı alınıyordu; şeker inhisarı için de aynı durum geçerliydi. Kibrit, oyun kartı, alkol ve alkollü içkiler, tütün ve sigara kâğıdı, tuz, barut ve patlayıcı maddeler, av malzemesi de inhisar kârî eklenecek satılıyor-du (40). Kâr payı eklenmesinde amaç çok zaman malî, yani devlete gelir sağlamak, bazan de şekerde olduğu gibi ekonomik, yani üretimi teşvik etmektir. Birim başına kş. olarak saptanan bu kâr payının da etkisi, ithal mallarında dış dünyadaki fiyat düşüşlerini iç piyasaya tam yansıtılmamaktı; aynı olgu, içerde üretiflen mallarda sözkonusu oluyordu.

Böylece, tarım ürünleri fiyatları dış dünyadan daha sür'atle düşerken, ağırlaşan dolaylı vergiler ve yaygın tüketim malları üzerindeki inhisar kârları, içerde sanayi mamulleri fiyatlarını dış dünya ölçüsünde düşürmedi; iç mübadele hadleri daha da şiddetle köylü aleyhine döndü (Tablo IV). Harcanabilir geliri azalan köylünün, ayrıca, harcanabilir gelirinin satınalma gücü de düştü. Aşağıda görüleceği gibi, bu etkenler bir arada iç tüketimde büyük bir kısılmayı, 1927-35 aralığında ortaya çıkardı.

(40) Şeker inhisarı da 25 Ocak 1926 tarihli kanuna dayandı; kg başına 8 kş inhisar kârı alındı; şeker ve şekerli maddeler ithali devlet inhisarında idi; ancak, bir özel şirket de bu imtiyazdan yararlanıyordu. Kibrit ve çakmak inhisarı ise, (önce Belçika ve sonra da bir Amerikan şirketi olmak üzere), 1943 yılına kadar yabancı şirketlerce kullanılmıştır. İspirto ve alkollü içkiler inhisarı 28 Mayıs 1927 tarihli kanunla devlet işletmesine verildi. Sigara kâğıdı veya bu amaçla kullanılacak kâğıtların ithali ve ticareti 1926 ve 1930 tarihli kanunlarla, tütün ve tütün ve işlenmesi sigara yapımı 1701 sayılı kanunla 1930'da devlet inhisarına bırakıldı.

B) Kapital birikimi ile borç ödeme-millileştirme kaynağı olarak teketimde mutlak azalış ve depresyonun göstergeleri:

1) Tüketim azalışı ve depresyon:

Yukarda incelenen yöntemlerle devlet varidatını artırmak ve/veya yerli üretimi teşvik etmek amacını güden malî uygulama, yaygın tüketimi olan malların ve hizmetlerin tüketiminde mutlak azalış yarattı. Öyle ki, talep elastikiyetinin çok düşük olması beklenen inhisar mallarının dahi toplam tüketimi 1927-35 aralığında azaldı. Oysa, 1927 nüfus sayımında 13.7 milyon olan Türkiye nüfusu 1935 sayımında 16.16 milyona çıkmış, % 11.8 oranında artmıştı. Diğer bir deyişle, toplam tüketim azalışı, kişi başına daha büyük azalışı gösteriyordu; veya, bu iki yıl arasında kişi başına tüketimin aynı kalması için toplam tüketimin bu oranda artması gerekiyordu. Aşağıda inceleyeceğimiz tüketim göstergeleri toplam tüketime ilişkin olmakla beraber bu nokta gözönünde tutulmalıdır.

Tablo V a, b, c ve d'de toplam tüketim ve ekonominin hareketliliğindeki (fiziksel miktarlar olarak) azalış açıkça görülmektedir: kibrit, tuz toplam tüketimi 1927'den itibaren 1934-5'e kadar düşmüştür; iç piyasada üretimi olmayan ve salt ithalat yoluyla gelen petrol ve kahvenin ithalatı, gümrük tarifesi konması arefesinde (1929) arttıktan sonra, 1935'e kadar azalmıştır; 1926'dan itibaren ithal ikamesine konu olan şekerin toplam tüketimi ise iç üretim artı ithalata eşittir: bu maddenin toplam tüketiminde de 1927-29 ortalamasına göre, 1936-8 aralığına kadar hiçbir artış olmadığı görülüyor; aynı durum buğdayda geçerlidir; 1932'deki kötü ürün yılı da buna eklenmiştir, denizyollarında taşınan yolcu sayısı ve yük miktarı 1926-8 aralığında ulaştığı maksimumdan, sırasıyla 1933 ve 1934'e kadar azaldıktan sonra artışa geçebilmiştir; devlet demiryollarında da durum farklı değildir: (yolcu ve yük tren/km. olarak) yolcu ve yük taşınması, 1929'da ulaştığı maksimumdan itibaren azalmış, ancak 1934'de 1929'daki düzeye ulaşabilmiştir. 1929-33 aralığında toplam tüketimi artan, sadece (umumi mezbahalarda üretilen) ettir (Tablo V a). Bunun da nedeni, (tuz tüketimindeki azalıştan anlaşılacağı gibi) hayvanını besleyemeyen köylünün, kesime vermesidir.

Kısacası, devlet bütçe varidatının millî gelirdeki payını kısa sürede içinde % 8'den % 20'ye kadar çıkaran uygulamanın (Tablo I a) en zaruri tüketim mallarında ve ulaşırmada kısılma yarattığı açıkça görülmektedir. Aydınlanma için kullanılan petrolden hayvanlara yedirilen tuza kadar zorunlu malların tüketimindeki kısılmanın refah üzerindeki olumsuz etkisi açıktır. Bu uygulama, dış dünyadaki depresyon, para-kombiyo-dış ticaret politikalarının etkisine de karışınca, durgunluk, sadece belirli mal ve hizmetlerin toplam tüketimindeki azalışa da inhisar etmemiş, her alana yayılmıştır.

TABLO : V - a

BAŞLICA GIDA MADDELERİ TOPLAM TÜKETİMİ (Ton)
(1926 = 100)

Yıllar	Buğday	Şeker	Um. mezbahada kesilen hayvanlardan sağlanan et
1926	100	100	100
1927	53.3	104.4	137.8
1928	67.9	106.1	102.1
1929	114.7	119.6	120.2
1930	104.1	119.6	130.7
1931	120.1	104.9	127.9
1932	76.9	88.6	100.0
1933	106.7	129.7	151.5
1934	106.0	97.7	116.6
1935	99.2	87.6	118.4
1936	154.2	138.2	116.2
1937	144.8	100	120.8
1938	152.0	163.7	128.3

Kaynak : İstatistik Yılığ 1937 - 38, Cilt 10.

Buğday : Yurtiçi üretim + ithalât — ihracat olarak toplam yurtiçi arz (stoklar veri eksikliğinden hesaba katılmamıştır):

Şeker : İç üretim + ithalât olarak toplam yurtiçi arz;

Et : Umumi mezbahalarda kesilen hayvanlardan sağlanan (ton olarak) miktardır. 1932 yılı et üretim rakamı istatistiklerde yoktur.

Rakamlar ton olarak toplam tüketimi gösteren endekslerdir.

Depresyon yıllarında et üretimindeki artış, üreticinin hayvanları besleyemeyip, kesime vermesiyle ilgilidir. Hayvanlara yedirilen tuzdaki azalma (Tablo : V - b) bunun en kesin göstergesidir.

Millî bankaların (ödenmiş sermaye artı ihtiyatlarına kâr ekisi zararlarının oranı olarak) kârlılığı, 1925-6'da ulaştığı maksimumdan cazararak, 1935'de % 3.4'e kadar düşmüş, ancak 1938'de 1930'daki düzeyine çıkabilmiştir (Tablo III b). T.C. Ziraat Bankasının köylüye verdiği krediler depresyon içinde artmamakla beraber pek azalmamıştır; fakat, bankanın 1925-6'daki % 6'daki % 6 gibi nisbeten yüksek kârlılığı 1927-9'da % 5'e inmiş, 1934'e kadar hiç kâr etmemiştir. 1936-8 aralığında sermaye 100 milyona çıktığı için, kârlılığı % 1 civarında kalmıştır. Elde rakam bulunan 1927-32 yıllarında, sermaye şirketlerinde kâr-zarar gelişmesi şöyledir: 1927'de, (yarıdan fazla banka için) kredi faizi oranı % 12'dir; oysa, ticaret, sanayi ve madencilik şirketlerinin kârlılık oranı % 10 bunun altındadır; sadece, yabancı ve

millî bankaların kârlılık ortalaması buna eşittir. Hernekadar, bankaların geri kalan yarısı % 8-12 arasında kredi faizi uyguluyorsa da, 1927'de dahi kârlarda sıkışma başladığı anlaşılıyor. 1930-32 aralığında ise, başta maden şirketleri, yabancı bankalar olmak üzere kesin zarar vardır. Ancak, sanayi şirketlerinin (aşağıda görüleceği gibi) depresyon içinde kârlarını artırebildikleri, millî bankaların ise kârlılığı azalsa da yine de kâr etmeğe devam ettikleri anlaşılıyor (Tablo VI d). Tarımda ekilişler, 1926'ya kadar artmış, bu düzeye ancak, tekrar 1934'de ulaşabilmiştir; tarım makineleri ithalatı ise, 1928'de bir maksimuma ulaştıktan sonra değer olarak sürekli azalmış, 1933'de, bunun % 10'na kadar düşmüştür, (Tablo IV). (41) Yukarıda, rakamlarla çizilen tabloya daha önce değindiğimiz, tahakkuk eden vergilerden tahsil edilen oran (Tablo I b) ve paranın dolanım hızındaki yavaşlama (Tablo III a) eklenirse, ekonomik durgunluğun göstergeleri tamamlanmış olur. Nitekim, daha 1929'da vergilerin ve inhisar fiyatlandırmasının etkisini inceleyen bir yazar (T. Mouhiddin, a.g.e. S. 224) şöyle demektedir: «Bu uygulama lüks mallar veya gereksiz mallar —tütün, alkol, av malzemesi gibi— için kabul edilebilir; fakat, petrol, şeker gibi zorunlu malları kapsadığında, önemli sakıncaları taşır. Amacı Hazineye gelir sağlamak ve Türkiye'de bazı sanayi mamulleri üretimini teşvik etmek olduğu ölçüde, üzerine yansıdığı malı pahalılaştırır. . . .Korkulur ki, bunu izleyerek, ilişkin olduğu malın üretimini artırmak yerine, tüketimi kısararak, bu malın üretimini engellemesin» (42). Nevar ki, bu yaygın durgunluk ve tüketim kısılması içinde, bayındırlık yatırımları devam ettiği gibi, sanayi de kârlı hale gelmiş, Osmanlı'dan devralınan üretim yapısı da değişmeğe başlamıştır.

2) Borç ödeme ve millileştirmeler:

İç piyasada genel olarak harcanabilir geliri ve yaygın kullanımı olan malların tüketimini azaltan bu etkenler, dış ticaret-kambiyo etkenlerinin ithalatı kısıtlayan ve yapısını değiştirenlere eklenince, Türkiye'nin ithalatında önemli miktar ve yapı değişmesi ortaya çıkmıştır. Toplam ithalat, 1925 ve 1929'da ulaştığı düzeyin (değer olarak) yaklaşık 1/3'üne kadar (1933) düşmüştür (Tablo II a). Büyük dış kredi olanaklarının bulunmadığı 1930'larda, ithalatın ihracat tarafından be-

(41) Bu azalış değer itibariyledir. Hernekadar, ithal malları fiyatında % 30 kadar düşüş olduysa da, bu, ithalattaki azalışı açıklamamaktadır. Miktar (ton) olarak tarım makineleri ithali azalışı şöyledir: 1925'de 5.3 bin, 1928'de 4.4 bin, 1929'da 3 bin, 1930'da 2.4 bin, 1931'de 1.5 bin, 1932'de 1.47 bin.

(42) «Cumhuriyet Devri Maliyesi-Devlet İstikrazları» **Maliye Mecmuası**, Maliye Vekâleti, Cilt 2, Sayı 6,2. Teşrin-I. Kanun, 1937. R.Ş. Suvla, «Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde Devlet Borçları» **CHP Konferanslar Serisi** Kitap a. Ankara 1939

TABLO : V - b

İNHİSAR MALLARI YURTIÇİ TOPLAM TÜKETİMİ
(Miktar olarak satışlar : 1927 = 100)

Yıllar	Kibrit	Tuz	Tütün
1927	100	100	100
1928	96.7	83.6	103.1
1929	82.1	104.2	107.1
1930	99	81.4	101.8
1931	90.7	77.0	90.1
1932	87.2	76.2	108.2
1933	89.7	77.2	115.3
1934	105.2	70.7	111.2
1935	134.0	118.0	120.4
1936	145.2	136.3	125.5
1937	156.6	165.8	131.6
1938	172.0	138.2	138.8

Kaynak : İstatistik Yılığ 1937 - 38, Cilt 10, Ankara.

Tuz ve tütün satışları ton olarak; kibrit satışı 5000 kutuluk sandık olarak.

lirlenmesi olağandır. Ancak, Türkiye, 1930-37 aralığında, 1932'nin kötü ürün yılı olmasına rağmen sürekli ihracat fazlası sağlamıştır; bu ihracat fazlalariyle, Osmanlı borçlarını ve demiryollarının millileştirilmesinin gerektirdiği dış ödemeleri yapabilmıştır. 1928 Andlaşması'na göre 1929'da yapılan ödemeden sonra, Türkiye'nin Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda saptanan esasların yükünü kaldıramayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine, Nisan 1933'de yapılan Paris andlaşması, yükü biraz daha azaltmıştır.

Buna göre toplam borç 62.6 milyon frank kabul edilmiştir; 79.8 milyon TL. kâğıt lirasına eşittir. Fransız frangının 1936'da devalüe olmasıyla, ödemenin devalüe olan dolarla yapılmasının kabulü, borcun döviz yükünü tekrar % 40 azaltmıştır. Buna rağmen henüz TL'nin dış değerinin yükselmediği 1930'ların başında, bütçenin % 13-18'i buna ayrılmak durumunda kalmıştır. Çeşitli millileştirmeler için yapılan ödemelere gelince; demiryolları için 1937'e kadar (Mersin-Tarsus-Adana; Anadolu, İzmir-Kasaba, Aydın ve Şark demiryolları hatları için) 62.9 milyon ve İzmir-İstanbul rıhtımları, Haydarpaşa limanı ve Ereğli şirketiyle birlikte toplam 71 milyon TL. ödenmiştir (42). (Geri kalanı da, uzun vadeli borça dönüştürülmüştür.) Böylece, tüketim kısılması, tüketim malları ithalini azaltırken Osmanlı mirasının tasfiyesinin önemli bir nedeni olmuştur.

Diğer taraftan, ihtalatın da yapısı büyük değişikliğe uğramıştır:

1923-9 döneminde, ithalatın % 20'si (Makine, demir-çelik ve ulaştırma araçlarından oluşan) yatırım malları, % 10'u (akaryakıt, deri, kauçuk gibi) hammaddeler geri kalanı da (% 70) başta pamuklu ve yünlü olmak üzere, çeşitli tüketim mallarıdır. 1932'de oysa; tüketim mallarının toplam ithalattaki oranı % 46, 1936'da % 36'dır; buna karşılık, yatırım mallarının payı, sırasıyla % 30 ve % 40'dır. Diğer bir deyişle, iç piyasada tüketimin kısılması ve yatırım/GSMH oranının yükselmesi, ithalatın terkiibini de değiştirmiştir.

3) Köyde sermaye yoğunlaşması :

Bu dönemde kapital birikimi veya borç ödeme kaynağı, iç piyasada üretilen ve/veya ithal edilen ve geniş kitlenin kullandığı tüketim malları miktarındaki mutlak azalıştır. Ancak, (izleyen paragrafta sanayileşme ile ilgili olarak görüleceğ, gibi) köyde harcanabilir gelir ve bunun satınalma gücü azalışı sadece vergiler yoluyla devlete kaynak aktarmakla kalmamıştır; iç fiyat makasının işleyişi ve köylünün fakirleşmesi de aynı yolda etki yapmıştır (Bu konu, pgf 4'de uzun boylu incelenmiştir.) Ancak, istatistiklerle saptaması çok güç olmakla beraber, depresyon içinde bir de köyde sermaye yoğunlaşması olayının ortaya çıktığı anlaşılıyor: dış ve iç fiyat düşüşleri ve arada bir tekrarlayan kötü ürün yıllarına ağırlaşan vergi yükü de eklenince, Türk ekonomisinin varolan koşullarında, fakir köylüden kaynaklanan şöyle bir olanak da doğmuştur:

Vergilerin üzerine konduğu toprak ve (arz elastikiyeti düşük) reel kapital eşyası ve/veya hayvanların satış fiyatını düşürdüğü bilinmektedir. Vergilerin ağırlaşan yükünü taşımak ya da depresyon koşullarında geçimini sağlamak durumundaki (özellikle pazara dönük olan) köylü, murabaha faizlerinde borçlanmak durumunda kalmıştır; eğer borcunu ödeyebildiyse, depresyonda ağırlaşan tefeci faizleri dolayısıyla, murabahacıların kârlarını artırmıştır; eğer ödeyemediyse, toprağını, hayvanını ve varolan kapital eşyasını murabahacıya kaptırılmış, ölü fiyatına sattığı üretim araçlarıyla, murabahacılara kapital kazancı sağlamıştır. Bazen de borçlanmadan, depresyon içindeki düşük fiyatlardan toprağını, hayvanını ve teçhizatını elinde sermaye olanlara satmıştır; topraktan kopmuştur. Oysa, bir taraftan 1938 ve sonrası (özellikle İkinci Dünya Harbi bekleyişinin etkisiyle) yıllarda yükselen ürün fiyatları, bir taraftan 1936'da saptanan düşük tahrir değeri üzerinden Arazi vergisinin yükünün azalması, toprak değerlerini artırmıştır. Bu da, düşük fiyattan toprakları ele geçirenlere kapital kazancı sağlamıştır. Aynı durum köylünün başlıca kapital stoku olan hayvanlar için geçerli olmuştur. Köyde murabahacı, ya köylünün ürününü satın alan ya da ona tüketim malı veya girdi satan tüccar, veya büyük toprak sahipleridir. Varolan koşullar,

fakirleşen küçük köylüyü tasfiye ederken, bunlar elinde sermaye ve toprak yoğunlaşması olayını da yaratmıştır (43).

4) Sanayide kârlılığın artışı, gelişme ve sermaye yoğunlaşması:

Türk ekonomisinde depresyon-deflasyon sürecinin bellibaşlı özelliği, sanayiin çok kârlı olmasını sağlayan koşulları içermesindedir. Bununla ilgili bir kısım etkenlere incelememizin çeşitli yerlerinde değinilmiş olmakla beraber, kısaca tekrar değinmekte yarar vardır. Bu etkenler şöyle sıralanabilir.

i) Ekonominin ithal kapasitesindeki azalış: Türk ekonomisi, 1925'de ulaştığı ithal kapasitesine (toplam ihracat değeri/ithal malları fiyatları) 1938'de dahi ulaşmamıştır; 1932-36 aralığında ise, ithal kapasitesi bir «dip»e inmiştir. (Tablo II a) 1920'lerde ithalatının % 70'e yakın kısmı tüketim mallarından oluşan Türk ekonomisi, böylece, 1930'larda bunların ithal ikamesine geçmek için gerekli dürtüyü bulmuştur; mutlak olarak azalan ithalat, yerli üretimin iç pazar sorununu çözmüştür. Meselâ, ithal ikamesine konu olan iki bellibaşlı üründen pamuklu dokuma ithalatı 1925-6'da 25.5 bin tondan 1930'larda yarı yarıya azalmış; şeker ithalatı 1925-9 aralığında yılda ortalama 64 bin tondan 1934-5'de 3 bin tona düşmüştür. Bir taraftan dış dünyada ihrac malları talebindeki azalış ihrac malları değerini azaltırken, bir taraftan ithal malları fiyatlarının aynı oranda azalması tutulmuştur. Ayrıca, 1920'lerin ticaret, döviz spekülasyonu, banda başlıca etken olmuştur.

ii) Dış ve iç piyasada mübadele hadlerinin sanayi lehine değişmesi:

1927 yılından itibaren dış dünyada tarım ve maden kaynaklı hammaddelerin fiyatları mamul mal fiyatlarına oranla daha şiddetle düşmüştür. İç piyasada ise, TL. dış değerinin aşırı yüksek tutulması ihrac malları aleyhine iç mübadele hadlerini değiştirmiş; dış ticaret koruması, döviz kontrolü, gümrük vergileri, dolaylı vergiler, inhisar fiyatlandırması gibi yöntemlerle mamul fiyatları dış dünyanın üzerinde tutulmuştur. Ayrıca, 1920'lerin ticaret, döviz spekülasyonu, bankacılık, madencilik, gibi kârlı faaliyetleri de kârlı olmaktan çıkmıştır.

(43) Gerçekte, bu durum, günümüzde de sürüp gitmektedir. Ancak, sözkonusu dönemde yaşanan koşulların bu durumu keskinleştirdiği açıktır. Çok kesin bir gösterge olmasa da, 1925-30 döneminde, Türkiye çapında tütün üretiminde çalışan aile sayısı ve aile başına ekilen toprak, metindeki görüşü destekleyebilir: tütün eken aile sayısı, 1925'de 180 bin, 1926'da 169.3 bin 1927'de 178.5 bin, 1928'de 110.9 bin, 1930'da 99.7 bindir. Buna karşılık, aile başına işlenen dönüm, aynı yıllarda sırasıyla, 3.9, 4.1, 4.7, 6.0, ve 7.1 dir. T.C. İnhisarlar Umum Müdürlüğü İstihbarat Bülteninden İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, Ankara 1934, s. 74'de nakledilmiştir.

iii) Mübadele hadlerinde sanayi lehine olan bu değişme, başlıca üç yoldan sanayide kârlılığı arttırmıştır: bir kere, tarımsal veya madensel hammaddeleri işleyen sanayilerde, hammadde maliyeti düşmüştür; ikincisi, gıda maddeleri nisbî fiyatı düşmüştür. Bu da, işçi ücretlerinin çok düşük düzeylerde kalmasını, sağlamıştır. Üçüncüsü, köy kesiminin aleyhine işleyen fiyat makası, bir taraftan işçinin alternatif maliyetini düşürmüştür; bir taraftan köylüyü topraktan koparmıştır (44). (Elde veri bulunan Teşviki Sanayi Müesseselerinde) 1935-7 aralığında, reel ücretler de düşmüştür. (Tablo VI c) 1936'ya kadar asgarî ücreti saptayan bir İş Kanunu da bulunmadığına göre, varolan koşullar, bir taraftan gayrisafî üretim değerinde katmadeğer payını bir taraftan da katmadeğerde kâr payını yüksek tutmağa yardım etmiştir. Nitekim, gayrisafî üretim değerinde kâr payı 1932-39 aralığında % 36-39 arasında, ücret payı % 9.7-11.6 arasında değişmiştir. (Tablo VI a). Emeğin çok ucuz olması dolayısıyledir ki, bu müesseselerde büyüme, emek-yoğunluğunun artması (Tablo VI c'de K/L oranının azalması) ile birlikte gitmiştir.

iv) Bu etkenlere (28/5/1927 tarihli ve 1055 sayılı) Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanabilmek için gerekli koşullara sahip olan (45) kurumlara devletçe ek olarak sağlanan yararlar (işletme belediye sınırları dışında ise bedelsiz arazi sağlamak, içindeyse bedelini 10 yılda ödetmek; tahvil ve hisse senetlerini damga resminden muaf tutmak; arazi ve tesisleri Arazi, Kazanç Müsakkafat, Maktu Zam Vergilerinden ve belediye ruhsat resimlerinden muaf tutmak; kuruluşların yapımı, genişletilmesi ve işletilmesi için gerekli hammaddeler, alet-makine-

(44) Ş.R. Hatipoğlu, bu olayı şöyle dile getiriyor: «Bugün Türkiye'de... «ziraatları firar'dan bahsedilemez. Yani, çiftçi nüfusunun alay alay köylerden şehirlere akını... henüz vaki değildir. Fakat... buhranın tesiriyle köylüyü toprakta yerleştiren bağların gevşediği... tesbit olunan bir... memleketin birçok yerlerinde çiftçiliği terk bir vakıa olmuştur... 1932'de orta Anadolu'da yapılan araştırmalarda hemen hemen erkekleri boşalmış köylere rastlanmıştır... 1934 senesinde Malatya-Diyarbakır demiryolunda Orta Anadolu köylülerinin çalıştığı müşahade edilmiştir» a.g.e., s. 86 - 7.

Aynı olayı İ.H. Tökin de şöyle vurguluyor. (Buhranla ilgili «yoksulluk olayının sonucu»)«... yorganları sırtlarında köylerini terkederek kasaba ve şehir yollarını dolduran köylü kafileridir. Fakat köyünü bırakarak iş aramaya giden bu köylüler nerede iş bulacaklar?» İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara 1934, S. 144. Oysa, bu dönemde, kentli nüfus oranında bir değişme gözlenmiyor. Bunun bir nedeni, Türkiye'yi terkeden azımlıkların kenti nüfusu azaltması, bir nedeni de köyden göçün geçici olması, bundan ötürü de Nüfus Sayımında yakalanamaması olabilir. Ayrıca, bu dönemde köy nüfusunun doğal artış haddinin-yaşam şartlarının düşüklüğünden ötürü, çok yüksek olmayacağı açıktır.

TABLO : V - c
DENİZYOLLARINDA YOLCU VE YÜK NAKLİYATI,
İTHAL EDİLEN PETROL VE KAHVE MİKTARI
(1924 - 38) (1924 = 100)

Yıllar	Yolcu sayısı	1924 = 100		
		Yük (ton)	Petrol ithali (ton)	Kahve ithali (ton)
1924	100	100	100	100
1925	111.4	141.5	134.0	112.0
1926	127.0	180.7	93.7	114.7
1927	127.1	209.0	111.5	107.8
1928	132.8	206.5	109.9	109.8
1929	128.8	201.7	122.5	121.5
1930	120.6	205.0	74.6	119.0
1931	111.7	211.0	82.2	115.6
1932	94.1	185.9	75.6	94.3
1933	84.0	159.1	28.5	97.8
1934	148.0	304.7	80.8	102.8
1935	155.6	290.9	71.3	94.0
1936	249.7	452.9	71.3	117.4
1937	283.8	540.8	92.5	110.3
1938	309.5	579.8	108.0	114.9

Kaynak : İstatistik Yıllığı 1937 - 38, Cilt 10.

ler, yedek parçaları gümrük resimlerinden muaf tutmak; ve bunların demir-denizyollarında naklinde % 30 indirim yapmak; Bakanlar Kurulu kararı ile mamul madde değerinin % 10'na kadar prim verebilmek; gibi) da, gözönünde tutulduğunda, sanayin niçin kârlı olduğu daha iyi anlaşılır.

Kısacası, serbest fiyat sisteminin sanayii kârlı hale getirmesine devletin sağladığı yararlar eklenince, sanayiinin kurulması için gerek-

- (45) Kanundan sanayi girişimleri gibi maden ocakları da yararlanabiliyordu. Metinde belirtilen yararların tümünü sağlamak için enaz 10 beygir gücü kullanmak ve bir yılda en az 1500 gündelik ödemek gerekiyordu. 10'dan az beygir gücü kullanıyorsa ve 750 gündelik ödeyecek kadar işçi çalıştırıyorsa, bu yararların (derece derece) daha azını elde edebiliyordu. Maden ocaklarında ise (taş ocakları hariç) sermaye büyüklüğü kistas tutulmuştu. Kanundan yararlanan işletmelerin sayısı, 1932-39 döneminde 1473-1103 arasında değişmişti. Oysa, 1927 sayımı 65,245 sanayi işletmesi bulunduğunu gösteriyor. Ancak, işletme sayısı itibarıyla toplamın % 3 ünü, fakat çalışan işçi ve üretim değeri itibarıyla çok daha yüksek bir oranı oluşturan işletmeler bu kanundan yararlanabilmiştir.

li dürtüler ortaya çıkmıştır. Ancak, bu gelişmenin ekonominin özel kesiminde birikim olanaklarının zayıfladığı, fakat, devletin millî gelirden bütçe varidatının oransal payını artırarak bu olanakları elinde topladığı döneme rastlaması da üzerinde durmayı gerektirir. (46) Herhalde, devlet eliyle sınıai girişimler kurulmasını 1932'den itibaren kişilerin kafasındaki bir felsefi ilke olmaktan çıkarıp, fiilen uygulanabilir bir politika haline getiren de, bu değişme olmuştur. Genel fiyat seviyesindeki düşüşün bürokrasiyi zenginleştirilmesi, devlet işletmeciliğinin iş öğrenme olanaklarını yaratması, rakip mesleklerdeki fakirleşme de, 1930'larda, devlet memurlarının girişimcilikte çoğunluğu (1931-40 döneminde kurulan işletmelerin başındakilerin % 74.2 si (47) oluşturması sonucunu vermiştir. Böylece, devlet, gerek doğrudan sanayi girişimlerini kurmak gerek dolaylı biçimde özel ekonomiye girişimci yetiştirmek suretiyle, ekonominin sanayileşmesinde öncülük eder hale gelmiştir.

Sanayileşmenin, 1930'larda, depresyon içinde ne denli canlı olduğu, sadece üretimin artmakla kalmayıp, sermayenin yoğunlaşmış firma ölçeğinin de büyüdüğü (Tablo VI c ve d) anlaşılmaktadır: 1932-9 döneminde Teşviki sanayi müesseselerinde, gayrisafi üretim değeri (cari fiyatlarla) 2.4 katı artmış, işletme başına ödenen «ücret ve maaş» firma ölçeğinin göstergesi sayılırsa, bu da, yaklaşık 3 katı ve tesisat artı bina kıymeti 2 katı büyümüştür; yine aynı olguya gösterge sayabileceğimiz bir diğer öge, bu «müessese»lerin hukuk yapısında ortaya çıkan değişmedir: limited şirket ve anonim şirket olarak örgütlenen sermaye şirketleri, 1932'de toplamın % 8.1'i, 1935'de % 11.4'ü, 1939'da % 13.4'dür; devlet ve belediyeye ait kurumlar ise aynı yıllarda, sırasıyla, toplamın % 2.1'i, % 4.8'i ve % 9.7'ni oluşturmuştur. Buna karşılık, küçük işletme ölçeğine gösterge sayabileceğimiz tek kişi tarafından işletilen kuruluşlarla adi şirketlerin payı toplamın % 68.4'ünden, % 56.4'e inmiştir ayrıca, kanundan yararlanan müessese sayısı da azalmıştır. Bu «müessese»lerin büyümesini sağlayan kaynak ise, gayrisafi üretim değerindeki kâr payının büyüklüğüdür: hammadde ve çalışanlara yapılan ödemelerin düşük kalmasını sağlayan yukarıda incelenen olanaklar, fiyatların şişmesini sağlayanlarla birlikte, kâr payını yüksek tutmuş ve yeniden yatırım olanakları yaratmıştır. Sayısı azalan işletmelerde artan sayıda işçi çalışmıştır: gerçekten, 1927'de, bu müesseselerde 27 bin sanayi işçisi çalışırken,

(46) Konjonktür dalgalarının sanayii kârlı hale getirdiği depresyon dönemlerinin ekonominin tasarruf-yatırım kapasitesini azalttığı, bunun da sanayileşme açısından çelişik olanaklar yarattığı Tarım ve Gelişme kitabımızda teorik açıdan anlatılmıştır. Bkz, Bahis XII, XIII, XVII., İstanbul 1977, İF yayını.

(47) E. Soral, Özel Kesimde Türk Mütessesleri, Ankara İTİA yayını, s. 36-7.

TABLO : V - d

DEVLET DEMİRYOLLARINDA YÜK VE YOLCU NAKLİYATI (1927 = 100);
DEVLETÇE DEMİRYOLU YAPIMINA HARCANAN TUTAR (Milyon TL.); VE
DEMİRYOLLARININ UZUNLUĞU (Km.)

Yıllar	Devlet demiryollarında nakliyat (1927 = 100)		Demiryolu yapımına harcama (Milyon TL.)	Devletçe yapılan demiryolları (Km.)	Şirketlerden devlete geçen (Km.)
	Yolcu	Yük			
1924	—	—	8.7	—	—
1925	—	—	29.0	201	1378
1926	—	—	43.9	252	1378
1927	100	100	72.3	517	1734
1928	102.3	93.4	151.5	651	1802
1929	127.5	101.7	161.4	964	1802
1930	95.3	86.1	203.3	1459	1802
1931	74.3	90.4	225.6	1595	1843
1932	98.2	59.9	232.6	1859	2014
1933	94.7	70.6	245.7	1922	2019
1934	105.8	103.6	260.8	2011	2722
1935	164.3	119.8	282.5	2492	1322
1936	175.4	206.6	301.3	2671	3669
1937	220.5	274.3	320.3	2815	3743
1938			341.6	2971	3743

Kaynak : Yolcu ve yük nakliyatı tren/km. esasına göre. İstatistik Yıllığı, 1937 - 38. Diğerleri için, "Rakamlarla Türkiye" a.g.e.
Demiryolu yapımına harcama ve hatların uzunluğu birikimli rakamlardır.

sayıları 1939'da 90,000'e, yani toplam sanayi işçilerinin (350 bin) yaklaşık 1/4'ne varmıştır.

1930'larda ortaya çıkan yabancı sermaye niteliğindeki değişme de üzerinde durmayı gerektirir niteliktedir: bir taraftan ekonomiyi «millileştirme» amacıyla bunlara karşı daha 1920'lerde başlayan dolaylı girişimler, bir tarafta depresyonun etkileri, bir taraftan doğrudan millileştirmeler sonucu, sayısı 1929'da 114'e varan yabancı şirketler 1933'de 71'e inmiş, 1939'da tekrar 90'a yükselmiştir. Nevar ki, yabancı sermayenin üretim faaliyetleri itibariyle dağılımı 1924-39 arasında sanayi lehine değişmiştir: (48) banka sayısı 23'den 10'a, ma-

(48) Yabancı şirketlerle ilgili 1939 rakamını Türk Ticaret Yıllığı: 1939 - 40, İstanbul 1940'da verilen firma isimlerinden çıkardık. Başka kaynak bulamadık, Ancak, bazı firma isimleri, işin niteliği konusunda kesin gösterge olamamaktadır.

dencilik şirketleri 6'dan 2'ye inerken, demiryollarında, ortadan silinip, belediyeye ait imtiyazlarda azalırken, sanayi şirketlerinin sayısı 12' den 20'ye çıkmıştır. Diğer bir deyişle, yabancı sermayenin ekonomideki payı azalmakla kalmamış, aynı zamanda, niteliği de değişmiştir: sanayii ekonomide kârlı hale getiren koşullar, devletçe izlenen politikaya eklenerek yabancı şirketlerin de bu alana yönelmesini sağlamıştır.

Türk ekonomisinin 1927-35 aralığında yaşadığı deflasyon-depresyon sürecinin, böylece, çok ilginç bir yönü ortaya çıkmaktadır: kısmen dış dünyadaki bunalımın, kısmen kötü ürün yıllarının kısmen ekonominin kurumsal yapısı ve iç dinamiğinin buna karışmasıyla ortaya çıkan durgunluk, Batı'nın kapitalist ekonomilerinin yaşadığından çok farklıdır. Batı'da, bankalar ve sanayi şirketleri öncelikle tasfiye olmuştur. Oysa, Türkiye'de, kârlılıkları azalsa da millî bankalar kâr etmeğe devam etmiş, sanayi ise kurulmuş, gelişmiş ve büyümüştür. Böylece, Türk ekonomisinde, devlet ve belirli toplum katlarında kapital birikim olanaklarının artırıldığı bu depresyon içinde, «yerli sanayi kurulması» olgusu da, devlet öncülüğünde gerçekleştirilmiş; ekonomiyi millileştirme girişimlerine bir dayanak daha yaratılmıştır. Bu gelişmenin sonucunda sanayiinin millî gelirdeki payı (1923-9) % 11.1' den, % 15.7'ye (1930-9) yükselmiştir. (49)

IV — Deflasyon-Depresyon Sürecinin Aşılması: 1935-38

Gerek iç gerek dış etkenlerin karışımı 1935'den itibaren ekonomik faaliyetin (sanayi hariç) indiği «dip» ten kurtulmasını sağlamıştır: dış etkenler, dış ticaret mübadele hadlerinin iyileşmesi, ihracatın artması ithal kapasitesinin «iyileşmesi» Türkiye'nin dış ticaretten kayıplarının azalması ve TL'nin yabancı paralar karşısında dış değerinin yükselmesi, böylece, Osmanlı borçları ve millileştirmenin TL ile bütçe yükünü azaltması ile ilgilidir (Tablo II a ve b). (1930'da bir ABD şirketinden alınan 10 milyon dolar, yani 12 milyon TL'ye ek olarak) 1934 ve 1938'de alınan uzun vadeli dış krediler de (sırasıyla Ruslardan 8 milyon altın dolar veya 16.5 milyon TL. 20 yıl vadeli dokuma sanayiinin geliştirilmesi için ve İngiltere'den Karabük Demir-Çelik Tesisleri için 82 milyon TL.) vergilerle uzun vadeli yatırımları finanse etmek gereğini biraz da olsa hafifletmiş olsa gerekir. 1937 ve 1938'de dış ticareti liberalleştirme (Türkiye ile klering ve diğer and-

(49) T. Bulutay, «Türkiye'nin 1923-72 dönemindeki iktisadi büyümesi üzerine düşünceler» Maliye Enstitüsü Konferansları. Yıl 1974, Seri 23, İstanbul 1975. Ancak, bu oran carî fiyatlarladır. 1930'larda nisbî fiyatların sanayi lehine dönmemesinden ötürü, carî fiyatlara dayanan bu oranın —sabit fiyatlara dayanan nazarın— büyümesine nedendir.

TABLO : VI - a

**TEŞVİKİ SANAYİ KURULUŞLARINDA
GAYRİ SAFİ ÜRETİM DEĞERİ VE BUNUN DAĞILIMI
(1932 - 39)**

Yıllar	(000 TL.)				% G. S. üretim değerinde		
	G. S. üretim değeri	Hammaddeler	İşletme mas.	Ücret + Maaş	G. S. Kâr	Kâr	Ücret + Maaş
1932	137 936	74 154	8 659	15 411	39 712	28.8	11.2
1933	154 306	73 633	8 133	16 075	59 082	36.3	10.4
1934	182 739	85 530	7 580	18 926	70 703	38.7	10.4
1935	203 531	97 973	11 326	19 822	74 410	36.6	9.7
1936	227 249	110 166	11 051	22 390	83 642	36.8	9.9
1937	258 675	117 402	15 024	25 998	100 251	38.8	10.1
1938	273 968	126.165	18 133	31 883	97 782	35.7	11.6
1939	331 366	148 376	19 083	35 715	128 192	38.7	10.8

Kaynak : Rakamlarla Türkiye, cilt II, a.g.e. Bu döneme ait kaynaklarda "Yevmiye" deyimi işçi ücreti; ücret deyimi de memur maaşı yerine kullanılmaktadır.

laşmaları olan ülkelerden yapılan ithalattaki kısıtlamaların kaldırılması girişiminin ise, sürekli olması sözkonusu değildi (50).

Bunlara ek olarak, 1935 sonrasında, öncelikle ticarî banka kredilerindeki genişleme ile ilgili olmak üzere, para arzı genişlemiş, 1938'de (1935'e oranla) % 35 artmıştır; genel fiyat seviyesinde yükselme başlamış, bu da genel fiyat seviyesindeki düşüşün yarattığı (ticarî borç yükünü, reel faiz haddini ağırlaştırmak, iflaslara neden olmak) sakıncayı, özel girişimciler için ortadan kaldırmıştır. Bunu paranın dolanım hızındaki artış izlemiştir. (Tablo III a). Gerek tarım ürünleri ihracatının dış dünyadaki talep artışı izleyerek gerek uygulanan politika ve elverişli hava şartlarının etkisiyle 1936-8'in «bol ürün» yılları olmasının etkisiyle köyde satınalma gücünü yükseltmesi (Tablo IV) gerek «Teşviki Sanayi Müesseselerinde» reel işçi ücretlerinin ve çalışanlar sayısının artması (Tablo VI a ve c) geniş kitlelerin satınalma gücünü bir miktar iyileştirmiştir. Fakat, daha önce belirtildiği gibi, kredi hacmi genişlese de tarım kredileri dışında faiz haddinin indirilmesi 1938; beklemiştir.

(50) 1938'de bu girişim sonucu dış ticaret açık vermiş, 1939'da kısıtlamalar tekrar konmuştur. Çünkü, ithalat 1936'da 93 milyon TL'den 1938'de 150 milyon TL'ye çıkmıştır.

Daha 1930 yılında, ekonominin yaşadığı durgunluk, yöneticilerin dikkatini çekmekten geri kalmamıştır (51). Bunun vergi sisteminin kurumsal yapısıyla ilişkisi anlaşılmalı ki, 1934-8 aralığında, vergileri hafifletmek için çeşitli girişimler yapılmıştır: Hayvan vergisi, 1934'den itibaren iki kez (2897 sayılı ve 3343 sayılı kanunlarla) indirilmiş, sığırdaki vergi % 45, tiftik keçilerinde % 15 azaltılmış, 1938'de doğrudan getirisi olmayan (at, eşek, katır) hayvanlar vergi konusu olmaktan çıkarılmıştır. Arazi Vergisi için (toprak değerlerindeki düşüşü gözönüne alabilecek) yeni tahrir değerleri, 1936-7 yıllarında saptanmıştır. Ayrıca, Arazi Vergisi bakayasının 1935 yılı sonuna kadar olan kısmı, tamamen «terkin» edilmiştir. Tüketim vergileri ve inhisar kârlarında da büyük indirim yapılmıştır: tuz fiyatı % 50 azaltılmış, benzindeki resim ve vergi % 50 indirilmiş, amerikan bezi-şayak-çulaki gibi köylünün ve fakir halkın kullandığı dokumalardaki tüketim vergileri % 25-75 azaltılmış; muvazene Vergisi % 20 indirilmiş, tıbbî ve ispençiyari müstahzardan alınan tüketim vergileri tamamen kaldırılmış; şekerden alınan istihlâk vergisi kg'da 12 kuruştan 4 kuruşa indirilmiş; ticarî evrakın damga resmi % 50 azaltılmış; eğlence yerlerinden alınan Kazanç Vergisi % 50'den fazla, tiyatro ve sinemalardan alınan resimler % 60 indirilmiştir. (52). Bu girişimler de, halkın harcanabilir gelirini ve satınalma gücünü artırmaya yardım etmiştir. Buna ek olarak Kazanç Vergisi yükümlülerinin ödediği Muvazene Vergisi % 2 oranında azaltıldı; vergi daha müte-rakki hale (1934, 1936 ve 1937'deki değişikliklerle) getirildi. Şurası ilginçtir ki, vergilerdeki bu indirime rağmen, ekonomik hayatın canlanmasını izleyerek, 1935'den itibaren vergi varidatı sür'atle arttı (Tablo I b).

Diğer taraftan, sanayii çok kârlı hale getiren koşulların tüketici aleyhine işlediği anlaşılarak, İktisat Vekâleti (8/6/1936 tarihli ve 3003 sayılı kanunla) sınaî mamullerin maliyet ve satış fiyatlarını kontrol ve tesbite yetkili kılındı. İşçilerin sömürülmesini önlemek için de, (8/6/1936 tarihli ve 3008 Sayılı) İş Kanunu kabul edildi: iş gününün

(51) Bunun bir göstergesi, Serbest Fırka Hareketi'nin, varolan yönetime halkın tepkisinin bir ifade biçimine dönüşmesidir. Hareketin başındaki Fethi (Okyar) Bey'in, muhalefesinde, yüksek vergileri ve bunun nedeni olan demiryolu siyasetini kullandığı anlaşılıyor. (Nakleden, K. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 100 Soruda Dizisi, Gerçek Yayınevi, s. 78). Bunu izleyerek, Mustafa Kemal, 3 ay süren bir yurt gezisine çıkarak (Kasım 1930 Mart 1931 arasında) tepkinin nedenini anlamaya çalışmıştır.

(52) «Parti Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları hakkında Rapor» CHP Büyük Kurultayı, Ankara 29/5/1939, S. 12-3 Vergi ve fiyat indirimleriyle ilgili bölümün bilgi bu kaynaktan alınmıştır.

TABLO : VI - b

**TEŞVİKİ SANAYİ KURULUŞLARINDA
HUKUKİ ŞEKİLE GÖRE DAĞILIM VE İŞLETME SAYISI
(1932 - 39)**

Yıllar	İşletme sayısı	Bir kişice işletilen	Adi şirket	Hukukî şekile göre dağılım (%)			Diğer şekiller	Toplam
				+ Limited şirket	Anonim şirket ve belediyyeye ait kurumlar	Devlet özel idareler		
1932	1473	51.4	17.0	8.1	2.1	21.4	100	
1933	1397	57.7	15.5	8.7	2.6	15.5	100	
1934	1310	56.3	15.3	10.0	2.9	15.5	100	
1935	1161	54.4	12.7	11.4	4.8	16.7	100	
1936	1101	50.3	12.2	12.9	7.8	16.8	100	
1937	1116	50.4	9.9	13.6	8.0	18.1	100	
1938	1103	48.0	12.6	13.2	9.4	16.8	100	
1939	1144	45.6	10.8	13.4	9.7	20.5	100	

Kaynak : Rakamlarla Türkiye, cilt II, a.g.e., s. 65.

8 saatle ve haftada 48 saatle sınırlanması, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili kayıtlamalar, asgarî ücretin saptanması, işçi kesimindeki perişanlığı düzenlemekte önemli bir girişimdi. (53) 1938 ve 1939'da, 1937'e oranla, gözlenen reel ücret artışının ne ölçüde bu kanundan etkilendiğini bilememekteyiz; 10'dan fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde Kanunun uygulanması sadece 180 bin işçinin kapsanması demek olsa da, reel ücret artışıyla birlikte işçi sayısındaki artışın çalışanların refahını olumlu biçimde etkilediği yadsınamaz. Bu da, ayrıca, halk kitlesinin satınalma gücünü olumlu yolda artıran bir etkidir. «Endüstriyel Mamulatin Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tesbiti hakkında» 3003 sayılı Kanun ve 3008 sayılı İş Kanunu, 1936'ya gelindiğinde, sanayiın varolan koşullarda bir taraftan tüketici ve işçi katında yarattığı sömürünün bir taraftan da, bunun mal talebini kısıtlayıcı etkisinin sanayiın gelişmesini engelleyeceğinin farkına varıldığını göstermektedir. Ayrıca, İş Kanununun emek-sermaye arasında

(53) 1930'larda devlet işletmelerinde işçi alımında «eksiltme» usulünün uygulanması bunun en açık göstergesidir. 1924 ve 1932'de hazırlanan İş Kanunu Tasarıları ise, 60 saatlik iş haftasını olağan saydığı halde TBMM'den geçip, yürürlüğe girememiştir. Bu bakımdan, 3008 sayılı İş Kanunu çok ileri bir adım sayılmalıdır. Ne var ki, bu kanun İkinci Dünya Harbi içinde askıya alınmıştır.

denge kurulması gereğini savunması, meslekler arası dayanışma ilkesine dayanan bir çeşit korporatif devlet felsefesinden, yöneticilerin, sınıf gerçeğine varması demektir. Depresyon ve sanayileşme ikilisi, bu gerçeği su yüzüne çıkarmıştır.

Diğer taraftan deflasyon-depresyon sürecinin en şiddetle vurduğu köy ve tarım kesiminin durumunu düzeltmek için de, özellikle 1935-38 arasında yeni kurumlaşmalar ve politikalar getirilmiştir: buğday fiyatının 1/4'e düşmesini ve (herhalde) çok kötü ürün yılı olmasını izleyerek daha 1932'de (3/7/1932 tarihli ve 2056 sayılı) «Hükümetçe Ziraat Bankasına Mübayaâ Ettirilecek Buğday hakkında Kanun» çıkarılmıştı. Amaç, Ziraat Bankasının mevsimlik ve konjonktürel fiyat değişmelerini hafifletmesi için alıcı-satıcı olarak piyasaya müdahale etmesiydi. Bankanın uğrayabileceği 1 milyon TL'ye kadar olan zararın hükümetçe karşılanması kabul edilmişti. Bunu karşılamak için de (1/1/1935 tarihli ve 2466 Sayılı Kanunla) «Buğdayı Koruma Vergisi» kondu. Ancak, ilk yıllarda, depolama kapasitesinin sınırlılığı, buğday alım istasyonlarının azlığı, buğdayı koruma amacının etkili olmasını önledi. 1938'de (24/6/1938 tarihli ve 3791 Sayılı Kanunla) Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu; alım merkezi sayısı ile silo kapasitesi artırıldı. Böylece, buğday piyasasına müdahale için gerekli ekonomik temel yaratılmış oldu. Devlet Su İşleri'nin kurulması bunu izledi.

(24/5/1935 tarihli ve 2814 sayılı Kanunla) Ziraat Bankası çiftçi borçlarını 15 yıllık taksitde bağladı; faiz haddi, bunlar için % 3 dü. Daha 1932'de, tarım kredilerinde faiz haddi % 12'den % 9'a indirilmişti. Fakat, tarım kredileri piyasasını düzenleme gayretleri bunlara inhisar etmedi: 1935'de (2836 sayılı Kanunla) Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri kuruldu (54). Amaç, çiftçiyi murabahacıların elinden kurtarmaktı. Ziraat Bankasının sermayesi 1936'da 30 milyondan 100 milyon TL.'ye çıkarıldı, iktisadî devlet teşekkülü haline getirildi.

Toprak dağıtımı da sür'atlendirildi: 1923-34 arası 711.3 bin hektar toprak dağıtılmışken, 1934-38 arasında 300 bin hektar toprak dağıtıldı. 1937'de tarımı geliştirmek için 4 yıllık plan yapıldı: teknik değişme, ağaçlandırma, sulama ve tarımsal ihracatın geliştirilmesi işleri programlandı. (55).

Ürün fiyatları, tarım kredileri, ihracat artışı vergi indirimleri konularındaki olumlu gelişmeler, yerli hammaddeye dayanan ithal-ika-

(54) 1924'de itibar-ı zirai birlikleri, 1929'da zirai kredi kooperatifleri kanunları geçirilmişti. Ancak, bunların etki alanları çok sınırlı kalmıştı.

(55) 1937'de köy kombinaları kurulması da kararlaştırıldıysa da, yürürlüğe konmadı.

TABLO : VI - c

TEŞVİKİ SANAYİ KURULUŞLARINDA BÜYÜME GÖSTERGELERİ
(1932 - 39)

Yıllar	İşletme başına tesisat ve bina kıymeti		İşletme başına ücret + maaş		K/L (1932=100)	Reel ücret (1932=100) (1935=100)
	TL.	(1932=100)	TL.	(1932=100)		
1932	79 796	100	10 463	100	100	100
1933	78 911	98.8	11 507	110	89.8	100
1934	90 461	113.4	14 448	138.1	82.1	108.7
1935	109 219	136.9	17 075	163.2	83.9	100
1936	113 076	141.7	20 337	194.4	72.9	92.9
1937	120 273	150.7	25 296	241.8	62.3	78.6
1938	134 849	169.0	28 905	276.3	61.1	93.5
1939	146 413	183.5	31 219	298.4	61.5	102.2

Kaynak : Rakamlarla Türkiye, a.g.e.

K/L oranı : İşletme başına tesisat ve bina kıymetinin işletme başına ücret + maaşa bölünmesiyle bulunmuştur. Bu oranın sürekli düşmesi ya işletmelerin emek - yoğunluğu daha yüksek teknolojiye geçtikleri ve/veya bu tür mallar ürettikleri ve/veya tesisat - makine fiyatlarının ücretlerden daha sür'atle düştüğünü gösterir.

Reel ücret, genel fiyat seviyesi değişmeleri için düzeltilmiş nakdi ücrettir. 1932 - 34 için işçi başına yıllık ücret; 1935 - 39 için işgünü başına ücrettir. Dolayısıyla bu iki dönem arasında karşılaştırılabilirlik yoktur. 1936'dan sonraki düşüş, İş Kanunu dolayısıyla işgününün kısaltılmasıyla ilgili olabilir.

mesisi sanayilerinin yarattığı hammadde talebine ve elverişli hava şartlarının yarattığı bol ürüne eklenince, 1935'den itibaren köyde ve tarımda canlanma başladı: 1926-34 arasında, yaklaşık aynı düzey etrafında dalgalanan tarımsal ekilişler genişledi; tarım alet ve makineleri ithalatındaki artış, artan yatırımlara da gösterge sayılabilir. (Tablo IV. Yol mükellefiyetinde bedenen çalışanların sayısının 502 bine (1937) düşmesi ise bir diğer göstergedir. (56). Tarımdaki canlanma ve köylünün satınalma gücündeki artış da tüm ekonomiyi etkiledi: 1935-8 aralığında, ekonomi her alanda genişlemeye başladı (Tablo V a, b, c, d). 1934 ocağında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 44 milyon TL. harcanmasını öngördüğü halde 100 milyon TL'den fazla harcama yapıldı; işler vaktinden önce tamamlandı. Türkiye, aramalar ve tüketim malları sanayilerinde modern kuruluşlara ve

(56) Yol vergisi karşılığı bedenen çalışan mükellef sayısı 1933'de 680 bin, 1934'de 711 bin iken, 1937'de 502 bindir. İstatistik Yıllığı 1937 - 38, s. 409.

önemli üretim artışlarına sanne oldu (57). Bu kuruluşlarda çalışanların artan sayısı ve bollaşan üretim tarımdaki genişlemeye eklenince 1935-38 aralığındaki kalkınmayı ve genişlemeyi olumlu yönde etkiledi.

Ayrıca, demiryolu siyasetinin topluma yüklediği ağır yük de 1930'ların sonunda hafiflemişti: 1938'de yabancı şirketlerin millileştirilmesi işlemi tamamlanmış, tazminat ödemeleri 80 milyon dolar tutarında (yaklaşık 101 milyon TL.) uzun vadeli krediye dönüştürülmüştü. TL'nin dış değerindeki artış sayesinde, bunun TL. ile yükü (1929-32 dolar/TL. değerine göre) 169.6 milyon TL'den 101 milyon TL'ye inmiş, yani % 60'na düşmüştü. Artan ekonomik hareketlilik, yolcu ve yük taşımada demiryollarında kapasite kullanımını arttırdığı için (Tablo V d) depresyon içinde çok yükselmesi beklenen kapital/hasıla oranı da düştü. Aynı durum, devlet demiryolları yük ve yolcu taşımacılığında geçerli oldu (Tablo V c).

1935 yılına gelindiğinde, yöneticilerin bilincinde «konjonktür» kavramının yerleştiği, bu yılda «Konjonktür Servisi»nin kurulmasından da bellidir: bu resmî kuruluş, ülkenin nüfus, üretim-stoklar-sürüm, fiyatlar, iç ticaret, ulaştırma, para sermaye piyasaları, vergiler ve devlet maliyesi, ödemeler bilançosu, millî gelir-millî servet, dünya ekonomisi ile ilişkiler gibi sorunlarını incelemekle yükümlenmiştir.

Nihayet, 1927-34 aralığında tarıma yılda ortalama 1 milyon TL. tüm ekonomik faaliyetlere 1.5 milyon TL'yi bulmayan sübvansiyonların da, 1935-8 aralığında birden yükselmesi ilginçtir: 1935'de tarıma 11 milyon TL. ve toplam üretken faaliyetlere 12.3 milyon TL. 1936'da sırasıyla, 5.5 milyon TL. ve 12.4 milyon TL. 1937'de 6.7 milyon TL. ve 12.9 milyon TL. 1938'de 1.1 milyon TL. ve 6.4 milyon TL. (özel ve kamu kesimi dahil) sübvansiyon yapılmıştır. (58) Para arzındaki genişleme (Tablo III a) ile birlikte bu sübvansiyonların da, tüm üretken kesimlerde canlanmayı desteklediği açıktır.

Ekonomik canlanma ile birlikte, tahsil edilen vergi varidatının

(57) Plânda şu sanayilerin kurulması amaçlanmıştı: kimya sanayii (suni ipek, semikok, gül yağı, sülfirik asit, süperfosfat, klor); taş-toprak sanayii (seramik, şişe-cam, çimento); demir-çelik; kâğıt ve selüloz; merinos-yün; pamuklu dokuma; sünger; kenevir. Şeker sanayii de, Plan kapsamı dışında geliştirilmiştir. Ancak, Türkiye'de «Plan» kavramının, sanayileşmede devletçilik ilkesi yerleşmezden önce başladığı anlaşılıyor. Dünya bunalımı patlamazdan (1929) önceki bu arayışlarda amaç ithalatın kısıtlanması ve TL. değerindeki düşüşün önlenmesine dönük olmuştur. İ. Tekeli, S. İlkın, **Dünya İktisadi Buhranı öncesinde, cumhuriyetin ilk plan yapma deneyi**, Makina Mühendisleri Odası, Sanayi Kongresi 1976'ya sunulan tebliğ.

(58) T. Bulutay, Y. S. Tezel, N. Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri : 1923 - 48**, SBF Ankara, Ek Tablolar, Tablo 7.6.

TABLO : VI - d

SERMAYE (Anonim ve Limited) ŞİRKETLERİNDE KÂR VE ZARAR
(1927 ve 1930 - 32)

	İhtiyat + itibari	(000 TL.)			Kâr/Sermaye (%)			
		Kâr (+) veya zarar (-)	1930	1931	1932	1927	1930	1931
Faaliyet dâhı	sermaye							
Ticaret Şirketleri	15 166	— 498	— 1042	181	10	—	—	1.2
Sanayi Şirketleri	31 283	799	1299	1020	10	2.6	4.2	3.3
Millî Bankalar (1)	38 300	2694	2043	1688	12	7.0	5.3	4.4
Yabancı Bankalar	6 000	— 883	— 1073	— 724	12	—	—	—
Maden Şirketleri	17 340	— 1764	— 3017	— 3704	11	—	—	—

(1) Millî Bankalara Sümerbank ile Osmanlı, T.C. Ziraat ve T.C. Merkez Bankaları dahil değildir.

Kaynak : 1930 - 32 yılları için Remzi Saka, **Sermaye ve Kredi Hareketleri**, İstanbul 1933, Kısım III'de verilen istatistiklerden hazırlanmıştır. 1927 yılına ait oranlar, H. Hamit ve R. Saka, "Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi" kitabından, O. Silier, a.g.e. de nakledilmiştir.

tahakkuk edene oranı, 1937'de, depresyon öncesi orana (% 76.4) ulaştığı gibi mutlak rakam olarak vergi varidatı da yükselmiştir (Tablo I b).

SONUÇ :

Bu incelemede, Türkiye'nin yaşadığı depresyon-deflasyon süreci, ekonomiye dışsal (egzojen) etkenleri le ekonominin iç dinamiği ve ekonomi politikası uygulamalarının karşılıklı etkileşmesi açısından yorumlanmıştır. Ekonomiye dışsal etkenler, dış dünyadaki bunalımın dış ticaret hadlerini ve ihracat hacmiyle bileşimini etkilemesi ve reel kayıplar yaratması; ve iç piyasadaki (hava koşullarına bağlı) kötü ürün yıllarıdır. Ekonomi politikası, ekonomiyi «millileştirme» ve kapital birikimini sür'atlendirme amacına dönüktür: döviz ve dış ticaret politikaları, para-kredi politikası ve maliye politikası bunun başlıca araçları, Osmanlı borçlarının ödenmesi, başta demiryolları olmak üzere çeşitli millileştirmeler, yine başta demiryolları alt-yapının kurulması ve ilk sanayileşme girişimleri de başlıca amaçlarıdır. Ekonomi politikası uygulamaları dışsal etkenlere karışınca, varolan yapısı içinde ekonominin iç dinamiği, derin bir deflasyon ve depresyon yaratmıştır. Başta köylü ve işçi olmak üzere, geniş kitlenin satınalma gücünde büyük düşmeler olmuş, en zaruri malların tüketimi dahi kısılmıştır. Yine aynı etkenlerin karşılıklı etkileşmesiyle, ekonomi 1935-8 aralı-

ğında, bu süreçten kurtulabilmiştir. Gerçekte, başlayan bu gelişme süreci, yine bir dışsal etken olan İkinci Dünya Harbinin varolan ekonomik koşullar ve uygulanan ekonomi politikasının, kötü ürün yıllarıyla birlikte ekonomiyi olumsuz yönde etkilemeğe başladığı 1940 yılına kadar sürebilmiştir. 1961 sonrası döneme kadar, Türk ekonomisi, kısa soluklu gelişme ve uzun süreli (deflasyon veya enflasyon süreçleri içinde) durgunluk dönemleri yaşamıştır. Ancak 1960'lar ve sonrasında da ki, durgunluk dönemleri kısılırken gelişme yıllarının sayısı artabilmiştir.

Ele alınan dönem, aynı zamanda, Türk toplumunda, ekonomik farklılaşma açısından da ilginç dönüşümler gösterir. Daha İttihad ve Terakki döneminde başlayan «millî burjuva» (59) yetiştirme girişimleri, sanayi-bankacılık ve (devlet alt-yapı yatırımlarında) müteahhîlik alanlarında sonuçlarını vermeğe başlamıştır. Buna karşılık, köylünün topraktan kopması ve çağdaş anlamıyla bir işçi sınıfının oluşması da bu dönemin ürünüdür. Sanayiın daha büyük ölçeğe geçmesi ve küçük işletmelerin tasfiye olmağa (hiç olmazsa, büyük işletmenin rakip olduğu alanlarda) başlaması; tarımda köylünün fakirleşmesi ve topraktan kopmasıyla bunun üretim araçlarını ele geçirenlerin sermaye yoğunlaşması sürecini yaşamaması da buna eklenmelidir. Diğer bir deyişle, toplumsal tabakalaşmanın sertleşmeğe başladığı gözlenmektedir.

Bir taraftan yaşanan depresyon bir taraftan amaçlanan düzen bir taraftan ortaya çıkan toplumsal farklılaşmaya tepki, dönemin, aşama aşama, ekonomi politikasına yansımıştır; yaratılan kurumlar ve örgütlemeler, bugüne dek gelişerek (ve bazen de kösteklenerek) yaşamlarını sürdürmüştür. Tabii, Türk ekonomisinin izleyen 40 yılda yaşadığı gelişme ve değişme, dış ilişkiler ve dış konjonktür de bunda ayrıca etken olmuştur.

1970'lerin Türk ekonomisi, kurumlaşmalar ve örgütlemeler açısından 1923-6 değil, 1930'dan sonra başlayan dönemin ürünüdür: tarımdaki kurumlar (tarım kredi ve satış kooperatifleri, TMO ve destekleme politikası, tarıma dıştan istifade sağlayan kamu hizmetleri vb...); Sinaî üretimdeki kamu iktisadî teşebbüsleri; yaratılan yerli para-kredi kurumları; yabancı sermayeyi alt-yapıdan tasfiye ederek devletin alt-yapı yapımını üstlenmesi; hattâ, bir noktaya kadar (daha

(59) Bu deyim kullanmamız, deyim in ideolojik içeriğini kabul etmemiz demek değildir. Bunun yerine «yerli burjuva» deyimini kullanmayı yeğlediğimizi belirtelim. Ancak, Türkiye'de amaç, daha çok Müslüman-Türk unsurların burjuvalaştırılması olmuştur. Bu bakımdan, «yerli» deyimini de amacı tam belirtmekten uzaktır. Sermayenin çıkarı yani kâr amacıyla bağdaştığı sürece «millî» olduğu, bununla çatıştığı anda da «uluslararasılaştığı» bilinen bir gerçektir.

çok tüketim-dolaylı vergilere dayanan) vergi sistemi; işçinin bir toplumsal sınıf olarak tanınması; yoğun korumayı içeren dış ticaret ve kambiyo politikaları, gelişerek ve değişerek, bugüne dek gelmiştir. Bu durum, yaratılan kurumların, amaçlar kadar ekonominin koşullarına da uygun düştüklerini gösterir; yoksa, insan vücudunun kendisine yabancı bir maddeyi reddetmesi gibi, bu örgütler ve kurumlar silinip, giderdi.

1970'ler Türkiye'sinin 1920'ler dönemine en benzer yanı, büyüyen dış ticaret açıkları ve bunun finansmanı için, kısa vadeli ticarî borçlanma ve uzun vadeli yabancı sermayeye ekonominin bağımlılığıdır. Aynı şekilde bugün dış ilişkilerin, Türk ekonomisini şekillendirmede önemli bir etken olduğu da buna eklenmelidir.

TARTIŞMA: 7-8

Oturum Başkanı :

Prof. Dr. Necip KOCAYUSUFPAŞAOĞLU

Prof. Dr. Ekrem Şerif EGELİ

BAŞKAN (PROF. DR. NECİP KOCAYUSUFPAŞAOĞLU): Değerli konuşmacıların tebliğlerinin müzakerelerine geçiyoruz. Buyurun sayın Tekeli.

DR. İLHAN TEKELİ: Efendim ben iki konuşmacıyla ilgili bir olgu üzerinde durmak istiyorum. Bu da, İtalya ile olan ticari ilişkiler ve konuyla ilgili bir yorumlama yapmak istiyorum. Bu, milli tüccarın Türkiye'de oluşumuyla ilgili. Gerçekten 1923 sonrasında milli tüccar oluşmuş mudur? Bu, çok ciddi bir sorudur. Kanımca milli tüccar, 1930'lar sonrasında —aynı sanayinin 1930'lar sonrasında teşekkül etmesi gibi— oluşmuş ve bu dönemlerde Avrupa piyasasında mal satacak hale gelmiştir. Bu, bir varsayım. Bunu açıklamak istiyorum. Bu açıklama da biraz önce Gülten Hanım'ın bahsettiği İtalya ile olan ticaretle çok ilgili. İhracat rakamlarımıza baktığımız zaman büyük ölçekteki ihracatın İtalya'ya olduğu görülüyor. Oysa biz neden İtalya'ya mal ihraç edelim? Çünkü onlar da hemen hemen bizim ürettiğimiz malları üretiyor. Demek ki hadisenin nedeni çok farklı. 1931'deki Birinci Ziraat Kongresinde Marsilya ve Triestede'deki ticaret ateşelerimizin verdiği raporlar incelenirse açıkça görülür ki ticaretimiz serbest limanlara yönelmiştir. Serbest liman-

larda ise Türkiye'den kovulan azınlıklar vardır. Bunlar oralara yerleşmişlerdir ve İzmir'deki eski aracılarını bu sefer ithalatçı tüccar olarak kullanmaktadırlar. Avrupa pazarına girip mal satan tüccar yoktur. 1930'larda bilinen ilk sanayi planı öncesinde iktisadî vaziyetimize ait bir rapor vardır. O raporda müdafaa edilen serbest liman, serbest bölge kurma önerisi Türk özel kesimine yakın bir kişi tarafından hazırlanan bu planda savunulmuştur. Bu da milli tüccarın teşekkül etmediğinin başka bir kanıtı olarak görülmektedir. Zaten 1930'lar civarında alınan önlemlerin bir kısmına bakarsak görürüz, gayet açık olarak ihracat ofisi kurma çalışmaları vardır. Aynı şekilde bir sanayi ofisi kurmak gibi ihracatın da devlet eliyle örgütlenmesine çalışılmaktadır. Ancak 1930'lar sonrasındaki kliring anlaşmaları v.s ile Türk tüccarı Avrupa pazarına Avrupa'daki araçlardan bağımsız olarak mal ihrac edebilir hale gelmiştir. Bu noktaya dikkat çekmek istemiştim. Teşekkür edreim.

BAŞKAN: Buyurun, sayın Keyder

ÇAĞLAR KEYDER: Efendim gayet kısa bir şey söylemek istiyorum iki konuşmacı da birtakım şeyleri söylerken sermaye kesimi ve kapitalistlerden sanki kül bir sınıfmış gibi bahsettiler. Bilhassa sayın Tezel sermayenin çeşitli zamanlarda bazen ticaret nedeniyle bazen üretici sermaye şeklinde ülkeye girebildiğinden bahsetti. Sayın Gülten Kazgan ise aynı şekilde 1930 - 1932 arasındaki kapitalist sektörün kârlarından bahsederken madencilik, bankacılık ve ticaret sektörlerinde zarar olduğunu buna karşılık üretici sermayenin yani sanayi sermayesinin kârda olduğunu söyledi ve burada ilginç bir ayırım yaparak ilk üç sektörün kapitalist sektörler olduğunu sonuncu sektörün ise kapitalist olmadığını söyledi. Bunu anlayamadım. Fakat bu arada söylemek istediğim şu: Az gelişmiş ülkelerin belirli dönemlerde ticaret sermayesi dışarı ile ilişkide gerçekten önemli bir yer tutuyor. Bundan sonra ise üretici sermaye önem kazanabiliyor. 1929 - 1932 krizinin yorumlanması bence şu şekilde olmalı. Bu, ticaret sermayesinin bir krizidir. Bu, dolayısıyla Tarım sektörünün bir krizidir. O yüzden devletçilik ile ilgili sayın Gülten Kazgan'ın yaptığı yorumlamalar belki ticaret sermayesinin bu krizi sonucunda üretici sermayenin belirli şekillerde bürokrasi ile olan ilişkilerini değiştirmesi ve bundan kaynaklanan bir devletçilik programının başlaması şeklinde olabilir. Bu açıdan söylemek istediğim sermayenin yani ticaret sermayesi ile üretici sermaye başka bir deyişle Tüccarla sanayiciler arasındaki ilişkilerinin her zaman gözönünde tutulmasının gerekli olduğu. İkincisi ise ufak bir soru: iki konuşmacı da ticaret açısından bahsederken ticaret açığının kısa dönemde ticaret kredileri vasıtasıyla kapandığını söylediler. Burada beş-altı yıllık bir ticaret açığından bahsediyoruz, bunun sonunda külliyetli miktarda bir kredi birikiminin olması gerekir. Bunun 1929'dan sonra nasıl ödendiği konusun-

da acaba hiç bilgi var mı? Sanıyorum kanımca bu ticaret açığının doğrudan doğruya ticaret kredileriyle kapandığını söylemek hatalı. Sanıyorum ki ticaret açığının büyük bir kısmı görünürde, diğer bir kısmı da kaçakçılıkla kapanıyordu. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Buyurun sayın Haydar Kazgan

PROF. DR. HAYDAR KAZGAN: Benim söylemek istediğim şu: iki arkadaşımız da iki dönemi yani 1910'larla 1930'ları mukayese etmeye yöneldiler. Fakat sanırım bu mukayeseler biraz hatalı oluyor. Şu meseleyi öne almak lâzım. 1910'larda Türkiye'nin ithalat ve ihracatına baktığımız zaman ithalatın kime yansıdığı kimin tarafından kullanıldığı çok önemli. İhracatı yapan Anadolu, bütün tarım ürünleri ihracatının kaynağı ve burada büyük ölçüde Türk köylüsü emekçi olarak çalışıyor. Tabii yabancı azınlıklara ait köyler var; bunların teknolojileri çok ileri. Bunlar dışarıdan makine ve carî teknolojiye uygun araçlar ithal etmek olanaklarına da sahip. Bu ihracatı ve ihraç mallarını oluşturan Anadolu olmasına rağmen, Anadolu'nun ithalattan aldığı payın ne olduğunun bilinmesi çok önemli, bunun somut olarak gösterilmesi lâzım. Meselâ Türkiye'yi gelip gezen yabancılardan bir tanesi şöyle diyor: «Anadolu'da birkaç yere uğradım Türk Müslümanların yoğun olduğu kasaba ve köylerde gözümün alıştığı mal olarak birkaç çivi ve kerpeten gördüm.» Yani Türk köylüsünün ithalattan aldığı pay bunlardan öteye gidemiyor. Halbuki Atatürk dönemine baktığımız zaman mesele böyle değil. Bu dönemde birtakım araçlar bu defa tamamıyla Türk köylüsüne gittiği gibi ihracat da kullanımı bakımından kalkınma amacına harcanyor. Yani 1910'larda olduğu gibi üç, dört milyonluk bir azınlığın değil, büyük ölçüde memleket kalkınmasında yani alt yapıların yapılması gibi önemli bir yatırım ve ara mallarına sarfedilmiş oluyor. Binaenaleyh iki devri bugün rakamlarla ifade etmenin olanağı yok. Atatürk devrinde yirmiye yakın kitap çıkmıştır. Bunların bir kısmı güdümlü yani dalkavukça yazılmış kitaplardır. Atatürk devrinin rakamlarla eski dönemden çok üstün olduğunu söylerler, fakat bunları bugün incelediğimiz zaman malesef görüyoruz ki birtakım olmamış, gerçekleşmemiş rakamları kendi kafalarına göre yorumladıklarını, tahrifat yaptıklarını görüyoruz ya da rakamları koymamışlardır. Bu meseleleri belki ilerki nesiller daha gerçekçi olarak göreceklerdir. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Efendim sayın Tezel de sayın Kazgan'a tebliği ile ilgili bir soru yöneltmek istiyor. Buyurun sayın Tezel.

DR. YAHYA TEZEL: Gülten hanım'ın analizinde kullandığı model yanılmıyorsa önemli bir nedenden ötürü gözden geçirilmesi gereken

bir modeldir. Model 1926 - 1934 arasında daha doğrusu 1926'da başlamış bir resesyona analizine dayanıyor. Kanımca bu varsayım ilk bakışta istatistikî seviyelerinden insanın gedelileceği bir varsayımdır. Bazen bir takım değişkenlerin analizinin içine sokulması gerekiyor. İklim faktörleri gibi. Çok önemli bir şey. Egzojen değişiklik deyin, iklim deyin, deprem deyin, tarihte, tarihçilikte öngörülemeyen ve kendine özgü olayların bazen büyük önemi oluyor. Bunlardan biri de 1927 - 1928 yılındaki kuraklık. Şimdi Herschlag adlı Türkiye İktisadî Tarihi üzerine otorite sayılan bir yazarın bir cümlesini aktaracağım. Bu egzojen faktörler insanı nasıl yanılığa götürebiliyor onu anlatmak istiyorum. Herschlag der ki: «1927'de Türkiye'de tarım kesiminde işletmeciler aile başına kullanılan arazi 10 hektardan 1939 yılında 25 hektara çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye tarımında 1927 - 1938 arasında büyük bir teknolojik gelişme vardır, ortalama işletme ölçeği değişmiştir.» Eğer Herschlag 1927 yerine 1926 rakamlarını alsaydı görecekti ki tarımda ekili arazi, tarımda işletme sayısı olarak 1926 değeri ile 1938, 1939 değeri birbirlerine eşittir. Burada dönemi hatırlayacak olanlar beni teyid ederler. 1927 ve 1928 yılında Mecliste insanlar açlıktan ölüyor şeklinde konuşmalara yol açmış, büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Ve Türkiye'de bu dönemde üstüste iki yıl süren kuraklık nedeniyle ekili arazide bir daralma vardır. İkincisi ise 1927 yılı Türkiye'deki ilk tarımsal sayım yılıdır. Bilindiği gibi sayımlarda arazi varlığının gizlenmesi yönünden sistematik bir eğilim ve sapma vardır. 1927 yılında tarımsal sayım sonucu elde edilen toplam ekili alan kullanıldığı takdirde 1926 yılına göre farklı istatistikî nitelikleri olan iki seriyi birbirine eklemiş oluyoruz. Bu nedenle 1927 ve 1928 yılları Türkiye'de bir resesyona oluyor yargısına varmak için elverişsizdir. İkinci olarak yine bağlantılı olarak sayın Kazgan 1927'den sonra yabancı sermaye hareketinin daraldığını söylediler. 1927'den sonra sürekliliği olan bir resesyona varsa bunu başka değerlendirmek lâzım. Elimdeki Âli İktisat Meclisince yayınlanmış ödemeler dengesi hesaplarına göre dışarıdan alınan yatırımcı sermaye hareketi olarak 1926'da 6.5 Milyon, 1927'de 5 milyon 300 bin, 1928'de 8 milyon, 1929'da 12 milyonluk bir seyir gösteriyor. Bu nedenle 1930 öncesinde bir resesyona aramak kanımca yanlıştır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Bu şekilde sorular ve açıklamalar sona erdi. Şimdi sıra ile her iki tebliğ sahibinden kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermelerini ve açıklamalar hakkındaki düşüncelerini rica edeceğim. Önce ilk tebliği vermiş olan sayın Yahya Tezel'den yine söz almasını rica ediyorum.

DR. YAHYA TEZEL: Efendim öncelikle sayın Tekeli'nin eklemelerine katıldığımı belirteyim. Olgusal olarak doğru olan önemli bir nok-

taşı eklemiştir. Teşekkür ederim kendisine. Sayın Keyder'in sermayeyi homojen bir olgu gibi kullanacağımız endişesine katılıyorum: sermaye, ticaret sermayesi ve üretken sektörlerdeki iktisadi, sosyal ve siyasal nitelikleriyle farklıdır. «1930 - 1932 dönemi ticaret sermayesinin krizidir» sözünü belki özel tartışmalarımızda daha da açmamız gerekiyor. Yani içsellik ve dışsallık konusuna değinmek gerekiyor. Bir ülke için içsel gibi görünen birçok olay aslında o ülkenin bir parçası olduğu bütünlük içinde ele alındığı takdirde daha iyi anlaşılır bir hale geliyor. Sanırım ki sayın Keyder 1929 sonrasının dünya buhranının bütünlüğü içinde ele alınması gerektiğine benimle birlikte katılacaktır. 1929 da dahil 1929'a kadar birikmiş olan dış açığın arkasında yattığı varsayılan telâfi edici kredi birikiminin zaman içinde nasıl tasfiye edildiğini sordular ve buradan giderek bu dış açığın acaba başka finansman yolları da var mı diye soruldu. Yine bir düzeltme yapmama olanak sağladığı için kendisine teşekkür ederim. Kanımca banka ve tüccar kredileri ile ortaya çıkan cari açığı açıklamak olanaklı değildir. Bir ikinci önemli finansman kaynağı: dışarıya altın hareketleridir. Eski deyimle Cemiyet-i Akvam yayınlarında bir yerde bulduğum bir seride Türkiye'deki altın stoku serisi vardır. Bu seri 1926 - 1930 arasında azalış gösterir, bu dönemde dışarıya bir altın ihracı söz konusudur. Bunun dışında tabii bugün dahi Türkiye'nin mal ve hizmet ticaretinin hesapları bir hayli ihtiyatla kullanılması gereken hesaplardır. 1926 - 1933 yılları için yapılmış ödemeler dengesi hesaplarının çok güvenilir, kapsayıcı, içinde yanılma payı taşımayan hesaplar olduğunu sanmıyorum. Ve ima edilen diğer finansman yollarının da var olabileceğini kabul ediyorum. Fakat yine de banka, yabancı bankalar ve yabancı tüccarların sağladığı orta vadeli ticaret kredileri toplam dış ticaret açığının açıklanmasında en önemli faktördür. Sayın Haydar Kazgan'ın sözlerine de katılıyorum. 1910'lar ile 1924 sonraları öylesine farklı sosyal yapılar ve farklı tarihi bütünlükleri yansıtır ki bu bütünlükleri gözden kaçırabilecek kaba sayısal kıyaslamalar sakıncalıdır. Ama yine de ne kadar olursa olsun daha iyisi oluşuncaya kadar biltakım göstergeler kullanma gereği ile karşılaşırız. Şu soruyu ben tahrik edici buluyorum. 1910'lara göre 1920'lerdeki ticaret hacmi neydi? Yani hangisi daha büyüktü? Şimdi bu sorunun kendisi tahrik edici varlığını sürdürdükçe eldeki serilerin elverdiği sağlamlık sınırları içinde kıyaslamalar yapmak zorunda kalıyoruz. Ona bakarsanız bugün Türkiye'deki tarımsal üretim, tarımsal arazi kullanımı ile ilgili seriler de son derece sağlıklı serilerdir ama hiçbirimiz bu kabalıklarından ötürü bunları kullanmaktan kaçınmıyoruz. Ama sayın Haydar Kazgan'ın ihtiyat gereksinmesine ben de katılıyorum. Önemli bir gözlemi dile getirdi. 1910'ların ithalatının yapısı ile 1920'lerin ithalatının yapısı önemli açıdan farklıdır. İthalat konusunda asıl değişiklik 1930 yılında başlamaktadır 1930'da miktar kısıtlamaları, yasaklar geliyor, bazı malların ithali yasaklanıyor, 1930'a kadar lüks tüketim mal-

ları diyebileceğimiz mallar toplam ithalatımızın % 10'unun altında bir değer oluşturuyor. 1930'lardan sonra böyle bir grup yoktur resmi ithalatımızda. Ama 1920'lerde hatta 1910'larda tüketim malları ithalatınının belkemiğini köylünün yaygın tüketim konusu olan mallar oluşturur. Buradan giderek ben 1920'lerde Türk köylüsünün mal kullanma açısından refahının 1910'lardan farklı olduğunu sanıyorum. Hatta 1950'lere kadar Türk köylüsünün yaşam düzeyinde 1910'lara göre anlamlı bir farklılık oluştuğunu sanmıyorum. Bu nedenle ithalatın yapısının sosyal yapıyı yansıttığından sosyal yapı değişmiş olduğu için değiştiği gözlemine hem katılıyorum hem katılmıyorum. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Teşekkür ederim efendim. Şimdi sayın Kazgan'dan rica edelim.

PROF. DR. GÜLTEN KAZGAN: Efendim az gelişmiş bir ekonominin yarattığı ekonomik krizle ileri bir sanayi ekonomisinin yarattığı ekonomik krizin nedenleri kesinlikle farklıdır. Ben burada 1920 ile 1928'de Türk ekonomisi krize girdi derken, Yahya Tezel arkadaşım «tarım üretiminin düşmesine neden kriz deniyor» dedi bunu anlamıyorum, çünkü Türk ekonomisinde tarım üretimi düştüğü zaman mutlaka ekonomik kriz olur. Hatta bunu çok yakın bir aşamada 1954 - 1958 arasında yaşadık. 1953'e oranla 1954 ve 1955'de tarım üretimi düştü, dış ticaret tıkanı, ama enflasyon vardı o zaman, deflasyon değil. Son çıkan Tarımsal Gelişme kitabımda tarımın istikrarsızlığı, ekonominin istikrarsızlığı diye bir bölüm var, istatistiki verilere dayanmak suretiyle 1970 küsur yıllarına kadar bunun araştırmasını yapmışımdır. Orada göreceksiniz. Gerçi 1948'den sonra Türk Ekonomisinde bu tarım üretimi düşüklüğünün kriz yaratma etkisi azalmıştır. Korelasyon kat sayısı % 80'den % 60'a inmiştir ama bugün de hâlâ devam etmektedir. Şunu söyleyeyim: zamanında Hindistan'da kuraklık olduğu zaman İngiliz Sanayi kapitalizmi krize giriyor. Benzer bir kriz 1927 - 1928 yıllarında olmuştur. 1927 yılının sayım yılı olması dolayısıyla söylediğiniz yüzde yüz doğrudur. Eğer elimde bir gösterge olmasaydı ben de inanmazdım bu rakam düşüklüğüne. Fakat belirttiğim gibi 1929 yılında Türkiye bütçesinin % 10'una varan bir buğday ithalatı ortaya çıktı. Bu niçin ortaya çıkmıştır? 1927 yılına bakarsanız —ki 1927 yılı 1926 yılının üretimini tüketir— ihracat hububatta 9 milyon liradır, ithalat ise 4 milyon liradır. Yani Türkiye'nin bir aktifi vardır. Oysa 1929 yılına geldiğinizde ki 1929 ithalatı 1927 ve 1928'in sonucudur. Ne kadar stok varsa tüketilmiştir. Ve ithalat 22 milyon liraya çıkmıştır. Eğer bu gösterge elimde olmasa size kesinlikle katılırdım. Bu nedenle modelimin hatalı olduğuna kesinlikle inanmıyorum. Ve bu durum günümüze kadar geliyor. Türk ekonomisi hâlâ bu krizleri yaşıyor. Fakat şimdi birtakım olanaklar var. Ekonomi böyle bir deflasyona girmiyor. Çünkü stok politikası var, dışardan ithalat ya-

piyor. Birtakım olanaklar olduğu için ekonomide kriz yaratma etkisi o zamankine oranla çok daha az oluyor. Ekonominin bu kadar az gelişmiş olduğu bir aşamada biz Keynesgil anlamda özel yatırım azaldığı için ekonomik krize girildi diye bir model kuramayız. Başlangıçta 1920 yıllarının ekonomisini anlattım. Türk ekonomisi öyle krize girecek bir ekonomi değil, ancak kendi dinamızminin yatamış olduğu bir kriz var bu bir, ikincisi 1927 yılında para kuru nedeniyle gerçekten iflâslar var. Sonra bir noktaya özellikle değinmek istiyorum: biz dış açığı, Türk lirasıyla hesap ediyoruz ve bu, Sterling'den tahvil edilen Türk lirasıdır. Oysa Türk lirasının Sterling paritesi devamlı aleyhe geliştiği için gerçekte Sterling'le bakarsanız bizim dış açık azalır. Ancak 1929 yılındadır ki gerçek anlamda bir fazla ortaya çıkıyor. Altın hareketleri için söylediğiniz kesinlikle doğru. Türkiye'den altın çıkışı olmuştur. 1927 yılı için rakamlar elimde var ama kısa vadeli sermaye hareketiyle karışık. O yıl içinde altın satışı artı kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilen carî işlemler açığını 36 milyon Türk lirası olarak gösteriyor. Sayın İlhan Tekeli arkadaşımız bana ya da ikimize çok zor bir soru sordu. Millî tüccar oluşmuş mudur diye, bana öyle geliyor ki millî tüccar millî sanayici bir çeşit biz bilim adamlarının yaptığı mitifikasyon. Ben ne ticaretin ne özel sanayiinin milliyeti olduğuna inanıyorum. İhracat konusu için bir şey söyleyeceğim. Çok önemli bir noktaya değindiniz. Azınlıklar gitti, serbest bölgeye yerleşti, sonra bizde de serbest bölge kurulması için birtakım baskılar oldu diye. Bana öyle geliyor ki Türkiye ile İtalya'nın ilişkileri çok daha eski ve çok daha farklı bir nedenden ileri geliyor. Bu da şu Bizans'dan beri burada ticaret kesimini oluşturan levantenler var ve bunlar Bizansta olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da işleri yürütmüş, kapitülasyonları kullanmış. 1920 ler Türkiye'si bunlarla yaşıyor. Levantenler mevcut, bunların da ticaret kanalı İtalya ve İtalya'dan reexport oluyor. Bir de Ticaret açığı, kısa vadeli ticaret kredilerinin nasıl ödendiği olgusu var. Kaçakçılıkla kapanyor denildi. Şimdi efendim 1929'a kadar kombiyo sistemi o kadar serbest ki bu sistem içinde her isteyen istediğini getiriyor, götürüyor, transfer ediyor. Niçin kaçakçılık olsun, kaçakçılık kısıtlamayla ortaya çıkar. Nitekim Türkiye ekonomisinde ilk karaborsa döviz kuru 1929'da alınan kambiyo tedbirleriyle ortaya çıkmıştır. Sonra sayın Tezel'e yanlışlıkla söyledim başka bir arkadaşın sorusuydu bu kısa vadeli sermaye hareketlerinin açığı kapatma olgusunda bizi yanıltan önemli bir durum var. Biz devamlı ticaret açıklarını Türk lirasıyla görüyoruz. Meselâ 1926, 1927 ticaret açığı hep 50 milyon lira bu Türk lirasıyla sabit kalan değer Sterling'le düşüyor demektir. Ama ne zaman ki 1929 yılına gelinmiştir, o zaman gerçek anlamda büyüyen bir açık vardır. Ve gerçek anlamda büyüyen bu açıktır ki Türk ekonomisini krize sokmuştur. Bir de ithalat ve birikimle ilgili bir olgu var. Gerçekten 1930'lardan sonra ithalat tabii bir birikme aracı olmuştur. Bu, kambiyo kuru ve

kontenjan sistemi iç piyasada dış dünyaya oranla bir taraftan sınai mallarının fiyatını yükseltmiştir bir taraftan tarım ürünleri fiyatını Türk parasının satın alma gücü olarak düşürmüştür. Buna tekel fiyatları da eklenmiş ve bu fiyat makası açık biçimde fon transferi yapmış ve bu fon transferi olduğu içindir ki ithalatın tertibi değişmiştir. Teşekkür ederim.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
530 SOUTH EAST ASIAN AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60607
TEL: 773-936-3700

(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Programı

(Birinci Taslak) (*)

(*) Yazarlar, bu çalışmaya esas teşkil eden belgelerin tümünü kendilerine vermekle yetinmeyip, konu ile ilgili sorularına büyük bir içtenlikle cevap vermiş olan Asım Süreyya İloğlu'na; konu ile ilgili açıklamalarda bulunmuş olan Celâl Bayar, Profesör Dr. Ahmet Esendal ve Abidin Nesimi'ye, ayrıca Doç. Dr. Sina Akşin ve Doç. Dr. Rona Aybay'a da sağladıkları belge ve yorumları için teşekkür ederler.

Doç. Dr. İlhan TEKELİ - Selim İLKİN

I. GİRİŞ

Bu çalışmada (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey'in yaşam öyküsü ile bütünleşmiş bir biçimde Mesleki - Temsil fikrinin gelişmesi incelenecektir. Böyle bir incelemenin değişik bakımlardan anlamlı olacağı ileri sürülebilir.

Önce İttihat ve Terakki hareketi içindeki farklı ideolojik çevrelerden birini tanımamıza ya da ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. İttihat ve Terakki hareketi içinde yer alan düşün adamlarından, Ziya Gökalp'in çok ön plana çıkartılmış olması, İttihat ve Terakkinin eylemlerini yönlendirerek tek ideoloğun bulunduğu kanısını yaygınlaştırmıştır. Oysa, bir Cavit Bey - Karasu ikilisinin eylemlerini Ziya Gökalp'in ideolojik çerçevesiyle bağdaştırmak çok zordur. Gerçekte ise İttihat ve Terakki içinde pek çok fikir çevresi bir arada yer almıştır, ve herbiri değişik derecelerde uygulamaya etki yapmıştır. İttihat ve Terakki olgusunu daha iyi anlayabilmek için, bu değişik fikir çevrelerini ve etki alanlarını birer birer teşhis etmek gerekir. Ali İhsan Bey de bu tür fikir çevrelerinden birinin nüvesini oluşturan bir düşün ve eylem adamıdır. Özellikle Kara Kemal'in uygulamalarını etkilemiştir.

Ali İhsan Bey'in öyküsünün ve Temsil-i-Meslekî programının yakından tanınması, Kurtuluş Savaşının ideolojik içeriğinin bazı yönlerinin de daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Mete Tuncay (1), Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye içindeki ve dışındaki İttihatçı çevrelerin oluşturdukları «Mesaî» ve «Halk Şûrâlar Fırkası» programları ile Birinci Büyük Millet Meclisinde, «Teşkilât-ı-Esasiye Kanunu Lâyihası» haline gelen Halk Zümresi Siyasî Programını yayınlamıştır. Aynı dönemde ileri sürülen bir başka program daha vardır. O da Ali İhsan Beyin Temsil-i Mesleki programıdır ve özellikle «Halk Zümresi Siyasî Programı» üzerinde etkili olmuştur.

Ali İhsan Beyin programının incelenmesi Kurtuluş Savaşı sırasında hazırlanan siyasal programlar cümlesinin tamamlanmasının ötesinde işlevlere sahiptir. Korporatif Devlet özelemleri yalnız Kurtuluş Savaşı döneminde ortaya çıkmamıştır. Türkiye'de 1961 Anayasasının hazırlık çalışmalarında da önemli tartışma konularından biri olmuştur. (2) Temsil-i Mesleki programının incelenmesi korporatif devlet isteklerinin tarihsel kökeni hakkında da bilgi verecektir.

Bu incelemede mesleki-temsil akımının gelişmesi Ali İhsan Beyin yaşam öyküsüyle bütünleşmiş bir şekilde ele alınırken, mesleki temsil akımı içinde yer almış kişilerin yaşam öyküleri de kısmen de olsa araştırılmış olacaktır.

(1) Mete Tuncay: «Mesaî» 1920, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

(2) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bknz: Ayferi Göze: **Korporatif Devlet**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968.

II. ALİ İHSAN BEYİN YAŞAM ÖYKÜSÜ, İTTİHAT VE TERAKKİ İÇİNDE MESLEKİ TEMSİL GÖRÜŞÜNÜN DOĞUŞU :

— Yaşam Öyküsü :

Ali İhsan Bey, (3) Harbiye Nezareti mektupçuluğuna yükselmiş olan Mustafa Süreyya Bey'in oğludur. 1870 yılında İstanbul Koska' da (Aksaray) doğmuştur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra yine o muhitteki **Darülmecris** adını taşıyan bir okula devam etmiş ve burada Doğu ve Arap Kültürü üzerinde ihtisasıyla tanınmış olan Hacı İbrahim Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Aynı dönemde Fatih Camii'ne devam ederek bir yandan İslami bilgisini yoğunlaştırmaya bir yandan da Arapça bilgisini çoğaltmaya çalışmıştır. (4)

Gözündeki arızanın da artması neticesi - ki bu yüzden daha sonra Kör lakabı ile anılacaktır— bundan başka bir okula devam etmeyerek, Harbiye Nezaretinde küçük bir memurluğa girecektir. Ne var ki, özellikle «Türk İctimai Tarihi» üzerindeki çalışmalarına burada da yoğun bir şekilde devam edecektir. 1908'de Meşrutiyet ilân edildiğinde Harbiye Nezaretinde «mümeyyizlik rütbesine...» kadar yükselmiş bulunuyordu.

— İttihat ve Terakkiye Girişi :

Ali İhsan Bey, II. Meşrutiyetin ilânından önce, İttihat ve Terakkinin, İstanbul örgütüne on arkadaşıyla birlikte girerek burada yapılan çalışmalara katılmıştır. (5) Yine bu örgüt içinde bulunan «mek-

(3) Bu yaşam öyküsünün, başka kaynaklara dayandırılmış olan kısımları dışında kalan bölümleri, Ali İhsan Beyin küçük kardeşi Sa'yan Asım Süreyya İloğlu ile Şubat - Mart 1974 tarihlerinde yapılmış mülâkatlara dayanmaktadır. (Bundan sonra Asım Süreyya İloğlu ile Mülâkat diye anılacaktır.)

(4) Ali İhsan Bey, 1920lerde Ankara'da, programını sol çevrelere sunduğu sıralarda, «Validelerinin büyük pederinin...» Sultan Mahmut'a benzemesi yüzünden yanlışlıkla boğdurulması, dedelerinin ise sefil kalarak bir mumcunun yanına çırak girmesi gibi aile şeceresinin daha çok dramatik yönlerine ağırlık veren otobiyografik bir açıklama yapmıştır. Bknz. A. Cerrahoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm: 1848 - 1925**, İstanbul 1968, s. 245 (Anadolu'da Yeni Gün'den naklen).

(5) Ali İhsan Bey, İzmir Suikastıyla ilgili dava sırasında yargılanırken, İttihat ve Terakkiye, Fatih Hoca aracılığıyla «Meşrutiyetten evvel ve sonra» olmak üzere iki kez girdiğini söylemektedir. Bknz. «İzmir Suikastının İçyüzü» **Dünya**, No. 118, 5 Ocak 1957, İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki örgütlenmesi için Bknz. E. E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, İstanbul 1972, özellikle s. 113 - 159.

tep ve semt...» (6) arkadaşı (Kara) Kemal ile daha sonra Kara Kemal tarafından İttihat ve Terakkiye sokulan Memduh Şevket (Esendal), (7) kendisinin en yakın çalışma arkadaşları olmuşlardır. (8)

1908 hareketinin başarıya ulaşmasından sonra, bu üç arkadaş grubu, sonraları Ali İhsan Bey de «mesleki-temsili» inancını güçlendirecek bir hareket içine girdiler. Bu dönemde, Tanzimat döneminde kaldırılmış olan lonca teşkilâtı, bozulmuş bir şekilde, esnaf kâhyalığı olarak devam ediyordu. İttihat ve Terakki 1909 da esnafı örgütlemeye karar verdi. Esnaf Odaları (Cemiyetleri) kurdu. (9) Böylece küçük iş sahipleri örgütlenilerek bir kamu kuruluşu olarak tanınıyor, ve denetimi şehremanetine bağlanıyordu. (10) Esnaf Odalarının örgütlenmesinde Ali İhsan Bey, M. Ş. Esendal, ve Kara Kemal Bey etkin bir rol oynadılar. Başarılı oldular. Bu başarıları, bir yandan, İttihat ve Terakki içindeki güçlerinin kaynağını teşkil ederken, aynı zamanda da bunlara karşı grupların oluşmasının nedeni oldu. Gözlerindeki arızanın da etkisiyle olsa gerek Ali İhsan Bey, bu hareketin **kuramcısı** olarak geride kalmıştır. Memduh Şevket (Esendal) örgütlemeye aktif olarak çalışmış, partinin «esnaf odaları mümessili» olmuş, Kara Kemal Bey de esnaf cemiyetlerindeki gü-

(6) Asım Süreyya İloğlu ile Mülakat.

(7) Memduh Şevket Esendal'ın yetişmesi de Ali İhsan Bey'e benzemektedir. «Klasik mektep merhalelerini geçmeden kendi kendini yetiştirmiştir.» Abidin Nesimi: «Esendal'ın Fikir Cephesi» Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, M. Ş. E. Özel Sayısı, Cilt 6, Sayı 5, 1952.

(8) II. Meşrutiyetten önce, İstanbul Teşkilâtında çalışanlardan biri olan Hamdi Baba da Ali İhsan Bey'e yakın bir kişidir. Bu dönemde İttihat ve Terakki örgütünde çalışanlarla ilgili olarak Bknz. Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri**, İstanbul, 1959, s. 592-93.

(9) Bu hareket için Bknz. Celâl Yerman ve Samet Ağaoğlu, **Türkiye İktisadi Teşkilâtında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları**, Ankara, 1943, s. 36-39.

(10) 1325 (1909) da esnaf derneklerinde denetimin şehremanetine bırakılmış olması konumuz bakımından çok önemlidir. Şehremanetinin etrafında bu derneklerin örgütlenmesini sağlayan Kara Kemal çevresi siyasal etkisini bu yolla kurmuştur. Yeni kanunun 18inci maddesi mesleki temsil fikri yönünden de ilginçtir. Bu maddeye göre Esnaf Cemiyetlerinin kararına şehremaneti meclisinde itiraz olunabilmektedir. Bu meclis kararı umumî ahkâma esnafın teamüllerine ve adaba ve Ticaret serbestisine muhalif gördüğü takdirde feshedebilmektedir. Bu durumda siyasal organa bir üstünlük tanınmıştır. Daha sonra Ali İhsan Beyin geliştireceği mesleki temsil görüşüyle çalışmaktadır. Bu uygulamanın da Ali İhsan Beyin mesleki temsil görüşlerine etkisinin ne olduğunu araştırmak gerekir.

cüne dayanarak partinin yerel örgütünü kontrol etmiş, İstanbul'un parti «müfettişi» olmuştur. İttihat ve Terakkinin içindeki halkçılık ideolojisinin, partinin değişik çevrelerinde ve zamanlarında yorumu farklı olmuştur. Ali İhsan Bey ve çevresinin halkçılık anlayışında ilk yıllarda bütün çevrelerde yaygın olan Osmanlıcılık içeriliğinin yanı sıra esnaf ve küçük girişimci özelemlerine yer verilmesini, bu çevrenin parti içindeki özel konumuna bağlamak gerekir.

Esnaf ve küçük girişimciler, ülkenin kapitalistleşme sürecinde kaybeden gruplardır, böyle bir önderlikle yönlendirilmeğe hazırdırlar. Ve İstanbul içinde çok büyük bir kitle teşkil ettiğinden bunları kontrol edenlere parti içinde güçlü bir taban teşkil edeceklerdir.

Bu grubun çıkarları, dış ticaretle uğraşan güçlü Ticaret sermayesinin çıkarları ile çelişmektedir. Ticaret kesiminin çıkarlarının İttihat ve Terakki içindeki savunuculuğunu Liberal ekonomi kuramına dayanarak Cavit Bey - Karasu grubu yapmıştır. Bu grup da örgütlenmiştir. 1910 yılında kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile Ticaret Odalarının yerini Ticaret ve Sanayi Odaları almıştır. «Bu nizamnamede, Ticaret ve Sanayi Odaları bir taraftan meslek mensuplarının Hükümete karşı bir mümessili, diğer taraftan Hükümet'in meslekî işlerde bir uzvu olarak tanınmıştır. (11)

Bu iki grup ve örgütün, çıkarlarının çelişmesi tüm İttihat ve Terakki uygulaması süresince kendisini göstermiş ve birbirini siyaset sahnesinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

İlk yıllarda, Kara Kemal, Ali İhsan Bey ve Memduh Şevket Bey'in etkinliği sadece İstanbul'un yerel politikasında iken, Cavit Bey - Karasu grubunun etkinliği «Merkez-i Umumi» içinde olmuştur. İttihat ve Terakkinin 1912 yılı Ağustosunda yapılan kongresinden (12) sonra Kara Kemal'in «Merkez-i Umumi» azası haline gelmesi bu çatışmayı daha açık hale getirmiştir. 1912 kongresinde Talat Paşanın kontrolü sağlarken, Kara Kemal'in çevresine dayanmış olması, Kara Kemal grubunun İttihat ve Terakki içindeki etkinliğini artırdı.

-
- (11) Nizamettin Âli Sav, *Sanayi İktisadı ve Türk Sanayii*, İzmit 1950, s. 136-37.
- (12) İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırıldığı ve büyük bir ekseriyete sahip olan «Mebusan»ın fesh edilmek istendiği bir dönemde yapılan Kongrede, «Merkezi Umumi Üyelerinin» arasına İstanbul, Bursa ve İzmir şehirlerindeki parti müfettişlerinin dahil edilmesi, Cemiyet'in Selânik dışındaki parti örgütünden destek arama çabalarının bir neticesidir. Yapılan seçimler için Bknz. Tark Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s. 192-193 ve 199. Bu dönemdeki siyasi durum ile ilgili olarak Bknz. Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkilâp Tarihi*, Cilt II, Kısım IV, s. 210-293; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul 1971, s. 143-180 ve 236.

Balkan Savaşı sonrasında, Selânikîin elden çıkmış olması, İstanbul yerel parti örgütünün kontrolünü İttihat ve Terakkinin kontrolu bakımından çok daha önemli hale getirmişti. Ayrıca Balkan Savaşı sonrasında, İttihat ve Terakki'de Osmanlılık ideolojisinin yerini Türkçülük ideolojisinin alması da Kara Kemal'in durumunu güçlendirici bir etki yaptı. Esnaf Cemiyetlerine, bütün esnafın katılması zorunluluğu yoktu. Bundan yararlanarak, esnaf odalarının Türkler elinde gelişmesi sağlandı, ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında parti içinde, militan bir baskı gücü haline geldi.

Bütün bu gelişmelere rağmen, Kara Kemal ve çevresine karşı doğan tepkilerin de güçlü olduğunun kanıtını bu çevreye karşı alınan kararlarda görüyoruz. 1912 yılı kongresinden kısa bir süre sonra Ali İhsan Bey, Diyarbakır ve Halep'e «parti müfettişi» olarak gönderilerek (13) İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesi'nde yaptığı açıklamada, doğudaki «parti müfettişliği» deneyinin kendisinde temsili mesleki inancını güçlendirdiğini söylemektedir. Halep'e gittiğinde Heyet-i Merkeziye'nin sadece Türk «mâmur»lardan oluştuğunu ve halkın hiç bir şekilde temsil edilmediğini gözlemiştir.

«Burada sun'î bir heyet vardır. Halktan ibaret bir heyeti merkeziye lâzımdır.» dedim. «Türklerden mürekkep bir heyeti merkeziye o sırada istifa etti ve ben Araplardan mürekkep bir Heyet-i Merkeziye topladım ve intihabatı idare ettim. Halkın hukukunu müdafaa nokta-i nazarında teşebbüsât çok müşkülâta uğradı.»

Ali İhsan Bey'in Osmanlılık etkisi altında antibürokratik «halkçılık» denemesi Heyeti Merkeziyeyi araplaştırmıştı ama ekonomik kararlarda istediği sonucu almasını sağlayamamıştı. Halep'de, el tezgahlarında dokunan dokumalardan «Oktruva vergisinin haddi azamisi alınırken, ithal edilen çulhadan vergi alınmamasının, memleket aleyhine olan sonuçlarını yöneticilere anlatamadığından ve dokumacıların vergi yükünü azaltmayı başaramadığından yakınan Ali İhsan Bey, «Bendeniz düşündüm. Hükümetler bizde daima politikacılar elinde bulunuyordu. İctimai ve iktisadî meyanda taksimi âmal yoktu.»

«Coğrafi hudut üzerinden yapılan intihabat» kendisine destek olabilecek kişileri iş başına getiremiyordu, diyerek, Halep'te Temsil-i Mesleki'ye olan inancının nasıl pekiştiğini anlatmaktadır. (14)

(13) Bknz. «İzmir Suikastinin İçyüzü...», *Dünya*, 5 Ocak 1957.

— Savaş Döneminde İstanbul'da «İaşe» İşlerinin Örgütlenişi ve Kara Kemal Grubu:

Ali İhsan Bey Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışından altı yedi ay sonra 1915 yılı içinde İstanbul'a gelmiş ve aynı yıl içinde de «İstanbul Heyeti Merkezi»ne seçilerek kendini iaşe işleri içinde bulmuştur. İstanbul Heyeti Merkezisinde Ahmet Nesimi, Memduh Şevket, Hamdi Beybaba bazan Haşim Bey bazan da Dr. Rusuhi Bey, Salih İhsan Bey ve murahhas sıfatıyla Kara Kemal çalışmışlardır. (15)

Ali İhsan Beyin İstanbul'a dönüş tarihi ilginçtir. Savaşa girilmesine karşı çıkan Cavit Bey grubunun etkisinin azaldığı, buna karşılık Kara Kemal'in «İaşe» işlerini kontrol edecek kadar güç kazanmış olduğu bir dönemde İstanbul'a dönmüştür.

Savaş içinde gerek ordunun gerekse büyük şehirlerin özellikle İstanbul'un iaşesinin sağlanması büyük sorun, aynı zamanda da en kârlı iş olmuştur. Savaş koşullarında iaşe sorununun önem kazanması bir yandan üretimin azalması diğer yandan ulaştırma olanaklarının sınırlı oluşu yüzündendir. Bu durumda önemli bölgesel fiyat farkları doğmakta olup, taşıma olanağına sahip olmak başlı başına bir spekülasyon konusu olmuş, ünlü vagon ticareti bu nedenle doğmuştur. (16)

İaşenin yönetimi ve vagon tahsisleri İttihat ve Terakki içinde temel yarışma alanlarından biri olmuş, bunların kontrolünü sağlayanlar kendi çevrelerinde geniş olanaklar yaratmıştır. Dolayısıyla iaşenin kontrolünün el değiştirmesi, İttihat ve Terakki içinde güçler dengesinin bir göstergesi haline gelmiştir.

Savaş başlayınca askeri iaşe, İttihat Terakki'nin askeri kanadı Enver Paşa - İsmail Hakkı Paşa elinde kalmasına rağmen İstanbul'un iaşesinin kontrolü İstanbul Merkez-i Umumi'sinin ve Kara Kemal'in eline geçmiştir. Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesindeki soruşturmasında kurulan mekanizmayı şöyle anlatıyor.

-
- (14) Ali İhsan Beyin İzmir Suikastıyla ilgili İstiklâl Mahkemesinde soruşturmasının 9 Ağustos 1926 tarihinde yayınlanan 1827 sayılı **Hakimiyeti Milliye'de** yayınlanan kısmından.
- (15) Ali İhsan Beyin İstiklâl Mahkemesi'nde yaptığı bu açıklama, Mahkeme Reisi tarafından «... Temsili mesleki hakkında konferans istemiyoruz...» diye kesilmiştir. Bknz. **Dünya**, 8-9 Ocak 1957 (121-122).
- (16) Bu konuda, Bknz. **Operatör Cemil (Topuz) Paşa Hatıraları, Canlı Tarihler**: No: 8, İstanbul, 1945, özellikle s. 91-95 ve Hikmet Bayur, a.g.e., Cilt 3, Kısım 4 Ankara 1967, s. 523-545. Ali İhsan Beyin bu konudaki açıklamaları için Bknz. «İzmir Suikastının İçyüzü», **Dünya**, No. 118, 5 Ocak 1957.

«Gelince heyeti merkeziye murahhası Kemal'i işe işleriyle meşgul bulduk ve İzzet Bey'in riyasetinde bir heyeti mahsusai hesabıye teşekkül etmişti. Emekçiler kâtibi İzzet Bey. İstanbul'da seferberlik olunca işe Anadolu nakliyatına inhisar etmişti. Hattın 650 ilâ 700 vagon nakletmek kabiliyeti vardı. Bir kısmı askere, diğeri halka mahsus serbest vagonlar üzerinde bir nevi serbest ticaret başlamıştı. Bu ekmeğin narh fiyatına sebep oldu. Değirmenler hakkında bazı kayıtlar koymak lâzımdı. Değirmenler Rumların elinde idi. Bu suretle işe meselesine başlamak lüzumu hasil oldu. Evvelâ Ticaret Odası vagonları tevzi etmiş, sonra valilere tevdi etmiş. Bu da mani olamamış, İstanbul'da zahire ticareti Rum tüccarın elinde kalmış. Talât Bey ve Kemal karar vererek Şehremaneti namına bir takım vagonların tahsisini muvafık bulmuşlar. Vagonların verilmesi Kemal'e havale olundu, bu vagonlarla Anadolu'dan zahire satın alınıyordu.» (17)

Ali İhsan Bey'in açıklaması bir kaç yönden ilginçtir. Bir yandan tüm organizasyonun esnaf dernekleriyle ilişkisini, diğer yandan en kârlı kontrol alanı olan vagon tahsisinin ticaret odasının elinden Kemal Bey'in kontroluna geçişini gösteriyor. Ticaret Odası ile Esnaf Odaları arasındaki yarışmayı kanıtlıyor. Kemal Bey bu dönemde Cemil Topuzlu'nun istifasını ve kendisine yakın olan İsmet Bey'in Şehremini olmasını sağlamıştır. (18)

Bu savaş koşulları altında işe işinin başarılı yürütmesine olanak yoktur. Dolayısıyla, bu grubun kontroluna karşı muhalefeti organize etmek de kolaydır. İlk girişim şehreminini değiştirerek, yeni şehreminine iktisat müdürlüğü kurdurarak, bu kontrolu ona vermeye çalışmak oldu ise de, Kara Kemal esnaf derneklerini karşı çıkararak bu girişimi önlemiştir. (19) Ali İhsan Bey'in ifadesine göre bu kontrol bir yıl üç ay sürmüştür. (20) İşe konusundaki bunalım ve parti içindeki muhalefet sonucunda Ziya Gökalp'in evinde Talat Paşa'nın başkanlığında yapılan bir toplantıda, parti, bu işin şehremanetine verilmesini kararlaştırdı. (21)

Kemal Bey'in «heyeti mahsusai hesabıyesi» bu dönemde 213.000

(17) «İzmir Suikastinin İcyüzü», *Dünya*, 8 Ocak 1957.

(18) Rakım Ziyaoğlu: *İstanbul Kadıları Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İstanbul 1971, s. 206-223.

(19) Rakım Ziyaoğlu, a.g.e., s. 227.

(20) *Hakimiyeti Milliye*, 9 Ağustos 1926, sayı 1827.

(21) Bu toplantının 16 Nisan 1916'dan önce olması gerekir. Çünkü bu tarihte çıkarılan «geçici kanun» ile valiye görev verilmiştir.

Lira kazanmıştı. Ve bu parayı yapağıya yatırmıştı. Yapağının piyasa değeri ise 700 000 Lira idi. Parti bu kazancın kazananlarda kalmasını kararlaştırdı. Bu para ile 300 000 ve 400 000 Liralık iki vakıf kuruldu. Bu vakıflardan 300 000 Liralık vakıfta Ali İhsan Bey'in 400 000 Liralık vakıfta Memduh Şevket Bey'in hisseleri vardı. (22)

Vakıflar, vakfiyeleri bu paraların işletilmesi ve kazancın hayır işlerinde kullanılması için hazırlanmıştı. Bu paralarla Kara Kemal'in Şirketleri diye ün kazanan şirketler kompleksi kuruldu. Bu şirketler anonim şirket statüsünde kuruluydu. Hisse senetlerinin % 51'i vakıflarda kalmak üzere halka açılıyordu. (23) «İktisad-i Millî Bankası» etrafında, çeşitli konularda ihtisaslaşmış Millî Kantariye Şirketi, Anadolu Millî Mahsulat Şirketi, Ekmekçilik Şirketi, Millî Mensucat Şirketi, ve bunların perakende kanalları olan Müstehlik Kooperatifleri bir bütün oluşturuyordu. Ali İhsan Bey bu şirketlerden Millî Mahsulat Şirketinde yönetim kurulunda aza idi. (24) Bu şirketler esnafı yarışan değil onları örgütleyen, varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olan şirketlerdi. Örneğin İstanbul bakkalları, Millî Kantariye Şirketi'ne hissedar olarak kaydolmuşlardı. Şirket, şeker, yağ, pirinç, kahve gibi yiyecekleri toptan olarak alıyor, bakkallara dağıtıyordu. Anadolu Millî Mahsulat Şirketi ise Anadolu zahire tacirlerinin İstanbul'daki pazarını örgütlüyordu. Millî mensucat şirketi ise dokumacılara fason imalat yaptırıyor, orduya ve halka satıyordu. (25) Partiyle bütünleşmiş bu şirketler ticari faaliyetlerinde siyasal güçlerinden de yararlanıyorlardı. (26) Böylece bu şirketler eko-

(22) 5 Ağustos 1926 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesinde 400 - 500 Liralık vakıfnamesi yayınlanmıştır. Bu vakıfta ismi sayılan malikler: Memduh Şevket, Hüseyin Hüsnü, (Hammal) Ferid, Selâhaddin, Vehbi, Ethem, Hüseyin, Tevfik Sabri, Muhtar, Ali, İzzet, Sait, Celâl Rıza, Bekir, Mithat, Sadettin Cemil ve Kemal Beylerdir. Vakfiyeye göre paranın işletilmesinden elde edilecek kâr'ın yüzde 25 ana paraya eklenecektir. Geri kalan yüzde yetmişbeşin nasıl kullanılacağı esnaflar cemiyetinin genel kurulunda vakfın mütevellilerinin katılımıyla ve oybirliğiyle kararlaştırılacaktır.

(23) Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 9 Ağustos 1926, Sayı 1827.

(24) «İzmir Suikastının İç Yüzü», Dünya, 14 Şubat 1957.

(25) Bu konuda Bknz: H. Avni Şanda: Türkiye'de İlk Sermaye Şirketleri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1967.

(26) Cavit Bey, 5 Mayıs (1916) tarihli günlüğünde bu şirketlerin siyasal güçten yararlanmasını şöyle anlatmaktadır:

«Canbulat, esnaf cemiyeti mesailinden dolayı şehremanetinden istifa etti. Talat kendisini Dahiliye Müsteşarlığına tayin etmek istediye de reddetmiş... Fakat Talat'ın ısrarı üzerine nihayet kabul etmiş. Anadolu Mahsulat Şirketi veya sair esnaf cemiyetinden müteşarib şirketlerin hükümetle hiçbir gûna mü-

nomik bir güç olmanın ötesinde parti örgütü içinde Kara Kemal'e önemli bir destek sağlar hale gelmiştir. Mütareke döneminde İttihat Terakki örgütünün gücünü korumasında ve şirketlerin kontrolünün sonunda Kemal Bey'in elinde kalmasında şirketlerin bu tür yapısal özellikleri etkili olmuştur.

Kara Kemal Bey'in «heyeti mahsusa-i hesabiyesi» dağılmış olmasına rağmen kurduğu şirketleri ile 'iaşe' konusunda kontrolünü sürdürmüştür.

«İaşe» konusunun çözülemez oluşu ve sağladığı yüksek kârlar bu konudaki siyasal yarışmanın sürmesine neden olmuştur. İttihat ve Terakki içindeki asker kesim 18 Ağustos 1917 de sivillerin de iaşesi dahil olmak üzere tam kontrol hakkını alır. Bu tarihte yayınlanan «İaşeyi Umumiye Kararnamesi» ile Harbiye Nezaretine bağlı «İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi» kurulur. Daire reisliğine Enver Paşa'nın yakını Levazım Dairesi Reisi İsmail Paşa ek görevle getirilir. (27)

Kara Kemal ve çevresi, dayandığı esnaf cemiyetleri ve fedaileri ile her an hükümet darbesi yapabileceği havasını yaymasına rağmen iaşenin kontrolünü elinde tutamamış, askeri kesime kaptırmıştır. Ama bu durum bir yıl kadar sürer. Kara Kemal harbin son yılında tekrar kontrolü ele geçirir. 30 Temmuz 1918 de yayınlanan bir kararname ile İaşe Nezareti kurulur. Yalnız halkın beslenmesi değil ordunun beslenmesi görevi de bu nezarete verilir. İaşe Nazırı ise Kara Kemal'dir. (28)

İttihat Terakki'nin sivil kesimde başka bir grubu temsil eden Cavit Bey durumdan memnun değildir. 2 Eylül 1918 de.

«Herkesin kalbinde ümitler beslenen iaşe henüz mecra-yı tabiisine girmek şöyle dursun, eskisinden daha fena bir şekil almış. Günü gününe yaşıyor. Bir taraf asker, kendisine ait olmayan bir iş gibi telakkî ediliyor, diğer taraftan bitmek bilmeyen teşkilâtını hazırlıyor...» (29)

Savaş dönemi genel olarak değerlendirilirse, Kara Kemal ve

nasebetleri olmayacağına, hiç bir nevi himaye ve müzaheret için müracaat etmeyeceklerine, hattâ Merkezi Umuminin bu muamelatta alâkadar olduğunu yakından ve uzaktan gösterecek bir tezahürde bulunulmayacağına Talat Bey'den söz almış... Bu sözlerin hiç bir hükmü olmayacağına çünkü Talat Bey'in de her istediğini yaptıracağına şüphe yok...» Tanin, 17 Şubat 1915.

(27) Y. Hikmet Bayur, A.g.e., s. 538.

(28) Y. Hikmet Bayur, A.g.e., s. 544.

(29) Y. Hikmet Bayur, A.g.e., s. 545.

çevresinin, bütün çalkantılara rağmen «iaşe» konusunda kontrolü elde tuttukları söylenebilir. Ne var ki Ali İhsan Bey'in İstiklâl mahkemesinde belirttiği gibi, Talat Paşa'nın bütün yumuşatıcı etkilerine karşın, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ile Merkez-i Umumi arasında bir çatışma, bir rekabet sürmüştür. Bu rekabeti Talat Paşa Merkez-i Umumi'de kendi kontrolünü güçlendirmekte kullanmıştır.

Bu çatışmanın bir sonucu olarak Yakup Cemil hadisesinden yaralanarak Cavid Bey - Karasu grubu Memduh Şevket Bey'i tasfiye etmeğe çalıştılar. Talât Paşa'nın müdahalesi ile Memduh Şevket Bey idamdan kurtuldu. Ama esnaf odaları mümessilliğinden uzaklaştırıldı. Yerine Cavid Bey - Karasu grubunun mutemed adamlarından Sami Bey getirildi. (30)

Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesindeki ifadesinde Merkezi Umumi ile görüş ayrılıklarının, kendilerini savaş sırasında İttihat ve Terakki'den ayrılarak yeni bir fırka kurmak istemeye kadar götürdüğünü söylemektedir. Yeni bir fırka girişimi için temsili mesleki esasına dayanan bir program da hazırlanmıştır. Bu programın hazırlandığı tarih ve içeriği hakkında elimizde ayrıntılı bilgi yoktur. Yalnız bu program hakkında, Ali İhsan Bey'in kardeşi Asım Süreyya Bey'in hazırladığı bir not vardır. Bu nota göre;

(30) Abidin Nesimi «Esendal'ın Fikir Cephesi» Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, MŞE Özel Sayısı, Cilt 6, Sayı 5, 1952.

Mustafa Ragıp Esatlı, İttihat ve Terakki Hürriyet Yayınları İstanbul 1975 (ikinci baskı) ve Galip Vardar, (Samih Nafis Tansu) İttihat ve Terakki İçinde Dönemler, İnkilâp Kitabevi İstanbul 1960 da Yakup Cemil olayıyla ilgili olarak yazdıkları, Memduh Şevket Bey'in bu konuda suçlu durumuna düşürülmesinin oldukça zor olduğu izlenimi vermektedir. Bu kitaplarda verilen bilgilere göre Yakup Cemil'in münferit sulh girişimlerini ve bunların arkasında bulunanları açığa çıkarmak üzere Memduh Şevket Bey, hem Talat Paşa'nın hem de Kara Kemal'in bilgisi içinde Yakup Cemil ile ilişki kurmuştur. Ve bu olayda Talat Paşa grubunun adamı olarak yer almıştır. Bu nedenle ilk bakışta suçlu duruma düşürülmesinin zor olacağı söylenebilir. Suçlu duruma hangi ilişkiler kullanılarak düşürüldüğünün açıklanması gerekir. Yakup Cemil olayının perde arkasında yalnız Memduh Şevket Bey yer almamıştır. Aynı zamanda da Ali İhsan Bey de yer almıştır. Bahaeddün Şakir Bey'le birlikte Ali İhsan Bey Romanya'ya giderek Sapançalı Hakkı Bey'in Romanya'daki faaliyetlerinin ne olduğunu araştırmışlardır. Bu araştırmada Sapançalı Hakkı Bey'in tekli barış girişimlerinde bulunup bulunmadığının araştırıldığı söylenmektedir. Oysa olayın bir başka boyutu olmasından da kuşkulandırılabilir. Sapançalı Hakkı Bey de Romanya'dan İstanbul'a un göndermektedir. Başka bir deyişle Kara Kemallerin çalışma alanı içine girmektedir. Bu konuda bir ilişki olabilir. Biz Ali İhsan Bey'in seyahatinde böyle bir boyutun olmasından da kuşkulanamamıza rağmen, hiç bir kanıtı sahip değiliz.

«...Program 1917 yılları sonuna doğru hazırlanarak, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'sine sunulmuştu. İlk uyandırdığı tepki tamamen menfidir. Gerçekten çok uzun yıllardan beri, herşeyin parlamenter bir sistem içinde düzeltilebileceğini düşünen bir toplum karşısında, bu derece radikal bir reforma gidilmesini kabul etmeye imkân yoktu.»

Programın önerildiği dönem ilginçtir. Kara Kemal'in «iaşe» işlerinde kontrolü İttihat ve Terakki'nin asker kesimine kaptırdığı aylara rastlamaktadır. Bu beklenilir bir durumdur. Asım Süreyya Bey'in notunda beklenilmeyen husus, program içinde parlamenter sistemin tamamen yadsınmış olmasıdır. Eldeki diğer (31) bilgilere göre programın iki meclisi bir «karma korporatif» sistem önermesi beklenirdi. Meclislerden birisi genel rey ile seçilecek öteki «meslekî temsil» esasına göre oluşacaktır.

Ali İhsan Bey'in mahkemedeki ifadesindeki ilginç olan bir başka nokta; Kara Kemal Bey'in bu yeni fırka kurma girişiminin içinde bulunmasına rağmen «meslekî temsil» esasını benimsememiş olmasıdır. (32)

— Ziya Gökalp'in ve Ali İhsan Bey'in Temsil-i Mesleki Görüşlerindeki Farklılıklar

Ali İhsan Bey'in, Merkezi Umumiye sunduğu «mesleki temsil» programının, Merkezi Umumi tarafından destek bulması ilginçtir. Merkezi Umumi'de Ziya Gökalp de vardır, ve dönemin bu etkin ideoloğunun genellikle «mesleki temsil» usûlüne yatkın olduğu bilin-

(31) Nitekim daha sonra Kurtuluş Savaşı döneminde hazırlandığı söylenen programda «iki meclisli»dir. Daha sonra göreceğimiz gibi tek meclisli bir «saf bir korporatif» sistemde gerçekte siyasi parti ortadan kalkmaktadır. Bu dönemde Ali İhsan Beyin «siyasi parti»ye karşı olduğunu gösteren bir belirti yoktur. Tam tersine yeni bir siyasi parti kurmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle tek meclisli saf bir korporatif sistem önermesi beklenmez.

(32) Ali İhsan Bey yine İstiklâl Mahkemesindeki ifadesinde 1917'de temsili mesleki fikrini kabul etmeyen, Kara Kemal Bey'in Terakki Perver fırkasının program hazırlıkları sırasında, Ali İhsan Bey'in temsili mesleki esasını getiren bir madde önerisini desteklediğini söylemektedir. İsmet Bozdağ'ın, eski İttihatçı çevrelere atfen bize anlattığına göre 1917'de bu programın hazırlanmasına Talat Paşa çok kızmıştır. «Bu körü gözüm görmesin» diye Ali İhsan Bey'i çevresinden uzaklaştırmıştır. Kara Kemal'in bu programı benimsememesi Talat Paşa'nın bu tepkisiyle açıklanabilir. Daha önce sözü edilen Memduh Şevket'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasını Yakup Cemil olayından çok 1917 programına bağlamının daha doğru olacağı anlaşılmaktadır.

mehtedir. O halde sunulan programda Ziya Gökalp'in görüşlerine ters olan nedir? sorusu sunulabilir.

Ayrıca 1925'de yayınlanmaya başlayan Meslek dergisinde Ali İhsan Bey «Türkiye'de mesleki temsil fikirlerinin ilk naşiri» (33) olarak sunulmaktadır. Böyle bir sunuş da ilginçtir. Meslek dergisi Ziya Gökalp'in varlığına rağmen neden Ali İhsan Bey'i, mesleki temsil fikrini Türkiye'ye ilk defa yayan kişi diye sunmaktadır? Bütün bu olgular, Ali İhsan Bey'in «mesleki temsil» önerisinin Ziya Gökalp'in yaklaşımından farklı olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu farkın ne olduğunu Yusuf Akçura'nın, Ziya Gökalp'in ölümü üzerine yazdığı yazıda buluyoruz. (34)

«İktisad-i siyasî (ekonomi politik) de, içtimaiyatın bir faslı mahsusu (özel bölümü) gibi telâkki ederdi. Adam Smith ve muakkiplerinin ihtiyaç ve fayda esasları üzerinde kurulmuş iktisat sistemlerini kabul etmek istemezdi; binaenaleyh Karl Marx'ın sistemine de muhalifti: Ekonomistlerin de sosyalistlerin de fikirlerini, sistemlerini redde çalışıyordu. Onun nazarında mesail-i iktisadiyenin masdarı (kökeni), ihtiyaç ve fayda gibi uzvî ve maddî şeyler olmayıp, içtimai kıymet» mefhumuydu. Bu görüş, maddiyat tarihine, mesleğine ve ona müstenit nikbin veya bedbin iktisadi nazariyelere bittabi murardı. Biya Bey Dürkheim'e imtisalen (uyarak) iktisadi meselelerden «taksim-i amal» işbölümü meselesiyle çok uğraşmıştır; meslekî taazzilenin lüzumuna kaildi. Buradan, yani meslekî taazzi meselesinden, meslekî temsil meselesine (geçip) devlet teşkilatında meslekî temsil usulünü terviç ve müdafaa ediyordu. Bu cihetle siyaseti, iktisat üzerine kurarak, sosyalistlerin usûlüne yaklaşıyordu.»

Yusuf Akçura, Ziya Gökalp'in yaklaşımının Fichte'yi hatırlattığını söyleyerek;

«Fichte de, Gökalp gibi, iktisada müteallik meseleleri, aklî, felsefî muhakemat ile halle çalışır. Fichte'nin felsefi sisteminde, idealist bir iktisat faslı vardır. Fichte'nin iktisad-ı siyasî, feragate, vazifeye, ferdi menfaatin, cemiyet faydası uğrunda olmasına istinat eder; bu sistemde ferdin menfaati, hukuku feda olunmuş, her fide, her hak cemiyete verilmiştir. Bu cihetle Fichte sosyalisttir. Fa-

(33) Meslek Resimli İlâvesi, Sayı 2, 23 Kânunvevel 1925.

(34) Yusuf Akçura: «Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar» **Türk Yurdu**, Cilt I, No. 3, 1340 (1924), s. 156-162.

Aynı Sayı, Ziya Gökalp, Sayı 1, Cilt 1, Kasım 1974, s. 50-55 de yeniden yayınlanmıştır.

kat o zaman şayi sosyalizm mekteplerinden hiçbirisine tamamen iştirak etmez, kendine göre bir nevi idealist sosyalisttir.» Ali İhsan Bey çevresinin fikirlerini yaymak için çıkarılan Meslek Dergisinde «Ziya Gökalp'in» «idealist» görüşü şöyle eleştirilmektedir.

«..bizde (Bergson Felsefesini), (Durkheim Sosyolojisini) Dervişliğe kadar götürmüş olan bir takım harsçılara göre (millî vicdan) işlerimizde hakim olması lâzım gelen mesai'nin aynıdır. Buna vaki olacak ilhamlar bir takım (millî kahramanlar) yaratır. Bizim vazifemiz sadece onların arkadaşlarından yürümektedir. Ziya Gökalp bu fikrin en kuvvetli naşiri ve mürevvici idi... Bu fikir büsbütün yanlış bir şey de değildir. Millî vicdan, millî şuur, millî kahraman vardır. Fakat bu vicdanlar, bu şuurlar, bu kahramanlar, millî ve içtimai fertlerin, işler üzerinde gözler kapalı olarak çalışmalarıyla mı teşekkül eder ve vücuda gelir... yoksa bilakis, millî fertlerin ayrı ayrı işleri düşünmeleri mesai usullerini münakaşa etmeleriyle mi?» (35)

Ziya Gökalp «meslekî-temsîl» yoluna «idealist» bir yaklaşımla ulaşılırken uygulamanın içinden gelen Ali İhsan Bey «meslekî-temsîl» düşüncesine «materyalist» bir yoldan ulaşıyordu. Meslek dergisi bu farkı Ali İhsan Bey'le, Ziya Gökalp'in dostluklarını anlatırken şöyle ortaya koymaktadır. (36)

Ali İhsan Bey, Gökalp'in «merkezi umumiye» üyeliğine getirilmesi için «gayret» sarfedecek kadar yakın bir arkadaşı idi. Fakat bu iki kuvvetli kafa birbiriyle daima çarpışmıştır. Çünkü Ziya Bey idealist ve mistik, Ali Bey ise kaskatı bir materyalist idi. Bunun için Durkheim mektebinin Türkiye mümessili olan Ziya Bey, İş Bölümü kitabının ikinci tabı mukaddemesinde (Ali İhsan Beyle) kafi derecede alâkadâr olmuyor ve ondan hiç bahsetmiyordu.»

Ziya Gökalp, Ali İhsan Bey'in fikirlerini bir çok kez «zaman-sız ve yersiz...» bularak buna şiddetle karşı çıkmıştır. Hattâ bir kezinde Ali İhsan Bey'in, «Kadın haklarını» şiddetle savunmasını vesile ederek, onun hakkında bir taşlama yazmıştır.

«Ali İhsan dedi, çarşaf kalkmalı,

Dedim ona, senin bunda sözün yok.

Varsın kadın açılmasın sana ne,

Çünkü körsün, görmek için gözün yok!!!» (37)

(35) «Mesleğin Mesleği Nedir?» Meslek, Sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 10-11.

(36) «Bizde Meslekçilik Nasıl Çıktı?» Meslek, No. 1, 15 Kânunuevvel 1925, s. 5.

(37) Asım Süreyya İloğlu ile Mülâkat.

Ziya Gökalp ile Ali İhsan Bey'in, olgulara yaklaşımındaki «idealist» ve «materyalist» kökenli olma ayrımını gördükten sonra, Ziya Gökalp'in Kara Kemal grubunun, «halk şirketleri» uygulaması üzerine etkisinin ya da bu şirketlere karşı tutumunun ne olduğu sorulabilir.

Bu şirketler hakkında Ziya Gökalp'in doğrudan doğruya söylediği bir söze biz rastlayamadık. (38) Ama birinci dünya savaşı içinde İttihat ve Terakki'nin yeni boyutlar kazanan «Millî İktisat Politikası»na ilişkin değerlendirmeleri vardır. İttihat ve Terakki savaş koşullarından yararlanarak «millî tüccar» yetiştirmek istemektedir. Bu politikanın idealist bir yorumunu yapan Gökalp «...tıpkı Hegel gibi yalnız tarih felsefesinde değil, sosyolojiden de serbest rekabetçi burjuvazinin müdafii değil, güya fenalığı giderilmiş bir burjuvazinin müdafaasını yapar.» (39)... Oysa savaş koşulları içinde Gökalp'in bu tür bir burjuvazi bulmasına olanak yoktur. 1917'de spekülasyonu ve spekülâtörleri kınayan, amme ahlâkına saygı gösterilmesini isteyen **Meslekî Ahlak Beyannamesi** adlı bir kitapçık yayınlatır. (40)

Bu bakımdan, Kara Kemal'in küçük girişimcileri korumaya dönük örgütlenmesini olumlu olarak karşılaması beklenebilir. (41) Ama küçük girişimciler de bu fırsatlardan paylarını alacaklardır. Onun «idealist» ahlâk görüşlerinin dışına çıkacaklardır. Bu ise Ziya Gökalp'in kuramının uygulamada çöküşüdür. Bu çöküşü 1923'de kendisi şöyle anlatacaktır:

«Millî iktisat da, Türkler'de iptida **bimenfaat** bir mefkûre surtinde doğdu... Fakat **maateesüf** Cihan Harbi, nazari tetkikleri durduracak, muhtelif tarzlarda ameli tatbiklerin zuhura gelmesine sebep oldu.» (42) (altını biz çizdik)

(38) Küçük Talat Bey, İzmir suikastıyla ilgili davadaki ifadesinde Ziya Gökalp'in ve kendisinin Kara Kemal'in işleriyle uğraşmasına karşı olduğunu söylüyor. Kandemir, **İzmir Suikastinin İçyüzü**, ikinci cilt, Tarih Yayınları, İstanbul 1955, s. 18.

(39) Uriel Heyd: **Foundation of Turkish Nationalism; The Life and Teaching of Ziya Gökalp**, London 1950, s. 145.

(40) Abidin Nesimi (Fatinoğlu) : **Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp**, İstanbul 1940, s. 6.

(41) Tarık Zafer Tunaya: «Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi», **Milliyet**, 27 Ekim 1974.

(42) Ziya Gökalp: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1972, s. 72.

III. MÜTAREKE İSTANBULUNDA VE KURTULUŞ SAVAŞI ANKARASINDA MESLEKİ TEMSİL:

— İttihatçı Önderlerin Elenmesi İkincil Önderlerin Ön plana Geçiş:

Birinci Dünya Savaşının kaybedildiği anlaşılıp, mütarekeyi yapmak üzere, İzzet Paşa kabinesinin kurulmasından sonra, İttihat ve Terakki'nin ne olacağı sorusu ön plana çıktı. Bütün İttihat ve Terakki önderlerinin katıldığı son kongrede, bir yandan, «Fırkanın lekelenmemiş, mucibi hacalet işlerine karışmamış» şahıslarıyla **Teceddüt** adlı yeni bir fırka kurulması, İttihat ve Terakki'nin kapatılması uygun görülmüştü. Öte yandan, Kara Kemal'in önerisi ile İttihat ve Terakki'nin birinci derecede önderlerinin yurt dışına gitmesi kararlaştırıldı. 2/3 Kasım 1918 gecesi İttihat ve Terakki'nin önderleri yurt dışına kaçtı. 11 Kasım 1918'de de Teceddüt Fırkası resmen kuruldu. (43)

Legal görüntüde, ortadan kalkan İttihat ve Terakki'nin bütün örgütü gerçekten varlığını koruyordu. Bu bütünlüğü sağlamak için Talat Paşa'nın direktifi ile, Kara Vasıf Bey ve Kara Kemal gizli karar kol teşkilâtını kurdular. (44) Ayrıca Kara Kemal'in esnaf örgütlerinde ve «millî şirketlerinde» kontrolü sürüyordu. İstanbul'daki her olayda bu teşkilâtın gizli eli hissediliyordu.

İtilâfçılar da hükümetin bu teşkilâtı dağıtması için her türlü baskı yapıyordu. İttihat ve Terakki önderleri yurt dışına kaçınca daha İzzet Paşa kabinesi sırasında, 4 Kasım'da, «en ihtilâlcî adam diye Kara Kemal tutuklandı ise de» Cavit Bey'in müdahalesi ile salındı.

2 Ocak 1919'da Kara Kemal'in «millî şirketlerinin müdür ve muhasebecileri Evkaf Nazırınca, Evkaf haklarını korumak bahanesiyle azledilerek, başlarına itilâfçıların adamları getirildi. (45) Çok süre geçmeden Tefvik Paşa kabinesinin son günlerinde 29/30 Ocak 1919 gecesi içlerine Kara Kemal de dahil olmak üzere hemen hemen

(43) İttihat ve Terakki'nin bu son kongresi için Bknz. Tarık Zafer Tunaya, A.g.e., s. 407-410 ve Hikmet Bayur, A.g.e., Cilt III, Kısım 4. s. 774-789; Teceddüt Fırkası ile ilgili olarak Bknz. Tarık Zafer Tunaya, A.g.e., s. 412-414.

(44) Hüsnü Himmetoğlu: *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları İstanbul 1976*, s. 81.

(45) Sina Akşin: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 142.

tanınmış tüm İttihatçılar tutuklandılar, divan-ı harbe verildiler, daha sonra da Malta'ya sürüldüler. (46)

İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmak için yapılan bu çabalar, örgütü ortadan kaldıramadı. Karakoî teşkilâtı 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline kadar kontrolünü tam olarak sürdürdü. Yalnız yönetimi daha önce geri planda kalmış kişilerin eline geçti, onların ön plana çıkmasını sağladı. Ali İhsan Bey'in de bu arada etkinliği arttı. (47)

Ali İhsan Bey bütün olumsuz koşullara rağmen, bir kez daha İttihat ve Terakki'nin İstanbul Heyeti Merkeziyesi «...namına bir içtima...» daha tertiplemeyi başarmıştır. «Posta Telgraf Sicil Müdürü Hamdi Bey'in evinde, İstanbul Mebusu Ahmet Muhtar, Memduh Şevket, Ethem, Hüsnü...», Hüseyinzade Ali Bey gibi şahıslardan kurulu bu heyet «...temsil-i meslekiye istinat...» eden bir program hazırlamışlar ve bunun tatbiki için «...vaziyetin inkişafını ve müsaadesini» beklemeye koyulmuşlardır. (48)

— 1919 Umumi Seçimlerde İstanbul ve Ali İhsan Bey:

Sivas kongresinden sonra, Mustafa Kemal İstanbul'un Anadolu ile tüm irtibatını keserek, Damat Ferit Paşayı Sadrazamlıktan istifaya ve Padişahı da seçimleri yaptırarak, meclisi toplamaya zorlamıştı. Seçime Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmadı. Seçimi genellikle İttihat ve Terakki temsilcileri ile «Anadolu mücahitleri» kazanmıştır. (49) Seçimlerde çekişmenin en şiddetli olduğu yer ise İstanbul olmuştur.

Seçim ile ilgili çekişmeler, «Müntahab-ı Sâni» (ikinci Seçmenler) tesbitinde başlamıştır. Toplanmış olan muhtelif parti temsilcileri, Tasvir-i Efkâr'a göre «payitaht mebusluğuna en lâyük zevatın namzet iraesî...» gibi kutsi gayelerden uzaklaşıp «fırkacılık zihniyetine ve şahsi endişelere» kapılarak, seçimi bir süre sürüncemede bırak-

(46) Sina Akşin, A.g.e., s. 153.

(47) Ali İhsan Bey: İstanbul'da bulunduğu bu dönemde Talat Paşa ile iki defa mektuplaşmıştır. (İstiklâl Mahkemesindeki ifadesinden).

(48) Ali İhsan Bey'in bu programı hazırlarken temsili mesleki esasına karşı olan yakın arkadaşı Kara Kemal'in tutuklu olmasından da faydalandığı izlenimi doğmaktadır. Bknz. «İzmir Suikastinin İçyüzü», Dünya, No. 121, 8 Ocak 1957.

(49) Tarık Zafer Tunaya: A.g.e., s. 402 ve 407-410. Bu seçimlere Hürriyet ve İtilaf Fırkasının katılmamasının nedenlerinden birinin de İttihatçıların özellikle, Anadolu'daki başarısını, bir ölçüde de olsa, tahmin etmiş olmaları olduğunu söylemektedir. Bknz. A.g.e., 452-454.

mışlardır. (50) Nihayet yapılan seçimlerde ise, «...ittihat bakayasının faal bir kuvvet halinde el altından işe...» karışmalarıyla, (51) intihab gününe kadar ismi işidilmemiş hiç bir taraftan namzet gösterilmemiş üç zat hafi propaganda tesiriyle gökten düşer gibi mebus» olmuşlardır. Bu üç kişi «Kiyef sefir-i sabıkı Muhtar Bey, Meşihat Müsteşar-ı Sabıkı Kamil Efendi ile Zeytinburnu Fabrikası Ustabaşı Numan Efendi'dir...» (52) İttihatçılar bu üç kişiyi seçtirmekle kalmamışlar, aynı zamanda kendilerine «...muhaliflerin seçilmesine (de) mani...» olmuşlardır. (53) Bu gelişmeler, İttihatçılara, muhalif basının çok sert tepkilerine yol açmıştır. (54) Bir süre sonra da, bu basın, yeni «İttihatçı» hareketin arkasındaki şahısları, ortaya çıkarmakta güçlük çekmedi. Örneğin, **Peyam-i Sabah**, «Milletin En Büyük Mümessili Kesilmek?...» başlığı altında şunları yazmaktadır.

«Milletin en büyük mümessili kesilmek. Kainata öyle görünmek mi istersiniz? İşte size bir reçete, bir muska ki bire birdir. Harbiye Nezaretinin «Enver devrinden kalma erkaniyla açıktan açığa anlaşın. Meşum fırkanın, geri kalan adamlarıyla, Kör Alileriyle, Çolak Selahattinle, el altından birleşin.» (55)

Ali İhsan Bey kendilerine muhalif basının özellikle üzerinde durduğu ve seçilmesini «...havsalaya sığmaz bir maskaralık...» olarak

(50) «Müntehabat-ı Sani İntihabatı Devam Ediyor...» **Tasvir-i Efkâr**, 26 Teşrinisani 1335. Ayrıca Bknz. **Sabah**, 22, 23 ve 24 Teşrinisani ve 9 Kânunuevvel 1335.

(51) «İntihabat Neticesi...», **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1335.

(52) «Dedikodu Zamanı Değil...», **Vakit**, 22 Kânunuevvel 1335. Seçimi kazanan tüm İstanbul mebuslarının adı için Bknz. «Dün İstanbul Mebusları taayüt etti...», **Vakit**, 19 Kânunuevvel 1335.

(53) «İntihabın Neticesi...», **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1335.

(54) Aslında, yapılan bu seçimlerde, «kanun bakımından meşru olmadığı iddia...» edilebilecek birşey bulunamamıştır. Fakat Şehremini Cemil Paşa'nın deyişiyile «... gözü açık bir hizip teşkilâtı sayesinde çalıştı, ve eğri davrandı ve muvaffak oldu...» Bknz. «İntihabatın Neticesi», **Vakit**, 20 Kânunusani 1335 ve «Şehremini Cemil Paşa ve İstanbul İntihabatı...», **Sabah**, 21 Kânunuevvel 1335. Buna rağmen Lütfi Fikri, sert bir kınamayla birlikte, milletvekilliğinden istifa etmiş, ve ayrıca bu üç İttihatçı milletvekilini «vatani bir vazife olarak...» istifaya çağırmıştır. Bknz. «Lütfi Fikri Bey'in İstifası...», **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1335 ve «Vaziyeti Tamir için Gazetemizin Bir Teklifi...», **Vakit**, 22 Kânunuevvel 1335.

(55) **Peyam-ı Sabah**,

yorumladığı, (56) Numan ustanın milletvekilliği konusunda, daha sonraki bir tarihte, kardeşine şunları yazacaktır. (57)

«...Arkadaşım Numan Ustanın (58) intihabını tabi çok istedim.... Cihanın sosyalizme gittiği bir devrede biz, bir amele mebus çıkartılmasına yardım etmişiz, (bu) çok mu...»

Ali İhsan Bey'in «Numan efendinin» mebus seçilmesine yardımında, Meslekî-temsîl inancından çok bu sırada Talat Paşa ile mektuplaşmalarından, onun sosyalizme (59) kaymakta olmasını öğrenmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

Seçim hazırlıkları sırasında, **Closter'de** (60) Talat Paşa ile buluşmuş olan Cavit Bey, «İttihatçılar'dan Rıza Bey'den, Kör Ali'den ve Edip'ten» gelen raporları görüşmüşlerdir. (61) Dış gelişmeler hakkında bilgi isteyen ve içindeki gelişmeleri özetleyen bu raporlar, özellikle «para» sıkıntısı üzerinde durmaktadırlar. Cavit Bey, ne kendi ne de (Kara) Kemal Bey'in dostlarının yardım etmedikleri yolundaki şikâyetleri, özellikle kendisine yakın olmuş olan tüccar grubu bakımından yersiz bulmaktadır.

«...Sanki onlara sermaye yatırmışlardı... Benim dostlarıma beş para kazandırmamışlardır. Kemal sayesinde kazananlar ise bugün taleplere baş bile çevirmiyorlar...»

«Muvaenet Siyaseti» takip edeceklerini söyleyen bu grubun gerçek gücü hakkında Cavit Bey kendisine bilgi verilmediğinden yakınmaktadır. (62)

Bütün bu gelişmeler, bir tür «iktidar boşluğundan» yararlanarak aralarında Ali İhsan Bey'in de olduğu, daha çok (Kara) Kemal'in

(56) «Peyyam-ı Eyyamın» **Peyam-ı Sabah**, 8 Nisan 1920.

(57) Asım Süreyya İloğlu ile **Mülakat**.

(58) Numan Usta sosyalisttir. Son mecliste «felahı vatan» ittifakına katılan mebuslar listesinde Numan Efendinin ismi yanında, «Sosyalistliği temsil ettiğinden, ruhan beraber olup, ittifaka resmen dahil değildir.» yazmaktadır. Tülay Duran; «Son Osmanlı Meclisi Mebusanında 'Felahı Vatan İttifakı'» Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt XI, Sayı 61, Ekim 1972.

(59) **Hakimiyeti Milliye**, 9 Ağustos 1926, Sayı 1827.

(60) İttihat Terakki ileri gelenlerinin tevkif edildiği dönemde Cavit Bey 175 gün Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisinin evinde saklandıktan sonra Eylül 1919'da İsviçre'ye gelmişti.

(61) Talat Paşa ile Cavit Bey, 5 Kânunusani 1920'de buluşmuşlardır. Bknz. Cavit Bey, «Felaket Günleri: Mütareke Devrinin Feci Tarihi...» No. 95, **Tanin**, 3 Ocak 1946.

(62) **A.g.e.**,

çevresine yakın bir grubun, İstanbul'da güçlü bir çevre meydana getirdiğini kanıtlar niteliktedir. (63)

Meclis-i Mebusan'daki milletvekillerinde «hayret verici bir şekilde» Hürriyet ve İtilâf aleyhtarlarından olması ve bunların çoğunun «Misak-ı Millî beyannamesini kabul edenlerden olması, «felah-ı vatan» grubunun teşekkülü iç çevreleri olduğu kadar dış çevreleri de rahatsız etti ve 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilerek Meclisi Mebusan fiilen dağıtıldı. Dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesi meclisi 11 Nisan 1920'de resmen feshetti. (64)

Meclis kapatıldıktan sonra İngiliz istihbaratı tarafından kısmen deşifre edilen karakol teşkilâtının bir kısım üyeleri ve son meclisin mebusları Ankara'ya geçmek zorunda kaldılar. Ali İhsan Bey de bunlar arasındaydı.

— Ali İhsan Bey'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Girişimleri:

T.B.M.M.'nin açılışı döneminde, (65) Ankara'ya geçen Ali İhsan Bey, yoğun girişimlerine bu şehirde de devam etmiştir.

Bu arada, Kör Ali İhsan Bey, Memduh Şevket (Esental) ve diğer bazı arkadaşlarıyla birlikte, Celâl Bayar'ın aracılığıyla Mustafa Kemal'le buluşup, ona görüşlerini açıklamak istemişlerdir. Celâl Bayar, (Kör) Ali İhsan Bey ve arkadaşları ile Mustafa Kemal arasındaki bu görüşme hakkında şunları anlatmıştır. (66)

«...Ali İhsan Bey'i eskiden tanırdım... Şeref sokağını her ziyaretimde kendisine uğrar ve görüşürdüm... Ali İhsan Bey ile Memduh Şevket (Esental) Bey arkadaşlarıyla birlikte Ankara'ya geldiklerinde, ilk önceleri toplu bir halde yaşıyor... toplu bir halde yemek pişiriyor idiler... hattâ maddi vaziyetlerinin bozukluğundan, bu sırada gelir sağlamak ama-

(63) Dr. Nazım'ın, İstanbul'dan aldığı haberleri, Cavit Bey şöyle nakletmektedir: «... oradaki teşkilâtımız tamamiyle mahfuz imiş. Cemiyeti hayriye, esnaflar kâmilen ellerinde bulunuyormuş. Kuvayi Milliye'ye mutavassıt vazifesini görüyorlar. Fakat istiklâllerinde mütaassıp davranıyorlarmuş...» Bknz. «Felâket Günlerim», Tanin, 14 Temmuz 1946.

(64) Tarık Zafer Tunaya, A.g.e., s. 454.

(65) Ali İhsan, 12 Teşrinivevvel 1920'de yazdığı bir makalede «... bundan beş ay önce, İstanbul'daki çalışma ve içtihat arkadaşlarıyla...» birlikte Ankara'ya gelmiş olduğunu kaydetmektedir. «Yani Nisan ve en geç Mayıs ayı içinde Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. Bknz. Yeni Gün, 12 Teşrinivevvel 1920.

(66) Celâl Bayar'la 13 Mayıs 1975 tarihinde, Çiftelhavuzlar'daki evlerinde, Selim İlkin tarafından yapılmış olan mülâkattan. Celâl Bayar'ın, Mete Tunçay ile yaptığı benzer kapsamlı bir görüşme için Bknz. Mesai..., s. 29.

cıyla, hamam bile işletmeye kalkmışlardı. Bana geldiler.... Mustafa Kemal ile temas edemiyoruz bize delalet et, dediler...»

Celâl Bayar bu teklifi Mustafa Kemal'e götürmüş ve ondan bu grubu dinlemesini rica etmiştir. Bu isteğin olumlu karşılanması üzerine, bu grup, Mustafa Kemal'i İstasyondaki evinde ziyaret etmişlerdir. O toplantıda hazır bulunmuş olan Celâl Bayar, bu görüşmeyi şöyle anımsamıştır: «(onlar) esnaf teşkilâtının önemini ve bilhassa seçimin «temsil-i mesleki» şeklinde olmasını istediler ... (Mustafa Kemal) onları dikkatle dinledi. Doğru yahut yanlış düşünüyünüz demedi... sadece icap ederse tekrar konuşuruz dedi.

Onlar gittikten sonra yüzüme baktı, korkarım sen de o fikirde olmayasın, dedi...»

Ali İhsan Bey, Celâl Bayar'ın da sözünü ettiği Ankara'da örgütlemeye çalıştığı bu işlere «tesanüt idaresi» adını vermiştir. (67) Ali İhsan Bey'in bu denemesi çeşitli bakımlardan ilginçtir. Bir yandan kendisinin pratikte olan ilişkisini devamlı olarak koruduğunu göstermektedir. Öte yandan ise İstanbul'da Kara Kemal'in geliştirdiği örneği Ankara'da yineleme girişimi olarak yorumlanabilir.

— Ali İhsan Bey'in Mesleki Temsil Programının Güncelleşmesi:

Ne var ki Ali İhsan Bey'in aradığı fırsat aynı yılın sonlarına doğru, Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu ve onun T.B.M.M. içinde bir çeşit meclis grubu niteliği taşıyan «Halk Zümresine..» karşı çıkması sırasında doğdu.

Aslında «sol» ittihatçılardan oluşan bu gruplaşma, ülke içinde Cerkez Etem ve arkadaşlarını aralarına almıştı ve ayrıca ülke dışında İttihatçıları örgütlemeye çalışan Enver Paşa ve onun bir ara «Halk Şuralar Fırkası...» adını almış olan örgütüyle temaslarda bulunuyorlardı. Üstelik Mustafa Kemal'e karşı bir tutum almışlardı. (68)

Bu grubun gücü kendini çeşitli olaylarda göstermeğe başlamıştı. Hukuki Esasiye Encümeni'nin, dört ay çalışıp hazırladığı «Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevaddı Kanunı» başlıklı sekiz maddelik kanun tasarısının tümü 22 Ağustos 1920'de meclisce reddedildi. (69) Bardağı taşıran son damla 4 Eylül 1920'de Dahiliye Vekili seçimini Mustafa Kemal'in adayı Refet Bey'in

(67) **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ağustos 1926, s. 1823.

(68) Bu bölümdeki özetlemelerde çok geniş şekilde Mete Tunçay'ın **Mesai** adlı çalışmalarının s. dan faydalandık. Ayrıca Bknz. Mahmut Goloğlu. **Üçüncü Meşrutiyet: 1920**, Ankara, 1970, s. 261-74.

(69) İsmail Arar: **Atatürk'ün Halkçılık Programı**, İstanbul 1963, s. 9.

değil Yeşil Ordunun Heyet-i Merkeziyye üyesi Nâzım Bey'in kazanması oldu. Nâzım Bey'in istifaya zorlanması ile yetinilmeyip ciddi tedbirler alındı.

Mustafa Kemal, bu harekete karşı olarak, Halk Zümresinin ileri gelenlerini yanına çekerek, onu bölmeye yönelmiştir. Ve bu amaçla, 13 Eylül 1920'de Meclise «...Halkçılık Programını...» getirmiş; 18 Ekim 1920'de de güvendiği bazı arkadaşlarını da yanına katarak, Halk Zümresinin ileri gelenlerinin bir takımına (resmi) «Türkiye Komünist Fırkasını» kurdurmuştur. (70)

Mustafa Kemal'in bu son girişimlerini ve bunlar içinde Ali İhsan Bey ve onun savunuculuğunu yaptığı «mesleki temsil» ilkesinin oynadığı rolü şöylece sıralamak mümkündür.

Mustafa Kemal, «Halkçılık Programı...» nı T.B.M.M.'ne sunması yanısıra, içinde Halk Zümresi'nin, Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri gibi radikal üyelerinin yanlarına, güvendiği yakınlarını (Dr. Tevfik Rüştü, Mahmut Esat, Kılıç Ali v.b. gibi) katarak, (Resmi) **Türkiye Komünist Fırkası'nı** kurdurmuştur. (71) Kuruluş öncesinde bu fırkanın, teorik çerçevesini oluşturmaya çalışan Hakimiyet-i Milliye, Sovyet (Bolşevik) modelinden farklı bir gelişmeyi amaçladığını açıkça ortaya koymaktadır: «...Rusya'da bolşevizmin kullandığı inkilâp usullerini burada tatbik etmek istemek kadar inkilâpçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkilâbı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibariyle aynen taklit etmekten de o derece hazrederiz. Herşeyde körükörüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkilapçılıkta...» (72)

(70) Mete Tuncay, A.g.e., s. 23.

(71) Mete Tuncay, bu partinin kuruluş amaçlarını şöyle özetlemektedir: «... Dış Politika bakımından, Sovyet Yardımının kolaylaştırılmasını sağlamak; iç politika bakımından, çeşitli sol akımları denetim altında bir araya toplamak; askeri/stratejik, savaşta yenilirse, doğuya çekilip Sovyet himayesine girdiğimiz takdirde, yönetimi büsbütün yabancı unsurlara kaptırmamak...» **Sol Akımlar**, s. 84-89 ve **Mesai**, s. 30. Ayrıca Bknz. Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, İstanbul (Tarihsiz).

(72) «Rus Bolşevizmi, Türk Komünizmi...» **Hakimiyet-i Milliye**, No. 65 (16 Teşrinivevvel 1336), Mete Tuncay, **Türkiye'de Sol Akımlar...**, s. 85 - 6'dan naklen. Aynı gazetede 12 Teşrinivevvel 1336 tarihinde çıkmış olan ve Feridun Kandemir'in Mustafa Kemal ile Hakkı Behiç'in «... birlikte kaleme aldıklarını...» ileri sürdüğü, benzer kapsamlı makale, Feridun Kandemir, A.g.e., s. 116-118'de verilmiştir. Yine **Hakimiyet-i Milliye'de**, «İki Komünizm...» başlığıyla No. 64 (12 Teşrinivevvel 1336) da çıkan yazıdan bazı bölümler, Mete Tuncay, A.g.e., s. 85 de nakledilmektedir.

Türkiye Komünist Fırkası'nın, aradığı esasları, ufak değişikliklerle, Ali İhsan Bey'in, İstanbul'da arkadaşlarıyla hazırlayıp, Ankara'ya getirmiş oldukları, «Mesleki Temsil...» programında buldukları izlenimi vermektedir. (73) Fırkanın, resmi organı haline getirilecek olan **Anadolu'da Yeni Gün** fırkanın kuruluşundan bir hafta kadar önce, programın —bir bölümünü— (74) şöyle bir tanıtıcı yazı ile birlikte yayınlamaya başlamıştır.

«....Program, bazı tabirattan sarfınazar, esas itibarıyla komünist denecek bir Program olduğu halde, bunun ihzarı esnasında henüz bolşeviklik doğmuş değildi.... Demek oluyor ki Programın en büyük meziyeti taklit olmamasıdır...» (75)

Ali İhsan Bey ve arkadaşlarının yalnızca Türk tarihini inceleyerek ortaya çıkardıkları söylenen bu programda, ilk şekline göre bazı değişiklikler yapılmıştı. Ali İhsan Bey bir gün sonraki uzun bir makalesinde, bu değişiklikleri şöyle açıklamaktadır.

«...(ilk) Programa göre, millî hakimiyet (biri demokratik bir tarzda teşekkül etmiş, öteki sosyal ve ekonomik meslek temsilcilerinden meydana gelen) iki meclisle tecelli eyleyecekti. Burada, Program'ın bu noktasını tadil ettik. İki meclis bir oldu; ve sırf meslek temsilcilerinden meydana gelmesi hususu tercih edildi...» (76)

Ali İhsan Bey, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının, iktisadî nedenleri üzerinde durmaktadır. Özellikle esnaf ve zanaatkar teşkilâtının yıkılışına ve kapıkulu diye adlandırdığı bürokratik yapının kuvvetlenmiş olmasının doğurduğu sakıncalara dikkati çekmektedir. Özünde, «...memurların giriştikleri bir islâhat hareketi... olarak gördüğü, Tanzimat'ın da beklenen neticeyi sağlamamış olmasını «halka dayanmamış» olmasında bulmaktadır.»

(73) Programın yayınlamaya başladığı gün yazdığı makalede, Muhittin (Birgen), o güne kadarki gelişmelerin yetersizliğine değinerek şöyle demektedir: «... sosyalist olmamız gerektiği halde ve hakikaten böyle olduğumuz halde şimdiye kadar (buna) bir formül veremedik... sırf bizim olan bir programla bir yandan tatbikatla (ıslahat) uğraşırken bunları muayyen bir plan dahilinde harice anlatıp onların arasına karışmadık...». Yazar, sosyalist olduğumuzu söylemenin, dış destek sağlamak için yetmeyeceğini «... bunu fiilen ispat edecek şeylerin...» de olması gerektiğini belirtmektedir. Bknz. Muhittin (Birgen), «Bir Siyaset...» **Anadolu'da Yeni Gün**, 11 Teşrinivevvel 1920.

(74) Bu programın tümü bu çalışmaya ek olarak verilmiştir.

(75) A.g.e.

(76) A.g.e., 12 Teşrinisani 1920. (A. Cerrahoğlu, A.g.e., s. 152-158'den naklen.

İçinde bulunulan şartlar, bizi «...emperyalizme ve kapitalizme karşı...» olan güçlerle birlikte harekete zorunlu kılmaktadır. Ne var ki, aslında Türkiye iki kuvvetli akımın tesiri altındadır.

«...Batı kuvvetlenirse, akibetimiz acnebi kapitali tarafında sefil bir çalışma ve iş aracı olmaktan ibaret kalır. Rus akımı, bugünkü halimizle güçlenirse, gerçek hayatı tahlil eyler ve meslekler meydana gelmiş olmadığı için, onların örgütleri içimizde istihaleler vücuda getirir...» (77)

Bütün bu menfi gelişmeleri önlemek için, bir yandan iktisadi ve sosyal mesleklerin gelişmesini sağlayacak olan meslekî temsil esasının kuvvetlendirilmesini, bir yandan da tüketimden başlayarak iktisadi hayatın bütününün özellikle kooperatifler yolu ile yeniden örgütlenmesini öngörmektedir. Ali İhsan Bey'e göre «Komünizmin ruhu, siyaseti iş adamlarına tevdir. Biz de kendimizi kurtarmak için buna muhtacız...» (78)

Program'ın yayımından iki gün sonra yazdığı uzun bir başmakalede Muhittin (Birgen), Ali İhsan Bey'i, kullandığı metod yönünden, Karl Marks ile karşılaştırmaktadır:

«...Karl Marks dünya tarihi üzerinde ne yapmışsa, Ali İhsan Bey de Osmanlı Tarihi üzerinde aynı şeyi yapmıştır. Denebilir ki, bütün dünya hayatını okurken Marks nasıl bir gözlük kullanmışsa, Ali İhsan Bey de Osmanlı Türkünün hayatını okurken aynı gözlüğü kullanmıştır. Marks, tarihi okuyarak istikbali haber vermişti. Ali İhsan Bey de, Osmanlı tarihini okuyarak, Anadolu'nun istikbalini keşfe çalışmaktadır...» (79)

Ne var ki Program'ın tam anlamıyla «Komünist bir program...» olması için bazı noksanları vardır. Bu noksanların özünü, Muhittin (Birgen) özetlemektedir:

«Ali İhsan Bey'in sermayeye ve tasarrufa fazla ehemmiyet ve mevcudiyet göstermesinde aramak lâzımdır... (o) ticarete ve teraküme asla imkân bırakmayacak hususi sermayelere derhal savaş açmaz. Onları, yavaş yavaş, kooperatiflere da-

(77) A.g.e.

(78) A.g.e.

(79) Muhittin (Birgen), «Bir Program...» A.g.e., 13 Teşrinevvel 1920. Aynı makalenin biraz kısaltılarak sadeleştirilmiş şekli için Bknz. A. Cerrahoğlu, A.g.e., s. 159-164.

yanarak, Devletin taht-ı tanzim murakabesine almak ve daha doğrusu Nasyonalize ve Sosyalize etmek suretiyle kaldırmak ister...» (80)

Bu konuda, kendisiyle hayli tartışılmış ve sonunda «...muayyen bir formül» üzerinde anlaşılmıştır. Ulaşılan çözüm, ortam «...hakiki anlamıyla geniş bir Komünizm tatbikine...» imkân verecek hale gelinceye dek, onun öngördüğü esaslardan —özellikle haşin esaslardan— vazgeçilmesi olmuştur.

Muhittin (Birgen)'e göre, ülkede henüz

«...ne teşekkül etmiş bir «mücadele-i sunüf...» ne de taazuv etmiş bir «tesanüd-ü mesalik...» vardır. Mademki bunların yeniden tesis edilmesi lâzım geliyor; şu halde, bugünkü ihtiyaca gayri kâfi, hem de mahiyeti itibariyle gayri tabii bulunan «mücadele-i sunüf...» tedbirini düşüneneğimize, daha yeni olan «tesanüd-ü mesalike» gideriz...»

Böylece de, tarihsel çöküşümüzün yegâne kaynağı olmuş bulunan Kapıkulu'ndan («...müder sınıf (klas dirijant) veya bürokrasi») kurtulunacak; «...halkı iş başına geçirmek» lâzımdır. Bu ise «hakki çalışana vermek, çalışan halkı işlerin hakimi kılmakla...» mümkün olacaktır. İşte «meslekî temsil» Programı, bizde bu esasların gelişmesine yardımcı olacak çerçeveyi (kanuni) hazırlamayı amaçlamaktadır. (81)

Muhittin (Birgen), Program'daki esasların bazılarının sandığı gibi, memlekette yeni partiler, yeni sınıflar çıkarmayı amaçlamadığını ve bunların sadece bize özgü, yeni bir şey olmadığına dikkati çekerek, şöyle demektedir: Bunlar,

«...bütün dünyada var olan bir rejimin bizde ne suretle tesis edilebileceğini gösteren müdahale-i kanuni'den ibarettir. Bu, bizzat rejim değil, bir «rejim» in âleti, manivelâsı, halk hakimiyetinin teşkilât ve kanunla ifadesidir...» (82)

Muhittin (Birgen), bir gün sonra yazdığı başmakalede ise, «...dünyada hiç tecrübe edilmemiş bir usulü (meslekî temsily) bizde tecrübe etmek ne derece doğru...» (83) bir yol olacağı şeklindeki,

(80) A.g.e.

(81) A.g.e.

(82) A.g.e.

(83) Muhittin (Birgen) «Mesleki Temsil...», A.g.e., 15 Teşrinevvel 1920. Aynı makalenin kısaltılarak sadeleştirilmiş şekli için Bknz. A. Cerrahoğlu, A.g.e., s. 164-165.

kaygılara cevap vermeye çalışmaktadır. Rusya'daki sendikal örgütlenmeden örnekler veren yazar, bunun o ülkede «temsil-i mesleki» nin uygulanmakta olması örneği olarak ele almaktadır. Fransa'daki benzer örgütlenmelerin de, o ülkede «...komünizmin muzaffer olması» ile gelişeceğini belirtmektedir.

Bu açıklamaları yaparken, Muhittin (Birgen) şöyle bir varsayımdan hareket ettiğini eklemektedir.

«...memlekette sınıf mücadeleleri yerine sayı esasını yani sosyalizmi kabul ettiğimizi evvelemerde tasrih edelim. Mesleki temsil esasen bu sistemin bir müessesesidir. Ve biz, bu sistemin evvelemerde herkes tarafından kabul edilmiş olduğu nokta-i nazariyle hareket ediyoruz...»

Bu varsayım altında, Türkiye'deki mesleklerin örgütlenmesiyle, siyasi örgütlenme arasındaki ilişkileri inceleyen yazar, özellikle şu soru üzerinde durmaktadır:

«...erbabı - sayı ayırıcı bir Konfederasyonda toplanarak, siyasi meseleleri idare edecek ayrıca bir Meclis, bir Büyük Millet Meclisi tesisine lüzum var mıdır.»

Türkiye gibi mesleki teşkilatlanmanın «...derinlik ve tenevvü...» kazanmamış olduğu bir ülkede, bu soruyu Muhittin (Birgen), «...menfi cevap...» verilmesi gerektiğini savunarak, «...her iki işi (bir) Mecliste toplamak» istemektedir. (84)

Bir muvazaa partisi olduğu bilinen Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organında, Ali İhsan Beyin programının, Mustafa Kemal'in «halkçılık» programı meclis encümeninde incelenirken, daha mecliste konuşulmaya başlamadan yayınlanmaya başlaması ilginçtir. Çünkü Mustafa Kemal'in önerisinde Meslekî Temsil esası yoktur. Bu, Mustafa Kemal'in parti içinde sol eğilimleri kontrol etmiş olsa bile, kendisine karşı ittihatçıları tam kontrol edemediğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu yayınlar etkili olacak, 18 Kasım 1920'de «halkçılık» programı mecliste görüşülmeye başladığında, Encümenin öneride değişiklik yaptığı ve Meslekî Temsil esasını benimsediği görülecektir.

— Meslekî - Temsil'in Bir Başka Savunucusu: Öğüt (85) Gazetesi:

Bu dönemde Meslekî - temsil programının savunucusu sadece

(84) A.g.e.

(85) 1918 yılından itibaren, Abdülgani Ahmet Efendi tarafından Afyon'da çıkarılmaya başlanan *Nasihât* adlı gazete bir süre bu yörede, yabancı baskılara karşı direnen kesin bir çizgi içinde, yayını sürdürdü. Fakat Yunan işgali üze-

Yeni Gün olmadı. Yeni Gün'den kısa bir süre sonra Konya'da yayınlanan Öğüt gazetesi de bu öneriyi savunular arasına katıldı.

Yeni Gün'le aynı çevrenin yayın organı olan Öğüt 21 Eylül sayısında «Halkçılarla Hasbihal» yazısıyla halkçılık programını eleştirmişti. 21 Ekim sayısında da, «Ali İhsan Bey'in programı» nı «heyet-i umumiyesi itibari ile bünyevi içtimaiyemiz için en muvafık bir devâ telâkki etmekteyiz» diyerek temsil-i meslekî fikrini savunmaktadır.

Ne var ki, Öğüt gazetesi «meslekî temsil» esasını savunurken, bazı yönlerden Ali İhsan Bey'in programından ayrılmaktadır. Onun anti-bürokratik özünü yumuşatmaya ve yeniden yorumlamaya çalışmaktadır.

Öğüt'e göre «köylüyü düşünmek fakat kendi kendisine henüz mateessuf düşünemeyen köylüyü kendi işlerinin idaresi başına geçirmek bizde her halde asıl telakki olunmalıdır.» (86) Onların meclise sokulması, bu grubun hissini meclise getirecektir. Ama meclis yalnız his ile olmaz. «his, malûmat ve seciyenin» toplanması gerekir. Bunu başarabilmek için «Temsil-i meslekîde sahibi rey olacak kastları iyi tanzim ve taksim» etmelidir. Oysa sunulan programda, «zabitan ile memurun, mensubini adliye ve inzibatiye» nin «siyasetle uğraşmamak» esası getirildiği için meclise bilgiyi sadece serbest meslek sahipleri getirebilecektir. Bunlardan da yeterli bir kadro oluşturulamıyacaktır.

Bu nedenle ayrıntıda değişiklikler talebedilmektedir. «Meselâ mesleklerin dokuma tefriki, bunlar arasında efrad-ı askeriyeye birer rey itası ve sonra bazı sınıf memurunin ve bishassa ihtiyat zabitlerinin unutulmaması, editleri akal-ı kalil (azın azı) bulunan gemicilere madencilerin ayrı ayrı tanınması her halde muhtac-ı münakaşa» (87) görülmektedir.

rine, bu tür yayına devam edemeyeceğini anlayarak Abdülğani Ahmet Efendi gazetesinin baskı makinalarını 1919 yılında Konya'ya taşıdı. İstanbul'dan kaçarak Konya'ya gelmiş olan Feridun Fikri, bu gazetesinin yazı işlerini yükledi. Bu şehirde, artık Örgüt adıyla çıkmaya başlayacak olan bu gazete, 1920 yılında Anadolu'nun «ilk yevmi gazetesi...» oluyordu. Gazetesinin Konya'ya taşınması sırasında bu şehirde İtalyan kuvvetleri vardı. Fakat İtalyan yönetiminin toleranslı tutumu, gazetesinin resmen kapatıldığı anlarda bile, yayımına engel olmadı. 7 Temmuz 1921'den itibaren Konya'da yayınlanmasına ek olarak Ankara'da da yayınlandı. Bknz. Ömer Sami Coşar, **Milli Mücadele Basını** ..., s. 155-163.

(86) «Temsil-i Meslekîde Hukuk-u Amme», **Öğüt**, sayı 509, 16 Kasım 1920.

(87) «Temsil Mesleği», **Öğüt**, sayı 487, Konya, 21 Ekim 1920. Ekte yayınlanan Temsil-i meslekî programında meslekler dokuz gruba ayrılmıştır. Öğüt gazetesi-nin isteklerinin programda değişiklikler yapılmasına neden olduğu söylenebilir.

Öğütçüler, «meslekî temsil» programının, anti-bürokratik yönelişine karşı çıkmalarına rağmen «mesleki - temsil» görüşüne sahip çıkmalarını «genel reye» dayanan seçim sisteminin eleştirisine dayandırmaktadırlar. «Halkçılık» programına karşı olmaları da bu programın genel reye dayanması yüzündendir.

«Temsil-i meslekî de her şeyden evvel düşünülecek nokta, halkın hukuk-u intihabiyesini hüsnü istimalde gösterdikleri lakaydiye; beceriksizliğe, kapıldıkları işfalata velhasıl büyük şehirlerin daha yüksek hayat kabiliyetteki eşhasına karşı olan meclubiyetine bir çare bulmaktadır.» (88)

Öğüt, halkın seçimde aldatılmaması için yalnız meslekî - temsil esasını ön görmemekte, aynı zamanda da seçim bölgelerinin küçültülmesini istemektedir. «Devair-i intihabiye nekadarküçültülebilirse netice o kadar muvafık çıkacak, intihap eden sınıfla edilen sınıf arasında hiç değilse, hattâ bir karabet-i hissiye değilse bile bir emniyeti mütekâbile temin edilmiş olacak ve aynı zamanda heyet-i müntehibe-i mebusan ancak halkın tanımadığı ve halkı tanımayan şehirliilerden tereküp etmeyecektir.» (89)

Öğütün kendisini desteklemesi üzerine Ali İhsan Bey, ekte yayınlanan makaleyi Öğüt'e göndererek, görüşlerini savunmuş, programının bir savunmasını yapmıştır. Osmanlı toplumunun «memur sınıfının» yönetim biçimi dolayısıyla geri kaldığını, bu geri kalmışlığın halkın ekonomik iş bölümüne göre teşkilâtlanmasıyla önlenebileceğini, Türkiye'de, yerli sermayenin ezmesinin söz konusu olmadığını, Türkiye'yi ezen sermayenin yabancı sermaye olduğunu, bu nedenle, Türkiye'de yerli sermaye sınıfını yıkmamanın söz konusu olmayacağını «İslâhat» ile eşitlikçi bir düzenin «hakimiyet-i milliyeyi temsil suretiyle» temin ederek, «meslek erbabının tesanüdü» ile kooperatifleşerek, sermaye birikiminin bütün örgütlerde olmasını sağlayarak, özel girişim elindeki birikimin vergilendirilmesi yoluyla kurulabileceğini söylemektedir. Bu önerileriyle ise Ali İhsan Bey'in halkçılığının sosyal demokratik bir çizgi taşıdığı söylenebilir.

— Ali İhsan Bey'in Programı ve Sovyetlerin Tepkisi

Ali İhsan Bey'in bu programı ve onun (Anadolu'da) **Yeni Gün** gazetesince Türkiye Komünist Partisi'nin 'ideoloğu' ve 'Türk Karl Marks'ı, diye tanıtılması, Sovyetler Birliğince, bu yıl içindeki bütün

(88) «Temsili Mesleki'de Hukuku Amme», **Öğüt**, sayı 509, 16 Kasım 1920.

(89) «Temsili Mesleki'de Hukuku Amme», **Öğüt**, sayı 509, 16 Kasım 1920.

iyi ilişkilere rağmen, tepkiyle karşılandı. Parti'nin Doğu işleriyle ilgili baş danışmanlarından biri olan Michael Pawlowitsch, (90) bu hareketin Türkiye'deki gerçek Komünist bir hareketi baltalamayı amaçlayan, bir gelişme olarak nitelendiriyordu. Pawlowitsch, aynı gazetedeki, İzmir Mebusu Esat Mahmut (Bozkurt)'un «Yeşil Elma» (91) başlığıyla çıkmış olan bir makalesinden de uzun uzun parçalar vererek bu görüşünü ispatlamaya çalışmakta ve hareketin arkasındaki güçleri şöyle saptamaktadır:

«Son zamanlarda, bir çok isimler altında kendini gizleyen «İttihat ve Terakki» Ankara'da haddi zatında «Yeşil Elma'nın prensiplerini savunan Komünist Partisini kurmak suretiyle yine Türk cemiyetine yol gösterici olmak istemektedir. İttihat ve Terakki, Genç Türkler Partisinin eski bir ideali olan «Pantürkizm ve Panislamizm»i gerçekleştirmek için Komünizmi bir maşa bir alet olarak kullanmaktadır...» (92)

— Teşkilatı Esasiye Kanununun Müzakeresinde Mesleki-Temsil Tartışmaları

«Halkçılık programı» 18 Eylül 1920'de T.B.M.M.'ne «Heyeti vekilinin siyasi, içtimaî, idarî, askerî noktaî nazarlarını telhis ve teşkilatı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden program» olarak sunuluyor, (93) bu programdaki ilkelere dayanılarak hazırlanacak yasa tasarılarının da yakında meclise sunulacağı bildiriliyordu.

31 madde'den oluşan programın ilk dört maddesi «Maksat ve meslek» başlığını taşıyor. Programın ikinci maddesi anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir nitelik taşımaktadır.

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hayat ve istiklâlini kurtarmağı yegane maksadı ve gaye bildiğı halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır.»

Program altıncı maddesinde «Hakimiyetin bilakayd-i şart mil-

(90) Walter Z. Laquer, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, 1956, s. 208.

(91) Adı geçen makale için Bknz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Ekim 1920.

(92) Michael Pawlowitsch, «Die Kommunistische Bewegung in der Türkei...», *Die Kommunistische International*, 2. Jahrgang, Vol. 17, 1921.

(93) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18.9.1936, C: 3, s. 179. Aynı konuda Bknz: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: «İlk Meclisten Cumhuriyete» *Cumhuriyet*, 27-31 Aralık 1973 ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: «İlk Meclis'ten Tablolara» *Cumhuriyet*, 23 Nisan - 10 Mayıs 1971.

letin» olması ilkesini getirmekte, sekizinci madde de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti «Halk Hükûmeti» olarak nitelendirilmektedir.

Programın 9 uncu maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin üyelerinin genel oy (rey-iâm) ile seçilmesi önerilmiştir. Programda, idarenin Nahiye, Kaza Vilâyet olarak yeniden örgütleneceği belirtilmiştir.

Mustafa Kemal'in meclise sunduğu programda meslekî - temsil esası yoktur. Halkçılığını meslekî temsil ile temellendirmemektedir.

Programın meclise sunulmuş yazısından ve meclisteki müzakerelerden hükûmetin isteğinin programın mecliste görüşülerek hemen onanması olduğu anlaşılmaktadır. Oysa mecliste, bunun bir hükûmet programı gibi müzakere edilemeyeceği, çünkü sonunda bir güven oyu söz konusu olmadığı, ancak meclisin bir programı olabileceği görüşü benimsenerek, program özel bir komisyona havale edildi. Böylece program mecliste geciktiriliyordu. (94)

Meclisteki müzakerelerden sol eğilimli İttihatçı çevrelerin böyle bir programı beklemedikleri, onların meslekî temsil esasını ihtiva eden bir programın sunulmasını bekledikleri anlaşılmaktadır. Ali Şükrü Bey, «bu program halkın ruhunu tetkik noktaı nazarından noksandır» dedikten sonra «...bugün elime aldığım bir gazetede Millet Meclis istihza olunuyor ve bir istifham işareti konuyor. Hükûmet tahkir olunuyor, bir programdan bahsediyor tahrif edilmiştir diye; Hükûmete ait bir şey aleni olarak millete karşı yazılıyor» diye yakınmaktadır.

25 Eylül'de «Teşkilât-ı Esasiye Encümen-i Mahsusu» seçilerek, programı incelemeye başladı. (95) Bu inceleme sırasında hükûmetle, encümen arasında doğan görüş ayrılıkları incelemeyi uzattı. (96) Encümen Mazbatası mecliste ancak 18 Aralık 1920'de müzakereye başlanabildi. (97)

Encümenin raportörü İsmail Soysallı, encümen mazbatasını meclise sunarken, hükûmetin gönderdiği programı bir kanun biçimine dönüştürecek meclise getirdikleri söylemektedir. Soysallı sunuş konuşmasında, önerdikleri «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu» metnini, anti-bürokratik bir tarihi çözümlenme ile temellendirmeye çalıştı.

(94) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18.9.1336, C: 3, s. 181-186. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bu geciktirmeyi ,hilâfetçilerin «bu program ardındaki Cumhuriyete» gidişi sezmeleri ile açıklıyor. «İlk Meclisten Tablolar», Cumhuriyet, 9 Mayıs 1971.

(95) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 25.9.1336, C: 4, s. 283.

(96) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 14.10.1336, Cilt 5, s. 64.

(97) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18.11.1336, Cilt 5, s. 363.

Tanzimat halktan kopuk bir «memurin sınıfı» meydana getirdiği için başarılı olamamıştır. «Meşrutiyetten sonra da köylü eski köy ükaldı, halk bir şey alamadı». Köylünün 12 yıllık meşrutiyetten «anladığı, yalnız düşündüğünü kahvede serbest söylemektir.» (98)

Soysallı toplumdaki temel çelişkiyi memurlar ve halk arasında gördüklerini şöyle anlatıyor.

«...Emin olunuz efendiler, her millet iki sınıftır. Biri idare edenler, diğeri idare edilen mazlum sınıftır. Her millette mazlum sınıf hakkında doğan halet-i ruhiyenin de bizim üzerimize tesiri olmuştur.» (99)

Encümen hükümet programında bazı değişiklikler yapmıştır. Hükümet programının «maksat ve meslek» başlığı altında toplanmış anti-kapitalist, anti-emperyalist bir çizgide yenilikçi bir tutum öneren dört maddesini Büyük Millet Meclisi Beyannamesine dönüştürmüştür. Hükümetten farklı olarak anti-bürokratik eğilime, «encümen memura harp ilân etmiştir» diye sahip çıkan encümen, «vilâyetlerde murinin hak tarafından» seçilmesini göstermektedir. Bu yönde «encümenin en mühim tadili, temsil-i mesleki» yi getirmesidir. Seçimin meslek-i temsille yapılması şöyle savunulmaktadır:

«İntihabı düşünecek olursanız intihap, halk-ı hayat-ı ameliyede olduğu gibi veya mümkün olduğu kadar hayat-ı ameliyeyi karip bir surette küçülterek Meclis'e nakletmek demektir. ... Şimdiye kadar bu memiekette teşekkül eden meclisler, daima güzideler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelemiyordu. Binaenaleyh bidayet-i emirde encümen temsil-i meslekîyi intihabatta esas olarak kabul etmeğe karar vermiştir.» (100)

Encümenin hükümetle ihtilâflı olduğu nokta da budur. Encümenin Yeni Gün ve Öğüt çevrelerindeki yayınlardan etkilendiği ya da o çevrelerle işbirliği içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Meclisteki program müzakerelerinde de, bu çevrelerin savları tekrar tekrar ileri sürülmüştür. Meslekî temsili savunmanın anti-bürokratiklik ötesinde de boyutları olmuştur.

Bu boyutlardan biri «siyasal partilere» karşı olmaktadır. Encümenin başkanı Yunus Nadi (101) bu savı şöyle savunmaktadır: Genel oy ile seçim yapılabilmesi için «idare edici bir fikir lâzımdır.» Bu

(98) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18.11.1336, Cilt 5, s. 364.

(99) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18.11.1336, Cilt 5, s. 365.

(100) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18.11.1336, Cilt 5, s. 366.

(101) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 29.11.1336, Cilt 6, s. 130-132.

yönetici fikirleri, esasları «garpta fırkalar» koymaktadır. Bizde halen fırka yoktur. Batı örneğini uygulamak için fırka «elzemdir». Ama fırkaların başka «zarar»ları vardır. Türkiye de bu zararları kendi deneyi içinde görmüştür. Bu nedenle Ankara'da halen «fırka yokken bu fırsattan yararlanmak» ve «temsil-i meslekî» yi kurmak gerekir. Halkın «fırkaları olmasa bile mesail-i maişeti vardır». «Mesail-i maişet» fırkalar gibi değildir «yek diğeriyle cidal etmez». Böylece «tesanüt» sağlanır.

Bu kanunun müzakereleri sırasında, encümen üyesi Vehbi Bey, siyasal partilere karşı olmanın bir başka yönünü getirdi. (102) «Cemaat üzerine intihap yapmak, memleketin içine yeniden kundak koymak demektir. Çünkü cemaattan mezhebler ayrılarak, bittabi mezheblerin çeşidi meydana çıkacaktır.»

Vehbi Bey, meslekî temsil ilkesinin ülkenin sanayiini güçlendirici rolünü ise şöyle savunmaktadır:

«Memleket, Avrupa'yı taklid ederken esnaf örgütlerini» yıkmıştır. Meslekî temsil esası getirilince, bu bizi «meslek cemiyetlerini» tekrar kurmak zorunda bırakacaktır. Böylece «Avrupa sanayiine karşı korunmayan sanayiimizi korumuş olacağız.» «Bu meslekler hariçten müdafaa edildiği gibi dahilen de yek diğeri arasında tesanüd meydana gelecek» tir. (103)

Vehbi Bey, Böylece meslekî temsil esasını «anti-kapitalist ve anti-emperyalist» çizgide de savunmuş oluyordu. Kapitalistleşme sürecine karşı, küçük girişimci kökenli bir tepki düzeyinde bir tür «halkçılık» anlayışı sunuluyordu.

Mecliste uzun süren müzakereler sonucunda, 20 Ocak 1921 tarihinde 85 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu kabul edildiğinde, kanun «meslekî temsil esası» nı ihtiva etmiyordu. Encümenin bütün çabasına rağmen T.B.M.M. içinde çok değişik kesimlerden gelen muhalefet bu ilkenin red edilmesini sağlamıştı. (104)

Meclisteki müzakereleri sırasında Mustafa Kemal, «meslekî temsil» esasına karşı çıkan bir konuşma yapmamıştır. Oysa Mustafa Kemal'in bu görüşe karşı olduğu bilinmektedir. Nitekim, hükûmetin sunduğu programda da bu esas benimsenmemiştir. Meclis içindeki kuvvetler dengesini iyi hesaplıyarak bu ilkenin red edilmesini beklemiştir.

(102) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 17.1.1337, Cilt 7, s. 303.

(103) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 30.11.1336, Cilt 6, s. 149-150.

(104) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20.1.1337, Cilt 7, s. 328. Ayrıca bakınız, **Vakit**, 24 Ocak 1920.

Mustafa Kemal, daha sonraki bir tarihte, «demokrasiye muhalif Asrî Cereyanlar...» dan biri olarak ele aldığı «...menfaatlerin temsili nazariyesi...» konusunda şunları yazacaktır:

«..muhtelif, meslek, sanat ve iş adamları, cemiyet içinde, ayrı ayrı, birer zümre birer küçük cemiyet halinde düşünülürse, her bir zümrenin birbirinden farklı menfaatleri vardır. Binaenaleyh diyorlar ki, her hususi menfaat sahibi gruplar, ayrı ayrı, mecliste kendilerini temsil etmelidirler. Bu takdirde, intihap, millet efradının ekseriyeti tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların haiz olduğu menfaat derecesinde vuku bulacaktır...» Bu görüş karşısında, Mustafa Kemal, hemen şu tehlikeye dikkati çekmektedir. «...**Mecliste bu gruplardan birkaçı birleşip, iktidar mevkiine gelince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mani olacaktır...**» (105) (Altını biz çizdik). Bu soruna kesin bir cevap bulamaması, «mesleki - temsil» esasına karşı çıkışının ana nedenlerinden biri olmuştur.

— Programın Berlin'e, Talât Paşa'ya Gönderilmesi:

(Kör) Ali İhsan Bey, Ankara'da programı için yoğun girişimlerde bulunurken, bir yandan da 1920 Kasım'ında bunu Berlin'e Talât Paşa'ya göndermiştir. Talât Paşa da, Cavit Bey'e hemen bir mektup yazarak, (106) program ve onun geliş şekliyle ilgili şu ilginç açıklamayı yapmıştır.

«...Geçen gün Anadolu'dan Enver Bey isminde bir genç geldi. Hararetli, hamiyetli ve ittihatçı bir genç. İzmir'de İttihat ve Terakki Mektebi müdür-i imiş. Şimdi Büyük Millet Meclisi'nde mebus. (107) Pul tabettirmek üzere İtalya'ya gönderilmiş. Bu memuriyetini bizim İzmir murahası ve şimdi İktisat Vekili Celâl Bey (108) tensip etmiş. Maksat Almanya'ya kadar gelip bizimle temas etmesi imiş. Geldi. Eyüp Sabri Bey'den, (109) Celâl Bey (den) mektuplar getirdi. Bizim

(105) A. Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Ankara 1969, s. 26 ve 57 ve A. Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Seri, s. 9, Ankara, 1969, s. 424-425.

(106) Talât Paşa, Cavit Bey'e yazdığı, tarihsiz mektup, **A.g.e., Tanin**, 7 Aralık 1944. Dr. Rasuhi Bey, İzmir Suikastinin Mahkemesi sırasında, bu programın geldiğini doğrulamaktadır. Bknz. **A.g.m., Dünya**, 21 Ocak 1957.

(107) İzmir/Aydın Milletvekili Enver Bey.

(108) Celâl Bayar, Enver Bey'in kibrit işi ile ilgili olarak Roma'ya gönderildiğini hatırlamaktadır. Fakat onun «program götürmesinden ve orada teşkilatlanma girişiminde bulunulmasından «bilgisi olmadığını söylemiştir. Bayar, Talât Paşa'ya «... hal ve hatır sormak için» bir kez mektup yazdığını ve ondan da bir kez «teşekkür cevabı» geldiğini hatırlamaktadır.

Kör Ali Bey de bir program göndermiş. Teşkilâtımızın tanzim ve ihyası düşünülüyor. Eyüp Sabri dahile girmek zamanına kani isek, zemini ihzar etmek üzere yazmaklığımızı rica ediyor. ...Teşkilâtın ihyasına dair fikrimi yazdım. Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim....» Bu arada, program üzerinde orada bulunan (Mustafa) Şeref Bey'le (110) birlikte çalıştıktan sonra, «reyini almak üzere» Cavit Bey'e yollanılacağı eklenmektedir.

Talât Paşa, aynı mektubunda, Enver Paşa'nın Bakü'de arkadaşlarıyla birlikte memlekette komünizm cereyanına mani olmak için «daha vasi» bir programla eski örgütün yeniden ihdası amacıyla «...bir program müsvettesi ihzar ederek Küçük Talât'la (111) dahile göndermiş...» olduklarını kaydetmektedir. Ne var ki kendisi, herhangi bir program kabulünü henüz erken bulmaktadır. İlk önce.

«...teşkilâtımızı esaslı bir suretle tanzim etmeyi ve âtiyen bir kongrede programı tesbit etmeyi muavik buluyorum...», demektedir. (112)

Talat Paşa, Cavit Bey'e bundan sonra yazdığı mektupta ise (Anadolu) daki **Yeni Gün** gazetesinin «...henüz mesleğini tayin edememiş...» olmasından yakınmaktadır. (113) Fakat, mecliste fırka teşkilâtının kurulmamış olduğu, her'kesin serbest, mustakil olarak aklına geleni söylediği, hükûmet ve teşkilâtı ciddi bir şekil verilmediği bir ortamda, böyle olmasını da tabii görmektedir. Adı geçen gazetede yayınlanmış olan Kör Ali İhsan Bey'in programı ile Muhittin (Birgen) ve Yunus Nadi'nin makalelerinden Talât Paşa şunu anlamakta olduğunu yazmaktadır:

«...Komünist olmıyarak Sovyet teşkilâtını kabul etmek istediklerini anlıyorum. Bunu en son ve en güzel bir şekli idare tasavvur ediyorlar. Halbuki onlar birbirine merbut ve zarureti halden rejimlerdir. Bizde henüz o zaruret yok iken onu taklit etmenin manası olmadığı gibi, muvaffakiyet derecesinden de emin değilim. Biz daha iyi dereceli intihabatta ada-

(109) Eskişehir Milletvekili.

(110) Burdur Milletvekili; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Hayri Ürgüplü, **Mustafa Şeref Özhan ve Eserleri**, Ankara, 1939.

(111) Bu program Mete Tuncay tarafından yayınlanan **Mesai'**dir.

(112) A.g.e., bu mektuba Cavit Bey ilk tepkileri için bkz. Cavit Bey, «...Felâket Günleri...», a.g.e., **Tanin**, 2 Nisan 1946.

(113) Talat Paşa'nın, Cavit Bey'e yazdığı, 15 Teşrinisani 1920 tarihli mektup, a.g.e., 7 Aralık 1944.

makıllı mebus çıkaramıyoruz. Bu fikirlerimi İktisat Vekili Celâl Bey'e yazdım... buraya gelen Enver Bey'e de söyledim. Bilmem doğru mu? Belki sen Sovyet sistemine taraftarsın?..»

Talat Paşa, Ali İhsan Bey'in programını inceleyip cevap yazması için mektubu ekli olarak Cavit Bey'e göndermiştir. (114)

Cavit Bey, yollanan bu programı «İttihat ve Terakki'nin şekli-hazırı programı...» olarak yorumlamakta veya böyle yorumlar görmektedir. Programı da aslında, Talat Paşa'nın yakındığı gelişmelerin bir yan ürünü olarak görmekte, dolayısıyla tutarsız bulmaktadır. (115)

Cavit Bey, anılarından, Anadolu gazetelerinde çıkmış olan bu programı daha sonra ayrıntılı olarak inceleyerek, Talat Paşa'ya şunları yazdığı görülmektedir:

«(Programın) Sovyet teşkilâtından mülhem olduğunu, hiç kimsenin bu suretle bir program teşkilâtına selahiyattar olmadığını, bunun için, geniş bir kongreye ihtiyaç hissettiğini, her iki senede bir intihabat icrasının bizde kabil-i tatbik olmadığını; hele meclisin sulusunun umuru icaiye ile iştigal etmek üzere daima hali içtimada kalmasının tam bize muvafık!! bir sistem olacağını, hariçten sermaye celbetmek istedikleri halde imtiyaz vermekten imtina ettikleri için Avrupa'da bu kadar safdil sermayedar bulunacağını zannetmediğini, yapılacak müessesata devlet-in hisse-i ile duhulünün temini için varidat bulmak icap ettiğini; hangi fazla varidat (la), ben iştirak edileceğini göremediğimi, kimsenin banka açmamasının bir devlet bankasıyla bütün muamelâtın idaresine kalkışılması (nın) bizim için bir nevi intihar olacağını, sanki bütün fenalıkların bankalardan geldiğini, bizim itibar, tasarruf gibi müessesata şiddetle muhtaç olduğumuzu, hele ecnebisinin parasını bizim hükümet bankasına vermeleri fikrine güldüğümü, halâ kapitalüsyonlar cari olan bir memlekette bu gibi kuyud ve şuruttan bahsedenlerin hayalât içinde yaşamakta ol-

(114) Talat Paşa, adı geçen mektuba «hamiş olarak» yazdığı notta, suretini almadığı bu programın, kendisine taahhütlü olarak geri gönderilmesini istemektedir... Bknz. a.g.e.

(115) Cavit Bey, fırsat buldukça, Talat Paşa'ya sert çıkışlarda bulunmaktadır. Bu iki şahıs arasındaki süre gelen gizli çekişme, yeni liderlik mücadelesi dolayısıyla tekrar kuvvet kazanmıştır. Başka ellere geçmesi korkusuyla kapalı ifade ile yazılan mektuplar, Cavit Bey'e bir çok kere aradığı fırsatı vermekte veya böyle bir fırsatı yaratmasını kolaylaştırmaktadır. Cavit Bey, programa ilk tepkileri için bknz. Cavit Bey, «Felâket Günleri...» 19 Teşrinisani 1920 tarihli günlük **Tanin**, 11 Nisan 1946.

duklarını, **hülasa programın esbap, netayic, muhit ve avamil düşünülerek yapılmış bir şey olmadığını** yazdım...», (altını biz çizdik) demektedir. (116)

Bütün bunlar, adı geçen programın, Avrupa'daki İttihatçılar arasında, gerekli desteği bulamadığını göstermektedir. Nitekim daha ileri bir tarihte, Berlin'de, Talât Paşa ile birlikte çalışmakta olan Dr. Nazım, Anadolu'dan gelmiş olan iki program taslağını incelediklerini kaydetmektedir. Bu programdan, Ali İhsan Bey'inin «kabiliyeti tatbikiyesini görmemiş...» lerdir. Küçük Talat Bey'in programı ise, onlara bazı değişikliklerle, gerektiğinde kullanılabilir nitelikte görünmüştür. (117)

Talât Paşa'nın öldürülmesinden sonra, İttihatçılar'ı bir araya toplamanın, artık şahıslardan çok bir program işi olabileceğine inandığı izlenimi veren Dr. Nazım, bu konuda yoğun temaslara geçmiştir. (118) (Mustafa) Şeref'in Anadolu'ya geçmesinden sonra, bu konuda, kendisine (Necmettin) molla yardım etmektedir. (119)

Bu arada Enver Paşa'dan da bir program taslağı almışlardır. Ne var ki Dr. Nazım, bunu İttihatçılar'ı bir araya toplama gibi belli bir amaçtan çok, hazırlayıcının şahsi amaçları için belli bir vasıta olarak görmektedir. (120) Dr. Nazım ve (Necmettin) Molla bu programlar arasından ısrarla, Küçük Talât Bey'in hazırlamış olduğu-

(116) Bknz. Cavit Bey, «Felâket Günleri...», 22 Teşrinisani 1920 tarihli günlük **Tanin**, 13 Nisan 1946.

(117) Dr. Nazım'ın Cavit Bey'e yazdığı 26 Nisan 1921 tarihli mektup. Bknz. «Tarihî Mektuplar...», **Tanin**, 14 Kasım 1944.

(118) Dr. Nazım'a göre, «...güzel ve kabili tatbik bir program etrafında şayanı itimat ve kanaat erbabını memlekette toplayabilmek» daha uzunca bir süre yalnız «eski İttihatçılar'ın» işi olabilecektir. Bu işi başarabilmenin, gerek bir seçimle karşılaşılması halinde kazanılması yönünden ve gerekse savaş sonrası dönemde idareyi «askerî partinin...» elinden alabilmek bakımından, önemi büyüktür. Dr. Nazım, Talat Paşa'nın da hayatta iken, bu şekilde düşündüğünü ve bu amaçla Ankara'da Eyüp Sabri Bey'e «talimat» verdiğinden bahsetmektedir. Bknz. a.g.m., **Taniu**, 14 Kasım 1944.

(119) (Mustafa) Şeref, Enver Paşa ile araları bozulduktan sonra, Talat Paşa tarafından, gerekli temaları yapmak için Anadolu'ya yollanmıştır. Bknz. Cavit Bey, «Felâket Günleri...», **Tanin**, 12 Mayıs 1946. Anadolu'ya geçtikten sonra, (Mustafa) Şeref'ten haber alınamamış olması karşısında Talat Paşa ve Dr. Nazım'ın mektuplarında kullandıkları ifadeler, bu kişinin Ankara'ya önemli görevlerle gönderildiği hissini vermektedir. Bknz. «Tarihî Mektuplar...», **Tanin**, 11 ve 18 Kasım 1944.

(120) Dr. Nazım'dan, Cahit Bey'e yazılmış olan tarihsiz bir mektup (muhtemelen Mayıs 1921'de yazılmış), a.g.e., **Tanin**, 14 Kasım 1975.

nun üzerinde durmaktadırlar. (121) Bu programlar (Necmettin) Molla tarafından, oradaki İttihatçılarca incelenmesi için İsviçre'ye götürülmüştür. (122)

Dr. Nazım, böyle bir program için gerekli desteği sağlayamamış olduğu izlenimi vermektedir. (123) Üstelik Anadolu'ya giriş için gerekli izni alamaması, onu, girişimlerini şüphe ile karşıladığı Enver Paşa'nın yanına itmıştır. (124)

Anadolu'da Yunan taarruzunun başlaması ve bu kuvvetlerin ilk ağızdaki ilerlemeleri, Batum'a kadar gelen Enver Paşa ve Dr. Nazım Bey'e İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmak ve Anadolu'ya geçmek için yeni ümit kapıları açar gibi görünmüştür. (125) Bu şehirde, acele olarak, birkaç kişiyle, Halk Şuralar Kongresi'ni toplayan Enver Paşa, kongreye burada «Halk Fırkalar Şurası Programını...» kabul ettirir. (126) Enver Paşa ve Dr. Nazım Bey'in bütün bu hazırlıkları, Türk Kuvvetleri'nin Sakarya'da kesin bir zafer kazanmasıyla, suya düşecektir.

Böylece İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmak, İttihatçıları

-
- (121) Dr. Nazım, Talat Paşa'nın da bu programı «...bazı tadilat ile memleketimiz için kabili tatbik görüyordu...» demektedir. Bknz. Dr. Nazım'dan, Cavit Bey'e yazılan 26 Nisan 1921 tarihli mektup. a.g.e., **Tanin**, 14 Kasım 1944.
- (122) (Necmettin) Molla, bu programları İsviçre'ye, muhtemelen, bu sırada orada yoğun bir çaba içinde bulunan, Türk Talebe Cemiyeti Reisi Harun (Aliçe) ve arkadaşlarına göstermek ve onların biri üzerinde —tercihan da Küçük Talat Bey'in ki— anlaşmalarını sağlamak için götürmüş olsa gerektir. Bu seyahati sırasında, yine İsviçre'de olan Cavit Bey ve arkadaşlarına —ki aralarında artık Malta'dan dönen Hüseyin Cahit Yalçın da bulunmaktadır— göstermemiş veya gösterememiş olduğundan, bunlara Dr. Nazım ayrıca yollamıştır. Bknz. a.g.e., **Tanin**, 16 - 17 ve 20 Kasım 1944.
- (123) Cavit Bey, bu programlarla ilgili görüşleri için Bknz. «Felâket Günleri...», **Tanin**, 30 Haziran, 9 ve 27 Temmuz 1946.
- (124) Enver Paşa'nın yanına hareketi sırasında, yazmış olduğu bir mektup, Dr. Nazım'ın içinde bulunduğu durumu açıkça göstermektedir : «...Rubu asır devam eden avantüre hayatına bir sayfa daha ilâve edersem ümid ederim ki memleketime bilerek fenalık etmiş olmayacağım...» Bknz. Dr. Nazım'ın Cavit Bey'e yazdığı 7 Haziran 1921 tarihli mektup. a.g.e., **Tanin**, 20 Kasım 1944.
- (125) Enver Paşa ile Dr. Nazım'ın Batum'a gelişlerindeki amaç ve oradaki girişimleri için bknz. a.g.m., **Tanin**, 23 - 24 Kasım 1944. Ayrıca bknz. Şevket S. Aydemir, a.g.e., cilt 3, s. 604 - 618.
- (126) Mete Tunçay, Dr. Nazım'ın Enver Paşa'nın yanına gelmeden önce üzerinde ısrarla durduğu Küçük Talat'ın programı (Mesai) ile Halk Şuraları Program'ını yayınlamıştır. Mete Tunçay, ayrıca bu programlardan birincisinden, ikincisine geçişi zorunlu kılmış, iç ve özellikle dış gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. Bknz. **Mesai**.

bir araya toplamak ve bu işler için gerekli programı saptamak gibi girişimler —yurt dışından dönmüş olanlarla birlikte— bir kısım İttihatçıların, Kuruuluş Savaşı sonrasında, gündemlerinin temel maddesini teşkil edecektir.

— Cemal Paşa'nın, Ali İhsan Bey ve Arkadaşlarını I. Doğu Halkları Kongresi'ne Gönderme Girişimleri:

1920 yılının Temmuz ayında, Moskova'da Hindistan'da, İngilizler aleyhine yapmayı plânlamayı hareket için destek aramakta bulunan Cemal Paşa, buradan Berlin'deki Talât Paşa'ya yazdığı mektupta, (127) III. Enternasyonal'in kararınca, Bakü'de toplanması için hazırlıkları yapılan «Doğu Halkları Kongresi» hakkında bilgi vermektedir. Kendisi, ayrıca, bu kongrede ele alınacak konular hakkında Radek'ten bir de not almıştır. (128)

Cemal Paşa, Bakü'de yoğun faaliyette bulunan Mustafa Suphi, Küçük Talât v.b. gibi Türk Komünistlerin, bu kongrede, muhtemel girişimlerinden endişe ettiği izlenimini vermektedir. Bu kongre'ye mümkün olduğu kadar çok kişiyle ve iyi hazırlıklı olarak katılması gereği üzerinde durmaktadır. Kongre'ye, sadece işçi ve işçi temsilcilerinin değil, çeşitli mesleklerin, siyasi parti ve cemiyetlerin temsilcilerinin de katılabileceğini düşünmektedir.

Cemal Paşa'nın endişe duyduğu bir konu da, Kapitalizm ile Emperyalizm'le mücadele, Yabancı Köylü ve İşçilerden faydalanılması sorunudur. Cemal Paşa'nın bulduğu formül şöyledir: Türkiye'nin kurtarılması için, Yabancı İşçi ve Köylülerin, kendi ülkelerindeki kapitalist ve emperyalistlerine karşı çıkması istenecek, fakat bu güçler Türkiye'deki, kapitalist ve emperyalistlere mücadele için kullanılmıyacaklardır:

«...zaten bir serzımcı (?) kabileden ibaret olan Türkiye'nin halis Türk kapitalist ve emperyalistinın, Kahraman Türk Köylü ve amelesinin arzu ve meramına pek kolaylıkla serfurû edeceklerini müttehit bir lisan ile söylemeli...» demektedir. (129)

Cemal Paşa, «artık yalnız Hindistan İhtilâli fikriyle yaşar bir ser-seri haline...» geldiğini ve bu Kongre'ye katılmayacağını söylemek-

(127) Cemal Paşa'nın, Talat Paşa'ya, Moskova'dan 5 Temmuz 1920'de yazmış olduğu mektup. Bknz. a.g.m., Tanin, 25 Aralık 1944.

(128) III. Enternasyonal'in «Kâtibi Umumisi».

(129) A.g.e.

tedir. Fakat bu iş için Berlin'den, Mustafa Şeref ve imkân olursa Arif Cemil Beyler'in «oraya gelerek hazırlık yapmasını istemektedir. İttihat ve Terakki adına birini yollamasını uygun bulmaktadır. Fakat bu kişinin —herhalde Enver Paşa'yı ima ederek— partinin, şimdiye kadar tanınmış şahıslarından biri olmamasını fakat «..Anadolu'da teşekkül etmiş olan gizli ihtilâlcı İttihat ve Terakki'yi teşkil eden gençlerden biri...» olmasını istemektedir. Bu şahsın seçimini ise Talat Paşa'ya bırakmaktadır. Bu şahıslarla birlikte

«...dahilde bulunan zevattan Kör Ali, Memduh Şevket, Hamal Ferit ve emsali zevatın kaffesi bir külliyyeyi memteşem halinde bu Bakü içtimainâna hitap edip Türk ihtilâlcilerinin ne gibi şahsiyetlerden tereküp ettiğini, Rusyalı, Avrupalı, Amerikalı ihtilâlcilere göstermelidir...» (130)

Cemil Paşa, bu mektubunda, III. Enternasyonal'in bu toplantısı için ayrıca, Mustafa Kemal'e de yazacağını ekilemektedir. Fakat daha sonra, bu konuda Mustafa Kemal'e yazmaktan vazgeçmiş gibi görünmektedir. (131)

1 - 8 Eylül 1920 tarihlerinde toplanmış olan bu kongreye katılmış olan 235 kişilik Türk grubunun, tam olarak kimlerden oluştuğunu bilmemekteyiz. (132) Fakat Ali İhsan Bey bu kongreye katılmamıştır. Yukardaki bölümde de değinilmiş olduğu gibi, Türkiye'de, mesleki temsil programıyla ilgili yoğun tartışmaların olduğu bu dönemde, Memduh Şevket (Esendal)'ın Türk Temsilcisi olarak Bakü şehrine yollandığı görülmektedir. Fakat onun da, bu kongreye resmen katılıp katılmadığını bilmemekteyiz. (133)

(130) A.g.e.

(131) Cemal Paşa, 11 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektubun müsvettesinde, Bakü Kongresi ile ilgili olarak Talat Paşa'ya yazdığı mektubun suretini kendisine yollamakta olduğunu ve mümkünse bu kongreye Kütahya Mebusu Ferit Bey'in yollanmasını isteyen bir bölümü vardır. Fakat mektubun bu bölümünün yanına düştüğü notta, Cemal Paşa, bu kısmın mektuptan çıkarıldığını kaydetmiştir. Cemal Paşa'yı karar değişikliğine iten ana neden sanırız, Mustafa Kemal'in yurt dışındaki İttihatçıların, T.B.M.M. adına hiç bir girişimde bulunmamalarını isteyen tutumuna, cevap vermekte olduğu bu mektuba, aksi yönde bir fikir verebilecek hiç bir şey eklememek, isteminden doğmuş olsa gerektir... Bknz. a.g.e., Tanin, 28 Ocak 1945.

(132) Bu kongre için bknz. Birinci Doğu Halkları Kurultayı: Bakü 1 - 8 Eylül 1920, (Türkçeye çeviren Ali Alev), İstanbul 1975.

(133) Aslında Memduh Şevket (Esendal)'ın tam olarak ne zaman Bakü'ye geldiğini bilmemekteyiz. Kendisi, Cemal Paşa'ya yazdığı, 9 Kânunsani 1921 tarihli mektupta, 4 - 5 ay önce oraya gittiğini; 12 Mayıs 1921 tarihli mektupta ise, 8 ay kadar önce, Bakü'ye geldiğini kaydetmektedir. Bknz. A.g.m., Tanin, 15 ve 17 Şubat 1945.

9 Ocak 1921'de Memduh Şevket (Esental)'ın Bakü'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektup ilginçtir. Mecliste teşkilât-ı esasiye kanunu müzakerelerinin nasıl geliştiğinden tam haberi olmadan, «mesleki temsil» esasını savunmakta ve buna karşı olan çevreler hakkında aşağıdaki şekilde bilgi vermektedir.

«B.M.M.'de bu esaslara göre seçilecek» halkı ve kütleyi mümkün olduğu kadar yakından temsil edecek»... varidattan ile geçinilenler seçilemeyeceği gibi seçemeyecektir; «Hoca Efendiler de ancak bir sınıf olarak değil, gördükleri hizmete göre, ya ecir ya serbest meslek erbabı olan Muallimler içinde veya ölü yıkadıklarından naşi, işçiler arasında rey hakkına malik bulunacaklar. Meslekler üzerinde intihabın kabulü kuvvetle muhtemeldir.» «...Ankara'nın bugün en kuvvetli fikridir. Ve burada aldığım haberlere bakılırsa, gittikçe kuvvetini artırmaktadır.» «...memleketin sâbıkta malik olduğu gibi ve bugün de hâlâ en yüksek müessesesi addolunacak milliyetperver teşkilât bakayası da (İttihatçılar) kâmilen bu fikrin hâdimidir. «...Ankara'da bu program ile mücadele edecek iki fikir daha mevcuttur. Birincisi: Rusya Komünist fırkasının Türk Komünist fırkası şubesi. İkinci de Padişah'ı ve İstanbul'u isteyen eskilik taraftarını ki neticesi itibariyle buna da İngiliz fırkasıdır denilse revadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, mesleki temsil programının kabul edilmemesinden sonra, bu fikir akımının önemli savunucularından biri olan Muhittin (Birgen) de «Ankara'nın yaşanacak halden çıktığı, şekli hazırı (dahi) muhafaza edebilmek için mucize...» gerektiğini ileri sürerek, Memduh Şevket (Esental)'ın yanına Bakü'ye geçtiğini görmekteyiz. (134)

— Temsili Mesleki Programı ile Mesai Programı Arasında Bir Karşılaştırma:

Mesai programının genellikle yurt dışındaki, kısmen de yurt içindeki İttihatçı çevrelerde, Temsili Mesleki programından daha çok destek bulduğu söylenebilir. Bu nedenle iki programın farkını belirlemekte yarar vardır.

İki program arasındaki temel fark «Mesai» programının bir siyasal parti için hazırlanmasıdır. Temsil-i Mesleki programı ise temelde siyasal partilerin varlıklarını kabul etmemektedir. Bu nedenle bir parti programı olmaktan çok bir devletin «Teşkilâtı Esasiyesi» hakkında bir öneri niteliğindedir.

(134) A.g.e., 21 Şubat 1945.

İki program arasındaki bu temel nitelik farklı programların içeriklerindeki farklılıkları da belirlemektedir. Mesai 97 maddelik, uzun bir programdır. Bir siyasal partinin tüm konulardaki siyasal seçmelerini kapsamaktadır. Oysa Temsili Mesleki programı 17 maddelik kısa bir programdır. Sadece seçim esasları, hükümetin yapısı ve idari yapıyı başka bir deyişle esas teşkilâtı kapsamaktadır. Temsilli mesleki programı siyasal partiyi yadsıdığı için bir ön program vermek durumunda değildir. Temel siyasal seçmeler önerileri yapı içinde oluşacaktır. Bir programdan çok bir süreç önerilmektedir.

«Mesai» ile «Temsil-i Meslekî» programları arasındaki diğer önemli fark, «Mesai» nin «meşrutiyetçi» bir program olmasına karşılık, «Temsil-i Meslekî» programının «cumhuriyetçi» olmasıdır. Mesai'de saltanat kurumu önemli kısıtlamalar getirilmekle beraber korunmaktadır. Oysa, meslek-i temsil programında saltanat kurumundan söz edilmemektedir. Benzer durum «hilâfet» için de sözkonusudur.

«Mesai» ile «Temsil-i Meslekî» programı arasında «komünizme» ve «bolşevizme» karşı tutumları bakımından da farklar vardır. Temsili meslekî programında «komünizm» in bir eleştirisi yoktur. Komünist sistemden değişik bir sistem önerilmesine rağmen bu sistemin «ruh itibariyle komünizme muvafık» olacağı söylenmektedir. Oysa Mesai'de «bolşeviklerin» açık bir eleştirisi vardır. Ve bu eleştiride Pan-Turanist temalara dayanılmaktadır. Mesai içinde Pan Turanist ve Pan-İslamist tutumlar açıkça önerilmemiş olsa bu özlemleri satırlar arasında izlemek mümkündür. Meslekî temsil programında ise bu özlemlere rastlamıyoruz.

İki program arasında ayrılıklar kadar benzerlikler de vardır. Bu benzerliklerin neler olduğunu gösterilmesi toplumdaki yaygın eğilimlerin neler olduğunu teşhise olanak verecektir.

İki programın temel ayrılık noktasında bile bir uzlaşma çabası gözlemek kabildir. Mesai programı seçimin genel rey ile yapılmasını benimsemiş olmakla beraber, meslekî temsil esasını da tam olarak yansıtmamaktadır. «İntihabın meslekî ve sınıfı esaslar üzerine icrası imkânının husulüne kadar» genel rey ile yapılmasını önermekte, bir süre için ertelemektedir. Bu da «meslekî temsil» fikrinin oldukça saygınlığı bulunduğunun bir kanıtı olmaktadır.

Her iki programda da en kuvvetle hem fikir olunan tutum, «memurin» sınıfına karşı olmaktır. Her iki program da, bürokrasinin ezici bir güç haline gelmesine karşıdır. Mahallî idarelerde memurların seçimini halka bırakma eğilimindedirler. Zaten «meslekî temsil» fik-

rinin toplumdaki saygınlığı bu antibürokratik tutumdan doğmaktadır.

Bu benzerliğin bir uzantısı olarak görülebilecek şekilde her iki programda, mahallî idarelere önemli yetkiler vermektedir, ve ademi merkezîyetçidir. Her iki programda da vilayet kaza ve nahiye yönetimin üç ayrı kademesi olarak görülmektedir. Buna karşılık üç yönetim biriminin tanımında önemli farklılıklar vardır. Temsil-i meslekî programında esas üniteyi «liva» lar teşkil etmektedir. «Liva» lar idare yönetim üniteleri olarak değil, iktisadi bölgeler olarak düşünülmektedir. Her yönetim ünitesinde mesleki temsil esasına göre bir meclis bulunacaktır. Mesai'de ise, temel ünite olarak nahiyeler alınmaktadır. Her nahiyede nahiye «şura» ları seçilecektir. Kaza ve vilâyet şuraları bu «şuralardan» seçilerek kurulacaktır.

İki programda da Sovyet deneyinin kimi kurumlarına ilişkin terimler kullanılmaktadır. Temsil-i Meslekî programı icra vekilleri yerine «komiser», Mesai programı da meclis yerine «şura» terimini benimsemiştir.

Her iki programda bürokratik gücü azaltıcı eğilimini, divanı harplere, ve örfi idare mahkemelerine karşı da benzer şekilde göstermektedir. Örfi idare ilân edilebilecek, ama özel mahkemeler kurulacaktır. İstiklâl mahkemelerinin çalıştığı bu dönemde bu mahkemelere karşı halkta doğan birikimden yararlanmak istemektedirler.

Yasama ve yürütme yetkilerinin toplandığı devrimci dönemlere özgü bir «meclis hükûmeti» önermek bakımından da iki program benzer özelliktedir. Ayrıca meclislerin tüm yıl boyunca değil de dört ay çalışıp, diğer aylar için belirli bir kesimini temsilci olarak seçmesi bakımından da benzerdir.

İki program arasında temel bazı ekonomik seçmeler bakımından da benzerlikler vardır. Her iki program da özel kesim elindeki tekelliliğe karşıdır. Buna karşılık kooperatifler ve sendikalar eliyle örgütlenme önerilmektedir.

Her iki programın yabancı sermayeye karşı olan tutumlarında da önemli benzerlikler görülmektedir. Her iki program da yabancı sermayenin girişine karşı değillerdir. Karşı oldukları, yabancı sermayenin bankacılık sektörünü kontrol etmesidir. Bu konuda devletin öncülüğünü önermektedirler.

İki program arasında önemli ayrılıklar yanı sıra pek çok konuda benzerlik olması da ilginçtir. Bir yandan Kurtuluş Savaşı döneminde oldukça yaygın olarak hemfikir olunan konuları ortaya koymaktadır, öte yandan, iki programı da hazırlayanların eski İttihatçılar olmasından doğan bir niteliği ortaya çıkarmaktadır.

IV. KURTULUŞ SAVAŞI SONRASINDA MESLEKİ TEMSİL VE ALİ İHSAN BEY :

1921 — 1926 Yılları Arasında İttihatçıların Anadolu'da Yeniden Örgütlenme Çabaları ve Ali İhsan Bey'in Bu Çevredeki Girişimleri :

1921 — 1926 yılları arası, İttihatçıların önemli bir bölümünün, kurulmakta olan yeni düzende yerlerini alabilmek hattâ çok kez yeni yönetimi ele geçirebilmek için çeşitli düzeylerde girişimlerde bulunduğu, toplantılar tertipleedikleri, programlar hazırladıkları, bir dönemdir. (135)

1921 yılı başında, özellikle dış koşulların, millî birliğin en güçlü şekilde muhafazasını gerekli kıldığı bir ortamda, muhalefetin özellikle T.B.M.M. içindeki sert tutumu, Mustafa Kemal Paşa'nın, kendine bağlı milletvekilleriyle Birinci Grubu, teşkil etmesini gerekli kıldı. Böylece aralarında kendisine muhalif İttihatçıların da bulunduğu bir grubu, İkinci Grup adı altında, gerçekten de ikincil sıraya itiyordu. (136)

T.B.M.M. içinde ve dışındaki muhalefetin kuvvetlenmesi neticesinde, Mustafa Kemal, daha radikal tedbirler almak zorunluğunu hissetti. 2 Aralık 1922'de, üç milletvekilinin, «İntihabat-ı Mebusan Kanunu» nun tadiliyle ilgili teklifleri, muhalefetin Mustafa Kemal Paşa'nın açıkça şahsına bile karşı çıkabilecek güce eriştiğini gösteriyordu. Bu önerinin T.B.M.M.'de görüşülmesinden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal «Halk Fırkası» adıyla yeni bir siyasi parti kurmayı amaçladığını açıkladı. (137)

Rejimin «geriye dönüş» içinde olduğu endişesi, Mustafa Kemal Paşa'ya Batı Anadolu'da bir geziye çıkma gereğini duyuruyordu. Mustafa Kemal, bu geziye çıkarken bir gazeteye şu açıklamayı yaptı. «...Ben öyle bir parti teşkilini tasavvur ediyorum ki bu parti milletin

(135) Bu konuyla ilgili çalışmalar yeterli olmaktan çok uzaktır. İttihatçıların bu dönemdeki girişimlerinin, gizli belgeler, kapalı toplantılar biçiminde yapılmış olması konunun araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Elde mevcut en ayrıntılı bilgi, bu şahısların İzmir Suikasti dolayısıyla Mahkemede yapmış olduğu açıklamalardır.

(136) Birinci ve İkinci Gruplarla ilgili olarak bkz. Tarık Z. Tunaya, a.g.e., s. 533 - 537 ve Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru 1921 - 1922*, Ankara 1971, s. 160 - 167.

(137) Bu dönemle ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti: 1923*, Ankara 1971, s. 49 - 70 ve Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi: 1918 - 1938*, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1973.

bütün sınıflarının refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şartları buna müsaittir...» Bu muhalefetin örgütlenme çabalarına karşı tedbirler alınmakla olduğunun açık bir ifadesiydi. (138)

Bu gezi sırasında, Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te, Kara Kemal Bey'i kabul edip, kendisi ile görüşmüştür. Bu görüşmede; Mustafa Kemal'in İttihatçıların amaçlarını daha iyi anlayabilmek ve bir kesimini daha yanına çekebilmeğe çalıştığı söylenebilir. Aslında Kara Kemal Bey Malta'dan kurtulduktan bir süre Avrupa'daki İttihatçılar arasında geniş temaslar yaptıktan sonra İstanbul'a dönerek, Damat Ferit Paşa'nın el koymuş olduğu şirketlerini kurtarma çabalarına girişmiştir. Ali İhsan Bey'in daha sonra anlattıklarına göre, Kara Kemal Bey, bayrağı altında çalışmak için Mustafa Kemal Paşa'dan izin istemiştir. Kendisine gerekli izin verilmiş fakat araya Hilmi Paşa'nın bazı olumsuz teşebbüsleri girince, bu girişimin uygulanması gecikmiştir.

Kara Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa ile İzmit'te görüşerek, ondan af dilemek istemiştir. Bu görüşme sırasında, Kara Kemal Bey'in sözü seçimlere getirmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa bu konuyu kendisi ile «...bir zümre namına konuşmak istiyorsa müzakere edemeyeceğini, yok bir vatan ferdi sıfatıyla konuşuyorsa...» tartışabileceğini söylemiştir. Kara Kemal, «bir fert sıfatıyla...» konuştuğunu söyleyerek sorunu Mustafa Kemal Paşa ile tartışmıştır. (139)

Bu dönemde politik sahnede tekrar yer alan İttihatçı liderlerden biri de Cavit Bey'dir. Cavit Bey 1922 yılı Temmuz'unda İstanbul'a dönmüş ve ilk önceleri Düyun-u Umumiye işleri ile ilgilenmiş daha sonra Lozan Barış Konferansı'nın birinci bölümüne delege olarak katılmıştır. (140) Bu toplantı dönüşünde konferansta İsmet Paşa ile uyuşmazlığa düşmüş olan Cavit Bey'in, Kara Kemal ile aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek, aktif bir şekilde muhalefeti örgütlenme çalışmalarına başladığı görülmektedir.

Lozan Barış görüşmelerinin kesilmesi üzerine, T.B.M.M.'nde başlayan sert tartışmalar ve bu tartışmalara katılmış olan İkinci Gru-

(138) Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 242.

(139) Bknz. a.g.e., **Dünya**, No. 97, 12 Aralık 1956. Ayrıca Bknz. Hüseyin Cahit Yalçın, «İstiklâl Mahkemeleri...», **Yakın Tarihimiz**, cilt 2, No. 24, 9 Ağustos 1972, s. 332 - 333.

(140) Cavit Bey'in Türkiye'ye döndükten sonraki girişimleri için bknz. a.g.e., **Dünya**, No. 146 - 149, 2 - 5 Şubat 1957.

bun ünlü liderlerinden Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile devam eden olaylar, muhalefete yeni ümitler verdi. (141)

Bu çerçevede, Kara Kemal Bey, İttihatçıların önde gelen geniş bir kesimini Cavit Bey'in evinde toplantıya çağırmıştır. (142) Görüşme Kara Kemal Bey'in İzmit'te, Mustafa Kemal Paşa ile tartışmış oldukları konularda, İttihatçıların tutumunu öğrenmek istemiştir. İki gün süren bu geniş kapsamlı toplantıda aslında, İttihat ve Terakkî'nin tekrar canlandırılması için çeşitli almasıklar saptanmış. Bu almasıklar çevresinde, Cavit Bey ve özellikle Kara Kemal yoğun girişimlerde bulunmaya koyuldular ve daha dar kapsamlı bir çok toplantı yaptılar

Ali İhsan Bey, Ankara'ya erken gelenlerden biri olmanın verdiği avantajlarla bir yandan buradaki İttihatçılarla olan yakın ilişkilerine devam ederken, bir yandan da «meslekî temsil» programı lehine taraftar çevreler yaratmaya çalışmıştır. Bu sonuncu konu çerçevesinde, diğer İttihatçıların hazırladıkları programları onlarla tartışmıştır. Örneğin Küçük Talat Bey'in hazırladığı ve Nail Bey'in Anadolu'ya getirmiş olduğu programı (**Mesai'yi**) ve bu programa dayalı bir parti esasını, bu çevrelerle uzunca bir süre tartışmış olduğu anlaşılmaktadır. Ali İhsan Bey, bu sonuncu programı «...demokrasi ve parlamenterizme istinat ediyordu. Fakat bu, esasen memlekette tatbik edilmekte olan bir tarz-ı idare idi...» diyerek onu küçümsemekte ve bu çevrede yeni bir parti kurulmasını yersiz bulmaktadır. (143)

Yakın arkadaşı Kara Kemal'in Türkiye'ye dönmesi Ali İhsan Bey'in de çalışmalarına yeni bir hız vermiştir. Kara Kemal Bey, İstanbul'da eski şirketlerini kurtarmak için çabalar gösterdiği sıralarda, K. Ali İhsan Bey de Ankara'da İttihatçı şirketlerin benzerlerini tekrar kurma çabaları içine girdi. Örneğin **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Temmuz 1338 (1922) tarihli nüshasında **Tesanüt İdaresinden** Ali İhsan Bey ve arkadaşlarının, 25 sene süreli, 100.000 T.L. sermayeli ve merkezi Ankara'da olmak üzere «Anadolu İthalât ve İhracat Şirketi» adındaki girişimleri haberine yer vermektedir. (144) Hemen aynı günlerde

(141) Bu dönemle ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 49 - 70 ve 143 - 170.

(142) Bu toplantı için bkz. Kandemir: **İzmir Suikastının İçyüzü**, (ikinci cilt), İstanbul 1955 ve Hüseyin Cahit Yalçın: **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 281 - 286.

(143) **A.g.e.**, No. 122, 9 Ocak 1957.

(144) Bkz. «Ankara'da Yeni Bir Şirket...» **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Temmuz 1338, No. 566, s. 2.

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) ve arkadaşlarının, aynı ad altındaki benzer girişimlerinin, ilk ağızda Ali İhsan Bey ve arkadaşlarının etkisiyle ya da onlara tepki olarak ele alındığı söylenebilir. Ne var ki bu iki girişim birleşmemiştir. (145)

Mahmut Esat ve arkadaşlarının girişimleri, «Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş.» adı altında örgütlenerek, yoğun ticari atılımlarda bulunacaktır. (146) Ali İhsan Bey ve arkadaşları ise, «Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi» adını sececeklerdir.

Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi'nin daha sonraki bir tarihte yine Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan tüzük özeti, şirket merkezinin, Ankara'dan İstanbul'a kaydırılmış olduğunu göstermektedir. (147) Kara Kemal'in İstanbul'daki eski şirketlerini kurtarmak için yoğun bir çaba göstermekte olduğu bir sıradaki bu gelişim sırf bir rastlantı olmasa gerekti.

Ne var ki bu dönemde, Ali İhsan Bey iktisadi girişimlerden daha çok, İttihatçıların yeniden örgütlenme çabaları içinde aktif bir rol almış olarak görünmektedir. Gerek Cavit Bey'in evinde gerekse Kara Kemal'in yazıhanesinde yapılmış olan toplantıların, en sürekliliğinden biri de, Ali İhsan Bey'dir.

Bu toplantılarda Ali İhsan Bey'in, meslekî temsil esası üzerindeki sürekli ısrarları, gerekli desteği bulmaktan uzak kaldı. Cavit Bey, örneğin, kendi evindeki toplantılarda bu sistemin «bizim memlekette tatbîk edilemeyeceği» ni tekrarlamış, «olsa olsa...» yalnızca ayan meclisine uygulanabileceğini ileri sürmüştür. (148)

Kör Ali İhsan Bey'in, İttihatçıların ilk aşamada gerçekleştirmeye çalıştıkları, Birinci ve İkinci Grup içindeki arkadaşlarını bir araya getirmekle, görevlendirildiği görülmektedir. Bu, iki grup arasındaki çekişmeye son vermek görüntüsü altında ve Cavit Bey ile İkinci Grubun önde gelen bazı kişilerinin, birinci grubun idare heyetine sokulmasıyla sağlanacaktı. Ali İhsan Bey daha sonraki bir tarihte, asıl amacı kapalı şekilde şöyle koyacaktır:

(145) Bknz. **Hakimiyet-i Milliye**, 25 ve 28 Temmuz 1338, No. 565 ve 568.

(146) Daha sonra yine bir İttihatçı grubunun kontroluna düşecek olan bu şirket ile ilgili olarak bknz. Selim İlkin, «Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi...», **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi**, cilt 1, No. 2.

(147) Kurucuları arasında, Ali İhsan Bey dışında **Tesanüt İdaresinden** Hüseyin Ulvi ve Taşhane'de ticaretle meşgul Muhittin Sami Beyler görülmektedir. Bknz. «Millî Ticaret Türk Anonim Şirketi Nizamnamesinden...», **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mart 1339.

(148) **Dünya**, İzmir Suikastinin İçyüzü, No. 151, 7 Şubat 1957.

«...Böyle bir kombinezondan maksadımız İttihatçı bazı elemanları grup dahiline alarak çalışmak ve maksadımıza yürümekti.

Ali İhsan Bey, bu amacın görünürde «hedefleri» ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmekle kalmamış, Cavit Bey'i de böyle bir görüşme yapma gereğine ikna etmiştir. (149)

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir girişimi sert bir tepkiyle karşılamakla kalmadı (150) fakat aynı zamanda daha geniş kapsamlı bir dizi ek önlemleri de seri şekilde almaya devam etti.

Bu önlemlerin en başında seçimin yenilenmesi kararı geliyordu. Seçimlere büyük önem veren Mustafa Kemal Paşa, bunu yalnızca İkinci Grup muhalefeti ortadan kaldırmak için değil, fakat ilerideki atılımlarının gerçekleşmesi için de önemli bir şart olarak görüyordu. (151)

Ne var ki Nisan 1923'de verilen yeni seçim kararı ile II. B.M.M. toplantısı ilk toplantı günü olan 11 Ağustos 1923 arası, İttihatçıların, başta K. Kemal ve Cavit Beyler'in bulunduğu bölümü olmak üzere tüm kesimleri, yoğun bir çalışma temposuna girdiler. Amaçları, ne şekilde olursa olsun, T.B.M.M.'ne imkânlar ölçüsünde kendileri veya yakınlarının seçilmesini sağlamaktı. (152)

Seçime gitmeden Mustafa Kemal, 1931 yılına kadar CHP'nin programı olarak kabul edilecek olan «dokuz umdelik» bir beyanname yayınladı. (153) Bu beyanname seçimden sonra Anadolu Rumeli Müdafai Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkasına dönüşeceği bildiriliyor ve ilk iki umdesinde saltanatın kaldırıldığı ve egemenliğin kayıtsız ve şartsız milletin olduğu, halkın kendi kendisini yönetmesinin esas olduğu belirtiliyordu. Diğer umdeler, İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış olan temel ekonomik politika kararlarının bir özeti şeklindeydi.

Mustafa Kemal'in «dokuz umdelik» programı hazırlandığı günlerde Cavit Bey'in evinde toplanan İttihatçılar da «dokuz maddelik» bir programı hazırlamışlardı. Bu program «İttihat ve Terakkî'nin bütün hürriyetlere taraftar radikal bir siyasi fırka olduğunu, belirterek

(149) A.g.e., No. 155, 13 Şubat 1957.

(150) A.g.e., Dünya, No. 155, 13 Şubat 1957.

(151) Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s. 171 - 197.

(152) İttihatçıların bu dönemdeki uygulamaya çalıştıkları kademeli strateji ile ilgili olarak bkz. a.g.e., Dünya, No. 168, 26 Şubat 1957.

(153) Bu «dokuz umde...» ile ilgili olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 580 - 582.

başlıyordu. Seçimden sonra bir meclis-i müessisan toplayıp Kanunî esasi yapılması isteniliyordu. (154) Bu programda yeni bir kanuni esasi hazırlanması isteniliyordu ama İttihatçılar, bu kanunî esaside temsil-i meslekinin değil genel rey esasının yer almasını öngörüyorlardı. Ali İhsan Bey Cavit Bey'in evindeki toplantılarda, daha önce de gördüğümüz gibi fikrini kabul ettirememişti. Avrupa'dan dönen, eski İttihatçı önderlerin artan etkinliğinin Ali İhsan Bey'in ideolojik tesir alanını önemli derecede kısıtladığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal'in 14 Nisan 1923'te Anadolu ajansına bugün kimse İttihat ve Terakkî Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selâhiyetini haiz değildir.» (155) diye tepki göstermesi üzerine, İttihatçıların bu hazırlıkları su yüzüne çıkamamıştır. Ancak Mustafa Kemal'in listesinden T.B.M.M.'ye girmeğe çalışmak zorunda kalmışlardır.

Ali İhsan Bey'in temsil-i meslekî fikrini Büyük Millet Meclisi'nden sonra, İstanbul'daki İttihatçı çevrelere de kabul ettirememesi sonucu, bu akımın siyasal desteği oldukça zayıfladı. Bu zayıflama en açık şekilde 1924 Anayasası meclis müzakereleri sırasında ortaya çıktı. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun müzakeresi sırasında T.B.M.M.'yi günlerce işgal eden meslekî temsil'den 1924 Anayasası konuşulurken sadece bir kere Bursa mebusu Refet Bey söz etmiştir. (156) Bu konu üstünde duran başka bir kimse olmamıştır.

İstanbul'da eski İttihatçılar'ın gücünü kıracak önlemleri almakta Cumhuriyet hükümetleri gecikmedi. İstanbul valisi Reşit Bey ve Belediye Reisi Emin Bey'in işbirliğiyle 1924 yılı Temmuz'unda, Hamamllar ve mavnacılar loncalarının ayrıcalıkları kaldırıldı. (157) Ayrıca, 27 Eylül 1925 tarihinde çıkarılan kararname ile Esnaf Cemiyetleri üzerinde şehremanetlerine verilmiş olan yetkiler Ticaret ve Sanayi Odalarına devredildi. Böylece esnaf dernekleri çelişki içinde buldukları bir kuruluşun kontroluna sokularak, güçleri kırılmak isteniyordu. Böylece, eski İttihatçılar'ın bir dayanağı daha zayıflatılıyordu. (158)

(154) *Dünya*, «İzmir Suikastinin İçyüzü», (147), 3 Şubat 1957.

(155) Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 251.

(156) Şeref Gözübüyük, Zekâi Sezgin: 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1957, s. 50.

(157) İngiliz Hükümeti'ne sunulmuş Gizli Raporlar'dan Doğu Anadolu Olayları 1924 - 1938. (Çeviren Cahit Düzel) *Politika*, 18 Ocak 1977.

(158) Bknz. Celâl Yerman ve Samet Ağaoğlu, a.g.e., s. 63.

— Ziya Gökalp'in Meslekî Temsil Önerileri

T.B.M.M.'de Teşkilâtı Esasiye Kanunu görüşülürken, meslekî temsil esası kabul edilmemiş olmasına rağmen, Ziya Gökalp, Malta dönüşünde, bu esası savunmayı kendi «idealist» çizgisinde sürdürdü.

Ona göre, «Büyük Millet Meclisimiz, görünüşte sadece «**Liva mebusları**»ndan...» oluşmuştur. Fakat aslında, bu «liva mebuslarının» bir kısmı, örneğin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gibi «milletin arif ve marufu» olan, **umum mebuslar**'dır. Liva mebuslarının, diğer bir kısmı ise, doktor, mühendis, öğretmen, v.s. gibi mesleklere mensup, **meslekî mebuslar**'dır. Bu son iki grup, mebus miktarını yeterli bulmayan Gökalp, şunu önermektedir. (159)

«...bence gelecek intihaplarda liva mebusları kanunen miktarlarda kalmakla beraber, bunlara ilâveten elli aded umum mebusun umum millete ve elli aded meslekî mebusun da meslekî zümrelere intihap ettirilmesi muvafıktır...» Bu yolla seçilecek milletvekillerinin «birbirlerinin ifratlarını» şu şekilde azaltacaklardır:

«...Umumi mebuslar livâ mebuslarıyla meslekî mebusların hususculuktaki ifratlarını bunlarda umumi mebusların umumculuktaki ifradını tadile çalışırlar...»

Gökalp, bundan sonraki ilk seçimlerde, Diyarbakır Liva'sından, milletvekili seçilmiştir. Milletvekili olarak kaldığı kısa dönemde, dolaysız şekilde, T.B.M.M. seçim şeklini değiştirmesini tekrar savunmaktan sakındığı görülmektedir. (160) Fakat aynı dönemde, iş bölümünün ve bunun neticesi olarak, meslek teşkilâtının güçlendirilmesini, sürekli olarak, savunmuştur. Bu meslekî teşkilâtını artık iktisat işlerinde, kamu kuruluşları yerine kullanmak istemektedir.

«...İktisat işleri, velâyet-i ammenin kolayca halledebileceği işler değil. Bu işlerde velâyeti âmme değil velâyeti meslekiye selahiyettardır...» (161)

(159) «Türk Meşrutiyetinin Tarihi», **Küçük Mecmua**, Birinci Kanun 1922. Bu makalenin yeni harflerle basımı için bkz. Ziya Gökalp, **Fırka Nedir**, (Derleyen: Enver B. Şapolyo), Zonguldak, 1947, s. 31 - 32.

(160) Ziya Gökalp'deki demokrasi anlayışı için bkz. Uriel Heyd, a.g.e., s. 133 - 140.

(161) Gökalp, bu önerilerin, ülkenin «millî iktisat» programına sahip olmaması anlamına gelmediğini, aksine kendisinin özellikle böyle bir şeyi «son derecede lüzumlu...» gördüğünü eklemektedir. Bkz. «İktisadî Ademi Merkezîyet...», **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1924. Ayrıca bkz. «Türklerin En Zayıf ve Kuvvetli Noktası...», **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1924. Bu son iki makalenin, yeni harflerle basımı için bkz. **Çınaraltı Konuşmaları**, Ankara, 1966, s. 36 - 37 ve 67 - 70.

Gökalp, ülkenin geçmişte olduğu gibi, gelecekte de «iktisadî refaha» sahip olmasını istemektedir. Bu refahın, şu şekilde «umuma ait» olmasını istemektedir.

«Türkler, hürriyet ve istiklâlî sevdikleri için, iştirakçi olmazlar. Fakat, müsavâtperver olduklarından dolayı, ferdcî de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem solidarizm, yani tesanütçülüktür. Ferdi mülkiyet, içtimai tesanütde hakim blunmak şartıyla meşrudur. (162)

Gökalp'in, meslek teşekkülleri ve meslekî temsil yoluyla bu «tesanütçü» sistemi elde etmeye çalıştığı görülmektedir. Fakat, ölümü, bu konunun daha sistematik şekilde ele alınmasını önlemiş gibi görünmektedir.

— Meslek Dergisi:

Bu sıralarda, Meslekî temsil fikri yönünde önemli bir atılımda, 1920 Mayıs'dan 1921 Mayıs'ına kadar Ankara'da (Matbuat ve İstihbarat Müdürü) görevini yüklenmiş (163) ve bu dönemde Hakimiyet-i Milliye ve Yeni Gün gazetelerinde Ali İhsan Bey ve programı lehinde yazı yazmış olan Muhittin (Birgen) tarafından, yapılıyordu. Muhittin (Birgen), Ankara'da bulunduğu bu bir yıllık süre içinde, bazı arkadaşlarıyla birlikte «..Anadolu mücadelesinin muvaffakiyetle neticelenebilmesi (için) askeri cidalin aynı zamanda (ve) mutlaka içtimai bir hareket müterafikan idare edilmesi...» yönünde yaptıkları mücadele, yöneticilerce «zamansız» bulunarak, «mağlup olmaları» üzerine, Moskova'ya ve oradan da Tiflis'e geçmiş ve orada «...ticaret ve tettebbü...» ile meşgul olmuştu. (164) Orada dört yıl kaldık-

(162) *Türkçülüğün Esasları...*, s. 163.

(163) Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*, İstanbul 1967, s. 170. Bu dönemde, Maarif Vekilliği yapmış olan Rıza Nur, Muhittin (Birgen)'in devamlı ısrarları karşısında, kendisine «Maarif Müdürlüğü...» verdiğini yazmaktadır. Bknz. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıralarım*, 3. cilt, İstanbul 1968, s. 633.

(164) Muhittin (Birgen), 16 Teşrinvevel 1921 tarihinde, Tiflis'ten, Kazım Karabekir'e yazdığı uzun ve o derece de ilginç mektubunda, o sıralarda «İçtimai İnkilâp» fikrini savunur görünmekte olan Enver Paşa ile «İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı» aleyhine Anadolu basınında çıkan haberlerin, ne derece isabetsiz ve yanlış olduğuna değinmiş ve bu arada, harp sonrası dönem için hazırlıksız olunmasından ve özellikle, örgütlenmenin eksikliğiyle, «entrikacıların» iş başını tutmuş olmasının tehlikelerine dikkati çekmişti. Bknz. Kazım Karabekir, a.g.e., s. 170 - 182. Ayrıca bknz. Mete Tuncay, *Mesai*, s. 16.

tan sonra 1924 yılında Türkiye'ye geri dönen (165) Muhittin (Birgen), ortamın da elverişli olmasından yararlanarak aynı yılın sonlarında, **Meslek** adlı haftalık bir dergi çıkarmaya başladı. (166)

Gazete, adının ifade ettiği, Meslek-î Temsil Fikrine «...muassır ilmin en yeni fütuhatı nazariyle bakıyor ve bunu... neşriyat programının ilk maddesi olarak kabul... ediyordu. (167)

Muhittin (Birgen), **Meslek**'te yine, siyasi partilere ve demokratik seçim yöntemlerine dayalı bir temsil sisteminin yetersizlikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmakta ve «...her tarafta parlamantarizm (in) iflas etmekte...» olduğunu ve onun dayanağı olan (hukuki esasiye) fikrinde büyük değişiklikler meydana geldiğini işaretle şöyle demektedir:

«...şimdiye kadar hukuk-u esasiye hakim sınıfları temsil eden politikacı fırkaların elinde idi. Siyaset fikri, hukuk fikri ile beraber yürür. Halbuki yeni hukuk-u esasiye fikri, bütün kudret ve hakimiyeti, siyaset erbabından alarak, meslek ve iş erbabına vermediği istihdaf ediyor...»

İşte bu nedenden ki, iktisadî hayatın bir kademesinde, kooperatifler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları v.s. gibi iktisadi örgütlenmeler, **Meslek**'in ısrarla üzerinde durduğu bir konu oluyordu. (168)

Muhittin (Birgen), 1920 senesinde Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde Kör Ali İhsan Bey'in programını desteklerken yaptığının aksine, Meslekî temsil esasını, bu kez sosyalist veya komünist bir ülke gibi göstermemektedir. Bilakis «...Avrupa'da bolşevikliğin gelişmemiş olmasını, «...(bu) cemiyetler içinde kuvvetli meslek teşkilâ-

(165) Bu arada 1922 senesinde Bakü Üniversitesinde «Prive Doçent» unvanıyla «Osmanlı Edebiyatı» dersleri verdiğini kaydediyor. Bknz. Muhittin (Birgen), «Dârül Fünun ve Meslek», **Meslek**, sayı: 4, 6 Kânunusani 1925.

(166) 1911 yılında İstanbul'da bu adı taşıyan gazete çıkmıştır. Ne var ki Ankara Kütüphanelerinde yalnızca tek bir sayısı bulunan bu gazetenin, temsil ettiği fikir akımını, saptamak mümkün olmanıştır.

(167) «Meslekî Temsilcilik Ne Demektir...» **Meslek**, 5 Kânunuevvel 1340, s. 5.

(168) Bknz. y.a.g.e., Muhittin (Birgen)'in bu konuda **Meslek**'deki diğer makaleleri için ayrıca bknz. «Merkezî Temsil: Kandaşlık - Meslekdaşlık, Sınıfdaşlık ve Fırkadaşlık», sayı 3, 30 Kânunuevvel 1925, s. 21. «Meslekî Temsil Devleti Nasıl Olur...», sayı: 4, 6 Kânunusani 1925; «Bizde Meslekî Temsil Niçin Lâzım...» sayı: 5, 13 Kânunusani 1925.

tı...» nin varlığına bağlamaktadır. (169) Sosyalistler, komünistler ve en müfrit bolşeviklerin «burjuvalar için tufeyli sınıfı...» demekte olmalarının yanlışlığına değinen Muhittin (Birgen), bu konuda şöyle demektedir:

«...halbuki burjuvaların en büyük bir ekseriyeti, iktisadî işlerde teşkilâtçılık, müteşebbislik, mübadeleye tavassut gibi cemiyet için henüz pek faydalı olan bir iş görülür. Asıl ...politikacı sınıfıdır ki hakiki tufeyli sınıfını teşkil eder ve bu nokta-i nazardan devletin bütün işlerini politikacılarca tevhit etmiş olduğu için bizzat Bolşevik devleti hakiki bir tufeyli sınıfı şeklinde görülür...» (170)

Meslek bolşevik devleti yadsımasına rağmen, materyalizmi yadsınamamaktadır. Materyalist olmak, bolşevik olmaya yeterli midir sorusunu, hayır diye yanıtladıktan sonra, Mesleğin materyalizm anlayışını şöyle özetlemektedir:

«Mesleğin içtimai hayatı tetkikte, kullandığı usulün esası şudur: İktisadî müesseseler, galip bir kuvvet ve nüfuzu haiz oldukları için her şeyde ve her yerde evvela onlar tetkik edilmelidir. İçtimai tekâmüle hakim hareketlerde, sınıf mücadelesinin mevki kuvvetlidir. Fakat bir dereceye kadar. Sınıfların teşekküllerine de aslı bais olan meslekler arasındaki tesanüt ve ahenk ihtiyacı da aynı derecede kuvvetlidir... Meslekçiler ise «meslek» arasındaki ahenk ve itilâfa kıymet verirler. Bu esasla hareket eden ve tarikatlarla değil, kabil olduğu kadar hayata bağlamayı isterler, bunun için meselâ Fransa'da bir meslekçi daha ziyade amele meseleleriyle meşgul olur. Bizde ise amele mesleklerini ikinci derecede bırakarak, köylüyü tetkike ehemmiyet verir.» (171)

Bu dönemin **meslek** akımı, görünüşü yalnız materyalizm konusunda değil, aynı zamanda, devlet konusunda da yeniden yorumla

(169) Bknz. a.g.e., sayı: 1, 5 Kânunuevvel 1340, s. 3; Muhittin (Birgen) daha sonraki bir tarihte, Türkiye için yaptığı benzer öneriler için bknz. a.g.e., sayı: 18, 14 Nisan 1925, s. 12.

(170) A.g.e., sayı: 1, 5 Kânunuevvel 1340, s. 3. Muhittin (Birgen), Türkiye'deki «Devlet Sermayedarlığı...»na da milletin «...azamî teşebbüs kudretini göstermeğe mani olacak bir bürokrasi tazyiki vücuda getireceği...» endişesiyle karşı çıkacaktır. Bknz. «Doğrudan Doğruya Bir Devlet Sermayedarlığına Niçin Taraf Değiliz...», a.g.e., sayı: 32, 1925 ve a.g.e., «İktisadî Siyasetimizin Ana Prensipleri Nedir...» sayı: 31, 14 Temmuz 1925.

(171) «Mesleğin "Mesleği" Meslek Nasıl Bir Materyalisttir,» **Meslek**, sayı: 37, 25 Ağustos 1925, s. 2 - 3.

tabi tutmuş, vardan devlet gerçeğini kabul etmiştir. «...Eğer bizdeki ve Avrupa'daki meslekçilerin tasavvur ettikleri gibi bir gelir (mesleklerin devleti) (siyasetin devletini) istihlâfa muvaffak olursa, Türkiye'de bu tekâmüldeki hazırlığı nisbetinde, bu şekilde bir devlete istihale edebilir. Bugünlük elimizde olan devlet budur. Bununla yaşayacağız, bununla çalışacağız, binaenaleyh bu devletin işlerimiz üzerinde zaruri olarak ifa edeceği tanzim vazifasını tetkik, tayin ve tahdit mecburiyetindeyiz.» (172)

Böylece meslek dikkatli! bir politik çizgi izlemeğe özen gösteriyordu.

Meslek'in bir politika gazetesi olmadığı ve ileri sürdüğü fikirler etrafında «kuvvetli karî ve taraftar kitlesi...» toplasa bile «...bir fırka teşkiline taraftar olmayacağı ısrarla belirtiliyordu. (173) Gazete, Türk basının yapmakta olduğu gibi sadece devlet ve hükümetle ilgili haberler vermekle yetinmeyip «...bütün milletin iş ve iktisadî hayatından...» bahsetmeyi ana amaç olarak ele alıyordu. (174)

Muhittin (Birgen), meslekî temsil esasının Türkiye için, Kör Ali İhsan Bey tarafından bulunup, geliştirildiğine değinerek, gazetesinin ilk sayısında onun hayat hikâyesine yer vermiştir. (175) İkinci sayının, ilâvesinde, Ali İhsan Bey'in —diğer sayfada verilen— fotoğrafını ve gazetenin ilk sayısından itibaren onun makalelerini yayınlamak istediklerini fakat «...bazı zat-i mazeretleri buna mani olmuş bulunduğu için makalelerini karilerimiz ancak gelecek nüshalarımızda okuyacaklardır...» diye bir alt yazı ile birlikte yayınlamışlardır. (176)

Bu dönemde **meslek** akımının savunuluşunda da bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. «**Türkiye için**» Ali İhsan Bey tarafından geliştirildiği söylenmekle beraber, Fransa'da çıkan **progression** (177) dergisinin etkisinden de söz edilmektedir. Ankara'da artık birinci meclisin batı aleyhtarı havası yoktur.

Meslek'in otuzsekiz sayı devam eden yayın hayatında (178) Ali

(172) «Mesleğin Mesleği Nedir...», sayı: 36, 18 Ağustos 1925, s. 11.

(173) **Meslek**, bu arada «...Türkiye'de demokrasinin tahkimi ve Cumhuriyet fütuhatının muhafazası...» konusunda özel bir dikkat göstermiştir. Bknz. a.g.e., sayı: 1, 15 Kânunuevvel 1925.

(174) A.g.e., s. 1.

(175) «Bizde Meslekî Temsilcilik Nasıl Çıktı...», a.g.e., s. 5.

(176) A.g.e., sayı: 2 (Resimli ilâve), s. 1.

(177) Maksim Le Roi: «Teşri Tekniğimizi İslâh Edelim», **Meslek**, sayı: 38, 1 Eylül 1925, s. 7.

(178) Dergi 15 Kânunuevvel 1924 ile 1 Eylül 1925 yılları arasında haftalık olarak 38 sayı çıkmıştır.

İhsan Bey'in imzalı makalesine rastlanmamaktadır. Buna rağmen, Ali İhsan Bey, yoğun siyasi faaliyette bulunurken fikirlerinin, çok kez daha doğru bir tarihsel çizgiye oturtulmuş olarak, bu gazetede Muhtittin (Birgen) tarafından savunulmasını sağlamış veya en azından buna tanıklık etmiştir.

Bu fikir hareketinin en sürekli savunucularından ve 1919 yılında Ali İhsan Bey'le birlikte programı hazırlayanlardan biri olan Memduh Şevket (Esental), **Meslek**'te edebî hayatının en verimli yıllarından

«Türkiye'de Meslek-i Temsil fikrinin ilk naşiri olan aziz arkadaşımız Ali İhsan Bey'in bir resmini neşrediyoruz....» **Meslek Resimli İlâvesi**, sayı 2, 23 Kanunvevel 1925.

birini geçirmiştir. (179) Kendisinin derginin edebiyat sütunları dışında ne derece faydalı olduğu saptanamamakla birlikte, **Meslek**, adını taşıdığı fikir akımının Meşrutiyet sonrası temsilcilerinin, Cumhuriyet sonrası dönemde yeniden örgütlenmesine hiç olmazsa aracı oluyordu.

Meslek dergisinin Ali İhsan Bey'in etkisi altında olmasından daha çok, Memduh Şevket Esendal'ın etkisi altında olduğu söylenebilir. Bu dönemde Memduh Şevket Bey ile Ali İhsan Bey'in ilişkilerinin bozulduğu da bilinmektedir. Ali İhsan Bey'in yazılarının **Meslek**'te yayınlanmamasının bir nedeni de bu olsa gerektir.

— Halk Gazetesi

Haftalık Meslek gazetesinin son sayısı çıktıktan kısa bir süre sonra 30 Kasım 1925'de Muhittin (Birgen) ve arkadaşları günlük halk gazetesini yayınlamaya başladılar. Gazetenin yayını 22 Mart 1926'ya kadar sürdü. İlk sayısında başyazar Muhittin (Birgen) «Halkın mesleği de mesleğin mesleğiyle aynıdır demesine rağmen bazı değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Meslekî temsil fikrinin geri planda kalıp kooperatifçiliğin daha ön plana çıkartıldığı görülmektedir.

Ayrıca ilginç olan bir değişiklik, halk gazetesinde Ali İhsan Bey'den hiç söz edilmemiş olmasıdır. (180) Yazar kadrosunda da ilginç değişiklikler vardır. O zaman Türkiye'deki sosyalist hareket içinde yer alan Vedat Nedim (Tör) ve İsmail Hüsrev (Tökin) halk gazetesinde yazmaya başlamıştır. 4 Mart 1925'de tahrir-i sukûn kanunundan sonra kapatılan Aydınlık ve Orak Çekiç gazetesinin, 1925 tevkiyatı dışında kalan yazarlarının halk gazetesinde yer aldığı görülmektedir. Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev daha sonra Kadro dergisini çıkaracak gruba katılacaklardır. Burada ilginç olan husus halk gazetesinin yapmak istedikleri ile daha sonra Kadro dergisinin yapmak isteyecekleri arasında önemli benzerliklerin bulunmasıdır.

(179) Memduh Şevket (Esendal), **Meslek**'te takma adla yazdığı ve 38 sayı tefrika edilmiş olan **Miras** adlı romanıyla, her sayısında bir kısa hikâyesi bulunuyordu. Onun «...yazarlık hayatının en verimli...» zamanı olarak nitelendirilen bu dönemdeki çalışmaları için bkz. Tahir Alangu, **Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman**, İstanbul 1959, cilt: 1, s. 125 - 129.

(180) Abidin Nesimi, halk gazetesini çıkaranaer arasında Memduh Şevket, Kör Ali İhsan, Nail, Muhittin Birgen, İffet Nüzhet Hanım, Nazmi Topçuoğlu, Dilci Necmi Dilmen ve Servet Beyleri saymasına rağmen, biz halk gazetesinde Ali İhsan Bey'in hiç bir yazısına rastlıyamadık. Abidin Nesimi: **Seçilmiş Hikâyeler Dergisi MŞE Özel Sayısı**, cilt: 6, sayı: 5, 1952.

Muhittin Bey «Halkın İlk Sözü» (181) adıyla çıkan ilk başmakalesinde Halk gazetesinin «inkilâbın bir mahsulü» olduğunu, inkilâp olmasa idi bu fikirleri söylemek imkânının elde edilmeyeceğini bu nedenle «inkilâbın ruhunu temsil eden unvan altında» çıktığını söylemektedir. Halk gazetesinin takrir-i sükûn kanununun siyasi gazete çıkarmak için uygun bir ortam bırakmadığı fikrine katılmadığını belirterek, takrir-i sükûn kanununun tersine halk gazetesinin yapacağı neşriyat için elverişli bir ortam doğurduğunu savunmaktadır. Çünkü Cumhuriyet rejiminin yeni bir matbuata ihtiyacı olacaktır. Halk gazetesi de bu işlevi görecektir.

Bu sözler güçlü bir iktidarın varlığını kabul edip, onun ideolojisini savunuyor ya da koruyor görünerek, belirli bir çevrenin görüşlerini iktidar güçlerine benimsetmeye çalışmak bakımından daha sonra «kadro» nun yapmak istediğine çok benzemektedir.

Halk gazetesi her gücün kaynağı olarak halkı görmektedir. İnkilâpta bir toplumdaki değerler değişmektedir. Türkiye’de «halkın» yeni bir değer olarak doğuşu böyle bir inkilâbın kanıtıdır. «Dün her şey olan sultan bugün hiçtir.» «Dün hiçbir şey olan halk bugün her şeydir.» Harp «eski kıymetleri eskitmiş yeni kıymetler çıkarmıştır.» (182)

Savaş sonrasında siyasi istiklâl kazanılmış şimdi sıra İktisadî İstiklâle gelmiştir. Bu da «asri iktisadî sistem» kurularak sağlanacaktır. «Asri iktisadî sistem (183) ise «devletin doğrudan doğruya idare ve müdahalesine tabi olmaksızın ve fakat devletin teymin eylediği bir takım teshilât, imtiyazat ve muafiyatları teşekkül eden kuvveti olarak, bütün vatandaşlar, satacakları mahsullerini pahalıya satmak ve alacakları maddeleri ucuz almak üzere her nevi şirket tröst federasyon ve meslek teşkilâtları tarafından toplanırlar ve beynelmilel mübadele pazarlarına bu suretle toplu, müttehit, yekpare ordu, makine (?) halinde çıkan bir millî iktisat sistemini vücuda getirirler. Asri orduya karşı siyasi zaferi, asri ordu ile temin eden inkilâp kahramanları, Türkiye’ye iktisadî istihsal verecek bu iktisat sistemini de temin» etmektedirler. Ortam halk gazetesinin geniş bir taraftar bulunmasına ve fikirlerini rejimin yöneticilerine benimsetmesine elverişli değildir. Ve daha dört ay dolmadan kapana-caktır.

(181) Muhittin: «Halkın İlk Sözü» **Halk Gazetesi**, 30 Kasım 1925, sayı: 1.

(182) Muhittin, **a.g.m.**

(183) Muhittin: «Siyasî İstiklâli Kazandı, İktisadî İstiklâli Nasıl Kazanabiliriz?», **Halk Gazetesi**, sayı: 14, 13 Aralık 1925.

— Ali İhsan Bey İstiklâl Mahkemesinde:

İttihatçıların Kurtuluş Savaşı sonrasındaki yeniden örgütlenme çabaları içinde bulunmuş olan Ali İhsan Bey, bütün bu girişimleri ve amaçlarını, İzmir Suikasti ile ilgili olarak toplanan İstiklâl mahkemesinde, ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. (184) Mahkemenin kararlarında önemli dayanak noktalarından birini Ali İhsan Bey'in ifadeleri oluşturmuştur. Bu mahkemenin etkin üyelerinden biri olan Kılıç Ali hatıratında, Ali İhsan Bey'den «Kara Kemal'in yakın arkadaşlarından ve çok muhtemedlerinden bir de «Kör İhsan» namıyla maruf namuskâr, vatanperver bir zat vardı.» (185) diye söz etmektedir.

Cavit Bey'in sorgusu sırasında Kör Ali İhsan Bey'in ifadesinden parçalar okunmuştur. Mahkeme heyetinin üzerinde durduğu parçalardan biri de şudur.

«Almanya'da bulunurken, Kara Kemal Bey'in Anadolu'ya müdahale fikri olmadığı halde, İstanbul'a geldikten sonra Şükrü ve Cavid Beyler'in tesirleri altında fikrini değiştirmiş bulunuyordu.» (186)

Bu ifadeler diğer sanıkların ifadeleriyle çelişmiş ve Ali İhsan Bey diğer sanıklarla yüzleştirilmiştir.

İstiklâl Mahkemesi, Anadolu ihtilâline başından beri tepki göstermekle yetinmeyip, onun yerini almayı amaçlayan bu muhalif ittihatçı grubunu, suikast teşebbüsünün yarattığı tepki ortamından faydalanarak, ortadan silmiştir. (187) Aralarında Cavit Bey, Dr. Nazım, Hilmi Bey ve Nail Bey v.s. gibi liderlerin ölümüne, diğer bir kısmının ağır hapis cezalarına çarptırıldığı bu davanın, «kararların» bazı önemli bölümlerinde Ali İhsan Bey'in «ifadeleri» ne atıf yapıldığı gö-

(184) İstiklâl Mahkemesinin, özellikle Ankara'da yapılan bölümü, 1919-1926 arasındaki sadece İttihatçılar değil fakat tüm siyasi ve iktisadi gelişmelerle ilgili bir önemli bilgiler getirmiştir. Ne var ki, bu mahkeme zabıtları, henüz tam olarak, yeni harflerle basılmamıştır. Mevcut olanlar ise, en uzununu «İzmir Suikastinin İcyüzü» başlığı altında Dünya gazetesinde tefrika (3 Eylül 1956 - 6 Mart 1957) edilendir ki, bu çalışmada geniş çapta bu kaynak kullanılmıştır. Bu konudaki diğer kaynaklar şunlardır: Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemesi Hatıraları, İstanbul 1955; Kandemir, İzmir Suikastinin İcyüzü, İstanbul 1955 (2. baskı) 2. cilt; Azmi Nihat Erman, İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri, İstanbul 1971.

(185) Kılıç Ali, a.g.e., s. 31.

(186) Kandemir, a.g.e., s. 417.

(187) İzmir Suikasti davasının genişleyerek, Ankara'da devam etmesi ile ilgili çeşitli yorumlar için bkzn. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler, s. 189 - 215.

rılmaktadır. Mahkeme kararlarının, Ali İhsan Bey ile ilgili bölümünde ise, (188) onun, gerek Ankara ve daha sonra İstanbul'da bazı siyasi faaliyetlerde bulunmuş, bu arada Cavit Bey'in evinde yapılmış toplantıların bir kısmına katılmış olmakla birlikte, «...bütün teşebbüsat ve telkinat karşısında temsili nazariyesine sadık kalarak bunun haricindeki siyasi programlarla mücadelede bulunduğu» nu, Terakkiperver Fırka'nın nizamname taslığının görüşüldüğü toplantıda ise, bu taslağın «irtica mutazammın addettiği» maddelere şiddetle hücum ve ihraz ettiğine işaret edilmektedir. Ali İhsan Bey'in, ayrıca Kara Kemal, Hafız Mehmet ve Ziya Hurşit'in, bazı doğulu milletvekilleri ile ilgili yapmakta olduğu, ve kendisinin alınmamış olduğu bir toplantıda «gayri meşru bazı işlerin hazırlığı...» olduğunu hissetmiş ve konuda bazı soruşturmalar yapmaya çalıştıysa da, bir netice alamamış olduğu kaydedilmektedir. (189) Böylece Ali İhsan Bey'in, «suikast ve taklibi hükümet cürmüne methal ve istikaki...» bulunmayarak, beraatına karar verilmiştir.

Mahkeme ayrıca Kara Kemal'in şirketleri hakkında «vakfiyenin feshini, şirketlerin tasfiyesi ve nasıl idare edileceklerinin hükümete bırakılması, para, eşya ve mücevheratın da devlet hazinesine devrine karar verilmiştir.

Ali İhsan Bey, İstiklâl Mahkemesince «...beraat...» ettirilmiş olmasına rağmen bundan sonra ne bir resmi iş elde edebilmiş ne de bir politik faaliyette bulunabilmiştir. Uzunca bir süre ufak ticari işlerle yetinmek zorunda kalmış ve 1942 senesi sonunda «Bakırköy akıl hastalıkları hastanesinde vefat etmiştir. (190)

Ali İhsan Bey'in yakın arkadaşı olan Memduh Şevket Bey İzmir suikastından sonra tutuklanmadı. Bu olayda onun eski İttihatçı gruptan kopmuş olmasının bir başka kanıtı olmaktadır. Ama Memduh Şevket Bey'in Meslek çevresindeki yayınları da halk partisi çevre-

(188) **Dünya**, 2 Mart 1957.

(189) Ali İhsan Bey'in, Kara Kemal'in intihar ve Ziya Hurşit'in idam edildikten sonra yaptığı bu açıklama, davanın meşruluğunun bir göstergesi olarak alınmıştır. Ali İhsan Bey'in bu konuda açıklamaları için bknz. a.g.e., **Dünya**, 11 Ocak ve 11 Şubat 1957.

(190) Ali İhsan Bey'in küçük kardeşleri Asım Süreyya İloğlu bu konu ile ilgili anısal notunda şunları yazmaktadır: «...Abim Ali İhsan, 18 Kânunusani 1942 Pazar günü Makriköy (Bakırköy) Emrazi Akliye ve Asabiye Hastahanesi'nde vefat etmiştir. Şeker Hastalığından mustarip ve kısmen mefluç idi... Cenaze merasiminde en yakın arkadaşları bu meyanda, Mühendis Salim, Dr. Fahri Can, Telefoncu Ziya İrfan bulundular...»

lerinde hoş karşılanmamaktadır. Memduh Şevket Bey de 1925 yılı sonlarında sefir olarak yurt dışına gönderildi. (191) Böylece Meslek mecmuasının etkin adamı, daha sonra Kadro'nun etkin adamı Yakup Kadri'den önce «zoraki diplomat» oluyordu.

Bu «zoraki diplomat» tekrar Serbest Fırka deneyinden sonra hatırlanacaktır. Serbest Fırka deneyinden sonra Atatürk doksan günlük bir çeşit yeni bir program oluşturma seyahatine çıkarken, yanına aldığı danışmanlar arasında Memduh Şevket Esendal da vardır. Atatürk'ün, tek parti rejimine geçmesi arifesindeki bu yolculuğa, çok partili sistemi eleştiren bir fikir akımının temsilcisini çağırması herhalde salt bir rastlantı değildir. Daha sonraki yıllarda parti genel sekreterliğine yükselecek olan Esendal, meslek akımını yeni çevresi içinde de savunmaya devam edecektir. (192) Tek parti rejiminin fiilen sona erdiği 1946'da da kendi isteği ile siyasal hayattan çekilecektir.

V. SON SÖZLER YA DA MESLEKİ TEMSİL AKIMININ GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ :

Böyle bir genel değerlendirmeye, bu çalışma sırasında görüşlerine başvurduğumuz Abidin Nesimi'nin mektubundaki bir sınıflandırmadan başlamak yararlıdır.

«Meslekî temsil fikrinin bu dönemde (1914—1924) pratikte ve teoride önem kazandığı bir gerçektir. Ancak bu dönemdeki önemi, aynı nedenlere bağlamak isabetli değildir, sanırım. Bu dönemi, tek

(191) Memduh Şevket Esendal, ilk önce Elçi olarak Afganistan'a atanmıştır. Fakat kendisi bu göreve başlamadan, çalışma yeri İran olarak değiştirilmiştir. Bu son görevde Büyükelçi olarak bulunmuştur. Bknz. Hâmid Aral, *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*, 1964 - 65, Ankara, 1966 (?), s. 313 ve 357.

(192) Memduh Şevket Esendal, 1930 sonrasında hâlâ ısrarla meslekî temsili savunmaktadır. Bknz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul 1945.

Şevket Süreyya Aydemir'in II. Dünya Harbi sonunda, Memduh Şevket Esendal ile yaptığı ilginç bir görüşme için bknz. Suyu Arayan Adam, İstanbul 1965, s. 500 - 501.

Muhiddin Birgen ise, 1930'da, Aydın İncir Müstahsillerinin çıkarmağa başlayacağı ve kendisinin «müdür ve muharrir» olduğu, *Türk Kooperatifçiliği* adlı bir dergide, kooperasyon sistemi ile ilgili teorik çalışmalarını geliştirecektir. İkinci Dünya Savaşı içinde ise, bu sistemi politik düzeyde yoğun olarak savunacaktır. Bu sonuncu girişimlerinin yarattığı tepki ile ilgili bknz. H. Topuz, *Faşizm ve Yurttaşlara Açık Mektup*, Ankara, 1937.

dönem olarak değil muhtelif dönemler olarak düşünmekte yarar vardır. Bu dönemleri şöylece ayırmak mümkündür.

1. Dönem — 1912 - 1915 dönemi: Bu dönem partilerin, parlamentonun reddedilmesi, esnaf derneklerinin kurulması ve bu derneklere lejislatif yetki verilmesinin istenmesidir. Bu görüşlerin bu dönemde önem kazanması; İttihat Terakkî ile Hürriyet ve İtilâf partilerinin orduyu ikiye bölünmüş düşman unsurlar haline getirmeleri, Balkan Harbi faciasına sebep olmaları, parlamentonun bir karar organı değil, bir tescil organı halini almasıdır.

2. Dönem — 1915 - 1919 dönemi: Teşkilâtı Mahsusa-i Ticariyelerin kurulması ve iktisadî vakıflara gidilmesi, 1. Dünya Harbi'nin patlak vermesi, İstanbul'un ekmezsiz kalması sorununu Kör Ali Bey grubunun tatbikatçısı Kara Kemal Bey'in üzerine alması, bu iş için gerekli kapitali İstanbul belediyesinden İsmet Bey'in ve Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi Bey'in belediye ve devlet bütçelerinden avans yoluyla sağlamış olmaları, İstanbul'un ekmekek işinden dolayı sağlanan paranın Batı Fetvaca kâsiplerine ait olması ve kâsiplerinin bu parayı bir iktisadî vakfa çevirmeleridir. Bu iktisadî vakfın kısa bir sürede Osmanlı ekonomisine hakim olması ve bir baskı grubu olarak politikaya yön vermesidir. Vahidettin'in Tefvik Paşayı değil, İzzet Paşayı sadrazam seçmesinde bu vakfın payı olmuştur.

3. Dönem — 1919 - 1921 : Meslekî temsilciliğin arısı ulusal bir nitelik kazanması :

İttihatçı liderlerinin yurttan kaçması, yurttan kalanların Malta'ya sürülmesi üzerine Kör Ali Bey grubunun ve meslekî temsil fikrinin Türk toplumuna egemen olmasıdır. Bu dönemde arısı ulusal parti mi? Sendika mı? tartışmaları meslekî temsilciliği, korporatif devleti ön plana çıkardı. Meslekî temsilcilikle arısı ulusal sosyalizmin gerçekleşeceği tezi Kör Ali Bey'ce öne sürülmüş, «Hakimiyet-i Milliye» de Hüseyin Ragıp Baydur da bu görüşü önermiştir. Troçkistler'in, Sovyetler'de Slaynikof Medvedev grubunun 1919 Weimar Anayasasının iktisadî konseylere yer vermesi Kör Ali Bey görüşünü dolaylı olarak evrenselleştirmiştir. Ancak Sovyetler'de yapılan parti-sendi anketinde partinin üstünlük kazanması, İtalya'da korporatif düzenin faşizmi yaratması, T.B.M.M.'nin meslekî temsili reddetmesi bu dönemin son bulmasını doğurmuştur.

4. Dönem — 1921 - 1924. Meslekî temsilcilerin İttihat Terakkî'nin Karaso - Cavit grubuyla füzyon kurmaları biri ferdi, diğeri meslekî temsile dayanan iki meclisli bir demokrasiyi önermeleri, meslekî

temsilciliği yine ortaya çıkarmıştır. İzmir suikastı sonucunda meslekî temsilciler kesin bir tasfiyeye uğramışlardır.

Hemen şunu da arz edeyim ki Kör Ali Bey'in meslekî temsilciliğini, korporatif devlet düzenini, mali sermayenin ürünü olan faşizme bağlamak değil, onu prekapitalist dönemin Tier Etat'ına (üçüncü dünya), komünlerine dayanan bir lonca sosyalizmi olarak nitelendirmekte isabet olacağı kanısındayım.»

Abidin Nesimi'nin bu genel değerlendirmesi ilginçtir. Önce Abidin Nesimi meslekî temsil fikrinin doğuşunu, birinci dünya savaşı öncesine kadar götürmesidir. Bizim bulgularımıza göre Ali İhsan Bey'in ilk hazırladığı program 1917 yılında Kara Kemal'in gücünün görece olarak azaldığı dönemde hazırlanmıştır. Yalnız Abidin Nesimi'nin 1912 - 1915 dönemi için yaptığı analizde ikna edici bir çok nokta vardır. Bir kere Balkan Savaşı bozgunu sonrası İttihat ve Terakkî çevrelerinin ideolojisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Diğer yandan bu bozgun ülkede hemen hemen her çevrede iki partili siyasal yapıya dayandırılmıştır. Siyasal partiler aleyhine bir akım doğmuştur. Siyasal partileri ortadan kaldırmaya dönük tesianüdçü bir çözüm olan meslekî temsilin bu ortamda doğmuş olması beklenir bir durumdur. Hiç olmazsa bu olaydan etkilendiği söylenebilir. Bu konuda daha ısrarlı olabilmek için bazı belgeler bularak onlara dayanmak gerekecektir.

Abidin Nesimi'nin ayırdığı ikinci dönem içinde meslekî temsilin bir program haline getirilmiş olduğunu biliyoruz. Yalnız bu dönemde ilginç olan husus programdan çok uygulamadır. Gerçekte bu uygulamanın değerlendirilmesi, meslekî temsil programının hangi sınıfların özelemlerine yönelindiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Uygulamada vakıflar etrafında kurulan şirketlerin esnafları ve küçük girişimcileri örgütleyerek onların varlıklarını korumaya dönük olduğunu biliyoruz. Kapitalistleşme sürecinde kaybetmekte olan küçük girişimcilerin özelemlerinden hareket edildiği açıktır. Bu nedenle de anti kapitalist ve anti-emperyalist niteliği vardır. Ama bu uygulamaları değerlendirmek için yukarıda verilen nitelermeler yetersizdir. Bu dönemin uygulamalarının, üretim güçlerinin gelişmesi konusundaki tutumlarını da açıkça ortaya koymak gerekir. Küçük girişimcilerin özelemlerine yönelen ele alışlar kolayca üretim güçlerinin gelişmesini engelleyici dolayısıyla tutucu nitelikler kazanabilir. Oysa bu uygulamaların gerçekleştirildiği dönemin özellikleri böyle bir değerlendirmeyi yapmak için uygun değildir. Yatırım mallarının ithal edilemediği

bir savaş döneminde yapılacak uygulamaların var olan teknoloji içinde sadece örgütlenmeyi geliştirmeye dönük olması kaçınılmazdır. Türkiye'nin üretim güçlerinin daha gelişmiş olduğu İkinci Dünya Savaşı içinde de küçük artizanal üreticileri örgütlemeye çalışması bu nedenledir. Öyle ise bu koşullar altında, yapılacak bir uygulamadan, temsili meslekicilerin üretim güçlerinin gelişmesi yönünde küçük girişimci özelemlerini aşip aşamayacaklarını çıkarsamak zordur.

Abidin Nesimi'nin meslekî temsilciliğini uluslararası bir nitelik kazandığını söylediği üçüncü dönem, bir program olarak siyasal gündemde en ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu ön plana çıkışın İttihatçı önderlerin yurt dışında olması ve Ali İhsan Bey'in etkinliğini artırmasının ötesinde nedenleri vardır. Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar bu akımın antibürokratik, ve siyasal partilere karşı tutumlarına çok uygun düşmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin içinde bulunduğu dış ilişkiler biçimi de bu konuda bazı üstünlükler sağlamıştır.

Bu dönemde akımın siyasal gündemde ciddi bir seçenek haline gelmesi, onun aradığı sınıfsal ittifakların alanını genişletmiştir denilebilir. Bütün sınıfları kapsar bir nitelik kazanmaya başlamıştır. «Lonca», sosyalizmi kapsamı dışına taşmıştır. Bu hale gelince de üretim güçlerinin gelişmesi yönündeki tutumu belirgenleşmiştir.

Bütün bu genişleme çabalarına rağmen siyasal olarak yeterli destek sağlayamamıştır. Küçük girişimci özelemleri etrafında şekillenen anti bürokratik bu program. Bürokratik Kesim ve Büyük Toprak sahipleri ve Esnaf karşısında kaybetmek durumunda kalmıştır.

Dördüncü dönemde hem iç hem dış koşullar artık böyle bir program için elverişli olmaktan çıkmıştır. Bu akım ilk defa meslek mecmuası ve halk gazetesi gibi salt bu akımı yaymak için organlar yayınlamasına ve belki kuramsal olarak daha önceki dönemlerden daha tutarlı olarak formüle edilmesine rağmen, küçük bir grubun fikri olmanın ötesine geçememiştir.

Böylece, devleti yadsımaya kadar gidebilecek boyutlar kazanma eğilimi gösteren «meslekî temsil» akımı, İzmir suikastından sonra siyasal gündemden tamamiyle elenmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki temsili meslekî programı Türkiye'nin burjuva devriminin bir oluşum içinde bulunduğu 1908 - 1926 döneminde, toplumdaki küçük üreticilerin özelemlerine dönük ikinci derecede bir akım olarak ortaya çıkmış ve Kurtuluş Savaşı sonrasında rejimin karar kazanması ile etkinliğini kaybetmiştir.

EK I:

Meslek-i Temsil Programı(*)

EK: TEMSİL-İ MESLEKİ PROGRAMI

Mukaddime

Fırka, Osmanlı İmparatorluğunun şu dört sebepten sukut ve inhitata uğradığı kanaatindedir.

1. Vaktiyle hakikî tımar sahiplerinin mağlubiyet ve indirası üzerine halkın idare-i memleketten katıyyen uzaklaştırılarak hükûmetin kapı-kulu ananâtına varis ve halkın ihtiyaçlarını gayr-i müdrik zümreye intikal ve inhisarı.

2. Bunun neticesi olarak memur ve bittabi müstehlik sınıfın bütün hüsn-ü niyetine rağmen ıslahata şiddetle taraftar olduğu zamanlarda bile idarenin tanziminde umûr-u iktisadiyeye bigâne kalması.

3. Fakr-ü sefalet neticesi akaid ve fezail hakkındaki telakkilerin za'fa duçar olarak dinî, ahlâkî düsturların mürde ve bimeâl ibâreler halinde kalması.

4. Ecanip tarafından tahrik edilen bazı anasırın «Hâkim Kavim» addolunan Türk ve Müslüman halk ile mücadelesi.

Fırkanın kanaatına göre sukutumuzda sebep olan bu âmilleri ortadan kaldırarak yeni bir Türkiye te'sis edebilmek için yalnız bir çare vardır ki o da idareyi halk idaresi şekline tebdil ve idarenin tanziminde halkın iktisadî ihtiyaçlarını rehber ittihaz eylemektir. Eğer halk fıkralalığın, sefaletin zebunu olmaz ise maddiyatı inkişâf edebileceği gibi ancak o zaman doğru düşünmeğe ve doğru hareket etmeğe, manâsız ve mürde lâfızları canlı ibârelere tedbil etmeğe muktedir olabilir ve efkârı, mesainin hüsn-ü tanziminden tevellüdû tabii olan refah-ı maddiye ve teali-i maneviyeye matuf olacağı için unsur-ı mücadelâta ve vekayi-i maziyenin tarifi ve su-i telkini suretiyle sunuf-u aliye tarafından hissiyât taglit edilerek idare olunan tarz-ı siyasetin tahrikâtına bigâne kalır.

(*) Bu program ve onun ile ilgili açıklamalar Ali İhsan (İloğlu) Bey'in konu ile ilgili tutmuş oldukları bir defterden alınmıştır. Programın aslı ayrıca çok ufak farklarla 11 Ekim 1920'de Anadolu'da Yeni Gün' (Ankara) de ve 25 Kasım 1920'de Öğüt' (Konya) de yayınlanmıştır. Ayrıca Samet Ağaoğlu ve Selahattin Hüdaoğlu, Türkiye'de İş Hukuku (Birinci Cilt) Merkez Basımevi, 1938, s. 115 - 116'da «Tesanütçülerin Programı» adı altında bu programın 1, 2, 13 ve 14'üncü maddeleri yayınlanmıştır.

Program

Meslek

Türkiye devletinin umde-i teşekkülü tahsil ve ta'mim-i refah ve te'min-i adl ve müsavattır.

Bu itibarla meslek-i esas-ı, amme-i halkın refah-ı umûmiyeye hadim bir uzv-u nafi halini iktisap etmesine hizmet ve delâlet ve hususa masruf teşebbüsâtı, indiyattan tecrid ile iktisadî iş bölümünün icabâtına mutavaat ve dahil-i memleketde aheng-i iktisadinin te'sisiyle seyiyat-ı rekabetten halkı sıyanettir.

Hakkı Hükümet

Madde 1 — Hakk-ı hükümet ve hakimiyet bilâ kayd-ü şart millete racidir. Bu itibar ile kudret-i icrâ ve selâhiyeti teş'ri milletın mümessili hakikisi olan meclis-i umûmi-i milletde tecelli eyler.

Madde 2 — Meclis-i umûmî millî, cüz-ü tam-ı idari olan livalarda mukim ve atiyüzzikür mesâlike münkasem ehalinin rey-i âm usuliyle intihap edecekleri mebuslardan terekkün eder. Her meslek eshabı kendi mebuslarını içlerinden ayrıca intihap edecekler ve haizi nisab olmıyan meslekler eshabı için de her cüz-i-tam behemehal bir mebus verecektir. Mesalik-i mezkûre erbabından on sekiz yaşını ikmâl etmiş ve nizamnâme-i mahsusta ayrıca tarih olunacak esbab-ı manıadan azâde bulunmuş olan her ferd hakk-ı intihabı haizdir. Kezalik bizzat mesalik-i mezkûreye mensup olmayıp ta bunları ifasına mecbur oldukları hidemât ve mesaiyi ibraza ikdar için muktezi hidemât-ı beytiyeyi ifa edenler aynı mesleğe mensuplar ile beraber itay-ı re'y eylerler.

Mesâlik-i mezkûre şunlardır:

1. Çiftçiler, çobanlar
2. Sanatkârlar
3. Tacirler
4. Me'murin ve müstahdemin
5. Efrad-ı askeriyye
6. Gemiciler bulunan elviyede
7. Madenciler
8. Serbest meslekler eshabı
9. İşçiler

Madde 3 — Mebusân iki sene müddetle intihap olunur, ve ikişer ayı tevavüz etmemek üzere senede iki defa akd-i içtima' eyler.

Mebusânın gayr-ı mün-akid bulunduğu zamanlarda azasından üçte biri intihap ile müçtemi kalır ve kâffe-i mesalih için merci ve hâkimdir. Meclis mün-akid bulunduğu zamanlar selâhiyeti icra ve hakk-ı teş'ri kendisine ait olup gayr-i

mün'akid bulunduğu zamanlarda hal-i içtimaı muhafaza etmiş olan sülüsü, meclise ait hukuk ve selâhiyeti istimâl eyler.

Madde 4 — Bilûmûm kavâninin va'z ve ta'dil ve feshi ve hukuk-u mek-subenin tevsî ve tecdidi, affı umûmî ve husûsî, akd-i sulh ve ilân-ı harp meclis-i umûminin cümle-i hukukundandır.

Madde 5 — Meclis-i umûmî hükümetin inkisam ettiği devairi intihabgerdesi olan komünistleri vasıtasıyla idare eyler. Azây-ı mütebakiye icra-i husûsât-da komiserlere veche tayin eyleyecekleri gibi led'ilhacce bunları tebdil ve kâffe-i şuaabatta icray-ı teftiş hakkını muhafaza eyler.

Madde 6 — Komiserler ile azây-ı daime arasındaki münasebât ve teftişin tarz-ı icrası nizamât-ı mahsûsa ile tavzih ve irae olunacaktır.

İdare

Madde 7 — Memleketin ihtiva ettiği iktisat merkezleri ehemmiyetleri itibariyle iki sınıf addolunacaktır.

Bunların birinci derecede mühim olan merkezler, iktisaden kendisine merbut etrafı ve kazalariyle livaları, ve ikinci derecede mühim merkezler etrafı ve nahiyeleriyle kazaları teşkilde esastır. İdare bir dereceli olup her liva iktisadî bir merkez etrafında toplanan bir iktisat dairesidir ve bir cüz'ü tamı idarîdir. Her cüz'ü tamda idare-i mahalliye ve hidemât-ı umumiyyeye ait teşkilât memleketin ihtiyacına göre şubelendirilir.

Madde 8 — Livalar idare-i mahalliyyeyi, mevzu kavanin ve nizamât dahilinde tanzim ve hususi bütçeyi tertip ve suret-i sarfını ta'yin salahiyetini haiz umûmî meclislere maliktir. Meclis-i umûmilerce müntehap bir encümen livalara ait umur ve hususatı aleltemadi mürakaba eyler, ve hususi bütçenin sarfiyatını taht-ı teftişte bulundurur. Liva dahilinde hidemât-ı mahalliye ait icra selâhiyeti işbu encümenin reisine mevdudur. Liva meclis-i umûmilerinin tarz-ı intihapları mebusan intihabatının aynıdır.

Madde 9 — İktisaden istidatlarına göre müteaddid köyler bir belediye meclisine malik bir nahiyeye teşkil ederler. Şehir ve kasabalar dahi bir belediye meclisine maliktirler. Kaza merkezleri şehir ve nevahi-i Belediye mümessillerinden mürekkep olarak tesekkül eden kaza meclislerinin makarrıdır. İşbu kaza meclisleri, o kaza dahilindeki şehir ve kasabalar ile köyleri müştereken alâkadar eden hususatı icra eyler.

Madde 10 — Hidemat-ı umumiye: hariciye, adliye, müdafaa-i milliyye, maarif-i umumiye, nafia, maliye dahiliye, sıhhiyye, posta telgraf, ziraat, iktisadiyat, muavenet-i umumiyeden ibaret olup bu hizmetler bervecn-i bala şartlar tahtında on iki komiserliğe ayrılmıştır. Orman ve maadin ziraat komiserliğine, rûsûmat maliyyeye; sicill-i nüfus, tapu dahiliyyeye mülhak olduğu gibi, Ticaret ve sanayi ve umûmî istatistik hidemâtı da iktisat komiserliğine ilhak edilmiştir.

Madde 11 — Meclis-i umûmî gayr-i mün'akid bulunduğu zamanlarda icray-ı faaliyet edecek olan sülûn aza hidemat-ı umûmiyenin kâffesinde hakk-ı teftişi haiz oldukları gibi, bunlardan müfrez ve umûr-u dahiliyeye nezaretle mükellef bir heyet-i mûntahabede livaları mütemadî bir surette nazar-ı tetkikten geçirerek umûr ve mesalihin intizam dairesinde cereyanına muavenet ve idarenin vahdetini te'mine hizmet edecek ve müfettişler, hidemât-ı umûmiye sektedar olduğu ve yahut devletin emniyet-i dahiliyesi ihlâl edildiği takdirde, encümen reisine işten el çektirerek idareyi der'uhde etmeğe ve ledel'hace dahiliye komiserliğinin inziman-ı rey ve muvafakatiyle meclisi inikada davet etmeğe ve encümeni yeniden intihap ettirmeğe selâhiyettar olacaktır. Bu suretle hidemat-ı umûmiye veya devletin emniyet-i dahiliyesi muhtel olur ve meclis-i umûmî azâsının kanun-u esası ve siyaset-i devlete mugayir fikir ve kanaate sahip oldukları tebeyyün eder ise dahiliye komiseri meclis-i umûmi-i livayı müddetinin inkizasından - evvel fesh ile intihabatı tecdid ettirebilir.

Madde 12 — Bilûmum deavinin merci-i rüiyeti mehakimi adliyedir. Ancak ceraim-i askeriye Divan-ı Harp'lerce muhakeme edilir. Herhangi bir mahalde ihtilâl zuhuru takdirinde İdare-i Örfiyye ilân olunabilir. Fakat İdare-i Örfiyye'nin ilânını mucip olan ahval ve ef'alden dolayı icray-ı muhakemât için Divan-ı Harb-i örfiler teşkiline mesag yoktur. Bu kabil muhakemât dahi mehâkim-i adliyede icra kılınır.

İktisat

Madde 13 — İktisadî menafiin teraküm ve inhisarına mani olmak matlubdur. Bu itibarla çiftçi ve esnaf zirai sendika ve istihsal kooperatifleri teşkiline sevk edilecekleri gibi vücutpezir olacak her nevi sendika ve kooperatiflerin yekdiğerleriyle tesis-i irtibatına hizmet edilecek ve eyadi-i tedavül taksir ve bu suretle temin-i tasarruf için istihlâk kooperatifleri dahi teksir olunarak müessesât-ı mezkûrenin himâyesi emrinde icap eden nizamat tedvin edilecektir.

Madde 14 — İstihsal-i azimenin tevakkuf ettiği sermayeyi hariçten celp için her türlü teshilât yapılacaktır. Ancak erbab-ı fen ile maliye me'murlarından maada sai erbabının Türk tabiiyetini haiz olması şarttır.

Madde 15 — Teşebbüsât-ı umûmiye-i iktisadiyede imtiyaz usulü merdûd olup bu kabil teşebbüsât hükümet hesabına icra olunacaktır. Ancak hükümetin, buna kadir olacağı vüs'at-ı maliyeye vusulüne kadar efrad ve ecnebi sermayesine lüzüm görüldüğünden her işin mahiyet ve müsaadesine göre çareler ve suret-i tesviyeler aranacak, hükümetin bu kabil işlerde hâkimiyeti muhafaza etmesine mukabil bir kısım sermayeyi devlet hazinesinden vermesi ve hariçten gelecek sermaye için asgarî menafi te'min etmesi gibi şekiller ile tahsil-i maksad olunacaktır.

Madde 16 — Ecnebi sermayesinin memlekete duhuliyle faydabahş olması,

refahi umûmiyeye hizmet namına matlup ve mültezem olmakla beraber ne hemşerilik hukukunu haiz olan efrad-ı ehali, ne de ecanip müstekillen Bank te'sisine ve bu şekil altında muamelât-ı nakdiyye ile iştigâle me'zun değildirlen. Ecnebi sermayei nakdisi, dahil-i memlekette âmil olabilmek için eshab-ı, hükümetle bizzat akd-ı mukaveleye ve nükûd-u mezkûreyi hükümet bankasına iştirak suretiyle v'az ve idhale mecburdurlar.

Madde 17 — Fi'len tecavüz, yağma, tahrip mahiyeti iktisap etmemek şartıyla hakk-ı içtima, serbesti-i vicdan, ve hürriyet-i matbuat te'min olacaktır.

*
**

Tertip olunan program halk hükümetini te'sis maksadiyle tanzim edildi. Halk hükümeti demek bünye-i iktisadiyeyi hâkim kılmak demektir. İkisi bir şeydir Zaten programın hutut-u esasıyısı üç kısımdır.

1. İcra ve teşri kuvvetinin millete raci olduğunu teslim ve bunların tefrikinde lüzum olmadığını iddia eyliyerek işbu kuvveti mesalik-i içtimaiye erbabının mümessil-i hakikilerine vermek;

2. Evvela halk, iktisadî nokta-i nazardan tasnif olunduğu zaman asıl sâ-i ve amil oldukları tezahür eyliyenleri, yani bizzat istihsal ma'mul ve gayr-ı ma'mul levazimî müstehliklere isal işlerini yapanları yekdiğeriyle birleştirerek ve muhtelif istihalelere tabi tutarak istihsal ve mübadelede bugün fazla görünen mutavassıt anasırı ref' ve izale etmek;

Saniyen; istihsal, mübadele ve tevzide münferid çalışan kuvvetleri yekdiğeri rabtederek bu irtibattan zaman, adet ve binnetice kıymet itibarivle tasarruf ve ccmi kuvvet eylemek (bundan büyük sermaye kudreti maksudour.);

Salisen; aynı gaye etrafında, aynı meslek erbabının refakat-i saiyanelerinden husulpezir olacak yeni ahlâkı, yani adâvet'c veya hasede raci bikaydı veya rekabet yerine, hususî intifaların umûmiyette daha iyi kabil-i temin olduğunu idrakten tevellüt edecek ahenk-i uhuvvet-i ve aşk-ı vazifeyi tevlid etmek.

3. İktisadî sahaları cüz-i tam haline sokarak ve hükümet teşkilâtını onların içinde ve iktisadî mesainin halkı topladığı noktalarda yaparak, taksimat-ı mülkiyede bugün cari olduğu gibi, halkı birbirine hükümet ve idare nokta-i nazarından indî ve cebri rabtetmeğe bedel, zaten en büyük saik ve âmil olan ihtiyac-ı iktisadinin emir ve işareti tahtında idare teşkilâtı yapmaktır. Bu tarz-ı taksimat-ı mülkiyeye, tabiata muvafık olacağı için hoşnudî ile karşılanır, ve tabiata mugayır olmadığından dolayı halkı iz'aç etmez, ve halk hükümet işlerinden, tâbir-i aherle hidemât-ı umûmiyeden dolayı müessesat-ı hümûmetle münasibette bulunmağa mecburiyet his ettiği zaman kendi işi için takip etmek zarruretinde olduğu yoldan gider. İktisadî sahalalar yollar ve şüمندürfeler itibarıyla kabil-i tahavvüldür. Bu tahavvülât tabii takip olunacaktır.

*
**

Programın bervech-i balâ tasrih olunan hutut-u esasiyyesi bize şu faydaları te'min eder:

a) İcra ve teşri kuvvetlerini gösteren meclis-i umûmi memleketin hakiki tablosudur. Ona bakınca kıymetimizin neden ibaret olduğunu anlayacaksınız.

b) Mecliste evvela, hâkim olacak en kavi sınıflardır. Tahmin olunabilir ki evvela hububat ziraati, saniyen Aydın havalisini kaçırılmaz isek bağcılık ve eşcar-ı müsmire yetiştirmek; salisen ormancılık hâkim olur. Mamafih o zaman tefekkürat, istihsal fazlasını tezyide ma'tuf olacağından tenemmüv etmemiş sanatlar için de ruhi müsterek, iktisadi küşayış ve tevlid terakki vasıtaları arar. Umur-u nafia, işlerin ehemmiyetine göre tanzim olunur. Adliye bile buna ittiba zaruretinde kalır. Mesail-i adliyyede asıl iş iktisadî münasebetleri tahkim ve takviye ve tesri'den ibaret olur. Yani idare ve teşrii hak ve kudret, maişetin istinad ettiği amal-i iktisadiyyeye vukufu hiçten ibaret olanların veyahut sırf nazari olanların elinden kurtulur. Hakikaten bilenlere, hakiki ihtiyaçları anlıyanlara geçer.

c) Meslek erbabı ve meslek mümessilleri arasında iştirâk-i nazardan bir ruh doğar. Bu ruh onların dimağ-ı müşterekidir. Onun ufku çok geniş olacağı gibi efraddaki his ve adavetten onda eser yoktur. Bilüzum meslek bizim tasnifimizde zaten mevcut değildir. Bilüzum addolunabilecek şey işin şeklidir, ve eşkâl ise ağır, ağır tahavvül edecektir. Hakiki erbab-ı ticaretin beynelmilel mübadeleden başlayıp en küçük havayıcı tevzie kadar ifası lazımgelen hidematın heyet-i umûmiyesiniiraie eden makinada büyük ve mühim mevkileri vardır. Bunlar bu mevkilere geçecek ve bu istihale ile mevcudiyetlerini kurtaracaklardır. Nihayet mesalik erbabının ruh-u müşterekleri bir ruh-u umûmiye inkilâp eyler. Bu her mütefekkirin şahsiyetini refah-ı umûmiye ait işlere feda ve tevdi etmesi ruhudur. Cıdalı ref' edecek, riyayı kaldıracak olan bu ruhun içtimai te'sirâtı nakabil-i ta'dattır. Saik ve netayici olan refahı, müdafaa ile mükellef asker bile bu ruhun tesiri altındadır. Her zamandan fazla fedakâr olacaktır. Çünkü tevellüt edecek ruh-u umûmi devre-i imtidatları pek kasir olan şahsiyetleri her zamandan fazla istihkar ettirecektir.

*
**

Programın üç noktası şu menafii temin edeceğine kanaat-ı tammemiz vardır. Mesele şimdi şuradadır. İşe nereden başlamalı?..

Münakaşa götürmez ki idareye yeni şekli vermek için asıl lâzım olan şey iradedir. Burada hal-ı hazırın devamını isteyen iradeye galip olmalıdır. Bu galibeyi temin ise inkilâp isteyen iradenin daha kavi olmasına tevakkuf eder. O halde kuvveti nereden alacağız?.. Eğer memlekette mütehakkim sermayedâr bir sınıf, arazi eshabı, haiz-i imtiyaz asiller olsaydı araziden mahrum olan amele ve avâm halk bunlara karşı hareket için bir maksat-ı müşterekeye malik

olurlardı. Bizde ise bunlar yoktur. Ve hattâ kanları heder olan efrad-ı aske-riyye bile medar-ı istinat bir kemiyet olamaz.

Bir de Millet Meclisi'ne bakalım. Bu meclis yeknazarda bürokrat ve me-
mur ruhuyla meşbû anasıdır. Bir takımı reyini aldıkları muhitlere te-
mamen bigânedir. Ve hattâ onlarca gayr-i ma'rufturlar. Olsa olsa bunlar mu-
halefet edebilir gibi görünürler. Fakat aynı zamanda şuna dikkat olunmalı ki
Millet Meclisi bürokratik olduğu ve azâsının bir takımı muhitlerinin yabancı
olduğu için aynı zamanda zayıf oluyor. O kadar ki irade-i umûmiyyesi millet ta-
rafından lakaydî ile kaşılıyor. Mesela seyyar jandarma teşkilâtı yapmak ist-
teniyor. Halk cevab-ı red veriyor. Gelen, yazılana uymuyor. Ve bu hal meclis-i
umûmiden ammeye muta' olmak kabiliyetini selb ediyor. Buna rağmen idare-
nin devam edebilmesi, halkın bu kabil teşkilâta itiyadından neş'et ediyor. An-
cak, bu itiyadi, itaat, tebaüd ve teneffür hissiyle damia müterafıktır. Bu tarz-ı
mülâhazaya nazaran dahi meclis-i millinin inkilâbı vücuda getirmek için lâ-
zım gelen kuvvete menba' olamayacağı hükmünü vermek icap eder. O halde baş-
ka bir şey yapalım. Programın meclisce mukavemet görmeyecek aksamını ka-
bul ettirerek kabul olunanların bahşettiği menfaate meclub olacak halka ist-
tinad edelim. Düşünülünce görülür ki bu da kabil-i icra bir fikir değildir. Çün-
kü eğer meclis ruh itibariyle bu inkilâb-ı içtimaiyye ait teklif olunacak kanun-
ları ta'dilsiz kabul etmeyecek halde ise muadel eşkâlin bir nef'i te'min etme-
sine imkân olmaz.

Saniyen, asıl mesele icra ve teşri kuvvetini haiz olan meclise inkilâbkâr
bir şekil vermektir. Çünkü bu ezilmiş ve merbut olduğu noktalarda bile men-
faat-i müşterekesini idrak etmemiş halka inkilâp edaresini hakkiyle te'sis et-
tirmek için bidayeten şu üç nevi nizamâmeleri yapmak lâzımdır.

1. Meslek-i içtimailer mensuplarını birer cemiyet-i umûmiyye te'sisine
sevk edecek nizamât, bu cemiyetler ileride mesleklerin makasid-ı müşterekesi-
ni tesbit ve meclis-i umûmiye gidecek mümessilleri irae eder.

2. İstihsal ve istihlâk kooperatifi ile zürra' sendikaları teşkili ve bunlar
arasında ünyonlar yapmağa ait nizamât.

3. Nisbeten en ehemmiyetsiz olarak cüz-i tam idarilere ve bunların meclis-
lerine ait nizamât. Bu nizamâtı bugünkü Millet Meclisi yapamaz. Kudreti-
nin fevkindedir. Yapılsa, ellerine verilse ıslah maksadiyle bozarlar. Şu halde in-
kilâpkâr bir meclis vücut bulmazdan evvel meclis-i hazıra ne yaptırılabilir?....
Asıl teemmülü lâzım gelen cihet de budur. Dikkat olunmalıdır ki bugünkü Mil-
let Meclisi bürokrat anasıdır havi olmakla beraber halka mensup ve böyle bir
programı idrake müsait anasıdır muhtevidir. Ve eğer bunlarla bidayeten anla-
şılarak ilk meclis-i inkilâbın teşkili için Kanun-u Esasî ihzar ve intihap-ı me-
busân nizamnamesi tehiye olunursa bu meclisten muntazır olan azamî fayda
elde edilmiş olur. Ve zaten bu maksadın artık katiyen takip edileceğinin ilânı

bürokratların hiss-i mukavemetlerini inkisara uğratacağı cihetle meclisin dahilindeki ve haricindeki bürokratların da cidal ve mukavemetleri münkesir olmuş olur. Çünkü evvelâ bu ana kadar devam eden hal, halkın menfuru olan şekil olduğu,

Saniyen, devam edegelen şekli gayri kâfi bulan halkın bir kısmı inkilâba intizar ettikleri,

Salisen; yapılacak inkilâp neticesinde teessüs edecek şekil ruh itibariyle komünizme muvafık, şekil itibariyle Rusya Sovyet idaresine hattâ faik olacağı için; umûmî olan tereddütleri izale ve kısmen mevcut olan intizar, inkilâbı tatmin eyler.

Bugün halk ya müteredit veya muntazırdır. Ve bu şarkta doğan ruhun telakkileri, itikatları za'fa uğratması demektir. Bu his olunmaksızın sirayet eden bir haldir. Ve asıl inkilâpçılar buradan kuvvet alacaklardır. Muhtelif sahalarda tahaddüs eden igtışaşlar, ihtiras ve fesad ile ne kadar meşbû olursa olsun bunların manası da bugünkü idareyi reddir. Ve kudret-i inkilâbiyyede bu meyil isyan ve reddi, hal-ı hazırı tahvil için en kabil-i istimâl ve istinat bir his halinde vazedebilmektedir. Diğer cihetten inkilâp demek, artık devamına imkân kalmıyan bir şeklin yerine diğerini ikame etmek, bir sosyal sınıfın red ve inkâr edilerek hakimiyetin diğer bir sosyal sınıfa geçmesi demektir. Bizi, şimdiye kadar devşirmelikten gelen hükümet için hükümet ve memurun ruhu idare etti. Ve rehberi yanlış hesaplar, mugalatalar ve nihayet mevki-i iktidara vusûl arzusu idi. Bunun yerine inkilâbı tasvir ettiğimiz şekilde yapmak tarih-i mazimizde yapılacak en dakik bir tahlilin icabını kabul olmakla beraber şarktan gelen ruh-u sariye de memleketimize ve ihtiyacımıza göre yerini vermektir. Eğer biz inkilâbımızı sakat doğurmasak hem halk çok kavi olabileceği gibi velûd ve feyzâver bir idareye malik olarak İngiltere'ye, Emperyalizme karşı mukavemetini en büyük nisbetde iraeve imkân bulur. Hem de Rusya seylabının anif olarak bizden geçmesine mani oluruz. Şuna pek dikkat lâzımdır ki bizde mukavemet edecek teşkilâtın za'fı hasebiyle memurların bir kısmı ve zabitanın bazıları yagmakerâne hislere kapılmaktadırlar. Bunlar komünizmi teşkil edemezler. Ve idare olunmazlarsa mevcudiyet-i milliyeyi tahrib ederler. Vaki olacak müsademeler neticesinde eziliriz. Bizim bakamız âlemi cedid ile eski âlemin Adalar Denizi'nde, Akdenizde karşılaşması demektir. Eğer memleket dahili müsademâta ma'ruz kalırsa bu mücadele dahile geçer ve zayıyat o kadar artar ki varlığından nişâne, şayân-ı tefekkür olur. Hülâsa ilk iş Kanun-u Esasi ta'dilâtı ve intihap nizamnamesiyle meclise şekil vermektir. Bunun için de istinat edilecek şey meclisteki halkçılar ve halkın ruhundaki tereddüt ve intizardır.....

TEMSİL MESLEĞİNE DAİR PROGRAM VE MÜTALEA (*)

Öğüt'ün bir hafta kadar zaman evvel elime geçen bu nüshası, takriben beş ay kadar evvel İstanbul'dan geldiğimiz zaman birlikte getirmiş ve burada bir program itti hazı lüzumundan bahis etmekte olan zevata irae etmiş olduğumuz programa ait bir makalat-ı mahsuseyi muhtevi idi. Makale esas itibari ile programa kıymet vermekte ve haizi ehemmiyet noktası mesleği temsil hususu olduğu beyan olunarak bu hususta bazı istihzahatta bulunmakta idi.

Hakimiyeti Milliye muharrirlerinden biri ile pek meşgul bir zamanımızda vaki olan mülâkatta istihzah edilen cihetlere cevap vermeye çalışmışım. Ancak bu babtaki kısa mütalaatımı muğteber gazetenize yazmayı daha muvafık bulduğumdan şu satırlarla bu emele hizmet ediyorum.

Vaktiyle Yeni Gün'de intişar eden program sehv tertip eseri olarak pek hata alud olmuş idi. Bunun için bir nüshai musahhiyeti takdimi lazımadan ad eyledim.

Program mekalatı mebhusede zikr edildiği tarafı acizanemden mürettep değildir. İstanbul İttihadı Terakki heyeti merkeziyesine aittir.

Heyeti mezkûre ötedenberi memleketi kurtarmak için icabatı iktisadiyeye tabiiyeti ve bunu hakim kılmayı ve mikyası siyaset itti haz eylemeyi en musip bir tedbir telakki etmiş ve esnaf cemiyetleri teşkil ederek mesleği tecemmülere bu noktadan girişmiş olduğu gibi bir takım şirketler ve kooperatifler vücuda getirmek ve müessesatı himaye için sermayesi millette mevkufl bir banka teşkil etmekle daha aynı maksadı takip etmişti. Yeni Gün'ün programı takip eden nüshasında münderiç izahnemei acizide bahis ve temhit (?), eylediği üzere biz memleketin kusurunu halkın teşkilâtsızlığında ve buna mukabil Osmanlı memur sınıfının arpalığı olan teşkilâtı hükümetin yeganeliğinde bulmakta idik ve halk teşkilâtsız kaldıkça bir natıfaya malik olması ve ihtiyacatını idrak ederek kendisine hadim olması lâzım gelen teşkilât hükümetten bunu istemesi mümkün olacağı kanaatını perverde eyler idik. Bir kere bu kanaat hasıl olduktan sonra onu takip edeceği fikir, halka ve teşkilâtın hangi makseme göre vücut pezir olması icap edeceği teemmül olur. Bu noktada da adedi olarak halk için vücuda getirmeye bedel, zaten hayatın maişeti maddiyeye vaz eylediği teşkilâtı tabiiyeye rücuğ lüzumu zikr ve tebarüz eyler ve elbette sırf iktisadi olan maişeti maddiyenin taksimatı halk için en esaslı ve en tabii teşkilâttir. Vaka hayatı hakikiyedeki mesaliki maişet, daha ziyade nevilere ayrılabilir.

Ancak memleketimize göre tamamen mütebellir veyahut en ziyade kabi-

(*) Öğüt, sayı 517, 25 Kasım 1920, Konya.

liyet tipleri halen haiz meslekler programında arz olunan (9) kısma inkisam eyler. Memleketimizin en baş sanatı olan çiftçilik ve çobanlık mesalik-i sair den farklı bir mevki mahsus sahip olduğu gibi herhangi madde-i ibtidaiyeye say-ı medit ile elde edilmiş meleke mahsus sayesinde şekli diğer vererek ihtiyacı beşere taharrüp eden sanatkârlar ve asarı sanatta gayrı mamul eşyayı nakil ve tevzie vesat edenler mesaliki hürre eshabı dediğimiz münevveran, hükümet memuru olsun olmasın yövmi ve şehri ücretlerle çalışan muhasipler, kâtipler, banka ve ticarethaneler müstahdemini kendilerine has bir hayat yaşarlar, ve bu hayat bunların aynı ihtiyacına maruz bulundurur ve aynı efkâr ve hissiyat ile işbağ eyler. Kezalik tamamen kesbi ehemmiyet etmemiş olmakla beraber madencilik ve gemicilik de aynı kabiliyet pek büyük birer mesleki mahsusdur. Askerler henüz (...?) sayde adamlardır. Mesalike tamamı ile intisap etmezden evvel vazife vataniyeye davet olunurlar.

Sanatları cansiperlikten ibaret olduğu için ehemmiyetleri ve şerefleri pek azim olan bu vatanlarımızda kendilerine göre birçok ihtiyacatın maruzudurlar.

Ihtiyat zabitanı eğer henüz hidematı nizamiyeyi ifa ediyorlarsa, mevkileri efrâi askeriye meyânında olmak lâzım gelir. Bu zamanı geçirüp diğer mesleklerde ahzı mevki etmiş olanların o meslekler meyânında bulunmaları tabii olur.

Memlekette bazı kısım halk daha vardır ki hayat onlara sanat için muktezi melekeyi vermemiş ve kendilerini ırgatlık, hammallık gibi hidematı şakkaya mahkum eylemiştir. Bunların da yaptıkları iş çok kıymettardır hakları ihmal olunamaz. Elbette bu hukuk muhafaza olunmalı ve kendileri bunu müdafaa için bir teşkilât-ı mahsus tabi bulunmalıdır.

Memleket diğer bir ihtiyaca daha maruzdur. O da iktisadi hareketimizin tanzimi keyfiyettir. Elbette derpiş edilmek icap eden bu ihtiyaç programın iktisadi mevadının sebebi taharriri olmuştur.

Komünistler sermayenin tahakkümünden bahis ediyorlar. Biz de sermayenin mahkurlarıyız. Ancak bizi kahreden sermaye memleketimiz dahilindeki sermaye değildir. Ecnebi sermayesidir. Kapitülasyonların himayesi ile, ecnebi sermayesi memleketimizde keyfi mayeşa icrayi ahkâm eyler ve sanayii dahiliye ve bunun tagallübüne karşı aciz bir mevkide bulunur. Memlekette hayat sanatının neşvü nema bulamaması için, bu pek büyük bir amildir, ve fıkdanı refah başlıca bundan neşet eyler.

Sanatımızın noksanı yüzünden istihsalimiz, istihlâkimizle mütevazın değildir. Daima borçla yaşar ve borcumuz mütemadiyen tezeyüt eyler bir milletiz.

Bizde henüz sermayenin tagallübü devri milli sermayeye nazaran hulul etmemiştir. Milli sermaye neden ibaret ki.. Kaç bankamız ve bunda mevzuu tebayi Osmaniyeye ait nekadar sermayemiz var? Osmanlı Bankası'nın sermayesi ecnebidir. Ziraat Bankası millet malıdır. Tophane, tersane, feshane, Zey-

tinburnu, Beykoz, İzmit'in metrük aba fabrikası gibi müessesat milletindir. Şömendüferler ecnebi malıdır. Bizde bilhassa Türklerle meskûn olan mahallerde arazi meselesi yoktur. Ve olmamak lâzım gelir. Mütemudi mücadele ve muharebeler teksiri nüfuza meydan vermediği için hali araziden çok bir şey yoktur. Eğer bazı mahallelerde birkaç müteneffis ihtiyaçlarından fazla araziye ve davaya tesahüp eyliyorlarsa hukuku tasarrufiye yeniden takip olunmak şartı ile bunlar bu toprakları ya zer ve imar veya ahare ferağa pek kolay icbar olurlar.

Bizzat zer eylerler ise amele yövmiyesi yükselir; fakara müstefit olur. Edemezlerse zaten hakları, hakkı mülkiyet olmayıp hakkı tasarruf olduğundan bu hak onlardan mürtefi olur, o zaman mesele boş yerleri işleyecek adam ve işletecek sermaye meselesi olur. Asıl mühim olanda budur. Evet! İnkâr olunamaz. Bizde eşyayı ecnebiye haricinde satan ve imal eden ticaret evi veya fabrika, burada olan toptancı ve bu toptancıdan mübayaatta bulunan küçük tüccar ve laakal iki mütevassıt dahil hesap başına altıncı elde müstehliğin veya müstağmilin eline geçer. Tedavülün (bu) vesile çoğalmasında her mala bahasının bir misli fazla fiyat zam ettirir. Bunu tasarruf etmek ve istiğmal ve istihlâk edenleri muvazenesizlik kurtarmak mümkündür. Bunun için istihlak kooperatifleri vücuda getirmek ve bunları bir ünyon halinde kalp ederek hükümet bankasının kredisıyla teyit eylemek güç bir şey değildir. Ziraat Bankası nutuku mevkufeden istifade eylemek ve hükümetten tahsisat verilerek sermayesi tezyid edilmek şartı ile hükümet bankası vazifesini ifaya salih bir hal kesp edebilir. Bugün küçük tüccarın toptancıların ellerinde bulunan sermaye kooperatif teşkilâtı tevessü edince ataletle uğrar bunları tekrar harekete sevk etmek için memleketin muhtaç olduğu sanayii cesimeyi ifaya hadim büyük şirketler vücuda getirilmelidir. Bilâhare servetin teraküm ve tahakkümüne mani olacak müterakki vergiler vaz edilebilir. Bugün daha bunun mevsimi hulul etmemiştir. Kooperatiflerin müstahsillerin mesarifini taksir sureti ile edecekleri hizmet semereyi istihallerinden bir kısmını onların ellerinde terakkümüne bais olması tabiidir. Bu teraküm eden kısım, müstahsil tarafından ve vesaiti istihsalin tezyidi hususunda sarf olunur. Halk bu noktada, müstahsile kolayca isal için istihsalin bünyesi tetkik olunarak hangi bünyede say-ı müsterek tasarrufu yani az çalışıp çok iş çıkarmayı mucip oluyorsa o bünyede istihsal için kooperatifler vücuda getirilir. Bu kooperatifler, lokomobiller, harman makineleri gibi vesaiti ihzar ederek ve istihlâk kooperatifleri ile münasebette bulunup müstahsile kredi açtırarak o ahalinin bugünkü mahrumiyetini telâfi ederler. Vesaitle mücehhez halk daha fazla istihsal yapar ve kendine verilen krediden istifade ederek küçük tüccar ile münasebette bulunup pahalı ve borç malı almak ihtiyacından vareste kalır. Eğer büneyi sayı amelde iştirak sureti ile tasarrufu mucip olmaz ise o halde bunların eshabı kooperatif yapamazlar. Ancak tröstler

vücuda getirirler ve bunların merkezleri yek diğerleri ile rekabet etmekten mensuplarını vikaye ederek mahsulatı aynı zamanda arza tabi tutacağı gibi keza-lik istihlâk kooperatiflerinden kendilerine kredi açtırır ve mukavemetlerini tezyid eyler.

Fikrimizce memleketin muhtaç olduğu iktisadi organizasyon bundan ibaretir.

Komünistler hali hazır iktisadiyeyi tahrip ederek yerine diğer bir alemi iktisa ikame etmek isterler. Biz o kadar tahrip olunduk ki artık fazlası kabili tahammül değildir.

Bizim ihtiyacımız büneyi iktisadiyemizi tahribe değil islahadır. Eğer biz hakimiyeti milliyeyi mesleki temsil sureti ile temin eylesek her meslek erbabı kendi aralarında tesanüd eyleyecekleri gibi mesaliki saire eshabına karşı vazife ve mesuliyetlerini idrak de teehhür etmezler. Adeta teşkilâtı iktisadiyenin mümessilleri millet meclisinin azası olmuş olurlar memleket rehberi siyaset olarak iktisadiyatı kabul eyler ve ahengi iktisat teessüs eder. Biz de ne yaptığımızı ve ne yapacağımızı bilmiş oluruz. Bize en tabii muzır görünen şey iktisadi bün-yeyi tahriptir.

İttihat ve Terakki yerine Hürriyet ve İhtilâfların haizi mevki olmasına benzemez. Siyasi hayat mahv olarak bir kavmi ecnebi mahkûmiyetine duçar olsa, hayatı hakikiye ve iktisadiyenin devamına müsaade olunursa muhafaza; mevcudiyet eyler.

Hayatı iktisadiyesine kast edildiği zaman ise beka pezir olmasına imkân yoktur. Rusya'da ise hayatı iktisadiyeye erbabı sayı idame ediyorlardı denilebilir. Onlar bunu idame ettirmek için ihtiyaçlarından dun bile olsa yine bazı anasıra malik idiler. Ve inkilâpların elân payidarını bu mevcudiyete medyun idiler. Bizde ise memurin hayatı iktisadiyenin nazımları olarak telakki edilmek ihtimali yoktur.

Ruslar bidayeten inkâr eyledikleri iş adamlarının hukukunu bilhare ıtırâf zaruretinde kaldılar. Bugün bunlar da mükâfatlar verüp kabiliyetlerinden istifade ediyorlar, biz asgari de olsa mevcut kabiliyetlerden istigna da edemeyiz.

İnsanlar menşei itibari ile müsavi idiler. Gayri kabili tadat asırlarca intidat eden muhitlerinin tehalüfü, muhtelif istigdatlar ve kabiliyetler husule getirdi. Bunları inkâr kabil değildir. Musavatı tammeye çok zaman ister. Safil (?) kısımları iyi yaşatılmak ve doyurulmak sureti ile ancak bu fasıla doldurulabilir. Şurası da unutulmamalıdır ki Hazreti İsa'nın din uhuveti Roma'da calisi (.....?) olunca kayzerlerin mezalimini kemali şiddetle taklit ederek engizisyonlar yaptı. Dinler bile salih olan akvama göre muhtelif tecelliler gösterirler. Hükümet ve iktisat sistemleri de böyledir. Bu mebhası fazla tafsili şimdilik bi lüzum ediyorum.

Eğer bu perişan satırlar gazetenizde cayı kabul bulunursa memleketime haddimce hizmet etmiş olacağım zehabındayım. Bilmem programı izah edebildim mi?

Takdimi hürmet eylerim efendim.

Ali İhsan

TARTIŞMA : 9

Oturum Başkanı :

Prof. Dr. Esat ÇAM

BAŞKAN (PROF. DR. ESAT ÇAM): Efendim, soru sormak isteyenler.... Buyurun sayın hocam.

PROF. DR. TARIK ZAFER TUNAYA: Dün akşam son konuşmamı yaptığım zaman sayın Tekeli ve sayın İlkin yoktular. Fakat herhalde Mete Tuncay veya bir başka arkadaş onlara kendilerini de kapsayan değerlendirmemi ileteceklerdir. Şu anda burada Türkiye tarihinin hiç bilinmeyen meçhulleri aydınlanmış oluyor. Bu bakımdan bu sempozyumu hazırlayanlara ne kadar teşekkür etsek azdır. Bu genç insanların bilimsel bir merakla böyle tarihin tozları arasında kalmış veya bırakılmış sorunları incelemek istemeleri Türkiye’de bence bilimin kalitesini ifade eden bir durumdur. Kendilerine söyleyeceğim bir tek söz var: Bravo.

Yalnız burada birkaç konu üzerinde durmak istiyorum. Birinci mesele İttihat ve Terakki içinde tek merkez yoktur, merkez-i umumi azaları arasında bile bir çeşit birbirlerine yakın olmayan koalisyoncu bir yapı vardır. Meselâ Kara Kemal televizyondaki belediye reisi tipli bir adamdır. Senetsiz kredi alabilir, kredi verebilir, bir şirketten diğer bir şirkete para gönderir ve kimse de suistimal etmez. Biraz sonra belirteceğim, benim anladığım suistimal çok az olmuştur. Kara Kemal’in arkasındaki grupta Memduh Şevket ve Kör Ali İhsan Bey var. Diğer bir grup ise Cavit Bey ve Karasu grubudur. Yalnız ben Cavit Bey ile Karasu’nun ne kadar beraber olduğunu anlamıyorum. Çünkü Karasu fevkalâde meçhulleri olan bir insandır. Mütarekede tevkif edildiği zaman «Bc: İtalyan tebasıyım» diyor. Ve hapisneden çıkıp İtalya’ya gidiyor. Bu adam ki yıllar yılı Osmanlı Parlamentosunda mebusluk etmiştir. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf’la da bazı bağlantıları var, onun için ben Cavit Bey’le Karasu’nun tamamen bir grup teşkil edebileceği kanısında değilim. Cavit Bey ise İttihat ve Terakki ve İkinci Meşrutiyetin en bilimsel Maliyecisi ve İktisatçısı olarak görüyor, ayrıca çok büyük bir hatip. Ca-

vit Bey'deki bu hitabet kudreti ne Kara Kemal'de ne de Ziya Gökalp'de var Bu söylediğimize Cavit Bey grubu dersek bir de Gökalp grubu var. Bu üçü birer küçük merkez olarak İttihat ve Terakki'nin içinde vardır. Bana öyle geliyor ki Kara Kemal grubu ile Ziya Gökalp sanıldığı kadar birbirlerinin rakibi ve muarızı değildirlir. Burada iki nokta çok ihmal ediliyor. Bunlardan birisi Mütareke'de Divan-ı Harb-i Örfi zabıtları diğeri 1926'daki İstiklâl Mahkemesi zabıtlarıdır. Bunlar okunduğu zaman Kör Ali İhsan Bey'in Kel Ali tarafından fazla takdir edilmediği görülecektir. Bununla beraber Kör Ali İhsan Bey beraat edecektir. Kara Kemal ve arkadaşları bir defa İstanbul Divan-i Harbinde bir defa da 1926 İstiklâl Mahkemesinin Ankara celselerinde olmak üzere iki defa yargılanmışlardır. Kara Kemal'in şirketleri büyük bir hırsızlık, dolandırıcılık, sahtekârlık şeklinde ele alınmış, Nemrut Mustafa ve diğer Divan-ı Harp reisleri de aynı şeyleri söylemişler ve Ziya Gökalp'e bu şirketler hakkında ne düşündüğünü sormuşlardır. Ziya Gökalp ise Mütarekede Divan-ı Harb-i Umumi muavini Feridun Bey'in karşısında «Bunlar gayet vatanperverane şeylerdir, keşke yapılsa» demiştir. O Feridun Bey ki İttihat ve Terakki'yi tenkit etmek için «Reis Beyfendi, Paşa hazretleri şu adamlara bakın ki üç devletten yedi milyon lira borç alamamışlardır» diyordu.

Bir başka noktaya değinmek istiyorum. O da Atatürk'ün gözü ile Cumhuriyet tarihindeki en uzun sürebilen kendi hayatı içindeki muhalefettir. Dün söyledim, o muhalefet İttihatçı bir muhalefet idi. Deniliyor ki Enver Paşa ve arkadaşlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir köprü başısı vardı, bunlar bir araya geliyorlar daha sonra iki grubu kuruyorlar. İkinci grup daha sonra Terakkiperver Fırka'yı kuruyor ve Terakkiperver Fırka seçimler yoluyla Mustafa Kemal Paşa'yı düşürmeyeceğini anlayınca bütün bu adamların hepsi Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak istiyorlar. İşte bu muhalefet tezi İzmir'de okunan Müdde-i Umumî'nin iddiamamesinde vardır ve asıl önemlisi büyük Nutuk'da vardır. Büyük Nutuk'da asıl tema budur ve Atatürk İzmir Suikastından ancak birkaç satırla bahseder. Bu, Türkiye'nin siyasi hayatında fevkalâde önemli bir çizgidir. Bu görüşü tevhid edebilirsiniz, edemezseniz bu ayrı bir şey ama, olay olaydır ve bize düşen olayı önce saptamak, sonra da değerlendirmektir.

1921 Teşkilât-ı Esasiye kanunu konuşulurken meslekî Temsil konuşulmuştur. Halkçılık Beyannamesi de bu kanun müzakerelerinden evvel ve ayrı yayınlanmıştır. Bunu karıştırmamak lâzım. Ve yayınlanma sebebini de sayın Mete Tunçay'ın kitabında görürsünüz. Zannediyorum şimdiye kadar yapılan en doğru teşhis de bu. Arkadaşlar da ona iştirak ediyorlar gibi geldi bana. Asıl önemlisi Mahmut Esat Bey'in Saint Simon'un sözlerini kullanmak suretiyle: «Arkadaşlar bu memlekette paşahlar gitse, şunlar gitse, bunlar gitse ne olur? Hiç bir şey olmaz, ama yüz tane işçi ölse, yüz tane marangoz gitse memleketin iktisadiyatı

sarsılır.» diyerek Meslekî Temsili —Zannediyorum Yunus Nadi Bey'le ama başta Mahmut Esat Bozkurt vardır— büyük bir heyecanla müdafâ etmesidir. Fakat sonunda kabul edilmedi. Yalnız arkadaşların bu tebliğlerinde bu işler halkçılık Beyannamesi dolayısıyla konuşulmuş gibi geliyor.

Bir soru yöneltmek istiyorum: Arkadaşlar bana acaba Kara Kemal şirketlerinin kaç tane olduğunu söyleyebilirler mi? Bu fevkalâde önemli bir şey, tamamen olacağını zannetmiyorum. Ama umalım ki olsun. Bunları bilmek tarih bakımından çok önemli bir şey olacaktır. Ondan sonra Kara Kemal'in yanılmıyorsam 1917 Kongresinde bu şirketlerin neden kurulduğuna dair bir raporu vardır. Çünkü Hüseyin Cahit'in söylediği gibi İttihat ve Terakki'nin asıl düşmanı ne İngiliz'ler ne Fransız'lardı. Asıl düşman doğrudan doğruya intikar yapan insanlardı ve bunlar memleketin içindeydiler. Bu şirketler iâşe bakımından çok önemli işler görmüşlerdir. Fakat bunlar sonradan gerek Mütareke Divan-ı Harbinde gerekse İstiklâl Mahkemesinde hiç bir suretle iyi işler olarak tanımlanmamıştır. 1926 İstiklâl Mahkemeleri işe başladıkları zaman bütün eski İttihatçılar büyük bir korku içindeydiler. Memduh Şevket Bey burada değildi. İttihatçılarla —ki İttihat ve Terakki hiç bir zaman çok partili hayatı kabul etmiş değildi— tek partici Halk Fırkası çatıştılar ve sonunda İstiklâl Mahkemesi durumu halletti. Fakat bundan sonra İttihatçılarla bir barışma oldu. Hatta kalan İttihatçılardan Reisicumhur bile oldu.

Bu arkadaşlara bir kere bize fevkalâde enteresan meselelere değinmek fırsatını verdikleri için teşekkür ediyorum. Bunun yanı sıra yaşları ve nesillerinin içinde bulunmadık fakat sadece bilimsel bir merakla bu konuları inceledikleri ve tarihin karanlık bir yönünü aydınlattıkları için kendilerine ikinci bir kez teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca başta sayın Reşat Kaynar olmak üzere bütün bu sempozyum hazırlayıcılarına özellikle teşekkür ediyorum.

BAŞKAN: Sayın Tunaya'nın tebriklerine müsaadenizle ben de kendi tebriklerimi eklemek istiyorum. Gerçekten çok enteresan bir konu. Doğrudan doğruya konuya değinmeyeceğim ama birkaç noktaya burada dokunmak istiyorum. İttihat ve Terakki Partisinin başlıca özelliği gizli oluşuydu. İttihat ve Terakki Partisine yeminle girileceği ve hiç bir şeyin açıklanmayacağı saptanmıştı, bu bakımdan İttihat ve Terakkinin kuruluşuna ait çok az şey biliyoruz. Hüseyin Cahit İttihat ve Terakki üyesi olmasına ve İttihat ve Terakki'nin ne vakit ve kimin tarafından kurulduğunu bilmesine rağmen kitabında sadece İttihat ve Terakki'yi kuranların arasında Talât Paşa'nın da bulunduğunu belirtmekle yetinmektedir. Kazım Nami'nin yazdığı küçük kitabın dışında elle tutulabilecek bir şey yoktur. Neden? İtti-

hat ve Terakki'de verilmiş bir karar vardır; hiç kimse hatırat yazmayacak İttihat ve Terakki Partisi'nin tarihini bizzat İttihat ve Terakki yazacaktır. Onun için İttihat ve Terakki'nin evrakını aramamıza rağmen bugüne kadar kat'iyen bulamadık. Ama ne olursa olsun bunun imha edildiğine kani değilim. İttihat ve Terakki Partisi'nin yerine geçen Teceddüt Partisi'nin ise tam dosyasını bulduk. Partinin kendi kendisini dağıtmasından sonra burada söz konusu olan kişiler hakkında bir şey bilmiyorum. Yalnız Memduh Şevket Esendal ile konuştum. Aramızdaki yaş farkına rağmen uzun arkadaşlığımız oldu ve kendisinden çok şeyler öğrendim. Bana anlattıklarına göre İttihat ve Terakki propagandasında herkese görev vermiştir. Ve ilgililere görevlerini aşmamalarını tembih etmiştir. Memduh Şevket Esendal'ın görevi halk hikâyesi yazmaktır. Katiyen siyasî makale yazmayacaktır. Bunu kendisine tembih etmelerine rağmen günün birinde siyasî makale yazdığı vakit Talât Paşa kendisini çağırılmış ve görevlerini hatırlatmıştır. Herkasin görevi belirtilmişti: Gökalp'in görevi, diğerlerinin ve özellikle Esendal'ın görevi. Ne şekilde olursa olsun Esendal'ın halkçılığı Ekonomide tutucuydu. El tezgâhçısıydı, yani endüstrinin, bizim bildiğimiz modern ekonominin dışındaydı. Haklı mıydı değil miydi? ayrı bir şey. Mensup olduğu İttihat ve Terakki Partisi Atatürk'e nazaran tutucuydu. İttihat ve Terakki Partisi kendinden önceki bir devre nazaran ilerici ama metodu bakımından olsun programı bakımından olsun artık eskimiş bir partiydi. Ve zannedersen üyelerini de beklemedikleri bir felâkete götüren bu metottan ayrılmamaları idi. Burada karanlık bir nokta daha var o da İttihat ve Terakki üzerindeki yabancı baskısı. İttihat ve Terakki üyeleri üzerindeki Alman baskısı, İttihat ve Terakki programı üzerindeki İngiliz baskısı veya etkisi neydi? Bunları maalesef bilmiyoruz. Fakat İttihat ve Terakki üyelerinin teker teker öldürülmelerinde İngiliz parmağı vardır. Geri kalanların durumları üzerinde de yine yabancı parmağı vardır. Ama bu parmak nedir, bunu maalesef söyleyemeyiz. Muhakkak olan bir şey varsa İttihat ve Terakki Teceddüt partisi olmakla ne Kara Kemal'in ne de Kör Ali İhsan Bey'in rolü bitmiştir. Devam etmiştir. Bendenizin şahsî kanaati 1946'da çok partili hayata geçişte Celâl Bayar Demokrat Parti'yi kurduğu vakit dört yıl içinde Türkiye'nin her tarafında süratle teşkilâtlanması o devre kadar ayakta kalmış İttihatçıların eseridir. Bunlar Türkiye'de tek teşkilâtçı örgütü. Gizliydi, şöyle ve böyleydi ama Türkiye'nin tarihinde İttihat ve Terakki kadar teşkilâtçı başka bir parti göremeyiz. Binaenaleyh Celâl Bayar ortaya çıkıp da partiyi kurmak istediği vakit

hayatta kalan İttihatçıların çüretlileri biz kuracağız dediler, kurdular ve dört sene içinde öteki partiyi silip süpürdüler ve büyük bir çoğunlukla iktidara geldiler. Sonuç olarak ben de kanaattemim. Şahsi kanaatim bu, ama aldanabilirim de. Bir de şunu söylemek istiyorum: son bulduğumuz Teceddüt Partisi'nin dosyasında Celâl Bayar'ın bir mektubu vardır. Celâl Bayar o mektupta istikbâle ait tasarılarını anlatıyor. Çok enteresandır. Bir gün yayımlanmasını isteyeceğiz.

- () Açıklar mısınız biraz.
() Maalesef vaktimiz doldu ama ayrıca konuşabiliriz. Yoksa bu kadarını açıkladıktan sonra gerisini haydi haydi açıklarım.
() Efendim bu güzel tebliği hazırlayan arkadaşlara —eski de-yimi kullanayım— şükranlarımı arz etmek istiyorum.

Tarık Zafer Tunaya hocamızın da işaret buyurduğu gibi gerçekten kendileri tarihin tozlu rafları içinde kaybolmuş bazı dosyaları gerçeğin önüne çıkarmışlardır. Ben bir tesadüf eseri olarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin bazı yönlerini araştırırken Kör Ali İhsan Bey Memduh Şevket Esendal ve tabii Küçük Efendi'nin de hayatlarını incelemek zorunda kaldım. Ve samimiyetle söylemek istiyorum benim de vardığım sonuçlar aşağı yukarı arkadaşlarımdan vardığı sonuçlardır. Yalnız şunu ifade etmek istiyorum: benim araştırmalarıma göre İttihat ve Terakki Jön Türklerin ihtilâlden yana olan askerî örgütünün kurduğu bir partidir ve bu parti kurulduğunun birinci yılında Mason localarının eline geçmiştir. Bilindiği gibi Fransız Mason locaları var İngiliz, Alman locaları var. İttihat ve Terakki içinde iki büyük cunta olduğunu görüyoruz. Birisi Selânik Cuntası diğeri Manastır cuntasıdır. Manastır cuntası İngilizlerin elinde Selânik cuntası ise Almanların elindedir. Ve bütün içtimalar bu localarda yapılmaktadır. Onun içindir ki girişte tıpkı Masonlar gibi birtakım karanlık odalarda silah üzerine yeminlerle oluyor. Yani bu gelenekler meselâ gizlilik Masonluktan gelmiştir. Ve bu cunta rekabeti sonunda Selânik cuntası öne geçti, onun içindir ki biz İngilizlerle olacağımıza Almanlarla beraber harbe girdik. Yani özetlersek sonuç bu çıkıyor. Bu arada konuya ekleyecek bir şeyim var. Memduh Şevket Esendal ile görüşmüştüm ama o zaman meselelere bu kadar yaklaşmış bir insan değildim. Kendisinin hatıra defterini araştırdım, yazdığı kesin ama ortada yok, nerededir bilemiyorum. Memduh Şevket ile başta Talât Paşa'nın karşısında kümelenen ideolojik bir hareketin içinde görülüyor. Ve Kör Ali İhsan Bey de bu hareketin liderliğini yapmaktadır. Merkezi Umumide iken kendisini attıran Talât Paşa'dır. Bu durumda Talât Paşa ve onun etrafındaki insanların ideolojisini yapmakta olan Ziya Gökalp ile karşı karşıya geliyorlar. Ve biraz evvel de anlatıldığı gibi bu meseleleri anlatmak için İstiklâl Mücadelesi sırasında Celâl Bayar'a gidilmiştir ve Atatürk'le görüşülmüştür. Atatürk bunlara bir

çeşit red cavabı vermiştir. Gerçekten Atatürk büyük bir taktisyen olarak bu cepheyi yarmış, bölmüş ve parçalamıştır. Meselâ bu cephenin adamı olan Esendal'ı İstiklâl savaşı sırasında kalkmış Bakü'ye sefir göndermiştir. Sonra döndüğünde Afganistan'a İran'a sefir yapmış daha sonra ise yine itibardan düşmemiş, İsmet Paşa zamanında parti genel sekreteri olmuştur. Fakat parti genel sekreterliğine kadar geçen bütün bu devre içinde kendisi politika alanında daima manifaktür devrinin hasretini ve özlemini yaşayan planotik bir insandı. Bir zamanlar 18. yüzyılda ortaya çıkan makine insanı bedbaht eder fikri topallaya topallaya gelmiş İttihatçıların arasına girmiş, Kör Ali İhsan Bey de bunun bir ucundan tutmuştu. Memduh Şevket şiddetle inanmıştı buna ve insanın mutlu olabilmesi için küçük hayat yaşaması lâzımdır, büyük imkânların içine girmiş insan mutlu olamaz diyordu. Böyle bir tefekkürün içinde yetişmişti. Halk Partisi içinde bunu yaymaya çalıştı. Halk Partisi içinde Anadolu'yu diye bilinen bir grup vardı ve bu grubun önderliğini kendisi yapıyordu. Ve sanıyorum Memduh Şevket Esendal 1945'e kadar bu tefekkürü Halk Partisi'ne mal etmek için çalışmıştır. Tekrar teşekkür ederim.

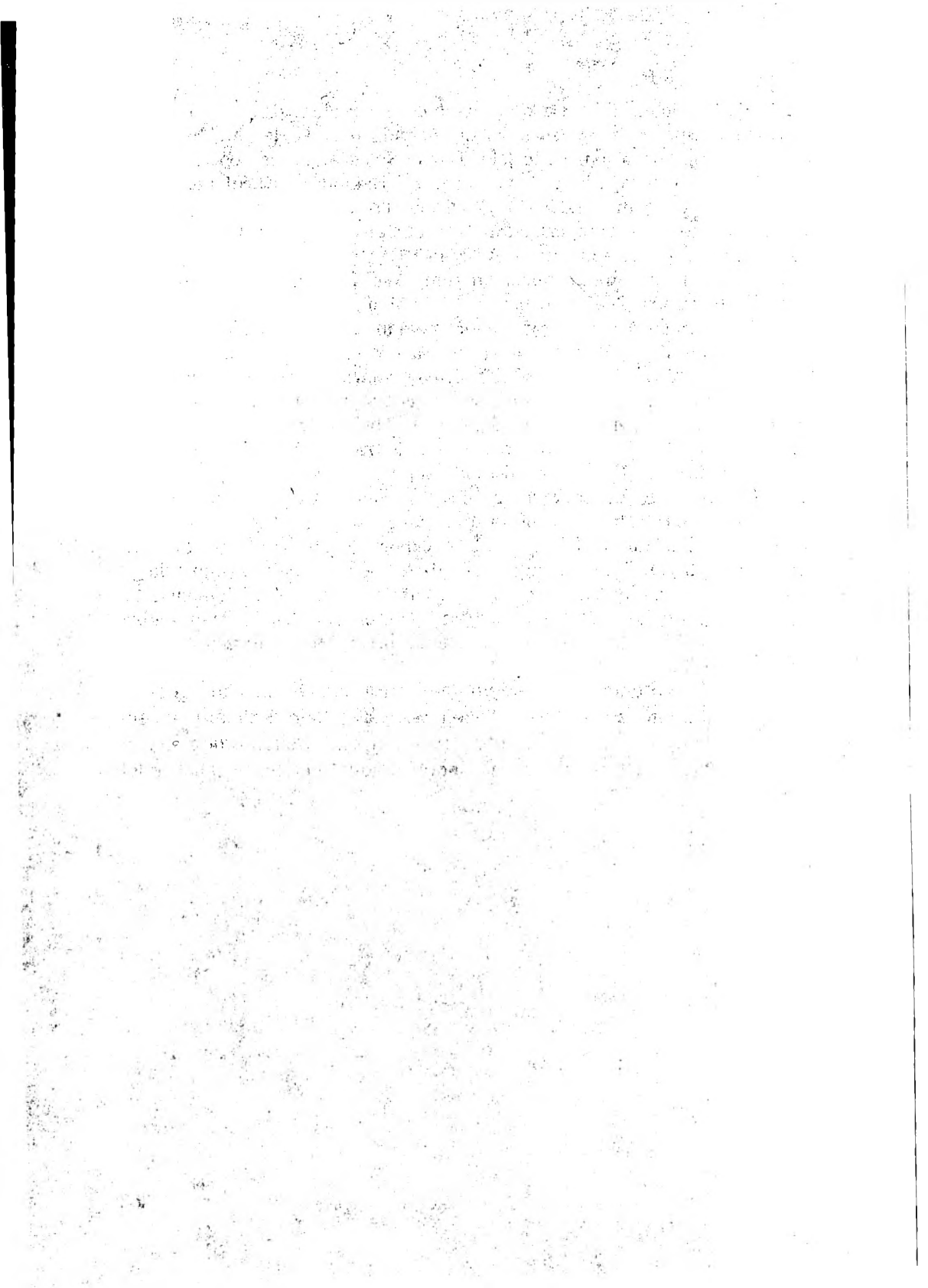
BAŞKAN: Buyrun sayın İlkin

DR. SELİM İLKİN: Cevap verilecek bir durum zannediyorum yok. Yalnız bir tek sayı olarak şirket sorunu var. Sayın hocama şunu söylemek istiyorum, yanımda yok ama bir müjde vereyim, biraz önce söylediler, İttihatçılar anı tutmazlar diye, ama çok iyi hesap tutmuşlar. Kara Kemal'in şirketlerinin hesabı, kimlere ne kadar para verildiğinin hesabı tutulmuştur ve bu belge elimizdedir. Yakında bunu daha etkili bir çalışma esnasında yayımlayacağız. Bu paraların bir kısmı sağa sola dağıtıldığı halde benim kanım odur ki Kara Kemal kendisi bu paralardan yememiştir. Zannediyorum çok nargile içen bir adammış. Ve nargilesiyle ölmüştür. Yalnız hocamla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Cavit Bey ile Karasu hakkında. Kendisi Karasu İtalyan pasaportuyla yurt dışına çıktı dedi, Cavit Bey de yanlış hatırlamış olabilirim belki ama sanırım Hürriyet ve İtilaf grubunun başkanlığını yapmış yanılmıyorsam Nuri Bey'in evinde saklanmıştır. Kaçırılma planlarını yabancılar yapmışlardır ve kaçıışı sırasında kendisine İtalyanlar para vermişlerdir. Bu belgeler de elimizdedir. Yani bu ikisi arasındaki birinin pasaportu var diğeri kaçmış diye bir ayırım yapmak çok sıhhatli bir şey değil.

Ayrıca Karasu ve Cavit Bey'in ilişkisi hakkında Cavit Bey'in mektuplarında bazı şeyler var. Tanin'de neşredilen o mektuplarda Kara Kemal'in adamları ile kendi adamlarını ayırıyor. Sonra biz Talât Paşa'nın mektupları ile ilgili bir belge yayınladık o belgede Karasu'nun bazı paralarının Talât Paşa tarafından kullanıldığı var. Ne var ki bu konular-

da kesinlikle konuşabilecek kadar açık belgeler elimizde yok. Halkçılık beyannamesiyle ilgili bir soru vardı. Aslında olay şöyle: Meclis zabıtlarına baktığımızda önce Mesleki Temsil Programı var sonra Halkçılık beyannamesi yayınlanıyor ve meclise Bakanlar Kurulunun eliyle Halkçılık beyannamesi geliyor. O sırada Trabzon Mebusu Şükrü Bey kalkıp «Sahtekârlık yapıyorlar bu program değildi, başka program geldi» diyor. Bu gayet açık birşey Ali Şükrü Bey ve diğerleri meclise Mesleki Temsil Programının geleceğini umarken Halkçılık Programı geliyor. Ve onun için Meclisde hemen görüşülmüyor bir komisyon kuruyor böylece müzakere dört ay uzuyor. Ve o arada komisyonda bazı maddeleri tekrar Mesleki Temsil Programına dönüştürülüyor. Bizim elimizdeki bilgiler böyle. Yani önce neşrediliyor sonra meclise sunuluyor. Bu iki metin aynı. Sonra komisyon bu programın özellikle dördüncü maddesini Mesleki Temsil'e dönüştürüyor. Ve bütün kavga bu dördüncü madde üzerinde dönüyor. Sayın Karal'ın getirdiği bir nokta var ki bu gerçekten önemli ve bizim de üstünde şüpheli olduğumuz bir nokta bu: Kör Ali İhsan Bey'in programı küçük girişimciliğin ötesinde öneriler getirebilir miydi? Bu nokta programın yapısında açık değil fakat Memduh Şevket Esendal'ın daha sonraki önerilerinden bir miktar ortaya çıkar kanısındayım. Fakat elimizde Ali İhsan Bey'in düşünce yapısıyla ilgili açık bir belge olmadığı için biz bu bağlantıyı kurmak istemedik. İsmet Bozdağ Bey'in söylediği birkaç şey var örneğin Talât Paşa grubunun Ali İhsan Bey'le çatışmaları hakkında bizim bir bilgimiz yoktu. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Efendim mesleki yönünden tarihimizin bir yönüne açıklık getirmiş olan sayın İlhan Tekeli ve Selim İkin Bey'lere evvela dernek adına ve sonra da burada bulunan dinleyiciler adına teşekkür ederim ve bu başarılı tebliğlerinden dolayı kendilerini tebrik ederim.

1923-1938 Döneminde Toprak Reformu Sorunu

Prof. Dr. Ümit DOĞANAY

I. 1923'de «Toprak Reformu» sorunu:

Cumhuriyet kurulduğu tarihte «Toprak Reformu» konuşulan ve tartışılan bir konu idi. Cumhuriyeti kuranlar, toprak mülkiyeti ve tarım kesiminde gelir dağılımında, adaletsizlik olduğunu biliyorlardı.

Toprak sorunu ile ilgili Cumhuriyet öncesi ilk siyasal belge İttihat ve Terakki Cemiyetinin 21 maddelik programıdır. 1908 tarihli bu programın 13. maddesi «patron-amele» ilişkilerinden söz eder. 14. madde ise toprak sorunu ile ilgilidir. 14. madde de «çiftçinin topraklandırılması yollarının aranacağı» belirtilmiştir. 1908'den sonra II. Meşrutiyet döneminde Meclisi Mebusan'da da toprak sorununun tartışıldığı görülmektedir. Sosyalist eğilimli mebuslar, toprak mülkiyeti

dağılımındaki adaletsizliği ortaya koyarak, büyük toprak sahiplerinin topraklarının topraksız çiftçilere dağıtılmasını istemişlerdir.

1920-1923 Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde de, toprak sorununun çeşitli siyasal zümrelerin programlarında yer aldığı görülmektedir. 1921 Anayasasına temel olan «Halkçılık Bildirisi» içinde de toprak sorununa dokunulmuştur. Mustafa Kemal'in 13 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu ve 18 Kasım 1920 günü Meclis'te konuşulup tartışılan Anayasa tasarisinin başlangıç bölümünü teşkil eden «Halkçılık Bildirisi» içinde toprak sorunu şöyle yer alır :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkının öteden beri karşı karşıya bulunduğu yoksulluk nedenlerini yeni araçlar ve örgütlerle kaldırarak yerine esenlik, dirlik ve mutluluk getirmeyi başlıca amaç sayar. Bu yüzden, toprak, eğitim, adalet işleri, maliye, ekonomi ve vakıflar konularında ve öteki sorunlarda, toplumsal kardeşlik ve dayanışmayı, yardımlaşmayı egemen kılarak, halkın gereksinmelerine göre yenileştirmeler yapacak, yeni yapılar, kuruluşlar yaratmaya çalışacaktır.»

Halkçılık Bildirisi ile toprak sorunu 1921 Anayasa'sının özüne girmiştir.

Bu dönemde konunun Mecliste tartışıldığı görülmektedir. Sorunu dile getiren ve Mecliste tartışan Dr. Reşit Galip'i ve Burdur milletvekili İsmail Suphi'yi saygı ile anarız.

Ne var ki bu tartışmalara rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi, toprak sorununu çözecek bir tedbir getirememiştir. İsmail Suphi'nin dediği gibi «Türkiye köylüsü Meşrutiyet'ten önce ne ise, yine o halde kalmıştır.»

1908-1918 İkinci Meşrutiyet ve 1919-1923 Kurtuluş Savaşı dönemlerinde toprak sorununu çözecek girişimlerde bulunulamaması ekonominin tarıma dayalı olması ve işletme biçiminin çok ilkel, çok geri ve çok yetersiz olmasının sonuçlarıdır. Bu soruna eğilinememeye birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşının da bir neden olduğu kuşkusuzdur. Özellikle önde gelen sorunun vatanın kurtuluşu olduğu bir dönemde toprak sorununun çözümü sonraya bırakılabildi.

II. 1923'den sonra «Toprak Reformu» sorunu:

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra «Toprak Reformu» sorununun 1934 yılından itibaren işitilmeye başladığı görülmektedir. 1923-1934 döneminde Cumhuriyeti kuranlar toprak mülkiyeti dağılımındaki adaletsizliği düzeltmek yerine, çok ilkel ve geri, yetersiz tarımsal işletme biçimini değiştirmek tarımsal geliri artırmak için önlemler almak yoluna gitmişlerdir. Ekonomisi tarıma dayalı yeni Cumhuriyet'in ekono-

mik bağımsızlığını ve kalkınmasını sağlamak için köklü bir değişiklik yerine, mevcudu geliştirmek yolunun seçildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'na büyük katkıda bulunan ve savaşı destekleyen büyük toprak sahiplerine, özellikle doğu ve güney doğudaki toprak ağalarına, katkılarında karşılık verilmiş bir taviz olarak, temel çözüme gidilmediği de düşünülebilir. 7 Şubat 1923'de Mustafa Kemal'in Balıkesir'de Paşa Camii minberinde halka yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Bu konuşmada Mustafa Kemal şöyle diyor:

«Bir kez halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde ulusumuzun büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük toprak ve çiftlik sahipleri akla gelebilir. Bizde kaç kişinin büyük toprağı vardır? Bu toprağın ölçüsü nedir? İncelenirse görülür ki, memleketimizin genişliğine göre hiç kimsenin büyük toprağı yoktur. Öyle ise bu toprak sahipleri de korunacak insanlardır.»

Daha sonra 1929 yılında İsmet Paşa:

«Büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların daha iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz» diyecektir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarımda üretimin artırılması için yapılan çalışmaların başarıya ulaşmaması devrimci kadroyu, tarımda daha köklü girişimlere itmiştir.

1933-34 yıllarında Şükrü Kaya, Nüfus Umum Müdürü Galip Peker'e, toprakların tapusuz olanlarını Devlet'e maleden bir tasarı hazırlatmıştır. Bu tasarı büyük toprak sahipleri elindeki Hazine topraklarının Devlet'in eline geçmesi, topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için rezerv sağlanması amacı güdüyordu. Ne var ki tasarı hem Ziraat Vekâleti, hem de Devlet Şûrası (Danıştay) tarafından reddedilmiştir. Daha sonra aynı konuda Cumhuriyet Halk Partisi Grubu, Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten'e bir tasarı hazırlatmış, fakat bu tasarı da grupta uyutulmuştur.

Bu sonuçlanmayan girişimlere rağmen 1934 yılında toprak reformu sorunu Kurtuluş Savaşı liderlerine mal olmuştur. Atatürk 1936 yılında Meclis Açış Konuşmasında:

«Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kurultay'ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağı malik olması behemehal lazımdır»

demektedir. 1937 açış konuşmasında da bu konuya tekrar dönerek:

«Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiç bir sebep ve hiçbir surette bölünemez bir mahiyet alması... büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği-

ni, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lâzımdır.» sözleri ile toprak reformunun esaslarını da belirtmiştir.

İnönü de 1936 yılında toprak reformu üzerinde önemle durur. Bu konuda onun görüşü şudur:

«Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı, her tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile, köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir...»

Devrimci kadronun toprak reformu yapılması konusundaki bu kararı üzerinde, bazı girişimlerde bulunulmuştur. 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'nın kamulaştırma karşılıklarının peşin ödenmesine ilişkin 74. maddesi değiştirilir. Çiftçiyi topraklandırmak amacı ile yapılacak kamulaştırmalarda kamulaştırma bedelinin özel kanunla tespit edileceği hükmü getirilir. Böylece Devlet'e amacın gerçekleştirilmesi için önemli bir araç verilir. 1937 yılında bir kanun tasarısı hazırlanarak «köy birlikleri» kurulması için girişimde bulunulur. Bu tasarı kanunlaşamaz. Ama 1935 yılında kurulan tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerine ek olarak, Ziraat Bankasının iktisadi devlet kuruluşu haline getirilmesi, Toprak Ofisi'nin kurulması, Devlet Su işlerinin temellerinin atılması, kombinaların kurulması sağlanır.

Toprak Reformu hazırlıkları diyebileceğimiz bu çalışmalar 1937 yılında İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasından sonra Celal Bayar tarafından da sürdürülmüştür. 1937 yılında Celal Bayar'ın toprak reformu konusunda görüşü Atatürk ve İnönü'den farklı değildir. Celal Bayar 1937 yılında Meclise sunduğu Hükümet Programında şöyle diyor:

«Topraksız Çiftçi bırakmamak prensibi, parti programlarımızın 34. maddesine dayanır. ...Her Türk çiftçisi, ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağa malik almasını, vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız.»

Celal Bayar bu sözlerinden sekiz yıl sonra, tam aksine toprak reformunun gerçekleşmemesi için büyük toprak sahipleri yanında mücadele verecektir.

III. Sonuç:

Belgeler devrimci kadronun 1923-1938 tarihleri arasında, özellikle 1934'den sonra köylünün kurtuluşunu gerçekleştirmek için nasıl çaba gösterdiklerini ortaya koymaktadır. İstenilen gerçekleşemese de bu onların şeref hanesine yazılmalıdır.

Başarısızlık aşağıdan bir baskının gelmemesinde olduğu kadar devrimci kadronun eşraf demirperdesini yıkamamış olmasındadır.

Kurtuluş savaşını büyük toprak sahibi Anadolu Eşrafı ile ittifak için de zafere ulaştıran Devrimci aKdro 1923'den sonra da ittifakı sürdürmek durumunda kalmıştır. Cumhuriyetin kuruluş dönemi diyebileceğimiz 1932-1934 yılları arasında bu ittifakın korunması toprak reformunu nazari bir sorun durumuna getirmiştir. 1934'den sonra yapılan gerçekçi girişimler de Türkiye'nin ekonomik hayatını kontrol altında tutan büyük arazi sahiplerinin karşı koyması sonucu başarısız olmuştur. Bu gerçeği İsmet İnönü, bir gazeteci ile yaptığı konuşmada açıkça dile getirmiştir. İnönü'nün «O devirlerde arzu edilen bir toprak reformu, bugünden daha kolay gerçekleştirilemez miydi?» sorusuna verdiği cevap ilginçtir. İnönü «Belli değil..» demiştir.

Köklü tedbirlerin gerçekleşmemesinin bir nedeni de Atatürk'ün hastalığıdır. Bu durumun ekonomik güçleri güçlendirdiği, cesaretlendirdiği bir gerçektir. Büyük toprak sahiplerinin kendileri için büyük tehlike saydıkları, reformların uygulayıcısı İsmet İnönü'nün başbakanlıktan uzaklaştırılmasını başardıkları düşünülürse durum daha iyi anlaşılır. İnönü'nün yerine özel kesimin eskiden beri temsilcisi durumunda olan Celal Bayar'ın getirilmesi de düşündürücüdür.

TARTIŞMA : 10

Oturum Başkanı :

Ord. Prof. Reşat KAYNAR

BAŞKAN (ORD. PROF. REŞAT KAYNAR): Sayın Prof. Dr. Ümit Doğanay'ı bu tebliğinden ötürü hem bütün kalbimle tebrik ederim, hem de kendilerine teşekkür ederim. Şimdi lütfen, söz almak isteyenler isimlerini yazdırsınlar: Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak, Vecdi Yaman beyefendi, sayın İsmet Bozdağ, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, eski meclis başkanımız sayın Sabit Osman Avcı... Başka söz alan olmadığına göre buyurun sayın İrmak.

ORD. PROF. DR. SADİ IRMAK: Kıymetli arkadaşımın etüdünde ileri sürdüğü görüşler, kısmen içinde bulunduğum bir devreye rasladığından, rahatlıkla söyleyebilirim ki, gerçeklere ve hadiselerin akışına tamamiyle uygundur. Hadiseler anlatıldığı gibi tecelli etmiştir. Aslında, Türk töresine ve İslami kaynağa baktığımızda toprak üzerinde şah-

si mülkiyete pek sempati beslenmediğini görürüz. Arazi, arazi milliye, arazi hakkaniyedir, devletindir yani kamunundur, toplumundur. Şahısların ancak has, tımar, zeamet yollarıyla geçici bir süre için tasarruflarına sunulur. Ancak 19. yüzyıldan itibaren, toprak üzerinde gerçek şahsi mülkiyet yerleşmeye başlar. Milli Mücadele döneminde de arkadaşımın söylediği gibidir. Büyük ve orta toprak sahiplerinin Milli Mücadele'deki büyük hizmetleri göz önünde tutularak ilk başlarda bir toprak sınırlamasına gidilmemiştir. Sınırlama Anayasa'ya, Edirne milletvekili İsmet Paşa'nın teklifiyle girmiştir. Arkadaşımın da belirttiği gibi, «kamulaştırma ancak değer bedeli karşılığında olur» şeklindeki madde müzakere edilirken İsmet Paşa'nın takrirı gelir: «ancak topraksız köylüyü topraklandırmak için yapılacak kamulaştırmalar bu hükmün dışındadır» hükmü eklenir. Bunu ilk adım olarak görmek gerek. Fiili olarak toprak konusunda esaslı çalışmalar ismini asla unutmamamız gereken büyük bir memleket evladının himmetiyle gerçekleştirilmiştir. İsmet Paşa'nın kesin direktifi altında Şevket Reşit Hatipoğlu 1945'te radikal bir toprak kanunu teklifini meclise getirmiştir. O meclis müzakereleri sırasında bendeniz de, kısmen raportör olarak çalışanlara tanık oldum, kaldım. Fakat toprak kanununun bu şekilde ele alınışı talihsiz bir rastlantıyla karşılaşmıştır. Tam geniş bir demokrasiye geçileceği ve Demokrat Parti'nin kurulduğu bir devire rasgelmiştir. Demokrat Parti, kanuna şiddetle karşı çıkmıştır. O denli karşı çıkmıştır ki, «Efendiler, bu kanunla topraktan zekayı ve sermayeyi kovuyorsunuz. Toprak kanunu bu şekilde çıkarsa tarımımızdan zekâ ve sermaye gidecek ve tarımsal üretim gittikçe azalacaktır» tehtidini savurmuşlardır. Bir rejim bunalımına ramak kalmıştır. Ben, kanun üzerinde konuşmak üzere söz alındığında listede 17. konuşmacı idim. Demokrat Parti'nin meclisten çekileceği tehtidi karşısında birçok Halk Parti'li konuşmacı kanunu savunmaktan vazgeçmişlerdi. Koridorlarda dolaşırken baktım ismim çağrılıyor. Allah, allah! Bana o gün sıra geleceğini hiç tahmin etmemiştim. Pekçok kişi konuşmaktan vazgeçince sıra bana gelivermişti. Allaha şükür, orada vazifemi ifa ettim.

Toprak kanununa karşı muhalefeti üç grupta toplamak mümkündür. Birincisi hukuki muhalefettir ki, bu muhalefetin başını büyük hukukçumuz, rahmetli Tahsin Bekir Balta çekmiştir. İtirazı bütünüyle hukuki yöndendi. «Kamu açısından kesin bir gereklilik olmaksızın toprağı almazsınız; alırsanız taksitle ödeme olmaz, peşin ödemek şartıyla alabilirsiniz» diyordu. Kanunu bu açılardan eleştirdi. Arkasından kürsüye Adnan Menderes çıktı. Bu onun ilk kürsüye çıkışıdır. Bizim karşısında olduğumuz liberal kapitalist tezi, bütün dünya literatürünü taramış bir vaziyette, kuvvetle savundu. İkinci tür muhalefete Emin Sazak önderlik etmiştir. Şöyle diyordu Sazak: «Ben daha dün bir ırgattım. Bugün Eskişehir'in yarısı benim. İlk ırgatlık ücretimden iki dönüm tarla aldım. Onun mahsulünden ertesi sene on dönüm daha aldım. Görülüyor ki, eğer

bir ırgatın akli başında ise sefahate kaçmazsa, birkaç sene zarfında büyük bir çiftlik sahibi olabilir». Üçüncü itiraz, malî imkanlarımızın elverişli olmadığı noktasında toplanmıştır. Yirmi sene içinde tamamlanması öngörülen ödemenin paranın değer kaybı karşısında bir işe yaramayacağı savunuluyordu. Bir de «toprak kanunuyla birlikte tarım reformu gereklidir. Toprak vermek bir şeyi halletmez. Desteklememişsek, alet vermemişsek, kredi vermemişsek çiftçi çeker gider ya da ucuz bir bedel karşılığında satar» deniliyordu. İlk defa olarak burada benim bugün olduğum gibi o gün de mensub olduğum toplumcularla klasik hukuk taraftarları arasında esaslı çekişmelere sebep olmuştur. Sonunda, Demokrat Parti'yi gücendirmemek ve partinin dağılmasını önlemek için 17. madde ilave edilmiştir. İsmet Paşa o zamanlar ne olursa olsun ikinci parti yaşasın tezindeydi. Tüm endişesi buydu. Bu endişe altında gerilemek gereğini duydu. Bu geçici madde kanunu yozlaştırmıştır. Bu madde öyle kayıtlar getirmiştir ki, bu yüzden kanun işleyememiş ve bugüne kadar atıl kalmıştır. Behçet Kemal rahmetliyle biz, «toprak bir mülk müdür? yoksa vatan parçası mıdır?» sorusunu gündeme getirmiştik. Bizim cevabımız toprağın vatan parçası olduğu yolunda idi. Oysa buna şiddetle karşı çıkılıyordu. «Toprağı dağıtıyorsunuz, o halde apartmanları da dağıtırsınız» diye eleştiriler vardı mecliste. Velhasıl insanların kafa yapısına göre, muhafazakar ya da reformist oluşuna göre değişiyordu tavırlar. Son olarak şunu belirtmek isterim ki, toprak reformu herhangi bir reform değildir. Köylüyü küçük de olsa toprak sahibi yapmak bir rejimin teminatı olur. Biz reformist milliyetçiler özellikle bu bakış açısından hareket ediyorduk. Sözlerimi daha fazla uzatmak istemiyorum. Konuşmacı arkadaşşıma, bütünüyle katıldığım tebliğinden ötürü teşekkür ederim.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederiz Sayın Ord. Prof. Sadi İrmak. Şimdi Sayın Vecdi Yaman lütfetsinler..

VECDİ YAMAN: Gerçekten Prof. Doğanay çok doyurucu bir bildiri sundular bize. Bir benzetme yapacağım: memleketi bir hastane olarak düşünün. Bütün ulus hasta, sık sık patlamalar oluyor, bombalamalar oluyor. Bu yangını söndürmek için hastaneyi yönetenler hastaların bir kısmını ölüme terk ediyorlar yeni 'ehven-i şer'i tercih ediyorlar. İşte sunulan bildiri bu espriyi dile getirmiş oldu. Ben de sayın Prof. Doğanay'a şunu anımsatmak istiyorum: Kurtuluş Savaşı sırasında memleketin doğusunda, batısında, güneyinde ve kuzeyinde azınlıklardan pek çok vatandaş yurdu terketmişlerdi. Bu sıralarda çıkarılan birçok kanun sonucu devletin elinde geniş bir toprak toplanmıştı. Görüyoruz ki, bu toprağın dağıtılmasına engel olunmuştur. Bunun nedeni konusunda bizleri aydınlatmalarını istirham edeceğim.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederiz sayın Vecdi Yaman. Şimdi sayın İsmet Bozdağ'ın teşrifini rica edeceğim.

İSMET BOZDAĞ: Efendim, yine ters düşmekten korkarım ama kendi fikrimi açıklamak isterim. Bence toprak reformu, gelir dağılımını adaletli kılmak için başka bir kaynak bulunmadığı dönemlerde düşünülmüş ve bulunmuş bir adalet sistemidir. Eğer tarihe bakacak olursak, yazılı tarihin başladığı günden bu yana tüm dinlerin insanlara ortak bir yaşam önerdiğini görürüz. Bütün dinlerin teklifi budur ve bu teklif zaman zaman gerçekleştirilmiştir. Meselâ İran'da, İslamiyetten aşağı yukarı 4-5 yüzyıl önce Zerdüşti dini sırasında tam bir ortaklaşa yaşam vardı ve herşey ortaktı. Bütün dinler ortak yaşamdan yanadır. Yalnız bir tanesi dışında kalır bunun: İslam dini. Hristiyan dini de ortak yaşamdan yanadır. Toprak reformu dediğimiz mesele 19. yüzyılda patlamış ve bugüne kadar gelmiştir. Aslında toprak reformundan yana olan Batılılar, çoğu zaman mevcut düzene karşı çıktıkları için bunu silah olarak kullanıyorlardı. Kendileri asla toprağın parçalanmasından yana değillerdi. Tersine büyük toprağın daha verimli olacağını kesinlikle biliyorlardı. Tatbikatta görülmüştür ki, toprak dağıtılacağı yerde insanlar biraraya getirilerek daha verimli bir hale konmuştur. Sovyet Rusya'nın toprak dağıtımından sonra ne hale geldiğini hepimiz biliyoruz. Öyle olduğu halde memleketimizde 1923'ten beri, kasıtlı olmasa bile bilinçsiz bir biçimde toprak reformu meselesi hiddetini artırıyor. Eğer toprak reformuyla gelirin adaletli dağılımı isteniyorsa, o halde gelirin adaletli dağılımı yalnız toprağa bağlı değildir. Toprağın dışındaki faktörlere bağlıdır. O faktörleri de aynı şekilde adaletli duruma getirmek zorundayız. Eğer onlara dokunmuyor yalnız toprağa ilişiyorsak yanlış iş yapıyoruz demektir veya bir maksadımız vardır. Rahmetle andığım dostum Behçet Kemal'in «toprak vatandır» deyişi güzel bir edebiyattır ama o toprağın yetiştirdiği mahsül de vatandır. Sayın konuşmacıdan şunu öğrenmek istiyorum: Türkiye'de o dönem içersinde Atatürk gibi bir güç istediğini yapmaya muktedir değil miydi? Bütün kitleyi karşısına alarak bütün millete ters düşerek sadece bürokrasinin askeri gücüne ve bir kısım aydına dayanarak memleketi kabul ettirdiği şeyleri düşünecek olursak Atatürk'ün toprak reformu yapmaktan korkacağını düşünmek saflık olur, kanısındayım. Acaba bu konuda sayın konuşmacı ne düşünüyorlar? Gerçekten Atatürk bunu yapmaya cesaret edemediği için mi, yoksa yapma gereğini görmediği için mi toprak reformunu yapmadı? Bunun açıklanmasını rica edeceğim. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın İsmet Bozdağ'a teşekkür ederim. Buyurun sayın başkanımız Enver Ziya Karal. Kendileri Türk Tarih Kurumu'nun Başkanı oldukları için bizim de başkanımız sayılırlar, onun içi nböyle hitap ediyorum.

ORD. PROF. ENVER ZİYA KARAL: Uzun uzun konuşacak değilim. Sadece bir iki noktanın daha iyi açıklanması için buraya çıktım. Toprak mülkiyeti meselesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumunu sayın es-

ki başkanımız İrmak açıkladılar. Ben de bir noktayı açıklamak isterim. Doğu Anadolu'da tımar, has ve zeamet yürümemiştir. Doğu Anadolu'da feodaliteye benzer bir yapı vardır. Anadolu'nun orta ve batı kısmında da büyük çiftlikler ne kadardır, özgür toprak sahibi ne kadardır? Bunları henüz istatistiklerle tespit edebilmiş değiliz. Bu konuda konuşmalarımız, akademik demiyeceğim ama biraz havada kalıyor. Rakkamlara dayanmayan konuşmaların sağlam sonuçlara ulaştırmayacağı ortadadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devletlüler, imparatorluk zirai ekonomiye dayandığından servetlerini toprağa dayandırıyorlardı. Ve başta sadrazam olmak üzere paşalar da kendilerine hizmet karşılığı verilen topraklar devlete ait olduğu halde bunları 16. yüzyıldan itibaren vakfetmeye başlamışlardı. Müslümanlıkta vakıf bir müessesedir. Ama ikiye ayırmak gerek. Birincisi alın teriyle kazanılan bir paranın vakfedilmesidir. İkincisi devlet hazinesini soyarak elde edilen gelirin vakfedilmesidir. Devletin buna karşı getirdiği tek tedbir müsadere olmuştur. Gülhane Hattı Humayunu can güvenliği gibi mülk güvenliğini de sağlarken bu kaideyi, yani müsadereyi ortadan kaldırmıştır. III. Selim bunu ifade etmişti. Demek ki, Osmanlı toplumunda mülkiyet sallantıdadır. Müsadere vardır ama müsadere ancak devlet adamlarının alın teri ile kazanmadıkları, devlet hazinesinden çalıp çırptıkları mülke karşıdır. Gülhane Hatt-ı Hümayun'undan sonra Reşit Paşa dahil tüm büyük paşalar toprak sahibi olmuşlardır. Miras filan değildir bu, düpedüz toprağı aralarında pay etmişlerdir. Biz ağa denince köy ağasını anlıyoruz. O köy ağası saygı gösterilmesi gereken bir adamdır çünkü köyde yaşamayan devleti temsil eder. Köylüden farklı bir giyinişi falan da yoktur, onun perişan hayatını aynen yaşamaktadır. Köylünün bir yatağı yorganı onun on tane vardır, dokuzu misafir için. Cumhuriyet döneminde devrimciler toprak meselesini halletmek istiyorlardı. Neye dayanacaklardı? Kadastro mevcut muydu? Devletin elindeki toprağı devlet biliyor muydu? Bütün bunlar olmadan Atatürk birşey yapamazdı. Sayın Bozdağ izin versinler kendilerine itirazlarımı bildireyim. Ayrıca yapılan toprak kanunları da tatbik edilemezdi çünkü kanun tasarılarını müzakere edecek olanlar toprak sahipleriydi. Emin Sazak'tan bir toprak kanunu çıkmasını bekleyemezdik. İnönü'ye büyük saygım olmasına rağmen dikkat etmişimdir hükümetleri kurarken hep bir dengeye dikkat etmiştir. İktidara getirdiği kişilerin bir kısmının tutucu olmasına dikkat ederdi. Onları da memnun etmek için uğraşırdı. Meselâ sanayi bakanlığını bir devletçiye verecek yerde bir liberale verirdi. Bir noktayı daha belirtmek isterim ki, köy enstitülerinin de bu meseleyle yakından ilgisi vardır. Enstitülerden yetişecek olanların toprak sahibi olması düşünülmüş, köyün problemleri, toprak işleri ile falan uğraşmaları beklenmişti. Bir kamuoyu yetişecekti böylece. Yetişseydi toprak meselesini savunacak bir ortam doğardı. Oysa öyle olmadı birkaç idealist aydından ibaret kaldı. Onların bütün gayretleri de hükümeti ellerinde tutan büyük toprak sahiplerinin gücünü yenmeye yetmedi. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Avcı'yı rica edeceğim.

SABİT OSMAN AVCI: Sayın konuşmacıya, bütünüyle olmasa bile bir çok noktada katılıyorum. Katıldığım ve katılmadığım hususları belirtmek isterim. Konuşmacı Atatürk'ün 1936-36 Meclis açış konuşmalarında toprak reformuna ilişkin sözlerini, çiftçiyi topraklandırmanın gerektiği ve bu toprakların dağılmaması için gerekli tedbirlerin alınmasına ilişkin beyanlarını tam olarak takdim ettiler. Ancak Atatürk'ün konuşmasında bir pasaj daha vardır. Atatürk orada modern işletmeciliğe tâbi tutulan tarım işletmelerinin korunması gerektiğini belirtir. Atatürk'ün konuşması böyledir. Bugün de hamdolsun, tartışmalar ideolojik değil, gerçekçi bir üslupla sürmektedir. Gerek siyasi partiler gerekse kamuoyu iki esastan tartışmaktadırlar toprak reformunu. Birincisi, Türkiye'nin çok geniş arazi parçasına sahip olması ve farklı iklimler bulunması dolayısıyla dağıtılacak toprak ünitesinin bölgeye göre azami ve asgari miktarının ne olması gerektiği noktasındadır. Ben görevim icabı Almanya'da, Japonya'da, Formoza'da yapılmış olan toprak reformlarını inceleme fırsatı buldum. Bunlar daha çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra ele alınmış toprak reformu çalışmalarıdır. Ekolojik şartlar bir aileye verilecek üniteyi tayin eden başlıca faktördür. Türkiye'nin ekolojik şartları çok farklı olduğu gibi altyapı tesisleri de tümüyle tamamlanmamış olduğundan bugün tespit edilecek ünitelerde adaletsizlik yapmak tehlikesi vardır. Bugün kurak bir arazide bir aileyi geçindirebilecek toprak verirsiniz, yarın sulama getirdiğinizde üç aileyi geçindirebilecek toprak olur burası. Atatürk toprak reformu meselesinde çiftçiyi topraklandırmayı ve bu toprakların ilerde varis yoluyla parçalanmamasını esas alıyordu. Üçüncü paragrafta da düzenli tarım işletmelerine dokunulmamasını istiyordu. Kanımca, Türkiye'de toprak mülkiyeti düzeyinde değişiklik yapmak lazımdır. Bunun yanısıra toprak bütünleştirme çalışmaları yapılmalıdır. Tıpkı Almanya'daki gibi. Köy İşleri Bakanlığı görevinde iken Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde toprak bütünleştirme çalışmaları yaptım. Bir yönetmeliğe dayanarak yaptım bunu ve köylünün memnun kaldığını yerinde tespit ettim. Çünkü miras yüzünden toprak öyle parçalanmıştır ki, toprak sahiplerinin bu toprakla ailelerini geçindirmelerine imkân yoktur. Nasıl çok büyük toprak sahiplerinin topraklarında dağıtım yapmak gerekiyorsa küçük bölünmüş topraklarda da yerin ekolojik şartlarına göre toprak bütünleştirme çalışmaları gerekmektedir. Toprak reformuna genel olarak itiraz etmek mümkün değildir. Çünkü klasik iktisatta, bizim okuduğumuz kadariyle islahatın bir numaralı unsuru topraktır. Toprağı ithal etmek, büyültmek küçültmek mümkün olmayacağına göre toprak mülkiyetine karşılık apartman reformundan bahsetmek elbette gerçekçi değildir. Emperyalizme karşı olduğumuza ve kendimizin emperyalist olduğunu iddia etmeyeceğimize göre mesele birim topraktan yüksek verim şalabilmektir. Tartışma artık, ideolojik açıdan meseleye yaklaşan birkaç kişi haricinde bu noktada toplanmıştır. Kanımca 4753 sayılı kanun ba-

şarıya ulaşamamışsa bunun nedeni tarımsal reformla birlikte ele alınmayışında yarmaktadır. Sulamasını yapmazsanız, ucuz elektrik götürmezseniz, nakliyatı ucuza sağlamazsanız, her mevsimde tüketicinin önüne mahsulü getirmezseniz, pazarlamasını gerçekleştirmezseniz, en iyi cins tohumu çiftçiye sağlamazsanız, yeni teknolojiyi uygulamazsanız, kredi sağlamazsanız verdiğiniz topraktan geçinmeye mecbur olan çiftçiyi toprağı terketmeye ve sanayi sektörüne geçmeye mahkum edersiniz. Kanaatımız odur ki, Türkiye’de bu altyapı tesisleri yapılmalıdır. Türkiye’nin güneydoğusunda feodalite benzeri bir yapı ve feodalite kalıntıları vardır. Varolan bir gerçeğı inkar etmek gerçekçilikten ayrılmak olur. Ama onun dışında da öbek öbek, ada ada büyük arazi parçaları vardır. Bunu sadece güneydoğu Anadolu’da var kabul etmek de doğru değildir. Ama Türkiye’de büyük bir tarım reformu yapılmasındaki asıl güçlük toprağın üstündeki nüfusun ağırlıdır. 1962’de Birinci Beş Yıllık Plan’ı yaparken nüfusumuzun % 72’si kırsal alanda yaşıyordu. Ortaya konulan hedefe göre 15 yıllık bir dönem sonunda bu % 58’e düşürülecekti. Yani bu nüfusun % 14’ü başka sektörlerle kaydırılacaktır; hizmet sektörüne, sanayi sektörüne. O halde toprak reformu ya da daha geniş kapsamlı düşünenecek olursak tarım reformunu sınıai kalkınmamızla birlikte düşünmek zorundayız. Amerika’daki gibi % 4,5-5,5’a indiremezsek bile % 30’ların altına indirmediğimiz müddetçe toprağın üzerinde yaşayan vatandaşlara gelir adaleti sağlamak mümkün değildir. Bir hatıramı arz edeceğim: Bulgaristan komünist rejimle idare edilen ülkelerden biridir. En sert rejimlerden biridir bu. Birkaç defa Bulgaristan’a gittim. Bir seferinde o zamanki başbakan, şimdiki Devlet Konseyi Başkanı Jivkov’la Filibe’den Sofya’ya birlikte giderken otomobilde bana «toprak reformunu yapacak mısınız?» diye sordu. Birtakım hareketler var dedim. «Şunu, şunu, şunu birlikte yapmazsanız, ekonomik bir sonuç almayı da beklemeyin. Biz bunları yapmamıza rağmen hala beklenen sonucu almış değiliz» demişti. En sert komünist rejimlerden birini tatbik eden Bulgaristan Devlet Başkanı Jivkov’un sözleridir bunlar. Binaenaleyh tekrar ediyorum ki, Türkiye’nin sanayileşmesi hizmet sektöründe daha fazla vatandaşla iş sahası açılması ve reformun gerektirdiğı tüm altyapı hizmetlerinin sağlanması ile mümkündür. Ancak böylelikle millî gelirin dağılımı da daha adaletli bir şekile sokulacaktır. Bedel ödenmesi konusunda son anayasa değişikliğinde vergi için verilen beyanname esas alınmıştı ve yirmi yılda ödemenin tamamlanması kararlaştırılmıştı. Bildiğiniz gibi Anayasa Mahkemesi vergiyi esas alan beyannameyi kaldırdı, değer bedeli üzerinden istimliki gerekir diye bir karar getirdi. Karar henüz yayımlanmadı ama Anayasa Mahkemesi’nden çıktı. Bu konuda söyleyeceklerim bu kadar.

BAŞKAN: Buyurun sayın Doç. Dr. Mete Tunçay.

DOÇ. DR. METE TUNÇAY: Efendim, aynı hataya sayın İsmet Boz-

dağ da düşmüşlerdi. Bendeniz şu anda üniversitede bulunmak şerefine haiz değilim. Sabık doçent diyebilirsiniz.

BAŞKAN: Kimse doçentlik sıfatını alamaz sizden, buyurun Mete Bey.

DOÇ. DR. METE TUNÇAY: Teşekkür ederim. Hepimizin bildiği, oldukça eskimiş bir rapor var ki, sonuçlarının çoğuna ben de katılmam. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra bir Amerikalı heyetin **Thornburg Raporu** diye ünlü raporu. Girişinde, çok tartışılan bir cümle vardı. Bu cümle, sanırım, inkar edilemeyecek bir gerçeği yansıtıyor. Kabaca şöyleydi hatırladığım kadarıyla: «Bu ne biçim halk devrimidir ki, bir popüler devrimdir ki, 25 yıl geçtiği halde nüfusun 4/5'i hâlâ başlangıçtaki durumundan ileriye gidememiştir». Rapor bu acı yargıyı bizim yüzümüze çarptıktan sonra bir yerinde de özetle şöyle diyordu: «Türkiye'de varolan, sermayesinin çoğu devlet tarafından konan kötü yönetilen bir kapitalist sistemdir». Kanımca toprak reformu meselesi sosyalist kuramın ya da uygulamanın değerleriyle ilişkili değildir. Sosyalizmle doğrudan bir ilgisi yoktur. Bir takım sosyalist deneylerde toprak reformu yapılmışsa bunlar başka programlara taviz olarak yapılmıştır. Örneğin Sovyet devriminde uygulanan toprak reformunun amacı Bolşevik Partisi'nin programında yer alması yüzünden değil köylüyle ittifakın gerçekleştirilebilmesi içindir. Bildiğiniz gibi sonradan da Stalin'in uyguladığı kolektifleştirme ve Sovyet Devrimi'nin gerçekleştirilmesindeki birçok amacın nedeni bu reform olmuştur. Aslında bu konuyu daha fazla girmek istemiyorum. Vurgulamak istediğim toprak reformunun sosyalizmle değil kapitalizmle ilgili, **Thornburg Raporu**'ndan da anlaşılacağı üzere kapitalizme geçişle ilgili bir mesele olduğu.

Türkiye'de toprak reformu yapılamamıştır. Atatürk bu reformu gerçekleştirilememiştir. İsteddiği halde mi yapamamıştır? Bana da çok arzulamış gibi gözüküyor. Ama yapabilse idi, yapsa idi Türkiye'deki kapitalist gelişme herhalde daha çok sanayie dönük bir nitelik kazanaktı. Ve yapılmamış olması, yapılması istenmemiş olması kapitalist sistem çerçevesi içinde daha çok ileri batılı bir modelin örnek alındığını gösteriyor kanımca. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederim sayın Tuncay. Orta Doğu Teknik Üniversitesi doçentlerinden sayın İlhan Tekeli, buyurun lütfen.

DOÇ. DR. İLHAN TEKELİ: Efendim, ben de Mete Tuncay'ın durumundayım. Artık Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde değilim. Ankara Belediyesi'nin danışmanlarındayım.

BAŞKAN: Kusura bakmayın, tarihçi olduğumuz için hep gözümüz geçmişe kayıyor.

DOÇ. DR. İLHAN TEKELİ: Türkiye'deki bir oluşum üzerinde dur-

mak istiyorum biraz. Toprak reformu tartışılırken yasal metinlerden daha da önemli olan toplumdaki kapitalistleşme sürecinin kırsal yapıda nasıl bir değişiklik meydana getirdiği ve bu değişikliğe tepki olarak gerçekten güçlü bir akımın varolup olmadığıdır. Toplumda aydınlarımız arasında bir toprak reformu özlemini bulunduğunu hepimiz biliyoruz. Ama bugün kırsal kesimde gerçekten bir reform yolunda baskı getirecek oluşumlar var mıdır? Bu noktada küçük bir açıklamada bulunmak istiyorum. Son olarak yaptığımız araştırmalar gösteriyor ki, Türkiye'deki kapitalistleşme süreci 19 yüzyıldaki örneğin Rusya'daki kapitalistleşme sürecinden önemli bir farklılık gösteriyor. 19 yüzyıldaki Rusya'nın kapitalistleşme süreci modelinden hareket edilerek geliştirilen kuramlarda kredi ve başka mekanizmalar yoluyla toprak mülkiyetinin kutuplaşması söz konusu. Aslında Türkiye'de de özellikle 19. yüzyıl sonrasında kapitalistleşme sürecine bağlı olarak pazar için üretim yapan çiftlikler teşekkül etmeye başlıyor. Ancak 1945 sonrasında traktörün tarıma hızla girmesiyle Türkiye'de bu kutuplaşmaya dayanmayan bir kapitalistleşme sürecinin başladığı görülüyor. Bugün Orta Anadolu'da tarımsal işletme büyüklüklerini incelediğimizde, toprağın yaklaşık yüzde 40'ının —ki bu çok büyük bir orandır— küçük mülk sahiplerinin toprağı bir traktör sahibine kiraya vermesiyle işletildiğini görüyoruz. Yani mülkiyete bağlı olmayan, yeni teknolojinin gerektirdiği büyük işletme biçimi ortaya çıkıyor. Bu sosyolojik olarak çok önemli bir olgudur ve toprak reformu meselesinin üstünde yeniden düşünülmesini gerektirir.

Bu yöndeki bir başka ilginç örnek de son toprak reformu uygulamasının Urfa'daki çok güdük kalmış denemesinden. Toprağın devlet tarafından alındıktan sonra dağıtılmayan kesimi ürünü köylülere dağıtılmak üzere devlet yönetiminde işletiliyor. Yıl sonunda elde edilen yüksek verim karşısında köylüler toprak dağıtılacağı yerde bu uygulamanın sürdürülmesinin daha olumlu olacağı kanısını paylaşıyorlar. Bu çok ilginç bir oluşumu yansıtmaktadır. Toprak dağıtımı küçük girişimci sayısını arttırmaktan öteye gitmeyecekse bunun olumsuz yönleri ortadadır. Ama kooperatifler kurulması ve köylünün bu kooperatiflerde pay sahibi olması tamamen değişik bir olaydır. Bunun olumlu sonuçları kadar Türkiye'de tarımın kapitalistleşme sürecinin böyle bir uygulamaya hazır olduğunu gösteren örnekler vardır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Teşekkür ederim sayın Tekeli. Şimdi kürsü arkadaşım Fehim Üçışık konuşacaklar. Buyurun.

FEHİM ÜÇİŞİK: Gayet kısa bir soru sormak istiyorum. Benden önceki konuşmacıların açıklamaları bu soruyu özellikle sorma ihtiyacını doğurdu. Toprak reformuna çeşitli açılardan yaklaşıldı. Toprağın üzerindeki ağırlık dendi; herkesi toprak sahibi kılmak dendi; toprağın birleştirilmesi zaruretinden söz edildi. Ben bu farklı yönlerin bir arada mütalaa edilmesi gerektiğine kuvvetle inanıyorum. Şöyle ki, örneğin Batı

te'un tefekküründen fıskırmıştır. Comte'un farklı nedenlerle yandaşı olduğu bu düşünce Atatürk'ün batı düşüncesine yatkınlığı dolayısıyla bize de aktarılmıştır. Meselenin Marksist açıdan incelenmesinde yaar yok mudur? Elbette vardır. Ve zaten madde ile inanç arasındaki münasebetlere bu açıdan yaklaşarak meseleye katkılarda bulunan konuşmacıya teşekkür etmek gerek. Son derece bilimsel bir konuşmaydı bu ancak la iklik fikrinin Türkiye'ye gelişi ve Türkiye'deki uygulama biçimi konularında bana zayıf göründü. Doktriner mezhep teşekkülleri İstiklâl Mücadelesinin hemen sonrasında söndürülmüştür. Bu söndürme hangi fikre dayanmaktadır? Bu noktayı aydınlatırlarsa memnun olurum.

BAŞKAN: İsmet Bozdağ'a teşekkürler. Sayın Faruk Güventürk, buyurun.

FARUK GÜVENTÜRK: Sayın Prof. Mardin'e teşekkürlerimi sunarım. Ben ilmi konuların dışına çıkarak uygulamaya ilişkin bir kaç noktayı arz edeceğim. Atatürk'ün batılılaşmayı ana gaye edindiğini biliyoruz. Daha önce sayın Tuncay tarafından da belirtildi ki Atatürk Kurtuluş Savaşını dini kurumlarla ittifak içinde sürdürmüştür. Türkiye'yi kurtarmayı amaçlayan bir kişinin her vasıtaya başvurması normaldir. İkinci olarak Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği mühim bir nokta vardır. Kendi deyimıyla «Millî bir sır gibi sakladığı» gayelerinden biri de Türkiye'yi içinde bulunduğu gerilikten alıp batı aleminin müsbet ilmine doğru götürmektir. Bu yoldaki en büyük engel dini kendi çıkarlarına göre değiştirerek yozlaştıran taassupdur. Bunun yıkılması gerekmektedir. Laiklik prensibini bu nedenle benimsemiştir. Atatürk'ün laiklikle yaptığı bir dinsizliği getirmeyi değil aksine dini dinsizlerden islâmı yobazdan kurtarmayı amaçlamıştır. Onun şanssızlığı Lenin'in açtığı yolu Stalin ve sonrakilerin takip etmeleri gibi kendisinden sonra gelenlerin aynı inanç, aynı güven ve aynı güçle laiklik prensibini götürmemiş olmalarındadır. Sonuç olarak şunu belirtmek isterim ki, laiklik prensibi Türkiye'nin medenî alemde yerini bulabilmesi, muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkabilmesi için alınmış en önemli tedbirlerden biridir. Bağımsız Türkiye diyoruz. Eğer gerçekten Türkiye'mizin bağımsızlığını ebediyete kadar götürmek istiyorsak önce Türkiye'nin üzerinden şu yobazın pençesini çekmemiz lâzımdır. Saygılar sunarım..

BAŞKAN: Sayın Güventürk'ten sonra sıra sayın Karpat'ta.

PROF. DR. KEMAL KARPAT Benim temas etmek istediğim iki nokta var. Kanımca din ve laiklik meselesi bugün Türkiye'nin en önemli meselelerinden biridir. Objektif kriterler içinde yeniden ele alınarak aydınlığa kavuşturulması elzemdir. Din ve laiklik, Türkiye'nin sosyal, kültürel ve siyasi tarihi bakımından birbirinden ayrılmadığı için ben de meseleyi bu şekilde ele almak istiyorum. Dini dört şekilde değerlendir-

Anadolu'da bir zeytinlik sahibi zeytinini toplatmanın karşılığında mahsulün yarısını ücret olarak verse bile toplayıcı bulamıyor. Bunun nedenleri var. Tütün daha fazla para ediyor. Tütünde ırgat olarak çalışmanın getirdiği ücret zeytinde çalışmanın getireceği ücretten fazla. İşte, asgari ücretin veya alternatif işlerdeki ücretin dahi önemi var, büyük önemi olabiliyor. Asıl sormak istediğim vergi hukuku ile toprak reformunun ilgisi. Acaba alım satım vergisi ve topraktan elde edilen ürünün vergilendirilmesiyle toprak mülkiyetinin büyümesinin önüne geçilemez miydi? Yanlış bir vergi uygulamasının bu konuda etkisi olmuş mudur? Aşarla bir bağlantı kurmak mümkün müdür? Sayın hocamdan vergi hukuku yönünden varılmak istenen amacı kolaylaştırıcı çözümler elde edilip edilemeyeceği konusunda bilgi rica edeceğim. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederim sayın kürsü arkadaşım Fehim Üçışık. Şimdi sayın tebliğ sahibi soruları cevaplandıracağız.

PROF. DR. ÜMİT DOĞANAY: Sayın konuşmacılara ayrı ayrı teşekkür ederim. Büyük katkıları oldu. Yalnız bir nokta dikkatimi çekti. Sorun 1977'ye kadar getirildi. Oysa konu 1938 yılı ile sınırlı idi. Meseleyi bu kadar geniş bir süre içinde ele almak ve sorulara bu açıdan cevap vermek zaman bakımından olanaksız. Bu nedenle ben, 1923-38 dönemine ilişkin sorulara değinmekle yetineceğim. Konuşmalarda toprak reformu gerekli mi? Ne yararı var? Toprak dağıtılsa ne olur? soruları öne çıktı. Tabii ki toprak reformundan toprak dağıtımını anlarsak bundan bir sonuç elde edemeyiz. 1936'dan sonraki toprak reformu düşüncesinde sadece toprağın dağıtımının, topraksız köylüleri toprak sahibi kılmanın amaçlanmadığı bunun yanısıra tarımsal geliri arttırmak, tarımı teşkilatlandırmak ve organize etmek gibi amaçların güdüldüğü açık. Bir taraftan köyleri birleştirmek öte yandan devlet çiftliklerinin kurulması yolundaki öneriler gösteriyor ki 1936-38 dönemindeki toprak reformu oldukça radikal temellere dayanmaktadır. Toprak reformunun sosyalizmle olmadığı, daha ziyade kapitalizmin bir sorunu olduğu konusunda sayın Tuncay'a bütünüyle katılıyorum. Bu açıdan bakıldığında, seçilen kalkınma modeli daha 1923'te belli olduğuna göre toprak reformunun sınırları da belli olacaktır. Ancak 1933-34'teki devrimci kadronun düşündüğü toprak reformu bu ekonomik modele biraz ters düşüyor, onu zorluyor. Sürtüşmeler buradan kaynaklanıyor olsa gerek. Buradan bir noktaya işaret etmek istiyorum. 12 Mart'tan sonra 1. Erim hükümetindeki deneyleri gördükten sonra sayın Tunaya hocama geldim ve dedim ki: «şimdi anladımki, bu reform kabine götürür, kişileri götürür meclisler götürür». Çünkü orada görmüştüm ki, güçlü bürokrat hükümete rağmen öylesine bir tepki vardı ki ne denli reformcu olursanız olun bunu başarmanız olanaklı değildi. Nitekim hükümet istifa zorunda kaldı. 1945'teki olayı da, 38'dekini de aynı açıdan görmek gerek. Gelelim sayın Tunaya hocamın işa-

ret ettiği Doğu Anadolu'daki büyük arazi sahipleriyle ittifakın 1923'ten sonra da sürdürülmesi sorusuna. Doğrudur bu. Gerçekçi bir insandır Atatürk ve bu söylediklerimiz onun yaptıklarının önemini küçültmez. Şöyle koyalım: Millî Mücadele'yi Atatürk değil de Enver Paşa yapmış olsaydı, bu sonuç elde edilir miydi? Ben sanmıyorum. 1918'deki koşulları düşünün. Kimsenin askere gitmek istemediği, halk ve ulus kavramının bulunmadığı, İttihatçılardan birçok kişinin nefret ettiği bir ortamda bu mücadeleyi başarıya ulaştırmak ancak çok akıllıca bir birleştirme siyaseti sayesinde olabilirdi. Bunu da Atatürk başarmıştır. Erzurum Kongresi bunun en somut örneğidir. Ve bu nokta akıldan çıkartılmamalıdır.

İsmet Paşa'nın 1945'teki toprak reformu zorlaması aslında bürokrasinin bir baskısıdır. Atatürk'ün de aynı şekilde bir reform yapma isteğinde olduğu kanısındayım ben. Ve İsmet Paşa yapabileceği ile yapamayacağını gayet iyi ayırabildiği için nerede duracağını bilmiştir. Sayın İrmak'ın belirttikleri gibi «sorun köylünün fakirliğini gidermek» olmuştur. Ama bu ulufeler dağıtarcasına, sadaka verircesine bazı küçük yardımlar yapmayla sınırlı kalmıştır. Senelerce fakir insanların ağzına birer parmak bal çalmakla yetinilmiştir. Artık bu konu bayatlamıştır. Başka yöntemlere gitmenin zamanı gelmiştir. Vaktinizi alıyorum ama bir anımı aktarmak isterim. Biz (1971) reform komisyonunda çalışırken bir mektup almıştık. Kars'tan. 28 imzalı bir mektuptu bu. Şöyle diyordu: «Sayın Başkan, duyduk ki toprak reformu yapacaktımsınız. Toprak dağıtacakmışsınız. Ciddi iseniz başımızın üstünde yeriniz var. Yok ama bunları yazıp çizip bizi ayaklandırıp sonradan vazgeçip bizi ağanın tahakkümüne bırakacaksanız Allahaşkına vazgeçin bu işten.» Bu mektuptaki ifadenin tarihsel bir belge olduğu kanısındayım.

Sayın Avcı Türkiye'yi Almanya ile, Amerika ile karşılaştırdılar. Amerika'daki büyük çiftliklerin rantabl oluşundan söz ettiler. Doğru. Ama Türkiye ile bu ülkelerin gelişme düzeyleri ve dolayısıyla gerçekleri son derece farklı. Zaten bu sistem içinde kalkınmayı tercih etmeye devam ettiğimiz takdirde kaldığımız zaman toprak reformu sorunu kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır. Belki o zaman toprakları birleştirme, mülkiyeti büyütme yoluna gitmek gerekecektir. Ama bugün...

Acı bir gerçektir ki, devlet kendi topraklarına sahip çıkamamaktadır. Devlet kesesinden bol krediler vererek tüccarı zengin eden bir sistemde kendi topraklarını almamak suretiyle başka bir zenginleştirme politikası daha uygulanmaktadır. İnönü'nün ölümünden önce Abdi İpekçi ile yaptığı bir konuşma var. İpekçi «Toprak reformu o günlerde şimdi olacağından daha kolay gerçekleştirilemez miydi?» diye soruyor. Oysa İnönü kimlerle birlikte olduklarının, güçlerinin ne olduğunun bilincinde. Ben, bütün bu tabloyu çizerken suçlayıcı veya küçültücü bir amaç taşımadım. Bu insanlar son derece akıllıca bir mücadeleyi yürüten, bölük pörçük grupları birleştiren kişiler. Ekonomisi sıfır olan bir ülke de devrimin başka boyutlara ulaşacağını düşünmek safdillik olur. Rus-

ya o tarihlerde devrimini yaptıysa bunu büyük bir sanayi gücü olması ve işçi ve köylüsünün örgütlenmiş olmasına borçludur. Biz de ise hala yok bu örgütlülük. Dikkatinizi çekerim, Anayasa Mahkemesi reformu iptal etmiştir. Doğru dürüst bir ses bile çıkmamıştır köylüden. Kanımca 1923-38 arasında toprak reformunun ihmal edilmesi bir hata değildir. Koşullar bunu gerektiriyordu. Teşekkür ederim...

BAŞKAN : Sayın Ümit Doğanay'a çok teşekkür ederiz.

Laiklik İdeali ve Gerçekler

Prof. Dr. Şerif MARDİN

Atatürk Döneminin ekonomik ve toplumsal sorunlarını incelemenin bir yönü bu konuda gerekli tarihi bilgileri toplamaktır. Bu konferansta söz konusu bilgileri ortaya çıkarmanın ne kadar önem taşıdığını bir daha gördük. Ancak, tarihsel bilgi birikimi Atatürk devrimlerine yaklaşmanın tek yolu değildir. Bir diğer yaklaşım bize sunulan bilgilerin ne gibi bir tablo çizdiğini anlamaktır. Bu noktada, bilgi birikiminin en değerli yönü, Atatürk devrimlerinin **anlamını** belirtmedeki katkısıdır. Ancak belirli bir tarihî olay birikiminin **anlamı** o birikimin içinden çıkartılamaz; **anlam** birikiminin bir görüş açısı içinden **değerlendirilmesinden** ortaya çıkar. Buradaki konuşmalardan da anlaşıldığı üzere, belli bir olayı ortaya çıkarmak o olay konusunda birkaç değerlendirmenin belirlenmesine engel olmuyor. Bunların hepsi

birden «doğru» olabilir. «Doğru»lukları ise değerlendiren kimsenin «görüş» açısına bağlıdır. Bundan da devrimlerimizi değerlendirirken değişik görüş açılarının bize bu devrimleri anlamaya yarayacak değişik ışıklar sağlayacağını çıkarabiliriz. Tebliğimin tarihi bir boyutu olduğunu söyleyemem. Çalışmam bir tarihi bilgi birikimi elde etmek için sarfedilmiş bir çabanın ürünü değildir. Amacım, bildiğimiz bazı gerçekleri belli bir «görüş açısı»nın süzgecinden geçirerek devrimizde dinsel davranışlarıyla ilgili bazı gerçeklere bir anlam kazandırmaktır. Ele alacağım olay -ya da olaylar dizisi- «laiklik» politikası ve bu politikanın karşısında devamlı olarak görülmüş olan dirençtir. Bu direncin sebebi araştırıldığında çok zaman verilen izah «gericilik», «cehalet», «hurafe» gibi kavramlara dayanmaktadır.

Oysa bu kavramlar sosyal bilimlerin kavramları değildir, olsa olsa edebi ve hissi kavramlardır. Diğer yönden, uzun bir süre devam eden bir direnç «sosyolojik bir olay»dır, sosyolojik bir olay ise edebiyatın terminolojisi ile incelenemez: Sosyolojik bir olay sosyolojinin analitik araçlarıyla incelenir. Bilhassa son zamanlarda İslam topluluklarının toplumsal yapısı konusunda yapılan çalışmalar bu türden dinsel eylemlerin pek de sanıldığı kadar basit olmadığını gösteriyor (1).

Aslında, «hurafe» gibi bir «üst yapı» unsurunun sosyal eylemi şekillendirmekte kendi başına etkin olabileceği bir toplum bilimcisi için pek inandırıcı değildir. Bunun yanında biraz daha anlamlı bir yaklaşım olarak kabul edebileceğimiz «İslâmın özellikle kişinin her eylemini biçimlendirici olması» fikri de konuyu tam çözmüyor. Burada sorulacak soru din «bildiğimiz toplum mekanizmalarından hangisi yoluyla ya da hangi yapı unsurlarına dayanarak bu kadar etkin oluyor?» sorusudur. Bu tebliğim böyle bir soruya getirilmek istenen bir cevaptır.

Topluluğumuzda, şimdiye kadar, laikliğin ve ona karşı direncin salt siyasal bir konu ve diğer taraftan salt «üstyapısal» bir sorun olarak değerlendirilmiş olmasının bir tesadüf eseri olduğuna da inan-

(1) Bu çalışmalar için Bkz. G. Balandier, «Messiamismes et Nationalismes en Afrique Noire» *Chaiers Internationaux de Sociologie* XIV (1953), E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica* (Oxford, 1964), V. Monteil, «Une Confrérie Musulmane: les Mourides du Senegal», *Archives de Sociologie des Religions* No. 14 (1962) p. 117-102; CC. Stewart ve E. K. Stewart, *Islam and Social Order in Mauretania* (Oxford, 1973); Lucy C. Behrman, *Muslim Brotherhoods and Politics in Senegal* (Harvard, 1970); *Saints of the Atlas* (London, 1969); *Kelantan: Religion, Society and Politics in a Malay State* (Ed. William R. Roff, Oxford, 1974).

mıyorum. Bu değerlendirmede bizzat tarihi mirasımızın tesirini görüyorum. Devletle fert arasında şekillenmiş bir «üçüncü kesit'in bulunmadığı topluluklarda, dini, ya bir devlet sorunu ya da bir kişi inancı (ve imal ettiği «hurafeler») sorunu olarak değerlendirmek doğaldır.

Bu yaklaşımda görülen iki aşamalı «analiz» türü Türk marksizminin de bir özelliğidir. Türk marksizmi, genellikle, iktisadî, çerçeveden çıkarak toplumun örgütlenme katına değinmeden toplumsal eylem için sonuç çıkarmaya çalışan bir Marksizm türü olarak ortaya çıkmıştır. Oysa Marx'ın asıl analitik çerçevesinin üç «kat»tan oluştuğu görüşü kendi düşünce kalıbına daha yakın, sanıyorum. Marx'ın bu düşüncesi, aynı zamanda, modern toplum bilimlerinin kullandığı yaklaşıma da bir hayli yakın. Bu tebliğimde «Türkiye'de hurafelerin» kalıcılığını bu üç katlı toplum yapısı modeli açısından değerlendirmeye çalışacağım.

Marx'da bu toplum yapısı katlarının aşağıdaki örüntüye indirgenebileceğini söylemem mümkündür sanırım:

1. Bir iktisadi üretim biçimi
2. Bir toplumsal örgütlenmenin biçimi
3. Bir düşünce biçimi (ideoloji vb.)

Her sosyal olayı bu üç katlı yapı açısından değerlendirmek mümkün. Örneğin, Fransız burjuvazisini ele alırsak bu toplum olayının üç katını şöyle sıralayabiliriz:

1. Bazı iktisadi gelişmeler, «Orta kapitalizm»in iktisadi yapısı.
2. Bazı örgütsel araçlar, Örneğin Fransanın «parlements»ları ve burjuvaziye bir bütünlük veren hukuki ayrıcalıkları.
3. Burjuva ideolojisi.

Marx'ı iyi anlayabiliyorsam, Marx, bu toplum katlarının bazı toplum olaylarını incelemekte, bazen, özel bir ağırlık taşıyabileceklerini söylüyor. Örneğin, «serflik» olayını anlamak için bu katlardan birincisi çok önemli; «serflik» olayının dinamiği üretim güçleri katında şekilleniyor. Fakat «Din» olayı iktisadî yapı ile bu kadar yakından bağlı bir olay değil, Din olayı en iyi şekilde 2'inci ve 3'üncü kademelerde incelemekle anlaşılabilir. Dini anlamak için onun örgütsel ve kişisel işlerini anlamak gerekli. Marx'ın toplum olaylarının bazılarında üst yapı unsurlarının bir tür otonomi ile çalıştıklarını söylemesini böyle anlamak gerekir, kanımca.

Örneğin, Batı Avrupada dini gelişmeleri anlamak istiyorsak, dini «gerçek» gerçekleri maskeleyen bir sistemin unsuru olarak görmemiz gerekli, bu da kilisenin bir örgüt olarak üstüne aldığı bir iş olarak ortaya çıkıyor.

Bu üç katlı analiz Batıda dini anlamamıza yarayan en anlamlı

yaklaşımına evveliyetle İslam ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu için geçerlidir. Zira Osmanlı İmparatorluğu toplumsal yapıları açısından birbirinden kopuk birimlerden oluşuyor. Marx'a göre, «Asya tipi» sistemlerin çalıştığı yerlerde din bu kopukluğu telafi edecek bir birleştirici, siyasal amaçlı bir «merkezi simge sistemi»dir. Her şeyden önce, burada, Marx'ın bu görüşünün «hurafe» görüşünden ne kadar daha derin olduğunu kaydetmek gerekir. Buna iki öge daha ilâve edebiliriz. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar Marx'ın genel çizgileriyle çizdiği «Asya tipi» topluluğundan daha pekişmiş bir yapıya sahip idiye de Durkheim'in anlamında «segmenté» bir topluluk karakterlerini gösterdiği de doğrudur. İkincisi, bu durumda, tarikatlar, insanlararası ve gruplararası ilişkileri kurmakta çok önemli bir rol oynamışlardır.

Ülkemizde dinin Osmanlı İmparatorluğundaki yerini inceleyen aydınlar, çoğunlukla din konusundaki çalışmalarında, dinin siyasal işlevi ve siyasî sistemle iç içe geçmiş olduğunu bir temel öge olarak kabul ediyorlar. Ancak, çıkardıkları sonuç din-siyaset ilişkilerinin bile bir tek eksenine değiniyor: dinin siyasal eylemlerdeki rolüne dayanıyor. Örneğin, şeriatın devletin temel yasası olması konusu birçok değerlendirmenin başlangıç noktası oluyor. Halbuki din-siyaset ilişkisinin bile başka eksenleri de var. Şeriat devletin her eylemine girmişse, devlet de, şeriatı bazen şeriatın gereklerine ters gelen-siyasî amaçları için kullanmayı bilmiştir. Şeriatçı hocaların devlete artık güç katmadıkları anlaşıldığı zaman devlet onları bir kenara itebilmiştir. Diğer taraftan, dinin siyasî merkezlerde bir «bayrak» - «merkezi simge sistemi» olarak çalıştığını bilen II'inci Abdülhamit onu, antiemperyalist bir amaçla, bir araç olarak kullanmıştır. Laiklik ilkesini ortaya çıkaran Kemalistler, dinin insanları bir amaç etrafında toplayıcı işlevini bildiklerinden, İslamcılık ideolojisinin yerine bir milliyetçilik ideolojisinin de getirilmesi gerektiğini biliyorlardı ve bu konuda büyük çabalar sarfetmişlerdi.

Cumhuriyetin kurucuları, bunun yanında, yeni bir iktisadi yapının da kurulmasına önem vermişlerdir, fakat, sanırım, dinin örgütsel - grupsal yönlerini çok iyi değerlendirmemişlerdir. Gerçi, Cumhuriyetin fikri temellerini kuranlar arasında Avrupa topluluklarının «iradî birlikler», dernek tipi yapılar üzerinde kurulu olduğunu tekrar edenler vardır. Fakat toplum içinde, kişi eylemine kurulan yeni «iradî birlikler»in içinden değil, devlet kuruluşlarının içinden yön verilmeye çalışılmıştır. Bunda da belki bir zorunluk vardır. Cumhuriyette intikal eden en etkili araç devletti. Fakat, bu izah toplumu yeniden kurma planlarının Cumhuriyet devrinde çok özel, devlete dayalı bir şekil aldığı sonucunu ortadan kaldıramaz. Halbuki, yeni sosyal de-

ğerlerin tutturulması yalnız millî planda yapılmasına kesinlikle imkân olmayan bir işlemdir. «Değer», «norm» bir grup olayıdır ve grup dediğim zaman, millî birimden çok daha küçük bir gruptan söz ediyorum. İşte, ülkemizde dinin asıl gözden kaçırılan toplumsal işlevi kişi ile grup arasındaki bu hatta toplanmaktadır. Bu olayı da anlamak için, Marx ve Durkheim'a Freud ve Mead gibi, kişinin toplumdaki yeri konusundaki kuramlarıyla sivrilmiş düşünürleri katmak gerekir. Mead'ın attığı temeller üzerine inşa edilen bilgiler, bize, insanın dengeye kavuşabilmek için bir «miyar», bir «işaret» taşı aradığını, ve bunu çevresinde, içinde gömülü bulunduğu grupta bulunduğunu anlatır. Kişinin şekillenmesi, topluma tümüyle uyumu toplumun bu katında oluşan bir süreçtir. Osmanlı İmparatorluğunda dinin en önemli fonksiyonlarından biri bu «kişi dengesini» sağlayıcı, kişiyi toplum sorunlarına uydurucu işlevi olmuştur. «Hatim indirme»nin ve başka bir katta tarikatların en önemli fonksiyonu bu yönde olmuştur. Hoca ve hacıların, tekke ve zaviyelerin ortadan kalkmasıyla iki şeyden biri beklenebilirdi: ya bu işlev de ortadan kalkacak, tümüyle «Cumhuriyet Çocukları» yetişecekti, ya da eski dizge yeraltında devam edecekti. Birincisinin olmasına, daha önce de belirttiğim sebeplerden - olanak yoktu. Bugün, ikinci gelişmenin ürünleriyle karşılaşmıyoruz.

Millî görüşümüz Cumhuriyetçidir, fakat, küçük bir aydınlar kesitinin dışında, insanlar üzerinde tutturulmuş değerler geleneksel değerlerdir, çevrelerinde edindikleri değerlerdir. Bunların bir kısmı İslamîdir, bir kısmı «hurafe»dir, bir kısmı kırsaldır (kan davası gibi). Herhalde, laikliği Türkiye'ye getiren kişilerin hayallerinde, 1977 Türkiye'sinin insanı, bugün toplumumuzda kişinin kafasında taşıdığı değerlere benzeyen değerler taşımıyordu. Kısaca, din, Türkiye'de büyük bir direnç göstermişse, kişilerin değerlerinin bir kısmını oluşturmakta oynadığı rolden dolayıdır, insanların bir toplum unsuru olarak yaşamalarını mümkün kılan bir işlev gördüğü içindir. Cumhuriyet yıllarında dinin bu rolü doldurmasına kimse ciddî bir rakip olarak karşı çıkmamıştır. Bu anlatım bana «hurafe» anlatımına oranla daha anlamlı geliyor.

TARTIŞMA: 11

Oturum Başkanı :

Prof. Dr. Yılmaz ALTUĞ

BAŞKAN (PROF. DR. YILMAZ ALTUĞ): Prof. Şerif Mardin'e getirmiş oldukları son derece orijinal yorumdan ötürü teşekkür ederim. Söz almak isteyenler buyursunlar lütfen. Sayın Mete Tunçay...

DOÇ. DR. METE TUNÇAY: Sayın Mardin'e ilginç konuşmasından ötürü kendi payıma teşekkür ederim. Yalnız sanıyorum sayın Mardin kendini bize, sola karşı iyi koruduysa da sağa karşı savunmasız bıraktı. Olası yanlış anlaşılmalardan ötürü o yüzden eleştiriler yiyebilir. Ben özellikle konuşmanın son cümleleri üzerinde durmak istiyorum. Atatürk ve çevresinin dinin örgütsel işlevini bir sivil toplum gelenekleri olmadığı için göremediklerini daha çok ekonomik ve siyasal işlevlerini kavradıklarını belirttiler. Dinin bir siyasal kurum olarak önemini Atatürk'ün çok iyi kavradığını ve kullandığını hepimiz biliyoruz. Bu bir rastlantı olmasa gerek. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin iki başkanvekili Anadolu'da yukarı ve aşağı sınıflar arasında yayılmış iki büyük tarikatın temsilcileridir. Daha önceki tartışmalarda toprak reformunun neden yapılamamış olduğu üzerinde durulduğunda ünlü ittifaktan söz edilmişti. Bu ittifakın tarafları arasında yalnız büyük toprak sahipleri değil, büyük din ve tarikat temsilcileri de vardır. 1919 yazında Mustafa Kemal'in Alevi liderlerine hilafeti kaldıracağını söz vermiş olması da düşünülürse ortaya şu sonuç çıkar: I. Millet Meclisi döneminde İslâm'la oynama Osmanlı İmparatorluğu'nun meclislerine oranla, söz yerindeyse bir gerilik gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nun meclisleri hem çok uluslu hem de çok dinli meclislerdi. Birinci Büyük Millet Meclisi döneminde Atatürk ve arkadaşları dinin siyasal kurum olarak öneminden Abdülhamit döneminde bile eşi görülmemiş ölçüde yararlanmışlardır. Bütün bunlarla vurgulamak istediğim şu: laiklikle Türkiye'de girilen dönemde mesele yalnızca Şerif Mardin'in ortaya koyduğu gibi dinin toplumsal organizasyon olarak işlevinin kavranamamasından ötürü yapılan yanlışlarla sınırlı değildir. Laiklikle değişen çok az şey olmuştur. Özellikle zihniyet bakımından çok az şey değiştirmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının pozitivizmi, bizim 1970'lerde dinde en olumsuz noktalardan biri olarak gördüğümüz dogmatizm açısından hiç de Osmanlı din adamlarının tutumundan geri kalmaz. Hatta bu tutumu sertleştirerek sürdürdüğü bile söylenebilir. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Mete Tuncay'a katkılarından ötürü teşekkürler. Buyurun sayın Çağlar Keyder.

ÇAĞLAR KEYDER: Sayın Mardin, resmî ideolojinin bir parçası olarak nitelendirebileceğimiz tarih kitaplarında bulunan laiklik yorumunu kırmak açısından son derece önemli bir tebliğ verdi. Kendilerine teşekkür ederim. İki küçük noktaya değinmek istiyorum. Birincisi, Osmanlı devletinde dinin rolü ile ilgili. Sayın Mardin'in getirdiği modelde Osmanlı devleti dinin «yapıştırıcı» rolü ile ayakta duran aksi takdirde «bölük» (segment) bir devletmiş gibi gözüktü. Buna karşı çıkmak istiyorum çünkü salt dinin «yapıştırdığı» bir yapının bu kadar uzunca bir süre ayakta durabilmesi bana olanaksız gibi geliyor. Ayrıca bu model (segmentasyon medeli) belirli bir takım varsayımlardan çıkıyor ki, kanımca bunlar doğu despotizmi varsayımları. Önemle vurgulamak istediğim, Osmanlı devletinde devletin ekonomik ve siyasal rolünde bu 'yapıştırıcılığın' büyük bir başarıyla sürdürüldüğü ve görünürde bir 'bölük' lüğün varlığından söz edilebilirse de ekonomik ve siyasal bakımdan gelişmiş bir iş bölümünün varolduğudur. İkinci nokta ise daha metodolojik: Sayın Mardin'in tebliğinden edindiğim izlenim senkronik bir yapının dinamize edilişi. Yani çeşitli işlevleri yürüten çeşitli düzeyler var: ideolojik kurumlar, ekonomik baz.. Bunlar sanki her zaman belirli bir blok ve zamansallık içinde ilerliyorlarmış gibi konuyor. Kanımca bunların zamanlamaları çok farklılıklar gösterebiliyor. Örneğin kurumların güçlülüğü ekonomik bazın değişmesine oranla çok daha uzun zamanlı olabiliyor. Buna karşılık kişilerin ve ekonomik bazala ilişkilerini belirleyen imgelerin değişmesi daha da uzun süre alabiliyor. Herhangi bir şekilde bir ideolojinin değişmesiyle ilgili sorunlara eğilirken önce bu çeşit düzeylerdeki farklı zamansallıkları araştırmak gerekir. Bu noktada Türkiye'de şöyle bir durum göze çarpıyor: kapitalizme geçiş sürecinde, daha doğrusu kapitalist dünya ile bütünleşme sürecinde çeşitli düzeylerin kapitalizmle eklemlenme hızları farklı oluyor. Bu farklılık dolayısıyla bir takım ideolojik sorunlar ortaya çıkıyor. Bu açıdan her ne kadar İslâm'ın özgünlüğünü araştırmak gerekirse de genel olarak az gelişmiş ülkelerde yani sonradan kapitalizmle temas etmiş ülkelerde gerek kurumların ve ekonomik bazın, gerekse kişilerin bunlarla ilişki kurmasını sağlayan simgelerin yani sembolik yapının değişmesini bu zamansallıklar içinde incelemek yararlı olur kanısındayım. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Ben de sayın Keyder'e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Buyurun sayın İsmet Bozdağ.

İSMET BOZDAĞ: Kitaplarını zevkle okuduğum sayın konuşmacıya vermiş olduğu tebliğden ötürü teşekkür ederek sözüme başlıyorum. Ayrıca yargılarına da katıldığımı belirtmek isterim. Yalnız şuna işaret etmek isterim, laiklik fikri elbette batı kapitalizminin içinde yaşayıp Com-

dirmeğe mümkündür. Birincisi, sanırım Şerif Mardin'in de görüşüne uygun olarak, bir inanç sistemi olarak ele alınabilir. Bu durumda Allaha olan inanç ya da inançsızlık yaklaşım şeklini belirleyecektir. İkinci bir ele alınış şekli dinin bir sosyal teşkilatlanma kaynağı olarak görülmesidir. Üçüncü ele alınış şekli ise —ki beni asıl ilgilendiren budur— dini ileriye yönelik bir amaç tayin etme metodu olarak görmektir. Sanırım Cumhuriyet tarihimizde en önemli meselelerden bir tanesi sosyal-ekonomik-kültürel dinamizmi yaratabilmektir. Bu dinamizmin meydana gelmemesinin ana nedeni olarak din gösterilmiştir. Buna karşı silah olarak da pozitivizm çıkarılmıştır. Bu düşünce son derece basit ve kısır bir düşüncedir. Eğer pozitivizm bir düşünce olarak uygulanırsa yeni bir dinamizm getirecektir görüşü laikliğin temellerinden birini oluşturmuştur. Nihayet dini ve laikliği bir de dördüncü şekilde ele almak mümkündür ki, bu da bir güç grubunun ideolojisi olarak görmektir. Sanırım Türkiye'de meselenin en önemli noktası laikliğin bir güç grubunun ideolojisi haline gelmesidir. Eğer Cumhuriyet'in ilk 20-30 senesinde meydana gelen kültürel - politik felsefi akımlar incelenirse bunların hepsinin aşağı yukarı bir kuvvet grubunun kuvvetini meşru göstermek için kullandığı görülür. Bir tarafta Cumhuriyet ideolojisinin bir çok amacının yok edilmesine karşılık laiklik gittikçe kuvvet kazanır ve sonunda belli bir grubun kuvvetini destekleyecek ideoloji şekline girmiş olur. Yalnız şunu da akıldan çıkarmamak gerekir ki, mesele şimdi özetlediğim kadar basit değildir. Cumhuriyet devrinde millî esaslara göre bir millî devlet, millî kültür yaratma meselesi vardı. Bunun hangi esaslara göre yaratılacağı sorununda çelişkiler çıkmıştır. Çünkü bir taraftan tamamıyla pozitivist esaslara dayanan bir devlet felsefesi var, diğer tarafta ise inançları ve kültürü açısından dine bağlı bir halk kitlesi söz konusu. Bunları bağdaştırmak, şüphesiz ki, zamanın ölçüleri içinde halledilecek bir mesele değildi. Ancak bugünkü gelişmeler sayesinde basit pozitivist felsefeden uzaklaşarak günümüz Türkiye'sine uygun bir felsefeye göre meseleyi ele alarak ikiliği ortadan kaldırmak mümkündür ve bunun zamanı gelmiştir. Sayın Şerif Mardin meseleye başka açıdan temas ettiler; bana bu açıdan düşüncelerimi belirtme imkanı verdikleri için kendilerine ve sayın Başkan'a teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Karpat'a katkısından ötürü teşekkür ederim. Sayın Ordinaryüs Profesör Karal, buyurunuz.

ORD. RPOF. DR. ENVER ZİYA KARAL: Ben meseleyi sosyolojik açıdan değil de kendi disiplinim açısından ele almak istiyorum. Laik kelimesi bildiğiniz gibi batıdan gelmiştir. Ama batıda laiklik ulusal devlet teşekkül ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Oysa bizde laiklik ulusal bir devleti kurmak için bir önşart olarak görülüyor. Dolayısıyla evrim itibarıyla çıkışlar farklıdır. Bizde bir imparatorluktan bir millî devlete geçmek söz konusudur, orada ise millî devletin bünyesinde laiklik mey-

dana gelmiştir. Asıl önemli konu, öyle sanıyorum ki, din nedir anlaşıl-
madan biz laikliği çözemeyeceğiz. Din ister sosyolojik diyelim, ister
tarihsel diyelim tamamen bölgesel bir gerçektir. Her din kendini diğere-
lerinden üstün görür. Sayın Mardin dini dogma ve teşkilât olarak ikiye
ayırды. Şimdi meseleyi bu açıdan ele alacak olursak nedir teşkilat ola-
rak müslümanlık? Evvela bir ideolojidir. İkincisi bir devlet sistemidir,
halifeliktir. Üçüncüsü bir hukuk sistemidir, şeriatır. Dördüncüsü, din-
sel ahlâktır. Son olarak, dinsel eğitimidir. İşte teşkilât olarak din budur.
Dogma meselesine gelince, kelime-i şahadetle, ibadetten ibarettir. Bu, ki-
şiseldir. Bu kişiselliği ve ferdiyetçiliği getirmeseydi son din olamazdı
müslümanlık.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu bir siyasal ve tarihsel problem-
dir. Bir dini problem değildir. 20. asırda kurulan bir devlet asrın ger-
çeklerine uygun bir biçimde kurulmak zorundadır. Bu gerçeklere uy-
gun olarak kurulduğu için Osmanlı devletinde din diye farzedilen
teşkilât yıkılmıştır. Dinin evrensel ideolojisi yerine millî ideolojiyi,
halifelik yerine cumhuriyeti, şeriat yerine modern hukuku, medrese
yerine modern eğitimi getirmiştir. Bunun da üstünde laik ahlâk geti-
rilmek istendi. Bizdeki laiklik ile batıdaki laiklik arasında fark vardır.
Batıda papa hiç bir zaman kral değildir ama bizde halife ve sultan ay-
nı kişidir. Dolayısıyla batıda dinle devletin ayrılması söz konusu oldu-
ğundan fiziksel bir ayrılık zaten mevcuttu. Bizim cemiyetimizde dinle
devleti ayırmak gerektiğinde bir tahlil yapmak gerekti; tıpkı çay için-
de erimiş şekeri aramak gibi bir şeydi bu...

Batıda laiklik vicdan hürriyeti olarak çıkıyor karşımıza. Oysa bizde
iş bununla bitmiyor. Devlet işlerini laik olarak yürütmek gerekiyor ay-
rıca. Bizim dinimizin onda sekizi siyasettir. Birçok müessese böyle ku-
rulmuş ve böyle yaşamıştır. Ancak mesele halifeliği kaldırmakla bitmiş
olamaz. Bugün Diyanet İşleri için ayrılması düşünülen tahsisat beş ba-
kanlığın; ticaret bakanlığı, gümrük ve tekelle bakanlığı, orman bakanlığı,
ulaştırma bakanlığı, ve turizm ve tanıtma bakanlığının bütçelerinden faz-
ladır. Bugün laikliğin öldürülmesi sadece kendi partilerimizce yürü-
tülüyor; milletlerarası bir koalisyon söz konusu. Türk laiklik tecrübe-
sini ödürelim ki başkalarına örnek olmasın düşüncesi hakim. Bunu dik-
kate almalıyız. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Karal hocamıza çok değerli katkılarından ötürü
teşekkür ederim. Sayın Emre Kongar, buyurun lütfen.

DOÇ. DR. EMRE KONGAR: Sayın Şerif Mardin, Türkiye'de bazı
şeyleri iyi bilir, bazı şeyleri de çok iyi bilir. Konuşması sırasında, seç-
tiği yöntemden ötürü çok iyi bildiği bazı konuları bildirisinin dışında bı-
raktı; bağımsız değişken olarak onlara değinmeyeceğini söyledi. Bep yap-
mış olduğu çözümler ve varmış olduğu sonuçlar üzerinde durma-
yacağım. Kendisinin çok iyi bildiği ve bilinçli olarak ihmal ettiği bağım-

sız değişkenler üzerinde duracağım. Dini veya başka bir olguyu sayın Mardin'in yaptığı gibi salt toplumsal örgütlenme açısından incelediğimiz zaman, hele bunu batı modeline göre geliştirilmiş bir takım kavramlar açısından yaptığımız zaman önemli yanılığlara düşeceğimiz kanısındayım. Demek istiyorum ki, sayın Mardin bağımsız değişken tercihlerini yaptığı anda dinin Osmanlı-türk toplumunun değişme çizgisindeki yerini saptama şansını yitirmişti. Konuya siyasal açıdan bakmadıkça bir yere varabileceğimiz kanısında değilim. Bu sözlerime kanıt olarak sayın Mardin'in konuşmasından sonra yapılan yorumlara ve bu yorumlarla bildiri arasındaki ilişkilere ve bütün bunların 1977 gerçeğini ve tarihsel olguları yansıtabilmekte ve bize bir model sunmaktaki başarısızlığını göstermek istiyorum. Bu kısa açıklamadan sonra 5-6 noktada toplamış olduğum siyasal işlem konusundaki fikirlerimi söylemeye çalışayım. Bir kere, Osmanlı-Türk toplum çizgisinde dine baktığımız zaman, sayın Karal'ın da ifade ettikleri gibi dinin devletle bütünleşmesi süreci içinde bir siyasal olay görüyoruz. Yani Osmanlı toplumunun şeriata değil örfi hukuka daha çok önem veren, hatta siyasal ve günlük yaşamın gereksinmelerinden doğan bir hukuk yarattığını görüyoruz. Ve örfi hukuku yaratmış olan bir imparatorluk 1977'lerde sultan-halife özdeşliğinin bulunduğu bir imparatorluk görünüyor. Ben bunun bir takım yanılığlar taşıdığı ve yanılığlara yol açtığı kanısındayım. Bir örfi hukuku yaratmak zorunda kalmış bir imparatorluk neden böyle görünüyor bize? Hepimiz biliyoruz ki, Yavuz Sultan Selim'in halifeliği devralması artık bir mitostur, gerçekliği olmayan bir efsanedir. Ve halifeliğin sultanlıkla birleşmesi bütününüle siyasal gücün zayıflaması sonucunda bu siyasal güç piramidinin en üstünde yer alan adamın dinden bir destek alma gereksiniminden doğmuştur. Zaten dinin Osmanlı toplum yapısında kuramsal olarak işin içine girmesi yani toplumsal örgütlenmenin dışında siyasal yapıyla bütünleşmesi bizatihi kendi içinde bir siyasal olaydır ve o günkü siyasal gücün zayıflamasına bağlıdır. Bunu böyle koyduktan sonra gelelim Cumhuriyet dönemine. Buraya baktığımız zaman da, Atatürk devriminin veya Atatürk ihtilâlinin yani bağımsızlık savaşı ve devrimlerin dünkü konuşmamda da söylediğim gibi toplumsal ve ekonomik gelişmeler sonucu ortaya çıkmadığını, Atatürk ihtilâlinin çeşitli etkenlerin rol oynadığı bir siyasal gücün ele geçirilme olayı olduğunu görüyoruz. Nasıl ki ihtilâl toplumsal ve ekonomik koşulların yarattığı yeni bir sınıfın doğal ürünü değilse laiklikde böyledir; Osmanlı-Türk toplum çizgisinde kendiliğinden çıkmış bir olay değildir. Bu birinci noktayı böyle saptadıktan sonra ikinci noktayı belirlemek istiyorum. Bu çerçevede içinde aslında laiklik mücadelesi bütününüle yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların siyasal mücadelesinin bir parçasıdır. Ortadan kaldırmaya çalıştıkları Osmanlı siyasal yapısı ve güç dengesi kendi güçsüzlüğünden ötürü hilafetle birleştiği için bu siyasal mücadele içinde laiklik eski siyasal gücün ortadan kaldırılması için kullanılan bir araç.

tır. Toplumsal içeriği yoktur. Atatürk ve arkadaşları dinin Türk toplumunun yapısında etkileri ile uğraştıkları kanısında değilim. Bu görüşümü veriyorlar ama bunu islâm dinine göre örgütlenmiş bir toplumu batıya göre laik olarak örgütlenmiş bir toplum haline getirmek için yapmıyorlar. Gücü elinden aldıkları grubun etkisini yok etmek için yapmıyorlar bunu. Kanımca dinin ya da laikliğin yani siyasal güç kavgasının o dönemde çok önemli olmasının temel nedeni ihtilâlci kadroların toplumsal ve ekonomik tabana sahip olmayışlarıdır. Bunun mantıksal ve bilimsel sonucu şudur: toplumdaki sınıflar oluştuğu dincilik - Laiklik veya gericilik - ilerencilik biçiminde ortaya konan bu olay kaybolacaktır. Çünkü siyasal kavga artık salt bu düzeyde yürütülmek zorunda kalmayacak, toplumun sınıflarına dayalı olarak yürütülecektir. Sınıfsal yapıya dayalı siyasal kavgada ise din birinci planı işgal edemez. Bunu belirttikten sonra bir soru takılıyor akla? Bu durumda MSP olayı nasıl açıklanabilir? İşte MSP olayı kanımca benim yapmış olduğum çözümlemenin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Dini istismar ediyorlar, kullanıyorlar diyoruz. Siyasette herşey kullanılır iktisat da, ideoloji de. Peki ama neden dini siyasete alet etmek yasaklanmıştır? Çünkü Atatürk ve arkadaşları ellerinden iktidarı aldıkları grubun tek silahını da yok etmek istemişlerdir de ondan. Kanımca 77 Türkiye'sinde böyle bir sorunun ortadan kalktığını sanıyorum. Yüzde on oy alıyorlar —bu oranı sürdüreceklerine inanıyorum— ama söylevlerine baktığımız zaman klasik anlamda bir bağnazlık, dincilik ve gericiliğin ön plana çıktığını görmüyoruz. Ridiküle edilecek biçimde önplana çıkardığı şey sanayileşme modelidir. Neden böyledir? Çünkü MSP'liler iktidar savaşının laiklik ve din gibi tamamen üstyapıya ilişkin bir olay olmadığını, toplumdaki sınıfsal dengenin siyasete yansımaları olduğunu çok iyi bilmektedirler. Din son derece ikincil bir destek halini almıştır. Teşekkür ederim...

BAŞKAN: Sayın Kongar'a biz de teşekkür ederiz. Son konuşmacı olarak Tarık Zafer Tunaya'yı kürsüye davet ediyorum.

PROF. DR. TARIK ZAFER TUNAYA: Sayın Mardin'in çalışmalarını sürekli olarak izlemeyenler bugünkü konuşması ve uslubu karşısında biraz şaşıracaklardır. Şimdi sosyolojik bakış açısının hakim olduğu eserler veriyor ve eski şeyleri yeni bir üslupla anlatıyor. Kanımca bu anlaşılması zor bir şey değil. Buradaki arkadaşların çoğu laiklik meselesi denince, klasik din-devlet ayırımı meselesini beklediler. Ama bunun dışında bir şeyle karşılaştılar. Özetle bir İstiklâl Savaşı verebilirsiniz, bir devlet kurabilirsiniz, bir Anayasa yapabilirsiniz ama bir düzen kurmak zordur dediler. Eğer bir millî eğitim politikanız yoksa, millî pazarınız yoksa, eğer ideolojinizi yani fikri dayanaklarınızı yayacak fikri bir örgütünüz olmaz ise, eğer insanlar arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyemezseniz o zaman eski düzen varlığını sürdürür ve siz hiç bir şey yapamazsınız. Yalnız bizde değil tüm islâm ülkelerinde ye-

nilik hareketleri karşısındaki engeller incelenmiştir. Ve görülmüştür ki, bu engellerin en büyüğü din adamları grubundan ve dini çevrelerden gelmektedir. Bizde de bu durum görülmüştür. Devrimci dediğimiz Atatürk grubu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni 31 Mart'ta mahkum edilen Said-i Nursi locada otururken hakkında güzel konuşmalar yapılan bir meclisten bunlarla mücadeleye giren bir meclis durumuna getirmişlerdir. Demin ki konuşmalarının yarısına katıldığım, yarısına katılmadığım Kongar dediler ki laiklik bir araçtı. Evet araçtı. Neyin aracıydı, peki? Atatürk'ün, şimdiki gençler gibi sivil toplum değil de medeniyet dediği aşamaya geçebilmek için verdikleri mücadele de bir araçtı. Dinci çevrelerin teşkil ettikleri engeli yok etmenin aracıydı.

Buradaki arkadaşlar sık sık Osmanlı toplumu terimini kullanıyorlar. Osmanlı toplumu fevkalade karmaşık ve henüz ancak kenarından iliştiğimiz, incelediğimiz bir yapıya sahipti. Evet segmante idi. İskodra'dan Basra'ya uzanan bir ülke; içinde Bulgar'lar var, Yunanlar var, Sırp'lar, Ulahlar var, Araplar var vb.. Bu durumda homojen bir politika izlemeye olanak yok. Peki Osmanlı toplumu salt müslümanlardan oluşsaydı segmante olmayacak mıydı? Olacaktı tabii. Çünkü aleviler olacaktı, Araplar olacaktı vb. Yeni bir Türk devleti kurduğunuz zaman bu yapının kalıntıları gelişmenin önüne set çekiyorsa bu durumda laikliği bir araç olarak, isterseniz buna buldozer deyin, kullanacaksınız doğal olarak. Tuncay'ın değindiği tarikatçılık meselesine gelince.. Bizim tarihimizde fevkalade ilginç bir olgu var: tarikatçılar aynı zamanda mason olabiliyorlar. Bunlar nasıl bağdaşabilir bilmiyorum ama İttihat ve Terakki'nin ilk on kurucusu hem tarikatçıydı hem de masondu. Aralarında bir tek Bursalı Tahir Bey'in mason olup olmadığını bilmiyorum. Bileniniz varsa söylesin. Tarikatçılıkla masonluk birarada gider mi? Masonluk laikliktir diyorlar. Yanlış. Bizde laiklik hep yanlış anlaşıldı zaten. Daha doğrusu anlaşıldı da yanlış uygulandı.

Konuşmalar arasında Genç Türkler'in pozitivistliğinden söz edildi. Genç Türkler'in bir bölümü pozitivisttir. Örneğin Ahmet Bey pozitivistti ve başkanlıktan bu yüzden atıldı. Bu bakımdan Genç Türklerle böyle bir doktrini yakıştırmak ve bunu genellemek yanlıştır. Bu noktaları belirtmek istedim. Teşekkür ederim..

BAŞKAN: Prof. Tunaya'nın katkılarıyla konuşmalar bitmiş oluyor. Şimdi cevaplar için tekrar Şerif Mardin'e veriyorum sözü.

PROF. DR. ŞERİF MARDİN: Soruları tek tek cevaplama yoluna gitmeyeceğim. Genel başlıklar altında toplayabileceğimi sanıyorum. Önce bir iki küçük noktaya ilişkin görüşlerimi belirteyim. Bence burada ortaya çıkan en önemli mesele dinin işlevsel yönüyle beğenmediğimiz yönlerinin birbirine karıştırılmasıdır. Din iyidir ya da kötüdür, insanları bas-kı altında tutar ya da tutmaz bu ayrı bir konudur. Felsefeyle, ahlakla ilgili bir konudur ama sosyolojiyle ilgisi yoktur bunun. Dinin bir işlevi

yerine getirmesi bir toplumu ayakta tutması demektir. İşte benim en genel anlamda söylemek istediğim şey, dinin Osmanlı İmparatorluğu'nda bir işlev gördüğü ve bunun yerine başka bir şey getirilmediğidir. Ya görmediler ya da imkanları yoktu. Ancak ikinci şıkkı inanmak için Cumhuriyet devrinde laikliğin kurucularının dinin işlevsel yönünü görmüş oldukları ama ellerindeki imkanların azlığından ötürü bunu gerçekleştirememiş olduklarını gösteren belgeler, kanıtlar gerek. Ama benim kanımca görmediler, göremediler. Bu zordu zaten. Çünkü İslâm dini Osmanlı toplumunda bizzatihi siyasi bir şeydi. Dinin Osmanlı toplumdaki siyasi içeriğini tabii ki kabul ediyorum. Özellikle bu siyasal içerikten ötürü laikçiler dini önemli bir siyasal konu olarak görmüşler ve sosyal-işlevsel yönlerini ihmal etmişlerdir. İşte sivil toplumla kastettiğim şey burada toplanıyor. Yani laikliğin kurucuları insanların devlet dışında bir grup olarak yaşamalarının bulunduğunu ve bu yaşamın önemini algılamış olsalardı o zaman Türkiye Cumhuriyeti politikasını yalnız siyasi ve dini değil kurulması gereken yeni grupların politikası olarak da görürlerdi.

Değınmek istediğim bir başka konu da pozitivizm meselesi. Kısaca şunu hatırlatmak isterim: pozitivizmin kurucusu Comte hayatının sonuna doğru pozitivist bir din arama peşinde idi. Bunun bir sebebi vardı tabii. Comte'a göre bir toplumu pekiştirmek için yeni bir din icat etmek gerekliydi. Yeni bir dinle pekiştirilmeyen toplum ayakta duramazdı. Durkheim'ın da dinin pekiştirici rolüne verdiği önemi biliyoruz. Özette söylemek istediğim şu: laik ahlakı getirmek için önce gerçekleri görmek, toplumun nasıl çalıştığını anlamak ve kaç parçadan teşekkül ettiğini bulmak gereklidir. Yeni bir yön vermek için zorunludur bu işlemler. Umarım açıklamalarım fazla mekanik olmamıştır. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

1923-1938 Döneminde Mülkiyet Sorunu

Prof. Dr. Aydın AYBAY

1 — Giriş

«1923-1938 Döneminde Mülkiyet Sorunu» nun incelenmesi, bu dönemdeki mülkiyet düzenlemelerinin incelenmesi demektir. Konuyu iki şekilde ele alabiliriz. Birinci şekil; 1923-38 arasında meydana getirilen yasaların ve öteki mevzuatın sayılması, sistematik yönden açıklanması, birbirleriyle ilgilerinin saptanması ve uygulamanın izlenmesidir. Bu yöntemin bir özelliği yoktur. Mülkiyet düzenlemelerini ya da mülkiyet sorununu, herhangi bir dönemde ve herhangi bir yerde bu yöntemle ele alabiliriz. Örneğin, bugünkü mülkiyet düzenimizi veya mülkiyet sorunlarımızı böyle inceleyebiliriz.

Ama, öyle sanıyoruz ki, sempozyum'un ortak başlığı olan, «Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle ilgili Sorunlar» baş-

liğı açısından bakılırsa, bizden beklenen inceleme şekli bu değildir. Anladığımızı göre istenen şey, ele alınan olgu'yu (yani, 1923-38'lerin mülkiyet düzenlemeleri olgusunu) **yargılamak ve değerlendirmek**dir. Acaba, bu dönemde meydana getirilen düzenleme, mülkiyet hakkının **içerğinde** yaptığı değişiklikler bakımından **değerli, yararlı, uygun** ya da **âdil** sayılabilir mi?

Konunun bu **ikinci şekliyle** ele alınması halinde bir hukukçu için yapılması icabeden iş, 1923-38 dönemine ait mülkiyet düzenlemesini daha önceki sistemle karşılaştırmaktır. Ancak böyle bir karşılaştırma ile bir dönemin mülkiyet düzeninin hukuksal açıdan yargılanması ve değerlendirilmesi mümkün olur.

Konu, bildiğimiz kadarıyla, bugüne kadar, şu ikinci şekliyle ve geniş kapsamlı olarak ele alınmış değildir. Ama, biz de burada, şimdiye kadar yapılmamış olan bu işi yapacak değiliz. Bu bildirimizle yapmaya giriştiğimiz iş, bu konu üzerindeki görüşme ve tartışmalara zemin teşkil edebilecek **birkaç noktayı ortaya çıkarmak, açıklamak çabasından ibaret olacaktır.**

II — YASALAR

1 — 1923-1938 döneminde, mülkiyet hakkı ile doğrudan ya da dolaylı şekilde ilgili epey yasa yapılmıştır. Örneğin, **Tapu Kanunu (1934), Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu (1934), Vakıflar Kanunu (1935), Tapu Kayıtlarının Tasfiyesi hakkında 1515 sayılı Kanun (1929)** gibi yasalar bunlar arasındadır. Ama, bu dönemin «mülkiyet hakkı» anlayışını **simgeleyen iki yasadan** öncelikle söz etmek lâzımdır: 1924 «**Teşkilâtı Esasiye Kanunu**» ve 1926 yılında yürürlüğe giren «**Türk Kanun-ı Medenisi**».

2 — Önce, 1924 Anayasasındaki mülkiyete ilişkin düzenlemeye bir göz atmakta yarar olduğunu sanıyorum: Bu Anayasanın 70. maddesine göre «...**temellük ve tasarruf... hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.**» Bu hükmün pozitif bir dayanak olmaktan öte, mülkiyete «içerikçe» bir katkıda bulunacak bir işlevi olduğu söylenebilir. Buna rağmen, bu dönemdeki mülkiyet kavramı açısından önemi vardır. Bu noktayı açıklayabilmek için, daha önceki, 1876 AY. nın mülkiyet'e ilişkin hükmüne bakmak lâzım: «**Herkes usûlen mutasarrif olduğu mal ve mülkten emindir.**» (md 21). (1908'de yeniden yürürlüğe konan Anayasa'nın bu hükmünde bir değişiklik yapılmamıştır). Bu iki hükmü karşılaştırsak, elde edeceğimiz ilk sonuç şudur:

1924 Anayasası, mülkiyet'i «**tabii bir hak**», bir «**özgürlük**» olarak görmektedir. 1876 Anayasa'sı ise, bunu, **sıradan bir hak** şeklinde almakta ve «**usulüne göre kazanılırsa güvenceye bağlı olacağı**»nı söylemektedir. 1921'deki Anayasa'da bu konuya ilişkin herhangi bir hü-

küm yoktur. Bu açıdan da 1924 Anayasa'sındaki kural ilginçtir. Genellikle kabul edildiği gibi, bunun, **Fransız Devrimi ve Tabii Hukuk Doktrininin** ürünü olan düşüncelerin yansıması olduğu söylenebilir.

3 — Medeni Kanuna gelince: Dönemin mülkiyet hakkını belirten, anlatan, tüm ayrıntıları ile düzenleyen yasa, kuşkusuz, budur. Bu yasaya göre mülkiyet konusu olan nesne üzerinde «**çilediği gibi tasarruf etme**» yetkisini veren bir haktır. (md. 618) Bu tasarrufu sınırlayan yasal engeller olabilir. (MK. 618 de «Kanun dairesinde» denmektedir.) Ama, bunlar istisnaidir. Asıl olan serbestliktir. Bunun yanı sıra mülkiyet araziye ilişkin ise, malik'in hakkı, «**onu kullanmakta faydalı olacak derecede altına ve üstüne malik olmağa tazammun eder**» (Buna «accession» esası denmektedir. MK. m. 644) MK'a göre taşınmaz mallar'dan «sahipsiz şeyler ile menfaati umuma ait olan mallar» dışında (MK. 641) kalanlar, **özel mülkiyete konu teşkil edebilir.**

Açık bir hüküm konarak belirtilmemiş olmakla birlikte, MK. nun mülkiyet hakkı bakımından benimsediği başka bir esas da, «**tek mülkiyet**» ilkesidir. Bunu önce, iki eski görünümünden ayırdetmek için belirtiyoruz: MK.'a göre bir mülkiyet objesinin birden çok kimse arasında, her biri bir bölümde malik olmak ve hepsi toplanınca tüm meydana getirmek üzere bölünmesi (Condominium pro divisio) mümkün değildir. Öte yandan, aynı mülkiyetin, sağladığı yetkilere göre, «alt-mülkiyet», «üst-mülkiyet» olarak bölünmesi de olanaksızdır. (dominium directum-dominum utile). Bunlar dışında «tek mülkiyet» kavramı ile anlatılan başka bir şey de şudur: Mülkiyet hakkının objesi (konusu) nin özelliği bu hakkın temel içeriğini etkilemez. Bütün mülkiyet objeleri üzerindeki mülkiyet hakkı bir ve aynı haktır.

4 — Çok genel bir ifade ile anlatmak gerekirse, MK. daki bu mülkiyet düzenlemesi, 1924 AY. nin doğal hukuka atıf yapan temel hükmü ışığında ve onunla uyumlu olarak, **liberal** bir mülkiyet anlayışına dayanır. Yukarda belirttiği gibi, yasal sınırlamalar vardır ama, bunlar istisnaidir. Malik'in, mülkiyet hakkının konusunu teşkil eden şey üzerindeki tasarruf hakkı asıldır. Bu hak «**bir tanedir**»; aynı şey üzerinde kendisiyle aynı içerikte başka bir hakla bir arada olamaz (duorum in solidum esse non posse)

III — KARŞILAŞTIRMA

MK. ile getirilmiş bulunan bu düzenlemeyi, kendisinden önce gelen düzenleme ile karşılaştırmamız gerekmektedir. Ama, daha başta da dokunduğumuz gibi, amacımız, bu konuyu geniş kapsamlı ve etraflı biçimde ele almak değildir. Sadece, belli bazı noktalar üzerinde durmakla yetineceğiz. Bu çerçeveye uygun olarak, **maçenler, kamu malları** (amme emlâki) ve **tarım toprakları** üzerinde **önceki mülkiyet**

rejimi ile yeni (i.e. 1923-38) mülkiyet rejimini ana çizgileriyle karşılaştırmak istiyoruz.

1— Madenler.

a — **Madenler üzerindeki mülkiyet rejimini düzenleyen eski mevzuatın temeli Arazi Kanunudur (1274/1858).** Bu yasanın 107. md. göre «**Herkimin uhdesinde olursa olsun, arazi miriyeden bir mahalde zuhur eden altın, gümüş, nühas, demir ve envai ahcan ve alçı ve kükürt ve güherçile ve zımpara ve tuz madenleri ile maadeni saire canib-i beytümale ait olup arazi mutasarrıflarının hiç bir madeni zapteylemeye veyahut çıkan madenden hisse almaya selâhiyetleri yoktur.** Kezâlik, tahsisat kabilinden olan arazii mevkufede zuhur eden bilcümle maadin canib-i beytümale ait olup, gerek arazi mutasarrıfları tarafından ve gerekse canib-i vakıftan dahil ve taarruz olunamaz. **Fakat gerek arazii miriyede ve gerek zikrolunan arazii mevkufede maadini mezkûrenin ihracı ile ziraat ve tasarruftan tatili icabeden miktar mahallin değer pahası mutasarrıfına verilmek lazımgelir...**»

Maddenin bu bölümü, görüldüğü gibi, mirî topraklarda bulunan madenlerin hukukî durumunu belirlemektedir. Yurt topraklarının en geniş ve en önemli bölümünü teşkil eden bu topraklar, maden bulunması bakımından da en çok ihtimali içeren yerlerdir. Maddede, bu arazi üzerindeki tasarruf hakkının, bulunan maden üzerinde hiçbir yetkiyi tazammun etmeyeceği apaçık belirtilmektedir. Bunu pekiştirmek için, madenin «**zuhuru**» nun, tefvizle kurulan ilişkiyi **bozacağı** da kabul edilmektedir. Bu bozma «**kendiliğinden**» dir. Mutasarrıfa bu yüzden bir ödeme yapılması öngörülmüş ise de bu ödeme, **madenle ilintili değildir.** Ödememin hesabı, ziraat ve tasarruftan mahrum kalınan miktara göre yapılır. Yasa, aynı çözümü **tahsisat kabilinden olan arazii mevkufede de** kabul etmektedir. Bu doğaldır. Çünkü, bilindiği gibi, bu tür vakıflara konu olan topraklar da arazii emiriyedir. Vakfa tahsis olunan «**rakabe**» değil, «**hakkitasarruf**» tur. (Gayrisahih vakıf).

Demek ki, Ar. K. a göre mirî arazideki madenler üzerinde «**özel mülkiyet**» **tanınmamakta** bunların **Devlete** (beytümale) ait olacağı **kesin kesinkes** benimsenmiş bulunmaktadır.

Mirî topraklar dışında kalan arazideki madenlere gelince:

aa-) **Arazii metrukede ve mevat'ta bulunan madenin 1/5 i devletin,** geri kalanı bulanındır. (**Tahmis kuralı**)

bb-) **Mülk topraklar ve bunların vakıflarında** ise madenin tamamı mülk sahibinin (ya da vakfın) olur.

Bu tabloya şunu da eklemek gerekir: «**Maadin Nizamnamesi**» adıyla bilinen ve ilki **1285 tarihinde** yayınlanmış olan düzenlemede, mülk topraklarda gerek Ar. K. göre, gerekse **Mecelleye** göre özel mülk lehine kabul edilmiş olan **accession** çözümü —tabir caizse— **saptırılmıştır**. 1322 tarihli Nizamname'nin 100 md. göre, bir yerde «**maden taharri veya ihracı**» o yer üzerindeki «**hukuk-ı asliye-i tasarrufiyeye**» tesir etmez. Mütetarri veya mültezimin «**Maden taharri ve ihracından başka o mahalde bir sıfat ve selâhiyetleri yoktur**». Böylece, nizamname, maden taharri ve istihracının, mülkiyetin cüzü olmadığına da —zıt kavramla— belirtmiş olmaktadır.

b — Madenlerle ilgili 1923-1938 Düzenlemeleri:

aa-) Bu konuda ilk olarak anılması gereken yasa, tabiatıyla, MK. dur. MK., tapu sicili sistemi içinde, **madeni, özel mülkiyete konu olabilen** bir taşınmaz saymaktadır (MK 632/3 ve 911/3). Bundan başka yasada, belli bir arazide bulunan madenlerin, **o arazideki mülkiyete tâbi olarak**, mütemmim cüz ilkesi gereğince işlem göreceğini anlatan hükümler vardır. (Örnek: 619,620, 743)

MK. da yeralan hükümler gereğince «özel mülkiyet» konusu olması gereken madenlerin, «menfaati umuma ait mallar» olarak, Devletin hüküm ve tasarrufunda olduğu da ileri sürülmüştür (MK. 641).

bb-) Madenler üzerinde MK. nun öngördüğü özel mülkiyet sistemin kurulmasını önleyen yasa, 1322 tarihli «**Maadin Nizamnamesi**» dir. Bu yasa, daha önce de belirttiğimiz gibi, Ar. K. na dayanan, hatta ondan da ileri giderek (md. 1000) mülk topraklarda da devlet ruhsatı ile arama ve işletme hakları tanıyan çözümler kabul etmiştir.

İşte bu yasa (bazı tâdillerle), **1942 yılına kadar** (4268 sayılı Madenlerin Aranma ve İşletilmesi hakkında kanun) varlığını sürdürmüştür. 4268 nolu yasa da bu sistemi bozmamıştır. 6309 Sayılı Maden Kanunu (1954'de yayımlanmıştır) ise, 4 cü md. de şöyle denmektedir: «**Madenler devletin hüküm ve tasarrufu altında olup, içinde buldukları arzın mülkiyetine tabi değildir**»

2 — Kamu Malları (Amme Emlâki)

a — 1923'den önceki dönemde kamu mallarını düzenleyen mevzuatın temeli yine **Ar. K. đur.** Bundan başka Mecelle'de, «şirketi ibaha» ye ilişkin hükümler vardır ki, bunlar da amme'nin ortak mallarına ait düzenlemelerdir. («Su ve ot ateş mubahtır. Nâs bu üç şeyde şürekâdır.» (1234) «Yeraltında cereyan eden sular kimse- nin mülkü değildir.» (1235) Umrana karib olan yerler ehaliye mera ve harman yeri ve muhtatap olmak üzere terkolunur.» (1271))

Eski mevzuatla kamu mallarının taşınmazlarına verilen ad «**Ara- zii Metruke**» dir. Genel yollar, pazar ve panayır yerleri, işkele, na- mazgâh, mesire yerleri, meydanlar, meralar, baltalıklar, yaylak ve kışlaklar metruk arazidir.

«Arazii metrûke» üzerinde fertlerin ortak yararlanma hakları vardır. Bu yararlanma hakları genel ve bölgesel olarak düzenlen- miştir. **Devlet bu arazinin «maliki» değildir; sadece zabita görevini** yapan düzenleyici ve gözeticisidir. Bunun için, arazi üzerinde «**hükü- metin fiziki ve hukuki tasarruflarda bulunması, bunları efradın uh- desine tefviz etmesi icar veya iare etmesi**» sözkonusu değildir.

b) 1923-38 döneminde, amme emlâkini düzenleyen özel (ya- ni sırf bu alana ait) bir yasa yoktur. Üstelik, MK. Tatbikat K. na (m. 43) göre Mecelle de ilga edilmiştir. Bundan başka, yine Tatbikat K. nun sözügeçen hükmü gereğince, Arazi K. nun da yürürlükten kalk- tığı iddia olunmuştur. Böylece, kamu mallarının tabi olduğu hukuki rejimin ne olacağı, bu dönemde, belirsiz kalmıştır. Temel kural MK. m. 641'deki «**sahipsiz şeyler ile menfaati umuma ait mallar**» ın «**dev- letin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğu**» hükmünden ibaret ol- muştur. Aynı maddede, bu malların kullanılması ve işletilmesi hak- kında «ahkâmı mahsusa» vazolunacağı söylenmiştir. Bu mevzuat vazolunmuştur.

3 — Tarım Toprakları

a-) Eski rejim

Tarım toprakları rejimi, Arazi K. da düzenlenmiş bulunan «ara- zii emiriye» rejimidir. Temeli bakımından **örfi hukuka** dayandığı ileri sürülebilecek bu rejim, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Ebu- suut efendi fetvalarıyla geliştirilerek, 19'uncu yüzyıl ortalarına ka- dar sürmüştür. Arazi K., Osmanlı «**Dirlik Düzeni**» ile bağlı olarak gelişen bu rejimi, «**kodifiye**» etmiştir. Arazi K. 3 md. göre **mirî ara- zinin tanımı** şöyledir:

«Rakabesi canibi beytümale ait olarak ihale ve tefvizi tarafı Devleti Aliyeden icra oluna gelen tarla ve çayır ve yaylak ve kışlak ve korular ve emsali yerler...»

mirî arazidir.

Bu yerler üzerinde fertlerin sahip olacakları hakkın iktisabını sağlayan işleme TEFVİZ denir. Tefvizi **devlet** (evvelce tımar ve zemet sahibi; Ar. K. göre bu işle görevli memur) yapar. Tefviz arazinin **kullanma ve ondan tam olarak yararlanma** hakkının şahsa geçirilmesi işlemdir. Bu işlem bir bedel (**tapu**) karşılığında yapılmaktadır.

Tefvizle araziyi kullanma hakkını kazanan köylüye (reaya) **mutasarrıf** (hakkı tasarrufa sahip) denir. Tasarruf hakkı sürekli bir haktır; mirascılara (bir bölümüne bedelsiz, bir bölümüne «**tapu misli**» ile) geçer. Mutasarrıf, tefvizle ödediği peşinden (muacceleyle başka, her yıl ürünün 1/10'u kadar bir (müeccele) de öder (**öşür**).

Devletin hakkı **rakabe** diye bilinir. Bu bir nevi **çıplak mülkiyet** tir. Tefviz akdi «**kira**» (icar) sayıldığı için, bu çıplak hak çok güçlüdür. Tasarruf hakkını kayıtlayan en önemli husus, Ar. K. 68'de düzenlenen **geri alma hakkı**'dır. Arazinin dinlendirilmesi, su baskını, sahibinin tutsak düşmesi gibi **özürlü haller** (arazı sahiha) dışında, tasarruf hakkı sahibi araziyi üç yıl arka arkaya işlemezse, (boş bırakılırsa), **toprak geri alınır ve başkasına ihale edilir**.

Bundan başka, fiili tasarruf sınırlamaları ile hukuki tasarruf sınırlamaları vardır (Bunlarla ilgili ayrıntılı düzenleme ve gelenekler mevcuttur. Örnekler:

- 1 — Mutasarrıf dilediği gibi ağaç dikemez. (memurun izni lâzım)
- 2 — Bina yapamaz (izin gerek)
- 3 — Tarlayı çayır yapamaz.
- 4 — Ferağ edemez; taksim edemez (izne tabidir).
- 5 — Rehin edilemez.

*
**

Arazi K. nun miri arazi hakkında kodifiye ettiği bu esaslar, daha bu yasanın yapılmasından önce «bozulmaya» başlamıştır. Hatta bir iddiaya göre **bizzat Arz. K.**, arazi rejimini bozan, mirî arazi üzerindeki tasarruf hakkını «mülkiyet»e yaklaştıran çözümler getirmiştir. Daha sonra:

«Ekonomik kalkınmanın arazi mülkiyeti konusunda mutlak bir serbestinin tanınması ile gerçekleşebileceği ümidinde olan» devlet ricalinin bu anlayışı ve «o zaman Avrupa da ca-

ri olan liberal cereyanın ve Türkiye'de çıkarları bulunan yabancı devletlerin tesir ve teşvikiyle» mirî arazi rejimi tamamen altüst edilmiştir. (Prof. Barkan).

Yapılan başlıca değişiklikler şunlardır:

- 1-) Cebri icra suretiyle mirî arazinin ferağı kabul edilmiştir. (1869 tarihli talimatname)
- 2-) İntikal Kanunları (1867 ve 1910)
- 3-) İpotek yasağı kaldırılmıştır.
- 4-) Hükmi şahısların tasarrufu tanınmıştır (1910)
- 5-) Son olarak 30 Mart 1329 (1911) t. li «Emvali Gayrimenkullerin tasarrufu» hakkında kanunu muvakkat'le mirî-mülk ayırımı fiilen kaldırılmıştır.

b — 1923-1938 Dönemi

aa) Dönemi simgeleyen yasa MK. dur. MK. da toprak nevilerine göre değişen bir mülkiyet rejimi yoktur. Daha önce de söylediğimiz gibi «**tek mülkiyet**» vardır ve bu objenin mahiyetine göre «**nitelikçe**» değişmez. Şu hale göre, MK. nın, özellikle toprak mülkiyeti bakımından (tarım toprakları), hukuk düzenimizde, köklü esaslı bir değişiklik (bir dönüşüm) meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Bu dönüşümün, mevcut ve müesses toprak mülkiyeti düzenini nasıl etkilediğine göz atmadan önce, MK.'a takaddüm eden iki yasama faaliyetine göz atmak yerinde olur:

1. **Aşarın ilgası** (1922/1925) Bununla, rekabeyi temsil eden müeccele kalkmıştır.
2. **Arazi K. nun 68. md. ilga edilmesiyle ilgili 837 sayılı yasa** (1926).

Bu iki yasa, eski dönemindeki mirî topraklardaki tasarruf hakkını **tam mülkiyet'e** yaklaştırma eğiliminin son basamaklarıdır. MK. (hâkim görüşe göre) bu işlemi tamamlamıştır.

bb) MK. tek mülkiyet kavramına dayandığını söyledik. Ama, intikal hukuku bakımından şu sorun ortaya çıktı: Eski hukuka göre müesses haklar ne olacaktır?

Bu konuda iki görüş ortaya atıldı:

- 1 — Toprak neviyet farkına dayanan haklar ortadan kalkmıştır. (Tat. K. m. 43'e göre mülga hükümler arasında Ar. K. da vardır.)
- 2 — **MK.sadece mülk topraklarda geçerlidir.** Ar. K. nu yürürlükte sayılır.

Bu konuda ayrıntıya girmeyeceğim. Şunu söyleyeceğim: Bu tartışma, devletin **rekabe** üzerinde hak sahibi olması esasına terkedilmesi anlamına gelen «**ilga**» tezi lehine sonuçlanmıştır.

TARTIŞMA: 12

Oturum Başkanı :

Ord. Prof. Reşat KAYNAR

BAŞKAN (ORD. PROF. REŞAT KAYNAR): Çok teşekkür ederim Sayın Aybay. Bu son derece önemli konu hakkında konuşmak isteyenlerin bu kadar az oluşu şaşırtıcı doğrusu. Buyurun sayın Erdoğan Alkin.

PROF. DR. ERDOĞAN ALKİN: Sayın Aybay'dan sormak istediğim bir husus var. Sınırlı hukuk bilgimle çözebildiğim kadarıyla kendileri 1923'ten sonra mülkiyet rejiminin değişmiş olduğuna ilişkin ipuçları verdiler. Belki biraz haksızlık ederek kendisinden bu konudaki değer yargısını öğrenmek istiyorum. Acaba bu tür mülkiyet rejimi değişikliği Türkiye açısından olumlu mu olmuştur, yoksa bir takım olumsuz etkileri de beraberinde mi getirmiştir? Haksızlık dememdeki neden şu: elimizde bunu ölçebilecek yeterli verilerin bulunduğunu sanmıyorum. Örneğin bunun gelir dağılımı, verimlilik üzerindeki etkilerine ilişkin kesin sonuçlar yok elimizde. Bununla birlikte Aybay'ın kendi düşüncelerini getirmesi son derece yararlı olacaktır. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Erdoğan Alkin'e çok teşekkür ederiz. Buyurun sayın Tunaya.

PROF. DR. ZAFER TUNAYA: Önce Aybay'a teşekkür etmek gerektiğini duyuyorum. Çünkü bu son derece az işlenmiş bir konudur. Bunun nedeni çok zor ve kapsamlı bir konu oluşundadır. Acaba, Prof. Aybay'ın açıklamış olduğu bu mülkiyet hakkının genişlemesi Türk devriminin akışıyla, gelişmesiyle nasıl telif edilebilir? Bir bağdaşıklık var mıdır? Yapılan devrimle bu mülkiyet hakkı üzerinde bir takım yenilikler mi gelmeliydi? Bu birinci nokta. İkincisi, görüyoruz ki, bugün anayasamızda sosyal bir fonksiyon olarak mülkiyet hakkı var. Acaba biz bu kavrama birdenbire mi geçmişiz yoksa bir takım gelişmeler sonucu mu ortaya çıkmış? Bunları öğrenmek istiyorum. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederiz sayın Tunaya. Sayın Yahya Tezel buyurun..

DR. YAHYA S. TEZEL : Şu anda sayısı ve tarihini hatırlamadığım, iki tane önemli yasa var. Bunlar genelde gözden kaçırılmış yasalardır. 1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında çıkmış iki yasa.. Her iki yasa

da arazi mülkiyetine ilişkin. Tapu tescil davalarında kullanılacak belgelerin sınırlarının genişletildiği görülüyor bunlarla. Bunu şöyle bir soruyla bağlamak isterim. 1920'lerin başlarında Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Türkiye'de bir kapitalist toprak mülkiyeti sisteminin konsolide edildiği noktada herhalde birleşiyoruz. Acaba topraktaki bu konsolidasyon arazi dağılımının yapısını ne yönde etkilemiştir? Benim kanım, gözlemim odur ki, bu dönemde de facto büyük mülklerin meşrulaştırılması için büyük özen gösterilmiştir. Ve büyük mülklerin oluşmasına olanak sağlayan yasalar ve kararnameler çıkarılmıştır. Bunların sonucunda 1920'ler Türkiye'sinde arazi dağılımında büyük mülkler lehine bir değişme olmuştur. Bu bilinçli olarak yapılmış bir şeydir. Dönemin tarihsal gelişme anlayışıyla, genel gelişme anlayışıyla uyumludur. Ve tabii bu anlayışın dayandığı sosyal yapı - iktidar ilişkileri ile uyumludur. Çok teşekkür ederim.

BAŞKAN: Yahya Tezel'e çok teşekkür ederiz. Sayın Fehim Üçışık lütfen.

FEHİM ÜÇİŞİK : Tebliğ sunan hocamdan bir ricam olacak. Acaba 1923'den önceki, çok daha önceki sistem devam etmiş olsaydı aynı toprak reformu talepleri aynı ölçüde, aynı şiddette ortaya çıkabilir miydi? Bir diğer deyişle acaba toprak reformu taleplerine yol açan nedenler veya toprak reformu ile varılmak istenen hedefler açısından modern ve eski hukuk açısından bir çakışma var mıydı? Bu noktada açıklama isteyeceğim. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Fehim Üçışık'a teşekkür ederiz. Şimdi söz sırası sayın tebliğ sahibinde.

PROF. DR. AYDIN AYBAY : Yöntem olarak soruların hepsine toptan cevap vermenin kolaylık sağlayacağını sanıyorum. Sayın Alkin değer yargımı sordular. İzin verirseniz değer yargımı belirtmek yerine size iki tane metin okuyayım. Bu meselenin kökenlerinin nereye kadar uzandığını gösteren iki hukukçunun görüşleri bunlar. Miri arazi rejiminin medenî kanuna rağmen devam ettiği görüşünde olan rahmetli Sıddık Sami hocamız kamu malları nasıl ayrı bir kategori sayılıyorsa, medenî kanuna rağmen de miri toprakların böyle ayrı bir kategori sayılmasına engel bulunmadığı ve ancak sarıh bir kanun hükmüyle kaldırılabilceği kanısındaydılar. Bunu söyledikten sonra gerekçe olarak şunu belirtiyor: Toprak mülkiyeti sosyal menfaatlerle sınırlandırılmıştır. Toprak ancak onu işleyebilen ve fiilen işleyenin hakkıdır. Toprak maliki ancak onu işlemek şartıyla yani cemiyete karşı vazifesini yaparak toprağa sahip olabilir. Toprak mülkiyeti dilediği gibi tasarruf etme hatta ihmal etme hakkını vermek. Bu görüş bugün en liberal ülkelerin varmak istedikleri görüşü sosyal tesianütçü görüşü ifade ve hülâsa eder. İkinci görüş de genç kuşaktan bir hukukçunun, sayın Fikret Eren'in görüşüdür. "Bugün

tek tip özel mülkiyet rejimi vardır. Artık arazi kanununda olduğu gibi miri arazi, metruk arazi vb. arazi neveleri medenî kanun karşısında mevcut olamaz. Bizce bu tip arazilerin halen mevcut olduğunu iddia edenler ne kadar Atatürkçü olduklarını ileri sürerlerse sürsünler, Atatürk devrimlerine belki de bilmeden karşı çıkmaktadırlar. Atatürk devrimlerinin en önemlilerinden olan medenî kanun ülkemizde tek tip özel mülkiyeti tanımıştır” diyor. Şimdi bu iki karşı görüşün bazı değerlendirmeler yapmaya yetmeyeceğini söyleyebilirsiniz ama ben gene de ısrar edeceğim. Sayın Alkin’in belirttikleri gibi elimizde veriler olmadıkça bu tür sınırlamalara mecburuz. Bir örnek vereyim: Aşarın yerine başka bir tarım vergisinin konulmasını öngören yasa. Daha önceki konuşmalarda da belirtildiği aşarın kaldırılması son derece önemli bir atılımdır. Bunun altında şu yatmaktadır: aşarla birlikte devlet çıplak mülkiyeti de terketmektedir. Ancak soruya gerektiği gibi cevap verebilmek için aşardan elde edilen gelirin hangi toprak büyüklüklerine göre nasıl dağıldığına ilişkin bilgi gerekmektedir. Bu olmadan değerlendirme yapmak olanaksızdır. Aynı şekilde Yahya Tezel arazi konsolidasyonu dediler, katılırim. Büyük arazi mülkiyetinin teşekkül etmesine doğru bir eğilim vardır. Ama gene bir değer yargısı getirmek olanaksızdır. Kötü mü olmuştur, iyi mi? Bunu cevaplayamam. Ben sadece hukukî esaslara dayanan bazı örnekler vermekle yetineceğim. Sanırım böylelikle sayın hocamın ve Üçışık’ın sorularını da cevaplamış oluyorum. Teşekkür ederim.

Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi

Dr. İlber ORTAYLI

Ağustos 1928'de Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni Türk harflerinin kullanılacağını halka duyurdu. 3 Kasım 1928'de yeni Türk alfabesinin kullanımı kanunlaştı. Olay, ülke içinde olumlu ve olumsuz tepkiler yaratmakla kalmadı, Türkiye dışına da taşdı. Aynı yıl içinde ve 1929'un ilk aylarında, Sovyetler Birliğindeki türkik dil konuşan Azerbaycan, Kırım ve Tataristan Cumhuriyetleri de lâtın harflerini resmen kabul ettiler. Türkiye deneyi, dışarıda da zincirleme etkilerini göstermekte devam etti. Gerçi bu ülkeler 1936'da diğerk bir değışlikle Kiril alfabesini aldılar ise de, Rusya periferisindeki aydınların elli yıllık uğraşı sonuç vermiş ve lâtın harfleri 1928'den itibaren buralara da yerleşmişti.

Türk harfleri, geriye dönüşü olanaksız biçimde hayatımıza yer-

leşmiştir. Bununla birlikte bunun tartışması halen devam etmektedir. Tutucuların dışında, radikal ve ilerici çevrelerden de bazı eleştiriler geliyor. Bu daha çok, Türkiye tarihine ilerici ve bilimsel bir yorumla yaklaşma çabasında olanların, birincil tarih kaynaklarına yönelmekte çektikleri sıkıntıdan ileri gelen bir tepkidir. Oysa bunda harf değişikliğinin hiçbir olumsuz etkisi yoktur. Çünkü değişen dil ve tarih kaynaklarındaki zamanın getirdiği gerek imlâ, gerek sentaks farklılığı gibi öğeler, salt arap harfleri bilgisiyle bu işi kavramamıza yetmez. Tarihi metinleri okuyup değerlendirmek bütün ülkelerde her aydınının değil, ancak mukayeseli filoloji, etimoloji ve tarih bilgisine sahip uzmanların becereceği bir marifettir. Okullarda az çok öğrenmelerine rağmen bir İngiliz aydını Shakespeare oyunlarının orijinalinden, uzmanlar kadar tad alamaz. Gene **Niebelungen Lied** veya **Igor Destanı**, Alman veya Rus aydınının rahatça izleyeceği metinler değildir. Venedik arşivlerine, Venedikli bir iktisatçı yahut sosyolog hiç zahmet edip girmesinler, uzman filolog ve tarihçi olmaksızın, dedelerinin tuttuğu kayıtlardan hiç birşey anlamayacak, hattâ okuyamayacaklardır. Türkiye'de de kaynaklar, bilgi ve beceri sahibi uzmanların işlemesi ve bize aktarmasıyla (çağdaş dil ve ifade kullanarak) kullanılabilir.

Gerçekte Türk harf reformu, gerekli olan bir imlâ ıslahı ve imlâ standardizasyonu ile eş anlamlı tarihi bir olaydır. Radikal bir devrimci krizin değil, yüzyıllık sıkıntıların ve tartışmaların kesin bir çözümlerle sonuçlandırılmasıdır. Türk harf reformu bir üst yapısal devrim olarak nitelendirilemez. Harflerin değiştirilmesi alt yapısal bir unsurda değişiklik yaratılması demektir. Modern toplumun tarifi bir bakıma, bütün ilişkilerin örgütlenmesi, bunlar arasında iletişimin büyümesi, kamu oyununun birincil gruplar yanında anonim etkilerle de biçimlendirilmesi demektir. Bu kısaca; basın, yazılı yayının, yazışmaların çoğalması (eğitimin yaygınlığı), bürokratik örgütlerde büyüme, uzmanlaşma ve kayıt sistemlerinin gelişmesi demektir. Yani vazgeçilmez bir teknik aygıt olan yazının da standart ve kolay bir imlâyaya sahip olması gereklidir. Bu konudaki gelişme insan tarihindeki geleneksel toplum tipinden, modern toplum tipine geçişle atbaşı beraber gitmektedir. Toplumsal evrim bu olayı her zaman gerekli kılmıştır. Harf devrimi (aslında bir imlâ reformudur) modernleşen batı ülkelerindeki bu tür olayların sadece radikal bir örneğidir.

Geleneksel (feodal, tarımsal, endüstri öncesi) toplum, devletin kontrol gücünün sınırlı ve dolayısıyla bürokratik örgüt şemalarının nitelik ve nicelikçe basit düzeyde bulunduğu, buna bağlı olarak bü-

rokratik kayıtların da sınırlı ve ilkel nitelikte olduğu bir ortamdır. Böyle toplumda az sayıdaki memurlar dışında okuma yazma bilen yoktur. Toplumda kültür yazılı değil, sözlü olarak devam eder. Az sayıdaki okur yazar bürokratlar'ın standart ve kolay bir imlâya gereksinimi yoktur. Kayıt konularının sınırlılığı, grift ve melekeye dayanan bir imlânın ve yazının zorluğunun sorun haline gelmesini önlemektedir. Avusturya devlet arşivlerindeki çeşitli dildeki vesîka yanında Alman Kurenth yazısıyla tutulan kayıt ve raporlar, Venedik kançılıyasının yarı lâtince ve gotik benzeri yazısıyla tutulan kayıtları, Büyük Petro'dan evvelki kilise slavcasının griftliğini taşıyan Rus kançılıyaya kayıtları buna örnektir. Osmanlı diplomatica'sının durumu da bir başka örnektir. Maliyeci grub **Siyakat** yazısını, divan-ı hümayun kâtibleri **divanî** yazıyı kullanırdı. İmlâ ve kaligrafideki bu karmaşıklık ve zorluk ancak Tanzimat döneminde düzeltilmesi kaçınılmaz bir karışıklık olarak hissedilmiştir. Böylece Tanzimat, yazıda ilk reformun yapıldığı, yani maliyede, adliyede ve iç idarenin her ofisinde standart yazı türünün (nesih) kullanılıp, bürokratik dilin nisbeten sadeleştiği bir dönem olacaktır.

Esasen 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl bu alanda büyük değişmelerin görüldüğü bir çağdır. Endüstri çağı bürokratik örgütlerin büyümesi, mali ve idari merkezîyetçiliğin artması, kayıt sistemlerinin ayrıntı ve sistemleşmeye dayanmasını gerektirmektedir. Bütün bunların yanında eğitimin yaygınlaşması, siyasal katılmanın yoğunlaşması basın ve neşriyatın gelişmesi standart imlâ ve kolay yazının ortaya çıkmasını gerektiriyordu. Gene bu çağ, ulusalcılığın yani ulusal tarih ve dil tetkiklerinin yoğunlaşmasının çağıydı. Dil araştırmaları sonucu, bu vakte kadar karmakarışık olarak kullanılan filoloji ve linguistik terimleri ayrı disiplinlerin adı oldular. Filoloji; o dilin metinlerinin karşılaştırmalı bilimi, linguistik ise dil'in evrimi, sentaks, morfoloji ve grameri içeren bilim haline geldi. Macar filolog Giarmaty, 18. yüzyılın sonunda bu dallardaki incelemeleriyle Macarca ve Fince'nin akrabalığını saptadı. Filoloji ve linguistik araştırmalarının sonuçları, batı dillerinde daha standart ve doğru bir imlâ ve yazının gerçekleşmesini sağlıyordu. Bu ise modernleşen, örgüt ve ilişkileri büyüyüp anonimleşen, yazılı kültürü hayatının önemli parçası haline getiren Avrupa endüstri toplumunun gereksinmelerine hizmet demektir.

19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkçe konuşulan alanda bu iki değişim ve etkiyi birlikte görüyoruz. Yani a) Modern-

leşen ve büyüyen bürokrasinin standart imlâ ve yazı gereksinimi, b) Ulusalçılık delayısıyla doğup gelişen dil araştırmaları.

Arap harfleriyle yazılan Türkçe'nin imlâsı karışık, sistemsize ve rasyonel olmaktan uzaktı. Tanzimat'ın başından beri özellikle bu durumun sıkıntısını çeken bürokrasi üyelerinin hepsi şikâyetçi idi. Nitekim göreceğimiz gibi imlâ üzerindeki ıslahat önerileri de bunlardan gelecektir. Diğer yandan özellikle Çarlık Rusya periferisinde ortaya çıkan ulusalçıların daha 19. yüzyılda ulusal dil araştırmalarına yöneldiğini görüyoruz. Bu iki tür yönelim sonunda, imlâ ıslahı giderek lâtın harflerinin alınması gibi radikal tekliflerin ortaya atılmasına neden olacaktır.

İkinci grub ulusalçı dil bilginlerinin ilk örneğine 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Çarlık Rusya periferisinde rastlıyoruz. Azerbaycanlı olup, hıristiyanlığa dönen Mirza Kâzım Bey (kendisi 1835'de İmparatorluk Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, 1840'da İngiliz Kraliyet Bilim Cemiyeti üyesi olmuştur.) Türk lehçeleri ve dilleri üzerindeki araştırmalarıyla tanınan bir bilginidir. Bu zat Çar'a verdiği lâyhada Rusya periferisi için ortak bir dil ve lâtın harfleri teklif etmektedir (1). Gene 1863'de İstanbul'a gelen Azerbaycanlı ünlü dramaturg Mirza Fethali Ahundov, Osmanlı Cemiyet-i İlmîyye'sine verdiği bir lâyhada imlâ ıslahatının yeterli olmadığını, türkçenin lâtın harfleriyle yazılması gerektiğini belirten bir proje önermektedir. Bu proje Sadrazam Fuad Paşa ve cemiyet tarafından ihtiyat gerekçesiyle reddedilmiş, fakat Ahundov'a bir mecidî nişan ihсан buyurulmuştur (2).

Aynı dönem içerisinde Osmanlı devlet adamları daha gerçekçi tedbirler öneriyordu. Bu tedbirler daha çok arap harflerinin kullanılmasını fakat imlânın türk diline uydurulmasını hedef tutmaktadır. Gerçekten de Avrupa tarihine bakıldığında da, yönetici sınıfın imlâ ıslahatını iş edindiğini görürüz. Kardinal Richelieu'nün Fransız Akademisi'ni kurdurması, 18. yüzyılda imparatoriçe Maria Theresia'nın alman imlâsını düzelttirme çabaları, Büyük Petro'nun rus imlâsını düzelttirmesi bu türden girişimlerdir. Osmanlı bürokrasisi

-
- (1) H. Baykara, **Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri**, T.K.A.E. Yayını, No. 16, Ankara 1966, sah. 66 - 70.
 - (2) Cemiyet cevabında; "Fevâid ve muhasenatı tasdik ve teslim olunmuş ise de, mücerred icrasında derkâr olan müşkilât-ı azîmi ve eski asar-ı islâmîyyenin nisyanında müeddi olacağı..." Bkz. Ağâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme**, T.D.K./D31, T.T.K. Basımevi, Ankara 1949, sah. 170.
Gene Ş. Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, T.D.K. Yay., Ankara 1973, sah. 19.

bu gereksinmeyi geç modernleşme dolayısıyla ancak 19. yüzyıl ortalarında duymaktadır.

Osmanlı devlet adamları içinde bu konu ile ilk meşgul olan Münif Paşadır. 19. yüzyıldaki teklifler, belirtildiği üzere daha çok arap harflerinin kullanılması, fakat imlânın türk dili özelliklerine uydu- rulması yönündedir. Türkçedeki «büyük ses uyumu», sesli harflerin az olduğu arap harflerinin kullanımını problemlili hale getirmişti. Bundan başka, halen kelimelerin arkaik aslına sadık kalınması, yazı ve konuşma dili arasında önemli bir fark yaratmıştı. Bütün bunların yanıbaşında geri bir aygıt olan arap elifbası, yazıdaki çeşitliliklerle öğrenimi de güçleştirmektedir. Münif Paşa, harfleri bitiş- tirmeden ayrı ayrı yazarak, alfabenin kolayca kullanılıp öğrenile- bileceğini ileri süren projesini 1862'de Osmanlı Cemiyet-i İlmiyyesi- ne takdim etmiştir (3).

19. yüzyılda imlâ ıslahı ile uğraşan diğer düşünürlerimiz Ebuz- ziya Tefvik, Ali Suavi ve Şemseddin Sami'dir. Ebuzziya Tefvik özel- likle yazıda harflerin (başta, ortada ve sonda rastlanan) kullanım çeşitliliğini ve bundan doğan mahzurları azaltmağa çalışmıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemine geldiğimizde, Türk alfabesi konu- sunda kuvvetli tartışma ve girişimlerle karşılaşırız. Önemli bir ge- lişme, bu dönemde artık uygulamaya yönelik girişimlerin de başla- masıdır. 20. yüzyıl başlarındaki Türkiye, bir grubta imlâ ıslahatçıla- rının ve bir yanda da lâtin harflerini isteyenlerin tartışmasına sahne olmaktadır. Fakat bu değişikliğin gereğine inanılsa bile, uygulan- ması için gereken cesaret kimsede yoktur. Bu tür "idare-i masla- hatçılığın" en belirgin örneği Sultan Abdülhamid'tir. Ona göre "Hal- kımızın büyük cehaletine sebep, okuma yazma öğrenimindeki güç- lüktür. Bu güçlüğün nedeni ise harflerimizdir." Sultan Abdülhamid "Belki bu işi kolaylaştırmak için lâtin alfabesini kabul etmek ye- rinde olur." demektedir (4). Fakat hükümdarın kendisi bu işi uygu- layacak cesaret ve atılıma sahip değildi.

İmlâ ıslahatçıları II. Meşrutiyet döneminde önemli bir atılım ba- şardılar. 7. yüzyılda İranlılar arap harflerini kendi dillerine uydur- mak için (ج = ğ, پ = p, ژ = z; ش = ş) harflerini ilave etmişlerdir. Türk imlâsında bu yönde bir ıslahat tarih boyu yapılmamıştır. Esa-

(3) Münif Efendi (Paşa)'nın bu projesi Mecmua-i Fünun H. 1270/1868 14. sayı 74 - 77. sahifelerdedir. Bkz. Ş. Ülkütaşır, *ibid*, sah. 17.

(4) Sultan Hamid'in 1909'dan sonra Ali Vehbi Bey tarafından Fransızca neşredilen bu görüş ve mütalealarını havi defter, dilimize çevrilmiştir. Bkz. Sultan Abdül- hamid, *Siyasî Hatıratım*, Çev. Salih Can, Hareket Yay., İstanbul 1974, sah. 78.

sen Türk dilinin (analithique flexible) morfolojik özelliği ve ses uyumu, yazıya ıslahatçı bir gözle bakıldığında radikal çözüm isteklerini de kuvvetlendirmekte, ve lâtin harfleri düşünülmekteydi. Bu Dönemde imlâ ıslahatçılarının başında ise Milâslı İsmail Hakkı Bey, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Celâl Sahir (Erozan) gelmekteydi (5). Bunlar seslilerin bol bol kullanılmasını istemekteydiler. Örneğin " د و د = dve" olarak yazılan kelime " د و د = deve" olarak, " اولو مو ش = olunmuş" diye yazılan kelime " اولو مو ش = olunmuş" diye yazılmaktadır. " ي ا ي س = yapsa" diye çekilen fiil, ses uyumuna uygun olarak " ي ا ي س = yapsa" diye kullanılıp yazılmalıdır. Bundan başka Türk fonetiği ile ilgisi olmayan " ع ا ن" ayn, " ط ا ن" ti, " ص ا ن" sad ve " ض ا ن" dad" harfleri kullanılmamalıdır deniyordu (6). Gene kelimeler konuşulduğu gibi yazılmalı, arkaik imlâ terkedilmeliydi.

Islahatçıların bu fikirlerini eğitim yoluyla uygulamaya koyan iki düşünür ve eğitimcimiz üzerinde durmak gerekir kanısındayım. Üstelik bu iki eğitimcinin bu yoldaki katkıları bugüne kadar literatürde ihmal de edilmiştir. Bunlardan birincisi Satı Bey'dir. (Sonraları Arap ülkelerine göçen ve Sati al Husri olarak tanınan ve Arap milliyetçiliğinin teorisini yapan kişi). Satı Bey, meşrutiyetin fikir iklimi içinde önemli bir düşünür ve eğitimcidir. Daha çok fizik pozitivist olan bu zat, bireyin eğitimi sırasında, bireyci bir topluma yönelik değerlerin kazanılmasına ve uygulamalı öğretilere ağırlık vermiştir.

Bizdeki ilk örnek olan kurduğu ana okuluna "Yuva" adını vermiştir. (1910'larda kuruldu). Burada Satı Bey, Türk fonetiğine uygun bir imlâyı esas almış ve çocuklara kısa zamanda okuma yazma öğretmiştir. Satı Bey'in benzeri bir uygulamayı daha önceden geniş bir şekilde öğretilere getiren ikinci kişi ise, İsmail Bey Gaspralı (Gaspriński) dir. Rusya periferisindeki Türkik milletler arasında eğitim ve basın organlarıyla etkili olmuştur. Fonetiğe uygun imlâyı mekteplerde öğreten bu fikir adamı 1883'de Kırım Bahçesaray'da ilk Usul-ü Cedid mektebini kurmuş ve üç ayda okuma öğrettiği görülünce, 20 yıl içerisinde Rusya periferisinin her yerinde bu mekteplerin sayısı 5000'e çıkmıştır. Ayrıca çıkardığı "Tercüman" gazetesinin, bazı makale ve haberleri bu imlâ ile yazılıyordu. Kuş-

(5) Bkz. Agâh Sırrı Levend, *Ibid*, sah. 356 - 357.

(6) Örnek olarak bkz. İsmail Hakkı, *Harflerimizin Islahı*, Türk Yurdu, 8 Mart 1328, sayı 9. Gene bkz. Ş. Ülkütaşır, *ibid*, sah. 23 - 24.

kusuz bu imlânın uygulanması için Gaspıralı, dilde de sadeleşme yönüne gitmiş ve Azeri-oğuz lehçelerinden alınan kelimeleri bolca kullanmıştı (7). Gaspıralı İmlâ ıslahı konusunda, Tanzimattan beri rastladığımız Osmanlı düşünürlerinin önerilerini dikkate almış görünüyor.

II. Meşrutiyet'te ıslahat konusunda radikal öneri ve girişimler de ortaya çıkmaktadır. Bu grubun içinde Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahid (Yalçın) ve Celâl Nuri (İleri) yi sayabiliriz. Bu düşünürler Arap harfleri ile Türk yazı dilinin kabili telif olmadığını, Türk dil ve marifinin bu harflerle gelişmeyeceğini, lâtin harflerinin kabulünü ısrarla savunmaktadırlar. Hüseyin Cahid Bey uygulama için, Arnavutların lâtin harflerini almasını önerirken, Celâl Nuri hiç değilse bir sancak merkezinde birkaç yıl bu sistem uygulansın diyordu (8). Bu öneri ve tartışmaların yanı sıra Arnavutluk ahalisini temsilen bir grub, Meclis-i Mebusana latin harflerini kabul konusunda bir takrir de verdirmişti. Ancak Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendi, bunun aleyhinde Şeyhülislamdan bir fetva alarak, kanunlaşmasını önlemiştir. (9) II. Meşrutiyet'de latin harflerinin kabulü önerisi bu şekilde hasır altı edilirken, Arap harflerinin ıslah edilerek kullanılmasında önemli girişimler görülmektedir. Basılan kitaplarda yeni imlâyâ kısmen dikkat edildiği, noktalamaya önem verildiği bilinen gerçektir. Bunların dışında Türk fonetiğini dikkate alan bir yazı geliştirilmiş ve özellikle uygulama Enver Paşa tarafından Harbiye Nezaretine sokulmak istenmişti. (Enverî yazı, Hatt-ı cedîd, ordu elif-bası). Bu alfabe pratik olmayıp, harb muhaberatını aksatacağından, geniş ölçüde uygulanamamıştır.

Bütün bu uygulama ve girişimler yeni Türkiye devletine bir miras olarak geçmiştir. Ancak bu miras bir şeyi gösteriyordu; o da Arap harflerinin modern bürokrasi ve eğitimde kullanılacak bir teknik aygıt olamayacağıdır. Türkiye içinde ve dışında latin harflerinin kabulü konusu tekrar canlılık kazandı.

1925'de Bakû'da toplanan Türkoloji kongresinde Bekir Çobanzade, Hasan Sabri Ayvazof, Ağa Malî oğlu (Kongreye Fuad Köprü-

(7) Örneğin 23 Eylül 1895 (Ortodox Rus takvimi ile) tarihli *Tercüman* nüshasındaki bir haberden; "Yere atub ayak ile basub, ...hanelerine kaytmaya mecbur bulundular."

(8) Bunlar için bkz. Ş. Ülkütaşır, *ibid*, s. 31 - 32.

(9) Ülkütaşır, *ibid*, s. 32. Dobrucalı A. H. Mustafa Bey'in de bu dönemde uygur harflerinin kabulünü önerdiği belirtiliyor.

lüzade de katılmıştı) latin harflerinin kabulünü savunup bir proje önerdiler. (Fuat Köprülü'nün bu konudaki tutumu bilinmiyor.)

Yeni Türkiye, harflerin kabulü konusunda radikal bir çözümü tam anında 1928'de gerçekleştirdi. Bu uygulamayı bekleyen Sovyet Cumhuriyetlerinin bazıları da belirtildiği gibi uygulamayı izlediler.

Basılan kitabın nisbeten az olduğu ve halkın büyük kısmının cahil olduğu Türkiye'de bu değişim, iddiaların aksine tahribkâr olmamıştır. Tarihçilerin dışında, ne fizikçilerin, ne coğrafyacı ve matematikçilerin hatta büyük kısmı ile hukukçuların eski harflerle yazılan eser mirasını sık sık yoklamalarına gerek yoktur. Kaldı ki bu mirasın gerekli kısımları her zaman için latin harflerine çevrilebilir. Bütün bunlara karşılık, yeni harflerin kabulü ile Türkçe Avrupa dilleri içinde (Hatta akraba dil Macarca ve Finceye nazaran) en kolay ve kurallı imlâya sahip olan dildir. 1928'de kabul edilen alfabe, o vakte kadar öne sürülen latin alfabesi projelerinden daha mükemmeldi. Esasen Türkçe'nin, gerek latin harfleriyle Tanzimat'tan beri çıkarılan lugatlarda (10) ve Yunan alfabesiyle de Karaman Rumları'nın incillerinde kullanıldığını biliyoruz. Ancak 1928 devrimi ile getirilen alfabe, bu örneklerle nazaran Türk fonetiğine daha uygundu. Sadeleşen ve konuşulduğu gibi yazılmağa başlanan Türkçe için bu harflerden başkası da düşünülemezdi.

TARTIŞMA: 13

Oturum Başkanı :

Ord. Prof. Reşat KAYNAR

BAŞKAN (ORD. PROF. REŞAT KAYNAR): Sayın Ortaylı'ya, son derece ilginç bildirilerinden ötürü teşekkür ederiz. Şimdi söz almak isteyenler buyursunlar lütfen.

ORD. PROF DR. ENVER ZİYA KARAL : Bildiri benim için özel olarak yararlı oldu, çünkü şu sıralar Türkçenin bir ilim dili olması yolunda bir deneme üzerinde çalışmaktayım. Türk diline bağlı kalınmalı mı, kalınmamalı mı sorusu ilk matbaanın kuruluşuna dek uzanır. O tarihlerde Türkçe konuşma dilidir, edebiyat dilidir ama ilim dili olacağın-

(10) Örneğin, Artin Hindoğlu, *Dictionnaire Abrégé Turc - Français*, Vienne 1838.

dan şüphe edilir. İlk matbaanın kurulmasıyla acaba hangi kitaplar basılmalıdır, bu kitapların konusu ve dili ne olmalıdır konuları tartışılmıştır. İşte o sıralarda, arapçadan kesin olarak vazgeçilmesi ve konuşma dili olan Türkçenin aynı zamanda ilim dili olması da kabul edilmiştir. Ve dik-kati çeken bir nokta da ilk basılan kitabın arapçadan Türkçeye çevrilmiş bir sözlük oluşudur. Bunun önemi üzerinde durmayacağım. İkinci aşama Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile başlayan Tanzimat devridir. İlginçtir ki, Türkçenin sadeleştirilmesi batının etkisi altında olmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile bir yazışma dilinin kabul edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Düşünüldü ve kaba Türkçede karar kılındı. Bu konuda batı basınında bir çok öneri vardır. Kabul etmek gerekir ki, uzunca bir süre Türkiye'deki yenilik hareketlerinin kamuoyunu batı teşkil etmiştir. Batı kamuoyunun alkışlaması ya da tenkidi ile padişahlar, sadrazamlar yeniliklere girişmişlerdir. Nitekim Takvim-i Vekaayi neşredildiği zaman 200 nüshası Fransızca, 200 nüshası Türkçedir.

Bu ikinci noktadan sonra Türkçenin sadeleşmesi ile birlikte alfabe konusu gündeme geliyor. Bir Namık Kemal, Genç Osmanlılar'ın çoğu alfabenin değişmesinin aleyhindedirler. Tabii bu bir kültür problemidir. Konuşmacı arkadaşım herhalde biliyorlardır ama bahsetmediler, 1869'da kültür hayatımızda çok ilginç bir adam çıkar: Celalettin Mahmut Paşa. Celalettin Mahmut Paşa yazdığı kitapta Türkçenin eski bir dil olduğunu; Yunancaya, Latinceye analık ettiğini açıkladıktan sonra Latin alfabetini tavsiye etmekle kalmıyor, kendi kızına Latin harfleriyle mektuplar yazıyor. Konuşmacı arkadaşım Abdülhamit'ten söz ettiler ama öteki yönünü belirtmediler. Tereddüde düşmememiz için belirtiyim ki, çelişkiler içinde bir şahsiyet olan Abdülhamit ilkin Arap harflerini, Arap dilini tavsiye etmişse de Sait Paşa'nın "o zaman Türklük diye birşey kalmaz" yolundaki itirazı üzerine tutumunu değiştirmiştir. Yine hatırlatmak üzere söylüyorum Galiçya'da savaşılan kuvvetlerimiz arasındaki gayri resmî muhaberat Latin harfleriyledir. Yine aynı devirde Berlin'e giden diplomatlarımız Latin harfleriyle telgraf çekmişlerdir.

Şimdi asıl önemli olan meseleye geleyim. Alfabe değişikliğinin aleyhinde olan üç isim sayacağım. Birincisi Kâzım Karabekir Paşa'dır. İzmir İktisat Kongresi'nde bu konuda uzun bir nutku vardır. Hatırimda kaldığı kadarıyla, alfabe değişikliğinin Avrupalıların bizi bölmek ve müslüman aleminden ayırmak için kurdukları bir oyun olduğunu ileri sürmüştür. Bu tavrı benimseyen ikinci önemli şahsiyet Fuat Köprülü'dür. Bu alfabe bizim dilimizi ifade edemez der. Bunun üzerine İstanbul gazetelerinden destek görür. İlmî Sesi adı altında bir cephe oluşturulur. Üçüncü önemli şahsiyet de Gökalp'tir. Bir çok güzel fikrinin yanında Gökalp Arap alfabetine kıyamaz.

Şurası akıldan çıkartılmamalıdır ki, alfabe problemi sadece bir harfin okunup okunmaması probleminden ibaret değildir. Bir kültür problemidir aynı zamanda. Arap alfabetinin mevcudiyeti Türkçenin bölgelere

göre farklı farklı konuşulmasını doğurmuştur. Sonuç olarak alfabe değişikliğinin lehinde ve aleyhinde konuşanlar olmuştur. "Efendim biz bu harfleri alırsak, bütün kültürümüzle ilişkimiz kesilmiş olur, mahvoluruz" diyenler olmuştur. Ama Atatürk'ün başlıca düşüncelerinden biri de mazide yaşamak değil, geleceğe yönelmektir. Hüseyin Cahit de "bu konuda zaten kaybedecek fazla bir şeyimiz olmadığını" belirtmiştir. Var olan eserleri yeni alfabeye göre tercüme edebileceğimizi söylemiştir. Zaten toplumda bir ikilik vardı. İnsanlar evlerinde Türkçe, dairede ise Osmanlıca konuşuyordu. Bu noktada kadınların medreseye gitmeyişleri ve dolayısıyla Arapçanın kalmamaları olumlu olmuştur.

BAŞKAN: Çok teşekkür ederiz sayın Karal. Sayın Bozdağ lütfen.

İSMET BOZDAĞ : Önce altyapı meselesi üzerinde duracağım. Kullandığımız harf düzenini altyapı meselesi sayıyorum dedi sayın konuşmacı. Bunu altyapı meselesi sayıyorum derken halkın birbiriyle anlaşma aracı olduğundan hareket ediyorsa ve o sebeple altyapı meselesidir diyor ise mutabıkım.

DR. İLBER ORTAYLI : Hayır, o nedenle değil.

İSMET BOZDAĞ : Değil ise, altyapıdan neyi kasdettiklerini açıklamalarını isteyeceğim. Ayrıca bir noktayı tashihi etmek istiyorum. Üzerinde çalıştığım bir nokta olduğu için üzerinde duruyorum, Abdülhamit'in Fransızca yayınlanmış hatıra defteri tamamen uydurmadır. Böyle bir hatıra gerçekte yoktur. Bu itibarla onun mehz gösterilmesi sıhhatli bir şey değildir. Şimdi asıl konuya, harf devrimi konusuna geliyorum. Bir devrimin veya bir hareketin önce amacı, sonra da gerekçesi önemlidir. Sayın konuşmacı amacın imla kargaşalığının ortadan kaldırılması ve yeni bir düzenin getirilmesi olduğunu belirttiler. Böylelikle yazı yoluyla anlaşmanın kolaylaşacağı düşünülmüş. Amaç bu. Pardon gerekçe bu. Amaç ise kolay bir öğretim yolu bulup kitleleri okur - yazar hale getirmek.. Yıl 1928. Şimdi 1977'deyiz. Aradan elliye yakın yıl geçmiş. 1929 yılında büyük bir humma ile başlayan bu harf devrimi köyden şehre her yerde sadece harf okumayı amaçlayan mektepler açmak suretiyle büyük bir seferberliği getirmiştir. Aradan elli yıl geçmiştir. Eğer okuma - yazmayı öğrenen insanlar bunu muhafaza edebilmiş olsalardı bugün Türkiye'de doksan yaşından büyük olanlar ve bebekler hariç herkes okur - yazar insan olacaktı. Çok yakın tarihlerde demeyeceğim ama on - onbeş yıl önce bir köy gezdim. Kaç kişi okur - yazar burada diye sorduğumda, muhtar şöyle cevap verdi: Bizim hocanın oğlu var, bir; bir de Kâzım İsmail var ama o biraz unuttu galiba.. Saydıkları üçü, beşi geçmedi. Halbuki bir çok kişi askere gitmişti köyden. Orada öğrenmiş, sonra da unutmuslardı. Neden unutmuslar? Lâzım değil de ondan. Lâzım olsa, günlük hayat içinde kullanılsa, kapalı köy ekonomisi içinde yaşayan o

insanlar şehre gidip ödünç alsalar, mal satsalar, karşılığında bono verseler, bono alsalar yazmak zorunluluğu olacak. Ama yok. Siz insanlara istediğiniz kadar okuma - yazma öğretin, eğer onu kullanmıyorsa unutacaktır. Bir devrimin amacına ulaşması için önce kadrolara ihtiyacı vardır. Metodu ve kadrosu olmayan hareket istenilen neticeyi vermez. Ve bizim de bu konuda yüzde 60'lık bir orana ulaşmamıza rağmen amaca ulaşamadığımız meydandadır. Bu noktayı belirttikten sonra bir başka soru çıkıyor karşımıza. Dünyada bizden başka harflerini değiştirecek akıllı insanlar yok muydu? İngilizleri ele alalım. Hep imlalarının karmaşıklığından yakınrlar. Yazdıkları başka, okudukları başkadır. Ama konuştukları gibi yazmaya yanaşmıyorlar. O takdirde Shakespeare'lerini kaybedecekler. Konuşmacı arkadaşımız bir kaç ülkede Latin harflerinin kabul edildiğini söyledi. Bu ülkeler maalesef hem Türk ırkındandır hem de Sovyet Rusya'nın elindedir. Ve tabii bu durumda mazilerinden ve kültürlerinden koparılmaları kendi içinde eritilmeleri için işine gelecektir bu ülkenin. Bu fikri yayar ve bizi örnek gösterirler. Sizin Mustafa Kemal Atatürk Paşanız bile böyle yaptı, siz niye yapmıyorsunuz diye teşvik ederler. Ama bunun dışında ne Sovyet Rusya, ne Japonya, ne de Marksist Çin kendi yazılarını bırakmadılar. Peki onların akılları nerede? Demek ki en akıllısı bizmişiz sonucu çıkıyor. Sayın Başkan zaman sınırını aştığımı belirtiyorlar ama hayatta en sevmediğim şeydir bu. Sözümü bitirmeden inmem.

Evet, mesele şuradadır. Türkiye tarihinden kopmuştur. Bugün bizim 1000 yıllık tarihimize eski harflerin içinde gömülüdür. Eğer Türkîyat Enstitüsü'ne gitmemişsem, Arap harflerini bilmiyorsam bana tarih öğrenmek yasak. Latinceyi öğreniyorsunuz da Arap harflerini öğrenmekten neden korkuyorsunuz arkadaşlar? Hepinizi saygıyla selâmlarım.

BAŞKAN: Söz sırası sayın Kongar'ın.

DOÇ. DR. EMRE KONGAR : Ben tebliğin temeli hakkında konuşacak değilim. Yani harf devrimi hakkında değil, sayın Ortaylı'nın kullandığı bir toplumbilimsel yargı hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Kulaklarıma pek inanamadığım için not aldım ve arkadaşlara sordum doğru mu diye. Öyle olduğunu söylediler. Ortaylı, alfabe devrimi bir altıyapı devrimidir demiş. Gerekçesini de veriyor: çünkü alfabe bir tekniktir. Çok kısaca altyapı ve üstyapı üzerine bir kaç söz söylemek isterim. Altyapı düzenlenmiş insan ilişkilerinin üretim ve mülkiyet ilişkileri kısmıdır. Üstyapı da bunun dışında kalan hukuk gibi, siyaset gibi, din gibi bir takım ilişkilerdir. Sayın Ortaylı bir toplumbilimselci olmasa da bunu bilir. Onun için de bir gerekçe veriyor bize. Altyapı bir tekniktir diyor. Bana kalırsa bu gerekçe biraz Nasreddin Hoca hesabı kulağı tersten göstermek gibi bir şey. Teknik gelişmeler son tahlilde bir takım değişimler yoluyla üretim ve mülkiyet ilişkilerini etkilerler. Örneğin buhar makinası, elektrik vb. Sebep olduğu bazı değişimlerle altyapıyı etkiler demek

istiyor kendileri herhalde. Ama bu kabul edilebilir bir gerekçe olamaz. Çünkü bir teknik ancak hizmet ya da mal üretimine dönük olduğu ölçüde altyapıda değişmelere yol açabilir. Alfabeyle mal üretimine değil, lâf üretimine yol açar. Üstelik herhangi bir teknik gelişmeyi altyapı devrimi diye nitelenmek de yanlıştır. Yani alfabe devrimi bir gerçek teknolojik devrim olsaydı bile bunu altyapı devrimi diye nitelenmek yanlıştır. Çok teşekkür ederim.

BAŞKAN: Sayın Emre Kongar'a katkılarından ötürü teşekkür ederiz. Buyurun Faruk Güventürk Paşa.

FARUK GÜVENTÜRK : Efendim, genç araştırmacıyı zevkle dinledim. Bu sempozyumda üniversitenin genç araştırmacılarını, genç kıymetlerini tanımakla büyük bir bahtiyarlık duydum. Bir noktayı açıklamak üzere huzuruza geldim. Enver Paşa'nın harfleri tek tek yazışı büyük bir askerî facia yaratmamıştır. Ancak öyle ki, yaratmadan önce müdahale edildi. Talât Paşa da dahil Enver Paşa'nın verdiği bu kararın karşısına çıkan olmadı. Bu sırada İsmet Paşa Enver Paşa'nın hareket subayıydı. Büyük bir kurnazlıkla "Paşam, yaptığınız büyük bir inkılâptır, ancak memleketin genç zabıtları ihtiyat subayı olarak bulunuyorlar ve keşiftedirler. Harfler böyle tek tek yazılırsa keşif raporları çok gecikir. Oysa keşif raporlarının hemen ulaşması lâzımdır. Bu bakımdan bu büyük eserinizi zaferden sonra tatbik etmek üzere şimdilik erteleseniz" demiş ve bu teklifi kabul edilmişti. Bir de belirtmek istiyorum ki, İsmet Bozdağ arkadaşımın konuştuklarına a'sından z'sine kadar katılmıyorum. Saygılar sunarım.

BAŞKAN: Doç. Sina Akşin'i rica edeceğim.

DOÇ. DR. SİNA AKŞİN : Önce bu güzel tebliğ için İlber'e teşekkür edeceğim. Söz aldığım sırada Nur Yalman'ın Amerika'da yayımlanmış bir yazısından bahsetmeyi düşünüyordum. Nur Yalman antropologdur ve o yazıda hayret edilecek bir şey, aynen İsmet Bozdağ'ın görüşlerini savunuyordu. Ben de bunları nakledip tebliğ sahibinden cevaplandırmasını isteyecektim. Şimdi gerek kalmadı. Teşekkür ederim.

BAŞKAN: Şimdi konuşmacı soruları cevaplayacaklar. Buyurun sayın Ortaylı.

DR. İLBER ORTAYLI : Efendim dilin ağdalılığı sorunu aslında bütün geleneksel devletlerde vardır. Avusturya arşivlerinde ve eski Britanya ve eski Fransız arşivlerine baktığınızda bol bol Latince kelimeler ve arkaik formlarıyla günlük hayatta yaşamayan bir üslup ve sentaks göze çarpar. Bürokrasinin şilerliğiyle yani iş hacminin büyümesiyle yavaş yavaş kaybolmaktadır bu. Türkçede de böyle olmuştur. Türkiye'de bürokrasinin Türkleşmesi yani Anadolu'dan unsurların girmesi sonucu ede-

biyat dilinden resmi dile kadar yansıyan bir sadeleşme olmuştur. Abdülhamit şüphesiz bunu ilericiliğinden yapmamıştır. İhtiyacını hissetmiştir. Kurduğu otokratik devlette polis teşkilâtını genişletmiş, daha fazla elemana ihtiyaç duymuştur. Zaten otokratik devlet demek okul kapatan devlet demek değildir. Bakın Çarlık Rusya'sına. Sosyal tarih okutulmaz, felsefe yasak edilir ama dönemin en iyi politeknik okulları orada açılır. Burada asıl önemli olan bu altyapı sorunudur. Maalesef Emre Kongar'a teessüflerimi bildirmek zorundayım. Bu tarz çatışmaların yani bir kelimenin üzerine mal bulmuş mağribi gibi saldırmanın bizi pek ileriye götüreceğine inanmıyorum. Ben kendisi gibi Mülkiye Mektebi'nde okuduğumdan bir parça sosyoloji eğitimi gördüm. Bu bakımdan altyapı nedir biliyorum. Zaten biz 47'liler nesli ne kadar eşsek olsak diplomamız olduktan sonra bunu biliriz. Şehircilikle uğraşanlarınız bilir, altyapı, sosyolojik ve iktisadî anlamının çok çok daha mikro düzeyinde de kullanılır. Kanalizasyon vb. için altyapı denir. Gene bürokrasiyi teknik olarak ele aldığımızda, bir dosyalama sistemi bile altyapıdır, bir tekniktir. Ben altyapıyı bu anlamda kullandım. Bunu büyütüp bir toprak reformuyla aynı yere koymuyorum tabii ki. Feodalizmi çözüm kapitalizmi getirecek bir devrim de değildir. Bu anlamda, bu şekilde anlamınızı rica ediyorum. Bu kullanış şekli yalnızca tartışılabilir.

İkinci konu da Abdülhamit'in hatıra defteri. Ben İsmet Bozdağ'ın yayımlanmış olduğu hatıra defterlerini de okudum. Otantik malzeme olduğundan eminim. Ancak bu konuda Osmanlı devlet adamları oldukça ah-lâksızca davrandıklarından ben hepsini aynı ihtiyat ve aynı güvenilirlik oranıyla değerlendirmek, kabul etmek zorundayım. Harf devriminin ülkenin çoğu okuma yazma bilmediği bir zamanda gerçekleştirilmiş oluşu son derece isabetlidir. Gecikseydi son derece güç olurdu. Bir de şu akıllı insan sözüne gelelim. 1921'de Sovyetler bir harf düzenlemesi yaptılar. Bunun karşısında komünistler batırdı Rus medeniyetini diye Avrupa basını bol bol bağırmıştır.

Bir de Shakespeare konusu var. Kültürel tutuculuğu açıklamama imkân verdikleri için İsmet Bozdağ'a teşekkür ederim. Bugün İngilizler Shakespeare'i o devrin dilinden değil bugünkü dilden tanımaktadırlar. Ancak bu konuda özel olarak çalışanlar onu orjinalinden okuyabilirler. Almanca da öyle. Harfleri çok değişmedi ama her Alman 17. yüzyıl Al-mancasını okuyamaz. İtalyanca için, Rusça için de geçerlidir bu. Siz zannediyorsunuz ki okulda Arapça öğretilince herkes önüne kanunnameleri açıp devirecek. Yok öyle şey. Sayın Sina Akşin, Nur Yalman'ın ismini zikretti. Evet görüyorum dışarıdaki birçok oryantalistik enstitülerinde "efendim işiniz gücünüz yok mu, dilinizi sadeleştiriyorsunuz?" diye sorarlar. Orta Doğu ve Akdeniz ülkelerinin kültürel modernleşmesini engellemek amacını taşıdığı kadar yeni şeyleri öğrenme zahmetine katlanmamalarından ileri gelir bu. Genç kuşakta da bu eğilimi sürdürenler var maalesef. Nur Yalman da zannediyorum eski harfleri doğru dürüst bil-

meden bu konuda fikir beyan edenlerdendir. Biraz terleyip öğrenme zahmetine katlanırlarsa neden kalkması gerektiğini anlayacaklardır. Teşekkür ederim.

ORD. PROF. REŞAT KAYNAR (BAŞKAN): Bu tartışmalarla sempozyumumuz sona ermiş bulunuyor. Şimdi bir soru geliyor akla: Bu sempozyumun amacı neydi? Bu sempozyumun ana amaçlarından birisi toplumumuzda fikir özgürlüğünün yüceliğini gösterebilmek, fikir özgürlüğünün sağlayacağı yararları ortaya koymak idi. Ve tabii çeşitli yüksek öğretim kurumlarımızdan gelen değerli bilim adamları, araştırmacılar ve tartışmacılar sayesinde tarihimizin bu çok önemli bölümüne biraz olsun ışık tutabilmektir. Bu yapılırken zıt fikirlerin uygarca karşı karşıya gelişine tanık olduk. Bir yanda toplumcu öte yanda bireyci fikirler bilimin sınırları dışına çıkmaksızın savaştılar. Bir çok ortak noktanın bulunması sevindirici bir olaydır. Bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde Yüksek Ticaret Okulu Mezunlar Derneğinin uyanık, medeni cesaret sahibi, devrimci, Atatürkçü yöneticileri kadar İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'nin maddi ve manevî yardımları rol oynamıştır. Ve tabii bu eserin meydana getirilişinde en büyük pay siz konuşmacılar, siz tartışmacılar ve siz dinleyicilerindir. Katkılarınız için hepinize Akademi Başkanı- mız Ord. Prof. Dr. Nihad S. Sayar ve kendim adına teşekkür ederim.

Bu semineri gerçekleştirmemizde bizlere yol gösteren ve değerli yardımlarını esirgemeyen sayın hocamız Ord. Prof. Reşat KAYNAR'a teşekkürü bir borç biliriz.

İKTİSADİ ve TİCARİ İLİMLER AKADEMİSİ
MEZUNLARI DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

İÇİNDEKİLER

	Açış: Dinçer ŞEKERCI (Dernek Başkanı)	7
	Açılış Konuşması: Ord. Prof. Reşat KAYNAR	10
	Ord. Prof. Dr. Nihad S. SAYAR (İst. İ.T.İ.A. Başkanı)	12
1	— Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu: Zafer TOPRAK	13
	TARTIŞMA: 1, Oturum Başkanı: Ord. Prof. Dr. Nihad S. SAYAR	13
2	— 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi: Doç. Dr. Korkut BORATAV	
	TARTIŞMA: 2 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tarık Zafer TUNAYA	
3	— 1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler: Doç. Dr. Erdoğan TEZİÇ	63
	TARTIŞMA: 3 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tarık Zafer TUNAYA	72
4	— Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi'ne Göre Atatürk Türkiye'sinde Yabancılar: Doç. Dr. Mete TUNÇAY	85
	TARTIŞMA: 4 Oturum Başkanı: Prof. Afet İNAN	113
5	— Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa İle İlişkiler: Doç. Dr. Sina AKŞİN	119
	TARTIŞMA: 5 Oturum Başkanı: Ord. Prof. Dr. Sadi İRMAK	131
6	— Devletçilik Ve Günümüzdeki Sonuçları: Doç. Dr. Emre KONGAR	141
	TARTIŞMA: 6 Oturum Başkanı: Ord. Prof. Dr. Enver Ziya KARAL	176
7	— 1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri: Dr. S. Yahya TEZEL	193
8	— Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler: Prof. Dr. Gülten KAZGAN	231
	TARTIŞMA: 7-8 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necip KOCAYUSUFPAŞAOĞLU — Prof. Dr. Ekrem Şerif EGELİ	274
9	— (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili-Mesleki Programı: Doç. Dr. İlhan TEKELİ — Selim İLKİN	283
	TARTIŞMA: 9 Oturum Başkanı: Prof. Dr. Esat ÇAM	357
10	— 1923-1938 Döneminde Toprak Reformu Sorunu: Prof. Dr. Umit DOĞANAY	365
	TARTIŞMA: 10, Oturum Başkanı: Ord. Prof. Reşat KAYNAR	369
11	— Laiklik İdeali ve Gerçekler: Prof. Dr. Şerif MARDİN	381
	TARTIŞMA: 11, Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yılmaz ALTUĞ	386
12	— 1923-1938 Döneminde Mülkiyet Sorunu: Prof. Dr. A. AYBAY	395
	TARTIŞMA: 12 Oturum Başkanı: Ord. Prof. Reşat KAYNAR	403
13	— Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi: Dr. İlber ORTAYLI	406
	TARTIŞMA: 13 Oturum Başkanı: Ord. Prof. Reşat KAYNAR	413

██████████

██████████ 985

Ord. Prof. Nihad S. SAYAR

Ord. Prof. Reşat KAYNAR

Dinçer ŞEKERCİ

Zafer TOPRAK

Doç. Dr. Korkut BORATAV

Doç. Dr. Erdoğan TEZİÇ

Doç. Dr. Mete TUNÇAY

Doç. Dr. Sina AKŞİN

Doç. Dr. Emre KONGAR

Dr. S. Yahya TEZEL

Prof. Dr. Gülten KAZGAN

Doç. Dr. İlhan TEKELİ - Selim İLKİN

Prof. Dr. Ümit DOĞANAY

Prof. Dr. Şerif MARDİN

Prof. Dr. Aydın AYBAY

Dr. İlber ORTAYLI